

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLERDE, KURAM, BAĞLAM VE UYGULAMA

Editörler:

Doç. Dr. Fadime DİLBER

Dr. Öğr. Üyesi Recai BAZANCİ

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLERDE, KURAM, BAĞLAM VE UYGULAMA

Editörler

Doç. Dr. Fadime DİLBER¹

Dr. Öğr. Üyesi Recai BAZANCİ²

¹ Doç. Dr., Karamağlu Mehmetbey Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim,
fdilber@kmu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0935-2593,

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü
recaibazancir@yyu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-2392-508X.

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde, Kuram, Bağlam ve Uygulama 2
Editörler: Doç. Dr. Fadime DİLBER, Dr. Öğr. Üyesi Recai BAZANCİ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Ağustos 2025

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-5698-17-9

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir. Yayınevi ve editörler sorumlu tutulamaz.

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm	7
Çocuklar, Ergenler ve Zorunlu Göç	
<i>Ahmed Taha ARİFOĞLU</i>	
2. Bölüm	23
Afet Kültürünün Oluşmasında Sosyal Hizmetin Rolü ve Önemi	
<i>Ahmed Taha ARİFOĞLU</i>	
3. Bölüm.....	34
Çocukluk Çağı Deneyimlerinin	
Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Anksiyete Bozukluğu Üzerine Etkisi	
<i>Bilal VURAL</i>	
4. Bölüm	54
Estetik Rejim, Dijital Medya ve İnsani Sarsıntının İmkânı	
<i>Dursun Can ŞİMŞEK</i>	
5. Bölüm	69
Türkiye’de Televizyon Tarihinden Bir Kesit: Düzenli Televizyon Yayınlarına	
Geçiş Döneminde Türk-Alman Teknik İş Birliği	
(Arşiv Belgeleri Işığında)	
<i>Derya ÇİNİ ŞİMŞEK</i>	
6. Bölüm	78
Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara’da	
Simge Bir Bina: Ankara Resim ve Heykel Müzesi	
<i>Derya ÇİNİ ŞİMŞEK</i>	
7. Bölüm	96
Göç ve Sağlık: Nedensel Bir İlişki	
<i>Emine MURT, Mekselina UZUNTOK</i>	
8. Bölüm	128
Kur’ân-ı Kerîm’i Yetişkinlere Öğretmedeki Problemler ve	
Çözüm Yolları	
<i>Lokman BEDİR, Fatma AKTAŞ</i>	

9. Bölüm 154

Türkiye’de Afet Yönetimi Uygulamalarında Yapay Zeka Teknolojisi:
Geleceğin Teknoloji Tabanlı Çözümleri
Fırat EROL

10. Bölüm 167

İtfaiye Çalışanlarının Bakış Açısından İtfaiyecilik Mesleği: Nitel Bir Araştırma
Ali BÖLÜK, Hatice ÖZUTKU

11. Bölüm 200

Palinoloji: Geçmişin İzlerinden Günümüz Çevresel ve Adli Uygulamalara
Hülya CANER

12. Bölüm 213

Feyerabend ve Bilimde Anarşist Bir Epistemoloji Ya Da
Tüm Seslere Kulak Olmak
İsmail Hakkı KUMBASAR

13. Bölüm 233

Die Küchenuhr (Mutfak Saati) ve Nachts Schlafen die Ratten doch
(fareler de geceleri uyur) Kısa Öykülerinin Biçem Analizi
Kaan TAŞ

14. Bölüm 243

Vital Cuinet’in Gözünden Adana Coğrafyası
Metin KOPAR, Mehmet KAYA

15. Bölüm 268

Modernleşen Bir Siyasal Kurumun Temelleri:
II. Abdülhamid Dönemindeki Eğitim Politikaları
Mustafa Gökberk ERTAN

16. Bölüm 284

Formel Mantığın Normatif Rolü ve
Doğal Dil Çıkarımları
Mustafa POLAT

17. Bölüm 302

1260-61 / 1844-45 Temettüat Kayıtları Işığında
Yalım Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı
Rafet METİN

18. Bölüm 317

Osmanlı'nın İç Sorunundan Avrupa'nın "Şark Meselesi" ne:
Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Diplomasi Savaşı
Rafet METİN

19. Bölüm 331

Bir Kentsel Dönüşüm Örneği: Detroit Michigan
Merkez İstasyonu ve Detroit Riverwalk
Genişletme Projesi
Rahime ÇERÇİ

20. Bölüm 349

Turizmde Yeni Trendler: Müzik Turizminde Dengbejler
Zeki GÜRBÜZ

21. Bölüm 364

Rusya Federasyonu'nun Askerlik Sistemi
Mehmet Erkan KILLIOĞLU

22. Bölüm 393

Refah Rejimleri Bağlamında Türkiye'de Yoksullukla Mücadele:
Sorunlar, Toplumsal Dinamikler ve Sosyal Hizmetin Rolü
Olca GÜLDALİ, Pelin ŞATIROĞLU GÜLDALİ

23. Bölüm 417

Bulut Tabanlı Muhasebe Sistemlerinin Kobi'ler Üzerindeki Etkisi
Süheyl ARSLAN

1. Bölüm

Çocuklar, Ergenler ve Zorunlu Göç

Ahmed Taha ARİFOĞLU¹

Öz

Bu bölüm, silahlı çatışma ve zorunlu göç süreçlerinin çocuklar ve ergenler üzerindeki çok katmanlı etkilerini sosyal ekolojik çerçeve doğrultusunda ele almaktadır. Silahlı çatışmalar, yalnızca fiziksel travma değil; aynı zamanda sağlık, eğitim, aile yapısı ve toplumsal dayanışma gibi koruyucu sistemleri de zedeleyerek çocukların ve ergenlerin psikososyal iyi oluşunu tehdit etmektedir. Bölümde, toplumsal, topluluk, kişilerarası ve bireysel düzeylerdeki risk ve koruyucu faktörler detaylı biçimde incelenmiş; çocuk-ergen zorunlu göçmenlerin eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere erişimde yaşadığı engeller vurgulanmıştır. Ayrıca, erken evlilik, çocuk işçiliği, silahlı gruplara katılım ve sosyal dışlanma gibi özel risk alanlarına dikkat çekilmiştir. Bireysel düzeyde ise başa çıkma stratejileri, öz-yeterlilik, inanç sistemleri ve nörogelişimsel faktörlerin etkileri tartışılmıştır. Bölüm sonunda, insani yardım aktörlerinin müdahale programlarında çocuk ve ergenlerin özgün ihtiyaçlarına göre bağlamsal ve çok katmanlı stratejiler geliştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çocuk-ergenlerin yalnızca mağdur değil, aynı zamanda toplumsal dayanıklılığın öznesi olduğu belirtilmiş ve katılımcı yaklaşımlara öncelik verilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kelime: Zorunlu göç, sosyal hizmet, çocuk-ergen zorunlu göçmenler

¹ Uzman Sosyal Çalışmacı, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal Hizmet ABD Doktora Öğrencisi
Orcid ID: 0000-0002-2857-3148, ataharifoglu@gmail.com

1. Giriş

Silahlı çatışma, dünya genelinde çocuk ve ergenlerin yaşamlarını giderek daha fazla etkilemektedir. Son yıllarda, Şam, Sana, Musul ve Mogadişu gibi kentlerdeki enkaz yığınları arasında şaşkın bir şekilde duran çocukların görüntülerine sıkça rastlanmaktadır. Bu görüntüler, günümüz silahlı çatışmalarının giderek kentleşmesiyle birlikte sivil halkın ve özellikle gençlerin daha büyük bir tehlike altına girdiğine işaret etmektedir (Dathan, 2017). Kentlerdeki çatışmalar, sivil halkın doğrudan zarar görme olasılığını arttırmakla kalmaz, aynı zamanda altyapıya ve konutlara verilen zararlar kamu hizmetleri ve yerel ekonomiler üzerinde de ikincil etkiler yaratabilir (Guha-Sapir vd., 2018). Yüksek yoğunluklu çatışmalar sırasında kara mayınlarının kullanılmaya devam etmesi ve hava bombardımanlarının artması, sivil halkın zarar görme ihtimalini çok daha fazla arttırmaktadır (Rodriguez-Llanes vd., 2018). Ne yazık ki, hem devletler hem de devlet dışı silahlı gruplar, uluslararası insancıl hukuka ciddi bir saygısızlık göstermekte ve savaş stratejisi olarak sivil halkı hedef almaktadır. Örneğin, Suriye rejimi tarafından defalarca kullanılan kimyasal silahlar, Suudi Arabistan koalisyonunun Yemen'deki isyancı bölgelerinde gerçekleştirilen ayırım gözetmeyen hava saldırıları ve Boko Haram'ın yüzlerce çocuğu kaçırması bu duruma örnek olarak verilebilir (Amnesty International, 2015; Motaparthy, 2016; Segun & Muscati, 2014). Bu trendler, silahlı çatışmadan etkilenen çocuk ve ergenlerin sayısındaki artışı da göz önüne alındığında son derece endişe vericidir. Günümüzde 357 milyon çocuk ve ergen silahlı çatışma bölgelerinde yaşamaktadır. Bu rakam, 20 yıl önce yaklaşık 200 milyondur (Bahgat vd., 2017). Bu bölgelerdeki tehlikeler, zorunlu göç dalgasının eşsiz seviyelere ulaşmasına neden olmuştur. Şu anda dünya genelinde 68.5 milyon insan silahlı çatışmalar ve zulüm nedeniyle yerinden edilmiştir ve bu sayı her yıl artmaktadır (UNHCR, 2018). Mültecilerin yaklaşık %52'si çocuk ve ergenlerden oluşmaktadır. Bu bölümde, sosyal çevrenin farklı seviyelerinde ve farklı zaman dilimlerinde risk, koruyucu ve destekleyici faktörlerin etkileşimlerinin çocuk ve ergenlerin ruh sağlığı ve psikososyal iyi oluşlarını nasıl etkilediği incelenmektedir.

2. Literatür

Dünya genelinde çocuklar ve ergenler, silahlı çatışmalara çeşitli şekillerde maruz kalmakta ve bu çatışmalara farklı tepkiler vermektedir. Bir saldırıya uğramak veya işkenceye maruz kalmak gibi travmatik olaylar, ciddi psikolojik sıkıntılara neden olabilir ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon ve diğer olumsuz duygusal ve davranışsal sonuçların gelişmesine katkıda bulunabilir (Betancourt ve Khan, 2008). Bunun yanı sıra, sosyal izolasyon, ayrımcılık ve yoksulluk gibi günlük stres faktörleri, genç bireylerin ruh sağlığı ve

psikososyal iyilik halleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir (Miller ve Rasmussen, 2010). Bu tür stres faktörleri, çatışma bölgelerinde yaşayan gençler için sürekli bir varlık göstermekte ve genellikle çatışma bölgesinden kaçtıktan sonra da devam ederek onların başa çıkma sistemlerini zayıflatmaktadır.

Araştırmacılar ve uygulayıcılar, çocukların ve ergenlerin silahlı çatışma deneyimlerini anlamak için giderek artan bir şekilde sosyal ekolojik çerçeveyi kullanmaktadır (Betancourt vd., 2013; Cummings vd., 2017). Urie Bronfenbrenner tarafından ortaya atılan bu çerçeve, çocukların sosyal çevrelerini iç içe geçmiş çeşitli seviyelere ayırmaktadır (Bronfenbrenner, 1977). Bu seviyelerin tanımları, çerçevenin nasıl uygulandığına bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

Sosyal ekolojik çerçeve, çocukların ruh sağlığını ve psikososyal iyi oluşunu destekleyen veya tehdit eden sosyal ortamları ve bu ortamlar içindeki ilişkileri vurgulamaktadır. Bu bölümde, en geniş düzeyden başlayarak silahlı çatışmaların çocuklar ve ergenler üzerindeki toplumsal etkilerini ele alınmaktadır. Daha sonra, topluluk düzeyinde etkileri incelenerek aile ve bireysel düzeye kadar daraltılmaktadır. Ayrıca, bu seviyeler arasındaki etkileşimlerin zaman içindeki önemi de vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, geleneksel olarak olumsuz ruh sağlığı ve psikososyal iyi oluş sonuçlarını yalnızca bireysel terimlerle ele alma eğilimini aşarak, sosyal çevrelerin çocukların ve ergenlerin savaşın aşırı zorluklarına nasıl olumlu ya da olumsuz tepkiler verdiğinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

2.1. Toplumsal düzey

Çocuklar ve ergenler, silahlı çatışmalar nedeniyle bozulan toplumsal sistemlerin bir parçasıdır ve bu sistemlerin çöküşü, onların fiziksel ve psikolojik güvenliğini doğrudan tehdit etmektedir. Silahlı çatışmalar genellikle yıllarca süren siyasi huzursuzlukların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Suriye'deki iç savaş, 2011 yılında başlayan halk protestoları ile görünür hale gelse de, bu çatışmanın kökenleri yıllarca süren ekonomik, çevresel ve politik başarısızlıklara dayanmaktadır (Asher-Schapiro, 2016). Benzer şekilde, Afganistan, Yemen, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Myanmar gibi ülkelerdeki çatışmalar, geçmişte yaşanan siyasi ve etnik şiddet döngülerinin bir devamı niteliğindedir. Silahlı çatışmalar, sadece doğrudan şiddet yoluyla değil, aynı zamanda sağlık ve eğitim sistemlerinin çökmesi, ekonomik krizler ve sosyal yapıların parçalanması yoluyla da çocukları ve ergenleri olumsuz etkilemektedir. Savaş bölgelerinde sağlık hizmetlerinin çökmesi, çocukların sağlık sorunlarına yönelik müdahaleleri zorlaştırırken, eğitimin kesintiye uğraması onların gelecekteki fırsatlarını sınırlamaktadır (Wessells, 2017).

Çatışmaların başlamasıyla birlikte, savaşın farklı tarafları kendi ideolojik anlatılarını kullanarak destek toplamakta ve bazı durumlarda çocukları ve ergenleri propaganda aracı olarak kullanmaktadır. Örneğin, ayrımcı milliyetçilik veya dini aşırılıkçılık gibi ideolojik söylemler, genç bireyleri silahlı gruplara katılmaya veya belirli grupları düşman olarak görmeye teşvik edebilmektedir (Betancourt vd., 2013). Tarihsel olarak zulüm görmüş azınlık grupları ise çoğu zaman savaşın hedefi hâline gelmekte, bu da göç etmek zorunda kalmalarına neden olmaktadır. Milyonlarca insan, çatışmalardan kaçarken yerinden edilmekte ve mülteci kamplarında veya başka ülkelerde yaşamaya zorlanmaktadır. Ancak, göç ettikleri ülkelerde de birçok zorlukla karşılaşmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler dünya çapındaki mültecilerin yaklaşık %85'ine ev sahipliği yapmaktadır (UNHCR, 2018). Bu ülkelerdeki yerel topluluklar ise mültecileri bir ekonomik yük olarak görebilmekte ve onlara karşı düşmanca tutum sergileyebilmektedir (Wessells, 2017). Son yıllarda, mültecilere yönelik olumsuz tutumlar yüksek gelirli ülkelerde de yaygınlaşmıştır. Almanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde, bazı siyasi gruplar mültecileri işlerini ellerinden almakla, hastalık taşımakla veya suç oranlarını arttırmakla suçlamaktadır. Bu tür söylemler, mültecilerin entegrasyonunu zorlaştırmakta ve göç eden çocuklar ve ergenler için eğitim, dil becerileri ve vatandaşlık gibi konularda ciddi engeller oluşturmaktadır (Fazel vd., 2012).

2.2. Topluluk düzeyi

Çocuklar ve ergenler, yalnızca öğrenci olarak değil, aynı zamanda sporcu, sanatçı, aktivist ve yetişkinliğe adım atan bireyler olarak toplumun aktif üyeleridir. Yetki figürlerinin davranışlarını hem modelleyen hem de sorgulayan bireyler olarak, toplumlarında meydana gelen büyük sorunlara çeşitli derecelerde farkındalık gösterirler. Bu bağlamda, çocuklar ve ergenler, silahlı çatışmaların toplumsal yaşama etkilerine oldukça duyarlıdır. Ancak, bu etkileri yetişkinler ile aynı şekilde kavrayamayabilirler. Ayrıca, çocuklar ve özellikle ergenler, silahlı gruplarla ilişkili olmaktan barış süreçlerine katılmaya kadar değişen rolleriyle çatışmalarda önemli roller oynayabilirler. Bu nedenle, çocuklar ve ergenlerin silahlı çatışmaları yalnızca deneyimlemekle kalmayıp, aynı zamanda bunlara toplumsal düzeyde nasıl yanıt verdiklerini anlamak, onların refahını arttırmaya yönelik uygun stratejiler geliştirmek için gereklidir.

Dünya genelinde, kırsal ve kentsel topluluklarda eğitim ve sağlık hizmetleri, çocukların kamusal yaşamlarının temelini oluşturur. Ancak, gelecek neslin yetiştirilmesinin önemi, okulları ve sağlık tesislerini silahlı çatışmaların etkilerinden koruyamamaktadır. Mevcut kanıtlar, dünyanın çeşitli çatışma bölgelerinde, silahlı güçlerin ve grupların kasıtlı olarak sivillere ait yapıları,

özellikle okulları ve sağlık tesislerini hedef aldığını göstermektedir (Bennouna vd., 2018; Rubenstein ve Stark, 2017). Çatışmalarda okullar ve sağlık tesisleri doğrudan bombalanabilmekte, askeri amaçlarla kullanılabilenmekte, hizmet sağlayıcıları tehdit edilebilmekte veya kaçırılabilir (Bennouna vd., 2016). Bu tür güvensizlik ortamları, çatışma bölgelerinde yaşayan ebeveynlerin çocuklarını evde tutmasına yol açarak okul terk oranlarını artırmakta ve sağlık hizmetlerinin kullanımını sınırlamaktadır (UNICEF, 2018). Örneğin, Yemen'de okulların %27'si kapanmış, iki milyon çocuk eğitimden mahrum kalmış ve sağlık tesislerinin %55'i işlevsiz hale gelmiştir (UNHCR, 2018).

Toplumsal güvenlik sistemleri de çatışmalardan ciddi şekilde etkilenmekte, bu durum gençlere yönelik hak ihlallerinin cezasız kalmasına neden olmaktadır. Bu hizmetlerin kapanmasının yanı sıra, çocuklar ve gençler yerel ekonomilerin çöküşünden de olumsuz etkilenmektedir. Yoksulluk, yetersiz beslenme ve hastalıklar, bu süreçte çocukların psikososyal refahı üzerinde yıkıcı etkilere yol açmaktadır (Betancourt ve Khan, 2008). Buna karşın, insani yardım kuruluşları sınırlı kaynaklarla yerel hizmetleri desteklemeye çalışırken, silahlı gruplar sıklıkla bu kuruluşlara erişimi engellemekte veya yardım çalışanlarını doğrudan hedef almaktadır (Kirollos vd., 2018).

Silahlı gruplar, okullar ve ibadethaneler gibi toplumsal kaynakları kullanarak çocukları ideolojik olarak etkilemekte ve nihayetinde onları kendi saflarına katmaktadır. BM Genel Sekreteri'nin Silahlı Çatışmalarda Çocuklar konulu yıllık raporuna göre, 2005-2016 yılları arasında 49.640 çocuk ve genç silahlı gruplar tarafından zorla ya da gönüllü olarak çatışmalara dahil edilmiştir (UNHCR, 2018). Bununla birlikte, silahlı grupların çocuk savaşçıları sadece çatışma bölgelerinden değil, uluslararası göç yollarını ve mülteci kamplarını kullanarak küresel çapta da temin ettiği görülmektedir. Özellikle sosyal medya üzerinden yürütülen propaganda ve kaçırma faaliyetleri, çocukların bu gruplara katılımını artırmaktadır (Revkin, 2018). Zorla yerinden edilmiş çocuklar ve mülteciler, göç süreçlerinde ciddi risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Göçmen kaçakçılarına ve insan tacirlerine bağımlı hale gelen bu çocuklar, sıklıkla emek veya cinsel sömürüye maruz kalmaktadır. Ayrıca, devlet güvenlik güçleri tarafından gözaltına alınma ve zorla geri gönderilme riski de taşımaktadırlar (Menjívar ve Pereira, 2017). UNHCR verilerine göre, 2017 yılında 667.400 mülteci ülkesine geri dönmüş, 102.800 kişi üçüncü ülkeye yerleştirilmiş ve 73.400 kişi vatandaşlık almıştır. Buna karşın, 3.1 milyon kişi sığınma başvurusunda bulunmuş ve 25.4 milyon kişi mülteci statüsünde yaşamını sürdürmek zorunda kalmıştır (UNHCR, 2018).

Mülteci çocuklar, genellikle temel hizmetlere erişimde zorluk yaşamaktadır. Kayıtlı çocuk mültecilerin yalnızca %61'i ilkokula, %23'ü ise ortaöğretime devam edebilmektedir (UNHCR, 2018). Kentsel alanlardaki mülteciler ve kayıt dışı göçmenler, özellikle sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimde büyük engellerle karşılaşmaktadır. Üstelik, kayıtlı mülteciler bile çoğu zaman ırk, dil veya dini kimliklerinden dolayı ayrımcılığa uğramaktadır (Ellis vd., 2016). Tüm bu zorluklara rağmen, çocuklar ve gençler topluluklarının dayanıklılığına önemli katkılar sağlamaktadır. Spor etkinlikleri düzenlemekte, sanat ve edebiyat yoluyla kendilerini ifade etmekte ve toplumsal değişime yönelik hareketler başlatmaktadırlar (Vindevogel ve Verelst, 2020). Gençlerin barış süreçlerine katılımı ve toplumsal dayanıklılığı artırma çabaları, onları “eksik barış” kavramının temel unsurlarından biri haline getirmektedir (Simpson, 2018).

2.3. Kişilerarası ve aile içi ilişkiler

Sağlıklı aile ve arkadaş ilişkileri, çocukların gelişimi ve refahı için temel unsurlardır. Kriz zamanlarında, çocuklar ve ergenler bu ilişkileri olumsuzluklara karşı bir kalkan olarak kullanır. Destekleyici ebeveynlik ve güvenli bir ev ortamının sürdürülmesi, ebeveynlerin silahlı çatışmanın etkilerini hafifletmesine yardımcı olabilir (Tol vd., 2013). Aile üyeleri, çocukların sağlık durumlarını gözlemleyerek ihtiyaç duyduklarında onları gerekli hizmetlere yönlendirmekte önemli bir rol oynar. Aile içi uyum, hizmet kullanımını artırmakta ve psikolojik iyi oluşla ilişkilendirilmektedir (Fazel vd., 2012). Bunun yanı sıra, çocuklar da birbirlerine bakım sağlamakta, bilgi ve destek sunmakta ve zorlayıcı koşullara rağmen eğlence ve neşe kaynağı olmaktadırlar. Göç ve yeniden yerleşim bağlamlarında, çocuklar ailelerinin ve arkadaşlarının duygusal olarak desteklenmesine ve kültürel, ekonomik ve teknolojik olarak entegrasyonlarına katkı sağlamaktadırlar.

Ne yazık ki, silahlı çatışmalar, çocukların ilişkilerini göç öncesinde ve sonrasında olumsuz etkilemektedir (Bennouna vd., 2018). Çocuklar, toplumsal ve yerel sistemlerin bozulmasını ev ortamlarında da hissederler. Ebeveynlerin işlerini kaybetmesi, güvenlik hissinin azalması ve daha kalabalık yaşam alanlarına taşınma gibi faktörler, aile içi gerilimi artırabilir. Çatışma şiddetlendikçe, bazı ebeveynler ya savaşmak için evlerini terk etmekte ya da askeri ve siyasi toplantılar düzenleyerek, mühimmat stoklayarak ya da savaşçıları ağırlayarak çatışmayı evlerine taşımaktadırlar. Aile üyeleri, çatışmada farklı taraflarda yer alabilir veya ailelerini nasıl koruyacakları konusunda anlaşmazlığa düşebilirler. Temel kaynakları ve güvenliği sağlayamamak, ebeveynlerin öz saygısını ve otoritesini zedeleyebilir ve daha sert ebeveynlik yaklaşımlarına yol açabilir (Meyer vd., 2017).

Bazı ebeveynler, çocuklarını korumak amacıyla onların toplumsal yaşamlarını kısıtlama yoluna gidebilirler. Bu durum, çocukların okula gitmemesi ve sosyal etkinliklerden kopması anlamına gelebilir. Ergenler bu tür kısıtlamalara isyan edebilir, bu da aile içi gerilimi daha da artırabilir. Pek çok bağlamda, ebeveynler bu kısıtlamaları özellikle kız çocukları üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Örneğin, Doğu Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Etiyopya ile Ruanda'daki mülteci kamplarında, ebeveynler genç kızların cinsel baskıya, erken evliliğe ve cinsel şiddete maruz kalmasından endişe duymaktadırlar (Bermudez vd., 2018; Sommer vd., 2018). Bu nedenle, ebeveynler genellikle korku ve utanç temelli anlatılar kullanarak kız çocuklarının hareket alanını kısıtlamaktadırlar. Ebeveynlerin kız çocuklarını koruma kaygısı, bazen erken evlilik kararlarına yol açabilmektedir. Örneğin, Ürdün'de, 2011 ile 2013 yılları arasında 18 yaş altındaki Suriyeli mülteci kız çocuklarının resmi evlilik oranı %12'den %25'e çıkmıştır (Save the Children, 2014). Ancak, erken yaşta evlilik, genç kızlar için şiddet riski doğurmakta ve cinsel sağlık ile eğitim açısından olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Schlecht vd., 2013). Ayrıca, aile içindeki stres faktörleri, romantik ilişkiler ya da farklı nedenlerle bazı gençler kendi istekleriyle evden ayrılabilir. Ancak, geleneksel geçiş ritüellerinin ve ekonomik kaynakların çöküşü, bu gençlerin bağımsız bir yaşam kurmalarını zorlaştırmaktadır (Hudson ve Matfess, 2017).

Bazı aileler çatışma bölgelerinden bütün olarak kaçabilse de, yolculuk sırasında çeşitli sebeplerle parçalanabilmektedir. Bazı çocuklar, ebeveynlerinden koparak göç etmek zorunda kalırken, bazıları aileleri tarafından tek başlarına sığınma başvurusunda bulunmaları için gönderilmektedir. Örneğin, Avustralya, Yunanistan ve ABD gibi ülkelerde, yalnız gelen çocuklar sıklıkla gözüaltına alınmakta ve hatta sınır dışı edilmektedir (Bochenek, 2016). ABD'de Trump yönetimi, göçmen çocukları ve ergenleri ailelerinden ayıran politikalar uygulamış, bu durum büyük kamu tepkisine yol açmıştır (Rogers ve Stolberg, 2018). Aile korumasından yoksun olan çocuklar, ciddi ruh sağlığı riskleriyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Vervliet ve vd., 2014).

2.4. Bireysel faktörler

Silahlı çatışmanın toplumlar, topluluklar, aileler ve kişiler arası ilişkiler üzerindeki çok yönlü etkileri, bireylerin kendi yaşamları üzerindeki irade ve kontrol düzeyini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır (Bennouna vd., 2019). Bununla birlikte, bireysel faktörler, çocukların ve ergenlerin silahlı çatışma ve zorunlu göç deneyimleri ile bu süreçlerden iyileşme sürecinde önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. Öncelikle, yukarıda da görüldüğü gibi, bireysel kimliğin toplumsal inşası (ırk, cinsiyet ve dini aidiyet gibi) çocukların silahlı

çatışmayı nasıl deneyimlediğini ve bu sürecin ekolojik düzeydeki etkilerini nasıl yorumladıklarını şekillendirmektedir. Buna karşılık, bu bireysel özellikler, çocukların ve ergenlerin fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde belirli bir etkiye sahiptir. Örneğin, birçok çalışma, silahlı çatışmadan etkilenen kız çocuklarının, erkek çocuklarına kıyasla depresyon gibi içselleştirilmiş bozukluklara daha yatkın olduğunu göstermiştir (Reed vd., 2012; Fazel vd., 2012). Buna karşılık, zorla yerinden edilmiş erkek çocukların alkol ve madde kullanımı gibi dışsallaştırıcı davranışlara daha fazla eğilim gösterdiği bildirilmektedir (Ellis vd., 2011). Çocukların ve ergenlerin şiddet ve yerinden edilme deneyimlerine maruz kalma yaşı ile maruz kalma süresi de ruh sağlığı ve psikososyal iyilik halleri üzerinde etkili olabilmektedir (Fazel vd., 2012; Reed vd., 2012). Genellikle, daha küçük yaşlarda göç edenler ve daha kısa süre maruz kalanlar daha olumlu sonuçlar elde edebilmektedir (Fazel vd., 2012; Reed vd., 2012). Benzer şekilde, daha genç mülteciler, yeni topluluklarının dilini öğrenme konusunda daha avantajlı olabilir ve iş gücüne katılmadan önce daha uzun süre eğitim alma fırsatına sahip olabilirler (Hou ve Beiser, 2006).

Bireysel kimlik faktörleri ile ruh sağlığı semptomatolojisi arasındaki ilişkilerin, doğuştan gelen nörobiyolojik farklılıklardan mı yoksa stres faktörlerine maruz kalma düzeyinden, bakım verenlerin desteğinden ve hizmet kullanım oranlarından mı kaynaklandığını belirlemek zor olabilir (Masten ve Narayan, 2012). Bununla birlikte, semptom bildirme ve yardım arama davranışları, bakım ve destek hizmetlerine duyulan güven, dil becerileri, ruh sağlığı okuryazarlığı ve kişisel inançlar gibi bireysel düzeydeki faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebilir (De Anstiss vd., 2009; Ellis vd., 2011). Cinsiyetin semptom tanıma ve yardım arama süreçleri üzerindeki etkisi henüz tam olarak aydınlatılamamış olup, bu ilişkiyi daha iyi anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır (Ellis vd., 2011).

Silahlı çatışma ve zorunlu göç bağlamında koruyucu veya teşvik edici etkiler gösteren çeşitli psikolojik ve bilişsel faktörler de bulunmaktadır. Örneğin, başa çıkma tarzları, silahlı çatışma ve zorunlu göç ile ilişkili stres faktörlerinin çocukların ve ergenlerin ruh sağlığı ve psikososyal refahı üzerindeki etkisini belirleyebilmektedir (Punamäki vd., 2004). Ancak çocuklar ve ergenler farklı başa çıkma stratejileri kullanabilirler (Ayers vd., 1996). Örneğin, bir ergen bir sorunla karşılaştığında aktif bir şekilde sorunu çözmeye çalışabilir ya da tamamen kaçınabilir. Diğerleri ise dikkatlerini başka yöne çekmeyi tercih edebilir veya akranlarından ve aile bireylerinden destek arayabilir. Bu yaklaşımların her biri bilişsel, davranışsal, duygusal ve sosyal boyutlara sahiptir ve hiçbir stratejinin her durumda daha etkili olduğu söylenemez. Aksine, risk veya sorun türüne bağlı olarak bu yaklaşımların birleşimi daha etkili olabilir (Punamäki vd., 2004).

Örneğin, ergen bir mülteci, yeni bir dil öğrenme gibi değiştirilebilir bir soruna yanıt vermek için aktif bir başa çıkma tarzından faydalanabilir. Bu durumda, yeni dili çalışmak, yalnızca kendi anadilinde kalmaktan daha uyumlu bir yaklaşım olacaktır. Öte yandan, bireyin üzerinde kontrol sahibi olmadığı bir sorunu aktif olarak çözmeye çalışmak, örneğin bir hava bombardımanı kampanyasına karşı bireysel mücadele etmek, psikolojik sıkıntıyı artırabilir. Nitekim, başa çıkma stratejilerinin etkinliği bağlam ve semptomlara göre büyük ölçüde değişmektedir (Tol vd., 2013).

Ayrıca, politik ideoloji ve dini inanç, genç bireylerin ruh sağlığı ve psikososyal iyilik halleri üzerinde koruyucu etkilere sahip olabilir. Bu faktörler, bireylerin yaşadıkları deneyimlere anlam kazandırmalarına ve daha geniş topluluklara aidiyet hissi geliştirmelerine yardımcı olabilir (Silberman, 2005; Barber, 2001). Bununla birlikte, politik aidiyet ve aktivitenin dayanıklılığa katkı sağlama derecesi de bağlamdan bağlama değişebilir (Tol vd., 2013).

Son olarak, çocukların ve ergenlerin silahlı çatışma ve zorunlu göç deneyimlerinden iyileşme süreçlerini etkileyebilecek diğer bilişsel faktörler arasında zeka, öz-düzenleme, bilişsel esneklik, irade, kişilik ve öz-yeterlilik gibi özellikler yer almaktadır (Masten ve Narayan, 2012). Bu nitelikler, çocukların sağlıklı ilişkiler geliştirme, kaynak ve hizmetleri kullanma ve fırsatları değerlendirme becerilerine katkıda bulunmaktadır. Özellikle, mülteci çocuklar, gittikleri ülkelerde topluma uyum sağlamak için bu niteliklerini kullanarak yeni kurallar ve beceriler öğrenmek zorundadırlar. Benzer şekilde, çocukların yerinden edilmeden önce aldıkları eğitim miktarı, silahlı çatışmayı nasıl anlamlandırdıkları ve zorluklara nasıl yanıt verdikleri üzerinde etkili olabilir. Bunun yanı sıra, önceden var olan fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları (örneğin, ağır psikiyatrik bozukluklar, engellilik ve HIV/AIDS), çocukların ve ergenlerin uyum süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilir (Fazel vd., 2012; Reed vd., 2012). Zamanla, olumsuz olayların birikimi, çocukların ve ergenlerin uyum kapasitelerini aşındırabilir ve sinirsel gelişimleri, fiziksel refahları ve ruh sağlıkları üzerinde ciddi olumsuz etkiler yaratabilir (Hughes vd., 2017).

3. Sonuç ve öneriler

Silahlı çatışma ve zorunlu göç bağlamında çocuklar ve ergenleri etkileyen faktörlerin karmaşık etkileşimi, basit çözümleri olanaksız kılmaktadır. Silahlı çatışmalar, devletlerin kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini ciddi şekilde sekteye uğrattığından, yerel ve uluslararası insani yardım kuruluşlarının desteği sıklıkla gereklilik arz etmektedir. Son on yılda insani yardım aktörleri, çocuklar ve ergenler için daha etkili programlar geliştirme konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir (Ager vd., 2011; Wessells, 2017).

Bununla birlikte, bu gruptaki bireylerin korunmasını ve refahını artırmaya yönelik çabalar, zayıf bir kanıt temeli ile sınırlandırılmıştır. Örneğin, İnsani Yardım Eyleminde Çocuk Koruma İttifakı tarafından yürütülen yakın tarihli bir çalışma, çocuk koruma uzmanlarının büyük ölçüde mevcut müdahalelerin daha fazla değerlendirilmesine ihtiyaç duyduğunu ortaya koymuştur (Bermudez vd., 2018). Silahlı çatışmalardan etkilenen genç bireyler ve ailelerine yönelik programların güçlendirilmesi için hangi yaklaşımların en etkili olduğunu ve farklı ekolojik düzeylerdeki (örneğin yaş, cinsiyet, etnisite, vatandaşlık durumu, çatışma dinamikleri ve sağlık algıları) faktörlerin program etkinliğine nasıl katkıda bulunduğunu anlamaya yönelik kanıtların güçlendirilmesi kritik önem taşımaktadır (Reis vd., 2020). Kanıt tabanının zenginleştirilmesi, çocuklar ve ergenlerle daha sık etkileşime geçmeyi ve onların deneyimlerini, görüşlerini hem ihtiyaç analizleri hem de program değerlendirmeleri sırasında dikkate almayı gerektirmektedir (Song ve Ventevogel, 2020). İnsani yardım aktörleri, genç kız ve erkek çocukların seslerine ne kadar çok kulak verir ve onları program planlama ve uygulama süreçlerine anlamlı bir şekilde dahil ederse, programlar da onların sadece ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp aynı zamanda güçlü yönlerini desteklemeye daha uygun hale gelecektir.

Genel olarak, bu bölüm, silahlı çatışma ve zorunlu yerinden edilme koşullarından etkilenen çocuklar ve ergenler için müdahalelerin daha fazla bağlam özelinde tasarlanması gerektiğine işaret etmektedir. Çocukların ve ergenlerin deneyim, kapasite ve tercihlerindeki geniş çeşitlilik, insani yardım programlarının sıklıkla benimsediği tek tip yaklaşımdan kaçınılması gerektiğini göstermektedir. Bağlam özelinde müdahaleler tasarlamak ve uygulamak kolay bir süreç olmasa da, riskleri ve dayanıklılığı etkileyen faktörlerin bütüncül bir şekilde ele alınabilmesi için insani yardım aktörlerinin geleneksel olarak sektörlere bölünmüş disiplinleri bir araya getirerek daha esnek ve kapsamlı programlar oluşturması gerekmektedir (Wessells, 2016). Birleşmiş Milletler Kurumlararası Daimi Komite (IASC) Ruh Sağlığı ve Psikososyal Destek Kılavuzları çerçevesinde, bu tür bir yaklaşım yalnızca çok sektörlü değil, aynı zamanda çok katmanlı olmalıdır; temel seviyede önleme ile başlamalı ve ardından risk ve ihtiyaca göre giderek daha uzmanlaşmış programlar sunmalıdır (Inter-Agency Standing Committee, 2007). Bu ilkeler yeni olmasa da, hayata geçirilmesi giderek daha acil hale gelmektedir. Suriye, Nijerya, Yemen ve Güney Sudan gibi bölgelerde çatışmalar süregiderken ve tarihsel olarak yüksek seviyelerde zorunlu göç her yıl artmaya devam ederken, çatışma ortamında büyüyen milyonlarca çocuk ve ergenin en yüksek standartlarda insani yardım ve en iyi uygulamalara dayalı destek almayı hak ettiği unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Ager, A., Blake, C., Stark, L., & Daniel, T. (2011). Child protection assessment in humanitarian emergencies: Case studies from Georgia, Gaza, Haiti and Yemen. *Child Abuse & Neglect*, 35(12), 1045–1052. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2011.10.005>
- Amnesty International. (2015). *Between prison and the grave: Enforced disappearances in Syria*. Amnesty International. <https://www.amnesty.org/download/Documents/MDE2425792015ENGLISH.PDF>
- Asher-Schapiro, A. (2016). *The young men who started Syria's revolution speak about Daraa, where it all began*. Vice News. <https://news.vice.com/article/the-young-men-who-started-syrias-revolution-speak-about-daraa-where-it-all-began>
- Ayers, T. S., Sandler, I. N., West, S. G., & Roosa, M. W. (1996). A dispositional and situational assessment of children's coping: Testing alternative models of coping. *Journal of Personality*, 64(4), 923–958. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1996.tb00949.x>
- Bahgat, K., Dupuy, K., Østby, G., Rustad, S. A., Strand, H., & Wig, T. (2017). *Children and armed conflict: What existing data can tell us*. Peace Research Institute Oslo (PRIO). <https://www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=1550&type=publicationfile>
- Barber, B. K. (2001). Political violence, social integration, and youth functioning: Palestinian youth from the Intifada. *Journal of Community Psychology*, 29(3), 259–280. <https://doi.org/10.1002/jcop.1018>
- Bennouna, C., Ali, I., Nshombo, M., Karume, G., & Roberts, L. (2016). Improving surveillance of attacks on children and education in South Kivu: A knowledge collection and sensitivity analysis in the DR Congo. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 11(1), 69–77. <https://doi.org/10.1080/17450128.2016.1140771>
- Bennouna, C., Fischer, H. T., Wessells, M., & Boothby, N. (2018). *Rethinking child protection in emergencies*. *International Journal of Child Health and Nutrition*, 7(2), 39–46. <https://doi.org/10.6000/1929-4247.2018.07.02.1>
- Bennouna, C., Khaulil, N., Basir, M., Allaf, C., Wessells, M., & Stark, L. (2019). School-based programs for supporting the mental health and psychosocial wellbeing of adolescent forced migrants in high-income countries: A scoping review. *Social Science & Medicine*, 239, 112558. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.112558>

- Bermudez, L. G., Parks, L., Meyer, S. R., & Stark, L. (2018). Safety, trust, and disclosure: A qualitative examination of violence against refugee adolescents in Kiziba Camp, Rwanda. *Social Science & Medicine*, 200, 83–91. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.01.018>
- Bermudez, L. G., Parks, L., Meyer, S. R., Muhorakeye, L., & Stark, L. (2018). Safety, trust, and disclosure: A qualitative examination of violence against refugee adolescents in Kiziba Camp, Rwanda. *Social Science & Medicine*, 200, 83–91. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.01.002>
- Betancourt, T. S., & Khan, K. T. (2008). The mental health of children affected by armed conflict: Protective processes and pathways to resilience. *International Review of Psychiatry*, 20(3), 317–328. <https://doi.org/10.1080/09540260802090363>
- Betancourt, T. S., Meyers-Ohki, M. S. E., Charrow, M. A. P., & Tol, W. A. (2013). Interventions for children affected by war: An ecological perspective on psychosocial support and mental health care. *Harvard Review of Psychiatry*, 21(2), 70–91. <https://doi.org/10.1097/HRP.0b013e318283bf8f>
- Bochenek, M. G. (2016). *Children behind bars: The global overuse of detention of children*. Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/report/2016/11/01/children-behind-bars/global-overuse-detention-children>
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32(7), 513–531. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.32.7.513>
- Cummings, E. M., Merrilees, C. E., Taylor, L. K., & Mondì, C. F. (2017). Developmental and social–ecological perspectives on children, political violence, and armed conflict. *Development and Psychopathology*, 29(1), 1–10. <https://doi.org/10.1017/S0954579416001132>
- Dathan, J. (2017). *Explosive truths: Monitoring explosive violence in 2016. Action on Armed Violence*. <https://aoav.org.uk/wp-content/uploads/2017/05/AOAV-Explosive-Monitor-2017v9single-pages.pdf>
- De Anstiss, H., Ziaian, T., Procter, N., Warland, J., & Baghurst, P. (2009). Help-seeking for mental health problems in young refugees: A review of the literature with implications for policy, practice, and research. *Transcultural Psychiatry*, 46(4), 584–607. <https://doi.org/10.1177/1363461509351363>
- Ellis, B. H., Abdi, S. M., Lazarevic, V., White, M. T., Lincoln, A. K., Stern, J. E., & Horgan, J. G. (2016). Relation of psychosocial factors to diverse

- behaviors and attitudes among Somali refugees. *American Journal of Orthopsychiatry*, 86(4), 393–408. <https://doi.org/10.1037/ort0000188>
- Ellis, B. H., Miller, A. B., Baldwin, H., & Abdi, S. (2011). New directions in refugee youth mental health services: Overcoming barriers to engagement. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 4(1), 69–85. <https://doi.org/10.1080/19361521.2011.545047>
- Fazel, M., Reed, R. V., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in high-income countries: Risk and protective factors. *The Lancet*, 379(9812), 266–282. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)60051-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60051-2)
- Guha-Sapir, D., Schlüter, B., Rodriguez-Llanes, J. M., Lillywhite, L., & Hicks, M. H. (2018). Patterns of civilian and child deaths due to war-related violence in Syria: a comparative analysis from the Violation Documentation Center dataset, 2011-16. *The Lancet. Global health*, 6(1), e103–e110. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(17\)30469-2](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(17)30469-2)
- Hou, F., & Beiser, M. (2006). Learning the language of a new country: A ten-year study of English acquisition by South-East Asian refugees in Canada. *International Migration*, 44(1), 135–165. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2006.00358.x>
- Hudson, V. M., & Matfess, H. (2017). In plain sight: The neglected linkage between brideprice and violent conflict. *International Security*, 42(1), 7–40. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00289
- Hughes, K., Bellis, M. A., Hardcastle, K. A., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C., et al. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health*, 2(8), e356–e366. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(17\)30118-4](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(17)30118-4)
- Inter-Agency Standing Committee. (2007). *IASC guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings*. Geneva: IASC. <https://interagencystandingcommittee.org>
- Kirollos, M., Anning, C., Fylkesnes, G. K., & Denselow, J. (2018). *The war on children*. Save the Children International. <https://www.savethechildren.org/content/dam/usa/reports/advocacy/war-on-children-report-us.PDF>
- Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2012). Child development in the context of disaster, war, and terrorism: Pathways of risk and resilience. *Annual Review of Psychology*, 63, 227–257. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100356>
- Menjívar, C., & Perreira, K. M. (2017). Undocumented and unaccompanied: Children of migration in the European Union and the United States.

- Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(2), 197–217.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1404255>
- Meyer, S. R., Steinhaus, M., Bangirana, C., Onyango-Mangen, P., & Stark, L. (2017). The influence of caregiver depression on adolescent mental health outcomes: Findings from refugee settlements in Uganda. *BMC Psychiatry*, 17(1), 405. <https://doi.org/10.1186/s12888-017-1563-2>
- Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2010). War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: Bridging the divide between trauma-focused and psychosocial frameworks. *Social Science & Medicine*, 70(1), 7–16. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.09.029>
- Motaparthi, P. (2016). *Bombing businesses: Saudi coalition airstrikes on Yemen's civilian economic structures*. Human Rights Watch. https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/yemen0716web.pdf
- Punamäki, R. L., Muhammed, A. H., & Abdulrahman, H. A. (2004). Impact of traumatic events on coping strategies and their effectiveness among Kurdish children. *International Journal of Behavioral Development*, 28(1), 59–70. <https://doi.org/10.1080/01650250344000335>
- Reed, R. V., Fazel, M., Jones, L., Panter-Brick, C., & Stein, A. (2012). Mental health of displaced and refugee children resettled in low-income and middle-income countries: Risk and protective factors. *The Lancet*, 379(9812), 250–265. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)60050-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(11)60050-0)
- Reis, R., Crone, M. R., & Berckmoes, L. H. (2020). Unpacking culture and context in mental health pathways of child and adolescent refugees. In *Child, Adolescent and Family Refugee Mental Health: A Global Perspective* (pp. 37–52).
- Revkin, M. (2018). “I am nothing without a weapon”: Understanding child recruitment and use by armed groups in Syria and Iraq. In S. O’Neil & K. Van Broeckhoven (Eds.), *Cradled by conflict: Child involvement with armed groups in contemporary conflict* (pp. 104–141). United Nations University.
https://collections.unu.edu/eserv/UNU:6409/Cradled_by_Conflict.pdf
- Rodriguez-Llanes, J. M., Guha-Sapir, D., Schlüter, B. S., & Hicks, M. H. (2018). Epidemiological findings of major chemical attacks in the Syrian war are consistent with civilian targeting: a short report. *Conflict and health*, 12, 16. <https://doi.org/10.1186/s13031-018-0150-4>
- Rogers, K., & Stolberg, S. G. (2018). Trump resisting a growing wrath for separating migrant families. *The New York Times*.
<https://www.nytimes.com/2018/06/18/us/politics/trump-immigration-child-separation.html>

- Rubenstein, B. L., & Stark, L. (2017). The impact of humanitarian emergencies on the prevalence of violence against children: An evidence-based ecological framework. *Psychology, Health & Medicine*, 22(Suppl 1), 58–66. <https://doi.org/10.1080/13548506.2016.1271949>
- Save the Children. (2014). *Too young to wed: The growing problem of child marriage among Syrian girls in Jordan*. Save the Children. <https://resourcecentre.savethechildren.net/document/too-young-wed-growing-problem-child-marriage-among-syrian-girls-jordan/>
- Schlecht, J., Rowley, E., & Babirye, J. (2013). Early relationships and marriage in conflict and post-conflict settings: Vulnerability of youth in Uganda. *Reproductive Health Matters*, 21(41), 234–242. [https://doi.org/10.1016/S0968-8080\(13\)41710-X](https://doi.org/10.1016/S0968-8080(13)41710-X)
- Segun, M., & Muscati, S. (2014). “Those terrible weeks in their camp”: Boko Haram violence against women and girls in northeast Nigeria. Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/nigeria1014web.pdf>
- Silberman, I. (2005). Religion as a meaning system: Implications for the new millennium. *Journal of Social Issues*, 61(4), 641–663. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00425.x>
- Simpson, G. (2018). *The missing peace: Independent progress study on youth and peace and security* (A/72/761-S/2018/86). United Nations General Assembly and United Nations Security Council. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Progress%20Study%20on%20Youth%2C%20Peace%20%26%20Security_A-72-761_S-2018-86_ENGLISH_0.pdf
- Sommer, M., Munoz-Laboy, M., & Wilkinson Salamea, E. (2018). How narratives of fear shape girls’ participation in community life in two conflict-affected populations. *Violence Against Women*, 24(5), 565–585. <https://doi.org/10.1177/1077801217709100>
- Song, S., & Ventevogel, P. (2020). Principles of the mental health assessment of refugee children and adolescents. In *Child, Adolescent and Family Refugee Mental Health: A Global Perspective* (pp. 69–80).
- Tol, W. A., Song, S., & Jordans, M. J. (2013). Annual research review: Resilience and mental health in children and adolescents living in areas of armed conflict. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(4), 445–460. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12053>
- UNICEF. (2018). *If not in school: The paths children cross in Yemen*. UNICEF. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/IF%20NOT%20IN%20SCHOOL_March2018_English.pdf

- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2018). *Global trends: Forced displacement in 2017*. UNHCR. <http://www.unhcr.org/5b27be547.pdf>
- Vervliet, M., Lammertyn, J., Broekaert, E., & Derluyn, I. (2014). Longitudinal follow-up of the mental health of unaccompanied refugee minors. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 23(5), 337–346. <https://doi.org/10.1007/s00787-013-0463-1>
- Vindevogel, S., & Verelst, A. (2020). Supporting mental health in young refugees: A resilience perspective. In *Child, adolescent and family refugee mental health - A global perspective* (pp. 53–66). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42303-2_5
- Wessells, M. G. (2016). Children and armed conflict: Introduction and overview. *Peace and Conflict*, 22(3), 198–201. <https://doi.org/10.1037/pac0000170>
- Wessells, M. G. (2017). Children and armed conflict: Interventions for supporting war-affected children. *Peace and Conflict*, 23(1), 4–11. <https://doi.org/10.1037/pac0000230>

2. Bölüm

Afet Kültürünün Oluşmasında Sosyal Hizmetin Rolü ve Önemi

Ahmed Taha ARİFOĞLU¹

Öz

Bu bölüm, afet kültürünün toplumsal düzeyde yerleşmesi sürecinde sosyal hizmetin dönüştürücü rolünü ele almaktadır. Afetler, özellikle çocuklar, yaşlılar, engelliler ve mülteciler gibi dezavantajlı gruplar üzerinde yıkıcı etkiler yaratmakta; bu grupların korunması, toplumsal kırılganlığın azaltılması açısından kritik önem taşımaktadır. Afet kültürü; birey ve toplulukların afetlere dair sahip oldukları bilgi, tutum ve davranış kalıplarının bütünüdür. Bu kültürün gelişimi, afet risklerini azaltmak ve toplumsal dayanıklılığı artırmak için gereklidir. Sosyal hizmet uzmanları, afet döngüsünün her aşamasında (hafifletme, hazırlık, müdahale, iyileştirme) aktif rol alarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde direnç mekanizmalarının inşasına katkı sunar. Bölümde ayrıca afet mitleri, kaderci inançlar ve kültürel değerlerin afet algısı üzerindeki etkileri tartışılmakta; afet kültürünün yalnızca teknik değil, kültürel bir yapı olduğu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, sosyal hizmet mesleği, afetlere karşı bilim temelli, katılımcı ve toplumsal farkındalığı önceleyen bir kültürün inşasında stratejik bir konumda yer almaktadır.

Anahtar Kelime: Afet kültürü, sosyal hizmet, sosyal hizmet eğitimi

¹ Uzman Sosyal Çalışmacı, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal Hizmet ABD Doktora Öğrencisi
Orcid ID: 0000-0002-2857-3148, ataharifoglu@gmail.com

1. Giriş

Geçmişten bugüne kadar dünyada afetlerin şiddetleri ve meydana geliş sıklıkları artarak devam etmektedir. Beşeri veya doğal afetlerin özellikle dezavantajlı grupları diğer gruplara nazaran daha olumsuz etkilediği bir gerçektir. Bununla ilgili olarak Peek (2008), Çocuklar, afetin olumsuz etkilerinden en çok etkilenenler arasında olduğunu savunmaktadır. Çünkü çocukların psikolojik savunmasız olduğunu düşünmekte; ve travma sonrası stres bozukluğu veya ilgili semptomlar geliştirebileceğini belirtmektedir (Peek, 2008). Karabulut ve Bekler (2019), Peek'in bu savunusunu desteklemekle birlikte dezavantajlı grupların içerisine ergenleri de dahil etmiştir. Bununla birlikte çocuklar ve ergenlerin afetlerden etkilenen en hassas ve savunmasız bireyler olduğunu aktarmışlardır (Karabulut ve Bekler, 2019). Buna ek olarak literatürde yetişkinler ve çocuklar arasındaki gelişimsel farklılıklar, çocukları ve ergenleri afete maruz kalmanın zihinsel ve fiziksel etkilerine karşı daha savunmasız hale getirdiğini gösteren çalışmalar da mevcuttur (Lotfi, 2020; İnmez, 2011).

Literatürde bu gruplar dışında düşük sosyo-ekonomik statüye, belirli etnisiteye sahip grupların da dezavantajlı grup olarak tanımlandığı araştırmalar yer almaktadır. (Berke vd., 2011). Yaşlılar, engelliler, mülteci ve sığınmacılar da bu grubun içerisinde yer almaktadır. Dezavantajlı grupların ortak özelliği ise topluma tam katılımlarını engelleyen; gruplar arası farklılaşan fakat her grubun kendi içerisinde barındırdığı faktörlerdir. Bu faktörler örnek grup olarak mülteci ve sığınmacılarda dil, sosyo-ekonomik engel, bilindiği çevreyi kaybetme; travma ve potansiyel olarak bir yakını kaybetme durumu olarak özetlenebilir. Bu kapsamda beşeri ya da doğal afetler, insani kırılmalıkların birleşmesiyle son derece yıkıcı etki gösteren doğa olaylarına dönüşmektedir. Varol ve Bulut (2017)'e göre afetlerin olası etkilerini azaltmak için toplumun afetlere karşı direncinin artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda toplumda direnç az ise afetlerin olumsuz etkilerine maruz kalmanın kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir (Varol ve Kırıkkaya, 2017).

Afetlerde dayanıklılıktan bahsederken; kırılmalık kavramını da iyi kavramak gerekmektedir. Kırılmalık; toplum tehlikelerin etkilerine duyarlılığını, hassasiyetini arttıran fiziksel, sosyal, ekonomik faktörlerdir. Bu kapsamda toplumdaki dezavantajlı bireyleri afetlerin olumsuz etkilerine karşı güçlendirmek toplumun afetler karşısındaki kırılmalığını azaltacaktır (Varol ve Kırıkkaya, 2017). Bu bağlamda afet kültürü kavramı önem kazanmaktadır. Afet kültürü, belirli bir yerde ve belirli bir grup insan tarafından meydana gelen afetler karşısında insanlar tarafından geliştirilen ve paylaşılan bilgi ve davranış kalıplarının tamamı olarak değerlendirilmektedir (Özşahin ve Kaymaz, 2013). Bununla birlikte toplumun afetin neden olduğu olumsuz etkileri algılama düzeyi

düşük ise afet azaltımı ve hazırlık anlamında önlemler almadığı, diğer yandan eğer afetin olumsuz etkilerini algılama düzeyi yüksek ise hazırlık yaptığı ve problem üzerinde odaklanma, toplulukla beraber hareket etme gibi özellikler gösterdiği ortaya konulmaktadır. Bu anlamda afet kültürünün oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Afet kültürünün yerleşmiş olduğu toplumlarda afetlerle mücadelenin daha etkin yapıldığı, toplumun afetlere hazırlıklı ve bilinçli olduğu; her alanda önlem geliştirme gibi konuların ön plana çıktığı kabul edilmektedir (Paton ve Johnson, 2001; akt. Genç, 2007).

Afete dayanıklı bir toplum için gereken ilk adım, yerel toplulukların gelecekteki afet risklerinin farkına varmalarını ve azaltım ve hazırlıklı olma konularında gereken planları hazırlamaları, iş birliği yapmaları ve harekete geçmeleri olarak belirtilmektedir (Genç, 2007). Bu makalenin amacı toplumda afet kültürünün yerleşmesinde sosyal hizmetin rolü ve önemini incelemektir. Bununla birlikte afet kültürü kavramı, afet kültürünün afet riskini ve afetin zararlarını azaltmadaki etkisi ve önemi tartışılmıştır. Makalenin sonunda afetlerin dezavantajlı gruplar üzerindeki etkisini azaltmak için toplumda afet kültürü varlığının önemine dikkat çekilmiş; afet kültürünün oluşmasında sosyal hizmet uygulamalarının önemine değinilmiştir.

2. Literatür

Kültür, yalnızca engeller yaratan bir zorluk değil, aslında insanların afet risklerini önlemek, azaltmak, hazırlanmak, bunlarla başa çıkmak ve bunlara uyum sağlamak için sahip oldukları mevcut varlıkların toplandığı kavramdır. Afetlerin yarattığı kayıp ve zararlara rağmen, bazı kişi ve topluluklar doğal afetlere fazla önem vermemektedir. Bir afete yönelik risk algısı, yalnızca yaratabileceği tehlikeye değil, aynı zamanda kültürleri tarafından yönetilen toplulukların ve bireylerin davranışlarına da bağlıdır (Kulatunga, 2010).

Literatürde afet kültürünün afetler karşısında toplum direncini çeşitli faktörler açısından olumlu yönde etkilediğini gösteren çalışmalar yer almaktadır. Afet kültürü aynı zamanda bir dayanıklılık kültürünü temsil etmektedir. Bu bağlamda çalışmalar afet kültürünü teşvik etmek, toplumda yerleşmesini sağlamak afet anlarında mağdur olanları ve can kayıplarını önlemeye yardımcı olacağını göstermektedir (Warner ve Engel, 2014).

Afetlere karşı kültürün önemi özellikle Hint Okyanusu Tsunamisi sırasında ön plana çıkmıştır. 2004 yılında yaşanan ve Güney Asya ülkelerinin büyük ölçüde etkilendiği bu doğal afette tsunamiler hakkında doğal bilgiye sahip olmayan göçmenler ve turistlerin büyük ölçüde etkilendiği görülmüştür. Bununla birlikte bu afet hakkında doğal bilgiye sahip bazı yerel toplulukların etkilenmediği anlaşılmıştır. Yerel toplulukların göçmenlere ve turistlere karşı olarak

etkilenmemelerinin esas olarak "kültürel" bilginin varlığına dayandığı tespit edilmiştir (Arunotai, 2008; akt. Warner ve Engel, 2014).

Fakat bunun dışında kültür, birçok yönden toplumsal dayanıklılığa önemli ölçüde katkıda bulunsa da, bazı durumlarda afetlere karşı sosyal kırılganlığı da arttırabileceği de savunulmaktadır. Örneğin bazı gruplar, felaketlerin kaçınılmaz olduğu veya ilahi müdahalenin ürünü olduğu ve bu nedenle önlenemez ve insan kontrolünün ötesinde olduğu gibi kaderci inançlara sahip olabilir. O halde kültürel değerler, risk algılarımızı, bu riskler hakkında aldığımız kararları ve bunlara yönelik eylemlerimizi şekillendirir (Webb, 2018). Bu bağlamda afet kültürü kavramı önem kazanmaktadır. Afet kültürü, belirli bir yerde ve belirli bir grup insan tarafından meydana gelen afetler karşısında insanlar tarafından geliştirilen ve paylaşılan bilgi ve davranış kalıplarının tamamı olarak değerlendirilmektedir (Özşahin ve Kaymaz, 2013).

2.1. Toplumda afet kültürünün afet zararlarını azaltmadaki etkisi

Son yıllarda dayanıklılık kavramına büyük önem verilmiştir. Çünkü afetlerin toplumların üzerindeki etkilerini azaltmanın birincil yolu, dayanıklılığı arttırmaya yatırım yapmaktır. Dayanıklılık “gerçek veya potansiyel olumsuz olayları absorbe etme, iyileştirme veya daha başarılı bir şekilde benimsemeye hazırlanma ve planlama yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (National Academies, 2012). Dayanıklılığa ulaşmak, insan toplumlarının korunmasını gerektirir. Bununla birlikte 1950'lerin başında başlatılan ilk sistematik afet çalışmaları da toplumsal dayanıklılığın önemini vurgulamaktadır. Örneğin, Fritz (1961) erken dönem bir yayınında, “...afet araştırmaları, insan toplumlarının, devam eden varoluşlarına doğrudan meydan okumalarla karşı karşıya kaldıklarında muazzam bir esnekliğe ve iyileşme gücüne sahip olduklarını” savunmuştur. Başlangıcından bu yana, afet araştırmaları alanı, toplumsal dayanıklılığı daha iyi anlamaya ve desteklemeye çalışmaktadır. Son dönem afet araştırmacıları bunu yaparken, hem sosyal yapının hem de kültürün bu dayanıklılığa ulaşmadaki katkılarını vurgulamaktadır (Fritz, 1961; akt. Webb, 2018).

Afet riskini etkin bir şekilde yönetmek için kültürle birleşik toplum temelli risk azaltma akvitelerini öneren çalışmalar bulunmaktadır. Literatürde afetler konusunda kültürel bir bakış açısı üzerinden risk azaltma ve önleme programlarını tasarlayanın önemine değinen çeşitli araştırmalar bulunmaktadır (Webb, 2018; Kulatunga, 2010). Örneğin, IFRC (2014), yıllık dünya afet raporunda kültür ve risk arasındaki karmaşık ve karşılıklı ilişkiye, yani kültürün afet riskinin azaltılmasını nasıl etkilediğini ve afetlerin kültürü nasıl etkileyebileceğini anlamaya odaklanmıştır. Benzer şekilde, Birleşmiş Milletler’e göre, Uluslararası Afet Azaltma Stratejisini, afet müdahalesi yerine afetlerin

azaltılmasına daha fazla odaklanmak yerine bir “önleme kültürünü” teşvik ederek değiştirmeyi amaçlamaktadır (United Nations, 2016). Bu çabaların açıkça gösterdiği gelecekteki afet risklerini azaltmak için teknoloji ve mühendislikteki ilerlemelerden daha fazlasını gerekmektedir. Teknoloji ve mühendislikteki ilerlemelerin yanı sıra kültürün önemini ve insanların hayatlarını nasıl şekillendirdiğini takdir etmemizi ve anlamamızın gerektiği açıktır (United Nations, 2015).

Bunların aksine dayanıklılık kaynağı olarak tartışılan afet alt kültürleri de aynı zamanda afetlerde toplumun kırılmalık kaynağı olabilir. Bazı durumlarda, afet alt kültürleri bir nesilden diğerine aktarılan bilgi, gerçeklere değil, efsanelere dayanır ve insanları gerçekten büyük tehlikeye atabilir. Örneğin, orta Amerika Birleşik Devletleri’nde yer alan bazı eyaletlerin şiddetli hava koşullarını incelemek için tanımlanan ve bu eyaletleri tanımlayan kavram olan ‘kasırğa vadisi’nde, birçok insan bir otoyol üst geçidinin fırtına sırasında sığınmak için güvenli bir yer olduğuna inanır, ancak aslında bu çok tehlikeli, hatta ölümcül bir eylemdir. Bu tür yanlış bilgiler ve zararlı bilgilerin yayılması nedeniyle, Ulusal Hava Durumu Servisi (2017) gibi kuruluşların mitlerle mücadeleye, insanları eğitmeye ve güvenli davranışları teşvik etmeye zaman ve kaynak ayırması önerilmektedir (National Weather Service, 2017; Webb, 2018).

Afet araştırmacıları onlarca yıldır afet mitlerini çürütmeye çalışmaktadır. Bu mitlerden güncelliğini korumakta en ısrarlı olanı, afet anında afetlerin mağdurlar arasında paniğe yol açtığı, yaygın suç ve yağmayı teşvik ettiği, hayatta kalanlar arasında zayıflatıcı şok ve stres yarattığı ve acil müdahale çalışanlarına en çok ihtiyacın olduğu sırada bu çalışanların rollerini terk ettiğine yönelik şeklindeki yanlış inançlardır. Ne yazık ki, araştırmalar tarafından karşı çıkılan bu efsaneler; felaket filmleri de dahil olmak üzere medya tarafından sıklıkla sürdürülmektedir (Fischer, 2008). Bu kapsamda afet kültürü kendi içerisinde bir paradoksu da barındırmaktadır. Bir yandan afetler karşısında dayanıklılık kaynağı olarak hizmet eder; bununla birlikte ne yapacağımız konusunda bizi bilgilendirir. Bu durumla başa çıkmamıza ve uyum sağlamamıza yardımcı olur. Ancak öte yandan kadercı inançlar, afet mitleri gibi kültürün çeşitli yönleri afetlere karşı savunmasızlığımızı büyük ölçüde arttırmaktadır. Bu paradoksa dayanarak insanları karşılaştıkları tehlikeler konusunda bilimsel açıdan eğitmek ve riskler hakkında nasıl düşündükleri konusunda fikirlerini değiştirmek gerekmektedir.

Afetler gelecekte daha sık meydana gelmeye devam ettikçe, ve ciddiyetleri ve finansal maliyetleri arttıkça, araştırmacıların ve uygulayıcıların temel nedenlerini anlamak ve yıkıcı etkilerini iyileştirmek için muhtemelen daha fazla kültürel bir bakış açısına güvenmeleri gerekeceği açıktır (Webb, 2018). Bu

bağlamda toplumda yerleşik bilimsel temelli afet kültürünün bulunması afetin zararlarını önleyici ve koruyucu rol oynar.

2.2. Afet kültürünü oluşturmada sosyal hizmetin rolü ve önemi

Afetlerde sosyal hizmet, mesleğin önleme, sosyal sorunlara geneli yaklaşım ve kaynakların adil dağılımı ile ilgili kaygısı ile tutarlıdır. Önleme üzerine araştırmalar, ciddi psikososyal sorunları azaltmak veya iyileştirmek için bireylerin sosyal ve fiziksel çevrelerine müdahaleyi anlamaya odaklanır. Afetlere hazırlık aşamasında öncelikle temel altyapı vd. çeşitli hazırlıkların yapılması yani sıra sosyal hizmetler açısından da hazırlıkların yapılması gerekir. Çünkü sosyal hizmet uygulamaları, toplumsal zarar görmüşlüğü en aza indirilmesi, afetlerin yıkım etkisinden toplumun sosyal, ekonomik açılardan korunması amaçlar. Maddi ve manevi meydana çıkardığı sonuçlar ile birlikte afetler, afetzedelerin üzerinde derin olumsuz psikolojik etkiler bırakmaktadır. Afetler, sosyal hizmet bağlamında en dar anlamıyla afete maruz kalan bireyleri (afetzedeleri), orta alan kapsamıyla afetzedelerin aile çevresini, geniş anlamda ise bölge sakinlerini etkilediğinden, sosyal hizmet çalışmaları da bu duruma uygun yapılanma yoluna gitmektedir (Özçelik 2020). Literatürde afet çalışmasının özellikleri genellikle 4 aşamalı bir döngü olarak sunulmaktadır. Bunlar:

- 1- Hafifletme: İlgili felaketlerin olumsuz etkilerin azaltılmasını veya sınırlandırılmasını içermektedir.
- 2- Hazırlık: Devlet, profesyonel müdahale ve kurtarma kuruluşları, topluluklar ve bireyler tarafından yakın veya güncel tehlike olayları veya koşullarının etkilerini tahmin etmek, bunlara yanıt vermek ve bunlardan kurtulmak için geliştirilen bilgi ve kapasiteler bütünüdür.
- 3- Müdahale: Afet sırasında veya sonrasında kamu güvenliğini, can güvenliğini, sağlamak, temel geçim kaynaklarını sağlamak ve sürdürmek için acil durum hizmetlerinin ve kamu yardımının sağlanmasını içermektedir.
- 4- Kurtarma: afet risk faktörlerini azaltma çabaları dahil olmak üzere, afetten etkilenen toplulukların tesislerinin, geçim kaynaklarının ve yaşam koşullarının restorasyonu ve iyileştirilmesi aşamasıdır. Her aşama farklı araçlar, stratejiler ve kaynaklar gerektirir. Sosyal hizmet afetle ilgili strateji ve politika geliştirmeye katkıda bulunmayla birlikte bireyler ve yerel topluluklarla doğrudan çalışma yoluna kadar her aşamaya dahil edilebilir (Cronin ve Jones, 2015, akt: Lotfi, 2020).

Literatürde altı sosyal çalışma rolünün acil durumlarda önemli olduğu belirtilmektedir. Bunlar:

- Sosyal çalışmacının afet müdahalesindeki rolleri,
- Her zaman tavsiye ve destek sağlamak,
- Duyguları anlamak veya duyguları anlamlandırmak için yardım etmek,
- Afet deneyimini tamamlamada yardım etmek,
- Kendi kendine yardımı kolaylaştırmak ve teşvik etmek,
- Ciddi sorunların sonuçlarını azaltma noktasında yardımcı olmaktır (Newburn, 1993; akt: Lotfi, 2020).

İnsanların büyük çaplı doğa olaylarını önleme gücü bulunmamaktadır. Bu tür olayların önlenmesinde veya olay anında sorunların giderilmesinde imkan dahilinde bulunan işler kısıtlıdır. Afetlerden korunmanın en iyi yolu afetler meydana gelmeden önce tahmin ve hazırlık yapabilme yeteneğini arttırmak, afet olaylarına karşı önceden planlı süreç yönetimlerini oluşturmaktır (Özçelik, 2020). Bu kapsamda sosyal çalışmacıların Cronin ve Jones'un (2015) kavramsallaştırdığı döngü olan hafifletme ve hazırlık döngülerinde yer almaları afetin zararlarını önleme ve afetlerden etkilenen toplumları afetler karşısında dayanıklı hale getirmekte öncelik kazanmaktadır.

Afet kültürü önleyicidir. Bu bağlamda önleme, en çok topluluk üzerinde afetin potansiyel zararlarının azaltılmasında somutlaşır. Bu bağlamda afet kültürü, afet uyarısı karşısında savunmasız nüfusları tahliye etmeye teşvik etmek için bilgilerin bir halk eğitimi formatında hızlı bir şekilde yayılmasını içerebileceği gibi; yapıli çevrenin depremlere, sel baskınlarına veya kasırgalar veya tropik sistemlerle bağlantılı şiddetli rüzgarlara karşı direncini artırmak için bina yönetmelikleri gibi hafifletme projelerini desteklemek için topluluk gruplarını harekete geçirmeyi de içerir (Zakour, 2008). Bu kapsamda Appleby-Arnold vd., (2021) Vatandaşların “afete hazırlık kültürleri” geliştirme potansiyelini araştırmıştır. Afet kültürünü oluşturmak ve yerleştirmek için üç ana strateji belirlenmiştir. Bunlar:

(1) halihazırda var olan kültürel değerler ve günlük rutinler üzerine inşa edilen önlemleri teşvik etmek,

(2) vatandaşların günlük yaşam olaylarının bir parçası olarak tasarlanan hazırlıkla ilgili faaliyetler düzenlemek,

(3) vatandaşların halihazırda var olan, kişisel günlük becerilerinin afet durumlarında nasıl kullanılabileceğini göstererek algılanan öz yeterliliği geliştirmek (Appleby-Arnold vd., 2021).

Vatandaşların tehlikeler konusundaki farkındalığını artırmayı amaçlayan onlarca yıllık afet ve acil durum yönetimi yetkililerine rağmen, hazırlık düzeylerinin dünya genelindeki nüfuslar arasında genel olarak düşük olduğu görülmüştür. Buna cevaben, BM Afet Riskini Azaltma Ofisi araştırmacıların vurgularını, daha yerleşik ve eşit derecede önemli olan, kültürün kalkınmadaki rolüne ek olarak “önleme kültürüne” daha güçlü bir odaklanmaya çağırmıştır (United Nations, 2016). Özetle sosyal hizmet müdahalesinin afet kültürünün toplumda yerleşmesi bağlamında etki yelpazesi geniştir. Bunların başında sahada afet kültürüyle ilgili hizmet vermek; gönüllü eğitimleri düzenlemek, gönüllü kazanmak, bu gönüllüleri AFAD, Kızılay gibi STK'lara kazandırmak gelmektedir. Buna ek olarak afet kültürü bağlamında politika yapıcılığında arabulucu ve müzakere edici rolü üstlenmek gelmektedir. Ayrıca afet kültürüyle ilgili farkındalık artırıcı çalışmaları devlet kurumları ve STK'lar aracılığı ile halk buluşmaları gibi etkinliklerle düzenli gerçekleştirebilir. Doğal afetlerin insanlar üzerindeki yine insan eliyle kırılmasını arttıran faktörler hakkında eğitimler düzenleyebilir (dere yatağına ev yapmanın afet anında sel yaşanması durumunda ev sahibi üzerindeki etkisine dair kamu spotlarının düzenlenmesinde aracı rol oynayabilir). Yanlış kültürel inançlara dayalı olarak gerçekleşen “afet mitleri” hakkında doğru bilinen yanlışlar bağlamında Bu durum aynı zamanda sosyal çalışmacıların çok boyutlu planlama ve süreç yönetimine girmelerini gerektirdiğini göstermektedir.

3. Sonuç ve öneriler

Afetlerin meydana gelme sıklığı ve şiddeti gün geçtikçe artmaktadır. Toplumun afetlere karşı dayanıklılığını artırmak ve afetlerin olumsuz etkilerini en aza indirmek için afet kültürü kavramı önem arz etmektedir. Afet kültürü, bireylerin ve toplulukların afetlere ilişkin bilgi, deneyim ve tutumlarını içeren, zamanla gelişen bir yapıdır. Toplumun afet kültürüne sahip olması, afet risklerinin azaltılması, can ve mal kayıplarının en aza indirgenmesi ve toplumsal dayanıklılığın artırılması için kritik bir unsurdur. Bu bağlamda, sosyal hizmet uygulamalarının afet kültürünü oluşturmada ve yaygınlaştırmada önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Sosyal hizmet profesyonelleri, afet döngüsünün her aşamasında (hazırlık, müdahale, kurtarma ve iyileştirme) birey ve topluluklara destek vererek, afetlere karşı farkındalığın artmasını ve direnç mekanizmalarının gelişmesini sağlayabilir. Aynı zamanda sosyal hizmet uzmanları, afetzedelere psikososyal destek sağlayarak afet sonrası iyileşme sürecinin etkin yürütülmesine katkı sunabilir. Bunun yanı sıra, afet kültürüne dair toplumsal farkındalık oluşturulması ve doğru bilgi kaynaklarına erişim konusunda bilgilendirici faaliyetler düzenleyerek afet mitleri ve yanlış inançlarla mücadele edebilir. Afet

kültürü, toplumun afetlere karşı hazırlıklı olmasını ve afetlere dair yanlış inançlardan arındırılmasını gerektirir. Bu nedenle, afetlere ilişkin doğru bilgilerin toplum genelinde yayılması, afet eğitimlerinin yaygınlaştırılması ve bireylerin afet risklerini azaltmaya yönelik önleyici tedbirleri benimsemeleri önemlidir. Bu noktada, sosyal hizmet uzmanları, afet risklerinin belirlenmesi, dezavantajlı grupların afetlere karşı güçlendirilmesi ve afetlerin psikososyal etkilerinin azaltılmasına yönelik politika ve programların geliştirilmesinde aktif rol oynamalıdır.  neriler:

Afet Eğitim Programlarının Yaygınlaştırılması: Okullarda, iş yerlerinde ve toplum merkezlerinde afet bilinci ve afetlere hazırlık eğitimi verilmelidir. Sosyal hizmet uzmanları, bu eğitimlerin planlanması ve uygulanmasında aktif rol alabilir.

Dezavantajlı Gruplara  zel Programlar Geliştirilmesi: Afetlerden en fazla etkilenen çocuklar, yaşlılar, engelliler ve m lteciiler gibi dezavantajlı gruplara yönelik özel afet farkındalığı ve destek programları oluşturulmalıdır.

Toplum Temelli Afet Hazırlığını Teşvik Eden Politikalar İzlenmesi: Toplumun afetlere karşı dayanıklılığını artırmak için yerel yönetimler, STK'lar ve akademik kurumlarla iş birliği yapılarak küresel çaplı politikaların ulusal ve yerel düzeyde uygulanması sağlanmalıdır.

Afet Mitleri ve Yanlış Bilgilendirme ile Mücadele: Afetlerle ilgili yanlış inançların yayılmasını önlemek için bilimsel temelli bilgilendirme kampanyaları düzenlenmeli ve medya aracılığıyla topluma doğru bilgiler sunulmalıdır.

Gönüllü Sisteminin Geliştirilmesi: Afetlere karşı toplumda dayanıklılığı artırmak için sosyal hizmet uzmanları liderliğinde afet gönüllüleri yetiştirilmeli ve bu bireyler afet anlarında etkin bir şekilde görev alabilecek şekilde eğitilmelidir.

Sonuç olarak, afet kültürü oluşturulması ve yaygınlaştırılması için sosyal hizmet uygulamaları kritik bir rol oynamaktadır. Toplumun afetlere karşı hazırlıklı hale gelmesi, afetlerin olumsuz etkilerini azaltacak ve toplumsal dayanıklılığı artıracaktır. Bu doğrultuda, afet kültürünün toplumun her kesiminde benimsenmesi ve bu kültürün bilimsel temellere dayandırılması önemlidir.

Kaynakça

- Appleby-Arnold, S., Brockdorff, N., & Callus, C. (2021). Developing a "culture of disaster preparedness": The citizens' view. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 56.
- Berke, P., Cooper, J., Selvesen, D., Spurlock, D., & Rausch, C. (2011). Building Capacity for Disaster Resiliency in Six Disadvantaged Communities. *Sustainability*, 3(1), 1-20.
- Cronin, M., & Jones, N. (2015). social work and Disasters. *International Encyclopedia of the social and Behavioral Sciences*, 2(22), 753-760.
- Fischer, H. W. (2008). *Response to Disaster: Fact Versus Fiction and Its Perpetuation*. Lahnam, MD, USA: University Press of America.
- Fritz, C. E. (1961). Disaster. In R. K. Merton & R. A. Nisbet (Eds.), *Contemporary social problems* (pp. 651-694). Harcourt, Brace and World.
- Genç, F. N. (2007, Şubat). Türkiye'de Doğal Afetler ve Doğal Afetlerde Risk Yönetimi. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 201-226.
- IFRC. (2014). *World disasters report: Focus on cultures and risk*. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies.
- İnmez, İ. (2011). Afetlerin Doğallığı Üzerine: Sosyal Bir Olgu Olarak Afetler ve Kırılganlık Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(4), 185-194.
- Karabulut, D., & Bekler, T. (2019). Doğal Afetlerin Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Etkileri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376.
- Kulatunga, U. (2010). Impact of Culture Towards Disaster Risk Reduction. *International Journal of Strategic Property Management*, 14, 304-313.
- Kulatunga, U. (2010). Impact of Culture Towards Disaster Risk Reduction. *International Journal of Strategic Property Management*, 14, 304-313.
- Lotfi, S. (2020). Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar: Afetzedeler. H. Doğan (Ed.) içinde, *Sosyal Hizmette Dezavantajlı/Risk Altındaki Gruplar*. Ankara: Nika Yayınevi.
- National Academies. (2012). *Disaster resilience: A national imperative*. Washington, D.C.: National Academies Press.
- National Weather Service. (2017). *Severe weather facts and myths*. National Weather Service: <https://www.weather.gov/media/top/myths.pdf> adresinden alındı
- Newburn, T. (1993). *Disaster and After: Social Work in the Aftermath of Disaster*. London: Jessica Kingsley.
- Özçelik, E. (2020). Afetlerde Sosyal Hizmetler. *Afet ve Risk Dergisi*, 3(1), 46-55.

- Özşahin, E., & Kaymaz, Ç. (2013). Afet Kültürünün Değerlendirilmesine Bir Örnek: Antakya Şehri. 2. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, (s. 1-7). Hatay.
- Paton, D., & Johnson, D. (2001). Disasters and Communities: Vulnerability, Resilience and Preparedness. *Disaster Prevention and Management*.
- Peek, L. (2008). Children and Disasters: Understanding Vulnerability, Developing Capacities and Promoting Resilience-An Introduction. *Children, Youth and Environments*, 18(1), 1-29.
- United Nations. (2015). *UNISDR annual report*. Geneva: United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
- United Nations. (2016). *UNISDR Strategic Framework 2016-2021*. https://www.unisdr.org/files/51557_unisdrstrategicframework20162021pri.pdf adresinden alındı
- Varol, N., & Kırıkkaya, E. B. (2017). Afetler Karşısında Toplum Dirençliliği. *Dirençlilik Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Warner, J., & Engel, K. (2014). Disaster Culture Matters. *Ambiente & Sociedade*(4), 1-8.
- Webb, G. R. (2018). The Cultural Turn in Disaster Research: Understanding Resilience and Vulnerability Through the Lens of Culture. *Handbook of Disaster Research, Handbooks of Sociology and Social Research* (s. 109-121). içinde Springer International Publishing.
- Zakour, M. J. (2008). *Social Work and Disasters*. FEMA: <https://training.fema.gov/emiweb/downloads/edu/socialworkanddisasters4.doc> adresinden alındı

3. Bölüm

Çocukluk Çağı Deneyimlerinin Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Anksiyete Bozukluğu Üzerine Etkisi

Bilal VURAL ¹

1. GİRİŞ

Sosyal Anksiyete Bozukluğu (SAB), bireyin sosyal etkileşim sırasında olumsuz değerlendirilme, reddedilme veya küçük düşürülme korkusuyla yoğun kaygı ve kaçınma davranışları sergilediği bir ruhsal bozukluk olarak tanımlanır (American Psychiatric Association [APA], 2013). Bu bozukluk, bireyin yalnızca psikolojik iyi oluşunu değil; aynı zamanda akademik başarı, mesleki performans, kişilerarası ilişkiler ve yaşam doyumu gibi işlevsel yaşam alanlarını da doğrudan etkiler (Stein & Stein, 2008). Özellikle üniversite öğrencileri arasında yüksek prevalansa sahip olması (Bayram & Bilgel, 2008), SAB'nin gelişimsel kökenlerinin erken yaşam deneyimleri bağlamında değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

SAB'nin genellikle ergenlik döneminde başladığı ve uygun müdahale sağlanmadığında yetişkinlikte kronik bir seyir izlediği bilinmektedir (Beesdo, Knappe, & Pine, 2009). Bu bağlamda, sosyal kaygıya yol açan psikopatolojik yapıların yalnızca mevcut yaşam koşullarının değil, aynı zamanda erken dönem çevresel etkileşimlerin sonucu olduğu düşünülmektedir. Duygusal, fiziksel ve cinsel istismar, ihmal, akran zorbalığı, ebeveynin aşırı koruyucu veya reddedici tutumları gibi çocukluk çağı deneyimlerinin, SAB'nin gelişiminde kritik rol oynadığı sistematik incelemelerle gösterilmiştir (Gibb, Chelminski, & Zimmerman, 2007; McLaughlin et al., 2010; Heim & Nemeroff, 2001).

Bağlanma kuramı (Bowlby, 1980), bireyin erken dönemde birincil bakım veren ile geliştirdiği bağlanma stiline, yaşam boyu kuracağı sosyal ilişkilerin niteliğini belirlediğini ileri sürer. Güvensiz bağlanma örüntüsü geliştiren bireyler, dış dünyayı tehditkâr ve denetimsiz olarak algılayabilir; bu da sosyal ortamlarda yoğun anksiyete deneyimlemesine yol açar (Brumariu & Kerns, 2010). Benzer şekilde, Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramı ebeveyn davranışlarının gözlem yoluyla içselleştirildiğini vurgular.

¹ Öğr. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, ORCID: 0009-0009-5383-2824

Geç ergenlik ve erken yetişkinlik dönemini kapsayan üniversite yılları, bireyin özerklik kazanma, mesleki kimlik oluşturma, yakın ilişkiler kurma gibi kritik gelişimsel görevlerle karşılaştığı bir süreçtir. Bu gelişimsel görevler, sağlıklı sosyal deneyimlerle desteklendiğinde olumlu sonuçlar doğurabilir. Ancak travmatik geçmiş deneyimlere sahip bireylerde, sosyal performans gerektiren alanlarda tehdit algısı artabilir ve SAB semptomatolojisinin açığa çıkmasına neden olabilir. Özellikle çocuklukta duygusal ihtiyaçları karşılanmamış, desteklenmemiş ya da eleştirilmiş bireyler için üniversite ortamı yüksek düzeyde kaygı uyandıran bir bağlama dönüşebilir (Arnett, 2000).

SAB'nin etiolojisinde genetik yatkınlık, nörobiyolojik duyarlılık ve çevresel faktörlerin etkileşimli olduğu görüşü yaygındır (Rapee & Spence, 2004). Ancak güncel çalışmalarda çevresel etmenler, özellikle çocukluk dönemindeki olumsuz yaşantılar, sosyal anksiyetenin gelişiminde en güçlü belirleyicilerden biri olarak öne çıkmaktadır. Duygusal ihmal, şefkat eksikliği, sosyal izolasyon ve aile içi duygusal istikrarsızlık gibi faktörlerin bireyin kendilik algısını zedelediği; bu durumun ise “değersizlik”, “reddedilme” ve “toplumsal tehdit” şemalarının gelişmesine yol açtığı belirtilmiştir (Bruce, Heimberg, Blanco, Schneier, & Liebowitz, 2012).

Bu nedenle, SAB ile çocukluk çağı deneyimleri arasındaki ilişki yalnızca akademik bir sorunsal değil; aynı zamanda koruyucu ve önleyici psikolojik hizmetlerin geliştirilmesi açısından yaşamsal bir öneme sahiptir. SAB'ye yönelik müdahale stratejilerinin yalnızca bireyin semptomlarına değil, aynı zamanda bu semptomları doğuran gelişimsel ve çevresel kökenlere yönelmesi gerekmektedir. Bu bağlamda ebeveyn eğitimi, okul temelli psikoeğitim programları ve akran ilişkilerini destekleyici sosyal beceri atölyeleri gibi erken müdahale temelli uygulamalar, uzun vadeli psikososyal dayanıklılığın gelişmesini destekleyebilir (Taylor & Stanton, 2007; Bukowski, Laursen, & Hoza, 2007).

Bu kitap bölümü, çocukluk çağı deneyimlerinin üniversite öğrencilerinde gözlenen sosyal anksiyete bozukluğu üzerindeki etkilerini gelişimsel psikopatoloji perspektifiyle incelemeyi amaçlamaktadır. İlk bölümde SAB'nin temel tanımı, klinik özellikleri ve gelişimsel seyri ele alınacaktır. Devamında, çocuklukta maruz kalınan travmatik olayların, ebeveyn tutumlarının ve akran ilişkilerinin SAB gelişimindeki rolleri tartışılacaktır. Son olarak, söz konusu bulgular ışığında, sosyal anksiyeteye yönelik erken dönem önleme çalışmaları ve ruh sağlığı politikası önerilerine yer verilecektir. Böylece, bireyin yalnızca semptom düzeyine değil, bu semptomları doğuran tarihsel, nöropsikolojik ve toplumsal örüntülere de bütüncül bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmektedir.

2. Çocukluk Çağı Deneyimleri ve Sosyal Anksiyete Bozukluğu

Çocukluk dönemi, bireyin biyopsikososyal gelişiminin en kırılgan olduğu ve çevresel etkileşimlerin sinir sistemi ve kişilik yapılanmasında kalıcı etkiler bıraktığı kritik bir gelişim evresidir (Heim & Nemeroff, 2001; Baytemir & Yıldız, 2021). Bu süreçte yaşanan deneyimler, bireyin kendilik algısını, bağlanma biçimlerini, sosyal becerilerini ve stresle başa çıkma repertuarını şekillendirir. Özellikle tekrarlayıcı travmalar, istismar, ihmal ve güvensiz ebeveynlik tutumları, sosyal anksiyete bozukluğu (SAB) gibi içselleştirilmiş psikopatolojilere zemin hazırlayan temel çevresel risk faktörleridir (McLaughlin et al., 2010; Teicher et al., 2006).

Erken dönemde yaşanan olumsuzlukların SAB gelişimindeki etkisini anlamak, yalnızca olayların travmatik niteliğine değil, aynı zamanda bu deneyimlerin bireyin geliştirdiği bilişsel şemalar ve nöropsikolojik işleyiş üzerindeki etkilerine odaklanmayı gerektirir. Çocuklukta alınan olumsuz geri bildirimler — örneğin sürekli eleştirilme, görmezden gelinme veya aşağılanma — bireyde “yetersizlik”, “değersizlik” veya “reddedilme” gibi temel inançların yerleşmesine neden olabilir (Gibb et al., 2007; Türkçapar, 2011). Bu şemalar, sosyal ortamlarda aşırı tetikte olma, olumsuz değerlendirilme beklentisi ve kaçınma davranışlarını sürdüren bilişsel örüntüleri oluşturur (Clark & Wells, 1995; Young, Klosko, & Weishaar, 2003).

2.1 Travmatik Yaşantıların Nörobiyolojik ve Psikolojik Etkileri

Çocukluk çağı travmaları yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda biyolojik düzeyde de iz bırakır. Tekrarlayıcı travmaların hipotalamus-hipofiz-adrenal (HPA) aksı, amigdala ve prefrontal korteks gibi stres ve duygusal düzenleme ile ilişkili beyin bölgelerinde yapısal ve işlevsel değişikliklere yol açtığı gösterilmiştir (Teicher et al., 2006). Özellikle amigdala aktivitesindeki artış, bireyin sosyal uyaranları tehdit olarak algılamasına ve kaçınma davranışı geliştirmesine neden olur (Birbaumer et al., 1998).

Bu nörobiyolojik değişimlere paralel olarak, travmatik deneyim bireyin temel güvenlik duygusunu zedeler. Duygusal istismara maruz kalan bireylerde düşük benlik değeri, artmış reddedilme korkusu ve sosyal ortamdan kaçınma eğilimleri gözlemlenir (Bruce et al., 2012). Ayrıca bu bireylerin, sosyal değerlendirme durumlarında aşırı öz-farkındalık ve olumsuz kendilik algısı sergiledikleri belirtilmektedir (Kılıç & Karakuş, 2022).

2.2 Duygusal ve Fiziksel İhmalin Sosyal Anksiyete ile İlişkisi

İhmal, çocuğun temel duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarının sistematik biçimde karşılanmamasıyla tanımlanır. Duygusal ihmal, bireyin sevgi, onay ve empati

gibi psikolojik ihtiyaçlarının karşılanmamasına; fiziksel ihmal ise barınma, beslenme ve bakım eksikliklerine işaret eder (Silove et al., 2002; Altan, 2020). Bu tür ihmal, bireyin sosyal bilişsel becerilerinin gelişimini olumsuz etkiler; yüz ifadelerini yorumlama, empatik etkileşim kurma ve duygusal düzenleme kapasitelerinde, örneğin ani duygu patlamaları ya da bastırılmış tepkiler geliştirme gibi davranışsal sorunlara yol açar (McLaughlin et al., 2010).

Duygusal ihmal, sosyal kaygı açısından özellikle risklidir çünkü bireyde “duyulmama” ve “önemsizlik” inançları gelişir. Bu bireyler, sosyal ortamlarda görünmez oldukları ya da değer görmedikleri düşüncesiyle, sürekli olarak dışlanacaklarına inanırlar (Gibb et al., 2007; Yıldız, 2021). İhmalin psikopatolojik etkileri yalnızca anksiyete ile sınırlı değildir; depresyon, düşük özsaygı ve sosyal izolasyon da bu bireylerde sık görülmektedir (Altan, 2020; Gibb, Chelminski, & Zimmerman, 2007).

2.3 Cinsel Travmalar ve Utanç Temelli Şemalar

Cinsel istismar, çocukluk döneminde bireyin en temel güvenlik duygusunu zedeleyen, yoğun utanç, suçluluk ve bedensel yabancılaşma gibi duygularla sonuçlanan ağır bir travma biçimidir (Beesdo et al., 2009). Cinsel travma geçirmiş bireyler sosyal etkileşimleri tehdit içeren durumlar olarak algılar, kendilerini ifşa olma korkusuyla sınırlar ve sıklıkla hipervijilans, kaçınma ve dissosiyasyon gibi post-travmatik belirtiler sergilerler (Teicher et al., 2006).

Bu kişilerde sosyal ortamlara katılım, içsel bir utanç şeması nedeniyle yoğun kaygı üretir. Özellikle “başkaları ne düşünüyor?”, “beni kirlenmiş görürler” gibi düşünceler, SAB belirtilerini pekiştirir. Türk toplumunda cinsel travmalar üzerindeki toplumsal tabular, mağdurların yardım arama davranışlarını da sınırlayarak izolasyonu derinleştirmektedir (Köse & Yörükoğlu, 2020).

2.4 Bilişsel Şemalar ve Sosyal Tehdit Algısı

Çocukluk çağı travmaları sonrasında gelişen bilişsel şemalar, SAB’nin temel psikopatolojik yapı taşları arasındadır. Özellikle sosyal ortamlara dair geliştirilmiş olumsuz şemalar, bireyin sosyal değerlendirme durumlarında kendisini yetersiz, beceriksiz ve sevmeye layık olmayan biri olarak algılamasına neden olur. Bu bilişsel altyapı, hem sosyal etkileşim öncesi beklenti anksiyetesi hem de sonrasında yaşanan ruminatif düşünce süreçleriyle SAB’yi kronikleştirir (Clark & Wells, 1995; Türkçapar, 2011).

Olumsuz şemaların temelinde koşulsuz sevgi ve güvene dayalı ilişkilerin eksikliği yatmaktadır. Özellikle güvenli bağlanma deneyimi yaşamamış bireylerde, başkalarının yargılarına karşı aşırı duyarlılık ve benlik değerini dışsal onaylara bağlama eğilimi gelişir. Bu durum, sosyal ortamlarda sürekli “tehlike

altında hissetme” hali yaratarak bireyin kaçınma davranışlarını artırır (Rapee & Spence, 2004).

3. Ebeveyn Tutumları ve Sosyal Anksiyete Bozukluğu

Ebeveyn-çocuk etkileşimi, bireyin psikososyal gelişiminin temel belirleyicilerinden biridir. Erken dönem etkileşim kalıpları, çocuğun dış dünyaya dair algı sistemlerini, benlik şemalarını ve sosyal güvenlik hissini doğrudan etkileyerek psikopatolojik eğilimlerin temelini oluşturabilir (Brumariu & Kerns, 2010). Sosyal anksiyete bozukluğu (SAB) özelinde, çocuklukta gelişen ebeveyn-çocuk ilişkilerinin niteliği, bireyin ilerleyen yaşamında karşılaştığı sosyal değerlendirme bağlamlarında nasıl tepki verdiğini belirleyen bilişsel ve duygusal örüntüleri şekillendirir (Bögels & Brechman-Toussaint, 2006).

Bowlby’nin bağlanma kuramı çerçevesinde güvenli bağlanma geliştiremeyen çocukların, dış dünyayı daha tehdit edici algılama ve sosyal etkileşimlerde kaygı geliştirme eğiliminde oldukları ortaya konmuştur (Bowlby, 1980; Karakurt & Uslu, 2019). Ayrıca ebeveynin tutum biçimi yalnızca bağlanma örüntüsünü değil, aynı zamanda çocukta oluşan temel benlik değerini ve sosyal bilişsel şemaları da etkiler (Chorpita & Barlow, 1998).

3.1 Aşırı Koruyucu Ebeveynlik

Aşırı koruyucu ebeveynlik, çocuğun bağımsızlık kazanımını engelleyerek, bireysel inisiyatif kullanma becerisinin gelişmesini sınırlar. Bu tutumda ebeveyn, çocuğu dış çevredeki tehditlerden koruma amacıyla sosyal deneyimlerini kısıtlar. Bu da çocuğun sosyal risklerle yüzleşme ve baş etme becerilerini geliştirememesine neden olur (Wood et al., 2003; Sezer & Can, 2019).

Rapee ve Spence (2004), aşırı korumacı tutumun SAB gelişiminde önemli bir risk faktörü olduğunu vurgulamışlardır. Bu tür ebeveynlik, çocuğa “dünya tehlikelidir, sen baş edemezsin” mesajı verir. Sonuç olarak çocuk, sosyal ortamlarda kontrol kaybı yaşayacağına dair inançlar geliştirerek kaçınma davranışlarını pekiştirir (Aktan, 2019).

3.2 Baskıcı ve Otoriter Ebeveynlik

Baskıcı ebeveynlik tarzı, otoriteye itaatin öne çıktığı, duygusal ifade alanlarının sınırlandırıldığı ve çoğunlukla ceza temelli disiplin anlayışının egemen olduğu bir tutumdur. Bu bağlamda çocuk, duygularını bastırmayı öğrenir ve sosyal onay odaklı bir benlik yapısı geliştirir. Mükemmeliyetçilik, performans anksiyetesi ve hata yapma korkusu, baskıcı ebeveynlik geçmişine sahip bireylerde sıkça gözlemlenen sosyal kaygı belirleyicileridir (Chorpita & Barlow, 1998).

Leichsenring ve Leibing (2007), aşırı disiplin temelli aile ortamlarında büyüyen bireylerin SAB geliştirme olasılıklarının anlamlı biçimde arttığını belirtmişlerdir. Bu bireylerde sosyal etkileşim, içselleştirilmiş bir "başarı testi" olarak algılanır. Türk kültüründe baskıcı tutumların “terbiye” ve “saygı” kavramlarıyla meşrulaştırılması, sosyal kaygının görünmezleşmesine yol açabilir (Kuzucu & Yıldız, 2017).

3.3 İlgisiz ve İhmalkar Ebeveynlik

İlgisiz ebeveynlik, çocuğun duygusal ve fiziksel gereksinimlerinin büyük ölçüde ihmal edildiği, sıcaklık ve ilginin yetersiz kaldığı bir tutum biçimidir (Whaley et al., 1999). Bu ortamda büyüyen birey, kendini değersiz, görünmez ve sosyal anlamda önemsiz hisseder. Bu inanç, sosyal değerlendirme durumlarında “yetersizim” ya da “kimse benimle ilgilenmiyor” gibi bilişsel içeriklerle birlikte yoğun kaygı yaratabilir (Bruce et al., 2012).

Erken yaşta ilgisizlikle karşılaşan çocuklarda gelişen “görünmezlik şeması”, sosyal ortamlarda kendini ifade edememe, düşük özsaygı ve kaçınma davranışları ile sonuçlanabilir (Özen & Aytekin, 2020).

3.4 Ebeveyn Anksiyetesinin Modelleme Yoluyla Aktarımı

Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde, çocuklar çevrelerinden gözlem yoluyla öğrenir. Kaygılı ebeveynler; sosyal kaçınma, aşırı kontrol, sürekli endişe belirtme ve mükemmeliyetçilik gibi davranış kalıplarını dolaylı yollarla çocuklarına aktarabilir. Bu öğrenme süreci, çocukta 'dünya tehlikelidir', 'insanlar beni yargılar' gibi SAB'ye özgü bilişsel çarpıtmaların erken yaşta gelişmesine neden olabilir (Murray et al., 2009).

Bögels ve Brechman-Toussaint (2006), annelerin sosyal ortamlardaki kaçınma davranışlarının çocuklarında paralel sosyal kaygı belirtilerini tetiklediğini göstermiştir. Özellikle “yanlış yapma, dikkat çekme, insanlar seni izliyor olabilir” gibi sözlü aktarımlar, çocuğun sosyal etkileşimlere dair tehdit algısını artırır.

3.5 Ebeveyn Tutumlarının Bilişsel Sonuçları

Ebeveynin tutumları yalnızca davranışsal düzeyde değil, aynı zamanda çocuğun geliştirdiği bilişsel şemalar ve iç ses yoluyla da sosyal kaygı belirtilerini besler. Aşırı eleştirel ya da koşullu sevgi gösteren ebeveynlerin çocuklarında, “ancak yeterince iyi olursam değerliyim” inancı gelişir. Bu inanç sistemi, bireyin kendilik değerini dışsal onaylara bağımlı hâle getirir (Clark & Wells, 1995; Türkçapar, 2011).

Bu çocuklar, sosyal ortamlarda içsel olarak şu tür otomatik düşüncelerle mücadele ederler: “Rezil olacağım”, “konuşmamı beğenmeyecekler”, “herkes bana bakıyor.” Bu düşünce biçimi, SAB'nin hem başlangıcında hem de sürdürülmesinde temel bir rol oynar (Sevim & Akdoğan, 2022).

4. Akran İlişkileri ve Sosyal Anksiyete Bozukluğu

Akran ilişkileri, bireyin sosyal kimliğini geliştirdiği, benlik saygısını yapılandırdığı ve sosyal normları içselleştirdiği temel bir gelişimsel alanı temsil eder. Özellikle çocukluk ve ergenlik dönemlerinde kurulan akran ilişkileri, bireyin sosyal yeterlilik düzeyinin şekillenmesinde belirleyici olur (Bukowski, Laursen & Hoza, 2007). Sağlıklı akran etkileşimleri bireyin sosyal becerilerini desteklerken, olumsuz deneyimler – örneğin sosyal reddedilme, akran zorbalığı ve dışlanma – sosyal anksiyete bozukluğu (SAB) gibi psikopatolojilerin gelişimi açısından risk faktörleri arasında yer almaktadır (Storch et al., 2005; Erkan & Özbay, 2013).

4.1 Sosyal Reddedilme ve Dışlanma

Sosyal reddedilme ve dışlanma, çocuk ve ergenin gruba kabul edilmemesi, görmezden gelinmesi ya da bilinçli biçimde sosyal etkileşimden dışlanması şeklinde tanımlanır. Bu durum bireyin sosyal varlığına yönelik tehdit olarak algılanır ve temel psikolojik ihtiyaçlar olan ait olma ve kabul görme arzularını zedeler (Baumeister & Leary, 1995). Araştırmalar, sosyal olarak dışlanan çocukların, benlik değeri düşük bireyler haline geldiğini ve “değersizlik” ya da “istenmeme” şemaları geliştirdiklerini göstermektedir (La Greca & Harrison, 2005).

Türk örneklemelerinde yapılan çalışmalar da benzer şekilde, ilkokul çağında sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin ilerleyen yaşlarda sosyal kaygı ve çekingenlik geliştirme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur (Yıldız, 2020). Sosyal dışlanmanın görünmez travmalar arasında yer aldığı ve bu deneyimlerin SAB gelişimini tetiklediği vurgulanmaktadır (La Greca & Harrison, 2005; Nelemans et al., 2019; Yıldız, 2020).

4.2 Akran Zorbalığı ve Sosyal Anksiyete

Akran zorbalığı, fiziksel, sözel, psikolojik veya dijital yollarla sistematik biçimde bireye zarar vermeyi amaçlayan saldırganlık davranışlarını içerir (Olweus, 1993). Özellikle okul ortamında tekrarlayıcı biçimde zorbalığa maruz kalan bireylerde, tehdit algısı ve öz-farkındalık düzeyi artmakta; bu durum SAB'nin gelişimine katkı sunmaktadır (McLaughlin et al., 2010). Zorbalık deneyimlerinin, bireyin kendi değerine yönelik inançlarını olumsuz etkilediği,

sosyal ortamlarda “güvensizlik”, “alay edilme korkusu” gibi bilişsel çarpıtmaların gelişimine neden olduğu bilinmektedir (Bruce et al., 2012).

Nörobilimsel veriler, kronik zorbalığa maruz kalmanın amigdalada hiperaktiviteye neden olarak sosyal tehdit algısını kalıcı biçimde artırdığını göstermektedir (Teicher et al., 2006). Bu bireyler için sosyal ortamlar, potansiyel tehlike alanlarına dönüşebilir. Türkiye’de yapılan nitel araştırmalar, zorbalık kurbanlarının yalnızca okul döneminde değil, ileriki yaşlarında da sosyal geri çekilme, kendine güven kaybı ve sosyal kaçınma davranışları gösterdiğini ortaya koymuştur (Kaya & Taş, 2017).

4.3 Sosyal İzolasyonun Uzun Vadeli Etkileri

Sosyal izolasyon, bireyin akranlarıyla yeterli ve sağlıklı etkileşim kuramaması durumudur. Zamanla yalnızlık hissinin kronikleşmesi, bireyde öğrenilmiş çaresizlik, yetersizlik ve sosyal beceri eksikliği algısı yaratabilir. Nelemans ve arkadaşları (2019), sosyal izolasyonun hem SAB gelişimini tetiklediğini hem de bu bozukluğun sürekliliğini sağladığını vurgulamıştır. İzole bireylerde sosyal ortamlarda belirsizlik ve kontrol kaybı korkusu artmakta, bu da sosyal ortamlardan kaçınma davranışlarını pekiştirmektedir.

İzole bireyler çoğu zaman sosyal etkileşimler sırasında kendilerini “uyumsuz”, “farklı” ya da “istenmeyen” olarak algılarlar. Türkiye’de yapılan araştırmalarda, sosyal izolasyona maruz kalan lise öğrencilerinde sosyal kaygı düzeylerinin anlamlı derecede yüksek olduğu bildirilmiştir (Çalışkan, 2022).

4.4 Destekleyici Akran İlişkilerinin Koruyucu Rolü

Destekleyici akran ilişkileri, SAB’nin gelişimini önleyici koruyucu faktörlerden biridir. Empatik, kabul edici ve karşılıklı güvene dayalı arkadaşlık ilişkileri, bireyin psikolojik sağlamlığını güçlendirmekte ve olumsuz deneyimlerle başa çıkma becerisini artırmaktadır (Taylor & Stanton, 2007). Bukowski ve arkadaşları (2007), bu tür ilişkilerin bireyde sosyal öz-yeterlik algısını güçlendirdiğini ve sosyal ortamlarda daha rahat davranmayı sağladığını belirtmiştir.

Türkiye bağlamında da, olumlu akran ilişkileri kuran ergenlerin SAB belirtileri gösterme olasılıklarının daha düşük olduğu bulunmuştur (Demirtaş & Aksoy, 2020). Bu durum, destekleyici ilişkilerin bireyde sosyal tehditlere karşı bir tampon etkisi yaratarak, sosyal stresörlerle daha sağlıklı başa çıkmasını kolaylaştırdığına işaret etmektedir (Demirtaş & Aksoy, 2020; Taylor & Stanton, 2007).

4.5 Dijital Akran İlişkileri ve Yeni Riskler

Dijital çağda bireyler, akran etkileşimlerini sosyal medya ve çevrimiçi platformlar üzerinden de sürdürmektedir. Bu yeni iletişim biçimi, hem destekleyici ilişkiler geliştirme potansiyeli taşımakta hem de “siber zorbalık” gibi yeni psikolojik riskleri beraberinde getirmektedir. Siber zorbalık, bireyin dijital ortamlarda aşağılanması, tehdit edilmesi veya hedef alınması şeklinde tanımlanır (Kowalski et al., 2014).

Siber zorbalık, yaygınlığı ve anonimliği nedeniyle geleneksel zorbalıktan daha yıkıcı etkilere yol açabilmektedir. Kurban bireylerde yoğun kaygı, sosyal geri çekilme ve sosyal medya platformlarına karşı güvensizlik gelişmektedir. Arseneault ve arkadaşları (2010), siber zorbalığa maruz kalan bireylerin hem çevrim içi hem de fiziksel sosyal ortamlardan kaçındığını belirtmiştir. Türkiye’de yapılan araştırmalarda da benzer şekilde siber zorbalık kurbanlarında sosyal fobi semptomlarının arttığı bildirilmiştir (İlgar & Doğan, 2021).

5. Klinik Yansımalar ve Ruh Sağlığı Politikaları

Sosyal Anksiyete Bozukluğu (SAB), bireylerin yaşamlarının birçok alanında derin etkiler bırakan, yaygın ve sıklıkla kronik seyreden bir ruhsal bozukluktur. Akademik başarı, sosyal ilişkiler, öz yeterlik, mesleki gelişim ve toplumsal katılım gibi işlevsellik alanlarında ciddi sınırlılıklara yol açan SAB, yalnızca klinik müdahaleyle değil, çok düzeyli ve çok aktörlü bütüncül stratejilerle ele alınmalıdır (Stein & Stein, 2008; Baytemir, 2016).

Güncel bilimsel literatür, SAB’nin çocukluk ve ergenlik dönemindeki duygusal, sosyal ve çevresel faktörlerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu ilişki yalnızca tanı ve tedavi boyutuyla sınırlı kalmayıp, önleyici ve koruyucu ruh sağlığı hizmetlerinin yapılandırılmasına da yön vermektedir (Silove et al., 2002; Ögel, 2012).

5.1 Psikoeğitim ve Erken Müdahale Programları

SAB’nin önlenmesinde en etkili stratejilerden biri erken tanı ve müdahaledir. Özellikle duygusal ihmal, akran zorbalığı ya da olumsuz ebeveyn tutumları gibi risk faktörleri taşıyan çocukların okulöncesi dönemde belirlenerek desteklenmesi, bozukluğun gelişimini önlemede kritik önem taşır (Baytemir & Demir, 2016). Erken dönem psikoeğitim programları aracılığıyla çocukların duygusal farkındalık düzeyleri artırılırken; empati, öfke kontrolü ve öz-denetim gibi temel becerilerin kazandırılması da mümkün olmaktadır (Baytemir & Demir, 2016; Taylor & Stanton, 2007).

Psikoeğitim yalnızca çocuklarla sınırlı kalmayıp öğretmenleri de kapsamalıdır. Öğretmenlerin öğrencilerdeki sosyal geri çekilme, düşük öz

yeterlik, aşırı performans kaygısı gibi belirtileri tanıyabilmesi, yönlendirme süreçlerini kolaylaştırır (Güneri et al., 2006).

5.2 Ebeveyn Danışmanlığı ve Aile Temelli Müdahaleler

SAB'nin gelişiminde ebeveynlik tarzları oldukça belirleyicidir. Aşırı koruyucu, otoriter ya da ilgisiz ebeveynlik tutumlarının, çocuğun özgüven gelişimini sekteye uğrattığı, özerklik duygusunu zayıflattığı ve sosyal ortamlarda baş etme stratejilerini körelttiği gösterilmiştir (Rapee & Spence, 2004; Yavuzer, 2013).

Bu nedenle ebeveyn danışmanlığı programları, çocukların duygusal ihtiyaçlarını fark etmeye ve olumlu ebeveynlik pratikleri geliştirmeye yönelik yapılandırılmış müdahale biçimleri içermelidir. Özellikle Bandura'nın (1977) sosyal öğrenme kuramı temelinde değerlendirildiğinde, kaygılı ebeveynlerin kendi davranışlarını düzenlemesi, çocukların öğrenilmiş kaygı kalıplarını kırmalarında kritik rol oynar.

Türkiye'de Aile Sağlığı Merkezleri ve Rehberlik Araştırma Merkezleri (RAM) gibi kurumlar aracılığıyla yürütülebilecek bu tür danışmanlık programları, ebeveynin çocuğun ruhsal gelişiminde aktif ve bilinçli bir rol üstlenmesini desteklemektedir (Özyürek, 2019).

5.3 Okul ve Üniversite Tabanlı Ruh Sağlığı Uygulamaları

Eğitim kurumları, hem risk tespiti hem de psikososyal müdahale açısından önemli fırsatlar sunar. İlköğretim ve ortaöğretim kademelerinde psikolojik danışmanların SAB belirtilerini tanıyabilmesi ve uygun yönlendirmeler yapabilmesi için mesleki eğitimlerle desteklenmeleri gereklidir (Korkut-Owen, 2015).

Sosyal beceri eğitimleri, akran zorbalığına karşı önleyici programlar ve duygusal dayanıklılığı geliştiren grup çalışmaları, çocukların sosyal ortamlarda daha özgüvenli bireyler olarak yetişmelerine olanak sağlar (Storch et al., 2005). Bu bağlamda, "Okul Temelli Ruh Sağlığı" modellerinin tüm Türkiye çapında yapılandırılması, risk altındaki öğrencilere erken müdahale imkânı sunar (Korkut Owen, 2015; Storch, Masia-Warner, Crisp, & Klein, 2005).

Üniversitelerde ise sosyal anksiyete yaşayan öğrencilerin danışmanlık hizmetlerine erişimi kritik önemdedir. Özellikle sosyal izolasyon ve akademik başarısızlık riski taşıyan öğrencilerin, grup terapileri, bireysel danışmanlık, öz-farkındalık çalışmaları ve öz-yeterlik atölyeleriyle desteklenmesi önerilmektedir (Bayram & Bilgel, 2008; Seçer & Karaman, 2014).

5.4 Klinik Müdahale Yaklaşımları

SAB'nin bireysel düzeyde tedavisinde en etkili yaklaşımlardan biri Bilişsel Davranışçı Terapi'dir (BDT). Clark ve Wells'in (1995) sosyal fobi modeline dayalı BDT protokolü, bireyin sosyal ortamlara dair çarpıtılmış inançlarını, olumsuz otomatik düşüncelerini ve kaçınma davranışlarını hedef alır. BDT uygulamaları sosyal maruz bırakma, bilişsel yeniden yapılandırma ve beceri eğitimi gibi modülleri içerir.

Son yıllarda Şema Terapi ve Duygu Odaklı Terapi gibi modellerin de SAB tedavisinde etkili olduğu, kontrollü klinik çalışmalar ve vaka analizleriyle desteklenmiştir. Bu yaklaşımlar bireyin erken yaşantılarına, bilişsel şemalarına ve duygu düzenleme becerilerine odaklanarak terapötik değişimi hedefler (Leahy, 2002).

Şiddetli vakalarda farmakoterapi de BDT'ye ek olarak kullanılmaktadır. Özellikle seçici serotonin geri alım inhibitörleri (SSRI) SAB semptomlarını hafifletmede etkilidir; ancak ilaç tedavisinin tek başına yeterli olmadığı, terapötik müdahaleyle desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Stein & Stein, 2008).

5.5 Toplum Temelli Ruh Sağlığı Politikaları

SAB, yalnızca bireysel bir ruhsal sorun değil; toplumsal işlevsellik üzerinde de önemli sonuçlar doğuran bir halk sağlığı sorunudur. Bu nedenle, SAB ile mücadelede bireysel terapi modellerinin yanı sıra, önleyici ve koruyucu toplumsal stratejilerin geliştirilmesi elzemdir (WHO, 2021).

Politika düzeyinde öneriler şunlardır:

- **Ulusal Düzeyde Erken Tanı Programları:** Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli olarak duygusal ihmal ve sosyal kaygı risklerini tarayacak sistemler kurulmalıdır.
- **Ebeveynlik Eğitimi Programları:** Aile Bakanlığı ve STK'lar iş birliğiyle yürütülecek ebeveyn eğitimi atölyeleri yaygınlaştırılmalıdır.
- **Ruh Sağlığı Merkezlerinin Güçlendirilmesi:** Üniversitelerde ve belediyelerde psikolojik danışma merkezlerinin kurumsallaşması sağlanmalıdır.
- **Ayrımcılıkla Mücadele Politikaları:** SAB yaşayan bireyler için sosyal ortamlarda adil erişimi güvence altına alacak yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
- **Medyada Farkındalık Kampanyaları:** SAB'nin görünürlüğünü artıracak, damgalamayı azaltacak halk sağlığı kampanyaları oluşturulmalıdır (WHO, 2021).

6. SONUÇ

Bu çalışma, çocukluk çağı deneyimlerinin üniversite öğrencilerinde sosyal anksiyete bozukluğu (SAB) gelişimi üzerindeki belirleyici etkilerini çok boyutlu bir yaklaşımla inceleyerek, bozukluğun yalnızca bireysel ya da genetik değil; çevresel, gelişimsel ve ilişkisel boyutlarının da güçlü bir biçimde etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular, bireyin çocukluk döneminde maruz kaldığı travmatik yaşantılar, olumsuz ebeveyn tutumları, akran ilişkilerinde yaşanan dışlanma veya zorbalık gibi deneyimlerin sosyal ortamlardaki güven duygusunu, benlik algısını ve sosyal yargılara karşı geliştirdiği duyarlılığı derinden etkilediğini göstermektedir (Baytemir, 2016; Heim & Nemeroff, 2001).

6.1 SAB'nin Gelişimsel Temelleri: Bilişsel ve Sosyo-Çevresel Süreçler

Güncel klinik ve deneysel çalışmalar, erken dönem olumsuz yaşam olaylarının bireyin sosyal tehditlere karşı duyarlılığını artırarak SAB gelişimine zemin hazırladığını göstermektedir (Teicher & Samson, 2016). Travma sonrası oluşan “hipervijilans” hali ve negatif temel inançlar, bireyin sosyal ortamlarda sürekli değerlendirilme korkusu taşımasına ve sosyal kaçınma davranışları geliştirmesine neden olur (Clark & Wells, 1995).

Özellikle çocuklukta sürekli eleştiriye, aşağılama ya da ihmal gibi davranışlara maruz kalan bireylerde “değersizlik” ve “reddedilme” şemaları gelişmekte, bu da bireyin sosyal alanlara karşı tehdit algısını kalıcı hale getirmektedir (Young et al., 2003). Bu bağlamda sosyal anksiyete, yalnızca bireyin 'şu anki' psikolojik durumunu değil, aynı zamanda geçmişte içselleştirdiği, özellikle bakım verenlerle ve akranlarla kurduğu ilişkilerdeki örüntüleri de yansıtan gelişimsel bir ruhsal yapılanma olarak ele alınmalıdır (Young, Klosko, & Weishaar, 2003; Brumariu & Kerns, 2010).

6.2 Aile Dinamikleri ve Ebeveyn Tutumları

Araştırma bulguları, ebeveyn tutumlarının SAB gelişiminde belirleyici bir rol oynadığını desteklemektedir. Aşırı koruyucu, otoriter ya da duygusal olarak mesafeli ebeveynlik stillerinin, çocuğun otonomisini geliştirmesini engellediği; özgüven ve sosyal yeterlilik inşasını sekteye uğrattığı bilinmektedir (Bögels & Brechman-Toussaint, 2006; Yavuzer, 2013). Bununla birlikte, ebeveynlerin kaygı odaklı modellemeleri ve tehdit içerikli yönlendirmeleri de çocuğun dış dünyayı güvensiz ve yargılayıcı bir yer olarak kodlamasına neden olmaktadır (Whaley et al., 1999).

Sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, ebeveynin kendi kaygısal eğilimlerinin çocuk tarafından gözlenerek içselleştirilmesi, SAB'nin

intergenerasyonel aktarımını açıklayan önemli bir parametre olarak öne çıkmaktadır (Bandura, 1977; Aktan, 2021).

6.3 Akran İlişkileri ve Sosyal Dışlanma

Özellikle ergenlik döneminde akran ilişkileri, bireyin sosyal kimlik gelişimi açısından kritik bir rol üstlenmektedir. Pozitif sosyal etkileşimler ve destekleyici arkadaş ilişkileri, SAB'ye karşı koruyucu bir tampon etkisi sağlarken; zorbalık, dışlanma ve alay edilme gibi olumsuz sosyal deneyimler SAB riskini önemli ölçüde artırmaktadır (Storch et al., 2005; Nelemans et al., 2019). Akran reddi yaşayan bireylerde yalnızlık, değersizlik ve yetersizlik duygularının pekiştiği; bu duygu örüntüsünün zamanla sosyal fobi ve depresyon gibi komorbid bozukluklara evrilebildiği gösterilmiştir (Bukowski et al., 2007; La Greca & Harrison, 2005).

6.4 Üniversite Dönemi: Risk ve Dönüşüm Alanı

Üniversite yaşamı, birey için yeni sosyal rollerin, akademik taleplerin ve kimlik yeniden yapılanmasının keşiştiği kritik bir dönemdir. Bu süreçte SAB belirtileri gösteren bireylerin sosyal beceri eksiklikleri nedeniyle yalnızlaşma, akademik başarısızlık ve toplumsal dışlanma gibi sorunlarla karşılaşma olasılığı artmaktadır (Bayram & Bilgel, 2008). Ayrıca bu bireylerde, mezuniyet sonrası iş görüşmelerine katılım, mesleki ilişkiler kurma ve sosyal rollere adaptasyon süreçlerinde belirgin güçlükler yaşanabilmektedir (Fehm et al., 2008).

Üniversitelerde psikolojik danışmanlık birimlerinin işlevselliği artırılmalı; sosyal kaygı yaşayan öğrencilere yönelik psikoeğitim programları, sosyal beceri geliştirme atölyeleri ve grup terapileri düzenlenmelidir (Seçer & Karaman, 2014).

6.5 Politikalar ve Müdahale Gerekliliği

SAB'ye yönelik yalnızca bireysel psikoterapi odaklı değil, sistem düzeyinde önleyici ve bütüncül müdahale modelleri geliştirilmelidir. Ailelere yönelik ebeveynlik becerileri programları, okul tabanlı zorbalıkla mücadele ve sosyal beceri eğitimi projeleri, üniversitelerde kaygı yönetimi seminerleri bu bağlamda kritik araçlardır (Korkut-Owen, 2015; Rapee & Spence, 2004). Ayrıca klinik uygulamalarda BDT'nin yanında duygusal şema terapisi, grup temelli müdahale programları ve mindfulness temelli yaklaşımların da uygulanabilirliği desteklenmelidir (Leahy, 2002; Kabat-Zinn, 2015).

Eğitim politikalarının sosyal anksiyete duyarlılığı temelinde yeniden yapılandırılması önerilmektedir. Bu kapsamda: sunum temelli sınavlarda alternatif değerlendirme yöntemleri sunulmalı; öğretmenlere yönelik farkındalık

eğitimleri verilmeli ve öğrenci izleme sistemleri yaygınlaştırılmalıdır (MEB, 2023).

7. ÖNERİLER

- **Erken Tanılama ve Müdahale Sistemleri Geliştirilmelidir:** SAB'ye yatkınlığı olan çocuklar okul öncesi ve ilköğretim düzeyinde tanılmalı, bu bireyler için rehberlik servisleri aracılığıyla psikoeğitim programları hazırlanmalıdır. Bu tür erken müdahale sistemleri, sosyal kaygının ilerlemesini önlemede etkili olabilir (Rapee et al., 2005; Korkut Owen, 2015).
- **Ebeveyn Eğitim Programları Yaygınlaştırılmalıdır:** Aile sağlığı ve halk eğitim merkezlerinde, ebeveynlere yönelik sağlıklı iletişim, aşırı koruyuculuk, ihmal ve duygusal destek konularını içeren eğitimler düzenlenmeli; ebeveyn tutumlarının sosyal kaygı üzerindeki etkisi hakkında farkındalık artırılmalıdır (Baumrind, 1991; Kaya & Dönmez, 2022).
- **Akran Zorbalığını Önleyici Politikalar Geliştirilmelidir:** Okullarda akran zorbalığını önleyici kampanyalar başlatılmalı, "akran arabuluculuğu" sistemleri uygulanmalı ve zorbalığa maruz kalan öğrenciler için sosyal beceri destek grupları oluşturulmalıdır. Zorbalığın sosyal kaygıyı tetiklediği bilinmektedir (Storch & Masia-Warner, 2004; Akgün & Aydın, 2021).
- **Üniversitelerde Ruh Sağlığı Hizmetleri Güçlendirilmelidir:** Üniversite bünyelerinde erişilebilir, gizlilik temelli ve ücretsiz psikolojik danışmanlık hizmetleri sunulmalı; bu merkezlerde sosyal beceri atölyeleri, stres yönetimi çalışmaları ve psikoeğitim seminerleri düzenlenmelidir (Seçer & Karaman, 2014; Baytemir, 2016).
- **Klinik Hizmetlerde Çok Boyutlu Müdahale Yöntemleri Kullanılmalıdır:** SAB tedavisinde birey-aile-çevre bütünlüğünü esas alan çok boyutlu müdahale yöntemleri tercih edilmeli; terapi sürecine ebeveynler ve öğretmenler de gerektiğinde dahil edilmelidir. Özellikle çocuk ve gençlerde sistemik yaklaşım etkili sonuçlar doğurmaktadır (Albano & Kendall, 2002; Leahy, 2002).
- **Toplum Düzeyinde Farkındalık Artırılmalıdır:** SAB'nin yanlış anlaşılmasını (örneğin utangaçlıkla karıştırılması) önlemek amacıyla kamu spotları, sosyal medya kampanyaları ve okul seminerleri yoluyla toplumda farkındalık artırılmalı; psikolojik etiketleme ve damgalama ile mücadele edilmelidir (Corrigan & Watson, 2002).

KAYNAKÇA

- Akgün, S., & Aydın, M. (2021). Akran zorbalığı ile başa çıkma stratejileri. *Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 15(3), 211–226.
- Aktan, A. (2019). Aşırı koruyucu ebeveyn tutumları ve sosyal kaygı arasındaki ilişki. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 10(54), 82–99.
- Aktan, S. (2021). Sosyal anksiyete bozukluğunda aile etkileşiminin rolü. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24(1), 31–39. <https://doi.org/10.5505/kpd.2021.54823>
- Albano, A. M., & Kendall, P. C. (2002). Cognitive-behavioral therapy for children and adolescents with anxiety disorders: Clinical research advances. *International Review of Psychiatry*, 14(2), 129–134.
- Altan, T. (2020). Çocukluk dönemi ihmalı ve psikolojik etkileri. *Psikiyatriye Güncel Yaklaşımlar*, 12(1), 74–90. <https://doi.org/10.18863/pgy.648772>
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Arseneault, L., Bowes, L., & Shakoor, S. (2010). Bullying victimization in youths and mental health problems: ‘Much ado about nothing’?. *Psychological Medicine*, 40(5), 717–729. <https://doi.org/10.1017/S0033291709991383>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497>
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56–95.
- Bayram, N., & Bilgel, N. (2008). The prevalence and socio-demographic correlations of depression, anxiety and stress among a group of university students. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43(8), 667–672.
- Baytemir, K. (2016). Çocukluk çağı travmaları ve sosyal anksiyete. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 46(7), 34–46.
- Baytemir, K., & Yıldız, M. A. (2021). Çocukluk çağı travmaları ve üniversite öğrencilerinde görülen sosyal anksiyete: Aracı değişken olarak öz-anlayış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 29(1), 1–16. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.801168>
- Beesdo, K., Knappe, S., & Pine, D. S. (2009). Anxiety and anxiety disorders in children and adolescents: Developmental issues and implications for

- DSM-V. *Psychiatric Clinics of North America*, 32(3), 483–524.
<https://doi.org/10.1016/j.psc.2009.06.002>
- Birbaumer, N., Grodd, W., Diedrich, O., Klose, U., Erb, M., Lotze, M., & Flor, H. (1998). fMRI reveals amygdala activation to emotional stimuli. *Neuroreport*, 9(6), 1217–1220.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). Basic Books.
- Bögels, S. M., & Brechman-Toussaint, M. L. (2006). Family issues in child anxiety: Attachment, family functioning, parental rearing and beliefs. *Clinical Psychology Review*, 26(7), 834–856.
- Bruce, L. C., Heimberg, R. G., Blanco, C., Schneier, F. R., & Liebowitz, M. R. (2012). Childhood maltreatment and social anxiety disorder: Implications for symptom severity and response to pharmacotherapy. *Depression and Anxiety*, 29(2), 131–138. <https://doi.org/10.1002/da.20908>
- Bruce, S. E., Heimberg, R. G., Goldin, P. R., & Gross, J. J. (2012). Childhood trauma and social anxiety disorder: Implications for symptom severity and response to treatment. *Depression and Anxiety*, 29(8), 709–716.
- Brumariu, L. E., & Kerns, K. A. (2010). Parent–child attachment and internalizing symptoms in childhood and adolescence: A review of empirical findings and future directions. *Development and Psychopathology*, 22(1), 177–203.
<https://doi.org/10.1017/S0954579409990344>
- Bukowski, W. M., et al. (2007). Peer relations and psychopathology: Markers, mechanisms, and moderating factors. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization* (pp. 217–240). Guilford Press.
- Bukowski, W. M., Laursen, B., & Hoza, B. (2007). The snowball effect: Friendship moderates escalating peer victimization. *Development and Psychopathology*, 9(4), 741–765.
- Chorpita, B. F., & Barlow, D. H. (1998). The development of anxiety: The role of control in the early environment. *Psychological Bulletin*, 124(1), 3–21.
- Clark, D. M., & Wells, A. (1995). A cognitive model of social phobia. In R. G. Heimberg et al. (Eds.), *Social phobia: Diagnosis, assessment, and treatment* (pp. 69–93). Guilford Press.
- Corrigan, P. W., & Watson, A. C. (2002). Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry*, 1(1), 16–20.
- Çalışkan, M. (2022). Lise öğrencilerinde sosyal izolasyon ve sosyal kaygı arasındaki ilişki [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi].

- Demirtaş, Z., & Aksoy, A. B. (2020). Ergenlerde sosyal kaygı düzeyinin olumlu akran ilişkileriyle ilişkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 10(56), 82–98.
- Erkan, S., & Özbay, Y. (2013). Akran ilişkileri, sosyal destek ve sosyal anksiyete arasındaki ilişki. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(2), 147–167.
- Fehm, L., et al. (2008). Social phobia and personality disorders. *Journal of Anxiety Disorders*, 22(1), 104–116.
- Gibb, B. E., Chelminski, I., & Zimmerman, M. (2007). Childhood emotional, physical, and sexual abuse, and diagnoses of depressive and anxiety disorders in adult psychiatric outpatients. *Depression and Anxiety*, 24(4), 256–263. <https://doi.org/10.1002/da.20238>
- Güneri, O., Aydın, G., & Skovholt, T. M. (2006). Counseling needs of students and evaluation of counseling services at a large urban university in Turkey. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 28(1), 71–85.
- Heim, C., & Nemeroff, C. B. (2001). The role of childhood trauma in the neurobiology of mood and anxiety disorders. *Biological Psychiatry*, 49(12), 1023–1039.
- İlgar, G., & Doğan, E. (2021). Siber zorbalık ve sosyal kaygı arasındaki ilişki. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(2), 231–246.
- Kabat-Zinn, J. (2015). *Mindfulness temelli stres azaltma (MBSR)*. İstanbul: Kaknüs.
- Karakurt, M. N., & Uslu, M. (2019). Bağlanma kuramı ve sosyal kaygı ilişkisi: Bir derleme. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 22(3), 189–197.
- Kaya, N., & Dönmez, A. (2022). Ebeveyn eğitimlerinin çocuk psikolojisi üzerindeki etkisi. *Aile ve Toplum Dergisi*, 13(2), 98–113.
- Kaya, N., & Taş, T. (2017). Ortaokul öğrencilerinde akran zorbalığı: Nitel bir inceleme. *Eğitim ve Bilim*, 42(189), 273–289.
- Kılıç, A., & Karakuş, Y. (2022). Erken dönem travmatik deneyimlerin sosyal kaygı üzerindeki etkisi: Öz-yeterlik ve öz-merkezlilik bağlamında bir değerlendirme. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(2), 135–150.
- Korkut Owen, F. (2015). Türkiye’de rehberlik hizmetlerinin yeniden yapılandırılması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 6(44), 23–38.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2014). *Cyberbullying: Bullying in the digital age* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
- Köse, R., & Yörükoğlu, G. (2020). Cinsel istismara uğrayan çocukların ruhsal tepkileri ve müdahale önerileri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(3), 248–256.

- Kuzucu, Y., & Yıldız, M. A. (2017). Ebeveynlik stilleri ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 42(189), 365–382. <https://doi.org/10.15390/EB.2017.6961>
- La Greca, A. M., & Harrison, H. M. (2005). Adolescent peer relations, friendships, and romantic relationships: Do they predict social anxiety and depression? *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34(1), 49–61.
- Leahy, R. L. (2002). A model of emotional schemas. *Cognitive and Behavioral Practice*, 9(3), 177–190.
- Leichenring, F., & Leibling, E. (2007). Cognitive-behavioral therapy and psychodynamic psychotherapy: Techniques, efficacy, and indications. *American Journal of Psychiatry*, 164(5), 773–781.
- McLaughlin, K. A., et al. (2010). Childhood adversities and adult psychiatric disorders. *Archives of General Psychiatry*, 67(2), 124–132.
- McLaughlin, K. A., Green, J. G., Gruber, M. J., Sampson, N. A., Zaslavsky, A. M., & Kessler, R. C. (2010). Childhood adversities and adult psychiatric disorders in the National Comorbidity Survey Replication II. *Archives of General Psychiatry*, 67(2), 124–132. <https://doi.org/10.1001/archgenpsychiatry.2009.187>
- McLaughlin, K. A., Hatzenbuehler, M. L., & Hilt, L. M. (2010). Emotion dysregulation as a mechanism linking peer victimization to internalizing symptoms in adolescents. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77(5), 894–904.
- MEB. (2023). Psikososyal destek hizmetleri rehberliği. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Murray, L., Creswell, C., & Cooper, P. J. (2009). The development of anxiety disorders in childhood: An integrative review. *Psychological Medicine*, 39(9), 1413–1423.
- Nelemans, S. A., et al. (2019). Peer victimization and social anxiety in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 48(4), 681–697.
- Nelemans, S. A., Hale III, W. W., Branje, S., Hawk, S. T., & Meeus, W. H. (2019). Longitudinal associations between social anxiety symptoms and social functioning in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 48(6), 1172–1185.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Ögel, K. (2012). *Ruh sağlığını geliştirme ve koruma*. İstanbul: Yeniden Yayınları.
- Özen, N., & Aytekin, H. (2020). İhmal edilen çocukların psikososyal gelişimi: Klinik bir perspektif. *Psikiyatri Güncel Yaklaşımlar*, 12(2), 237–255.

- Özyürek, R. (2019). *Psikolojik danışma uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Rapee, R. M., & Spence, S. H. (2004). The etiology of social phobia: Empirical evidence and an initial model. *Clinical Psychology Review*, 24(7), 737–767.
- Rapee, R. M., et al. (2005). Early intervention and prevention of anxiety disorders in children and adolescents: Results of a large-scale controlled trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(3), 488–497.
- Seçer, İ., & Karaman, M. A. (2014). Üniversite öğrencilerinde sosyal kaygı ve yalnızlık düzeyinin yordanması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 128–138.
- Sevim, E., & Akdoğan, R. (2022). Ebeveyn tutumlarının sosyal kaygı üzerindeki etkisi: Bilişsel şemalar bağlamında bir değerlendirme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 23(4), 490–498.
- Silove, D., et al. (2002). Is early intervention effective in the prevention of posttraumatic stress disorder? *Journal of Psychiatric Practice*, 8(5), 278–288.
- Silove, D., et al. (2002). Social phobia in an Australian national survey. *Psychological Medicine*, 32(4), 715–724.
- Stein, M. B., & Stein, D. J. (2008). Social anxiety disorder. *Lancet*, 371(9618), 1115–1125.
- Storch, E. A., & Masia-Warner, C. (2004). The relationship of peer victimization to social anxiety and loneliness in adolescence. *Child Study Journal*, 34(1), 1–18.
- Storch, E. A., et al. (2005). Peer victimization and social anxiety in adolescence. *Child Study Journal*, 35(4), 241–255.
- Taylor, S. E., & Stanton, A. L. (2007). Coping resources, coping processes, and mental health. *Annual Review of Clinical Psychology*, 3, 377–401. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091520>
- Teicher, M. H., & Samson, J. A. (2016). Annual research review: Enduring neurobiological effects of childhood abuse and neglect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(3), 241–266.
- Türkçapar, M. H. (2011). *Bilişsel terapi: Temel ilkeler ve uygulama*. HYB Yayıncılık.
- Whaley, S. E., Pinto, A., & Sigman, M. (1999). Characterizing interactions between anxious mothers and their children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67(6), 826–836.
- WHO. (2021). *World mental health report: Transforming mental health for all*. World Health Organization.

- Wood, J. J., McLeod, B. D., Sigman, M., Hwang, W. C., & Chu, B. C. (2003). Parenting and childhood anxiety: Theory, empirical findings, and future directions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 44(1), 134–151.
- Yavuzer, H. (2013). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldız, M. A. (2021). Çocuklukta duygusal ihmalin sosyal anksiyete üzerindeki etkisi: Benlik saygısı aracılığıyla bir inceleme. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 22(3), 321–330. <https://doi.org/10.5455/apd.67125>
- Yıldız, T. (2020). İlkokul çağındaki çocuklarda sosyal dışlanma deneyimleri ve psikolojik etkileri. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 27(2), 109–117.
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Şema terapi*. İstanbul: Psikonet.

4. Bölüm

Estetik Rejim, Dijital Medya ve İnsani Sarsıntının İmkânı

Dursun Can ŞİMŞEK¹

Giriş

Duygular, modern öncesi toplumlarda bile salt bireysel deneyimlerden ibaret olmadı; ritüeller, törenler, sanatsal pratikler ve politik eylemler aracılığıyla toplumsal olarak inşa edildi. Raymond Williams'ın (1977) belirttiği gibi, duygulanım toplumsal yapıların derin dokusuna işlemiş, hissedilen ama tam olarak ifade edilemeyen bir toplumsal bilgi biçimi olarak işlev gördü. Ancak 21. yüzyılda bu toplumsal dokunun en güçlü biçimde işlendiği alan, görsel rejimlerin hâkimiyetindeki dijital kültürdür.

Jacques Rancière'in (2009) tanımladığı anlamda “görsel rejim”, yalnızca hangi imgelerin görünür olacağını değil, hangi duyguların görünürlük kazanacağını, hangilerinin ise marjinalleşeceğini belirleyen bir estetik-politik düzen anlamına gelir. Bugün bu rejim, yalnızca devlet ve medya kurumları tarafından değil, aynı zamanda algoritmalar ve platform mimarileri tarafından şekillendirilmektedir. Görüntünün üretimi, dolaşımı ve alımlanması, sayısal verinin mantığına sıkı sıkıya bağlıdır. Böylece duygulanım da yalnızca kültürel kodlarla değil, teknik protokoller ve piyasa çıkarlarıyla da biçimlenir.

Zizi Papacharissi'nin (2015) ortaya koyduğu “affective publics” kavramı, bu dönüşümü net bir şekilde yakalar: Duygular artık sadece içsel, kişisel deneyimler değil; veri formuna dönüştürülerek dolaşıma sokulan, ölçülen ve yeniden üretilen kolektif göstergelerdir. Instagram'daki bir beğeni, Twitter'daki öfke tepkisi ya da TikTok'ta paylaşılan bir kahkaha, platformun işleyiş mantığı içinde hem duygusal hem de ekonomik bir değere sahiptir. Burada Brian Massumi'nin (2002) affect'i “bedensel tepki ve potansiyel” olarak tanımlarken vurguladığı öngörülemezlik, yerini önceden tasarlanmış, pazarlanabilir bir duygusal mühendisliğe bırakır.

Bu dönüşüm, Byung-Chul Han'ın (2017) “duyguların metalaşması” olarak tanımladığı sürecin görsel boyutudur. Duygular, birer özgün deneyim olmaktan çıkar, kopyalanabilir, tekrarlanabilir ve değişim değerine sahip imaj paketleri haline gelir. Netflix'in izleyiciyi “şok edecek” sahneleri önceden seçip

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Medya ve İletişim Bölümü, ORCID: 0000-0002-2528-6434, csimsek05@gmail.com

fragmanlarda sunması, Instagram filtrelerinin belirli bir “hüzün” ya da “nostalji” estetiğini otomatik olarak üretmesi ya da haber platformlarının trajediyi viral içerik mantığına göre yeniden çerçevelemesi, bu metalaşmanın tipik örnekleridir.

Bütün bunlar bizi şu temel soruya getirir: Duygulanımın böylesine yapaylaştırıldığı, algoritmik olarak yönlendirildiği bir görsel rejimde hâlâ “insani bir sarsıntı” mümkün müdür? Walter Benjamin’in (2003) modernitenin hız ve yoğunluğu içinde ortaya çıkan “şok” kavramı veya Roland Barthes’ın (1981) fotoğraftaki beklenmedik detayın yarattığı “punctum” etkisi, bugün hâlâ geçerli olabilir mi? Yoksa, sarsıntı dediğimiz şey yalnızca nostaljik bir imkân olarak mı kaldı?

Çalışma, bu soruyu hem kuramsal hem de estetik-politik bir düzlemde ele almayı hedeflemektedir. Görsel rejim kavramından hareketle, duyguların algoritmik olarak mühendisliğini ve yapay duygulanım biçimlerini tartışacağım. Ardından, insani sarsıntının olasılığını, Benjamin, Barthes, Massumi, Rancière, Han ve Papacharissi’nin düşüncelerini bir araya getirerek irdeleyeceğim. Amacım, dijital kültürde sarsıntının ortadan kalkmadığını ancak biçim değiştirdiğini ve çoğu zaman görsel rejimin kendi çatlaklarından, öngörülemez arızalarından doğduğunu savunmak.

Görsel Rejim ve Yapay Duygulanım

Rancière (2009) için “görsel rejim”, yalnızca estetik bir kategorizasyon değil, “duyumsanabilir olanın paylaşımı” (*le partage du sensible*) üzerinden işleyen bir iktidar formudur. Bu form, kimlerin neyi görebileceğini, hangi görüntülerin görünürlük kazanacağını ve hangi estetik biçimlerin meşru sayılacağını belirler. Ancak bu düzenleme, salt imajın varlığı ile sınırlı değildir; duyguların hangi biçimlerde deneyimleneceğini de kapsar. Görsel rejim, temsilin sınırlarını belirlerken aynı zamanda duygulanımın siyasal topografyasını da çizer.

Tarihsel olarak bakıldığında görsel rejimler, teknik imkânlarla ve iktidar ilişkileriyle birlikte dönüşmüştür. Fotoğrafın icadıyla birlikte “gerçeklik” duygusu yeni bir temsil biçimi kazanmış, sinemanın ortaya çıkışıyla ise hız, kurgu ve montaj teknikleri duyguların aktarımında devrim yaratmıştır (Benjamin, 2003). 20. yüzyıl boyunca televizyon, izleyicinin duygusal katılımını ritmik program akışları ve dramatik formüllerle şekillendirdi (Williams, 1974). Ancak 21. yüzyılda dijital platformlar, bu süreçte niteliksel bir değişim yaratarak duygulanımı artık bireysel alımdan çok algoritmik olarak öngörülen tepkiler üzerinden biçimlendirmektedir.

Tarleton Gillespie’nin (2014) belirttiği gibi, platform algoritmaları yalnızca içeriğin sıralamasını belirleyen teknik araçlar değildir; aynı zamanda kültürel düzenleyicilerdir. YouTube’un öneri sistemi, Netflix’in kişiselleştirilmiş içerik

menüleri ya da TikTok'un "For You" akışı, yalnızca geçmiş tercihlere değil, öngörülen gelecek tepkilere göre çalışır. Burada platform, izleyicinin yalnızca ne göreceğini değil, hangi sırayla, hangi bağlamda ve hangi duygusal yoğunlukta göreceğini de belirler.

Zizi Papacharissi'nin (2015) "affective publics" kavramı bu noktada kritik bir kavramsal araç sunar. Ona göre çevrimiçi topluluklar, rasyonel söylemden çok duygusal etkileşimler üzerinden örgütlenir. Bu durum, bir protesto videosunun hızla yayılması, bir doğal afetin yarattığı empati dalgası ya da bir ünlünün ağladığı kısa bir videonun viral olması gibi örneklerde gözlemlenir. Ancak bu duygusal mobilizasyon, sanıldığı gibi tamamen spontan değildir; platformun içerik akış algoritmaları, gündemin hangi olaylar etrafında yoğunlaşacağını büyük ölçüde öngörür ve yönlendirir. Brian Massumi'nin (2002) affect teorisi burada ters yüz olur. Massumi'ye göre affect, bilişten önce gelen, bedensel ve öngörülemez bir tepkidir. Bir görüntü ya da ses, kişinin farkında olmadan bedensel bir titreşim yaratır; bu, tam olarak temsil edilemez ve önceden planlanamaz. Ancak dijital platformlar, bu spontane niteliği veriye dönüştürerek yeniden üretir. TikTok'un viral müzik kullanımı, Instagram'ın "hikâye" formatındaki duygu filtreleri ya da YouTube'un dramatik anları ön plana çıkaran otomatik özetleri, izleyicinin potansiyel tepkilerini modelleyip tekrar dolaşıma sokar.

Byung-Chul Han (2017), bu süreci "duyguların metalaşması" olarak tanımlar. Neoliberal psikopolitika, bireylerin duygularını kapitalist devridaim içine entegre eder; mutluluk, öfke, empati gibi duygular, ölçülebilir, pazarlanabilir ve tekrarlanabilir ürünlere dönüşür. Örneğin, Netflix'te "gözyaşlarınızı tutamayacaksınız" türü öneri başlıkları, izleyiciye henüz izlemediği sahneler üzerinden duygusal tepkisinin türünü ve yoğunluğunu önceden bildirir. Bu, duygulanımın hem öngörülebilir hem de yönlendirilebilir bir pazar ürününe dönüştüğü anlamına gelir.

Bugünün görsel rejiminde duyguların yapaylaştırılması iki katmanda işler: Bunlardan ilki algoritmik düzenlemedir; içeriklerin hangi sırayla ve hangi bağlamda gösterileceği, algoritmaların tahmin modellerine göre belirlenir. Örneğin, bir savaş videosunun ardından gelen yardım kampanyası reklamı, izleyicinin empati duygusunun zirveye çıktığı anda bağış davranışını tetiklemeyi hedefler. İkincisi ise estetik kodlamadır; Görüntü, ses, renk paleti, kadraj ve montaj teknikleri, önceden tanımlanmış duygusal etkiler yaratacak şekilde seçilir. TikTok'ta melankolik filtreler, Instagram'da "retro" efektler veya YouTube'da yavaşlatılmış dramatik anlar, duygunun estetik olarak kodlanmış versiyonlarıdır.

Bu iki katmanın kesişiminde, duygular artık "özel" ya da "kendine özgü" deneyimler olmaktan çıkıp tekrarlanabilir, modüler ve standartlaştırılmış birer

paket haline gelir. Duyguların bu endüstriyel formatlanması, izleyicide hâlâ gerçek bir sarsıntı yaratabilecek anların sayısını azaltır. Ancak aynı zamanda, Benjamin’in (2003) “şok” kavramının güncelliğini yeniden tartışmaya açar: Eğer her şey öngörülebilir hale gelmişse, beklenmedik olanın yarattığı sarsıntı belki de daha güçlü bir potansiyel taşır.

1. İnsani Sarsıntının Teorik Çerçevesi

Walter Benjamin ve Şok Deneyimi

Walter Benjamin, modernitenin görsel ve deneyimsel koşullarını analiz ederken “şok” (*choc*) kavramını hem estetik hem de toplumsal bir fenomen olarak ele alır. Bu kavram özellikle *The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility* (2003) ve *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism* (1973) metinlerinde açılır. Benjamin’e göre modern kent yaşamı, bireyi sürekli ve yoğun bir uyarıcı bombardımanına maruz bırakır. Hız, kalabalık, reklam afişleri, tren yolculukları ve vitrinler —tüm bu unsurlar öznenin algısını kesintisiz biçimde parçalar.

Benjamin, bu durumu Baudelaire’in şiirlerindeki “flâneur” figürü üzerinden açıklar: Flâneur, kenti gezen, gözlemleyen, ancak aynı zamanda kentin ritmik şoklarına maruz kalan bir modern özne figürüdür. Modern deneyim, burada sürekli karşılaşılan ani uyaranlar ve algısal kesintilerle tanımlanır. Şok, bu bağlamda yalnızca rahatsız edici bir etki değil, aynı zamanda bilinçte bir uyanış potansiyeli taşır. Benjamin, sinemanın montaj tekniğini bu uyanışın tetikleyicilerinden biri olarak görür. Film, ani kesmeler, beklenmedik plan geçişleri ve zaman-mekân sıçramalarıyla izleyicinin algısal sürekliliğini bozar. Bu bozulma, özneyi otomatik algıdan çıkararak eleştirel bir bilinç durumuna davet eder.

Benjamin’in şok kavramı, burada iki kritik yön taşır: Şok, algıyı parçalayarak özneyi rutin algı akışından koparır bu da algısal bir kesintiye sebebiyet verir. Bu kopuş, yeni bir anlamlandırma olanağı doğurur; izleyici, gördüğünü yalnızca tüketmekle kalmaz, onun üzerine düşünmeye başlar ikinci yön ise bilinçsel bir sıçramanın kendisidir.

Modernite bağlamında şok, kentin rastlantısallığı ve teknolojik medyanın yeniliğiyle ilişkilidir. Ancak 21. yüzyılda, özellikle dijital platformlar çağında şokun anlamı farklı bir evreye geçmiştir. Bugünün görsel rejimi, şok etkisini genellikle “planlı” ve “pazarlanabilir” bir estetik stratejiye dönüştürmüştür. Netflix’in içerik tanıtımlarında sıkça kullanılan “şok edici final” (*shocking twist*) söylemi, YouTube’daki abartılı yüz ifadeleriyle dolu ön izleme görselleri (*clickbait thumbnails*), TikTok’ta aniden kesilen veya hızla değişen sahneler bu dönüşümün tipik örnekleridir.

Bu durum, Benjamin'in dönüştürücü potansiyel taşıyan şokunu zayıflatır çünkü izleyici, şokun geleceğini önceden bilir ve ona hazırlıklı hale gelir. Böylece şok, algısal bir kesinti olmaktan çıkar, beklentinin yönetildiği bir pazarlama aracına dönüşür. Ancak bu, şokun tamamen işlevsizleştiği anlamına gelmez. Tam tersine, günümüz dijital kültüründe Benjaminci anlamda şok, daha çok platformların kontrol edemediği veya öngöremediği anlarda ortaya çıkar.

Buna örnek olarak, canlı yayınlarda yaşanan teknik arızalar, beklenmedik tanıklıklar veya sansürlenmemiş olaylar verilebilir. Bu tür anlar, izleyicinin platform tarafından düzenlenmiş estetik ritmine ani bir müdahale olarak işler. Örneğin, bir haber kanalının canlı yayınında beklenmedik şekilde gerçekleşen politik bir protesto ya da bir influencer'ın yayında kontrolsüzce duygularına kapılması, algoritmik öngörülerin dışında kalan ham anlar olarak Benjaminci şokun bugünkü karşılıklarıdır. Modernitede şok, kentin ve teknolojinin yarattığı rastlantısal kesintilerden beslenirken, dijital çağda şok, planlanmış içerik estetiğinin dışına sızan, öngörülemeyen ve kontrol edilemeyen anlardan doğar. Genellikle bu sızıntıya 'hata' ya da 'skandal' adı verilir.

Dolayısıyla, bugünün yapay duygulanım ortamında insani sarsıntı hâlâ mümkündür; ancak bu sarsıntı, platform estetiğinin içinde üretilen "şok"lardan değil, o estetiğin kırıldığı, çatladığı ve beklenmedik biçimde askıya alındığı anlardadır.

Benjamin'in şok kavramını bugünün bağlamına taşıdığımızda, modernite ile dijital çağ arasındaki temel fark, şokun kaynağının ve doğasının değişmesidir.

Modernitede şok, rastlantısal ve çoğu zaman öngörülemezdi. 19. yüzyılın ikinci yarısında kent, insan algısını sürekli olarak beklenmedik uyaranlarla karşı karşıya bırakan bir mekândı: tramvayların ani frenleri, kalabalık sokaklarda çarpışan bedenler, vitrinlerde parlayan elektrik ışıkları, afişlerin görsel patlamaları... Benjamin'in aktardığı gibi, bu deneyim, kentte yürüyen flâneur'ün algısında sürekli bir kesinti yaratıyordu. Bu kesintiler, kent yaşamının ritmik rastlantısallığından besleniyordu ve özne, çoğu zaman bu şokla başa çıkmak için yeni algısal stratejiler geliştirmek zorunda kalıyordu (Benjamin, 1973).

Dijital çağda şok ise aynı derecede rastlantısal değildir; tersine, çoğunlukla planlanmış, tasarlanmış ve pazarlanabilir bir içerik estetiği içinde üretilir. Netflix'in "şok edici son" (*shocking ending*) söylemleri, YouTube'un abartılı yüz ifadeleriyle bezeli ön izleme görselleri ya da TikTok'ta kullanılan ani sahne değişimleri, izleyicinin duygusal tepkisini önceden tahmin ederek manipüle eden tasarım stratejileridir. Bu tür "şok" anları, artık öngörülemeyen rastlantısallığın değil, dikkat ekonomisinin mantığına uygun olarak kurgulanmış deneyimlerin parçasıdır. İzleyici, şokun geleceğini bilir; hatta çoğu zaman bu şoku bekler. Bu

durum, Benjamin'in “algısal kesinti” ve “bilinçsel sıçrama” olarak tanımladığı çift yönlü şok etkisini büyük ölçüde nötralize eder.

Ancak bu, dijital çağda gerçek şokun imkânsız olduğu anlamına gelmez. Aksine, Benjaminci anlamda şok, bugün planlanmış estetik akışın dışına sızan, algoritmik öngörülerin dışında kalan, platformun kontrol edemediği anlarda ortaya çıkar. Bunlar genellikle: Algoritmik arızalar: İçerik akışında teknik bir hata ya da yanlış bağlamda gösterilen bir video. Algoritmalar, içerik akışını düzenlerken zaman zaman beklenmedik sonuçlar doğurur. YouTube'un otomatik altyazılarında yapılan komik ya da trajik çeviri hataları, TikTok'un yanlış bağlamda önerdiği videolar veya Instagram'ın içerik sansür algoritmalarındaki “fazla” duyarlılık, görsel rejimin planlı estetik akışını bozar. Bu tür teknik hatalar, izleyicinin beklentisini kırarak Benjaminci anlamda algısal bir kesinti yaratabilir. Örneğin, 2020'de TikTok'un Black Lives Matter etiketiyle ilgili arama sonuçlarının “0 görüntü” olarak görünmesi, teknik bir hata olduğu açıklansa da, kullanıcılar arasında öfke ve politik tartışma yarattı. Bu, platformun öngörmediği bir “politik şok” etkisiydi

Canlı yayın müdahaleleri: Yayın sırasında gerçekleşen beklenmedik olaylar, protestolar veya duygusal patlamalar. Canlı yayın, platformların en az kontrol edebildiği içerik formatıdır. Önceden kurgulanmamış, montajlanmamış ve filtrelenmemiş olan bu yayınlarda, beklenmedik olaylar sistemin ritmini kesintiye uğratabilir. Politik protestolar, teknik arızalar ya da yayıncının duygusal kontrolünü kaybetmesi, izleyicinin “öngörülmüş duygulanım akışı”ndan kopmasına yol açar. 2019'da Hong Kong protestoları sırasında polis müdahalesinin Facebook Live üzerinden anlık olarak yayınlanması, küresel izleyiciyi hazırlıksız yakalamış ve haber ajanslarının filtrelenmiş görüntülerinden çok daha yoğun bir “şok” etkisi yaratmıştı.

Filtrelenmemiş tanıklıklar: Sansürlenmeden yayımlanan amatör kayıtlar, ham görüntüler. Görsel rejim, genellikle estetik kodlarla parlatılmış içerikler üretir: yüksek çözünürlüklü görüntüler, profesyonel montajlar, renk düzenlemeleri. Ancak amatör, düşük çözünürlüklü, titreşim kamera görüntüleri çoğu zaman daha güçlü bir etki yaratır. Bunun nedeni, bu görüntülerin izleyiciye “oluş anında orada olma” hissi vermesi ve metalaşmış estetikten uzak durmasıdır. Arap Baharı sırasında cep telefonu ile çekilen ve hiçbir kurguya uğramadan paylaşılan protesto görüntüleri, hem politik hem de estetik olarak sarsıcıydı. Bu görüntüler, platformların “öngörülen izleme biçimlerinin” dışına çıkarak Benjaminci şokun güncel bir versiyonunu sundu. Örneğin, bir sosyal medya canlı yayınında beklenmedik şekilde ortaya çıkan bir politik söylem, planlı içerik estetiğini yarıda keser ve izleyiciyi hazırlıksız yakalar. Bu tür anlar, tıpkı Benjamin'in tarif ettiği

gibi, izleyicinin rutin algısını kesintiye uğratarak bilişsel bir sıçrama yaratma potansiyeline sahiptir.

Dolayısıyla: Modernitede şok, kentin fiziksel ve teknolojik temposunun yarattığı rastlantısal kesintilerden besleniyordu. Dijital çağda şok, platform tarafından tasarlanmış estetik ve algoritmik akışın içine öngörülemez şekilde sızan ve kontrol edilemeyen anlardan doğuyor. Bu tespit, bugünün yapay duygulanım ortamında “insani sarsıntı”nın hâlâ mümkün olduğunu, ancak bunun artık gündelik akışın merkezinde değil, estetik-politik rejimin çatlaklarında bulunduğunu gösterir.

Roland Barthes ve Punctum

Roland Barthes, *Camera Lucida*’da (1981) fotoğrafı anlamlandırmak için iki temel kavram geliştirir: studium ve punctum. Bu ayrım, yalnızca fotoğraf teorisi için değil, genel olarak görsel kültür analizinde de dönüştürücü olmuştur. Studium, izleyicinin fotoğrafla kurduğu kültürel, tarihsel ve estetik bağıdır. Fotoğraf, studium düzeyinde, izleyiciye belirli bir bilgi, bağlam veya duygu aktarır. Studium, fotoğrafın “paylaşılan” ve “ortak” anlam alanıdır; kolektif olarak öğrenilmiş estetik kodlar ve kültürel okumalarla işler. Punctum ise, Barthes’in deyimiyle, fotoğrafın “beni delip geçen” (*me poignarde*) beklenmedik unsurudur. Bu unsur, planlanmamış, hesaba katılmamış olabilir; izleyicinin kişisel hafızası, duygusal geçmişi ve öznel deneyimleriyle kurduğu özel bağ üzerinden sarsıcı bir etki yaratır.

Barthes için *punctum*, görselin sınırlarını aşarak izleyicinin yaşamına sızan, çoğu zaman bilinçdışında işleyen bir yarılma. Bu yarılma, izleyiciyi yalnızca estetik olarak etkilemez; varoluşsal bir farkındalık, bir “orada ve o anda olma” hissi yaratır. Fotoğraf, *punctum* anında artık salt temsil değil, zamanın donmuş bir anıyla izleyiciyi yüzleştiren ontolojik bir karşılaşma halini alır.

Roland Barthes’in *punctum* kavramı, ilk bakışta yalnızca fotoğraf kuramının içsel bir ayrımı gibi görünse de, aslında fenomenoloji, algı felsefesi, işaretbilim ve estetik-politik eleştiri ekseninde derin bir düşünsel altyapıya sahiptir. *Punctum*, Barthes’in tanımıyla “beni delip geçen” o beklenmedik ayrıntıdır; fakat bu tanım, salt bir estetik hoşluk değil, algının doğasına, fotoğrafın ontolojisine ve zaman deneyimine dair çok katmanlı bir tartışmanın kapısını aralar. Barthes’in burada yaptığı şey, görüntüyü yalnızca temsil olarak değil, öznenin bedenli algısıyla doğrudan temas kuran bir “olay” olarak düşünmektir.

Fenomenolojik perspektiften bakıldığında, *punctum*’un etkisi, Husserl’in niyetlilik kavramıyla uyumlu biçimde, bilincin yönelimsel yapısındaki bir sapma olarak açıklanabilir. Fotoğrafa yönelen bakış, genellikle studium’un kültürel ve tarihsel kodları içinde hareket eder; izleyici, görseli bu kodlar üzerinden okur.

Ancak *punctum*, bu yönelimi kırar; Merleau-Ponty’nin tarif ettiği anlamda algının “bedensel şema”sına ani bir müdahalede bulunur. Barthes’ın “iğneleme” imgesi, aslında tam da bu bedensel hissedişe işaret eder: Görsel, gözden geçip gitmez; teninize sapsızdır. Burada *punctum*, estetikten çok fenomenolojik bir olaydır; algının sürekliliğinde açılmış bir çentik, bir kesinti.

Bu kesinti, fotoğrafın ontolojik yapısıyla da doğrudan ilişkilidir. Barthes’ın “ça a été” formülü —orada bulunmuştu, olmuştu— fotoğrafın dünyadan otomatik olarak kopmuş bir iz, yani Peirce’nin ifadesiyle bir “indeks” olduğunu hatırlatır. Bu indekslik, fotoğrafın yalnızca bir gösterge değil, maddi bir temasın kaydı olması anlamına gelir. Rosalind Krauss’un belirttiği gibi, indeks, temsili aşarak gerçekliğin fiziksel varlığını taşır. André Bazin’in fotoğrafı “gerçekliğin kalıbı” olarak nitelemesi de bu nedensel ilişkiye dayanır. Barthes’ın *punctum*’u işte bu indeks yapının içinde gizlenmiş mikro-izdir; çoğu zaman planlanmamış, tesadüfi ama görüntünün dokusunda bir delik açan unsur.

Ancak *punctum*’un etkisi yalnızca maddi temasla sınırlı değildir; zaman deneyimiyle de örülüdür. Barthes’ın annesinin fotoğrafı etrafında kurduğu melankolik düşünce, fotoğrafın bir yandan yaşamın kanıtı, diğer yandan ölümün işareti olmasından kaynaklanır. Fotoğraf, olmuş olanı şimdiye taşır, ama bunu yaparken artık geri dönmeyecek bir zamanı da açığa çıkarır. Husserl’in iç-zaman bilinci analizlerinde sözünü ettiği “retansiyon” (geçmişin hafızada tutulması) burada kırılır; fotoğraf, sürekliliği durduran bir yarık açar. Sontag’ın söylediği gibi, fotoğrafın bu “ölümle komşuluğu” onu melankolik bir nesneye dönüştürür; *punctum*, bu melankolinin izleyicide bıraktığı kişisel yaradır.

Bu kişisel yara, aynı zamanda anlamın askıya alınmasıdır. Heidegger’in “aletin bozulması” analizinde olduğu gibi, studium düzeyinde işler gibi görünen kültürel anlam mekanizması, *punctum*’un etkisiyle birden durur. Artık görsel, “kendiliğinden anlaşılır” değildir; bir fazlalık, bir yabancılık belirir. Georges Didi-Huberman’ın sözünü ettiği gibi, bu fazlalık çoğu zaman patlayıcı bir ayrıntı biçiminde kendini gösterir. Barthes’ın *punctum*’u, bu ayrıntının mikro-politik bir biçimi olarak, görselin hâkim anlamını askıya alır ve izleyiciyi kendi tekil anlamına çeker.

Bu tekillik, Gadamer’in “ufukların kaynaşması” dediği hermeneutik sürecin özel bir versiyonudur. Studium ortak bir okuma zemini sunarken, *punctum* izleyicinin yaşam deneyimi, hafızası ve duygusal geçmişleriyle birleşerek yalnızca ona ait bir anlam üretir. Bu nedenle *punctum*, evrensel bir estetik kategori olmaktan çok, indirgenemez bir olaydır: aynı fotoğraf, her izleyicide başka türlü “yaralar” açar.

Bütün bu katmanlar bir araya geldiğinde, *punctum*’u yalnızca romantik bir “etkilenme” olarak değil, beden, zaman, hafıza ve anlamın kesiştiği bir

“bedensel-zamansal indeks olayı” olarak düşünmek gerekir. Fotoğrafın maddi izi ile izleyicinin bedensel hafızası arasındaki bu kesişme, estetik deneyimin sıradan akışını bozar ve özneyi kendi iç zamansallığında beklenmedik bir yüzleşmeye zorlar. Dijital çağda, platformlar bu etkiyi taklit etmeye, dramatik zirveler, hazır filtreler ve önceden planlanmış “duygusal detaylar” aracılığıyla programlamaya çalışsa da, *punctum*’un özünde yer alan öngörülemezlik programlanamaz. Çünkü *punctum*, kodun değil, fazlanın alanında ortaya çıkar. Bu fazlalık, yapay duygulanım rejiminde bile insani sarsıntının imkânını açık bırakır.

Barthes’ın *punctum* kavramı, analog fotoğraf döneminin maddi ve teknik özellikleri içinde filizlenmişti; tek seferlik yakalanan kareler, planlanmamış ayrıntıların görselin içine sızmasına izin veriyor, bu sızıntı izleyicinin kişisel belleğinde derin yarılmalar yaratabiliyordu. Oysa dijital çağın görsel rejimi, bu yarılmayı mümkün kılan koşulları büyük ölçüde dönüştürdü. Bugün sosyal medya platformları, izleyicinin “vurulma” anını önceden öngörüp tasarlamaya çalışıyor. TikTok videolarında dramatik zirvelerin bilinçli olarak akışın belirli bir noktasına yerleştirilmesi, Instagram’ın filtreleriyle baştan kodlanan nostalji ya da melankoli tonları, YouTube’un kırmızı oklarla işaretlenmiş thumbnail’ları, *punctum*’u kendiliğinden doğan bir detay olmaktan çıkarıp estetik bir stratejiye dönüştürüyor. Burada sorun yalnızca öngörülemezliğin ortadan kalkması değil; aynı zamanda izleyicinin tepkisinin pazarlanabilir bir veri noktası haline gelmesi. Barthes’ın öznel ve tekil olarak tanımladığı etki, platform ekonomisinin mantığında, kitlesel olarak çoğaltılabilen ve ölçülebilen bir “duygusal an”a indirgeniyor.

Yine de bu dönüşüm, *punctum*’un tamamen yok olduğu anlamına gelmez. Tıpkı Benjaminci şokta olduğu gibi, *punctum* dijital çağda genellikle planlı estetik akışın dışında, görsel rejimin kontrol edemediği mikro-çatlaklarda belirir. Canlı yayınlarda aniden gelişen teknik arızalar, içerik üreticisinin farkında olmadan arka planda yakalanan gündelik bir jest, estetik açıdan “kusurlu” sayılabilecek bulanık ya da eksik kareler, izleyiciyi algoritmanın öngörmediği bir yöne çeker. Bu anlar, Barthes’ın tanımladığı biçimiyle, studium’un ortak anlam alanından kopuşu temsil eder; izleyici, kendi belleği ve deneyimleri üzerinden tamamen kişisel bir çağrışım zincirine girer. Platform estetiğinin pürüzsüzlüğünü bozan bu pürüzler, *punctum*’un dijital çağdaki en gerçekçi barınma alanlarıdır.

Çağdaş sanat pratiğinde bazı isimler, bu tür pürüzleri bilinçli olarak üretir. Hito Steyerl’in “poor image” estetiği, görselin yüksek çözünürlük fetişini kırarak izleyiciyi planlı güzelliğin dışına taşır; bulanıklık, düşük kalite ve dijital bozulmalar, birer estetik kusur değil, anlamın yeniden doğabileceği çatlaklar haline gelir. Nan Goldin’in ham, duygusal yoğunluğu yüksek fotoğrafları, kompozisyonun kusursuzluğunu değil, anın kırılganlığını öne çıkararak

punctum'un spontane doğasını hatırlatır. Bu sanatçılar, *punctum*'u tesadüfe bırakmaz ama onu algoritmik tahminin alanına da teslim etmez; kontrollü bir açıklık yaratır, izleyicinin kendi fazlasını üretmesine imkân tanır.

Vatandaş haberciliği (*citizen journalism*) de dijital çağın *punctum* üretim alanlarından biridir. Amatör kameralarla çekilmiş, sallantılı, odak ayarı hatalı, kimi zaman ses ve görüntü uyumsuz kayıtlar, pürüzsüz haber estetiğine kıyasla daha güçlü bir sarsıntı yaratabilir. Çünkü bu tür görüntüler, izleyicide “orada olma” hissini, metalaşmış estetikten çok daha yoğun bir şekilde tetikler. Barthes'ın öznel karşılaşma vurgusu, bu bağlamda politik bir boyut kazanır: *Punctum*, yalnızca estetik bir çarpma değil, aynı zamanda hegemonik görsel rejime karşı bir mikro-direnç biçimidir. Planlı anlam üretiminin içine sızan beklenmedik detay, izleyiciyi baskın söylemin yönlendirdiği anlamdan koparır ve kişisel bir sorgulama sürecine iter.

Dijital çağda *punctum*'un en çarpıcı özelliği, platform estetiğinin içinden değil, o estetiğin kırıldığı, askıya alındığı anlardan doğmasıdır. Bu anlar ne tamamen tesadüfi ne de tamamen planlıdır; daha çok, görsel rejimin denetleyemediği “fazla”nın geri dönüşüdür. Barthes'ın fenomenolojik, ontolojik ve hermeneutik temeller üzerinde kurduğu bu kavram, bugün hâlâ insani sarsıntının imkânını açık tutar; fakat bu imkân artık estetik kodların merkezinde değil, onların kenar çizgilerinde, çatlaklarında, bozulmalarında barınır.

Algoritmik Duygulanım Rejiminde Affect, Şok ve Punctum: Öngörülemez Fazlanın Direnci

Brian Massumi'nin *affect* kavramı, Barthes'ın *punctum*'u ve Benjamin'in *şok*'u ile akrabalık taşır, fakat bu kavramları tamamlayan, hatta onlardan daha öncül bir düzlemde işleyen bir yoğunluk anlayışı sunar. Massumi, *Parables for the Virtual*'da (2002) *affect*'i, duyguların (emotions) kültürel olarak adlandırılmış biçimlerinden ayırır; *affect*, bilişten önce gelen, bedensel bir titreşim, henüz dile gelmemiş bir potansiyeldir. Bu tanım, fenomenolojik algı kuramıyla da uyumlu bir şekilde, deneyimin yalnızca zihinsel ya da bilişsel bir süreç olmadığını, aynı zamanda bedensel bir enerji akışı olduğunu vurgular. *Punctum* izleyicide bilinçli ya da yarı bilinçli bir yarılma yaratırken, *affect* çoğu zaman bilinç eşiğinin altında işler; *şok* izleyicinin algısal ritmini bozan ani bir kesintiyse, *affect* bu kesintinin öncesindeki bedensel yoğunluk olarak düşünülebilir.

Dijital çağın yapay duygulanım rejimleri, *affect*'in bu bedensel ve öngörülemez doğasını istatistiksel olarak modellemeye çalışır. Sosyal medya platformları, kullanıcıların hangi içerikte ne kadar süre durduğunu, hangi ses tonuna, renk paletine ya da görüntü türüne daha hızlı tepki verdiğini ölçer. TikTok'un “For You” algoritması, yalnızca önceki tercihlere göre değil, hangi

içeriklerin belirli bir bedensel yanıt (örneğin ekran başında kalma süresi, tekrar izleme davranışı, anlık yüz ifadesi) üreteceğini tahmin ederek çalışır. Böylece affect, Massumi'nin tarif ettiği spontane yoğunluk olmaktan çıkar, platformun veri ekonomisi içinde hesaplanabilir bir olasılık haline gelir.

Ancak affect'in bütünüyle denetlenmesi mümkün değildir; çünkü o, temsilin ve bilişin öncesinde, bedensel-zamansal bir "fazla" olarak ortaya çıkar. Tam da bu nedenle, dijital görsel rejim, affect'i kodlamaya çalışırken kendi çatlaklarını da üretir. Bir video akışında yanlış bağlama yerleştirilmiş bir içerik, algoritmanın hedeflemediği bir izleyici tepkisi doğurabilir; bir canlı yayında aniden gelişen ve planlanmamış bir olay, öngörülen duygusal akışı kesebilir. Bu tür durumlarda affect, platformun öngördüğü "duygu senaryosu"nın dışına çıkar ve Benjamin'in *şok*'una, Barthes'ın *punctum*'una yakın bir sarsıntı yaratır.

Bu noktada üç kavram arasındaki fark ve etkileşim netleşir. *Şok*, çoğu zaman algısal bir kesintiyle özneyi uyanışa davet eden bilinçli bir çarpma anıdır; *punctum*, görselin içindeki kişisel ve beklenmedik detayın yarattığı duygusal-delici bir etkidir; *affect* ise, hem şok hem de *punctum*'dan önce gelen, onların zemini olan, beden henüz adlandırmadığı bir yoğunluktur. Dijital çağda bu üçü de manipülasyona açıktır; platformlar şok anlarını "viral anlar"a, *punctum*'u "duygusal detay"a, affect'i ise "etkileşim metriği"ne dönüştürür. Fakat tüm bu kodlama çabalarına rağmen, affect'in içkin öngörülemezliği, şokun beklenmedikliği ve *punctum*'un kişisel tekilliği, sistemin tamamen kapatamadığı sızıntılar olarak kalır.

Bu sızıntılar, yalnızca estetik deneyimin yeniden doğması için değil, aynı zamanda politik direnişin mikro anları için de önemlidir. Massumi'nin affect teorisi, Benjamin ve Barthes'ın kavramlarıyla birlikte düşünüldüğünde, dijital çağda hâlâ insani sarsıntının mümkün olduğunu gösterir; ancak bu sarsıntı, artık estetik rejimin merkezinde değil, onun kenarlarında, çatlaklarında, öngörülmemiş fazlalarında ortaya çıkar. Yani mesele, tamamen yeni bir duygulanım biçimi yaratmak değil; mevcut duygulanım altyapısının içinde, planlanmamış yoğunluk anlarını çoğaltmaktır. Barthes'ın "delip geçen" detayı, Benjamin'in "algısal kesintisi" ve Massumi'nin "bedensel yoğunluğu" bugün, algoritmik görsel rejimin kendi kusurlarında buluşur ve insani olanın hâlâ beklenmedik biçimde geri dönmesine imkân tanır.

Duygulanımın Yapaylaştırıldığı Görsel Rejimde İnsani Sarsıntının Koşulları

Duygulanımın yapaylaştırıldığı çağdaş görsel rejimde insani sarsıntının hâlâ mümkün olup olmadığı sorusu, Benjamin'in *şok*, Barthes'ın *punctum* ve Massumi'nin *affect* kavramlarının bir arada düşünülmesiyle hem tarihsel hem de

kuramsal bir derinlik kazanır. Bu üç kavram, farklı disiplinlerden ve dönemlerden gelseler de, ortak bir zeminde buluşurlar: öngörülemezlik, kodlanamazlık ve bireysel deneyim yoğunluğu. Benjamin’in modernite analizinde şok, kentsel hayatın rastlantısal kesintileriyle izleyiciyi otomatik algıdan koparan bir bilinç sıçramasıdır; Barthes’ın *punctum*’u, görselin içindeki kişisel ve beklenmedik bir ayrıntının yarattığı delici etkidir; Massumi’nin *affect*’i ise, henüz dile gelmemiş, bilişten önce bedende dolaşan ham bir yoğunluktur.

Bu üç kavram birlikte okunduğunda, sarsıntının yalnızca görsel bir etki olmadığını, bedensel, zamansal ve bilişsel katmanları bir araya getiren karmaşık bir olay olduğunu görürüz. *Şok*, özneyi gündelik algı ritminden çekip çıkaran ani bir kesintidir; *punctum*, bu kesintinin içindeki öznel ve tekil delmedir; *affect* ise tüm bu sürecin öncesinde, potansiyel halde dolaşan ve tetiklenmeyi bekleyen yoğunluktur. Başka bir deyişle, *affect* şokun zemini, *punctum* ise onun kişisel yönelimidir.

Dijital çağın görsel rejimi bu üç kavramın da üzerinde yoğun bir yeniden mühendislik çalışması yürütür. Algoritmalar, şoku “viral an”lara dönüştürür; *punctum*’u dramatik yakın planlar, duygusal filtreler ya da kırmızı oklarla işaretlenmiş “çarpıcı detaylar” aracılığıyla yeniden üretmeye çalışır; *affect*’i ise, izleyicinin bedensel tepkilerini metriklere çevirerek öngörür. Netflix’in “şok edici final” stratejisi, TikTok’un dramatik anı videonun belirli saniyelerine yerleştirmesi, Instagram’ın melankoli veya nostalji duygusunu filtrelerle otomatikleştirmesi, *affect*’in ve *punctum*’un algoritmik olarak paketlenmiş versiyonlarıdır. Burada mesele, Benjamin’in şokunun rastlantısallığının planlanmış bir “dikkat ekonomisi” kuralına indirgenmesi; Barthes’ın *punctum*’unun kişisel karşılaşma olmaktan çıkarılıp kitlesel olarak tekrarlanabilir bir “etki tasarımı” haline getirilmesidir.

Fakat bütün bu estetik ve teknik kodlama çabalarına rağmen, şokun, *punctum*’un ve *affect*’in çekirdeğinde yer alan “fazla”yı bütünüyle ortadan kaldırmak mümkün değildir. Çünkü şok, programlandığında zayıflar; *punctum*, kişisel belleğin ve öznel çağrışımların alanında kök saldığında, izleyiciye özel bağlamı olmadan etkisini kaybeder; *affect* ise temsilin ve bilişin ötesinde, bedende doğan ve ölçülemez bir fazlalık taşır. Dolayısıyla yapay duygulanım rejiminin bütün hesaplama gücü, bu üç kavramın insani kökenini ancak taklit edebilir, yerini alamaz.

Bugün insani sarsıntı, dijital görsel rejimin merkezinde değil, kenarlarında ortaya çıkar. Bu kenarlar, algoritmanın yanlış bağlamda önerdiği içeriklerde, canlı yayınlarda gelişen beklenmedik olaylarda, profesyonel akışa sızan estetik kusurlarda ya da kişisel belleğin ansızın tetiklendiği görsel ayrıntılarda belirir. İşte bu noktada üç kavramın ilişkisi yeniden belirginleşir: *Affect*, bu beklenmedik

anların potansiyel enerjisidir; şok, bu enerjinin algısal bir yarılma yaratacak biçimde boşalmasıdır; punctum ise bu yarılmanın izleyicide bıraktığı öznel izdir. Bir teknik arıza, sadece bir hata olarak değil, affect'in şoka dönüşmesini ve punctum'un izleyicinin hafızasında yer etmesini sağlayan bir tetikleyici haline gelir.

Dolayısıyla insani sarsıntının koşulları, tamamen yeni bir duygulanım formu yaratmakla değil, mevcut rejimin içinde öngörülemez yoğunluk anlarını mümkün kılmakla ilgilidir. Bu, estetik anlamda pürüzsüzlüğü kırmak, politik anlamda ise hegemonik duygulanım senaryolarını bozmaktır. Benjamin, Barthes ve Massumi'nin kavramları bu bağlamda yalnızca analiz araçları değil, aynı zamanda stratejik ipuçları sunar: Şoku, punctum'u ve affect'i yeniden işler hale getirmek, bugünün dijital kültüründe insani olanın hâlâ beklenmedik biçimde geri dönmesini sağlayabilir. Ve belki de asıl mesele, bu geri dönüşün tamamen kontrol edilemeyecek olmasıdır; çünkü insani sarsıntı, tam da planlanamayan ve ölçülemeyen yerde, fazlanın kendi başına harekete geçtiği o kırılma anında ortaya çıkar.

Sonuç: Yapay Duygulanım Rejiminde İnsani Sarsıntının İmkânı

Duygulanımın yapaylaştırıldığı bugünün görsel rejiminde, insani sarsıntının tamamen ortadan kalktığını söylemek cazip olabilir. Algoritmaların şoku “viral an”lara dönüştürmesi, punctum'u hazır duygusal kodlarla tasarlaması, affect'i ise veri noktalarına indirgeyerek öngörmeye çalışması, izleyici deneyimini büyük ölçüde programlanabilir hale getiriyor. Duygular, biricik ve öngörülemez deneyimler olmaktan çıkarak, pazarlanabilir paketlere dönüştürülüyor. Ancak bu tablo, insani sarsıntının tümüyle silindiği değil, biçim değiştirdiği bir dünyayı işaret eder.

Benjamin'in şoku, Barthes'ın punctum'u ve Massumi'nin affect'i, farklı düzlemlerde ama ortak bir çizgide, temsil edilemeyen ve kodlanamayan bir fazlaya işaret ederler. Şok, modernitenin rastlantısallığında doğmuştu; punctum, görselin içindeki beklenmedik detayla kişisel bir yarık açıyordu; affect ise her ikisinin öncesinde, bedensel yoğunluğun ölçülemezliğini taşıyordu. Dijital çağ bu üç kavramı da kendi mantığına göre yeniden şekillendirmeye çalışıyor ama bu fazlalığı bütünüyle denetleyemiyor. Çünkü şok, planlandığında etkisini yitiriyor; punctum, kitleselleştirildiğinde kişisel keskinliğini kaybediyor; affect ise ölçülmeye çalışıldıkça beklenmedik tepkilerle geri dönüyor.

İnsani sarsıntının bugünkü koşulu, görsel rejimin merkezinde değil, onun çatlaklarında bulunuyor. Canlı yayınlarda aniden beliren kesintiler, algoritmaların yanlış bağlamda önerdiği içerikler, estetik kusurların sızdığı kareler ya da izleyicinin kişisel belleğinde ani bir çağrışım yaratan detaylar, bu çatlakların

örnekleridir. Bu anlarda affect yoğunluğu şoka dönüşür, şok kişisel bir punctum olarak izleyiciyi yaralar ve bütün planlı duygulanım akışı askıya alınır. İnsani olan, tam da planlanamayan yerde, ölçülemeyen bir fazlanın geri dönüşüyle ortaya çıkar.

Dolayısıyla, bugünün temel sorunu sarsıntının yokluğu değil, onun dolaşıma sokulma biçimidir. Dijital kültür, şoku bir “efekt”e, punctum’u bir “tasarım ögesi”ne, affect’i ise bir “metrik”e indirgemeye çalışır. Buna karşılık eleştirel estetik ve politik stratejiler, bu fazlanın yeniden deneyimlenmesini sağlayacak açıklıkları yaratmalıdır. Hito Steyerl’in düşük çözünürlüklü görüntüleri, Harun Farocki’nin montajla kurduğu politik kesintiler, glitch estetiğinin pürüzleri ya da amatör tanıklıkların ham kayıtları, bu açıklıkların sanat ve medya alanındaki örnekleridir. Burada mesele, yalnızca şok edici, etkileyici ya da çarpıcı içerikler üretmek değil; insani sarsıntının imkânını yeniden açacak deneyim alanları kurmaktır.

Sonuç olarak, yapay duygulanım rejiminde insani sarsıntı hâlâ mümkündür, fakat bu sarsıntı artık sistemin merkezinden değil, sistemin çatlaklarından doğar. Ve belki de asıl değerli olan da budur: çünkü sarsıntı, yalnızca estetik bir deneyim değil, aynı zamanda hegemonik görsel rejime karşı mikro-politik bir direniş biçimidir. İnsani olanın geri dönüşü, tam da planlanamayan, hesaplanamayan ve kodlanamayan yerde, fazlanın inatla geri dönmesinde gizlidir.

Kaynakça

- Barthes, R. (2016). *Camera Lucida: Fotoğraf Üzerine Düşünceler* (R. Hakmen, Çev.). İstanbul: Metis.
- Bazin, A. (1967). *What is Cinema?* (H. Gray, Çev.). University of California Press.
- Benjamin, W. (1973). *Charles Baudelaire: A Lyric Poet in the Era of High Capitalism* (H. Zohn, Çev.). Verso.
- Benjamin, W. (2003). *The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility, and Other Writings on Media* (E. Jephcott, R. Livingston, H. Eiland, ve diğerleri, Çev.).
- Didi-Huberman, G. (2005). *Confronting Images: Questioning the Ends of a Certain History of Art* (J. Goodman, Çev.). Penn State University Press.
- Gadamer, H.-G. (2004). *Truth and Method* (2. baskı, J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Çev.). Continuum.
- Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. In T. Gillespie, P. Boczkowski & K. Foot (Ed.), *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society* (s. 167–194). MIT Press.
- Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power* (E. Butler, Çev.). Verso.
- Heidegger, M. (1962). *Being and Time* (J. Macquarrie & E. Robinson, Çev.). Blackwell.
- Husserl, E. (1964). *The Phenomenology of Internal Time-Consciousness* (J. S. Churchill, Çev.). Indiana University Press.
- Krauss, R. (1977). Notes on the index. *October*, 3, 68–81. <https://doi.org/10.2307/778437>
- Massumi, B. (2002). *Parables for the Virtual: Movement, Affect, Sensation*. Duke University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1962). *Phenomenology of Perception* (C. Smith, Çev.). Routledge & Kegan Paul.
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective Publics: Sentiment, Technology, and Politics*. Oxford University Press.
- Peirce, C. S. (1955). Logic as semiotic: The theory of signs. In J. Buchler (Ed.), *Philosophical Writings of Peirce* (s. 98–119). Dover.
- Rancière, J. (2009). *The Emancipated Spectator* (G. Elliott, Çev.). Verso.
- Sontag, S. (1977). *On Photography*. Farrar, Straus and Giroux.
- Williams, R. (1974). *Television: Technology and Cultural Form*. Fontana.

5. Bölüm

Türkiye’de Televizyon Tarihinden Bir Kesit: Düzenli Televizyon Yayınlarına Geçiş Döneminde Türk-Alman Teknik İş Birliği (Arşiv Belgeleri Işığında)

Derya ÇİNİ ŞİMŞEK¹

Giriş

İnsanlık, ortaya çıkışından itibaren yaşamını sürdürme sürecinde, doğayla olduğu kadar birbirleriyle de iletişim kurma ihtiyacı duymuştur (Aziz, 1981, s. 14). İletişimin bir aracı olarak kullanılan dil; ifade, anlam ve bu anlamların aktarılmasını sağlayan çeşitli teknolojik vasıtalar, toplumun iç ilişkilerini sürdürmek ve desteklemek amacıyla kullanılmıştır. Sosyal ve tarihsel koşullara bağlı olarak farklı biçimler alan bu iletişim araçları içinde, 19. yüzyılın sonlarından itibaren geliştirilen teknolojilerle birlikte en etkili olanı kitle iletişimidir (Yaylagül, 2006, s. 7). Fotoğraf, telgraf, telefon ve radyo gibi araçları kapsayan kitle iletişim biçimleri arasında, dünyada en büyük yankıyı uyandıran icat televizyondur (Aziz, 1981, s. 14).

Çok sayıda bilim insanının farklı dönemlerde yaptığı çalışmalar sayesinde günümüzdeki formatına ulaşmış olan bu icat, geniş kitleleri çeşitli açılardan etkileyebilme ve kendine özgü bir kültür yaratma gücüyle çağımızın en önemli kitle iletişim araçlarından biri hâline gelmiştir. Dünyada ilk düzenli televizyon yayını 1936’da İngiltere’de, Londra’daki Alexandra Palace’ta kurulan televizyon stüdyosundan yapılmış; bu yayın 1939’da II. Dünya Savaşı’nın başlamasına kadar sürmüş, savaş nedeniyle kesilmiştir. Düzenli televizyon yayınlarını başlatan ikinci ülke ABD, üçüncüsü ise Sovyetler Birliği olmuştur (Aziz, 1999, ss. 14-16).

Türkiye’nin Televizyonla Tanışması

Televizyon yayıncılığı ilk kez 1936 yılında düzenli bir biçimde başlamış ve kısa sürede diğer gelişmiş ülkelerde de yaygınlaşmıştır. Bu durum, televizyona olan ilginin artmasına neden olmuştur (Cankaya, 2015, s. 53). Türkiye, radyo

¹ Doç. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Ankara/Türkiye, derya.simsek@mgu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0678-5801.

yayıncılığı konusunda dünyayla paralel bir çizgide ilerlemesine karşın, televizyon yayıncılığında gecikme yaşamıştır (Gönenç, 2007, s. 97). Kitle iletişim aracı olarak televizyonun dünyada altın çağını yaşadığı bu yıllarda, Türkiye’de görüntüye dayalı elektronik haberleşmenin gerekliliği tartışılmış; televizyon yatırımlarının yüksek maliyet gerektirmesi gibi nedenlerle ülkede devletin televizyon konusunu ele alması gecikmiştir (Aziz, 1981, s. 115).

1950’li yıllara girilirken tek partili dönemden çok partili hayata geçilen Türkiye’de, radyonun toplum için önemli bir kitle iletişim aracı olma özelliği devam etmiştir. Bu dönemde, İstanbul Teknik Üniversitesi’nde bir televizyon laboratuvarı kurulması talebi iktidardaki Demokrat Parti tarafından kabul edilmiş ve 1952’de İstanbul Teknik Üniversitesi Televizyonu (İTÜ-TV) yayın hayatına başlamıştır (Cankaya, 2015, s. 53). Ancak İTÜ-TV’nin yayınları yalnızca İstanbul’da çok sınırlı bir bölgede izlenebilmiş, bu nedenle izleyici sayısı oldukça düşük kalmıştır. İlk yayın dönemlerinde yayınları izleyebilenin tek yolu, Gümüşsuyu’ndaki üniversite binasında bulunan televizyon alıcıları olmuştur. 1968’e kadar televizyon alıcısı satın alabilenler, antenleri aracılığıyla Yugoslav, Romen ve Bulgar televizyon yayınlarını izleyebilmiştir (Cankaya, 2015, s. 53; Tuğrul, 1975, s. 142).

1964 yılı, radyo ve televizyon yayıncılığında kurumsallaşmanın yaşandığı bir dönem olmuştur. 1961 Anayasası’nın 121. maddesinde öngörülen TRT Kanunu, 1 Mayıs 1964 tarihinde 59 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon (TRT) Yasası olarak yürürlüğe girmiştir. (Cankaya, 2015, ss. 57-61). Türkiye’de televizyon yayıncılığında birçok ilki gerçekleştiren İTÜ-TV, (24 Aralık 1963 tarih ve 359 sayılı yasa ile TRT’ye radyo ve televizyon yayınları tekelinin verilmesinin ardından) 1971’de TRT ile yaptığı protokol sonucunda stüdyo ve cihazlarını kuruma devretmiştir. İTÜ-TV, 12 Mart 1971 askeri muhtırasının ardından TRT İstanbul Televizyonu adı altında uzun yıllar yayınlarını sürdürmüştür (Yanatma, 2002, ss. 56-59; Serim, 2007, s. 35). 1960 yılında Türkiye’de televizyon alıcı sayısı yaklaşık 5.000, izleyici sayısı ise 10.000 civarındayken; 1970’te alıcı sayısının 10.000’e, izleyici sayısının ise yaklaşık 50.000-60.000’e ulaştığı tahmin edilmektedir (Serim, 2007, s. 34).

Düzenli Televizyon Yayınlarına Geçiş Dönemi Türk-Alman Teknik İş Birliği

Tarihi geçmişe dayanan Türkiye ve Almanya arasındaki dostane ilişkiler, özellikle jeopolitik konumlarının etkisiyle uluslararası konjonktürden benzer şekilde etkilenmiştir (Esen, 2012, s. 62). Cumhuriyet’in ilanının ardından 12 Ocak 1927 tarihinde iki ülke arasında imzalanan “Diplomatik ve Ticari Antlaşma” yürürlüğe girmiş, “Ticaret Antlaşması” 27 Mayıs 1930 tarihinde

yenilenmiştir (Özgiray, 1998, ss. 5-11). II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde aynı tarafta yer alan bu iki ülke, bu dönemde de birçok uluslararası alanda iş birliğini sürdürmüştür. Türkiye, Federal Almanya'nın 1955 yılında NATO'ya katılımına destek verirken, Federal Almanya da 1963 yılında Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında imzalanan Ortaklık Anlaşması'na zemin hazırlamıştır (Esen, 2012, ss. 62-64).

II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan Birleşmiş Milletler bünyesinde, 1949 yılında başlatılan “Genişletilmiş Teknik Yardım Programı” (UNEPTA) ile az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmasını ve sürekliliğini sağlamayı amaçlayan bir program yürürlüğe konmuştur (On Birinci Kalkınma Planı, 2018, s. 12; Gülcü, Karavar, 2024, s. 62). Bu program kapsamında bahsedilen ülkelerin gelişme ve modernleşme sürecinde ihtiyaç duyduğu teknik yardımların sağlanması hedeflenmiş, idari reform ve kalkınma yönetimine önem verilmiştir (Güler, 1996, ss. 14-15; Çakır, 2013, s. 634). Türkiye, 3 Aralık 1962 tarihinde yürürlüğe giren “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” ile kamu yönetiminde yapılması gereken düzenlemeleri ve atılması gereken adımları belirlemiş; teknoloji, teknik bilgi ve yetişmiş eleman konusunda dış yardıma ihtiyacı olduğunu ortaya koymuştur (Resmî Gazete, 1962, s. 21).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda Federal Almanya'dan Türkiye'ye önemli ölçüde teknoloji, teknik bilgi ve yetişmiş eleman desteği sağlanmıştır. Bu kapsamda, 6 Ağustos 1962 tarihinde “Halen Kurulmakta Olan Radyo İstasyonları İle Yeniden Kurulacak Olan Radyo ve Televizyon İstasyonlarındaki Ölçmeler ve Araştırmalarda Kullanılmak Üzere 15 Adet Ölçü Aletinin Almanya'dan Pazarlıkla Satın Alınmasına” ilişkin Cumhurbaşkanı onaylı bir kararname yayımlanmıştır. Cumhurbaşkanının imzaladığı kararname şu şekildedir (BCA, 30-18-1-2/165-34-10, 06.08.1962):

“Halen kurulmakta olan radyo istasyonları ile yeniden kurulacak olan radyo ve televizyon istasyonlarının ölçmeler ve araştırmalarda kullanılmak üzere 15 adet ölçü aletinin (araya aracı veya komisyoncu girmeksizin doğrudan doğruya Almanya'daki Rohte and Schwarz Firmasından, sözleşme yapılmaması, geçici ve kesin teminat da gecikme tazminatı aranmamak, malzeme vapura yükletildikten sonra vesaik mukabili bedeli ödenmek, Basın Yayın ve Turizm genel Müdürlüğünce sigortası Türkiye'de yapılmak suretiyle) pazarlıkla satın alınması; Maliye Bakanlığının uygun müteasına dayanan basın yayın ve turizm Bakanlığının 6/7/1962 tarihli ve 614-7456 sayılı yazısı üzerine, 6246 sayılı kanunun birinci maddesine göre Bakanlar kurulunca 6/8/1962 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Cumhurbaşkanı”

Kalkınma Planı ile belirlenen ihtiyaçlar için Birleşmiş Milletler himayesinde başlatılan “Genişletilmiş Teknik Yardım Programı” çerçevesinde, Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti ile yapılacak “Teknik İş Birliği Anlaşması”nın imzalanması hususunda Dışışleri Bakanlığı’na 25 Ocak 1964 tarihinde yetki verilmiştir (BCA, 30-18-1-2/175-4-11, 25.01.1964). 15 Eylül 1964 tarihinde imzalanan “Türk-Alman Teknik İş Birliği Anlaşması” (BCA, 30-18-1-2/250-9, 15.09.1964) Resmî Gazete’de yayımlanarak (Resmî Gazete, 14 Kasım 1964) yürürlüğe girmiştir (BCA, 30-18-1-2/181-64-20, 20.10.1964). Beş yıllık süre için geçerli olan bu anlaşma ile Federal Almanya’dan Türkiye’ye, Bakanlıkların talepleri doğrultusunda, teknik bilgi, teknoloji ve yetiştirilmiş eleman desteğı yapılmıştır. Bu bağlamda, 10 Haziran 1967 tarihinde Türkiye ile Almanya arasında Türk enformasyon kuruluşlarının güçlendirilmesi ve Türk televizyonunun tesisiyle ilgili imzalanan anlaşma şu şekildedir: (BCA, 30-18-1-2/207-42-7, 10.06.1967).

“Türkiye Cumhuriyeti ve Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümetleri arasında münakit 15 Eylül 1964 tarihli Teknik İş Birliği Anlaşmasının tatbikatı cümlesinden olarak ve 15 Eylül 1964 Teknik İş Birliği Anlaşması’na ek 8 Temmuz 1966 tarihli anlaşmaya ilaveten, Enformasyon alanında iş birliği yapmak arzusuyla aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır.

Madde 1: Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti masrafları kendisine ait olmak üzere, aşağıdaki malzemeyi C.A.F. Ankara olarak verecek ve mahallinde kurulmasını sağlayacaktır.

1. Enformasyon hizmetlerinin takviyesi için:

Türkiye Turizm ve Tanıtma Bakanlığı dinlenme servisleri için yirmi adet kayıt cihazı ile ölçü aletleri ve anten tesisi,

2. Televizyon tesisi için:

a) 600 W. gücünde televizyon verici cihazı,

b) Direğı dahil olmak üzere bir televizyon anteni tesisi

Madde 2: Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti masrafları kendisine ait olmak üzere ve iki yıl süre ile, Türkiye Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü için bir haber redaktörü ve bir enformasyon teknisyeni ile Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu’nun Türk teknisyenlerinin yetiştirilmesinde görevlendirilmek üzere bir verici cihazlar mühendisin sağlayacaktır.

Madde 3: (1) Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti masrafları kendine ait olmak üzere, enformasyon servisleri ve televizyon için on iki redaktör, teknisyen ve gazetecinin Federal Almanya Cumhuriyeti’nde bir yıl süreyle eğitim görmelerini deruhte edecektir.

(2) Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bu şahısların ikametgahları mahalinden Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki varış mahallerine kadar gidiş ve dönüş yol masraflarını deruhte edecektir.

Madde 4: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti,

1. Mevcut bir binayı, masrafları kendine ait olmak üzere, tadil edecek ve haber alma cihazları ile gerekli teleskriptörler için yer temin edecektir.

2. Havalandırma tesisatı ile elektrik cereyanını, telefon ve su ikmal hatları dahil olmak üzere, verici yayın istasyonu için gerekli binayı, masraflarını kendisi deruhte ederek sağlayacaktır. Bundan başka, anten temelleri dahil olmak üzere antenler için gerekli sahayı, masraflarını karşılayarak, temin edecektir. Türk uyruklu usta ve yardımcı personelin montaj sırasında istifadeye hazır bulundurulmasını da gözetecektir.

Madde 5: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, iş bu anlaşma gereğince Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümetince karşılanmayan bütün masrafları, özellikle cari işletme ve bakım masraflarını deruhte edecektir.

Madde 6: Yukarıdaki 1 inci madde uyarınca temin edilen malzeme, Türk topraklarına girdiğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin mülkiyetine geçecek, fakat faaliyetleri süresince ve görevlerinin tamamlanması maksadıyla alman uzmanlar tarafından tahdide tabi olmaksızın kullanılabilir.

Madde 7: Geri kalan hususlarda, yukarıda zikredilen 15 Eylül 1964 tarihli Anlaşma ile bu Anlaşmaya ek mektupların hükümleri, bu Anlaşma İçinde uygulanacaktır. Meşhur anlaşmanın 6 ncı ve madde 3 üncü fıkrasındaki vecibeleri, Türkiye Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından yerine getirilecek, keza aynı Anlaşmanın 6 ncı madde 4b paragrafında öngörülen teminat beyanının yapılması da bu Bakanlığa ait olacaktır.

Madde 8: İşbu anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile ilgili Anayasa gereklerinin yerine getirildiğini Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti'ne bildirdiği tarihte yürürlüğe girecektir. Ankara'da 28 Nisan 1965 tarihinde, ikisi Almanca, ikisi Türkçe ve ikisi Fransızca dillerinde olmak üzere altı nüsha olarak düzenlenmiştir. Almanca ve Türkçe metinlerin yorumunda uyuşmazlık olduğu takdirde Fransızca metne itibar olunacaktır."

Türk-Alman Teknik İş Birliği Anlaşması çerçevesinde bağış yoluyla Türkiye'ye gönderilen televizyonlar vergiden muaf tutulmuştur. Bu muafiyetlerden birisi, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na bağış olarak gönderilen televizyon verici cihazları ile elektronik malzemelerinin her türlü vergi ve harçtan muaf tutulmasına ilişkin 6 Kasım 1967 tarihli kararnamedir. Kararname şu şekildedir (BCA, 30-18-1-2/212-78-16, 1967):

“15 Eylül 1964 tarihli Türk-Alman Teknik İş Birliği Anlaşması çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile federal Almanya Hükümeti arasında imzalanıp 10 Haziran 1967 tarih ve 6/8324 sayılı kararname ile onaylanan ek anlaşma gereğince, Turizm ve Tanıtma Bakanlığına bağış yoluyla verilecek 20 adet ses kayıt cihazı ile teknik laboratuvar için ölçü aletleri ve anten tesisatına ait malzeme ve teferruatının, ayrıca 600 watt gücünde bir televizyon verici cihazı, direği dahil bir televizyon anteni tesisatı ve montaj malzemesinin her türlü ithal vergi ve resimleriyle (damga resmi dahil) Belediye hissesinden muaf tutulması ve bu malzemeye ait listeler Gümrük ve Tekel Bakanlığına geldikçe eşyanın muaf ithaline ait işlemi yapılması; adı geçen Bakanlığın 5/10/1967 tarih ve 53838/94 sayılı yazısı üzerine, 7479 sayılı kanuna göre, Bakanlar kurulunca 6/11/1967 tarihinde kararlaştırılmıştır.”

Vergi muafiyetine dair bir diğer kararname ise Batı Almanya’da İbrahim Özel tarafından Millî Eğitim Bakanlığı Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı adına bağış olarak gönderilen televizyon ve antenin gümrük vergisinden muaf tutulması hakkındadır (BCA, 30-18-1-2/216-19-17, 18.03.1968). 1 Haziran 1968 tarihli kararnamede ise Federal Almanya tarafından Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Genel Müdürlüğü’ne gönderilen malzemelerin gümrük vergisinden muaf tutulmasını karara bağlamıştır (BCA, 30-18-1-2/221-43-6, 01.06.1968). 29 Mayıs 1970 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ise Federal Almanya’daki Siemens AG tarafından TRT’ye bağışlanan televizyon malzemelerinin gümrük vergisinden muaf tutulmasına ilişkindir (BCA, 30-18-1-2/252-41-2, 29.05.1970).

TRT Genel Müdürlüğü’nün, İstanbul’da kurmayı planladığı televizyon istasyonu için yapılacak teknik yardıma ilişkin Federal Almanya ile “Türk-Alman Teknik İş Birliği Kadro Anlaşması”nın imzası için 14 Şubat 1970 tarihinde Rahmi Gümrükçüoğlu görevlendirildi (BCA, 30-18-1-2/246-13-17, 14.02.1970). Gümrükçüoğlu’nun imzaladığı anlaşma Cumhurbaşkanının onayıyla 24 Ekim 1970 tarihinde yürürlüğe girse de (BCA, 30-18-1-2/257-72-20, 24.10.1970) yeni düzenleme ile bu anlaşmaya ek yeni bir anlaşma 24 Kasım 1971 tarihinde imzalandı (BCA, 30-18-1-2/274-85-12, 24.11.1971). Ayrıca kurumun ihtiyacını karşılamak üzere Kuzey Alman Radyo Televizyonu’nun elinde bulunan bir naklen yayın aracı satın alındı (BCA, 30-18-1-2/249-28-4, 27.04.1970). Bu dönemde Federal Almanya Hükümeti’nin yanında Almanya’da çalışan Türk işçileri de Türkiye’ye bağış yoluyla televizyonlar göndermiştir. Türkiye Türk işçilerinin gönderdiği bu bağışları gümrük vergisinden muaf tutulmuştur (BCA, 30-18-1-2/272-71-14, 29.09.1971; BCA, 30-18-1-2/273-78-1, 25.10.1971).

Sonuç

Tarihi geçmişe dayanan Türkiye ve Almanya arasındaki iyi dostluk ilişkileri, II. Dünya Savaşı'nın ardından doğan iki kutuplu dünyada da birçok uluslararası alanda iş birliği yaparak devam etti. 1960'lı yıllarla birlikte, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve Birleşmiş Milletler'in teknik yardım programları çerçevesinde Türkiye, televizyon yayıncılığında modernleşme ve kurumsallaşma yönünde önemli adımlar attı. Bu süreçte Federal Almanya ile gerçekleştirilen Türk-Alman Teknik İş Birliği Anlaşması, Türkiye'ye teknoloji, teknik bilgi ve yetiştirilmiş eleman desteğinin sağlanmasında kritik bir rol oynadı. Anlaşma kapsamında Türkiye'ye gönderilen televizyon verici cihazları, anten tesisatları ve eğitim desteği hem teknik kapasitenin artmasını hem de TRT'nin yaygın televizyon yayıncılığına geçişini hızlandırdı. Ayrıca, Federal Almanya Hükûmeti'nin yanı sıra ülkede çalışan Türk işçileri tarafından yapılan bağışlar ve ilgili vergi muafiyetleri, televizyon teknolojisinin Türkiye'ye girişini kolaylaştırdı, kurumsal kapasitenin güçlenmesine katkı sağladı. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'nin televizyon yayıncılığında modernleşme sürecini hızlandırdı ve uluslararası iş birliği ile teknoloji transferinin, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasındaki önemini açıkça ortaya koydu. Sonuç olarak, Türk-Alman Teknik İş Birliği ve buna bağlı düzenlemeler, Türkiye'nin televizyon yayıncılığında hem altyapısal hem de teknik anlamda atılım yapmasını sağladı; televizyonun toplum üzerindeki etkisinin artmasına ve kültürel iletişim alanının genişlemesine önemli katkılarda bulundu.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (BCA)

BCA, 30-18-1-2/165-34-10, 06.08.1962.
BCA, 30-18-1-2/175-4-11, 25.01.1964.
BCA, 30-18-1-2/181-64-20, 20.10.1964.
BCA, 30-18-1-2/207-42-7, 10.06.1967.
BCA, 30-18-1-2/212-78-16, 06.11.1967.
BCA, 30-18-1-2/216-19-17, 18.03.1968.
BCA, 30-18-1-2/221-43-6, 01.06.1968.
BCA, 30-18-1-2/246-13-17, 14.02.1970.
BCA, 30-18-1-2/249-28-4, 27.04.1970.
BCA, 30-18-1-2/252-41-2, 29.05.1970.
BCA, 30-18-1-2/257-72-20, 24.10.1970.
BCA, 30-18-1-2/272-71-14, 29.09.1971.
BCA, 30-18-1-2/273-78-1, 25.10.1971.
BCA, 30-18-1-2/274-85-12, 24.11.1971.

Resmî Belgeler ve Raporlar

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). (2018). *Teknik İşbirliği ve Kalkınma Yardımları Çalışma Grubu Raporu*. Ankara.
Resmî Gazete. (1962, 21 Ağustos).
Resmî Gazete. (1964, 14 Kasım).

Kitaplar ve Makaleler

Aziz, A. (1981). *Radyo ve televizyona giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
Aziz, A. (1999). *Türkiye'de televizyon yayıncılığının 30 yılı*. Ankara: TRT Yayınları.
Çakır, M. (2013). Reform ve idari reform kavramları üzerine bir inceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, 16, 627-640.
Cankaya, Ö. (2015). *Bir kitle iletişim kurumunun tarihi: TRT 1927–2000*. İstanbul: İmge Kitabevi.
Esen, E. (2012). Türk-Alman işbirliğinde deneyimler ve sonuçlar. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 24, 62.
Gönenç, E. Ö. (2007). İletişimin tarihsel süreci. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*, 28, 97.
Güler, A. G. (1996). *Yeni sağ ve devletin değişimi*. Ankara: TODAİE Yayınları.

- Köksal Gülcü, N., Karavar, H. (2024). Türkiye’de İdari Reform ve Dış Teknik Yardımlar: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi Türk-Alman Teknik İş Birliği Anlaşması İncelemesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 57(2), 62.
- Kıvanç, H. (2002). *Telesafır bizde TV böyle başladı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özgiray, A. (1998). Türkiye-Almanya ilişkileri (1923-1939). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13(1), 5-11.
- Serim, Ö. (2007). *Türk televizyon tarihi*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Tuğrul, S. (1975). *Türkiye’de televizyon ve radyo olayları*. İstanbul: Koza Yayınları.
- Yanatma, S. (2002). Türkiye’de televizyon yayınlarının başlaması ve gelişimi: İTUTV. *Toplumsal Tarih*, 50-61. Aralık 1, 2015.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları: Egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Ankara: Dipnot Yayınları.

6. Bölüm

Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara’da Simge Bir Bina: Ankara Resim ve Heykel Müzesi

Derya ÇİNİ ŞİMŞEK¹

Giriş

Osmanlı Devleti’nin iç isyanların çıktığı, büyük toprak kayıplarının olduğu, mali yönden çöküş ve idari sorunlar yaşadığı son dönemlerinde ülkenin eski parlak gücüne yeniden ulaşması ve toparlanması, için birçok alanda yenilik çalışmaları yapılmaya başlandı.² Batı menşeli gelişen bu yenilik çalışmaları, ulus devlet ve birey olma yolunda düşünce hareketlerine de tezahür etti ve devlet içerisinde birliği sağlamak amacıyla; Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi fikirler ortaya atıldı. Devlet içerisinde birlikte yaşamış olan çeşitli etnik unsurların devletten ayrılmalrı, yenik çıkılan savaşlar ve ardından yaşanan toprak kayıpları ve göç hareketleri o dönem diğer fikir hareketlerinin sonuncusu olan ‘Türkçülük’ ideolojisinin gelişmesine sebebiyet verdi³.

19. yüzyıl sona erdiğinde Türkçülüğü, “Türk Milletini yükseltmek” şeklinde tanımlayan Ziya Gökalp gibi aydınların öncülüğünde ulusal kimlik ve milli değerlerin tezahürüyle; Türkçülük etrafında hareket eden bir takım sivil toplum örgütleri oluştu.⁴ Kurulan bu sivil toplum teşekkülleri arasında en önemli güce sahip olan Türk Ocakları,⁵ Askeri Tıbbiye öğrencilerin bir araya gelerek gerçekleştirmiş oldukları gizli toplantılarda milliyet ilkesini esas alan bir örgüt oluşturma fikriyle ortaya yayılmış ve bir tasarı hazırlamıştır. 11 Mayıs 1911 tarihinde hazırlanan bu program çerçevesinde “190 Tıbbiyeli Türk Evladı”,

¹ Doç. Dr., Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Ankara/Türkiye, derya.simsek@mgu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0678-5801.

² Hikmet Eldek Güner, “Türk Ocakları, Mimarisi ve Geleneksel Öğeleri; Ankara ve İzmir Örneği”, *Online Journal of Art and Design*, Cilt: 6, Sayı:1, 2018, s.99.

³ Eren Akçiçek, Mehmet Karayaman, *Atatürk’ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yapılan Konuşmalar*, Türk Ocaklarını Yayınları, İzmir, 2007, s.7.

⁴ Türkçülük fikir hareketinin etrafında hareket eden sivil toplum örgütlerinden birisi; Yusuf Akçura, Veled Çelebi ve Necip Asım tarafından 1908 tarihinde kurulan “Türk Derneği” ile Mehmet Emin Yurdakul, Müftüoğlu Ahmet Hikmet,

Akil Muhtar Özden tarafından kurulan “Türk Yurdu Derneği”dir. Türk Yurdu Derneği, 1911 tarihinden itibaren aralıklarla Türk Yurdu Dergisi’ni çıkarmaya başlamış ve dergiyi 1917 yılında Türk Ocağı Derneği’ne devrederek faaliyetlerine son vermiştir. Bkz. Rafael Muhammetdin, *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s.70.

⁵ Güner, age., s.99.

başlıklı bir bildiri yayınlanmıştır⁶. Bu bildiri doğrultusunda cemiyetin kurulması için bir heyet oluşturulmuş ve yapılan toplantılar sonucunda “Türk Ocağı” ismi verilen cemiyetin kuruluş tarihi 3 Temmuz 1911 olmuştur⁷. Türkçülük düşüncesini müdafaa eden cemiyetler içerisinde en uzun zaman etkinlik gösteren cemiyet, Balkan Savaşları esnasında yaptığı çalışmalarla ülkeye büyük hizmetlerde bulunmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında zor günler geçiren Türk Ocakları, İstanbul’un işgalinden hemen önce kapatılmışsa da Hamdullah Suphi Bey ve arkadaşları tarafından bir hafta sonra Binbirdirek’te, kapatılan Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti’nin bünyesinde yeniden faaliyete geçmiştir.

Açılışından kısa bir süre sonra dönemin zor koşullarına dayanamayan Türk Ocakları bir süre sonra yeniden kapatılmıştır⁸. Cumhuriyet ilan edilmeden önce, Anadolu’nun farklı bölgelerinde yeniden örgütlenmeye başlayan cemiyet, Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı hareketinin yanında yer almış, Cumhuriyetin ilk yıllarında da yapılan yenilik hareketlerinin ve devrimlerin en büyük destekçisi olmuştur. Ocak; düzenlediği konferanslar ve kurslar, yayınladığı dergi ve kitaplarla inkılapların ülke genelinde yerleşmesinde ön ayak olmuştur. Türk Ocakları’nın fahri başkanlığı teklifini kabul eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Ocak çalışmalarına büyük destek vererek, ocağın tüm yurttta yayılması için devletin tam desteğini sağlamıştır⁹.

Türk Ocağı Genel Merkezi’nin Açılması

Cumhuriyetin ilanı’nın ardından 1923-1930 yılları arasında Ankara, ilk yoğun yapılaşma dönemini yaşamış, bu dönem yapıları genellikle geniş açıklıklı merdivenlerle çıkılan girişleri, sivri kemerli, sütunlu anıtsal ön cepheler gibi Türk mimarlığının ananelerine uygun süsleme ve yapı elemanlarının bol kullanıldığı neo-klasik tarzdadır. Özellikle bir “Cephe Mimarlığı” şeklinde görülen bu üslup, Türk mimarlık tarihinde I. Ulusal Mimarlık Dönemi adı ile anılmaktadır. Bu Mimarlık Dönemi’nin en ihtişamlı binalarından olan ve şu an Ankara Resim ve Heykel Müzesi ismiyle bilinen bina, ilk olarak 1927 yılında başlayan ve 1930 yılında hizmete açılan “Türk Ocakları Genel Merkezi” olarak inşa edilmiştir¹⁰.

⁶ Hasan Ferit Cansever, “Türk Ocağının Doğuşundaki Sebep ve Saikler”, *Türk Yurdu*, Cilt: 6, Sayı: 10, 1967, s.29.

⁷ Türk Ocağı’nın kurucuları: Mehmet Emin, Ahmet Ferid, Ağaoğlu Ahmet, Fuad Sâbit Beyler olup, Türk Ocağı’nın geçici kurulunda başkankanlığa Mehmet Emin, ikinci başkanlığa Akçuraoglu Yusuf, umumi katipliğe Mehmet Ali Tevfik, veznedarlığa Dr. Fuad Sabit Beyler seçilmiştir. Bkz. Hüseyin Tuncer, Yücel Hacaloğlu, Ragıp Memişoğlu, *Türk Ocakları Tarihi (Açıklamalı Kronoloji)*, Cilt:1 (1912-1931), Türk Ocaklarını Yayınları, Ankara, 1998, s.9.

⁸ Kenan Akyüz, *Türk Ocakları, Belleten*, Cilt: 50 Sayı: 196, 1986, s.204.

⁹ Akçiçek, Karayaman, age, s.5.

¹⁰ Seyfi Başkan, *Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi*, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, Ankara, 1989, s.11.

Türk Ocağı Teşkilat Binası olarak Ankara'da ilk açılan yapı, Yahudi mahallesi olarak adlandırılan bölgede bulunan Rum Mektebi'dir. Ancak ilerleyen dönemde ocağın yönetim merkezinin Ankara olarak belirlenmesi ile daha büyük bir yapının yapılması ihtiyacı doğmuş, 3 Mayıs 1926 tarihinde gerçekleşen Türk Ocağı Merkez Heyeti'nin toplantısında alınan kararla da yeni ve büyük bir bina yapılmasına karar verilmiştir. Türk Ocağı Merkez Binası yapılması için bir heyet oluşturulmuş, binanın tasarımı için önce Mimar Kemalettin Bey görevlendirilmişse de daha sonrasında bundan vazgeçilerek Türk Ocağı Merkez Heyeti'nin yönetiminde bir yarışma düzenlenmesine karar verilmiştir¹¹. Bu dönemde kamu hizmet yapıları ile büyük programlı çoğu binanın yapımları açılan yarışmalarla gerçekleştirilmekteydi¹².

Ocak içilen açılacak olan yarışmanın jürisi içerisinde de Başbakan İsmet İnönü, Ziya Gökalp, mühendisler (Bayındırlık Bakanlığı'nda görevli), bilim insanları bulunmaktaydı ve Kemalettin Bey, Arif Hikmet Koyunoğlu, Vedat Bey, Giulio Mongeri ve yabancı mimarlar yarışmaya katılanlar arasındaydı. Şartnamesinde proje binası içerisinde; "Tiyatro gösterilerinin yapılacağı bir salon, çağdaş şekilde yapılacak sahne, konferans salonu, kitaplık, binanın giriş bölümünde ise ihtişamlı şeref salonu, idari yönetim odaları, seçkin konukları ağırlamak amacıyla bir konuk odası, ihtiyacı karşılayacak banyolar, odalar istenmekteydi. Matbaanın, kalorifer ve bir elektrik tesisatının olmasının istendiği zemin katında Türk mermerinin" yer alması istenmiştir¹³.

Ankara Etnografya Müzesi'nin de mimarı olan Arif Hikmet Koyunoğlu¹⁴, yarışmanın şartnamesine uygun olarak yirmi günde binanın ön cephesinin resimlerini suluboya ile çizerek hazırladığı projeyi ocak heyetine takdim eder. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ve heyetin beğenmesiyle Mimar Arif Hikmet Bey'in projesi onaylanır¹⁵. Ancak projenin düzenlenmesi ve detaylandırılması için Koyunoğlu'nun paraya ihtiyacı olur. Bakkaldan aldığı

¹¹ Haluk Ölçekçi, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ocağı'nın Ankara'daki Faaliyetleri ve Kapatılması Meselesi", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, 2020, s.671-672.

¹² Başkan, age, s.11.

¹³ Birkan Güven, Pehlivanlı Selçuk, "Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile Bir Söyleşi", *Mimarlık Dergisi*, Cilt:15, 1977, s.14.

¹⁴ Arif Hikmet Koyunoğlu: 1888 tarihinde İstanbul'da doğan Mimar Arif Hikmet Bey, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde okumuş, ünlü mimar Mimar Cuilio Mongeri'den eğitim almış, eğitimi devam ederken Beyoğlu semtinde bulunan Saint-Antoine Kilisesi'nin yapımında mimar Cuilio'ya yardımcı bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul işgal altındayken foto muhabirliği yapan Koyunoğlu, 1922 tarihinde Milli Mücadele başladığı dönemde Ankara'ya geçerek, 3 Mart 1924 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülen Evkaf Vekâleti, Vakıflar Heyeti Fenniye'sinde mimar olarak görev yapmıştır. 1982 tarihinde vefat eden Arif Hikmet Koyunoğlu'nun eserleri arasında; Etnografya Müzesi, Çocuk Esirgeme Kurumu, Büyük Otel, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Adliye, Gazi ve Latife Hanım Okulu vb. bulunmaktadır. Neo-klasik dönemin öncülerinden birisi olan Arif Hikmet Bey'in; Türk Yurdu Dergisi ve Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Türk mimarisi üzerine yazıları yayınlanmıştır. Geniş bilgi için bkz., Hasan Kuruyazıcı, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁵ Birkan, Pehlivanlı, age., s.14.

ambalaj kağıdına çizimlerini yapan mimar, ocağın yönetim kuruluna imzalanmak üzere projeyi sunar¹⁶ ve imzanın ardından binanın inşaatı 21 Mart 1927’de başlar¹⁷. Ulus semtinde aralarında üslup benzerliği de bulunan Etnografya Müzesi’nin kuzeydoğusunda¹⁸ 12065 metrekairelik bir alan üzerinde Namazgah Tepesi¹⁹ olarak bilinen bölgede bulunan arsa, Vakıflar Genel Müdürlüğünden 42.786 Türk lirasına satın alınır ve inşaatı 601.411 liraya mal olur. 18 ayda tamamlanan Türk Ocağı Genel Merkezi, Ankara Tapu Müdürlüğü’ne 1927 tarihli 28. zabıt defterine, 656332 sayısı ile cilt 39, sayfa 68’de Türk Ocakları Merkez Binası olarak kaydedilir²⁰.

Temel atma töreni, 21 Mart 1927 tarihinde gerçekleşir ve ilk harcı Başbakan İsmet İnönü’nün koyduğu törene; Kazım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, milletvekilleri ve ocak üyeleri katılır²¹. 23 Mayıs 1930’da inşaatı biten bina gerek planı gerekse ön cephesiyle, ana girişten geçen ve kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda uzanan bir eksene göre simetrik yapıdadır²².

Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen ve Türkiye’deki en önemli binalardan birisi olan Türk Ocakları Binasının mimarisi, şartnameye uygun olarak: zemin katta; mermer giriş salonu, tiyatro salonu; birinci katta; Türk Salonu, konferans salonu bürolar, tiyatro locaları ile bodrum katında; matbaa, bina görevlileri ve dekor odaları, ventilasyon dairesi, kalorifer, mutfak, kağıt depoları, müzik salonu, zemin katta; mermer giriş salonu, gelen ilgili heyetler için çalışma odaları ve tiyatro salonuna sahiptir²³.

Ocağın merkez yapısı; “Modern ve çağdaş yeni Cumhuriyet’in yapısına uygun Türk kimliğini içinde barındıran orijinal bir dil usulünde olup, yapının ön cephe düzenlemesi ve tezhibi ile hem ananevi bir yapı görünümünde hem de çimento kullanılmış betonarme tatbiki ile asrın ön planda kendisini gösteren çağdaş inşaları içerisinde. Yaklaşık 2000 metrekaire alan üzerine inşa edilen üç katlı ocak merkezi hem hacim hem de binanın ön cephesinde kullanılan usul açısından diğer inşa edilen Türk ocak yapılarından daha ileri seviyededir²⁴. Türk ocağı genel merkezi binası; Osmanlı mimarisi referansları ekseninde anıtsal bir tasarım anlayışı çerçevesinde ön cephenin yapının bütününe egemen olduğu dış yapısı ile

¹⁶Kuruyazıcı, age., s.252.

¹⁷ Birkan, Pehlivanlı, age., s.14.

¹⁸ Kuruyazıcı, age., s.39.

¹⁹ Başkan, age., s.17-18.

²⁰ Ahmet Uğur Çatladioğlu, “Cumhuriyetin İdeolojisinin Ulusal Kimliğe Yansımada Ankara Resim ve Heykel Müzesi (Eski Türk Ocakları Binası) ve Değişimlerinin Analizi”, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Yüksek Lisans Programı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019, s. 44.

²¹Nurcan İnci Fırat, *Ankara’da Cumhuriyet Mimarisinden İki Örnek: Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası (Devlet Resim ve Heykel Müzesi)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.67.

²² Kuruyazıcı, age., s.39.

²³ Fırat, ege., s.82.

²⁴Çatladioğlu, agt., s.61-64.

hem tiyatro hem de konferanslar için geniş kalabalıkları toplayabilecek iç mekândan oluşmaktadır.

Binanın mimarisi içerisinde, Türk milliyetçiliğinin ağır basan kişiliğini ve devrin ruhunu taşıyan ulusal sembollerde binaya önem katmaktadır. Bu ulusal sembollerden birisi; ‘Bozkurt Başı Figürü’dür. Türklüğün simgesini temsil eden bu figür yapının giriş kısmında bulunan tiyatro salonu içindeki sahnenin üstünde yer almaktadır²⁵. Ergenekon destanında ifade edildiği üzere; mücadelecî ve özgürlüğüne bağlı tabiatıyla bilinen Bozkurt’un koruması sayesinde Türkler, soylarının tükenmesi tehlikesinden kurtarılmış ve yine onun sayesinde geçit vermez dağlarla çevrili Ergenekon vadisinden çıkarak milli devletlerine kavuşmaları arasında bu figürle bağ kurulmaktadır. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde bu sembolün sık kullanılmasının bir başka nedeni de Milli Mücadele hareketinin Türk milleti için ikinci Ergenekon olması düşüncesidir²⁶. Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde ülkeyi yönetenler tarafından benimsenip o dönemin yapılarında sık sık kullanılan Bozkurt Başı Figürü ilerleyen zamanlarda önemini kaybetmiş ve kullanımı azalmıştır²⁷.

Türk ocağı genel merkezi binasının inşaatı devam ederken girişte bulunan şeref holünün iki yanına mermer bir kitabe yapılması düşünülmüş, mermerlerin üzerine yazılacak metnin ne olacağı, o günün tartışma konusu olmuştur. “Bina inşaatının bir tarihçesi, atasözleri; milli şiirler” yazılabilir” görüşünde olan kişilerle aynı fikirde olmayan ocak başkanı Hamdullah Suphi Bey, ‘Türk milletinin ideallerinin temelini atmak için binanın hem eğitim hem de kültür merkezi durumunda bir uygarlık mabedi’ olduğunu ifade ederek, Atatürk’ün Gençliğe Hitabının buraya yazılmasını teklif eder ve öneri kabul edilir.

Hamdullah Suphi Bey’in konu ile alakalı ikinci önerisi, şeref holünün mermerine yazılacak olan Atatürk’ün Gençliğe Hitabının yeni Türk harfleri ile yazılmasıdır. Teklifin yapıldığı dönemde Türkiye’de yeni Türk alfabesine geçme çalışmaları yapılmaktadır ve Suphi Beye göre bu yazının yeni Türk harfleriyle yazılması hem bir vazife hem de bundan sonrası için öncü niteliğindedir²⁸. Gerçekten de Hamdullah Suphi’nin önerisi ile ilk kez, iç mekânda veya yapı içerisinde binaya Atatürk’ün Gençliğe Hitabesine yer verme girişimi daha sonraları bir geleneğe dönüşmüştür²⁹. Bu dönemde binanın yapımı ile ilgili haberler Ankara’da heyecan yaratmış ve basında yer almıştır³⁰.

²⁵Geniş bilgi için bkz, Neşe Gurallar Yeşilkaya, *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

²⁶Ölçekçi, age., s.673-674.

²⁷Geniş bilgi için bkz, Yeşilkaya, age.

²⁸Kuruyazıcı, age., s.261, 498.

²⁹Çatladioğlu, agt., s.52.

³⁰İnci age., s.80.

Türk Ocağı Merkez Binası'nda Bulunan Türk Salonu

Mimar Koyunoğlu, Türk ocağı merkez binasının inşaatına devam ederken, kendisinden bina içerisinde bir Türk salonu yapılması istenir. Cumhurbaşkanı Atatürk'e, Türk salonu konusundan bahseden Hamdullah Suphi Bey'in teklifini yerinde bulan Atatürk; 'milli mücadele döneminde ülkenin kurtarılması için alınan ve ardından başarılı olunan önemli kararların alındığı mekanlar eski Ankara evleridir' diyerek mimar Koyunoğlu'ndan inşa edeceği salonun eski Ankara evlerinden ilham alınarak yapılması ve burayı ziyaret ettiğinde de eski anıların yad edilmesidir. Bunun için Ankara kalesine çıkarak oradaki evlere göre bir proje hazırlamasını ister³¹. Atatürk sadece Türk salonunda değil binanın genelinde geleneksel Türk motiflerinin kullanılmasını inşaat ziyaretlerinden birisinde şu sözleri ile ifade etmiştir³²; "... Meclisten geliyoruz, aklıma geldi binanın loca dâhil her yerinde Türk motifi kullanılmasını istiyorum."

Atatürk'ün isteği üzerine Koyunoğlu, kaledeki eski Ankara evlerini inceleyerek çizimlerini hazırlar³³. Ancak salon için ayrılan bütçe yeterli değildir. Bunun üzerine Koyunoğlu, salonun yapımında kendisi ile birlikte yeğenleri, arkadaşları, resme yeteneği olan gönüllü liseli gençlerle birlikte çalışır ve salonu tamamlar. Çalışmaların tamamlanmasının ardından binayı ziyaret eden Atatürk, ocak binasının tam da istediği gibi yapıldığını söyleyerek beğenisini şu sözlerle dile getirmiştir³⁴: "Yapanın elleri sağ olsun. Buradan ayrılmayı istemiyorum"

Koyunoğlu'nun³⁵; "Türk milletinin tam anlamıyla çağdaş bir seviyeye erişmesi için ideal olan cemiyet binası ideale uygun bir teşekkül" diyerek binanın yapılma amacını açıkladığı Türk ocağı binasının tiyatro salonunun ön açılışı, Riyaseti Cumhur Senfoni Orkestrası'nın 28 Şubat 1930 tarihinde verdiği bir konserle gerçekleşti. Binanın asıl açılışı ise binadaki diğer eksikler tamamlanarak 23 Nisan 1930 tarihinde gerçekleşti. Açılıшта Kazım Karabekir'in kurdeleyi keserken, Türk Ocakları Genel Başkanı Hamdullah Suphi Bey iki saatten fazla süren bir konuşma yaptı³⁶. 1930 tarihli Türk Yurdu dergisi binanın maliyeti ile ilgili³⁷: "İnşaat, tefrişat, elektrik, kalorifer, vantilasyon ve arsa bedeli

³¹ Kuruyazıcı, age., s. 8-16.

³² Zeynep Yasa Yaman, *Ankara Resim ve Müzesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi: 486, Ankara, 2012, s.22.

³³ Oğuzhan Bozdağ, Türk Ocakları İdeolojisi ve Mimarisi (1912-1931). *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s.142.

³⁴ Kuruyazıcı, age., s.269.

³⁵ Kuruyazıcı, age., s.272.

³⁶ Özge Lale, Arif Hikmet Koyunoğlu'nun Metinleri Üzerine Retrospektif Bir Değerlendirme, *Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2022, s.30.

³⁷ Yaman, age., s.25.

de dahil olmak üzere binaya bir milyon yüz bir bin dört yüz seksen beş lira doksan dört kuruş sarfedilmiştir.” bilgisini haberlerinde yer vermektedir.

Salonun yapımı bittiğinde genel görüntü; genellikle beyaz sıva üzerine kiremit renginde nişler ve tavanda Türk motifleri yaldızlı boyalar ile işlenmiş şekildedir. Üç duvarda bulunan nişlerde yeşil ve sarı renklerle yapılmış desenler hâkimdir. Kiremit renginde olan yeşil renkteki ocak, altın sarısı ve çeşitli desenler ile çevrelenmiş salona hâkim bir yerde bulunmaktadır. Oda içerisinde yerleştirilmiş olan tekli berjer koltuk, mobilya takımları geleneksel biçimde döşenmişken zemini Türk motifli halılar süslemektedir. Vitrini aynalı gümüşlük, nakış üstüne imal edilme mermer masalar, sehpa ve sandalyeler klasik ahşap işçilik ile yapılmıştır. Erken Cumhuriyet dönemi mimarisinin özelliklerini taşıyan salonda Arif Hikmet Koyunoğlu’nun müzeye bağışladığı kişisel eşyaları da sergilenmektedir³⁸.

Konferans Salonu ve Cumhurbaşkanlığı Locası

Türk Ocağı Genel Merkezi binasının bir diğer önemli bölümü de binanın zemin katında bulunan ve belirli zamanlarda tiyatro için kullanılan konferans salonudur. Koyunoğlu’nun bu solunun çizimini yaparken, zeminde renk olarak kırmızının üstünde alçıdan altın yaldızlı kalıplar ve üzerine vernikli boya ile nakışlar kullanmıştır. Salonda bulunan maun renginde, yumuşak keçi derisi kaplı 468 adet gül ağacından yapılmış koltuk, Avusturya menşeli olan Thonet-Mundus şirketi tarafından tasarlanmıştır³⁹. Salonunun sahne kısmında kabartmalı silmeler ve iki yanında da localar yer almaktadır. Tiyatro salonunun orta kısmında bulunan onur lokası Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün kullanımı için düşünülmüştür.

Loca, inşaatın bitiminin ardından Atatürk’ün ismi ile adlandırılmış ve üst kısmına da bunu simgeleştirilen alçıdan süslemeli bir kabartma yapılmıştır. Bu bölümün tavan ve duvarlarında bulunan süslemelerde bitki motifi vardır⁴⁰. Mimar Koyunoğlu binanın yapımı sırasında salonun akustik yapısını düzenlemek için tanıdığı müzisyen arkadaşlarını binaya davet ederek müzik icrasında bulundurmuş ve ses akustikliğini kontrol etmiştir. Akustik konusunda çok hassas davranan mimar anılarında, akustikli bozan bir nesneden dolayı bir ay kadar çalıştığını yazmaktadır. Binanın tamamlanmasının ardından bu salonda Avrupa’nın farklı ülkelerinden birçok müzik ve tiyatro grupları gelerek konser ve gösteriler sergilemiş ve gösterilerinin ardından salonun akustikliğini övücü

³⁸ Bozdağ, agt., s.142.

³⁹ Yaman, age., s.52.

⁴⁰ Bozdağ, agt., s.104.

beyanatlarda bulunmuşlardır. Bu övgüleri yapanlardan birisi de Paris'ten gelen dönemin ünlü isimlerinden Mari Bel'dir⁴¹.

Türk Ocağı Genel Merkezi'nden Resim ve Heykel Müzesi'ne Geçiş

Türk Ocağı Genel Merkezi, uzun yıllar Cumhurbaşkanı Atatürk ve devletin üst düzey yetkilileri de eşlik ederek izlediği, sanatın birçok dalında gösterilere sahne olmuş, konferans ve toplantılara hizmet etmiştir. 1931 tarihinde Türk Ocakları'nın kapanmasının ardından aynı yıl 10-18 Mayıs'ta gerçekleşen CHP'nin 3. Büyük Kongresi'nde alınan kararla Genel Merkezi Binası da Türk Ocaklarının tüm mal varlıkları ile birlikte partiye devredilir⁴². Halkevlerinin açılmasının ardından Ankara Halkevi olarak halkın hizmetine açılan bina, 1949 tarihinde ocak başkanı Hamdullah Suphi'nin, Koyunoğlu'nun binayı restore etmesi teklifi ile gündeme yeniden gelse de ödenek bulunamamasından dolayı bu restorasyon gerçekleşmez.

1950 seçimlerinde İktidara gelen Demokrat Parti Dönemi'nde Halkevleri kapatılınca binanın mülkiyeti hakkı hazineye devredilirken kullanma yetkisi yeniden açılan Türk Ocakları'na verilir. 1952'den 1961 tarihine kadar Türk Ocakları Derneği olarak kullanılan bina 1961 tarihinde Cumhurbaşkanı Gürsel'in isteği ve kabinenin aldığı karar ile MEB'e devredilir. İlerleyen tarihlerde değişik birçok bakanlık arasında el değiştiren bina aralıklarla ocak faaliyetlerine devam eder⁴³. 1972 tarihinde yeniden MEB'e devrinin ardından Akşam Sanat Okulu ve Halk Eğitim Merkezi olarak hizmet verir. Binanın okul ve merkez olarak hizmet verdiği bu dönemde; biçki-dikiş, kadın kuaförü, şoför, ehliyet, demircilik, elektrik, marangozluk gibi kurslar açılır. 1975 tarihinde binanın restorasyonu için Koyunoğlu Ankara'ya davet edilse de binanın Resim ve Heykel Müzesi'ne dönüştürülmesi çalışmaları 1976 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün emri Abdullah Hancı'nın mimar olarak İstanbul'dan Ankara'ya daveti olmuş ve bina Kültür Bakanlığı'na bırakılmıştır⁴⁴.

Türk Ocağı Genel Merkezi'nin Yenileme Çalışmaları

Türk Ocağı Genel Merkezi'nden günümüzdeki Resim ve Heykel Müzesi'ne dönüşene kadar birçok yenileme çalışması geçiren binada düzenli bir teknik ekipmanı ve yetkili ekibinde eğitimli alan ustası (restoratör/konservatör) olmadığından dolayı da koleksiyonunda bulunan sanat eserlerinin onarım ve

⁴¹Ahmet Hikmet Koyunoğlu, *Eski Türk Ocakları Merkez Binasının İnşaatına Ait Anılarım*, 1976, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1048>, Erişim Tarihi: 21.05.2024.

⁴²Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, 1912-1931*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s.324.

⁴³Füsun Üstel, *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 358-384.

⁴⁴Çatladioğlu, agt., s.86.

bakımının da sistematik şekilde yapılamadığı düzenli tutulmayan kayıt sisteminden anlaşılmaktadır⁴⁵. 1952'den 1961 tarihine kadar Türk Ocakları Derneği olarak kullanılan binanın onarım ve bakımı gerektiği kadar yapılmamış ve bu nedenle de binanın bazı kısımları yıpranmıştır. Bu dönemde bir kısmı nikah salonu olarak Ankara Belediyesi'ne, diğer kısmı Devlet Tiyatroları'na kullandırılan binada üç farklı kurumun hizmet vermesi söz konusu olsa da bu kurumlardan hiçbiri binanın tadilat sorumluluğunu üzerine almak istememiştir. 1961 tarihinde MEB'e ve ilerleyen tarihlerde değişik birçok bakanlığa devredilen bina⁴⁶ bu yıllar süresince de restorasyon geçirmemiştir. Salonun loca kısımları yerle bir olmuş, yapılan nakışlar yerlerinden sökülüştür.

Özellikle tiyatro kısmı tahrip olan binada bulunan birçok değerli tablo, tarihi eser ve kıymetli kitapların pek çoğu bu dönemde kaybolmuştur. Akşam Sanat Okulu ve Halk Eğitim Merkezi olarak hizmet verdiği 1972 tarihinden sonra da tiyatro salonunun tavanları çökmüş ve yapıdan çıkarılmıştır. Binada bulunan odaların bir kısmı aradaki duvarlar yıkılarak birleştirmiş ve atölye olmuştur. Kaybolanlardan geriye kalan çok az kıymetli sanat eseri Ankara'daki başka devlet kurumları binasına gönderilmiştir. Bina pencerelerinin bazıları tuğlayla kapatılmıştır. Nikah salonu olarak Belediye'ye verilen bölümün duvarları sonraları yıkılmış, arka merdivenlerin mermerleri de yerinden çıkarılarak ehliyet sınavları için pist haline dönüştürülmüştür. Salonun alt katı kısımları da dışarı tarafa bir kapı açılarak araba yıkama bölümü haline getirilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere binanın bir sanat ve kültür merkezi olması amacıyla Resim ve Heykel Müzesi'ne dönüştürülmesi için. Korutürk, Abdullah Hancı'yı mimar olarak İstanbul'dan Ankara'ya davet etmiş ve bina 1976 tarihinde Kültür Bakanlığı'na verilmiştir⁴⁷.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün mimarları, Hancı'nın öncülüğünde binanın restorasyon faaliyetlerine başlanmış ve 1976 tarihinde çatı kısmının tadilatını bitirmiştir. Restorasyon çalışmalarının yapıldığı dönemde binanın iç ve dış yapısında bir değişikliğe gidilmemiş, 1. katta bulunan galeride küçük ekleme kısımları şeklinde değişiklikler yapılmıştır. Kültür Bakanlığı tarafından 1978 -1979 tarihlerinde dış restorasyon çalışmaları tamamlanan Türk Ocağı Genel Merkezi, 2 Nisan 1980 tarihinde Korutürk'ün de katıldığı törenle Müze olarak yeniden halkın ziyaretine açılmıştır⁴⁸. 12 Eylül 1980 tarihi geldiğinde Türkiye'de önemli değişiklikler yaşanmış ve önemli bir darbe

⁴⁵Berna Çağlar Eryurt, Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Yağlı Boya Tuval Resminin Korunmasına Yönelik Araştırma ve Uygulama Çalışmaları, *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı, Doktora Tezi*, Ankara, 2017, s.48-49.

⁴⁶ Üstel, age., s.358-384.

⁴⁷ Çatladioğlu, agt., s.86.

⁴⁸ Fırat, age, s.86-92.

gerçekleşmiş, aynı yıl bina içerisindeki, Cumhurbaşkanlığı Locasının bulunduğu konferans salonu ve giriş katta bulunan protokol localarında bulunan bölme duvarları, yapılan restorasyon sürecinden sonra yıkılmış ve konferans salonunun alt katına eklenmiştir⁴⁹.

1982 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in isteği doğrultusunda Resim ve Heykel Müzesi'nin bodrum katının tadilatına başlanmıştır; 1983'te bodrum katının onarımı yapılarak temeli sağlamlaştırılmış, 1984 tarihinde de Cumhurbaşkanlığı Armağan Eşyalar Salonu halkın hizmetine açılmıştır⁵⁰. Bu dönemde binanın bodrum katında; atölyeler, idare odaları, sergi salonu, depolar, kurs odaları, giriş katında; fuaye, kütüphane, idare odaları, tiyatro salonu, kafeterya, birinci katta; Türk Odası, müze alanı, en üst çatı kısmında da tablo onarım ve bakım ünitesi ile ressamlar için oluşturulmuş odalar vardır. Sergi olan katlara, Arif Hikmet, Korutürk gibi bilinen önemli kişilerin isimlerinin verildiği galeriler oluşturulmuştur. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce çevre dizaynı yapılan binada; Sedat Simavi Vakfı tarafından yapılan bağışla 1984 tarihinde Sedat Simavi Galerisi ve Hacı Ömer Sabancı Vakfı'ndan sağlanan bağışla da 1985 tarihinde müze konser salonunun açılışı törenle yapılmıştır⁵¹.

Müze arşivinin restorasyon dosyasında bulunan en eski tarihli belgesi ise 1984 yılında Cumhurbaşkanlığı'nın müzeye yazdığı, bünyesinde bulunan bazı eserlerin restore edilmesi talebi hakkındadır. Restore edilmek üzere atölyeye çıkarılan bir eser için restorasyon bilgi formu ilk kez 1986 tarihinde doldurulmuş, aynı yıl Başbakanlığa ait bazı eserlerin de restorasyonu yapılmıştır. Bakanlığın bünyesinde açılan sergilerdeki bazı eserlerde meydana gelen hasarların onarımı müzedeki restoratörler tarafından yapılmış, 1988 yılında Edirne Belediyesi yağlı boya tuval resimlerinin onarımı için müzeye talepte bulunmuştur.

1989 yılına gelindiğinde Dışişleri Bakanlığı'na ait yağlı boya resim restorasyonu ile ilgili bir proje oluşturulmuş, bazı özel şirketlerden ve koleksiyonerlerden gelen talepler üzerine resimler restore edilmiştir. Kaynaklarda müzenin bu tarihten Amasra Belediyesi'nin 1992 yılında ki restorasyon talebine kadar herhangi bir faaliyette bulunmadığı görülmektedir. 1992 ve 1993 yıllarında bazı kurum ve kuruluşlar kendi eserlerinin niteliği ve değerinin analiz edilmesini istemiş; bu eserler müzenin restoratörleri tarafından incelenmiştir. 1995-1996 yıllarındaki kayıt formlarında aktif onarım çalışmalarının yapıldığı görülmekte iken 1997 yılına ait herhangi bir kayıt bulunmamaktadır⁵².

⁴⁹ Çatladioğlu, agt., s.58.

⁵⁰ Fırat, age, s.91.

⁵¹ Çatladioğlu, agt., s.88.

⁵² Eryurt, agt., s.48-49.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 2000 tarihli hükmü ile Etnografya Müzesi ve Resim Heykel Müzesi çevresindeki yeşil alanın bütünleştirilmesine karar verilir. Kurul, müzede bulunan paha biçilemez resim koleksiyonundan dolayı 2001 tarihinde bir yangın merdiveni eklenmesini ister ancak binanın tescilli bir yapı olmasından dolayı yangın merdiveni yapımı gerçekleştirilemez⁵³. Bu tarihten itibaren Dışişleri Bakanlığı, Deniz ve Kara Kuvvetleri Komutanlıkları, Bankalar gibi birçok farklı kurum ve kuruluşlardan gelen yağlı boya resimler, onarılmak üzere müzenin atölyesine getirilir. Bazı eserlerin değerleriyle ilgili niteliksel incelemeler ve fiyat değerlendirmeleri de ayrıca burada yapılır⁵⁴. 2010 tarihinde ise müzenin özel ve genel güvenliği konusunda bazı ilave ve yenileme çalışmaları yapılmıştır⁵⁵. 2011 tarihine gelindiğinde ise atölyenin çalışılabilecek uygun koşullara sahip olabilmesi için tadilatının yapılması, müze kadrosuna yeni atanan restoratörler tarafından istenir⁵⁶. Revizyonu aynı yıl tamamlanan ve halkın hizmetine sunulan müzenin açılış törenini Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay yapar.

Açılıştan sonra da ekleme ve revizyonları devam eden müzede Türk salonunda bulunan kapılar yerlerinden kaldırılarak salonda bir bütünlük sağlanır ve kapatılan nişli duvara Atatürk portresi asılır. Atatürk'ün oturduğu koltuğun ve anı resimlerinin sergilendiği bir sergi salonun da halkın ziyaretine açıldığı⁵⁷ binada 2014 tarihinde bölge laboratuvarından gelen uzman restoratör gözetiminde kâğıt eserlerin onarımı yapılır. 2016 tarihine gelindiğinde aktif koruma işlemleri, müze kadrosunda bulunan restoratörlerle birlikte yeniden yapılır⁵⁸. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından büyük bir restorasyon için 16 Nisan 2018 tarihinde yeniden ziyarete kapatılan Resim ve Heykel Müzesi'nde, konser salonunda bulunan koltuklar, localar ve apliklerin yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir⁵⁹.

Resim ve Heykel Müzesi'nde demirbaş olarak 6 salonda; sürekli teşhir edilen 1114 resim tablosu ve 750 tane de farklı eser mevcuttur. Salonlarda önceki dönem eserlerin teşhir kısmında; Hüseyin Zekai Paşa, Şeker Ahmet Paşa, Abdülmecid Efendi, Hoca Ali Rıza, Halil Paşa ve benzeri ünlü sanatçıların eserlerine yer verilirken yeni dönem eserlerinin yer aldığı salonlarda; Hikmet Onat, Namık İsmail, İbrahim Çallı gibi önemli isimlerin yapıtları sergilenmektedir⁶⁰. Müzedeki pek çok eser satın alma ve hibe yoluyla müzeye kazandırılmış, Resim ve Heykel Müzesi sergilerinde ödül alan eserler müzenin koleksiyonuna katkı sağlamıştır.

⁵³ Çatladioğlu, agt., s.88-89.

⁵⁴ Eryurt, agt., s.48-49.

⁵⁵ Çatladioğlu, agt., s.89-91.

⁵⁶ Eryurt, agt., s.49.

⁵⁷ Çatladioğlu, agt., s.91.

⁵⁸ Eryurt, agt., s.49.

⁵⁹ Çatladioğlu, agt., s.103.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz, Yaman.

Sergilenenlerin dışında kalan eserler bodrum katında yer alan depolarda bulunmakta zaman zaman bu eserler sergilenenlerle yer değiştirmektedir. Günümüz müze koleksiyon envanterinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait 4500 tane sanat eser yer değiştirerek sergilenmektedir ve sergileme salonlarına, Arif Hikmet Koyunoğlu, Osman Hamdi Bey, Fikret Mualla, Cemal Tollu, Refik Epikman, İbrahim Çallı Arif Kaptan, Eşref Üren, Malik Aksel, Neşet Günel ve Nuri İyem isimleri verilmiştir⁶¹.

1980 tarihinden itibaren müzede bulunan eserlerin teşhirinde Türk resim sanatının kronolojik zaman dilimi göz önünde bulundurularak sergileme alanları oluşturulmuşsa da⁶² ilerleyen zamanlarda teşhirde kronoloji yerine tarihsel süreçte akım ve yaklaşımlar gözetilerek düzenleme yapılmıştır⁶³. Müzenin yıllık sayımları sırasında onarıma ihtiyacı bulunan eserlerin tespiti Müze Kurulu tarafından alınan kararlar doğrultusunda yapılarak, acil müdahaleye ihtiyacı olduğu gözlenen eserler, bölge laboratuvarı tarafından görevlendirilen uzman restoratörler tarafından onarılmaktadır. Hem sergideki hem de depodaki eserlerin genel bakımı, çerçeve tozlarının alınması ise müze kadrosunda bulunan restoratörler tarafından yapılmaktadır⁶⁴.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin iç isyanların çıktığı, büyük toprak kayıplarının yaşandığı, mali yönden çöküş ve idari sorunlar olduğu son dönemlerinde, devlet içerisinde birliği sağlamak amacıyla; Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık gibi fikir akımları ortaya atıldı ki bunlar içerisinde ortaya çıkan son fikir akımlarından biri Türkçülük oldu. Devlet içerisinde birlikte yaşamış olan çeşitli etnik unsurların devletten ayrılmaları, yenik çıkılan savaşlar, toprak kayıpları ve göç hareketleri o dönem Türkçülük ideolojisinin gelişmesinde büyük etkendi. Zaman içerisinde Türkçülük etrafında hareket eden bir takım sivil toplum örgütleri meydana geldi ve kurulan bu örgütler içerisinde de Türk Ocakları'nın etkisi oldukça büyük oldu. Askeri Tıbbiyeli öğrenciler tarafından oluşturulan bu cemiyet hem Balkan Savaşları'nda hem de I. Dünya Savaşı yıllarında yaptığı çalışmalarla ülkeye büyük hizmette bulundu. Cumhuriyetin İlanı'nın ardından 1923-1930 yılları arasında başta Ankara olmak üzere Türkiye'de yoğun bir yapılaşma dönemi yaşandı. Türk mimarlık tarihinde 'I. Ulusal Mimarlık Dönemi' adı ile anılan bu mimarlık döneminin en ihtişamlı binalarından birisi de şu an 'Ankara Resim ve Heykel Müzesi' ismiyle bilinen 'Türk Ocakları Genel Merkezi' oldu.

⁶¹Yaman, age., s.91.

⁶²Başkan, age., s.26.

⁶³Yaman, age., s.91.

⁶⁴Eryurt, agt., s.47.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında ülke çapında hızlı bir örgütlenme içerisine giren Türk Ocakları, 3 Mayıs 1926 tarihinde gerçekleşen Türk Ocağı Merkez Heyeti'nin toplantısında aldığı kararla merkez binasının yapılması için bir yarışma düzenlenmesine karar verdi. Ankara Etnografya Müzesi'nin de mimarı olan Arif Hikmet Koyunoğlu, Türk Ocağı Merkez Heyeti'nin yaptığı yarışmayı kazandı. 21 Mart 1927 tarihinde temel atma töreni gerçekleşen, binanın inşaatı 23 Mayıs 1930'da bitti. Türk Ocağı Genel Merkez bina yapısı bittiğinde; Osmanlı mimarisi referansları ekseninde anıtsal bir tasarım anlayışı çerçevesinde, ön cephenin yapının bütününe egemen olduğu dış yapı kısmı ile hem tiyatro, konser hem de konferanslar için geniş kalabalıkları toplayabilecek iç mekândan oluşmaktaydı. Bina mimarisinin iç kısmında yer alan Türk milliyetçiliğinin ağır basan kişiliğini ve devrin ruhunu taşıyan simgesel ile ulusal semboller de binaya ayrıca önem katmaktadır. Türk Ocakları Genel Merkezi Binası, 1931 tarihinde Türk Ocakları'nın kapanmasının ardından aynı yıl 10-18 Mayıs'ta gerçekleşen CHP'nin 3. Büyük Kongresi'nde alınan kararla Türk Ocaklarının tüm mal varlıkları ile birlikte partiye devredilir.

Halkevlerinin açılmasından ardından Ankara Halkevi olarak halkın hizmetine açılan bina, 1950 seçimlerinde İktidara gelen Demokrat Parti Dönemi'nde yeniden el değiştirir. Halkevlerinin kapatılmasıyla birlikte alınan kararla mülkiyet hakkı hazineye devredilen binanın kullanma yetkisi yeniden açılan Türk Ocağına verilir. Türk Ocakları Genel Merkez Binası, 1952'den 1961 tarihine kadar 'Türk Ocakları Derneği' olarak kullanılır. 1961 tarihinde Cumhurbaşkanı Gürsel'in isteği ve kabinenin aldığı karar ile MEB'e devredilen bina, ilerleyen tarihlerde değişik birçok bakanlık arasında el değiştirirse de aralıklarla ocak faaliyetlerine devam eder. 1975 tarihine gelindiğinde binanın restorasyonu için Koyunoğlu Ankara'ya davet edilse de binanın Resim ve Heykel Müzesi'ne dönüştürülmesi çalışmaları 1976 tarihinde dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün emri Abdullah Hancı'nın mimar olarak İstanbul'dan Ankara'ya daveti olmuş ve bina Kültür Bakanlığı'na bırakılmıştır.

1931'de gerçekleşen Türk Tarih Kongresi ve 1934'te sahnelenen Türk opera gösterisi gibi Cumhuriyet dönemindeki birçok ilke de ev sahipliği yapan Ankara Resim ve Heykel Müzesi'nin 6 salonunda günümüz koleksiyon envanterinde; Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait 4500 tane sanat eseri sergilenmekte ve 400 kişilik konser salonu ile halka hizmet vermeye devam etmektedir. Arşiv kayıtlarından ulaşılan bilgilere göre; açılışından günümüze birçok onarım ve koruma uygulamaları geçiren müze; çeşitli sempozyumlar, toplantılar, konferanslar ve konserler gibi etkinliklere ev sahipliği yapmakta Ankara'nın kültür ve sanat yaşamına katkı sunmaya devam etmektedir.

Kaynakça

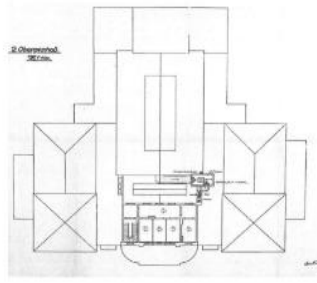
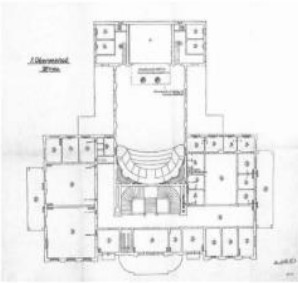
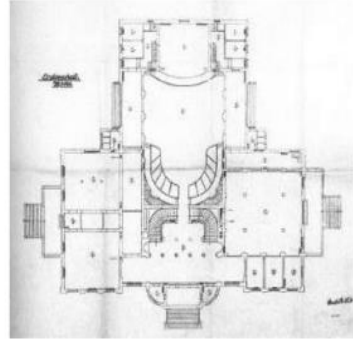
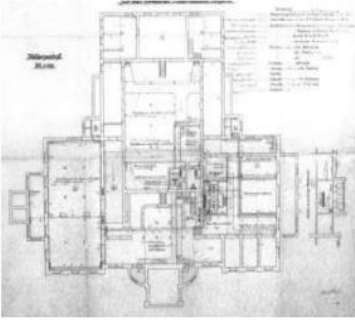
- Akçiçek Eren, Karayaman Mehmet (2007). *Atatürk'ün Türk Ocaklarını Ziyaretleri ve Yapılan Konuşmalar*, Türk Ocaklarını Yayınları, İzmir.
- Akyüz Kenan (1986), Türk Ocakları, *Belleten*, Cilt: 50 Sayı: 196, s.204.
- Başkan Seyfi (1989). *Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi*, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, Ankara.
- Bozdağ Oğuzhan (2013). Türk Ocakları İdeolojisi ve Mimarisi (1912-1931). *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.142.
- Cansever Hasan Ferit (1967). “Türk Ocağının Doğuşundaki Sebep ve Saikler”, *Türk Yurdu*, Cilt: 6, Sayı: 10, s.29.
- Çatladioğlu Ahmet Uğur (2019). “Cumhuriyetin İdeolojisinin Ulusal Kimliğe Yansımada Ankara Resim ve Heykel Müzesi (Eski Türk Ocakları Binası) ve Değişimlerinin Analizi”, *Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Yüksek Lisans Programı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 44.
- Eryurt Berna Çağlar (2017). Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Yağlı Boya Tuval Resminin Korunmasına Yönelik Araştırma ve Uygulama Çalışmaları, *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü*, Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, s.48-49.
- Güner Hikmet Eldek (2018). “Türk Ocakları, Mimarisi ve Geleneksel Öğeleri; Ankara ve İzmir Örneği”, *Online Journal of Art and Design*, Cilt: 6, Sayı:1, s.99.
- Güven Birkan, Selçuk Pehlivanlı, (1977). “Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile Bir Söyleşi”, *Mimarlık Dergisi*, Cilt:15, s.14.
- İnci Fırat, Nurcan (1998). *Ankara’da Cumhuriyet Mimarisinden İki Örnek: Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası (Devlet Resim ve Heykel Müzesi)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Koyunoğlu Ahmet Hikmet (1976). *Eski Türk Ocakları Merkez Binasının İnşaatına Ait Anılarım*, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1048>, Erişim Tarihi: 21.05.2024.
- Kuruyazıcı Hasan (2008). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Lale Özge (2022). Arif Hikmet Koyunoğlu’nun Metinleri Üzerine Retrospektif Bir Değerlendirme, *Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.30.

- Ölçekçi Haluk (2020). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Ocağı’nın Ankara’daki Faaliyetleri ve Kapatılması Meselesi”, *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Cilt:2, Sayı:4, s.671-672.
- Muhammetdin Rafael (1998). *Türkçülüğün Doğuşu ve Gelişimi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sarınay Yusuf (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, 1912-1931*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Tuncer Hüseyin, vd. (1998). *Türk Ocakları Tarihi (Açıklamalı Kronoloji)*, Cilt:1 (1912-1931), Türk Ocaklarını Yayınları, Ankara.
- Üstel Füsün (1997). *Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yaman Zeynep Yasa (2012). *Ankara Resim ve Müzesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sanat Eserleri Dizisi: 486, Ankara.
- Yeşilkaya Neşe Gurallar (1999). *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ekler

Ankara Türk Ocakları Merkez Binası

Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından çizilen Ankara Türk Ocakları Merkez Binası kat planları

Ankara Türk Ocakları Merkez Binası Türk Salonu

Ankara Türk Ocakları Merkez Binası Konferans/Tiyatro Salonu

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün
Ankara Türk Ocakları Merkez Binasını Ziyareti
(24 Kasım 1929)

Ankara Türk Ocakları Merkez Binası Mimarı
Arif Hikmet Koyunoğlu (1888-1982)

7. Bölüm

Göç ve Sağlık: Nedensel Bir İlişki

Emine MURT¹, Mekselina UZUNTOK²

Giriş

Küreselleşmenin hız kazandığı, ekonomik ve sosyo-politik dinamiklerin sürekli dönüşüm geçirdiği 21. yüzyılda, göç olgusu ulusal ve uluslararası düzeyde gündemin en belirleyici unsurlarından biri haline gelmiştir. Göç, bireylerin veya toplulukların belirli nedenlere dayalı olarak bir yerden başka bir yere kalıcı ya da geçici olarak yer değiştirmesi süreci olarak tanımlansa da, bu olgu yalnızca mekânsal bir hareketliliği değil; aynı zamanda ekonomik, toplumsal, kültürel ve sağlıkla ilgili birçok değişkeni de içeren çok katmanlı bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Bu bağlamda göçün birey ve toplum sağlığı üzerindeki etkileri, son yıllarda disiplinlerarası çalışmaların odak noktalarından biri olmuş; göçmen bireylerin sağlık durumları, sağlık hizmetlerine erişimleri ve sağlık sistemleri üzerindeki etkileri akademik tartışmalarda giderek daha fazla yer bulmuştur.

Göç ile sağlık arasındaki ilişkinin doğası, temelde nedensel bir çerçevede ele alınmayı gerekli kılar. Göçmenlerin yaşadıkları travmalar, yolculuk sürecinde maruz kaldıkları riskler, hedef ülkenin sosyo-ekonomik yapısı, yasal statüleri, kültürel bariyerler ve sağlık sistemine entegrasyon süreçleri gibi çok sayıda faktör bu ilişkinin hem yönünü hem de şiddetini belirlemektedir. Öte yandan, bireylerin sağlık durumları da göç kararlarını etkileyebilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, yaşadığı bölgede yeterli sağlık hizmetine ulaşamayan bireyler, daha iyi sağlık hizmetlerine erişim amacıyla göç etmeyi tercih edebilmektedir. Dolayısıyla göç ile sağlık arasındaki ilişki yalnızca göçün sağlık üzerindeki etkisiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sağlığın da göç üzerindeki belirleyici rolünü içeren çift yönlü ve dinamik bir ilişki örüntüsü sunmaktadır.

Uluslararası literatürde göç ve sağlık ilişkisinin incelendiği çalışmalarda sıklıkla üç temel yaklaşım ön plana çıkmaktadır: (1) Göç öncesi sağlık durumu, (2) göç sürecinin sağlık üzerindeki etkileri ve (3) göç sonrası sağlık sistemlerine erişim ve uyum. Bu yaklaşımlar, göçmen sağlığını analiz ederken farklı

¹ Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği ABD.

² Yüksek lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Kuruluşları Yöneticiliği ABD.

sosyolojik, politik ve ekonomik boyutları dikkate alma zorunluluğunu da beraberinde getirir. Özellikle zorunlu göç, mültecilik, sığınmacılık gibi travmatik süreçler, bireylerin hem fiziksel hem de ruhsal sağlıklarını doğrudan etkileyen ciddi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu noktada, göçün yalnızca mekânsal bir değişim değil, aynı zamanda ciddi bir “yaşam tarzı ve sağlık dönüşümü” olduğu gerçeği daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Göç ve sağlık arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için ayrıca sağlık hakkı, sağlıkta eşitsizlikler, kültürel yeterlilik, dil bariyerleri, sosyal dışlanma, ayrımcılık ve sağlık politikaları gibi yapısal unsurların da analize dahil edilmesi gerekmektedir. Göçmen bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminde karşılaştıkları en temel engellerden biri, yasal statülerinin belirsizliği ve bu durumun sağlık sistemlerine erişimlerini sınırlamasıdır. Özellikle kayıt dışı göçmenler, çoğu zaman temel sağlık hizmetlerine ulaşamamakta; bu da hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sağlık risklerini artırmaktadır. Benzer şekilde, dil engelleri ve kültürel farklılıklar, sağlık hizmeti sunumunda iletişim problemlerine ve yanlış tedavi uygulamalarına neden olabilmektedir. Bu durum, göçmenlerin sağlık sistemine olan güvenini sarsarken, uzun vadede toplumda sağlık eşitsizliklerini derinleştirmektedir.

Türkiye özelinde ele alındığında, ülke son yıllarda hem transit hem de hedef ülke konumuna gelmiş, özellikle Suriye iç savaşının ardından milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmıştır. Bu demografik dönüşüm, sağlık sisteminde yeni talepler ve sorunlar doğurmuş; hem hizmet sunucuları hem de politika yapıcılar açısından önemli bir adaptasyon sürecini beraberinde getirmiştir. Türkiye’deki sağlık sisteminin göçmenlere ne ölçüde kapsayıcı olduğu, bu hizmetlerin ne derece sürdürülebilir olduğu ve göçmenlerin sağlık deneyimlerinin nasıl şekillendiği gibi sorular, günümüzde sosyal bilimler, halk sağlığı ve kamu yönetimi alanlarının kesişiminde önemli bir araştırma gündemi haline gelmiştir. Aynı şekilde, göçmen bireylerin yaşadıkları sağlık sorunlarının nitelikleri, bu sorunlarla baş etme stratejileri ve sağlık hizmeti sunucularının bu süreçteki rolü gibi unsurlar da kapsamlı bir analiz gerektirmektedir.

Bu çalışma, göç ve sağlık arasında nedensel bir ilişki olup olmadığını sorgulamakta; bu ilişkinin yapısını, yönünü ve etkileyici değişkenlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışma, göçmen bireylerin sağlık durumları ile göç süreci arasındaki etkileşimi çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişim düzeyleri, karşılaştıkları yapısal engeller ve çözüm önerileri de bu bağlamda değerlendirilecektir. Bu amaç doğrultusunda hem teorik hem de ampirik literatürden yararlanılarak, göç ve sağlık arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisi kurulup kurulamayacağı sorusuna bilimsel bir yanıt aranmaktadır.

Sonuç olarak, göç olgusunun yalnızca ekonomik ya da politik bir mesele olarak değil; aynı zamanda toplumsal refahı, insan haklarını ve özellikle de sağlık hakkını doğrudan etkileyen bir olgu olduğu gerçeği göz önüne alındığında, göç ve sağlık arasındaki ilişkiyi nedensel bir zeminde incelemek hem akademik hem de pratik anlamda büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, göçmen bireylerin sağlık deneyimlerini daha derinlikli biçimde anlamaya yönelik katkı sunmayı ve sağlık politikalarının daha kapsayıcı, adil ve sürdürülebilir bir şekilde yeniden şekillendirilmesine zemin oluşturmayı amaçlamaktadır.

Göçün Neliği?

Göç olgusu; ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel sebepler ile can güvenliği başta olmak üzere insanların bireysel veya kitlesel olarak yurt içi veya yurt dışı, gönüllü veya zorunlu, mevsimlik veya sürekli, düzenli veya düzensiz şekillerde yer değişikliği yaptığı hareketliliklerdir. Esası insan hareketliliği olan göç kavramı, tarihten günümüze değin toplum hayatının her döneminde var olan bir olgu oluşu ve farklı değişkenlere bağlı olarak gerçekleşiyor olmasından kaynaklı insanlık tarihin de seyrini etkileyerek değiştirmektedir (Sönmez ve Daşlı, 2023, s, 155). İçinde bulunduğumuz 21. yüzyılda da göç hem varlığını sürdürmekte hem de gündemdeki yerini arttırarak devam ettirmektedir. Göç hem göçmenler hem de göç alan toplum adına yeni ve farklı koşullar doğuran çok paydaşla yürütülen bir süreç olarak değerlendirilmesi gereken bir toplumsal olgudur. Diğer bir ifade ile göç sadece bir mekân değişikliği değil, bir toplumdaki başka bir topluma geçmeyi işaret eden kısa veya uzun süreli toplumsal ve kültürel değişimi barındıran bir nüfus hareketidir

Göç olgusu, insanlık tarihi boyunca farklı dönemlerde çeşitli nedenlerle ortaya çıkmış; yüzyıllardır sosyal bilimlerin temel inceleme konularından biri olmuştur. Günümüzde de güncelliğini koruyan bu olgu, kapsamlı ve çok yönlü yapısıyla farklı disiplinlerce çeşitli açılardan ele alınmakta, bu durum göç kavramına ilişkin çok sayıda tanımın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Göç hareketlerinin zaman içinde artış göstermesi ve farklı biçimlerde ortaya çıkması, göç kavramına kesin sınırlar çizilmesini zorlaştırmaktadır. Göçe neden olan etmenler büyük ölçüde benzer temellere dayansa da, toplumsal, ekonomik ve çevresel koşullarda meydana gelen değişimler göçün niteliğini ve yönünü değiştirmekte; dolayısıyla kavramın yorumlanmasında çeşitliliğe yol açmaktadır. Genel anlamda bir yer değiştirme hareketi olarak değerlendirilen göç, Türk Dil Kurumu'na göre “ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireyler ile toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi; taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2024).

6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 3. maddesinde göç; “yabancıların, yasal yollarla Türkiye’ye girişini, Türkiye’de kalışını ve Türkiye’den çıkışını ifade eden düzenli göç ile yabancıların yasa dışı yollarla Türkiye’ye girişini, Türkiye’de kalışını, Türkiye’den çıkışını ve Türkiye’de izinsiz çalışmasını ifade eden düzensiz göçü ve uluslararası korumayı” kapsayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır (YUKK, 2013). Uluslararası Göç Sözlüğü, göçü; bir kişinin veya grubun uluslararası sınırları aşarak başka bir ülkeye geçmesi ya da aynı ülke içinde yer değiştirmesi olarak tanımlamaktadır (IOM, 2009: 22). Bu yer değiştirme hareketi bazen gönüllü, bazen ise zorunlu koşullar altında gerçekleşmektedir.

Lee, “Göç Teorisi” (A Theory of Migration) adlı çalışmasında göçü; “genel olarak yaşanılan yerin kalıcı ya da yarı kalıcı olarak değiştirilmesi” şeklinde tanımlamaktadır (Lee, 1969: 285). Çağlayan, göçü; belirli bir hedef doğrultusunda ya da herhangi bir hedef olmaksızın bir yere yönelen coğrafi insan hareketleri olarak tanımlamaktadır (Çağlayan, 2011: 85). İnan ise, Ünalın’dan (1998) aktardığı tanımda göçü, “iyi tanımlanmış coğrafi bölgeler veya idari alanlar arasındaki yerleşim yeri değişiklikleri” şeklinde ifade etmektedir (2016: 14).

Adıgüzel’e göre, “Göç, bireylerin yaşadıkları coğrafyadan toplumsal, siyasal ya da maddiyata dayalı nedenlerden dolayı ayrılması, yer değiştirmesidir. Bu göç hareketi zorunlu ya da gönüllü, aynı ülke sınırları içinde ya da başka ülkelere doğru yapılabilir. Daha iyi bir yaşam sürdürebilmek, iş sahibi olmak veya çalışabilmek için kendi istekleriyle alışık oldukları yerden ayrılırken, bazı zamanlar da savaş, doğada meydana gelen şiddetli olaylar veya baskılar mecburi olarak göç etmeye neden olabilir” (2022: 3).

Göç, bireylerin daha iyi bir yaşam sürmek amacıyla bir yerden başka bir yere taşınması ve yeni yerleşim yerinde karşılaştıkları mekânsal ve sosyal aktörlerle birlikte yaşadıkları kültürleşme ve aidiyet süreçlerini ifade eden bir olgudur (Karagel, 2021: 18). Göç, genellikle sosyal, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel nedenlerle ortaya çıkan; kimi zaman zorunlu bir kaçış, kimi zaman ise daha iyi yaşam koşullarına ulaşma arzusuyla gerçekleştirilen bir yer değiştirme hareketidir. Bu olgu, siyasi, sosyal, ekonomik, demografik ve antropolojik boyutlarıyla çok yönlü bir yapıya sahiptir (Yalçın, 2004: 3). Göçün yarattığı sosyal hareketlilik, yalnızca göç eden bireyleri değil, aynı zamanda göç edilen toplumları da dönüştürmektedir. Göç eden bireyler, yeni bir sosyal çevreye uyum sağlamak zorunda kalmakta ve bu süreçte hem kişisel hem de kolektif düzeyde çeşitli psikolojik, sosyal ve ekonomik zorluklar yaşamaktadır (Erbaş, 2019: 244–245; Tuzcu & Bademli, 2014: 57).

Castles ve Miller’in Göçler Çağı adlı eserinde göç, “idari sınırların ötesinde ikamet değişikliği” olarak tanımlanmaktadır (Castles ve Miller, 2022: 25). Bu

tanıma göre, bir göç sürecinin gerçekleşebilmesi için yerleşik bir yaşam biçiminin varlığı gereklidir. Göç, yalnızca fiziksel bir hareketlilik değil; aynı zamanda yaşam kalitesini artırmaya yönelik bir çaba, bireysel ve toplumsal bir yeniden konumlanma süreci olarak da değerlendirilmelidir. Bu çerçevede göç, hem göç alan hem de göç veren bölgelerde nüfus hareketliliği, istihdam dengesi, kentleşme ve toplumsal yapılar üzerinde önemli sosyoekonomik etkiler yaratmaktadır (Pazarlıoğlu, 2007: 121).

Göçün Nedenleri

Günümüzde devletler, siyasi ve ekonomik krizler gibi istenmeyen nedenlerden dolayı göç etmek zorunda kalmaktadır ve bunun sonucunda ciddi boyutlarda nüfus hareketliliği yaşanmaktadır (Aksoy, Akkanat, Yılmaz, & Özsoy, 2017). Zorunlu ve gönüllü olarak gerçekleştirilen tüm göçlerde temel amaç, daha iyi bir yaşam seviyesine ulaşmaktır (Yılmaz, 2014, s. 1867). Göçün gerçekleşme nedenleri dört temel bölümde incelenir.

- 1- Ekonomik Nedenler
- 2- Siyasal Nedenler
- 3- Sosyo/Kültürel Nedenler
- 4- Doğal Nedenler

Ekonomik Nedenler; İşsizlik, düşük gelir düzeyi ve buna bağlı olarak yaşam kalitesinin düşmesi, göçün başlıca ekonomik nedenleri arasında yer almaktadır. İnsanlar daha iyi yaşam koşulları elde etmek için bulundukları şehirleri ve kültürleri terk etmektedirler (Şen, 2014, s. 239). Göçe neden olan ekonomik unsurlar içerisinde işsizlik, düşük gelir seviyesi, enflasyon, istihdam oranı, geçim kaynaklarının tükenmesi gibi değişken nedenler yer almaktadır. Bu nedenler göçün temel ekonomik nedenleridir. (Arslan, 2007).

Siyasal Nedenler; Siyasal nedenlerle gerçekleşen göç, bireylerin ya da toplulukların yaşadıkları ülkedeki politik baskılar, savaşlar, terör, birtakım siyasi durumlar ve antlaşmalar gibi etkenler sonucu yer değiştirmeleriyle ortaya çıkar (Taşçı, 2009, s.186). Göçe sebep olan önemli siyasi nedenlerden biri de terördür. İnsanlar terör nedeniyle güvenli olamayan bölgeleri ter ederek güvenli alanlara doğru göç ederler. Ortadoğu'da son dönemlerde yaşanan iç savaşlar ve siyasi istikrarsızlıklar, milyonlarca insanın başka ülkelere göç etmesine neden olmuş; bu göçlerde siyasi etkenler ön plana çıkmıştır.

Sosyal ve Kültürel Nedenler; Bireylerin veya toplulukların sosyal çevreyle uyumsuzluk yaşamaları ve kültürel baskıyla karşılaşmaları, sağlık ve eğitim gibi buna benzer bazı sosyal unsurlar ile değerlendirilmelidir (Taşçı, 2009, s.189). Sosyal ve kültürel göçe neden olan ilk etmen eğitimidir (Mutluer, 2003, s. 16-17).

Diğer kültürel nedenler arasında dini etmenler, aile içerisinde olan anlaşmazlıklar, akraba evliliği, kan davası gibi faktörlerde etkilidir.

Doğal Nedenler; İnsanların yaşadıkları çevrede meydana gelen doğal afetler, iklim değişikliği, denizlerdeki tuzluluk oranının yükselmesi ve suların çekilmesi gibi etmenler doğal nedenler arasındadır (Algan ve Künçek, 1998, s. 97-99). Doğal nedenler arasında bulunan deprem de göçler üzerinde etkilidir. Özellikle 6 Şubat 2023'te Türkiye'de meydana gelen ve büyük yıkıma yol açan depremler, çok sayıda insanın yaşadığı bölgeden ayrılmasına ve farklı şehirlere göç etmesine neden olmuştur.

Göçlerin Sınıflandırılması

Farklı tanımlamaları olan göç hareketlerinin sınıflandırılmasında da farklılıklar bulunmaktadır. Mekânsal açıdan bakıldığında uluslararası/sınır ötesi göç ile iç göç; süre açısından geçici ve daimi göç; irade açısından gönüllü ve zorunlu göç; boyutsal açıdan bireysel, grup/ailesel ve kitlesel; yasal açıdan bakıldığında düzenli/belgeli ve düzensiz/belgesiz göç; sebep olarak da ekonomik (iş, ticaret), aile birleşimi, eğitim ve iklim değişikliği şeklinde kategorileştirme yapılabilir. Bu sınıflandırmaları belirlemede devletlerin politik yaklaşımları oldukça şekillendirici olmaktadır. İkili anlaşmalar ile yapılan iş gücü göçleri veya izin verilen beyin göçü ile bireysel veya grupsal gönüllü göç hareketleri oluşmakta iken anlaşma veya izin olmadan zorunlu, düzensiz/belgesiz ve kitlesel göçler de meydana gelebilmektedir. Göç, nüfusa bağlı olarak kitlesel ve bireysel göç; isteğe bağlı olarak gönüllü ve zorunlu göç; yasal boyuta bağlı olarak düzenli ve düzensiz göç; coğrafi kapsamına sınırlarına göre iç ve dış göç diye sınıflandırılmaktadır (Daşlı ve Harmandaoğlu, 2024, s. 370).

Bireysel ve kitlesel göç göçmen sayısı ile ilişkilidir. Göçmenin isteğine göre yapılan bir diğer sınıflandırma da zorunlu ve gönüllü göçtür. Zorunlu göç bireylerin kendi iradeleri dışında savaş, iç çatışma, zulüm, kıtlık ve doğal afetler gibi nedenlerle kendi ülkelerinden başka ülkelere göç etmeye zorunlu bırakılmasıdır (IOM, 2019). Bu göçü gerçekleştirenler mülteci olarak tanımlanır fakat mülteci kavramı sadece zorunlu göçmenleri kapsamamaktadır. Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'ne göre dünyada yaklaşık 22,5 milyon mülteci vardır (UNHCR 2019). Gönüllü göçmen olarak nitelendirilebilecek göçmen sayısı yaklaşık 190 milyondur (Koser, 2007, s. 16-17). Düzenli göç, ülkenin göçmenlik sınır ve düzenlemelerine uygun biçimde izin verilen yasal yollar kullanılarak gerçekleşen göç (2016 Türkiye Göç Raporu: 20; IOM, 2013, s. 26) iken düzensiz göç sınır ötesi insan hareketlerinin devletler tarafından kontrol edilememesi şeklinde tanımlanmaktadır (Atasü, Topçuoğlu, 2015, s.501). Düzensiz göçmen, bir kişinin bir ülkeye yasal olmayan yollarla girmesi, o ülkede

yasal vize veya oturma izni olmadan kalması ya da yasal giriş yaptıktan sonra izin süresi sona ermesine rağmen ülkede kalmaya devam etmesi durumlarında kullanılan bir kavramdır (IOM, 2013, s.227). Transit göç, göçmenlerin kalıcı olarak yerleşmeyi amaçlamadıkları, ancak nihai hedef ülkelerine ulaşmak için bir veya birden fazla ülkede geçici olarak bulundukları göç biçimidir (Düvell, 2006, s.227). Türkiye, Asya, Afrika ve Orta Doğu'dan Avrupa'ya yönelen göç hareketleri açısından önemli bir geçiş ülkesi haline gelmiştir. Göçün yaşanılan bir ülkenin sınırları içinde ya da dışında olmasına göre de bir sınıflandırma yapılmaktadır. Göçün bir ülkenin ülke sınırları içinde meydana gelmesine iç göç, bir ülkenin sınırlarını aşarak başka bir ülkeye göç edilmesine dış göç denilmektedir. Birleşmiş milletlere göre bir kişinin uluslararası göçmen olabilmesi için, nedenlerine ya da göçün zorunlu olup olmadığına bakılmaksızın yabancı bir ülkede bir yıldan fazla süre kalıyor olması yeterlidir (UN DESA, 1998).

Göçmen Epidemiyolojisi

BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) verilerine göre, dünya toplam göçmen sayısı 244 milyon olduğu, bu göçmenlerin 175.5 milyonunun gönüllü göçmenlerden oluştuğu, 68.5 milyon göçmenin şiddetli çatışma, savaş, zulüm, baskı, gıda güvensizliği veya insan hakları ihlali riski nedeniyle zorla yerinden edilen göçmenlerden oluştuğu belirtilmektedir (UNHCR, 2018). Türkiye coğrafi konumu nedeniyle göçlerden en çok etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye’de göçmen epidemiyolojisi, son yıllarda özellikle Suriye iç savaşı, Afganistan’daki çatışmalar ve ekonomik göç gibi nedenlerle yoğun göç alan bir ülke olması nedeniyle oldukça önemli bir halk sağlığı konusu haline gelmiştir. Göçmen epidemiyolojisi; göçmenlerin sağlık durumları, bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıklarla karşılaşma riskleri, sağlık hizmetlerine erişimleri ve genel yaşam koşullarıyla ilgilenir. TÜİK verilerine göre Türkiye ‘de 2024 itibarıyla ikamet eden kayıtlı yabancı nüfus 1,48 milyon, Geçici koruma altındaki Suriyeli sayısı ise yaklaşık 2,76 milyon (Nisan 2025).

Türkiye’de Olan Göç Profili

Türkiye hem tarihsel süreçte hem de günümüzde göç alan göç veren ve transit geçitlere ev sahipliği yapan karmaşık bir göç coğrafyası olarak öne çıkmaktadır (İçduygu, 2020). Türkiye’deki göç hareketlerini içe ve dışa olan göçler olarak ikiye ayırmak mümkündür. İç göçler mevsimler göçler, zorunlu-gönüllü göçler, sürekli göçleri ve emek göçler olarak; dış göçler ise, işçi göçleri, beyin göçleri ve mübadele göçleri olarak gerçekleştirilmektedir (Koçak ve Terzi, 2012, s. 169).

İç Göçler

İç göç, bir ülkenin mevcut sınırları içinde gerçekleşen, bireylerin veya grupların yaşadıkları yerleri sosyal, ekonomik, ya da çevresel nedenlerle yer değiştirme sürecidir (Keleş, 2012, s. 257). İç göç, geçici, sürekli, gönüllü gönülsüz olarak ayrı ayrı değerlendirilebilir. Türkiye’de iç göçlerin nedenleri olarak; gelişen teknoloji ve sanayileşme, tarımdaki hızlı makineleşme, kent yaşamının daha cazip hale gelmesi, kırsal alanda tarım ve hayvancılığın azalması, eğitim fırsatı yakalamak, iş bulmak için kent ve sanayi merkezlerine göç edilmesi gösterilebilir (Koçak ve Terzi, 2012, s. 169-170). Bu göçler sadece fiziksel bir yer değişimini değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümleri de beraberinde getirir. Türkiye özellikle 1950’li yıllardan itibaren hız kazanan iç göç hareketleriyle önemli bir sosyo-demografik dönüşüm süreci yaşamıştır. Türkiye’de göç olgusu, 1950’li yıllardan itibaren tarımsal yapıdaki çözülme ve sanayileşmenin merkezi kentlerde yoğunlaşmasıyla birlikte büyük bir hız kazanmıştır (Kocaman, T. 2008). İç göç, kentlerde hızlı nüfus artışına, plansız kentleşmeye ve gecekondulaşmaya neden olmuştur. Aynı zamanda kırsal alanlarda iş gücü kaybı yaşanırken, kentlerde işsizliğin ve sosyal dışlanmanın arttığı görülmüştür. Kente gelen göçmenler genellikle vasıfsız iş gücü olarak hizmet sektörüne veya kayıt dışı ekonomiye dahil olmuşlardır (Türkün, A. 2011)

Dış Göçler

Dış göçler, bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye çeşitli nedenlerle kalıcı veya geçici olarak yer değiştirmesi sürecidir. Göç hareketleri genellikle ekonomik, siyasi, sosyal veya çevresel nedenlerle gerçekleşmektedir. Bir ülkenin sınırlarını aşan hareketleri ifade eder. Uluslararası göç üzerine yapılan çalışmalar, bu olgunun sadece göç eden bireyleri değil hem gönderici hem de alıcı ülkeleri çok boyutlu biçimde etkilediğini göstermektedir (Castles, de Haas & Miller, 2014). Örneğin, ekonomik göçmenler genellikle daha iyi iş olanakları ve yaşam koşulları arayışıyla hareket ederken, mülteciler, savaş zulüm veya doğal afetler nedeniyle ülkelerini terk etmektedir (UNHCR, 2023). Bu süreç küreselleşmenin etkisiyle daha da hız kazanmış ve hem demografik yapıları hem de toplumsal ilişkileri dönüştürmüştür. Türkiye hem dış göç veren hem de alan bir ülke olarak bu dinamiklerin merkezinde yer almaktadır. Özellikle 2011 sonrası Suriye krizinden kaçan milyonlarca mülteci, Türkiye’nin göç politikalarını ve toplumsal yapısını önemli ölçüde etkilemiştir (İçduygu, 2020).

Türkiye’ye Olan Göç Profili

Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum nedeniyle uluslararası göç konusunda tarihsel olarak göç alan ve göç veren bir ülke olmuştur. Özellikle 2011’de

Suriye’de başlayan iç savaşın ardından Türkiye, dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülkedir. 2025 yılı itibarıyla yaklaşık 3.2 milyon Suriyeli geçici koruma statüsünde Türkiye’de yaşamaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025). Pakistan, Afganistan, İran ve Irak gibi ülkelere gelen düzensiz göçmenlerin sayısı da son zamanlarda artış göstermektedir. Göçün coğrafi dağılımına bakıldığında, İstanbul yabancı nüfusun yaşadığı şehir olarak öne çıkarken, Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa gibi iller Suriyeli mültecilerin en yoğun olduğu bölgeler arasında yer almaktadır. Sonuç olarak Türkiye, jeopolitik konumu ve tarihi bağları nedeniyle farklı nedenlerle göç alan çok katmanlı bir göç yapısına sahiptir.

Göçlerle Birlikte Ortaya Çıkan Sorunlar

Göçler nedeniyle ortaya çıkan sorunlar, Türkiye’de köyden kente olan iç göçler ve Türkiye’ye olan uluslararası göçler bağlamında Suriyeli mülteciler üzerinden tartışılacaktır. Türkiye’de 1950’li yıllarından itibaren köyden kente göç hareketi artmakta, sanayileşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve toplumsal yapıda köklü değişimlere yol açmıştır. Tarımda makineleşme ile kırsal kesinde iş gücüne olan ihtiyaç azalmış; buna karşılık kentlerde sanayi ve hizmet sektörünün gelişmesiyle iş gücüne olan talep artmıştır (Keleş, 2012). Bu yapısal dönüşüm özellikle 1960-1980 döneminde yoğunlaşmış ve Türkiye’nin büyükşehirlerinde hem demografik hem de mekânsal anlamda ciddi sorunlar doğurmuştur. Köyden kente göç eden nüfusun barınma ihtiyacı, hızlı ve çoğu zaman plansız yapılaşmaya neden olmuştur. Özellikle İstanbul, Ankara İzmir gibi metropollerde gecekondu bölgeleri yaygınlaşmış, bu da alt yapı eksiklikleri, ulaşım problemi ve sağlıksız yaşam koşulları gibi sorunları beraberinde getirmiştir (Erder, 1996). Belediyelerin kent planlama kapasitesinin göç hızına yetişememesi, uzun vadeli sosyal ve çevresel sorunlara zemin hazırlamıştır. Kırsaldan gelen bireyler kent yaşamına adapte olmakta zorlanmakta, geleneksel yaşam biçimleriyle kentsel yaşam arasında çatımlar yaşanmaktadır. Bu durum, göçmen bireylerin dışlanmasına, kentle ve diğer toplumsal gruplarla uyum sorunu yaşanmasına yol açmaktadır (Şahin, G. 2024). Köyden gelen nüfusun büyük bir kısmı düşük eğitim düzeyine sahip olduğu için kentte nitelikli iş gücü piyasasına entegre olmakta zorlanmaktadır. Bu bireyler daha çok vasıfsız ve düşük ücretli işlerde istihdam edilmekte, bu da kentlerde gelir adaletsizliğini arttırmaktadır (Dincer & Özasan, 2004). Eğitim kurumlarının göç alan bölgelerdeki alt yapı yetersizlikleri, özellikle çocukların eğitim sürecini olumsuz etkilemektedir. Köyden gelen bireylerin çoğunluğu düşük gelir düzeyine sahip olduğundan, sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere erişimde çeşitli güçlükler yaşanmaktadır. Bu

durum kentsel yoksulluğu arttırmakta, toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesine neden olmaktadır (Buğra & Keyder, 2003).

Türkiye'ye Olan Uluslararası Göçler ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Son yıllarda Türkiye hem göç veren hem göç alan ülke konumundan çıkarak, yoğun şekilde göç alan ve göç edilmek istenen ülke haline gelmiştir. Bu durum özellikle 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşıyla hız kazanmıştır. Türkiye coğrafi konumu, politikaları ve ekonomik yapısı göçmenler üzerinde ülkeyi cazip hale getirmiştir (İçduygu, 2020). Uluslararası göçlerin temel nedenleri; savaş, iç çatışma, ekonomik yoksulluk, siyasi baskı ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşma isteğidir. Türkiye'ye gelen göçmenlerin büyük bir kısmını zorunlu göçmenler oluşturmakta; Suriyeliler başta olmak üzere Afgan, Iraklı ve diğer uyruklardan bireyler geçici koruma ve uluslararası koruma statüsü ile Türkiye'de yaşamaktadır. Göçmenlerin yerel topluma entegrasyonu, dil farklılığı, kültürel farklılıklar ve ekonomik rekabet nedeniyle zorlaşmaktadır. Bu durum toplumsal uyum sorunlarını artırmakta yerel halk ile göçmenler arasında gerilimlere yol açmaktadır (Sert & Danış, 2021).

Göçmenlerin iş gücü piyasasına katılımı, özellikle düşük ücretli ve kayıt dışı sektörlerde yoğunlaşmakta bu durumda yerel işçiler arasında haksız rekabet algısını doğurmaktadır. Aynı zamanda bazı sektörlerde iş gücü açığını kapatmaları yönüyle pozitif etkilerde görülmektedir (Del Carpio & Wagner, 2015). Eğitim, sağlık barınma gibi kamu hizmetleri üzerindeki yük artmıştır. Göçmen çocukların eğitim sistemine entegrasyonu dil bariyeri nedeniyle zorlaşmakta, sağlık sistemine erişim ise hem maliyet hem alt yapı açısından zorluklar yaratmaktadır (UNHCR, 2022).

Türkiye'ye olan uluslararası göçlerden özellikle Suriye'den olan göçler nedeniyle ortaya çıkan sorunlar arasında mültecilerin kayıt sorunları (kaçak ve kayıt dışı göç eden düzensiz göçmenler), barınma sorunları (mülteci kamplarının yetersiz ve kötü yaşam koşullarına sahip olması, kamp dışı sağlıksız ve kötü barınaklarda yaşanması), beslenme ve temel gıdaya erişimde sorun yaşanması, savunmasız grupların başında gelen kadın ve çocukların korunma sorunları (şiddete, sömürüye, istismara maruz kalması, çocuk ve kadınların çalıştırılması, eğitim sorunu (çocuk ve gençlerin eğitimlerinin aksamaması, eğitimde dil sorunu yaşanması okula devam edemeyen çocuk ve gençlerin ucuz iş gücü görülüp çalıştırılması), sağlık sorunu (sağlık hizmetlerine erişim güçlüğü) gibi temel nedenler sağlıksız, mutsuz ve vasıfsız toplumların oluşmasıyla sonuçlanır. Göçmenlerin entegrasyonu, kamu sosyal uyumun sağlanması ve kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği etkili göç politikaları ile mümkün olabilir. Bu süreçte göçmenlerin haklarının korunup yerel halkın hizmetlerinin aksamaması

önemlidir. Temel haklardan biri olan sağlık bu süreci en çok etkileyen faktördür. Bu nedenle Türkiye'ye gelen mültecilerin ve göçmenlerin yaşadıkları sağlık sorunlarını ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri bu bölümde ele alınmıştır.

Türkiye'de Suriyeli Göçmenlerin Yaşadıkları Sağlık Sorunlar Göçmenlerin Yaşadığı Fiziksel Sağlık Sorunları

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'de kamp koşullarında yaşayan göçmenlerin sağlık hizmetlerine daha kolay ulaşabildikleri, buna karşın kamp dışında yaşayanların sağlık hizmetlerine erişimde ciddi güçlükler yaşadıkları belirtilmektedir (Akar ve Erdoğan, 2019, s. 930). Kamp dışında kalan ve yeterli ekonomik kaynağa sahip olmayan çok sayıda mülteci, terk edilmiş binalarda ya da altyapısı yetersiz, sağlıksız mekânlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır (Akar ve Erdoğan, 2018, s. 930-931; Kirişçi, K. 2014, s. 28). Bu tür yaşam koşulları, yalnızca mevcut sağlık durumlarını olumsuz yönde etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda yeni hastalıkların ortaya çıkmasına ya da var olan hastalıkların kötüleşmesine yol açmaktadır (Akar ve Erdoğan, 2018, s. 931).

Suriye iç savaşının ardından Türkiye'ye göç eden milyonlarca Suriyeli sığınmacı, özellikle temel sağlık hizmetlerine erişim konusunda çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorlukların başında ise yetersiz ve dengesiz beslenme kaynaklı sağlık sorunları gelmektedir. Kamplarda ya da şehir yaşamında bulunan göçmenlerin düşük gelir düzeyi, sınırlı gıda erişimi, beslenme konusundaki bilgi eksiklikleri ve kronik stres gibi faktörler, beslenme bozukluklarının temel nedenleri arasında yer almaktadır (WHO, 2017; UNICEF, 2023). Bu bağlamda, özellikle çocuklar arasında malnütrisyon oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Suriyeli çocuklarda malnütrisyon oranının %14 ila %20 arasında değiştiği bildirilmiştir. Türkiye'de yapılan bir araştırmaya göre göçmen çocukların %50'sinde demir eksikliği anemisi, %19'unda ise kronik malnütrisyon saptanmıştır (Bucak, Almış, Benli & Turgut, 2017). Bu durum, çocuklarda gelişimsel gecikmelere ve bilişsel problemlere neden olabilmektedir (UNICEF, 2023).

Göçmen nüfusta yaygın olarak görülen mikronutrient eksiklikleri, özellikle kadınlar arasında önemli sağlık risklerini beraberinde getirmektedir. Suriyeli kadınların %5'inde folik asit eksikliği, %45,6'sında B12 vitamini eksikliği, %50'sinde ise demir eksikliği tespit edilmiştir (Şimşek vd., 2015). Bu eksiklikler; anemi, bağışıklık sisteminin zayıflaması, sürekli yorgunluk, gebelikte komplikasyonlar ve doğumsal anomaliler gibi birçok sağlık sorununu tetiklemektedir (Erenel, Yılmaz & Özdemir, 2017). Ayrıca, yetersiz ve dengesiz beslenen göçmen bireylerin büyük bir kısmı, karbonhidrat ağırlıklı bir diyetle beslendiğinden obezite ve diyabet gibi kronik hastalıklar açısından da risk

altındadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) 2016 yılı STEPS anketine göre, göçmenlerin %27,7'si obez, %32,6'sı ise fazla kilolu olarak tanımlanmıştır (WHO, 2017). Kronik hastalığı olan bireyler ise düzenli izlem ve ilaç temininde çeşitli engellerle karşılaşmaktadır (Alawa vd., 2019).

Gebelik sürecinde yetersiz beslenme, göçmen kadınların karşılaştığı önemli bir halk sağlığı sorunudur. Antenatal bakım hizmetlerine erişim kısıtlılığı nedeniyle, gebelikte anemi oranı Suriyeli kadınlarda, Türk kadınlara kıyasla iki kat daha fazladır (Uygun vd., 2025). Bu durum, hem anne hem de bebek açısından düşük doğum ağırlığı, erken doğum ve hatta anne-bebek ölümü gibi ciddi komplikasyonlara neden olabilmektedir. Dolayısıyla, göçmen kadınların sağlık hizmetlerine erişimini artırmak, maternal ve neonatal mortalite oranlarını azaltma açısından kritik öneme sahiptir.

Türkiye'deki göçmen nüfusun sağlık hizmetlerine erişiminde karşılaşılan en önemli yapısal engellerden biri dil bariyeridir. Türkçe bilmeyen ya da yeterli düzeyde konuşamayan Suriyeli bireyler, özellikle kamu sağlık hizmetlerinden yararlanma konusunda büyük zorluklar yaşamaktadır (Yükseker ve Erder, 2017; Ekmekci, 2017). Dil yetersizliği yalnızca iletişim sorununa neden olmakla kalmamakta; tanı koyma, tedavi planlama, ilaç kullanımı ve acil müdahale süreçlerinde ciddi riskleri beraberinde getirmektedir (TÜSEB, 2020a). Sağlık personelinin söylediklerini anlayamayan hastalar, tanı ve tedavi süreçlerinde bilgi eksikliği ve yanlış anlamalar nedeniyle sağlık hizmetlerinden etkin biçimde yararlanamamaktadır (Ekmekçi, 2017). Bu durum, doktor-hasta ilişkilerinde güvenin zedelenmesine ve yanlış tedavi risklerinin artmasına yol açmaktadır.

Kamu hastanelerinde Arapça bilen sağlık personeli veya tercüman sayısının yetersiz olması, sağlık hizmetlerinin niteliğini doğrudan etkilemektedir. 2021 verilerine göre Göçmen Sağlığı Merkezleri dışındaki kamu sağlık kurumlarında tercüman desteği sınırlı düzeydedir (TÜSEB, 2020b). Özellikle kadın hastalar, mahremiyet gerektiren durumlarda erkek tercümanlarla iletişim kurmak istememekte; bu da sağlık hizmetlerinden faydalanma oranını daha da düşürmektedir (Aksoy ve Akdemir, 2022). Ayrıca, sağlık sistemini yeterince tanımayan ve çoğu zaman güvensizlik duyan göçmen bireyler, sağlık sorunlarını uzun süre göz ardı etmekte veya yalnızca ciddi sağlık problemleri ortaya çıktığında başvurmaktadır (Kirişçi, K. 2014). Bu erteleyici tutum özellikle gebelik süreci, çocuk hastalıkları ve bulaşıcı hastalıklar gibi alanlarda ciddi sonuçlar doğurabilmektedir (UNHCR, 2023).

Göçmen nüfus içerisinde kadınlar ve çocuklar, sağlık açısından özel risk grupları arasında yer almaktadır. Göç süreci ile birlikte gelen yoksulluk, travma, sağlık hizmetlerine erişim eksikliği ve toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılık, kadın ve çocuk sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (UNHCR, 2023;

Ekmekci, 2017). Kamplarda yürütülen sağlık hizmetlerinin kapsamı sınırlı olup; ev ziyaretleri, gebelerin tespiti, lohusa ve yeni doğan izlemleri, bebek ve çocuk taramaları ile aile planlaması hizmetleri yeterince yapılamamaktadır. Kamp dışında yaşayan göçmenler açısından ise bu hizmetler daha da yetersizdir. Bazı toplum sağlığı merkezleri dışında gebe ve bebek takibi konusunda sistematik bir izlem sağlanamamaktadır.

Aile planlaması hizmetlerine erişimin kısıtlı olması, istenmeyen gebeliklerin ve buna bağlı olarak bebek ölümlerinin artmasına neden olmaktadır. Olumsuz yaşam koşulları ve yüksek stres düzeyi, kadınları cinsel şiddet, erken yaşta evlilik, düşük ve doğum komplikasyonları gibi ciddi sağlık riskleriyle karşı karşıya bırakmaktadır (Dedeoğlu, 2016, s. 13-14). Tüm bu bulgular, göçmenlerin yaşam koşullarının sağlık üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymakta; göçmen sağlığına yönelik hizmetlerin daha kapsayıcı ve erişilebilir hale getirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Suriyeli mülteci kadınlar arasında, özellikle gebelik sürecinde anemi, düşük doğum ağırlıklı bebekler, erken doğum, prenatal sağlık hizmetlerine erişimde yetersizlik, çocuk ve bebek izlemelerinde eksiklikler gibi ciddi sağlık sorunları yaşandığı bildirilmektedir (Erenel, Yılmaz & Özdemir, 2017). Gebelik sürecinde gerekli vitamin ve demir takviyelerinden yararlanma oranı oldukça düşüktür; kadınların %50'sinden fazlası gebelik boyunca bu temel desteklerden yoksun kalmaktadır (Şimşek, Yılmaz, Özdemir, 2017). Aile planlaması hizmetlerine erişimde ise hem dilsel hem de kültürel engeller önemli bir bariyer oluşturmaktadır. Bu engeller, istenmeyen gebeliklerin artmasına ve doğurganlık oranının yerel kadınlara kıyasla daha yüksek olmasına yol açmaktadır (Yükseker & Erder, 2017).

Göç süreci aynı zamanda kadınları cinsiyete dayalı şiddet riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddet, özellikle savaş, göç yolları ve yerleşim süreçlerinde önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Bu durum, kadınlar arasında anksiyete, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikososyal sorunların yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Akbaş, Yılmaz, & Özdemir, 2018). Kadınların ruh sağlığına yönelik destek hizmetlerinin sınırlı olması, bu problemlerin kronikleşmesine ve toplumsal uyum süreçlerini olumsuz etkilemesine yol açabilmektedir.

Mülteci nüfusa yönelik sağlık taramaları ve bağışıklama programlarının yetersizliği ise yalnızca bireysel sağlık değil, aynı zamanda toplumsal sağlık açısından da ciddi riskler barındırmaktadır. Aşılama oranlarındaki düşüklük nedeniyle çocuk felci, kızamık, boğmaca, difteri ve suçiçeği gibi hastalıklar Suriyeli mülteci çocuklar arasında yeniden ortaya çıkmıştır (UNICEF, 2017). Türkiye'de yıllar önce eradike edildiği düşünülen bazı bulaşıcı hastalıklar, yoğun

göç alan bölgelerde tekrar görülmeye başlanmıştır. Bu durum, halk sağlığı açısından ciddi bir tehdit teşkil etmektedir.

Suriye kökenli mülteciler arasında ayrıca Suriye’de endemik olan bazı hastalıkların Türkiye’ye taşındığı da rapor edilmiştir. Özellikle kutanöz leishmaniasis (şark çıbanı), hepatit A ve tifo gibi hastalıkların Suriyeli mülteciler arasında görülme oranı yüksektir (Sharara ve Kanj, 2014, s.1–3). Layşmanyaya gibi Türkiye’de daha önce yaygın olmayan ya da sınırlı bölgelerde rastlanan hastalıklar, göç hareketliliğiyle birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Bu hastalıklar hakkında hem sağlık personeli hem de toplum düzeyinde bilgi eksikliği bulunması, tanı ve tedavi süreçlerinde gecikmelere neden olmaktadır (Aygün vd., 2016, s.7).

Göçmenlerin, göç yollarında uzun süre sağlıklı koşullarda bulunmaları; kalabalık ortamlarda yaşamaları ve hijyen koşullarının yetersizliği, bulaşıcı hastalıklara yakalanma risklerini artırmaktadır. Uyuz, bronşit, menenjit ve pnömoni gibi solunum yolu ve deri hastalıklarının sıklığı artmıştır. Özellikle savaş döneminde doğmuş ya da bebeklik döneminde olan çocukların aşılarının eksik kalması, çocukluk çağı bulaşıcı hastalıklarında artışa yol açmıştır. Bunun yanı sıra yetişkin bireylerde Kırım Kongo Kanamalı Ateşi, şark çıbanı ve kızamık grubu hastalıkların tekrar görülmeye başlaması da kaygı verici bir tablo sunmaktadır (Dedeoğlu, 2016, s.13).

Sonuç olarak, mülteci ve sığınmacıların sağlık hizmetlerine eksiksiz, eşit ve erişilebilir şekilde ulaşmalarını sağlamak yalnızca bu grupların değil, aynı zamanda toplumun genel sağlık güvenliği açısından da hayati bir zorunluluktur. Göçmen ve mülteciler yalnızca bulaşıcı hastalıklar açısından değil, aynı zamanda kronik hastalıkların takibi, tedavisi ve yönetimi açısından da çeşitli güçlükler yaşamaktadır. Özellikle bulaşıcı hastalıklar, aşılama eksiklikleri ve kronik hastalık takibindeki aksamalar, hem göçmenleri hem de yerel halkı doğrudan etkileyen temel sağlık sorunları arasındadır (Daşlı, 2019, s. 15). Kısa sürede ve yoğun şekilde gerçekleşen kitlesel göç, sağlık sisteminde yük oluşturmakta ve hem yerel halk hem de göçmen topluluklar açısından sağlık göstergelerinde bozulmalara neden olabilmektedir.

Hava Yoluyla Bulaşan Hastalıklarda Artış

Göçmenlerin çoğu, kalabalık yaşam alanlarında (mülteci kampları, düzensiz yerleşim bölgeleri) hijyen koşullarının yetersiz olduğu ortamlarda yaşamak zorunda kalmıştır. Bu durum özellikle kızamık, tüberküloz, boğmaca, influenza (grip) ve son yıllarda COVID-19 gibi solunum yoluyla bulaşan hastalıkların hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur (Doğanay, M., & Demiraslan, H. (2016).

Aşı ile Önlenebilir Hastalıklarda Artış

Kitlesel göç hareketi sonucunda başta çocuklar olmak üzere göçmen nüfusunun aşılınmaması nedeniyle aşı ile önlenebilen (kızamık, çocuk felci, difteri ve boğmaca gibi hastalıklarda artış meydana gelmiştir.

Su ve Besinlerle Bulaşan Hastalıklarda Artış

Göçmenlerin sağlıklı ve kalabalık ortamlarda yaşamaları su ve besinlerle bulaşan hastalıkların görülme sıklığını artırmıştır (WHO, 2015). İshal, hepatit A, hepatit E, tifo kolera gibi hastalıklar bunlara örnek verilebilir. Özellikle çocuklarda görülen akut sulu ishal, beslenme bozukları ve ölümlere neden olabilmektedir (UNICEF, 2016).

Vektörlerle Bulaşan Hastalıklarda Artış

Göçmenlerin sağlıklı ve kalabalık ortamlarda yaşamaları sonucu vektörlerle bulaşan hastalıklarda da artış görülmektedir. Vektör hastalıkları; sivrisinek, kene, kum sineği gibi taşıyıcılar aracılığıyla yayılan bulaşıcı hastalıklardır ve göçmenlerin çoğunlukla sıcak, nemli ve hijyenik olmayan ortamlarda yaşaması bu hastalıkların yayılımını kolaylaştırmaktadır (WHO, 2016). Bu hastalıklara Layşmanyaya (şark çıbanı), sıtma, veba, uyuz gibi hastalıklar örnek verilebilir.

Malnütrisyon

Zorunlu göç hareketi, sadece barınma ve sağlık hizmeti değil aynı zamanda beslenme açısından da ciddi sorunlara yol açmıştır. Malnütrisyon (yetersiz ve dengesiz beslenme), hem mültecilerin yaşam kalitesini hem de sağlık sistemlerini tehdit eden önemli bir sorundur (UNHCR, 2020). Suriye göçü sonrası ortaya çıkan malnütrisyon sorunu, özellikle çocuklar, hamile kadınlar ve yaşlılar gibi savunmasız gruplar için hayati riskler taşımaktadır.

Aile Planlaması Kullanımında Yetersizlik

Kitlesel göç hareketiyle birlikte göçmen kadınları karşılaştığı en önemli sağlık sorunlarından biri de ürüme sağlığı hizmetlerine ve özel olarak aile planlaması yöntemlerine erişimde yaşanan yetersizliklerdir. Suriyeli kadınların çoğu, modern aile planlaması yöntemleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Geleneksel inançlar, düşük eğitim düzeyi ve sağlık okuryazarlığı eksikliği modern yöntemlerin kullanılmasını zorlaştırmaktadır (UNFPA, 2017).

Çocuk İstismarı

Göç olgusu, özellikle çocuklar açısından çeşitli risk faktörlerini beraberinde getirmekte ve çocuk istismarı vakalarının artmasına zemin hazırlamaktadır. Göç sürecinde yaşanan sosyoekonomik zorluklar, belirsizlik, aile içi stres ve sosyal destek yetersizliği, çocukların ihmal ve istismara açık hale gelmesine neden olmaktadır. Mülteciler ve göçmen çocuklar, hem aile içinde hem de yerleşik toplumla etkileşimlerinde fiziksel, duygusal ve cinsel istismar riskiyle karşı karşıya kalabilirler (Tuğut & Daşlı, 2019, s. 829). Bu durum, çocuğun

psikososyal gelişimini olumsuz etkilemekte ve uzun vadeli travmatik sonuçlar doğurabilmektedir. Önleyici politikalar bu bağlamda kritik önemdedir. Göçmenlerin çocuklarını çalıştırdıkları, dilendirdikleri ya da erken yaşta Türklerle evlendirmeye (çocuk gelinler) çalıştırdıkları bildirilmektedir (Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu, 2014, s. 49).

Göçmenlerin Yaşadıkları Ruhsal Sağlık Sorunları

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı, milyonlarca insanın yerinden edilmesine ve göç etmesine neden olmuştur. Bu zorunlu göç hareketi, göçmenlerin sadece fiziksel değil, aynı zamanda ruhsal sağlıklarını da ciddi şekilde etkilemiştir. Savaş travması, göç sürecindeki belirsizlik, kayıplar ve yeni toplumlara uyum zorlukları, Suriyeli göçmenler arasında yaygın psikolojik sorunlara yol açmaktadır (Hassan vd., 2016). Yapılan bir çalışmada, mülteciler arasında en yaygın görülen ruhsal sorunların depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu olduğu belirlenmiştir (Acartürk vd., 2015, s. 1-6). Savaş bölgelerinden göç eden mültecilerin travma sonrası stres bozukluğu ve travma ile ilgili diğer sorunlar için risk altında olduğu, bu durumun sosyal aile yaşamlarıyla başa çıkma yeteneklerini zayıflatabileceği ve farklı bir topluma uyumu zorlaştırabileceği bildirilmektedir (Fegert vd., 2018, s. 1).

Yaygın ruhsal sağlık sorunları arasında, Suriyeli göçmen nüfusu üzerinde sıkça rastlanan bazı problemler yer almaktadır. Travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), savaş, aile kaybı ve şiddet olaylarına tanıklık gibi travmatik yaşam deneyimlerinin etkisiyle yaygınlaşmaktadır. Araştırmalara göre, Suriyeli mültecilerde TSSB oranı %30'un üzerinde olabilir.

Depresyon ve anksiyete bozuklukları da göçmen bireylerde sık görülmektedir. Bu sorunlar, işsizlik, sosyal izolasyon, kötü barınma koşulları ve gelecek kaygısı gibi psiko-sosyal stres etmenleriyle ilişkilidir.

Uyum bozuklukları, yeni bir kültürel ve toplumsal çevreye alışma sürecinde ortaya çıkabilir. Dil sorunları, kültürel farklılıklar, ayrımcılık ve kimlik çatışmaları bu süreci zorlaştıran başlıca etkenlerdir.

Çocuk ve ergenlerde ise, travma ve çevresel stresörlerin etkisiyle gelişimsel ve davranışsal sorunlar gözlemlenebilir. Bunlar arasında uyku problemleri, alt ıslatma, dikkat dağınıklığı, öfke kontrolünde zorluklar ve okul başarısında düşüş yer almaktadır.

Göçmenlerin Sağlık Hizmetlerine Erişimde Yaşadıkları Sorunlar

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı Türkiye başta olmak üzere birçok ülkeye milyonlarca Suriyelinin göç etmesine neden olmuştur. Türkiye'de 2024 itibarıyla 3,2 milyon üzerinde Suriyeli göçmen geçici koruma kapsamında

yaşamaktadır (T.C Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). Bu büyük nüfus hareketi sağlık sistemini olumsuz etkilemiş, göçmenlerin sağlık hizmetine erişiminde sorun yaratmıştır. En yaygın sorunlardan biri dil bariyeridir. Suriyeli göçmenlerin büyük bir bölümü Türkçe bilmemekte, sağlık personelinin çoğu ise Arapça konuşamamaktadır. Bu durum doğru tanı konmasını ve uygun tedavinin verilmesini zorlaştırmakta, hasta hekim ilişkisini zayıflatmaktadır (Kısa & Yıldırım, 2021).

Birçok göçmen Türkiye’de sağlık sisteminin işleyişine aşina değildir. Hangi kurumlardan nasıl hizmet alacağı, hangi belgelerin gerektiği gibi konularda bilgisizdir bunun sonucunda sağlık hizmetine erişim zorlaşmakta mağduriyet yaşanmaktadır (Daşlı & Altay, 2021, s. 118). Sağlık hizmetlerine erişimin önündeki en büyük engellerden biri, göçmenlerin hukuki statüsüdür. Yasal statüsü net olmayan ya da kayıt dışı durumlarda bulunan bireyler sağlık sistemine dahil olamamaktadır. Geçici koruma altında bulunan bireyler belirli kamu kurumlarında sağlık hizmeti alabilmekte, özel sağlık kurumlarında ise ciddi maliyetlerle karşılaşmaktadır. Ayrıca göçmenlerin ikamet ettikleri şehir dışında sağlık hizmeti alabilmeleri çoğu zaman mümkün olmamaktadır.

Göçmenlerin büyük çoğunluğu düşük gelirli bireylerden oluştuğu için, sağlık hizmetine ulaşımında ekonomik güçlükler yaşanmaktadır. Ulaşım, reçete katkı payları, tetkik ücretleri ve bazı tedavi masrafları gibi dolaylı maliyetler hizmete erişimi engelleyici faktörler arasında yer almaktadır. Ayrıca sağlık personeli yetersizliği, sığınmacılara sağlık personelinin ilgisiz tutum sergilemesi ve hastanelerin tedavi etmek istememesi yer almaktadır. Göçmenler arasında savaş, travma ayrılık ve yoksulluk gibi nedenlerle psikolojik sorunlar yaygındır. Ancak birçok göçmen ruh sağlığı hizmetlerinde yararlanamamaktadır. Bunun nedeni hem hizmet sunumundaki yetersizlikler hem de psikolojik destek alma konusundaki kültürel çekincelerdir (Çappar & Dönmez, 2024). Bu sorunlardan biri de ruh sağlığı uzmanlarının eksikliğidir.

Göçmenlerin göç ettikleri yerlere ve bölge halkına uyum sağlamaları, aynı zamanda yaşadıkları sağlık sorunlarına yönelik danışmanlık almaları adına yeterli sayıda psikolog, psikiyatr, sosyal hizmet uzmanı ve danışmanlara ihtiyaç vardır. Bu uzmanlıkların yanı sıra dil ve kültürel farklılıklara yönelik ortaya çıkan anlaşmazlıklar için sağlık çalışanlarının dil ve kültürel uyum sorununun çözülmesi, her sağlık kuruluşunda yeterli sayıda tercüman bulundurması da göçmenlerin sağlık sorunlarının eğitimlerinin, özellikle mülteci ve sığınmacılara yönelik sağlık hizmetleri sunumu açısından yeterli olmadığı da belirtilmektedir (Türk Tabipler Birliği, 2016, s. 14). Göçmen bireylerin sağlık kurumlarında ayrımcılığa uğradığı vakalar da tespit edilmektedir. Bu durum hem sağlık hizmeti

sunan hem de alan kişiler arasında toplumsal ayrışmayı derinleştirmektedir. Ayrımcılığa uğrayan bireylerin sağlık sistemine olan güveni azalmaktadır.

Türkiye’de Göçmenlere Yönelik Sağlık Politikaları ve Sunulan Sağlık Hizmetleri

Türkiye, sahip olduğu stratejik coğrafi konumu nedeniyle hem transit geçiş hem de hedef ülke konumundadır. Özellikle 2011 yılında başlayan Suriye iç savaşı sonrasında, Türkiye, dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke haline gelmiştir (UNHCR, 2023). Bu kitlesel göç hareketi, başta sağlık sistemi olmak üzere kamu hizmetlerinin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmıştır.

Göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişimini düzenleyen temel yasal dayanaklar arasında 2013 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği yer almaktadır. Bu düzenlemeler çerçevesinde, geçici koruma kapsamındaki kayıtlı Suriyeliler kamu sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanabilmektedir. Öte yandan, kayıt dışı bireyler yalnızca acil sağlık hizmetlerine erişim sağlayabilmektedir.

25 Ağustos 2016 tarihine kadar Sağlık Bakanlığı Acil Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen sağlık hizmetleri, bu tarihten itibaren Türkiye Halk Sağlığı Kurumu bünyesinde kurulan Göç Sağlığı Hizmetleri Daire Başkanlığı tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Suriyeli nüfusun yoğun olarak bulunduğu bölgelerde, Halk Sağlığı Müdürlükleri'ne bağlı olarak hizmet veren Göçmen Sağlığı Birimleri (GSB) aracılığıyla birinci basamak sağlık hizmetlerine erişim kolaylaştırılmıştır.

2014 yılından itibaren, geçici koruma kapsamındaki bireylere Geçici Koruma Kimlik Belgesi verilmiş olup, acil sağlık hizmetlerinden yararlanmak için bu belge zorunlu tutulmamaktadır (Gültaş & Yalçın Balçık, 2018, s. 196–197; Göç İdaresi Başkanlığı, 2023). Kayıtlı sığınmacılara sunulan birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetleri, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından belirlenen Sağlık Uygulama Tebliği (SUT) kapsamındaki ücretler üzerinden yürütülmektedir. Söz konusu hizmetlerin maliyeti AFAD tarafından karşılanmakta; ancak yüksek maliyetli ilaçlar ve bazı tedaviler için oluşan bedel farklarının karşılanmaması, Suriyeli sığınmacılar açısından önemli bir finansal engel teşkil etmektedir (Kocataş, 2009).

Suriyeli nüfusun Türkiye’ye girişinden itibaren, hem göçmenlerin hem de sınır bölgelerinde yaşayan yerel halkın sağlığını korumaya yönelik olarak Genişletilmiş Bağışıklama Programı uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, sınır geçişlerinde sağlık taramaları yapılmış; 0–5 yaş çocuklara çocuk felci aşısı (OPV), 9 ay–15 yaş çocuklara kızamık-kızamıkçık-kabakulak (KKK) aşısı, yaşa uygun karma aşılar ile gebe bireylere tetanos-difteri aşıları uygulanmıştır (Gültaş

& Yalçın Balçık, 2018, s. 197). Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlık politikalarının temelini oluşturan mevzuat ve projeler şu şekilde sıralanabilir (Gültaç ve Yalçın Balçık, 2018, s. 195):

- AFAD Yönetmeliği (19.02.2011)
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (04.04.2013)
- Geçici Koruma Yönetmeliği (22.10.2014)
- Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslar (25.03.2015)
- AFAD–Sağlık Bakanlığı Protokolleri (01.07.2015 ve 01.01.2016)
- Göçmen Sağlığı Merkezleri/Birimlerine Dair Yönerge (03.09.2015)
- AFAD Genelgesi: Suriyeli Misafirlerin Sağlık ve Diğer Hizmetleri (12.10.2015)
- Geçici Koruma Altına Alınanlara Verilecek Sağlık Hizmetlerine Dair Esaslarda Değişiklik (04.11.2015)
- Göçmenlere yönelik uygulanan politika ve uygulama gelişmeleri aşağıda sıralanmıştır:
- 2016: Avrupa Birliği destekli SIHHAT Projesi başlatıldı; Göçmen Sağlığı Merkezlerinin (GSM) sayısı artırıldı; Suriyeli sağlık personellerine yönelik mesleki adaptasyon programları başlatıldı.
- 2017: Eğitimlerini tamamlayan Suriyeli doktor, hemşire ve tercümanlar GSM’lerde istihdam edildi.
- 2018: Mobil sağlık hizmetleri, kırsal ve dezavantajlı bölgelere yaygınlaştırıldı.
- 2019: Geçici çözümler yerine uzun vadeli entegrasyon hedefleri doğrultusunda hizmetler yeniden yapılandırıldı.
- 2020–2021: COVID-19 sürecinde Suriyeli sığınmacılar, Türk vatandaşlarıyla eşit biçimde test, tedavi ve aşılama hizmetlerinden ücretsiz faydalandı. Çok dilli bilgilendirme kampanyaları yürütüldü. GSM’lere pandemiyle ilgili özel birimler eklendi.
- 2022: GSM’ler teknik olarak geliştirildi; kadın doğum, çocuk sağlığı, beslenme ve ruh sağlığı hizmetleri yaygınlaştırıldı.
- 2023: GSM’ler, birinci basamak sağlık sistemine entegre edilmeye başlandı. Sağlık okuryazarlığı, kronik hastalık yönetimi ve sosyal uyum desteklenmeye devam etti.

Türkiye, Suriye’de yaşanan insani krizin başlangıcından bu yana "açık kapı politikası" benimseyerek sığınmacıların temel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2017) verilerine göre, Türkiye-

Suriye sınırına yakın 10 ilde kurulan 21 Geçici Barınma Merkezi'nde yaklaşık 228.524 Suriyeli barınmaktadır. Bu merkezler, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından inşa edilmiş olup; barınma, beslenme, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetler sunulmaktadır. Barınma merkezi dışında yaşayan Suriyelilerin temel ihtiyaçları da yine AFAD koordinasyonunda karşılanmaktadır.

2011 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından alınan kararla, Suriyeli sığınmacılara geçici koruma statüsü verilmiş; bu statü kapsamında bireylere süresiz ikamet, zorla geri gönderilmeme ve temel hizmetlere erişim hakkı tanınmıştır. Ayrıca, AFAD Genelgesi uyarınca, acil sağlık hizmetleri SUT kapsamında Türk vatandaşlarına sağlanan hizmetlerle eşdeğer şekilde ücretsiz sunulmakta; koruyucu ve tedavi edici hizmetler de kapsama alınmaktadır (Gültaş & Yalçın Balçık, 2018, s. 195–196).

Türkiye, Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlık hizmetleri kapsamında güçlü bir kurumsal altyapı oluşturmuş; hukuki düzenlemeler, uluslararası iş birlikleri ve entegrasyon odaklı politikalarla hizmet sunum kapasitesini artırmıştır. Ancak, kaynakların sürdürülebilirliği, hizmetlerin kalitesi ve entegrasyon sürecinin çok boyutlu yapısı, politika yapıcılarının dikkatle ele alması gereken alanlar arasında yer almaktadır.

Göçmenlerin Yaşadıkları Sağlık Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri

2025 yılı itibarıyla Türkiye, yaklaşık 3,2 milyon Suriyeli göçmene ev sahipliği yapmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025). Bu kitlesel göç hareketi yalnızca sosyoekonomik yapıyı değil, aynı zamanda sağlık sistemi üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Suriyeli göçmenlerin yaşadığı sağlık sorunları; başta hizmetlere erişimde güçlükler, dil engeli, ruhsal destek eksikliği ve kronik hastalıkların takibi olmak üzere birçok alanda yoğunlaşmaktadır.

Her ne kadar Türkiye, Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamında Suriyeli göçmenlere kamu sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanma hakkı tanımış olsa da, uygulamada çeşitli yapısal sorunlar yaşanmaktadır (Kaya & Ören, 2020). Özellikle adres kayıt sisteminin zorunlu olması, sevk zinciri uygulamaları, kontenjan yetersizlikleri ve il dışına çıkış kısıtlamaları, sağlık hizmetlerine erişimi olumsuz etkilemektedir.

Suriyeli göçmenlerin Türkiye'deki sağlık hizmetlerine erişiminde yaşanan yapısal, kültürel ve sistemsal sorunlar, yalnızca insani değil, aynı zamanda halk sağlığı açısından da stratejik bir mesele haline gelmiştir. Literatürde yer alan öneriler doğrultusunda, travmaya maruz kalmış bireylerin çok boyutlu ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bütüncül sağlık politikalarının geliştirilmesi, göçmen sağlığının korunması ve toplumla entegrasyonunun sağlanması açısından

kritik önem arz etmektedir. Literatürde, savaş ve çatışma nedeniyle travma yaşamış ailelerin gereksinimlerini en iyi şekilde ele almaya yönelik geliştirilen öneriler şu şekildedir;

1. Psikososyal Risklerin Erken Tanınması

Zorunlu göç ve savaş gibi travmatik deneyimlerin ardından bireylerde travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon ve anksiyete bozuklukları sık görülmektedir (Silove, Ventevogel & Rees, 2017). Bu psikolojik etkiler yalnızca bireysel düzeyde kalmayıp, aile içi ilişkiler ve ebeveynlik rolleri üzerinde de olumsuz etkiler yaratmaktadır (Betancourt et al., 2010). Travmanın kuşaklar arası aktarımını önlemek ve aile bireyleri arasında duygusal bağların yeniden kurulmasını desteklemek amacıyla aile temelli psikososyal müdahale programlarının uygulanması önerilmektedir (Panter-Brick, Hadfield, Dajani, Eggerman, Ager, & Ungar, 2018)

Bu doğrultuda, eğitime erişimin sağlanması, yapılandırılmış boş zaman etkinliklerinin teşviki ve günlük yaşam stresini azaltıcı stratejilerin öğretilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle çocuklara ve ailelere yönelik erken danışmanlık, psikososyal destek ve yönlendirme hizmetleri, psikolojik dayanıklılığı artırmada belirleyici bir rol oynamaktadır (Fegert et al., 2018, s. 5–7).

2. Aile Dostu Yaşam ve Barınma Alanlarının Sağlanması

Geçici barınma merkezlerinde yaşam kalitesinin artırılması ve aile birliğinin korunması, psikososyal refah açısından kritik bir unsurdur. Mültecilere yönelik konut planlamalarında mahremiyet, güvenlik, komşuluk ilişkileri ve çocukların korunması gibi unsurlar öncelikli olarak dikkate alınmalıdır Cordan ve Aktan (2025), barınma alanlarının ailelerin mekânsal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamaması durumunda, stres düzeylerinde artış yaşandığını belirtmektedir. Güvenli ve istikrarlı yaşam alanlarının sağlanması, bireylerin hem psikolojik esenliği hem de toplumsal uyumu açısından belirleyici olmaktadır (Fegert et al., 2018).

3. Ebeveynlik Becerilerini Güçlendirme ve Çocuk Destek Programları

Göç ve savaş gibi krizler sonrasında ebeveynlerin çocuklarıyla kurduğu ilişki, onların psikolojik iyilik hali üzerinde doğrudan etkilidir. Travmaya maruz kalmış ebeveynler için geliştirilecek ebeveyn eğitimleri, psikososyal destek grupları ve pozitif ebeveynlik programları, hem ebeveynlerin hem de çocukların stresle baş etme kapasitesini artıracaktır. Betancourt ve arkadaşları (2013), savaş sonrası çocuklara yönelik destek programlarının, ancak ebeveynlerin aktif katılımı ve desteğiyle etkili olabileceğini vurgulamaktadır. (Apaydın, 2024) ise, ebeveyn-çocuk ilişkisi ile çocukların ruh sağlığı arasında güçlü bir korelasyon bulunduğunu ortaya koymuştur.

4. Eğitim ve Okul Tabanlı Psikososyal Müdahaleler

Okul ortamı, göç ve çatışma sonrası çocuklar için yalnızca akademik değil, aynı zamanda psikolojik düzenleme ve güvenlik alanıdır. Bu bağlamda, eğitim kurumlarında öğretmenlerin travmaya duyarlı yaklaşımlar konusunda eğitilmesi; öğrencilerin sosyo-duygusal gelişimlerini destekleyen, rutin ve yapılandırılmış bir ortam oluşturulması gerekmektedir (Macksoud & Aber, 1996). UNICEF ve UNHCR tarafından geliştirilen Child-Friendly Spaces (Çocuk Dostu Alanlar) uygulamaları, bu alanda etkili ve uygulanabilir modeller arasında yer almaktadır.

5. Ekonomik Destek ve Sosyal Sermayenin Güçlendirilmesi

Ailelerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları, psikolojik dayanıklılıklarını artıran önemli bir faktördür. Miller ve Rasmussen (2010), mültecilerin yaşadığı günlük stresörlerin – özellikle yoksulluk, işsizlik ve belirsizlik gibi sosyoekonomik zorlukların – travmatik yaşantılardan daha kalıcı etkiler bırakabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle, mültecilere yönelik sosyal yardım politikaları, geçim kaynaklarını destekleyici girişimler ve istihdam olanakları içeren programlar hayata geçirilmelidir.

ünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Avrupa Bölge Ofisi, mültecilerin ve zorunlu göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişiminde bütüncül, kapsayıcı ve insan hakları temelli bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu doğrultuda, göçmen ve mülteci nüfusun sağlık sistemine etkin biçimde entegrasyonunu sağlamak amacıyla aşağıda belirtilen yol gösterici ilkeleri önermektedir (WHO, www.euro.who.int):

- Ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarından yararlanma hakkı,
- Eşitlik ve ayrımcılık yapmama,
- Sağlık hizmetlerine eşit erişim,
- İnsan merkezli, mülteci ve göçmen ve cinsiyete duyarlılık sistemleri,
- Sağlık koşullarına dayalı kısıtlayıcı olmayan sağlık uygulamaları,
- Devletin tamamı ve toplumun tamamı için yaklaşımlar,
- Mülteci ve göçmenlerin sosyal katılımı,
- Ortaklıklar ve iş birliği,
- DSÖ, mültecilerin sağlığını geliştirmek için yol gösterici belirlediği öncelikler (WHO, www.euro.who.int):
- Bakım kalitesini ve sürekliliği sağlamak
- Küresel bölgesel ve ülke gündeminde ve acil durum planlamasında genel olarak mülteci sağlığını savunmak
- Mültecilere duyarlı sağlık politikaları, yasal ve sosyal koruma ve program müdahaleleri geliştirmek
- Sağlığın sosyal belirleyicilerini ele alma kapasitesini artırmak

- Sağlık izleme ve sağlık bilgi sistemlerini güçlendirmek
- Evrensel sağlık kapsamı dahil olmak üzere sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin elde edilmesine yönelik ilerlemeyi hızlandırmak
- Mülteciler arasında mortalite ve morbiditeyi azaltmak
- Mülteci ve göçmen ortamlarında yaşayan kadın, çocuk ve ergenlerin sağlığını ve iyiliğini korumak geliştirmek
- Ülkeler arası koordinasyon ve iş birliği mekanizmalarını güçlendirmek
- Yabancı düşmanlığına ve dil farklılığı sonucu oluşan iletişim sorunlarına karşı mücadele etmek.

Sonuç

Göç ve sağlık arasındaki ilişki, çağdaş küresel sorunlar bağlamında disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınması gereken karmaşık ve çok katmanlı bir olgudur. Bu çalışmada, zorunlu göç hareketlerinin neden olduğu sosyal, ekonomik ve politik dönüşümlerin bireylerin ve toplulukların fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlıkları üzerindeki etkileri incelenmiş; göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişim süreçleri, karşılaştıkları yapısal engeller ve bu engellerin sağlık çıktıları üzerindeki etkileri nedensel bir çerçevede değerlendirilmiştir. Özellikle çatışma, savaş, yoksulluk ve insan hakları ihlalleri gibi itici faktörlerle gerçekleşen zorunlu göçlerin, göçmen bireylerin sağlık koşullarını ciddi biçimde tehdit ettiği; bu durumun sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal sağlık göstergeleri üzerinde de belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

Göçmen bireylerin maruz kaldığı çok yönlü riskler –örneğin barınma yetersizlikleri, kötü hijyen koşulları, beslenme bozuklukları, sağlık hizmetlerine sınırlı erişim, ayrımcılık ve dışlanma gibi sosyal determinizmalar– sağlık durumlarını doğrudan etkileyen yapısal faktörler olarak öne çıkmaktadır. Göç süreci boyunca ve sonrasında karşılaşılan bu olumsuz yaşam koşulları, hem bulaşıcı hastalıkların yayılımı hem de kronik hastalıkların yönetiminde ciddi aksaklıklara neden olmaktadır. Ayrıca savaş ve zorunlu yerinden edilme gibi travmatik yaşantılar, bireylerin ruh sağlığını derinden etkilemekte; travma sonrası stres bozukluğu (TSSB), depresyon, kaygı bozuklukları gibi psikiyatrik tablolarda yüksek prevalanslar gözlemlenmektedir. Dolayısıyla göçmen sağlığı yalnızca bireysel bir sorun olarak değil, halk sağlığı perspektifinden değerlendirilmesi gereken bir toplumsal meseledir.

Bu bağlamda, göç ve sağlık arasındaki nedensel ilişki, çok boyutlu sağlık eşitsizliklerini görünür kılmakta ve devletlerin, uluslararası kuruluşların ve sivil toplum aktörlerinin sağlık politikalarını yeniden şekillendirmesini gerekli kılmaktadır. Özellikle Suriyeli mülteciler örneği üzerinden Türkiye özelinde

yürütülen analizler, göçmenlere sunulan sağlık hizmetlerinin mevzuat düzeyinde hak temelli bir çerçevede yapılandırıldığını; ancak uygulamada bu haklara erişimin çeşitli yapısal ve idari engeller nedeniyle sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Adres kaydı zorunluluğu, sevk zinciri, dil bariyerleri, kontenjan yetersizlikleri ve sağlık sistemindeki kurumsal kapasite sorunları, göçmenlerin özellikle birinci ve ikinci basamak sağlık hizmetlerine erişiminde belirgin kısıtlar yaratmaktadır.

Göçmenlerin sağlık sistemine entegrasyonunda yaşanan zorlukların aşılabilmesi için yalnızca sağlık hizmet sunumunun iyileştirilmesi yeterli değildir. Aynı zamanda kültürel duyarlılık, sağlık okuryazarlığı, dil desteği, psikososyal destek mekanizmaları, toplumsal farkındalık ve uzun vadeli entegrasyon politikalarının eşgüdüm içinde hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Göçmen Sağlığı Merkezleri (GSM'ler) ve mobil sağlık ekipleri, göçmenlerin birinci basamak hizmetlere ulaşımında kritik bir rol oynamakta; ancak hizmet kalitesinin ve yaygınlığının artırılması hâlâ önemli bir ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır.

DSÖ'nün belirlediği yol gösterici ilkeler doğrultusunda, göçmenlerin sağlık hakkına eşit ve ayırım gözetmeyen bir biçimde erişiminin sağlanması, devletlerin hem ulusal hem de uluslararası yükümlülükleri arasında yer almaktadır. Evrensel sağlık kapsayıcılığı, kültürel uygunluk, insan hakları temelli yaklaşım ve toplum temelli sağlık planlaması gibi ilkelerin sahada somut uygulamalarla desteklenmesi, göçmen sağlığı politikalarının sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Özellikle göçmenlerin yaşadığı ruhsal sorunların tanılanması ve tedavisine yönelik toplum temelli ruh sağlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması, bireysel iyilik hâlinin yanı sıra toplumsal uyumun da güçlendirilmesine katkı sunacaktır.

Göç ve sağlık arasındaki nedensel ilişkinin en çarpıcı örneklerinden biri de savaş ve yerinden edilme gibi travmatik deneyimlerin hem ebeveynlik rollerini hem de çocukların gelişimsel süreçlerini sekteye uğratmasıdır. Bu nedenle, aile temelli psikososyal müdahaleler, ebeveyn destek programları, çocuk dostu alanlar ve okul tabanlı travma duyarlı yaklaşımlar, özellikle göçmen çocuklar için koruyucu faktörler arasında yer almakta ve uzun vadeli ruhsal sağlık kazanımları sağlamaktadır. Ayrıca ekonomik bağımsızlık ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi, göçmen bireylerin sağlıkla baş etme kapasitelerini artıran yapısal destekler arasında değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, göç ve sağlık arasındaki ilişki, yapısal eşitsizliklerin yeniden üretildiği bir düzlemde biçimlenmekte ve hem bireysel hem de toplumsal düzeyde çok katmanlı etkiler doğurmaktadır. Bu ilişkiyi dönüştürmek ve göçmenlerin sağlık hakkını etkin biçimde korumak için yalnızca sağlık

politikaları değil, aynı zamanda sosyal hizmetler, eğitim, istihdam ve konut politikaları gibi diğer temel kamu hizmetleriyle bütüncül bir entegrasyonun sağlanması gereklidir. Türkiye örneği özelinde değerlendirildiğinde, göçmen sağlığı alanında önemli adımlar atılmış olsa da, mevcut uygulamaların daha kapsayıcı, sürdürülebilir ve insan onurunu gözeten bir perspektifle geliştirilmesi gerekmektedir.

Göçmenlerin sağlık sistemine entegrasyonu sürecinde izlenecek yol haritasının, yalnızca geçici çözümlerle değil; uzun vadeli, çok sektörlü ve hak temelli politikalarla yapılandırılması, hem göçmen topluluklarının yaşam kalitesinin artırılması hem de toplumun genel sağlık düzeyinin korunması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, göç ve sağlık ilişkisinin salt bir hizmet sunumu meselesi değil, aynı zamanda toplumsal adalet, insan hakları ve kamu sağlığı açısından ele alınması gereken temel bir konu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

- Akbaş, R., Yılmaz, H., & Özdemir, F. (2018). Göçmen çocukların eğitimde karşılaştıkları sorunlar: Bir alan araştırması. *Eğitim ve Toplum Dergisi*, 16(2), 45–62.
- Apaydın, B. (2024). *Ebeveyn stresi, ebeveyn tutumları ve ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi).
- Arslan, İ., & Ay, H. M. (2007). Güneydoğu Anadolu Bölgesine yönelik uygulanan iktisadi politikalar. *KMÜ İİBF Dergisi*, 9(13), 411–423.
- Atasü-Topcuoğlu, R. (2012). Düzensiz göç: Küreselleşmede kısıtlanan insan hareketliliği. In G. Ihlamur-Öner & A. Öner (Eds.), *Küreselleşme çağında göç: Kavramlar, tartışmalar* (ss. 501–509). İletişim Yayınları.
- Bucak, İ. H., Almış, H., Benli, S., & Turgut, M. (2017). Göçmen çocuklarda demir eksikliği anemisi ve malnütrisyon prevalansı. *Adıyaman Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı*.
- Çappar, Y., & Dönmez, A. (2024). Göçmenlerde oluşabilecek riskler ve buna yönelik toplum ruh sağlığı hemşiresinin görevleri. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 40(1), 147–153. <https://doi.org/10.53490/eghehemsire.1071113>
- Doğanay, M., & Demiraslan, H. (2016). Public health challenges of the Syrian refugee crisis in Turkey: Evidence from recent data. *Health Security*, 14(6), 491–499. <https://doi.org/10.1089/hs.2016.0054>
- Erenel, M., Yılmaz, N., & Özdemir, H. (2017). Türkiye'deki Suriyeli göçmen kadınlar arasında güvenli doğurganlık ve güvenli annelik. *IDUHEs*, 7(1), 42–55.
- Fegert, J. M., Diehl, C., Leyendecker-Schölmerich, B., Hahlweg, K., & Prayon-Blum, V. (2018). Psychosocial problems in traumatized refugee families: Overview of risks and some recommendations for support services. *Bibliothek der Universität Konstanz*. <https://doi.org/10.5283/ubki:000035>
- Hassan, G., Kirmayer, L. J., Mekki-Berrada, A., Quosh, C., el Chammay, R., Deville-Stoetzel, J.-B., Youssef, A., Jefee-Bahloul, H., Barkeel-Oteo, A., Coutts, A., Song, S., & Ventevogel, P. (2015). *Culture, context and the mental health and psychosocial wellbeing of Syrians: A review for mental health and psychosocial support staff working with Syrians affected by armed conflict*. UNHCR. <https://www.unhcr.org/55f6b90f9.pdf>
- Kaya, M., & Ören, B. (2020). Türkiye’de mültecilere sunulan sağlık hizmetleri’nin hukuksal zemini. *Sağlık Profesyonelleri Araştırma Dergisi*, 2(2), 88–93.

- Kirişçi, K. (2014). Suriyeli mülteciler ve Türkiye'nin zorlukları: Misafirperverliğin ötesine geçmek. *Brookings Institution*. <https://www.brookings.edu/research/suriyeli-multeciler-ve-turkiyenin-zorluklari>
- Kocaman, T. (2008). Türkiye'de iç göçler ve göç edenlerin nitelikleri (1965–2000). *TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı*.
- Panther-Brick, C., Hadfield, K., Dajani, R., Eggerman, M., Ager, A., & Ungar, M. (2018). Bağlam içinde dayanıklılık: Suriyeli mülteci ve Ürdünlü ev sahibi topluluk ergenleri için kısa ve kültürel temelli bir önlem. *Çocuk Gelişimi*, 89(5), 1803–1820.
- Sert, D. Ş., & Danış, D. (2021). Framing Syrians in Turkey: State control and no crisis discourse. *International Migration*, 59(1), 197–214.
- Şahin, G. (2024). *Çifte dezavantajlılık bağlamında Türkiye'de ikamet eden yabancı uyruklu engellilerin sosyal sorunları: Ankara ili örneği* (Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı).
- Şimşek, D., Yılmaz, N., & Özdemir, H. (2017). Türkiye'deki Suriyeli göçmen kadınlar arasında güvenli doğurganlık ve güvenli annelik. *IDUHEs*, 7(1), 42–55. <https://doi.org/10.16950/iduhe.295598>
- Şimşek, Z., Yentür Doni, N., Hilali, N., & Yıldırım kaya, G. (2015). Micronutrient deficiencies among Syrian refugee women in Şanlıurfa, Turkey. *Refugee Health Review*, 8(2), 77–85.
- Türkün, A. (2011). Kentsel dönüşüm ve hegemonik güç ilişkileri. *Uluslararası Planlama Çalışmaları*, 16(1), 61–72. <https://doi.org/10.1080/13563475.2011.552473>
- Yükseker, D., & Erder, M. (2017). Türkiye ve Suriyeli göçmen kadınlara ait gebelik ve seroloji parametrelerinin karşılaştırılması. *Smyrna Tıp Dergisi*, 7(1), 42–55.
- Acartürk, C., Konuk, E., Cetinkaya, M., Senay, İ., Sijbrandij, M., Cuijpers, P., & Aker, T. (2015). EMDR for Syrian refugees with posttraumatic stress disorder symptoms: Results of a pilot randomized controlled trial. *European Journal of Psychotraumatology*, 6(1), 27414. <https://doi.org/10.3402/ejpt.v6.27414>
- Adıgüzel, Y. (2019). *Göç sosyolojisi*. Nobel Yayınları.
- Akar, S., & Erdoğan, M. M. (2018). Türkiye'de Suriyeli mülteciler ve işgücü piyasasına etkileri. *Çalışma ve Toplum*, 4, 923–940.

- Aksoy, M., Akkanat, S., Yılmaz, N., & Özsoy, S. (2017). Türkiye’de düzensiz göç olgusu: 6458 sayılı yabancılar ve uluslararası koruma kanunu bağlamında Gümüşhane örneği. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(12), 89–99.
- Alawa, J., Zarei, P., & Khoshnood, K. (2019). Evaluating the provision of health services and barriers to treatment for chronic diseases among Syrian refugees in Turkey. *Journal of Global Health*, 9(1), 010402. <https://doi.org/10.7189/jogh.09.010402>
- Algan, B., & Künçek, E. (2003). *Göç, kültür ve toplum*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Aygün, O., Gökdemir, Ö., Bulut, Ü., Yaprak, S., & Güldal, D. (2016). Valuation of primary health care services which is provided to refugees within a public health center. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(1), 6–12.
- Betancourt, T. S., Brennan, R. T., & Williams, T. P. (2010). Mental health and psychosocial support in humanitarian settings: A review of the literature. *International Review of Psychiatry*, 22(2), 118–128. <https://doi.org/10.3109/09540261003751556>
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2003). *Yeni yoksulluk ve Türkiye’nin değişen refah rejimi*. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP).
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67–91.
- Castles, S., & Miller, M. J. (2022). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (B. Göçer, Çev.). GAV Perspektif Yayınları.
- Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2014). *The age of migration: International population movements in the modern world* (5th ed.). Palgrave Macmillan.
- Cordan, Ö., & Aktan Özcan, T. (2025). Parameters for remaking home interiors in forced migration: An example of Syrians living in Sultanbeyli. *ITU Journal of Faculty of Architecture*, 21(2), 339–353.
- Daşlı, Y. & Altay, A. (2021). *Göç ve sağlık*. E. Arslan (Ed.). *Bölgesel Gelişmeler Işığında Uluslararası Göç ve Türkiye*, (ss. 107-126), Nobel Yayınevi.
- Daşlı, Y. (2019). Sağlık sosyolojisine giriş. In Y. Daşlı & E. Bulut (Eds.), *Sağlık sosyolojisi* (ss. 1–28). Anı Yayıncılık.
- Daşlı, Y., & Harmandaoğlu, N. (2024). İlk çağdan günümüze göç ve göçü açıklamaya yönelik kuramlar. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 10(3), 370–381. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11396789>
- Dedeoğlu, N. (2016). *Savaş, göç ve sağlık*. Türk Tabipler Birliği Yayınları.

- Del Carpio, X. V., & Wagner, M. C. (2015). *The impact of Syrian refugees on the Turkish labor market* (World Bank Policy Research Working Paper No. 7402). World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7402>
- Dinçer, H., & Özasan, B. (2004). Duygusal zeka ile örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi. *İşgüç - Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6(2), 1–22. <https://www.isguc.org/?cilt=6&id=228&p=makale&sayi=2&yil=2004>
- Düvell, F. (2006). *Illegal immigration in Europe: Beyond control*. Palgrave Macmillan.
- Ekmekci, E. (2017). The flipped writing classroom in Turkish EFL context: A comparative study on a new model. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 18(2), 151–167.
- Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden kaçışlara: Göç ve göçmenler kuram, yöntem ve alan yazıları*. Phoenix Yayınevi.
- Erder, S. (1996). *İstanbul'a bir kent konu: Ümraniye*. İletişim Yayınları.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025). *Türkiye 2025 yılı göç raporu*. T.C. İçişleri Bakanlığı. <https://www.goc.gov.tr/turkiye-goc-raporu-2025>
- Gültaş, A. S., & Balçık, P. Y. (2018). Suriyeli sığınmacılara yönelik sağlık politikaları. *Sakarya Tıp Dergisi*, 8(2), 193–204.
- İçduygu, A. (2020). Decentring migrant smuggling: Reflections on the Eastern Mediterranean route to Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1804194>
- İçduygu, A., & Diker, E. (2019). *Göç ve sağlık: Türkiye örneği*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- İnan, C. E. (2016). Göç kavramı. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 11–30.
- International Organization for Migration. (2013). *World migration report 2013: Migrant well-being and development* (p. 227).
- IOM (International Organization for Migration). (2019). *Glossary on migration* (No. 34). https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf
- IOM. (2013). *Göç terimleri sözlüğü* (2 . b.). R. Perruchoud & J. Redpath-Cross (Eds.), Uluslararası Göç Örgütü (No. 31).
- Karagel, H. (2021). Coğrafya kader değildir: Göç olgusu. İ. Kalaycı & G. Kalmış (Ed.), *Çağlar boyu göç (Tarih-Kültür-Medeniyet)* (ss. 1–31). Gazi Kitabevi.
- Keleş, R. (2012). *Kentleşme politikası* (12 . basım, s. 257). İmge Kitabevi.
- Kısa, A., & Yıldırım, B. (2021). Göçmenlerin sağlık hizmetlerine erişiminde dil bariyerlerinin etkisi. *Göç ve Sağlık Dergisi*, 10(2), 45–60.

- Koçak, Y., & Terzi, E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163–184.
- Koser, K. (2007). *International migration: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Lee, E. S. (1969). A theory of migration. J. A. Jackson (Ed.), *Migration* (ss. 282–297). Cambridge University Press.
- Macksoud, M. S., & Aber, J. L. (1996). The war experiences and psychosocial development of children in Lebanon. *Child Development*, 67(1), 70–85.
- Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2010). War exposure, daily stressors, and mental health in conflict and post-conflict settings: Bridging the divide between trauma-focused and psychosocial frameworks. *Social Science & Medicine*, 70(1), 7–16.
- Mutluer, M. (2003). *Uluslararası göçler ve Türkiye*. Çantay Kitabevi.
- önmez, B., & Daşlı, Y. (2023). Göç ve kültür ilişkisi: Kuramsal bir çalışma. *The Journal of Academic Social Science*, 11(146), 154–166.
- Pazarlıoğlu, M. V. (2007). İzmir örneğinde iç göçün ekonometrik analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(1), 121–135.
- Şen, M. (2014). Türkiye’de iç göçlerin neden ve sonuç kapsamında incelenmesi. *Çalışma ve Toplum*, 40(1), 40–54.
- Sharara, S. L., & Kanj, S. S. (2014). War and infectious diseases: Challenges of the Syrian civil war. *PLOS Pathogens*, 10(11), e1004438. <https://doi.org/10.1371/journal.ppat.1004438>
- Silove, D., Ventevogel, P., & Rees, S. (2017). The contemporary refugee crisis: An overview of mental health challenges. *World Psychiatry*, 16(2), 130–139. <https://doi.org/10.1002/wps.20438>
- Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştay Sonuç Raporu. (2014). (*Çalıştay sonuç raporu*, s. 49). Göç Araştırmaları Merkezi.
- T.C. Göç İdaresi Başkanlığı. (2024). *Türkiye göç raporu 2024*. <https://www.goc.gov.tr>
- T.C. Resmî Gazete. (2013, Nisan 11). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* (6458 sayılı). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6458&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022). *Göçmenlere yönelik sağlık hizmetleri raporu*. Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Taşçı, A. (2009). *Göç ve toplum: Sosyo-kültürel etkiler*. Toplumsal Araştırmalar Yayınları.

- Tugut, N., & Daşlı, Y. (2019). Determining health professionals' knowledge levels on child abuse and neglect. *Journal of Turkish Studies*, 14, 827–839.
- Türk Dil Kurumu. (2025, Ağustos 12). *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr>
- Türk Tabipler Birliği. (2016). *Türkiye’de göçmen sağlığı raporu* (s. 14). Türk Tabipler Birliği Yayınları. <https://www.ttb.org.tr>
- Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2016). *Türkiye göç raporu 2016*. Göç İdaresi Başkanlığı.
- Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB). (2020a). *2020 yılı idare faaliyet raporu*. TÜSEB.
- Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB). (2020b). *Türkiye sağlık araştırmaları raporu 2020*. <https://www.tuseb.gov.tr/rapor2020>
- Tuzcu, A., & Bademli, K. (2014). Göçün psikososyal boyutu. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 6(1), 56–66.
- UN Department of Economic and Social Affairs, Division for Sustainable Development. (1998). *Sustainable development: Success stories* (ST/DESA(05)/S964/1998).
- UNHCR. (2018). *UNHCR global trends: Forced displacement in 2017*.
- UNHCR. (2022). *Global trends: Forced displacement in 2021*. United Nations High Commissioner for Refugees.
- UNHCR. (2023). *Türkiye 2023 yıllık sonuç raporu*. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği.
- UNICEF (2017). *The state of the world’s children 2016: A fair chance for every child*. <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2016>
- UNICEF. (2019). *Children in Syria: The impact of conflict*.
- UNICEF. (2023). *The state of the world’s children 2023: For every child, vaccination*. <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2023>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2020). *Global Trends: Forced Displacement in 2019*.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2024). *Global report 2023*. <https://www.unhcr.org>
- United Nations Population Fund (UNFPA). (2017).
- Uygun, A., Aydın, S., & Koç, H. (2025). Maternal and newborn health inequalities among Syrian refugees in Turkey: A systematic review and meta-analysis. *International Journal for Equity in Health*, 24, Article 160.

- World Health Organization Regional Office for Europe. (2017). *Report of the Sixth Ministerial Conference on Environment and Health (Ostrava Declaration and related policy outcomes)*.
https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0009/353002/WHO-EURO-2017-3008-42766-59662.pdf
- World Health Organization. (2015). *Global tuberculosis report 2015*.
https://www.who.int/tb/publications/global_report/en/
- World Health Organization. (2017). *Depression and other common mental disorders: Global health estimates*. WHO.
<https://apps.who.int/iris/handle/10665/254610>
- Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2014). Uluslararası göç: Çeşitleri, nedenleri ve etkileri. *Turkish Studies*, 9(2), 1685–1704.

8. Bölüm

Kur'ân-ı Kerîm'i Yetişkinlere Öğretmedeki Problemler ve Çözüm Yolları

Lokman BEDİR¹, Fatma AKTAŞ²

Öz

Kur'ân-ı Kerîm, Arap dili üzerine inmiş ilahi bir hitap olup, bu dilin kendine has fonetik ve fonolojik özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Arapçada mevcut olan bazı harflerin farklı telaffuz özellikleri ile med, kasır gibi ses kurallarının varlığı, Kur'ân'ın doğru okunmasını hem dilbilimsel hem de anlam bakımından hayati bir gereklilik haline getirmiştir. Bu çerçevede, özellikle tecvid ilmi geliştirilmiş; harflerin mahreçlerine, sıfatlarına ve okuma kurallarına riayet edilmesi zorunlu kılınmıştır. Zira bir harfin doğru telaffuz edilmemesi, bir uzatma veya kısaltma kuralının ihlal edilmesi, kelimenin yapısında değişikliğe yol açarak anlam kaymalarına sebebiyet verebilmekte, bu da Kur'ân mesajının doğru anlaşılmasını engel olmaktadır. Bu bağlamda, İslam ümmetinin ilmi ve manevî hayatında merkezi bir konuma sahip olan Kur'ân'ın, sahih bir biçimde öğrenilmesi ve öğretilmesi büyük önem arz etmektedir. Kıraat imamlarının, rivayet zincirleriyle Hz. Peygamber'e dayandırdıkları okuyuş kaideleri, bu sahih aktarım sürecinin temel dayanakları olmuştur. Ancak Kur'ân'ın doğru bir şekilde nesilden nesile aktarılması, yalnızca kuralları bilmekle değil, öğretim sürecinde izlenen yöntemlerin sağlamlığıyla da yakından ilişkilidir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in Kur'ân öğretiminde uyguladığı metotların tespit edilip incelenmesi hem geleneksel hem de modern öğretim yaklaşımlarının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Özellikle yetişkin bireylerin Kur'ân öğrenimi sürecinde yaşadıkları yaş, meşguliyet, çevresel faktörler ve önceki öğrenme deneyimlerine bağlı zorluklar dikkate alındığında, nebevî yöntemlerin güncellenerek günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde uyarlanması önem kazanmaktadır. Bu çalışma, Hz. Peygamber'in öğretim metotlarını analiz etmekte; yetişkinlerin karşılaştığı öğrenme güçlüklerini tespit ederek bu problemlere yönelik çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Böylece hem Kur'ân öğretiminin daha etkin hale getirilmesi hem de bireylerin ilmi ve manevi gelişim süreçlerinin desteklenmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kıraat, Yetişkin, Öğretme, Problem, Çözüm.

¹ Dr. Öğr. Üyesi Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye

0000-0002-7735-5171, ror.org/00dzfx204, lokman.bedir@bilecik.edu.tr

² Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

0009-0004-3650-2528, ror.org/00dzfx204, fatmaaktas03@hotmail.com

Abstract

The Qur'an, revealed in the Arabic language, embodies the unique phonetic and phonological characteristics inherent to that language. The distinct pronunciation features of certain Arabic letters, along with phonetic rules such as madd (elongation) and qasr (shortening), render the accurate recitation of the Qur'an a linguistic and semantic necessity. In this context, the science of tajwīd was developed to ensure adherence to the proper articulation points, attributes of letters, and recitation principles. Even minor deviations—such as the incorrect pronunciation of a single letter or the improper application of elongation rules—may result in significant alterations in meaning, potentially distorting the intended message of the Qur'an. Given the Qur'an's central role in the intellectual and spiritual life of the Muslim community, the correct learning and teaching of its recitation is of paramount importance. The reading principles established and transmitted through rigorously authenticated chains by the Imams of Qirā'āt have been crucial to the preservation of the Qur'an's authentic transmission. However, the mere knowledge of rules is insufficient; the effectiveness of the pedagogical methods employed in the teaching process plays a decisive role. Thus, examining the prophetic (Nabawī) methods employed by the Prophet Muhammad in teaching the Qur'an provides valuable insights for both traditional and contemporary educational approaches. Considering the specific challenges adult learners face—such as age-related factors, occupational preoccupations, environmental influences, and prior learning experiences—the adaptation of Nabawī methods to contemporary contexts is increasingly significant. This study aims to analyze the teaching methods employed by the Prophet, identify the individual and environmental difficulties encountered by adult learners in acquiring Qur'anic knowledge, and propose practical solutions. Ultimately, it aims to enhance the effectiveness of Qur'an education and support the intellectual and spiritual growth of individuals.

Key Words: Commentary, Recitation, Adult, Teaching, Problem, Solutions.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, bireyleri hem dünya hem de âhiret saadetine ulaştırmak amacıyla inzal edilmiştir. Bu hakikat, Kur'ân'da şu şekilde ifade edilmektedir: “*Bu Kur'an; kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak tek ilâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bir bildiridir.*”³

Şüphe yoktur ki, Kur'ân-ı Kerîm açık delilleri ile insanlığı hidayete sevk, doğru yola irşad, gösterdiği iman esaslarına dayalı faziletli bir hayatı tesis etmek için, gönderilmiştir. Bu yüce Kitap, inananlar için sadece mukaddes bir vahiy olmamış, aynı zamanda, onların ruhlarının gıdası, ibadetlerin esası, ahlaklarının temeli ve edebiyatlarının bir şaheseri; tek kelimeyle, hayatlarının bütün yönlerini düzenleyen bir rehber, bir esas olmuştur.⁴

Kur'ân” kelimesi, sözlükte “okunan, çokça tilavet edilen”⁵ anlamlarına gelmektedir. Nitekim Kur'ân'ın ilk vahyinin “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”⁶ şeklinde başlaması, onun okunmasının taşıdığı önemi ve değeri açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Kur'ân-ı Kerîm'i en doğru biçimde öğrenmek, öğretmek ve anlamak, her Müslüman için yerine getirilmesi gereken önemli bir sorumluluktur.

Her Müslüman, ilahî bir buyruk olarak Kur'ân'ı okumaya ve dinlemeye teşvik edilmiştir. Kur'ân'ın güzel bir sesle ve tecvîd kurallarına uygun biçimde tilavet edilmesi, hem ayetlerle hem de Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla teşvik edilmiştir. Kur'ân'ı bilmeyenlerin onu öğrenmeleri, ezberlemeleri, anlamaları ve hayatlarına aktarmaları; öğretici konumundaki bireylerin ise onu en doğru ve güzel biçimde öğretmeleri, bu ilahî emrin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple, Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar Müslümanlar, Kur'ân'ı öğrenme ve öğretmeyi en temel dini vecibelerden biri olarak kabul etmişlerdir.⁷

Bu çalışmada, Kur'ân-ı Kerîm öğretiminin önemi ve bu sürecin beraberinde getirdiği güçlükler ele alınacaktır. Kur'ân'ın ilk muhatapları olan sahâbe neslinin dahi Kur'ân'ı öğrenme sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaştıkları bilinmektedir. Bu zorlukların başında Kur'ân-ı Kerîm'in kendine özgü yapısal özellikleri gelmektedir. Özellikle mahreç, sıfat ve tecvid kuralları gibi kendine has fonetik özellikler, öğrenme sürecini zorlaştırmaktadır. Kur'an öğretiminde yaşanan güçlükler genel olarak iki ana başlık altında toplanabilir. İlk olarak, bireysel düzeyde karşılaşılan problemler söz konusudur. Bunlar arasında bilgi eksikliği, kıraat yetersizliği, Kur'an öğrenmeye yeterince zaman ayırlamaması, geçmişte alınan eksik ya da hatalı din

³ İbrahim 14/52. Âyet mealleri için, “Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in birlikte hazırladığı, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2011'de yayınlanan “*Kur'ân-ı Kerim Meâli*” kullanılmıştır.

⁴ Abdullah Draz, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Otto yayınları, 2017), 9.

⁵ Suat Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve Kuran İlimlerine Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983), 38.

⁶ el-'Alak 96/1.

⁷ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 33.

eğitiminin etkileri, yerleşik telaffuz bozuklukları, ezber yeteneğinin zayıf olması gibi nedenlerle ortaya çıkan altyapı yetersizliği öne çıkmaktadır. İkinci olarak ise, çevresel ve sosyal etkenler Kur'an öğrenimini zorlaştırmaktadır. Yetişkin bireylerin günlük yaşamda üstlendikleri sorumluluklar, ailevi sorunlar, çevresel faktörler ve özellikle okuryazarlık oranının düşük olması gibi durumlar, öğrenme sürecinde karşılaşılan başlıca engeller arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Kur'an-ı Kerim'in temel öğretim esasları ile Hz. Peygamber'in Kur'an öğretme yöntemleri ele alınacak ve ilgili dönemin şartları dikkate alınarak değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ardından, yetişkin eğitimi ilkeleri çerçevesinde Kur'an öğretiminde karşılaşılan başlıca güçlükler incelenecek ve yetişkin bireylerin Kur'an'ı nasıl daha etkili öğrenebileceklerine yönelik önerilere yer verilecektir. Araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılmış, bu çerçevede Kur'an eğitimine dair mevcut yaklaşımlar analiz edilerek yetişkinlere yönelik verilen eğitimlerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Yapılan literatür taramasında daha çok genel manada Kur'an eğitiminin yapıldığı, az sayıda da olsa yetişkinlere yönelik çalışmanın ele alındığı ancak bu çalışmaların genel itibarıyla bölgesel çalışma olduğu⁸ görülmüştür. İmam Hatip Liselerinde Kur'an eğitimine yönelik çalışmalar da söz konusudur.⁹ Bu çalışmanın temel amacı, ilerleyen yaşlarda Kur'an öğrenme imkânı bulamayan yetişkin bireylerin daha kolay ve etkin bir şekilde Kur'an-ı Kerim'i öğrenebilmeleri için gerekli şartların sağlanmasına katkıda bulunmaktır. Ayrıca bireylerin Kur'an'ın önemini daha derinden kavrayarak yaşamlarını Kur'anî bir bilinç ve huzur içerisinde sürdürmelerine destek olunması hedeflenmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in öğretimi, Hz. Peygamber'e ilk vahyin gelmesiyle birlikte başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), vahiy sürecinin ardından en yakın akrabalarından başlayarak İslâm'ı tebliğ başlamış; Kur'an'ı kabul eden bireyler ise öğrendiklerini hayatlarında uygulamaya koymuş ve bu bilgileri başka insanlara aktarmak suretiyle öğretim sürecine katkı sağlamışlardır. Bu durum, Kur'an öğretiminin aynı zamanda; yaşayarak öğrenme ve tebliğ zinciri şeklinde geliştiğini göstermektedir.¹⁰

İlk dönemlerde Kur'an öğretimi genellikle evlerde ve mescitlerde yürütülmüştür.¹¹ Hz. Peygamber'in sağlığında müstakil eğitim kurumları bulunmadığından, Kur'an ve diğer dinî bilgilerin öğretildiği temel mekânlar

⁸ Sevda Yartaşı Pehlivan, *Yetişkinlere Yönelik Kur'an Kurslarında Kur'an-ı Kerim Öğretim Yöntemleri Ve Okuma Problemleri (İstanbul/Kartal Örneği)* (İstanbul: İstanbul Sebhattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁹ Nazif Yılmaz, *İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Yeni Yöntemler Ve Materyal Kullanımı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Abdusselâm Mukbil el-Mecîdî, *el-Menhecû'n-nebevî fî 't-ta'limi'l-Kur'ânî*, (Ammân: Mektebetü'l-Mühtedîn el-İslâmiyye, 2014), 81-96.

¹¹ Abdurrahman Çetin, "Kur'an Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Ocak 1986), 95-101.

mescitler ve sahabenin evleri olmuştur.¹² Bu yapılar aynı zamanda toplumsal birer eğitim ve etkileşim ortamı işlevi de görmüştür.

Zamanla değişen toplumsal ve kurumsal yapılarla birlikte, Kur'an öğretimi farklı mekânlarda ve yöntemlerle yürütölmeye başlanmıştır. Günümüzde Kur'an eğitimi, başta Kur'an kursları olmak üzere İmam Hatip Ortaokulları ve Liseleri, İlahiyat Fakölteleri gibi Millî Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki resmî kurumlarda sistematik şekilde sürdürölmektedir. Bunun yanı sıra bazı gönüllü kuruluşlar aracılığıyla da çeşitli yaş gruplarına yönelik Kur'an öğretimi faaliyetleri devam etmektedir.

1. Kur'an Öğretimi

Kur'an-ı Kerîm, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilen ve ilâhî kitapların sonuncusu olan kutsal metnin özel ismidir. *Kur'ân* kelimesi sözlükte; okumak, okunan şey ve toplamak¹³ anlamlarına gelmektedir. Kur'an'ın, hem lafzî hem de manevî yönüyle bireyin zihinsel ve ahlaki gelişimini hedeflemesi, onun eğitsel bir metin olarak değeriendirilmesini mümkün kılmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: “*Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şîfâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi*”¹⁴ Bu ayet, Kur'an'ın öğüt veren, iyileştiren ve rehberlik eden yönüne dikkat çekmekte; dolayısıyla onu öğrenmenin, anlamının ve başkalarına öğretmenin hakikate ulaşmada *temel bir yol* olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵

Kur'an-ı Kerîm'in Hz. Muhammed'e (s.a.v.) 610 yılında vahyedilmeye başlanmasıyla birlikte, Müslömanlar bu ilâhî kelimayı hem gönöllerine hem de hafızalarına nakşetmiş ve onu dillerinden hiç düşörmemişlerdir. Allah'a kulluk yolunda Kur'an'ı rehber edinen müminler, onun tilavetiyle Allah'ın birliğini, kudretini ve hikmetini özömsöyerek hayatlarını bu ilâhî mesaj doğrultusunda şekillendirmişlerdir.

Kur'an nâzil olmaya başladığı ilk andan itibaren, Müslömanlar hem onun yazımına (kitâbet) hem de okunmasına (tilâvet) büyük önem atfetmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.v.), nazil olan her ayeti birtakım kurallara riayet ederek tilavet etmiş ve sahabîlerin de bu doğrultuda, kendi okuduğı şekilde Kur'an okumalarını istemiştir.¹⁶ Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerîm, Müslömanlar için yeryüzündeki manevî bir “ziyafet sofrası”¹⁷ olarak değeriendirilmiş; inananlar bu ilâhî sofrayı ile

¹² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021), 32.

¹³ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 17.

¹⁴ Yünus 10/57.

¹⁵ el-Mu'min 40/54.

¹⁶ Nihat Temel, *Kur'ân ve Tecvid İstilahları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Faköltesi Vakfı Yayınları, 2013), 17.

¹⁷ Nurettin Başyığıt, *Tilâvette Tertil ve Temsil Güzel Kur'ân Okuma Usulü* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 20.

en güzel biçimde buluşmaya, Kur'ân'ı öğrenmeye ve anlamaya teşvik edilmişlerdir.

Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmek İslâmî yükümlülükler bağlamında farz-ı kifâye¹⁸ olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, toplum içinde belirli bir grubun Kur'ân'ı öğrenmesi, okuması, ezberlemesi ve öğretmesi dinî bir vecibedir.¹⁹ Nitekim Kur'an'da bu sorumluluğa işaretle, “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et”²⁰ ve “De ki: Bana Kur'ân'ı okumam emredildi”²¹ buyrulmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğreteninizdir”²² hadis-i şerifi de, Kur'ân'ın öğrenilmesinin ve öğretilmesinin değerini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Yüce Allah, Kur'an'la meşgul olan müminleri övgüyle anmış ve şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz, Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.”²³ Hz. Peygamber de bu konuya büyük önem vermiş, Kur'ân'ı iyi bilenleri hem takdir etmiş hem de ümmetine bu konuda teşvikte bulunmuştur. Nitekim onun uygulamaları, Kur'an öğretimine yönelik ilginin yalnızca teorik değil, pratik düzeyde de teşvik edildiğini göstermektedir.²⁴

Kur'ân'ı öğrenmenin önemini ortaya koyan şu hadis dikkate şayandır: “Bir kimse Fâtîha'yı okumadan namaz kılsa, (bilsin ki,) o namaz kusurludur (yani kabule şayan olmama ihtimali vardır).”²⁵ Bir ayette ise, “Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku!”²⁶ buyrularak, doğru okuma kurallarına riayet edilmesi emredilmiştir. Bu doğrultuda, Kur'ân'ın mahreç, sıfat ve tecvîd kurallarına uygun şekilde öğretilmesi gerekmektedir. Yetişkin bireylerin Kur'an öğrenimindeki zorlukları ise bu teknik boyutları daha da önemli hale getirmektedir. Öğreticilerin pedagojik ve dini bilgi birikimi, bu süreçte belirleyici rol oynamaktadır.

¹⁸ ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî, *el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebet-ü Dâru't-Turâs, 1984), 1/456; Çetin, “Kur'ân Okuma Esasları”, 35.

¹⁹ Çetin, “Kur'ân Okuma Esasları”, 35.

²⁰ el-Mâ'ide 5/67.

²¹ en-Neml 27/92.

²² Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001), “Fedâilü'l-Kur'ân”, 21 (No. 5027); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Riyâd: Beytü'l-efkârü'd-devliyye, 1999), “Vitr”, 14 (No. 1452); Tirmizî Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Riyâd: Mektebetü'l-maârif, 1996), “Fedâilü'l-Kur'ân”, 15 (No. 2907); İbnî Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen* (Riyâd: Mektebetü'l-maârif, 1996), “Mukaddime”, 16 (No. 211); Çetin, “Kur'ân Okuma Esasları”, 28.

²³ Fâtır 35/29.

²⁴ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, 36.

²⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Riyâd: Beytü'l-efkârü'd-devliyye, 1998), “Salât”, 11 (No. 394). Ayrıntılı bilgi bkz. Ömer Halil Hasan, “Kur'ân-ı Kerim Öğretimi, Yusuf Alemdar” 8/1 (Haziran 2004), 261-291.

²⁶ el-Muzzemmil, 73/4.

Yetişkin bireyler, sahip oldukları hayat tecrübeleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenme sürecine dâhil olduklarında, bu mukaddes kelâmı öğrenmenin faziletini ve güzelliğini bir nimet ve şeref olarak görmektedirler. Bu süreçte azim ve gayret göstermeleri, sabırlı olmaları önemli birer erdem olarak öne çıkmaktadır. Özellikle harflerin mahreçlerini doğru şekilde çıkarma konusunda yaşanan güçlükler karşısında, onları motive eden en önemli unsurlardan biri Hz. Peygamber'in şu müjdesidir: "Kur'ân'ı ağır da olsa zorlukla okuyana iki kat ecir vardır."²⁷ Bu rivayet, Kur'an öğrenme sürecinde zorluk yaşayan bireylerin gönüllerinde sevgi ve huzuru pekiştirmekte; onları öğrenmeye ve tilavete teşvik etmektedir.

1.1. Kur'ân Öğretiminin Güzelliği Ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm'in okunması ve hayatın her alanına tatbik edilmesi, İslam'ın temel ilkeleri arasında yer almaktadır. Bu husus hem Kur'an ayetlerinde hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde sıkça vurgulanmıştır. Nitekim Kur'ân, sadece lafzen okunacak bir metin değil, aynı zamanda anlaşılması ve yaşanması gereken bir ilahî hitaptır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ın ilk tebliğcisi olarak onu bizzat yaşamış, açıklamış ve ümmetine örnek olmuştur.

Kur'an öğretimi, sadece bireysel gelişime değil, toplumsal ahlâkın inşasına da katkı sağlamaktadır. Kur'ân'ı öğrenen, öğreten ve onu hayatına uygulayan bireylerin toplumsal yapıya kazandıracakı değer, İslam düşüncesinde her zaman yüksek bir konumda addedilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm öğretimi genellikle (fem-i muhsin) öğretmen merkezli bir yaklaşımla yürütülmektedir. Kur'an öğreticisi, hem teorik hem pratik uygulamalar sunan bir rehberdir. Bu nedenle Kur'an öğreticisinin alanında yetkin, pedagojik yeterliliğe sahip, sabırlı ve iletişim gücü yüksek nitelikte olması gerekmektedir. Zira Kur'an öğretiminde başarı, yalnızca müfredatla değil, öğreticinin vasıflarıyla da doğrudan ilişkilidir.

Nasıl ki her ilim dalının kendine özgü bir öğretim yöntemi varsa, Kur'ân-ı Kerîm'in okunmasının ve öğretilmesinin de kendine has yöntemleri bulunmaktadır. Bu bağlamda, Kur'an öğretiminde kullanılan temel özellikler aşağıda kısaca ele alınacaktır.

1.2. Kur'ân Öğretiminin Temel Özellikleri

Kur'ân-ı Kerîm, evrenin yaratıcısı olan Allah'ın kelâmı olduğu için, onun öğretimi de sıradan bir öğretim faaliyetinden farklı olarak özel bir dikkat ve özen gerektirir. Kur'an eğitimi, kendine has doğasıyla belirli özellikler taşır. Bu

²⁷ Buhârî, "Tevhîd", 52 (No. 4937).

özelliklerin göz ardı edilmesi, özellikle yetişkin bireylerde öğrenme sürecinin zorlaşmasına ve motivasyon eksikliğine yol açabilir.

Kur'an öğretimi, genellikle şu başlıklar altında icra edilmektedir:

- ✓ Harflerin tanıtımı ve mahreçlerin öğretilmesi
- ✓ Tecvîd kurallarına uygun seslendirme
- ✓ Doğru ve anlamlı tilâvet
- ✓ Ezber eğitimi (hafızlık)
- ✓ İleri düzeyde kıraat ve makam bilgisi

Bu süreçte, Kur'an okumanın sadece sesli telaffuzdan ibaret olmadığı, aynı zamanda kalple idrak edilen bir ibadet olduğu vurgulanmalıdır. Kur'an okumanın birbirini içine giydirilmiş üç farklı boyutu için Kur'an; 'kırâat', 'tilâvet' ve 'tertîl' anahtar terimlerini kullanmaktadır. Bu kavramların semantik anlamları hem kutsal metnin orijinal telaffuzuna, hem fonetik yapısına, hem okunma kurallarına dikkat ederek okumayı, hem de ilahî menşeyini düşünerek saygı ve de ibadet bilinci ile anlayarak okumayı ön plana çıkarmaktadır.²⁸

Kur'an öğretimi denince ilk akla gelecek olan, tilâvet öğretimidir. Tilâvet öğretimi, Kur'an okumanın doğru olmasına ve kurallarını düzgün bir şekilde öğretmeye yönelik bir eğitimidir. Kur'an öğretiminin temel boyutlarından biri olan tilâvet eğitimi, üç aşamalı olarak tasarlanabilir:

- ✓ Yüzünden okuma eğitimi (Elif-bâ ve yüzünden okuma),
- ✓ Tecvîd bilgisi eğitimi,
- ✓ Ezber (hafızlık) eğitimi.

Daha üst seviyede Kur'ân-ı Kerim okumak için bu bilgi ve becerilerin yanında ses ve makam bilgisi de Kur'an tilâveti açısından önemlidir. Bu durum daha çok mûsikî eğitimi almayı ve bunu hem Kur'an okumada hem de mûsikî eğitiminde üstat sayılan bir hocanın gözetiminde uygulamayı kapsar.²⁹

Tilâvetin doğru olması için bu aşamaların her biri dikkatli ve aşamalı bir biçimde uygulanmalıdır. Bunun yanı sıra Kur'an eğitimi, yalnızca öğretmen-öğrenci arasında geçen teknik bir aktarım değil, aynı zamanda ruhî bir etkileşimdir. Bu süreçte Hz. Peygamber'in eğitim anlayışı örnek alınmalı; sevgi, sabır, samimiyet ve hikmet esaslı bir yaklaşım benimsenmelidir.

²⁸ Ömer Demir, "Kur'ân Öğretiminde Temel Boyutlar", *Ekev Akademi Dergisi* 21/72 (Aralık 2017), 263-290.

²⁹ Yunus Biceğez, *Kur'ân Öğretiminde Temel İlkeler, Yöntem ve Teknikler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 78.

1.3. Kur'an Öğretiminde Temel İlkeler

Hız. Peygamber (s.a.v.), insanlığa gönderilmiş son elçi olarak sadece bir tebliğci değil, aynı zamanda bir eğitimcidir. O, lisan-ı haliyle de lisan-ı kâliyle (konuşma diliyle) de en güzel örnektir.³⁰ Kur'an-ı Kerim'de onun bu yönü şöyle ifade edilir: “*Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*”³¹ Bu bağlamda onun Kur'an öğretimindeki metotları, hem eğitim bilimi hem de pedagojik uygulamalar açısından günümüzde de geçerliliğini koruyan temel ilkelerdir. Nebvî metotlar, bireysel farklılıkları dikkate alan, merhamet temelli ve insan odaklı yaklaşımıyla öne çıkmaktadır. Hız. Peygamberin eğitim metotları şu şekilde sıralanabilir:

1.3.1. İhlâs Ve Samimiyet İlkesi

Kur'an öğretiminin en temel ilkesi ihlâs ve samimiyettir. Bu ilke, öğretimin maddi beklentilerden arındırılarak, yalnızca Allah rızası gözetilerek yapılmasını gerektirir. Kur'an'da bu husus şöyle vurgulanır: “*(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et*”³² “*Âyetlerimi az bir karşılığa değiştirmeyin ve bana karşı gelmekten sakının.*”³³ Bu âyetler, Kur'an-ı Kerim'in Allah rızası gözetilerek okunması ve okutulması, maddi çıkar peşinde olunmaması, makam-mevki aracı yapılmaması, gösteriştan kaçınılması, sadece samimiyet ve ihlas içinde öğretilmesini vurgulamaktadır.

İhlâs ve samimiyetin oluşumunda etkili olan temel unsurlar; doğru niyet, yeterli bilgi, inançla hareket arasında bütünlük ve içsel coşkunun varlığıdır. Bu unsurlar, aynı zamanda Hız. Peygamber'in eğitim anlayışında da görülen nebevî bir metodu yansıtmaktadır. Hız. Peygamber'in bir eğitimci olarak ortaya koyduğu samimi yaklaşım, yalnızca sözde değil; duygu, davranış ve etkileşim boyutlarında da kendini göstermektedir. Onun, muhataplarına duyduğu derin şefkat ve eğitime olan coşkulu yaklaşımı, bireylerde değişim ve dönüşüm meydana getirmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, Hız. Peygamber'in bu içten gayreti şu şekilde tasvir edilir: “*Ey Muhammed! Mü'min olmuyorlar diye âdeta kendini helâk edeceksin!*”³⁴ Bir diğer ayette ise, “*Sen onların doğru yola erişmelerine aşıırı*

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Lokman Bedir, *Genç Neslin Camilere Alışmasında/Alışamamasında Üslubun (Lisân-ı Hâl ve Lisân-ı Kâl'in Etkisi)* (Uluslararası Cami Sempozyumu, Ankara: TDV Yayınları, 2018), 2/657-666; Lokman Bedir, “Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma ‘Asr-ı Saadet’”, *İslam ve yorum III Din*, 3 Cilt (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 327-336.

³¹ el-Ahzâb 33/21.

³² ez-Zümer 39/2.

³³ el-Bakara 2/41.

³⁴ eş-Şu'arâ' 26/3.

istek göstersen de şüphesiz Allah saptırdığı kimseyi doğru yola iletmez.”³⁵ buyrularak onun eğitimdeki samimiyet ve çabasına işaret edilmektedir. Bu ayetler, ihlâs ve samimiyetin nebevî eğitimde ne denli merkezî bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Öğretim sürecinin içten bir niyetle yürütülmesi, hem öğreticinin hem de öğrencinin manevî kazanımını artıracaktır.

1.3.2. Sevgi İle Yaklaşım Ve Öğrenimi Sevdirme

Eğitim sürecinde sevgi, öğrenmenin en güçlü motivasyon kaynaklarından biridir. “*Rahmân Kur’ân’ı öğretti*”³⁶ ayetiyle başlayan sûre, Kur’an öğretiminin sevgi, şefkat ve merhamet temelli olması gerektiğini göstermektedir. Sevgi dolu bir öğretim ortamı, bireylerin Kur’an’a olan ilgisini ve bağlılığını güçlendirir. Bu nedenle, bireyde Kur’an’a karşı sevgi, saygı ve bağlılık duygusunu zedeleyecek; hatta zamanla nefrete dönüştürebilecek her türlü olumsuz tutum ve davranıştan kaçınılması büyük önem taşımaktadır.

1.3.3. Hoşgörülü Yaklaşım

Hoşgörü, bireyin kendisine yöneltilen olumsuzluklara karşı erdemli ve yapıcı bir tutum sergilemesi olarak tanımlanabilir. Kur’an’da bu husus şöyle ifade edilir: “*İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir.*”³⁷ Hz. Peygamber, bu ilkeyi bizzat uygulamış; insanların eksiklik ve hatalarını anlayışla karşılamış, onlara karşı daima yumuşak ve nazik davranmıştır. Kur’an’da bu duruma işaretle şöyle buyrulur: “*... Sen şimdi güzel bir şekilde hoşgörü ile muamele et.*”³⁸ Bu yaklaşım, her Kur’an öğreticisinde bulunması gereken temel bir ahlaki vasıftır.

Hz. Peygamber’in eğitim-öğretim anlayışı, hoşgörü esasına dayanmaktadır. O, daima anlayışla yaklaşmış ve insanları rencide etmemeye özen göstermiştir. Nitekim Kur’an’da bu yaklaşım şöyle ifade edilir: “*Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.*”³⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.), merhamet sahibi bir eğitimci olarak muhataplarına kolaylık sağlama ilkesini temel almıştır. Peygamber Efendimizin, “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz*”⁴⁰ şeklindeki hadis-i şerifi onun eğitim anlayışındaki hoşgörülü ve yapıcı yaklaşımını

³⁵ en-Nahl 16/37.

³⁶ er-Rahmân 55/2.

³⁷ Fussilet 41/34.

³⁸ el-Hicr 15/85.

³⁹ et-Tevbe 9/128.

⁴⁰ Buhârî, “İlim”, 11 (No. 69); Müslim, “Cihad”, 5 (No. 1734).

yansıtmaktadır. Ayrıca “Allah kullarına kolaylık gösterilmesinden memnun olur”⁴¹ hadisi de, din eğitiminde insan merkezli ve esnek bir yöntemin teşvik edildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber, eğitici rolünü üstlendiği her ortamda, her yaştan ve her seviyeden insanla ilgilenmiş; onların bireysel farklılıklarını gözetererek, hoşgörü temelinde bir ilişki geliştirmiştir.

Özetle söylemek gerekirse hoşgörü, öğrenme ortamlarında öğrenciler üzerinde olumlu etkiler bırakmakta; bireyin manevi gelişimine katkı sağlayarak Kur’an eğitiminin etkinliğini artırmaktadır.

1.3.4. Tevâzu İle Yaklaşım

Tevâzu; alçakgönüllü olma, kibirli olmama ve gösterişsiz olmak demektir.⁴² Tevâzu; bilgi, makam ve servet bakımından kendinden aşağı olan kimselere karşı kişinin kendisinde bir üstünlük görmemesi, üstünlük duygusuna kapılmamasıdır. Tevazu, Hz. Peygamber’in eğitimdeki en belirgin vasıflarından biridir. O, toplumun her kesimiyle doğrudan ilişki kurmuş, alçakgönüllü davranışlarıyla muhataplarına değer vermiştir. Uhud Savaşı gibi bir ortamda bile ashabı, kendisini zor durumda bıraktığında onlara yumuşak davranmıştır.⁴³

“Küçüklerimize merhametli, büyüklüklerimize saygılı ve vakarına uygun davranmayan bizden değildir”⁴⁴ buyuran Hz. Peygamber bunu öncelikle kendi hayatının asli prensibi haline getirmiş olmalı. Böyle bir hasiyete sahip olan Hz. Peygamber, öğretme sürecinde muhataplarını rencide etmekten kaçınmış olmalı, onları ikna ederek, yapıcı bir yaklaşımla bilgi aktarmaya devam etmiş olmalı kanaatindeyiz. Eğitim sürecinde, bireylerin hatalarını alenileştirmede, özellikle mahcup ve utangaç kimselere karşı daha hassas ve nazik davranmayı ilke edindiği anlaşılmaktadır. Bütün bunlar hem bireyin onurunu koruyan hem de eğitimi destekleyen örnek bir tutumdur. Hz. Peygamber’in pedagojik duyarlılıkla nasıl hareket ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bu yaklaşım, özellikle eğitim süreçlerinde öğrenciye duyulan şefkatin ve öğretici-öğrenen ilişkilerinde güven ortamının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Kur’an öğreticilerinin de, Hz. Peygamber’in bu örneğini esas alarak, öğrencileri utandırabilecek söz ve tutumlardan kaçınmaları gerekmektedir.

1.3.5. Etkili Dil Kullanması (Cevâmiu’l-Kelim)

Dil, tüm iletişim ve etkileşim süreçlerinin hem başlangıç noktası hem de nihai ürünüdür. Nitekim dil, düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplum içinde ortak ses

⁴¹ Müslim, “İstîtâbeti’l-mürteddîn”, 4 (No. 6927); Ebû Davud, “Edeb”, 10 (No. 4807).

⁴² el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbü’l-‘Ayn* (Beyrut: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyyi, 2003), 4/378.

⁴³ Âl-i İmrân 3/159.

⁴⁴ Tirmizi, “Birr”, 15 (No. 1921).

ve anlam öğeleri ile belirli kurallar çerçevesinde başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü, gelişmiş bir sistem olarak tanımlanabilir.⁴⁵ Kur’ân-ı Kerîm, dilin bir iletişim aracı olarak açık ve anlaşılır olmasına büyük önem atfetmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte yalnızca anlaşılabilirliği değil, aynı zamanda dinleyicilerde olumlu duygular uyandıracak etkileyici ve güzel bir üslubun da benimsenmesini vurgulamaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.v.), eğitici kimliğiyle dili en etkili şekilde kullanan örnek şahsiyetlerden biridir. Onun, “Ben cevâmiu’l-kelim ile gönderildim”⁴⁷ buyruğu, az sözle çok mânâyı ifade edebilme yeteneğine, fesahat ve belâgat gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Cevâmiu’l-kelim kavramı, Hız. Peygamber’in eğitim dilinde özlü, derin ve etkileyici bir anlatım tarzına sahip olduğunu ifade eder ki bu, eğitici söylemin başarısında oldukça belirleyici bir unsurdur.⁴⁸

Hız. Peygamber, muhatabının seviyesine ve içinde bulunulan duruma göre konuşma tarzını şekillendirmiş; ses tonu, mimik ve jestlerle anlatımını desteklemiştir. Ayrıca anlamın pekiştirilmesi için örnekler kullanmış, önemli gördüğü konuları ise üç kez tekrar ederek vurgulamıştır. Bu bağlamda Enes b. Mâlik’ten nakledilen bir rivayette, “Hız. Peygamber (s.a.v.), önemli bir söz söyleyeceği zaman, dinleyenlerin iyi anlaması için üç kez tekrar ederdi”⁴⁹ ifadesi yer almaktadır. Bu husus, özellikle yetişkinlerle iletişimde sade ve anlaşılır bir dilin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kur’an öğretiminde ve genel olarak dinî eğitim süreçlerinde, Hız. Peygamber’in bu yaklaşımı; öğrenciler için etkili iletişimin ve uygun konuşma üslubunun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Onun yöntemi, hem pedagojik derinlik hem de iletişim becerisi açısından örnek alınması gereken bir model sunmaktadır.

1.3.6. Sabırlı ve Tahammüllü Olması

Eğitim sürecinde sabır, vazgeçilmez bir ilkedir. Hız. Peygamber, öğrenme güçlüğü çeken bireylere karşı sabırlı davranarak onların eğitim sürecine olan bağlılıklarını pekiştirmiştir. Bir bedevinin mescitte uygun olmayan bir davranışına karşı sahabenin tepki göstermesi üzerine, Hız. Peygamber’in “Onu kendi haline bırakın, işini bitirsin” demesi, bu yaklaşımın en güzel örneklerinden biridir.⁵⁰

⁴⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’ân-ı Kerim ve İletişim* (İstanbul: Nursan Yayınları, 2000), 41.

⁴⁶ Bkz. İbrâhîm 14/4; ez-Zuhruf 43/3; ed-Duğân 44/58; Yûsuf 12/2.

⁴⁷ Buhârî, “Ta’bir”, 22 (No. 7013).

⁴⁸ Ahmet Koç, “Hız. Peygamberin Muallim Olarak Örnekliliği”, *İslam Düşüncesi Klavuzu* (İstanbul: Tedef Yayınları, 2019), 173.

⁴⁹ Buhârî, “İlim”, 30 (No. 94, 95, 96).

⁵⁰ Buhârî, *Vudû*, 58 (No. 220).

Kur'ân'da sabrın yüce bir erdem olduğu vurgulanmakta ve Hz. Peygamber'e sabretmesi emredilerek, sabredenlerin mükâfatlandırılacağı bildirilmektedir.⁵¹ Bu yaklaşım, dinî öğretimde öğreticinin sabırlı ve azimli olmasının, eğitim sürecinin sağlıklı işlemesi açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Öğreticinin bu niteliği, hem öğrenenin özgüvenini artırmakta hem de öğrenme ortamının olumlu biçimde şekillenmesini sağlamaktadır.

1.3.7. Soru ve Cevap Tekniği İle Öğretme

Hız. Peygamber, öğretim faaliyetlerinde aktif katılımı desteklemek adına sıkça soru-cevap yöntemini kullanmıştır. Bu yöntem, öğrenen bireyin düşünmesini, dikkatini yoğunlaştırmasını ve konuyu özümsemesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim bir defasında, “Müflis kimdir, biliyor musunuz?” sorusuyla sahâbeye hitap ederek dikkat çekmiş ve ardından konuyu açıklamıştır.⁵² Onun, muhataplarına yaklaşımı sadece öğretici bir tutumdan ibaret değil; aynı zamanda bireylerin seviyesini, sosyal durumunu ve psikolojik özelliklerini dikkate alan bütüncül bir eğitim anlayışıdır.

Hız. Peygamber'in bazı sorulara hemen cevap vermeyerek, sahâbenin düşünmesine fırsat tanınması ise aktif öğrenme ortamının oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Bu uygulama, modern eğitimde de etkili bir yöntem olarak kabul edilmekte ve bilginin kalıcılığını artırmaktadır. Özellikle yetişkin bireylerde zaman zaman gözlemlenen dikkat dağınıklığı gibi durumlarda, bu tür yöntemlerin dikkat çekici ve toparlayıcı etkileri bulunmaktadır.

1.4. Kur'an Öğretiminde Nebvî Uygulamalı Yöntem Ve Teknikleri

Hız. Peygamber (s.a.v.), ilahî mesajı insanlara aktarma sürecinde sadece tebliğ etmekle kalmamış, aynı zamanda Kur'ân'ı öğretme ve yaşatma konusunda da büyük bir çaba sarf etmiştir. Kur'ân öğretimi sürecinde kullandığı yöntemler, hem bireysel öğrenme biçimlerini dikkate alması hem de aşamalı ve kolaylaştırıcı bir yaklaşıma sahip olması açısından dikkat çekicidir. Bu metotlar günümüz eğitim sistemlerine de ışık tutacak niteliktedir. Hız. Peygamber, Kur'ân öğretiminde “müşâfehe (arz), semâ ve edâ olmak üzere şeklide gerçekteştirmiştir.⁵³

⁵¹ Hüd 11/115; el-Enfâl 8/46; ez-Zümer 39/10.

⁵² Müslim, *Birr*, 59 (No. 2581).

⁵³ İbn Mucâhid Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid et-Temîmî, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât* (Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.), 5-6; Mehmet Ali Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 25; bu konuda geniş bilgi için bkz. Ramazan Güler, “Hz. Peygamber'in (S.A) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (30 Kasım 2015), 119-131.

1.4.1. Müşâfehe (Arz) İle Öğretme Yöntemi

Müşâfehe; “birinin diğeriyle konuşması, ağızdan duyarak alma, ağızdan ağıza okuma” demek olup, kırâatte ise hocanın öğrencisine, öğrencinin de hocasına okuyarak Kur’ân’ı öğrenmesine denir. “Kur’ân öğrenmede en sağlıklı yol müşâfehe (arz) yoludur.”⁵⁴

“Hz. Peygamber Kur’ân öğretme metodunda çok dikkatli davranmış ve müşâfehe usulüne büyük önem göstermiştir. Müşâfehe usulü, semâ, ve edâ usullerini kendi içerisinde barındırmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’in nasıl okunacağı bizzat Cebrâil (a.s.) tarafından Hz. Peygamber’e öğretilmiştir. Hz. Peygamber her sene ramazan ayında, Cebrâil’e bütün Kur’ân’ı (o güne kadar indirilmiş olan kısmı) okurdu, vefat ettiği sene bu durum iki defa gerçekleşmiştir.⁵⁵ Bu yöntem sahabe arasında da uygulanmış; bir kısmı doğrudan Hz. Peygamber’den, diğerleri ise bilen sahabilerden Kur’ân’ı müşâfehe yoluyla öğrenmişlerdir. Böylece kıraat geleneği nesilden nesile aktarılmıştır.”⁵⁶

1.4.2. Semâ ile Öğretme Yöntemi

“Semâ”, işitmek ve dinlemek anlamına gelir.⁵⁷ Kur’an öğretiminde, hocanın okuması ve öğrencinin dikkatlice dinleyerek öğrenmesi esasına dayanır. Bu yöntem, Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı ilk öğrendiği şekliyle birebir örtüşmektedir. Zira Cebrâil (a.s.), vahyi ona okumuş; o da dinleyerek almış ve öğrenmiştir.⁵⁸ Semâ yöntemi, özellikle başlangıç seviyesindeki öğrenciler için etkili bir metottur.

1.4.3. Edâ ile Öğretme Yöntemi

Edâ, sözlük “yerine getirme” anlamına gelmektedir. Kıraat öğretiminde kullanılan önemli yöntemlerden biri olarak, öğrencinin hocasından dinlediği kıraati hemen ardından, kısa bir fasıla ile aynı şekilde tekrar etmesine dayanan bir öğretim metodudur.⁵⁹ Bu yöntem, hocanın okuduğunu birebir taklit etmeye dayalı olup kıraat zincirinin güvenli biçimde aktarılmasını sağlamaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’ân-ı Kerim’i Cebrâil’den (a.s.) semâ yoluyla alıp ona arz etmesi, bu yöntemin temelini teşkil etmektedir.

Edâ usulünde kıraat, kısa bölümler hâlinde hocanın ağzından alınır ve hemen ardından tekrar edilerek hocanın huzurunda seslendirilir. Bu uygulama,

⁵⁴ Sarı, *Kur’ân-ı Kerim’i Güzel Okuma*, 25.

⁵⁵ Buhârî, “Fedailü’l-Kur’ân”, 7 (No. 4997); Abdulsamet Şen, *Hz. Peygamberin Kur’ân Öğretme Metodu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 36-37.

⁵⁶ Abdulhekim Ağırbaş, “Hz. Peygamber Döneminde Kur’an/Kirâat Eğitim-Öğretimi”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (31 Aralık 2021), 83-117.

⁵⁷ Sarı, *Kur’ân-ı Kerim’i Güzel Okuma*, 25.

⁵⁸ Ağırbaş, “Hz. Peygamber Döneminde Kur’an/Kirâat Eğitim-Öğretimi”, 88.

⁵⁹ Temel, *Kirâat ve Tecvid İstılahları*, 47.

öğrenenin hem telaffuz hem de tecvid kurallarını doğru bir şekilde kazanmasına yardımcı olur.⁶⁰ Nitekim bu hususta “Edâ, üstad’dan alınan kıraatin onun huzurunda tekrar edilmesidir ve bu da tecvidin ziynetidir” denilmiştir.⁶¹ Ancak bu usulün etkili bir şekilde uygulanabilmesi için alanında uzman bir öğretici gözetiminde yapılması önem arz etmektedir. Yetişkin bireylerin de bu yöntemle eğitilmesi, pratik uygulama yoluyla öğrenmenin kalıcılığını artıracaktır.

1.4.4. Kolaylık Ve Aşamalı Öğretim Yöntemi (Tedricilik)

Hız. Peygamber’in Kur’an öğretiminde benimsediği temel prensiplerden biri kolaylaştırma ve tedricilik⁶² ilkesidir. Bunun bilincinde olan sahabeden Hz. Ömer (r.a.) ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi zatlar Kur’ân’ın beşer ayet şeklinde öğrenilmesini tavsiye etmişlerdir.⁶³ Hız. Peygamber, bu yöntemiyle öğrencinin anlamasını ve içselleştirmesini öncelemiştir. Nitekim “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin”⁶⁴ rivayeti, bu yaklaşımın açık bir ifadesidir.

Bu yöntem, bilginin zamana yayılarak, azar azar ve hazmedilerek verilmesini esas alır. Kur’an’da bu ilkeye şu ayetle dikkat çekilir: “Biz Kur’an’ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.”⁶⁵ Tedricilik, özellikle yetişkin bireylerin öğrenme süreçlerinde bilgiyi kavrama, anlamlandırma ve içselleştirme açısından oldukça etkili bir yöntemdir.

1.4.5. Tecvîdli Öğretim Yöntemi

Tertil, Kur’ân’ın yavaş, anlamı gözetilerek ve düzgün şekilde okunması anlamına gelmekte olup ancak tecvid ilminin öğrenilip uygulanmasıyla mümkün hâle gelmektedir.⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm, tertil üzere indirilmiş bir kitaptır. Nitekim Kur’an’da, “Kur’an’ı ağır ağır, tane tane oku!”⁶⁷ emriyle, bu husus doğrudan Hız. Peygamber’e ve onun şahsında tüm Müslümanlara bir sorumluluk olarak yüklenmiştir.

Tecvid, Kur’ân-ı Kerîm’in doğru ve güzel okunmasını sağlayan kurallar bütünüdür. Bu ilmin temel amacı, Kur’ân’ı nüzûl ettiği şekliyle ve Arapçanın fonetik yapısına uygun biçimde okumaktır. Tecvid kurallarına riayet eden bir

⁶⁰ Temel, *Kırâat ve Tecvid İstılahları*, 47.

⁶¹ el-Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *Mukaddimetü’l-Cezeriyye* (Medine: Müessesetü Elif Lâh Mîm, 2015), 6.

⁶² Güler, “Hız. Peygamber’in (S.A) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar”.

⁶³ es-Süyûtî Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *el-İtkân fî ’ulûmi’l-Kur’ân* (Medine: Merkezi’ d-Dirâseti’l-Kurâniyye, 2005), 1-288-289.

⁶⁴ Buhari, İlim, 11 (No. 69); Müslim, “Cihad”, 5 (No. 1734).

⁶⁵ el-İsrâ’ 17/106.

⁶⁶ el-Cezerî, *en-Neşr fî ’l-kırâ’âti’l-’aşr* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyyi, ts.), 1/207-209.

⁶⁷ el-Muzzemmil, 73/4.

okuyucu, Kur'ân'ı hem anlam hem de ses ahengi bakımından doğru bir şekilde tilavet eder; böylece anlamı bozan hatalı okuyuşlardan korunmuş olur.

1.5. Harflerin Doğru Telaffuz Edilmesi

Kur'ân harflerinin doğru telaffuz edilmesi, tilavetin en temel ve vazgeçilmez kurallarından biridir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'ân'ı en doğru biçimde okur; harfleri mahreçlerine uygun bir şekilde, ne eksik ne de abartılı bir vurguyla telaffuz ederdi.⁶⁸ Nitekim Kur'an tilavetinde yapılacak bir hata, anlam değişikliğine neden olabileceği gibi ibadetlerin geçerliliğini de etkileyebilir.⁶⁹

Kur'ân-ı Kerim'in hatasız okunması, tilâvet sırasında yapılan hataların fark edilerek düzeltilmesi ve Kur'ân'ın ilahî emre uygun biçimde okunması, sahabe döneminden itibaren büyük bir ciddiyetle ele alınmıştır. Bu hassasiyet, asırlar boyunca kıraat ve tecvid ilimleri aracılığıyla korunmuş ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Kur'ân harflerinin doğru telaffuzu, teknik kurallara bağlı bir okuma sürecini gerektirir. Bu noktada tecvid, harflerin mahreçlerine (çıkış yerlerine) ve sıfatlarına (niteliklerine) uygun olarak seslendirilmesini sağlayan temel disiplindir. Kur'ân'ın doğru okunması için harflerin doğru çıkış⁷⁰ yerlerinin bilinmesi ve bu doğrultuda işitsel uygulamaların yapılması büyük önem taşır. Tilavetin doğru olması, aynı zamanda Kur'ân'ın anlam bütünlüğünü koruması açısından da hayati öneme sahiptir.

Kur'ân'ın öğretiminde en önemli ilkelerden biri de işitsellik ilkesidir. Doğru seslendirme, hem öğrenme hem de anlamı doğru aktarma açısından kritik bir işlev görmektedir. Hz. Peygamber'in "Kur'ân'ı güzel bir sesle okuyunuz"⁷¹ buyruğu, telaffuzun estetik ve doğru olmasını; bunun da tecvid kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmesini teşvik etmektedir. Bu bağlamda, doğru telaffuz için bol tekrar yapılması, mahreç çalışmalarına yer verilmesi ve gerektiğinde birebir ses kaydı dinlenmesi gibi yöntemler kullanılabilir. Ayrıca öğreticinin sürekli rehberlik etmesi, öğrenme sürecini verimli kılacaktır.

⁶⁸ el-Cezerî, *en-Neşr*, 1/208.

⁶⁹ el-Cezerî, *en-Neşr*, 1/211.

⁷⁰ Mahreç: Harfin, ağızda doğup belirdiği yere denir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sarı, *Kur'ân-ı Kerim'i Güzel Okuma*, 59.

⁷¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Amman: Beytü'l-efkârü'd-devliyye, 1999), "Vitr", 20 (No. 1468).

2. Yetişkinlerde Kur'an Eğitimi/Öğretimi

2.1. Yetişkin

Yetişkin kelimesi, literatürde genel olarak ergenlik çağını geçmiş bireyler için kullanılan bir kavramdır. Bunun yanında kişi oy kullanma yaşına gelmişse yasal yetişkinlik, sorumluluk duyarlılığını kazanmışsa psikolojik yetişkinlik gibi tabirler kullanılmaktadır.⁷² Eğitim bilimleri alanında ise “zorunlu öğrenim yaşını tamamlamış, bir işte çalışan ve bireysel sorumluluklarını üstlenmiş kişi” olarak tanımlanır.⁷³ Ancak bu kavram, kültürel ve toplumsal bağlama göre farklı şekillerde algılanabilir. Genel anlamda, öğrenim hayatını tamamlamış, ekonomik olarak bağımsızlık kazanmış, evlenmiş ve bir aile kurmuş bireyler “yetişkin” olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte birçok birey için esas yetişkinlik ölçütü, meslek sahibi olmak, evlenmek ve bir ailenin geçimini üstlenebilecek sorumluluğa ulaşmak olduğu söylenebilir.

Yetişkin eğitimi, örgün eğitim dışında kalan yetişkin bireylerin ihtiyaçlarına göre şekillendirilmekte; içerik, yöntem ve uygulama bakımından esnek yapısıyla öne çıkmaktadır.

Bu çerçevede din eğitimi bağlamında yetişkinlerin Kur'an öğrenme süreçleri de yetişkin eğitimi kapsamına girmektedir. Kur'an öğretiminde kullanılacak yöntemler, yetişkin bireylerin psikolojik, sosyal ve bilişsel özellikleri dikkate alınarak belirlenmelidir. Açık, anlaşılır ve sade anlatım, tekrar ve uygulama esaslı öğretim, bireysel farklılıklara uygun tempo, saygı temelli iletişim ve anlam merkezli yaklaşımlar; yetişkinlerin Kur'an öğrenme süreçlerinde etkili sonuçlar doğuran temel yöntemler arasında yer almaktadır.

2.2. Yetişkinlerde Kur'ân Eğitimi

Yetişkinlerde Kur'ân eğitimi, eğitim-öğretim faaliyetlerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Zira toplumsal aktarımdaki temel rol, büyük ölçüde yetişkin bireyler tarafından üstlenilmektedir. Nitekim “eğitim, yetişmiş olanların mevcut birikimlerini yetiştirmekte olanlara aktarma sürecidir” şeklindeki tanımlar, bu duruma açıkça işaret etmektedir.⁷⁴

Yetişkinlere yönelik Kur'ân eğitimi; örgün eğitimin dışında ya da yanında, yetişkin bireylerin Kur'ân öğrenim ihtiyaçlarını karşılamak, dinî anlayışlarını geliştirmek ve yaşamlarını din eksenli yorumlayabilmelerine yardımcı olmak amacıyla sunulan planlı ve amaçlı bir öğretim sürecidir.⁷⁵ Bu eğitim; resmî ya da

⁷² Yartaşı Pehlivan, *Yetişkinlere Yönelik Kur'ân-ı Kerim Öğretim Yöntemleri*, 41.

⁷³ Elwood F. Holton vd., *Yetişkin Eğitimi*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015), 33.

⁷⁴ İrfan Sevinç, “İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursu Öğretim Programının Öğretici görüşlerine Göre Değerlendirilmesi”, *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (30 Eylül 2023), 31-62. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2002), 153.

⁷⁵ Yartaşı Pehlivan, *Yetişkinlere Yönelik Kur'ân-ı Kerim Öğretim Yöntemleri*, 39.

özel kurum ve kuruluşlar aracılığıyla, gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmekte ve bireylerin manevî gelişimlerine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Yetişkin Kur'ân eğitiminin etkin ve anlamlı olabilmesi için bazı temel ilkelere dayanması gerekmektedir:

- ✓ Bireyin önceki bilgi birikimi dikkate alınmalıdır.
- ✓ Öğrenme süreci bireysel ihtiyaçlara göre planlanmalıdır.
- ✓ Aktif katılım teşvik edilmelidir.

2.3. Yetişkinlere Kur'ân Öğretiminde Dikkate Alınması Gereken Özellikler

Yetişkin bireylerin öğrenme süreci, çocuklara kıyasla farklı gelişimsel ve psikolojik özellikler barındırır. Bu farklılıklar, öğretim yöntemlerinin de buna uygun olarak düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Etkili bir öğretim için aşağıdaki hususlara özellikle dikkat edilmelidir:

Yetişkinlerin öğrenme süreçlerinde içsel motivasyon belirleyicidir. Öz saygı, manevi sorumluluk ve kişisel gelişim arzusu bu motivasyonun temel kaynaklarıdır.

Ön bilgi ve deneyim düzeyleri genellikle yüksektir. Bu durum öğretim sürecinde avantaj sağlayabileceği gibi, yeni bilgiye direnç oluşturma potansiyeli de taşır.

Geleneksel otoriter yaklaşımlara karşı mesafelidirler; katılımcı, saygılı ve esnek bir eğitim ortamı beklerler.

Fiziksel sınırlılıkları (örneğin görme, işitme, dikkat süresi) dikkate alınmalıdır; öğrenme ortamı bu sınırlara göre düzenlenmelidir.⁷⁶

Bu temel özellikler göz önünde bulundurularak yapılandırılan öğretim süreçleri, yetişkin bireylerin hem öğrenme verimliliğini artırmakta hem de uzun vadeli motivasyonlarını desteklemektedir.

2.4. Yetişkinlerin Kur'ân Eğitimine Katılım Engelleri

Yetişkin bireylerin Kur'ân eğitimine katılımı, bireysel gelişim ve toplumsal dönüşüm açısından kritik öneme sahiptir. Ancak bu katılım çeşitli bireysel ve çevresel engeller nedeniyle sınırlı kalmaktadır. Bu engelleri üç ana grupta ele almak mümkündür:

Kişisel engeller, bireyin geçmiş öğrenme deneyimlerine, yaşına ve öz yeterlik algısına dayalıdır. Özellikle öğrenmeye karşı olumsuz tutum, yenilikten kaçınma, alay edilme korkusu ve yaşa bağlı fiziksel-zihinsel yetersizlikler bu grupta yer

⁷⁶ Holton vd., *Yetişkin Eğitimi*, 51.

alır. Bu durum, bireyin kendine güvenini ve öğrenme motivasyonunu doğrudan olumsuz etkileyebilir.⁷⁷

Ev koşullarından kaynaklanan engeller, özellikle kadın yetişkinlerde belirginleşmektedir. Hane içi sorumluluklar ve uygun öğrenme ortamlarının eksikliği, bireyin zaman ve mekân bakımından eğitime erişimini sınırladığı kanaatindeyiz

Dışsal engeller ise sistemsel faktörlerle ilişkilidir. Yoğun çalışma temposu, vardiyalı iş düzeni, fiziksel yorgunluk, ulaşım güçlüğü ve ekonomik kısıtlılıklar, bireyin eğitime katılımını önemli ölçüde zorlaştırdığı anlaşılmaktadır.

2.5. Yetişkinlerin Kur'an Öğreniminde Karşılaştıkları Başlıca Güçlükler ve Çözüm Önerileri

a) Acelecilik ve öğrenme sabırsızlığı

Yetişkin bireylerin Kur'an-ı Kerim öğrenme sürecinde karşılaştıkları en yaygın problemlerden biri, kısa sürede öğrenme arzusuyla aceleci davranmalarıdır. Bu durum, hem hatalı okumaların artmasına hem de öğrenme sürecinin yüzeysel ve eksik kalmasına yol açmaktadır. Kur'an'ın Arapça olması, özellikle doğru telaffuz ve mahreç konusunda yetişkinler için ayrı bir zorluk oluşturmaktadır. Bu sebeple Kur'an öğrenirken aceleci davranmamak gerektiğine dair Peygamber Efendimiz (s.a.v.) uyarılarda bulunmuştur.⁷⁸

Hatalı öğrenme alışkanlıklarının önüne geçebilmek için öğreticilerin birtakım yöntemleri dikkatle uygulamaları gerekmektedir. Bunlar arasında: Harflerin doğru seslendirilmesi için tekrar, kendi sesini dinleme yoluyla öz değerlendirme, hafıza teknikleri ile desteklenen pratik çalışmalar, tedrici (aşamalı) ilerleme yöntemi, gösterip-yaptırma tekniği ile uygulamalı öğretim ve özellikle tecvid kurallarının basit, sade ve anlaşılır şekilde aktarılması, gibi yöntemler yer almaktadır.

Özellikle kademeli ilerleme esas alınmalı; konular tam olarak öğrenilmeden bir sonraki aşamaya geçilmemelidir. Bu, hem öğretim sürecinin verimliliğini artıracak hem de bireyde güven ve öğrenmeye karşı olumlu tutum geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

b) Önceki öğrenmelerin etkisi

Yetişkin bireylerin Kur'an-ı Kerim öğrenme süreçlerinde, önceki bilgi birikimleri ve geçmiş öğrenme deneyimleri önemli bir rol oynamaktadır. Bu

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Esin Atalan Yıldız, *Yaşlı Ve Hasta Hizmetleri Kurslarının Eğitici Ve Kursiyer Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi Ve Kursiyerlerin Bilgi Düzeyine Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 23-25.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Said Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 24/288 (No. 15529).

durum bazen avantaj sağlarken; bazen de öğrenme sürecine engel oluşturabilmektedir. Daha önce hatalı ya da eksik biçimde edinilmiş bilgiler, yeni ve doğru bilgilerin öğrenilmesini zorlaştırmakta; bireylerde bilişsel direnç oluşmasına neden olmaktadır.

Özellikle uzun yıllar boyunca yanlış öğrenilmiş kıraat kalıplarını terk etmek, birçok yetişkin için zaman alıcı ve yorucu bir süreçtir. Bu nedenle bazı bireyler, yeni bilgileri kabullenme konusunda isteksizlik gösterebilmekte ve öğrenmeye karşı direnç geliştirebilmektedir. Bu tür bireyler, genellikle kendi doğrularında ısrarcı olmakta ve öğretim sürecine aktif katılım göstermemektedirler.

Bu noktada öğrencilere düşen görev, sabırlı, anlayışlı ve bireyselleştirilmiş bir yaklaşım sergileyerek, öğrenen bireyleri yargılamadan ve zorlamadan sürece dâhil etmektir. Yanlış öğrenilen bilgilerin yerini doğru bilgilerle değiştirmek zaman alsa da, uygun yöntemler kullanıldığında bu dönüşüm sağlanabilir. Bu dönüşümde özellikle uygulamalı öğretim, pozitif pekiştirme ve bireyin ön bilgilerini dikkate alan stratejiler etkili olmaktadır.

Öğreticiye düşen görev, bireyin mevcut bilgisini yargılamadan, onu aşağılamadan, pedagojik yöntemlerle yeniden yapılandırmasına yardımcı olmaktır. Bu amaçla karşılaştırmalı öğretim teknikleri, örnekleme, açık ve sade anlatım gibi yöntemler etkili olmaktadır. Yanlış bilgiye sahip bireyin, doğru bilgiyle ikna edilmesi ve öğrenmeye motive edilmesi, sabır ve iletişim becerisi gerektiren bir süreçtir. Bu bağlamda, yetişkin eğitiminde öğretici yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda bir rehber ve ikna edici konumundadır.

c) Sosyal ve psikolojik uyum sorunları:

Yetişkin bireyler, uzun süre örgün eğitimden uzak kalmaları nedeniyle öğrenme ortamlarına uyum sağlamakta güçlük çekebilmektedir. Yeni bir eğitim ortamına katılmak, çoğu zaman yetişkin bireyde kaygı, stres ve çekingenlik gibi olumsuz duygulara yol açmaktadır. Özellikle topluluk önünde Kur'ân okuma, okurken yanlış yapma korkusu ve küçük düşme endişesi gibi durumlar, bireyin öğrenmeye aktif olarak katılımını sınırlandırabilmektedir. Bu süreçte ön yargılar, özgüven eksikliği ve motivasyon düşüklüğü, öğrenmeyi olumsuz etkileyen temel psikolojik engeller arasında yer alır. Yetişkin bireylerin hata yapma karşısında direnç göstermeleri ve eleştiriler karşısında alınan tepkiler vermeleri, öğretim sürecinin sağlıklı ilerlemesini zorlaştırmaktadır.

Bu sorunların aşılabilmesi için eğitim ortamı, bireyin sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını gözeten biçimde yapılandırılmalıdır. Özellikle sevgi temelli yaklaşım, teşvik edici ve samimi ders atmosferi, bireyin derse olan bağlılığını artırmaktadır. Küçük başarıların fark edilerek pozitif pekiştirme yoluyla ödüllendirilmesi, bireyin özgüvenini pekiştirecek ve öğrenmeye daha açık hâle

gelmesini sağlayacaktır. Ayrıca uyum artırıcı etkinlikler, sosyal etkileşimi destekleyen çalışmalar ve eğitici grup faaliyetleri, bireyin öğrenme ortamına daha kolay adapte olmasına yardımcı olmaktadır. Öğretici, bu süreçte yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda psikolojik destek sunan bir rehber rolü üstlenmelidir.

d) Zaman yönetimi ve devamlılık sorunu:

Yetişkin bireylerin Kur’ân-ı Kerîm öğrenme süreçlerinde karşılaştıkları temel engellerden biri, zaman yönetimi ve devamlılık sorunudur. Günlük yaşamın yoğun temposu, iş ve aile sorumluluklarının fazlalığı, bireylerin düzenli ve planlı bir öğrenme programına uyum sağlamasını güçleştirmektedir. Bu durum, öğrenme sürecinin kesintiye uğramasına, hedefe ulaşmanın gecikmesine ve öğrenilen bilgilerin pekiştirilememesine neden olmaktadır. Oysa Kur’ân-ı Kerîm eğitimi, belli bir sistem içinde yürütülmesi gereken bir süreçtir. Öğrenmenin etkili olabilmesi için bireyin belirli bir zaman dilimini düzenli olarak bu sürece ayırması gerekmektedir.

Kur’an eğitiminde süreklilik ve istikrar, küçük de olsa devamlı ibadet anlayışı ile paralellik göstermektedir. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v.) “Allah katında amellerin en makbulü, az da olsa devamlı olanıdır”⁷⁹ hadisinde de vurgulandığı gibi, öğrenmede istikrar, verimliliğin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda yetişkin bireylerin öğrenme sürecine dâhil olmalarını kolaylaştırmak için esnek ders programları, çevrimiçi eğitim imkânları ve kişisel zaman planlamalarına uygun eğitim modelleri sunulmalıdır. Böylelikle bireyin öğrenme sürecine katılımı artacak, zaman yönetimi üzerindeki baskı hafifletilmiş olacaktır.

e) Fiziksel ve bilişsel engeller:

Yetişkin bireylerin öğrenme sürecinde karşılaştıkları temel sorunlardan biri, sağlıkla ilgili kısıtlılıklardır. Hafıza kaybı, işitme ve görme problemleri, fiziksel hareket sınırlılıkları ve zihinsel yorgunluk, Kur’ân-ı Kerîm’in öğrenimini doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle yaşa bağlı bilişsel gerilemeler, dikkat süresinin kısalması ve algı düzeyinde zayıflama gibi durumlar, öğretme-öğrenme sürecinde sık karşılaşılan zorluklardandır. Ayrıca sağlık sorunları nedeniyle kurslara devamda süreklilik sağlanamaması, öğrenmenin etkinliğini azaltmakta ve istenilen düzeyde başarı elde edilmesini zorlaştırmaktadır.⁸⁰

Bu nedenle eğitim ortamlarının fiziksel olarak erişilebilir ve destekleyici şekilde düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir. Örneğin görme problemi

⁷⁹ Buhârî, “Rikâk”, 18 (No. 6465); Müslim, “Salât”, 30 (783).

⁸⁰ Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2017), 120.

yaşayan bireyler için büyük puntolu metinler, işitme sorunu olanlar için uygun ses sistemleri ve birebir iletişime dayalı yöntemler tercih edilmelidir. Aynı şekilde ders verilecek ortamın aydınlatma, havalandırma, oturma düzeni ve akustik gibi unsurlar açısından öğrenmeye elverişli hâle getirilmesi gerekmektedir. Eğitim ortamının fiziksel şartları, yalnızca konfor sağlamakla kalmaz; aynı zamanda bireyin öğrenme motivasyonunu ve katılım düzeyini doğrudan etkileyen temel bir bileşen olduğu söylenebilir.

3. Öğreticilerde Bulunması Gereken Özellikler

Kur’ân-ı Kerîm öğretiminin verimli ve etkili olabilmesi, öğreticinin sahip olduğu niteliklerle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda öğreticinin, öncelikle fem-i muhsin⁸¹ vasfına sahip olması; yani Kur’ân’ı doğru ve güzel bir biçimde okuma yeterliliğini taşıması büyük önem taşır. Bununla birlikte Arapça bilgisi, pedagojik formasyon ve psikolojik rehberlik yeterliliği de öğreticinin temel donanımları arasında yer almalıdır.

Kur’an öğretiminde sadece geleneksel yöntemlerle yetinmek yeterli değildir. Öğretici, teknolojik araçlar ve gelişmiş eğitim materyallerini etkili biçimde kullanma becerisine sahip olmalı; akıllı tahta, sesli-görsel içerikler, dijital yazılımlar gibi güncel imkânları ders süreçlerine entegre edebilmelidir. Öğreticinin ayrıca alanındaki güncel gelişmeleri takip etme, uluslararası uygulamalardan haberdar olma, bilgiyi güncelleme ve adapte etme yetisine sahip olması beklenir. Bunun yanında örnek bir kişilik, ahlaki tutarlılık, işine karşı sevgi ve bağlılık gibi nitelikler de ideal öğretici profilinin vazgeçilmez unsurlarıdır.

Kur’an öğreticisi, yalnızca bilgi aktaran değil; aynı zamanda bir rehber, model ve ilham kaynağı olmalıdır. Söyledikleriyle yaptıkları arasında tutarlılık bulunan, öğrencilerine güven veren ve onlara şefkat duyan bir öğretim tarzı benimsemelidir. Kur’an öğretiminde otoriter ve yasaklayıcı tutumlardan kaçınılmalı; bunun yerine pozitif, cesaretlendirici ve bireysel gelişimi destekleyen bir yaklaşım benimsenmelidir. Özellikle yetişkin öğrencilere yönelik öğretimde bu hassasiyet daha da önem kazanmaktadır. Ayrıca öğretici, bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmalı; öğrencinin öğrenme hızı, kapasitesi ve ilgisine uygun yöntemler kullanılmalıdır. Öğreticinin hem teknik hem ahlaki hem de metodolojik yeterliliklere sahip olması, etkili bir Kur’an eğitiminin vazgeçilmezidir.

⁸¹ Fem-i Muhsin: “Kur’ân-ı Kerîm’i emredilene uygun olarak en mükemmel üslûp ve edâ ile icra eden üstad demektir.” Sarı, *Kur’ân-ı Kerîm’i Güzel Okuma*, 33.

Sonuç

Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmek; ruhlara şifa, gönüllere gıda, insanlara ise huzur veren bir ibadet niteliğindedir. Bu yönüyle Kur'ân-ı Kerîm'in öğretimi yalnızca bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda dinî bir sorumluluğu da ifade etmektedir. Kur'an, yüzyıllar boyunca Müslümanların en önemli meşguliyet alanı olmuş; bireysel ve toplumsal hayata yön veren bir rehber olma işlevini sürdürmüştür.

Bu çalışmada, Hz. Peygamber'in Kur'an öğretimine ilişkin yöntemleri ele alınmış; O'nun kullandığı semâ, müşafehe, arz, edâ gibi öğretim usulleri ile öğretimde benimsediği sevgi, sabır, hoşgörü ve nezaket temelli yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber'in öğretim sürecinde bireyleri utandırmaktan kaçındığı, kolaylaştırıcı bir üslup benimsediği, öğrenenlerin seviyelerine göre iletişim kurduğu anlaşılmıştır.

Araştırma kapsamında, Kur'an öğrenmeye çalışan yetişkin bireylerle yapılan görüşmelerde Kur'ân-ı Kerîm öğretiminde karşılaştıkları güçlükler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, yetişkinlerin öğrenme süreçlerinde yaş, sağlık, geçmiş öğrenmeler, sorumluluklar ve çevresel faktörlerden kaynaklanan çeşitli engellerle karşılaştıklarını göstermektedir. Bu durum, Kur'an öğretiminin pedagojik boyutunun Hz. Peygamber'in uygulamaları ışığında yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yetişkinlere yönelik Kur'an öğretiminde başarı sağlanabilmesi için, onların bireysel farklılıkları gözetilmeli; öğrenme ortamı güven verici, sevgi temelli, katılımcı ve teşvik edici olmalıdır. Eleştiri yapılırken yapıcı olunmalı, bireyin onurunu zedeleyecek yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Öğretim ortamları teknolojik imkânlarla donatılmalı, ulaşılabilir ve huzur verici şekilde düzenlenmelidir. Ayrıca, Kur'ân öğreticileri yalnızca bilgi aktaran kişiler değil; aynı zamanda örnek şahsiyetler, rehberler ve değer aktarıcılar olmalıdır.

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmek ve öğretmek hem dünyevî hem de uhrevî anlamda büyük bir kazançtır. Bu yüce kitabı öğretmek, insanlara doğru yolu göstermek ve onların manevî gelişimlerine katkı sağlamak, en faziletli görevlerden biridir. Bu nedenle Kur'ân eğitime gereken önem verilmeli; bu mukaddes vazifeyi yerine getiren öğreticilere değer verilmelidir.

Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm öğretiminin sadece bir bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bireyin manevî inşası süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Yetişkinlere yönelik Kur'an öğretiminde karşılaşılan güçlüklerin doğru tespiti ve nebevî eğitim anlayışıyla çözümlenmesi, bu sürecin başarıya ulaşmasında temel bir etken olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağırbaş, Abdulhekim. “Hz. Peygamber Döneminde Kur’an/Kirâat Eğitim-Öğretimi”. *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 1 (31 Aralık 2021), 83-117.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/darulhadisdergisi/issue/70819/1137980>
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021.
- Atalan Yıldız, Esin. *Yaşlı Ve Hasta Hizmetleri Kurslarının Eğitimci Ve Kursiyer Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi Ve Kursiyerlerin Bilgi Düzeyine Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- Başıyigit, Nurettin. *Tilâvette Tertîl ve Temsîl Güzel Kur’ân Okuma Usulü*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Bedir, Lokman. “Denî Bir Toplumdan Medenî Bir Topluma ‘Asr-ı Saadet’”. *İslam ve yorum III Din*. 2/327-336. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Bedir, Lokman. *Genç Neslin Camilere Alışmasında/Alışamamasında Üslubun (Lisân-ı Hâl ve Lisân-ı Kâl’in Etkisi)*. 2/655-667. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Biceğez, Yunus. *Kur’ân Öğretiminde Temel İlkeler, Yöntem ve Teknikler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi ‘u’s-şâhih*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi’l-kirâ’âti’l-‘aşr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyyi, ts.
- Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Muqaddimetü’l-Cezeriyye*. Medine: Müessesetü Elif Lâh Mîm, 8. Basım, 2015.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. “Kur’ân Öğretim Tarihi ve Öğretim Kurumları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (01 Ocak 1986).
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13507/163413>
- Demir, Ömer. “Kur’ân Öğretiminde Temel Boyutlar”. *Ekev Akademi Dergisi* 21/72 (Aralık 2017), 263-290.
- Draz, Abdullah. *Kur’ân’a Giriş*, çev. Salih Akdemir. Ankara: Otto yayınları, 2017.

- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l- 'Ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyyi, 2003.
- Güler, Ramazan. "Hz. Peygamber'in (S.A) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke ve Metotlar". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (30 Kasım 2015), 115-134.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yaduitmed/issue/38971/456485>
- Halil Hasan, Ömer. "Kur'ân-ı Kerim Öğretimi, Yusuf Alemdar" 8/1 (Haziran 2004), 261-291.
- Holton vd., Elwood F. *Yetişkin Eğitimi, çev. Okhan Gündüz*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2015.
- İbni Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Riyâd: Mektebetü'l-maârif, 1996.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*. Kahire: Dâru'l-Maârif, ts.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim ve İletişim*. İstanbul: Nursan Yayınları, 2000.
- Koç, Ahmet. "Hz. Peygamberin Muallim Olarak Örnekliliği". *İslam Düşüncesi Klavuzu*. İstanbul: Tedef Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Riyâd: Beytü'l-efkârü'd-devliyye, 1998.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Sevinç, İrfan. "İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursu Öğretim Programının Öğretici görüşlerine Göre Değerlendirilmesi". *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (30 Eylül 2023), 31-62.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oduifd/issue/80106/1328132>
- Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. Riyâd: Beytü'l-efkârü'd-devliyye, 1999.
- Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, Ebû Dâvûd. *es-Sünen*. Amman: Beytü'l-efkârü'd-devliyye, 1999.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 7 Cilt. Medine: Merkezi'd-Dirâseti'l-Kurâniyye, 2005.
- Şen, Abdulsamet. *Hz. Peygamberin Kur'ân Öğretme Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvid İstılahları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Tirmîzî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmîzî*. Riyâd: Mektebetü'l-maârif, 1996.

- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2002.
- Yartaşı Pehlivan, Sevdâ. *Yetişkinlere Yönelik Kur'an Kurslarında Kur'an-ı Kerim Öğretim Yöntemleri Ve Okuma Problemleri (İstanbul/Kartal Örneği)*. İstanbul: İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yıldırım, Suat. *Anahatlarıyla Kur'an-ı Kerim ve Kuran İlimlerine Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1983.
- Yılmaz, Nazif. *İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Yeni Yöntemler Ve Materyal Kullanımı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ḳur'ân*. Kahire: Mektebet-ü Dâru't-Turâs, 3. Basım, 1984.

9. Bölüm

Türkiye’de Afet Yönetimi Uygulamalarında Yapay Zeka Teknolojisi: Geleceğin Teknoloji Tabanlı Çözümleri

Fırat EROL¹

ÖZET

Afetlerin neden olduğu yıkıcı etkiler, geleneksel afet yönetimi yaklaşımlarının yeterliliğini tartışmaya açmış ve ileri teknolojilerin bu alanda kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda yapay zekâ, afet öncesi, sırası ve sonrasında karar alma süreçlerini hızlandıran, veri odaklı ve öngörücü çözümler sunan güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, afet yönetiminde yapay zekâ teknolojilerinin kullanım alanlarını incelemeyi, bu teknolojilerin sunduğu fırsatları ve karşılaşılan sınırlılıkları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada afet döngüsünün her aşamasında (risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme) yapay zekâ uygulamalarının nasıl devreye girdiği örneklerle açıklanmış; özellikle görüntü işleme, büyük veri analitiği, makine öğrenmesi ve doğal dil işleme gibi yöntemlerin afet yönetim süreçlerine katkısı değerlendirilmiştir. Ayrıca Türkiye’de bu teknolojilerin kurumsal düzeyde uygulanabilirliği tartışılmış ve öneriler sunulmuştur. Elde edilen bulgular, yapay zekâ tabanlı sistemlerin doğru veri yönetimi, algoritmik şeffaflık ve disiplinler arası iş birliği ile entegre edildiğinde afetlere karşı daha dirençli bir toplum yapısının inşa edilebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet yönetimi, yapay zekâ, büyük veri, makine öğrenmesi, karar destek sistemleri.

¹ Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, e-posta: cfirat65@gmail.com, ORCID: 0009-0003-6708-6080

*Bu çalışma, 14-15 Ağustos 2025 tarihleri arasında gerçekleşen 2. Uluslararası Hakkari Bilimsel Çalışmalar Kongresinde sadece sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Tarihten bu yana pek çok afet ile karşılaşmış insanoğlu, doğal olarak afetlere karşı dirençlilik yaratma arayışı içine girmiş ve afetin yıkıcılığını en azından kontrol altına alma amacıyla türlü türlü yöntemler denemiştir. Bu yöntemler her ne kadar dönemsel olarak; antik, geleneksel ve modern dönem şeklinde değişkenlik gösterse de değişen ve dönüşen dünyada bu yöntemler, yerini teknoloji tabanlı çözümlere, yani destekleyici teknolojik araçlara bırakmıştır (MEDAK,2021; Erol ve Kalay, 2025).

Afetler, doğa veya insan kaynaklı olaylar sonucunda toplumların altyapısını, ekonomisini ve insan hayatını olumsuz etkileyen yıkıcı olaylardır. Afetlerin yıkıcı etkilerine karşı gerçekleştirilen bir tepki olarak afet yönetimi ise; afet öncesinde, sırasında ve sonrasında etkin müdahaleyi amaçlayan bir süreçtir (AFAD,2024). Bu bağlamda geleneksel afet yönetim sistemleri, genellikle manuel veri toplama, sınırlı tahmin kapasitesi ve müdahale süreçlerindeki koordinasyon eksiklikleri nedeniyle yeterince etkin olamamaktadır. Ancak modern sistemler uygulamada kimi ülkelerde etkin, önleyici faaliyetler içermekte iken çeşitli tartışmalara gebe kalmaktadır. Zira modern olarak görülen bu sistemler, afetin büyüklüğü, yayılımı ve şiddetine bağlı olarak zaman zaman çökme derecesine gelmekte veya çözümcü uygulamalarda çok sınırlı bir hareket alanına sahip olabilmektedir. Örneğin deprem denilince ilk akla gelen ülke Japonya olmasına karşın, afet yönetimindeki başarılı çalışmalarda da ilk akla gelen ülke yine Japonya'dır. Çünkü Japonya, sadece modern afet yönetimini değil teknoloji destekli afet yönetim uygulamalarını risk yönetimi ile birleştirmiş durumdadır (Erol, 2025). Öte yandan Türkiye'nin yaşamış olduğu son yılların en yıkıcı depremlerinden biri olan 2023 Kahramanmaraş depremlerindeki can kaybı sayısı ile (53 bin), ülkenin modern anlamda kullanmaya devam ettiği "Bütünleşik Afet Yönetim Sistemi" uygulamaları sorgulanır durumdadır (AFAD,2023; Akçaoğlu,2024).

Gelinen noktada, özellikle son yıllarda, yapay zeka (YZ) teknolojilerinin gelişmesi; hazırlık, müdahale ve iyileştirme uygulamalarında kullanılması, afet yönetiminde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Yapay zeka; veri analizi, tahmin modelleri, görüntü işleme, doğal dil işleme ve otomatik karar destek sistemleri aracılığıyla afet yönetim süreçlerini daha hızlı, verimli ve etkili hale getirmektedir (Erol ve Kalay, 2025). Bu teknolojinin kullanılabilmesi ise ülkelerin gelişmişlik düzeyi, kültürel sermayesi, eğitim durumu, afet bilinci, teknolojik yapısı ve ekonomik gücüyle direkt olarak ilişkilidir. Nitekim veri setlerinin kalitesi, altyapı eksiklikleri, güvenlik ve gizlilik politikaları, toplumsal alışkanlıklar, ekonomik yetersizlikler, Ar-Ge yetersizlikleri ve teknolojik entegrasyon gibi zorluklar ileri teknolojilerin uygulanmasında zorluklar

çıkarabilmektedir. Örneğin ABD, Japonya, Çin ve Rusya gibi ülkeler ileri teknoloji ile yapay zeka destekli uygulamaları birleştirerek afet yönetiminde önemli başarılar yakalamış durumdadır (BBC,2024).

Afet yönetiminde hız, doğruluk, cevap verme, hazırlık, etkinlik ve verimlilik hayati öneme sahiptir. bu bileşenlerin yapay zeka ile birleşmesi hem can ve mal kaybını önleyecek hem de ekonomik refahı arttıracaktır. Bu bağlamda afet öncesi risk azaltma ile başlayan yapay zeka uygulama alanları, afet sırasında, enkaz yönetimi, müdahale, arama-kurtarma, robotik sistemler gibi pek çok alanda hissedilir derecede destekleyici bir potansiyeldedir. Afet sonrası ise iyileştirme, hasar tespiti, hızlı kaynak ve lojistik yönetimi gibi alanlarda afet yönetimine katkı sunan yapay zeka destekli teknolojiler geleceğin çözüm tabanlı teknolojilerini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda çalışma, yapay zekanın afet yönetiminde nasıl kullanıldığı, bu teknolojinin sunduğu fırsatları, karşılaşılan zorlukları ve afet yönetiminde geleceğe dair ileri teknolojik çözümleri ele almaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Afet ve Afet Yönetimi

Afetler insan unsurunu çok yönlü olarak etkileyen, can, mal ve ekonomik kayıplar yaşatan, psikolojik olarak etkilerinin yıllar sürdüğü buhran haline sebep olan doğa, insan ve teknolojik olaylar bütünüdür (Bilik, 2019). Bu olayların afete dönüşmesi durumu, insan ırkına verdiği zarar ile şekillenir. Çünkü afetler, sonuçları dolayısıyla afet olarak görülür. Kaynağı ne olursa olsun insanlara ve onların yaşam alanlarında yaşanan doğa kaynaklı bir zarar, afet ile direkt olarak ilişkilidir. Örneğin dağ, bayır veya denizlerde yaşanan bir deprem, doğa olayı iken yaşam alanlarının olduğu yerleşim yerlerinde yaşanan bir deprem ise afettir.

TDK (2024)'de afet, “çeşitli doğa olaylarının neden olduğu yıkım” olarak tanımlanır. Bu tanımlamaya ek olarak Açıklamalı Afet Yönetimi Terimler Sözlüğü (2024)'e göre afet, “Toplumun tamamını veya belli kesimlerini fiziksel, ekonomik açıdan etkileyen ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı kesintiye uğratan, toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı olaylardır” şeklinde ifade edilir. Söz konusu bu tanımlamaların tamamı, doğa olaylarının vermiş olduğu yıkıcı etkileri işaret etmektedir. Zira afetler bir olayın kendisi değil, beraberinde getirdiği yıkıcı sonuçlardır.

“Yavaş yavaş” ve “aniden gelişen” afetler olarak oluşumunu tamamlayan afet türleri; deprem, sel, yangın, çığ, yağış/su taşkınları, kuraklık, kıtlık, aşırı soğuk/sıcaklıklar ve volkanik patlamalar gibi olaylar ile vuku bulurlar (Varol ve Kırıkkaya, 2017; AFAD, 2021). İnsan unsuru, sürekli olarak bu olaylarla karşılaştığı için zarar görmesi de kaçınılmazdır. Yani afetler, geçmişte olduğu gibi gelecekte de olmaya devam edecektir. Öyleyse insan unsuruna düşen görev, bu

olaylar karşısında dirençlilik sağlamak ya da en azından olayların yıkıcı etkilerini en az indirme yeteneğini kazanmak olacaktır. Bu anlayış, ancak etkin bir afet yönetim stratejisi ile mümkündür. Zira afete sürekli maruz kalan ülkelerin afet yönetim stratejileri incelendiğinde, risk yönetimi, hazırlık, afet teknolojisi ve dirençlilik yaratma faktörleri ön plana çıkmaktadır (Erol,2025). Bu bağlamda afetlerin yıkıcılık düzeyleri kontrol edilebilir durumdadır. Çünkü afet yönetimi, bir döngü ile gerçekleşir. Bu döngü; afet öncesi, afet anı ve afet sonrası olmak üzere üç safhadan oluşur. Döngü, bir süreci ifade eder. Yani afet süreci, “bir afet olayını izleyen, bir sonraki afete kadar birbirini takip eden müdahale, iyileştirme, yeniden inşa, zarar azaltma ve hazırlık gibi aşamaların tümü” olarak sürecin aşamalarını ifade eder (AFAD,2024). Buradan hareketle afet yönetimi; afetlerin önlenmesi, zararların azaltılması, afet olaylarına karşı hızlı ve etkili müdahale gibi toplumca yapılması gereken topyekun bir mücadele süreci şeklinde görülmelidir.

Afet yönetimi, “afetlerin önlenmesi, zararların yok edilmesi veya azaltılması amacıyla afet öncesi ve sonrasında yapılması gereken faaliyetlerin planlanması, yönlendirilmesi, desteklenmesi, koordine edilmesi ve uygulanması için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla kaynakların bu amaç doğrultusunda kullanımının gerektiren bir yönetim şeklidir” (Şahin, 2014). Bu tanımlama afet yönetiminin; çok yönlü, çok aktörlü, çok paydaşlı olarak disiplin gerektiren, dinamiklik ve hızlı olunması gereken, planlama, koordinasyon ve hazırlık stratejileriyle yönetilmesi gereken karmaşık bir yönetim şekli olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla afet yönetiminde uygulanacak her strateji, önemli, anlamlı ve verimli sonuçlar doğurmalıdır. Bu bağlamda risk, müdahale ve kriz yönetimindeki her safha ne kadar hayati öneme sahipse değişen ve dönüşen dünyada afetlerle mücadele yöntemlerinin yenilikçi unsurlarla yönetilmesi de o kadar önemlidir. İşte bu önem, yapay zeka destekli teknolojilerle insan unsurunun gelecekte yaşayabileceği yıkıcılıklara karşı hem bir güvence hem de bir kalkan görevi görecektir. Zira günümüz dünyasında afet yönetimi, iki temel yaklaşım (geleneksel, modern) ile ön plana çıkmakta ancak bu yaklaşımlara ileri ve destek teknolojilerin eklenmesi de kaçınılmazdır (Oktay,2017).

1.2. Afet Yönetimi ve Yapay Zeka Teknolojisi İlişkisi

İnsan aklının nasıl çalıştığını anlatmaya çalışan bir kuram olarak yapay zeka, en genel anlamda insan zekasının bilgisayar aracılığıyla taklit edilmesi durumudur (Pirim, 2006). YZ bir disiplin alanı olarak; görüntü, dil, planlama, düşünme, anlama, analiz etme gibi pek çok alt disipline sahiptir. Çünkü yapay zeka, idealleştirilmiş bir perspektifle insan zekasına özgü fonksiyonları ve davranışları sergileyen bir işletim sistemidir (Doğan, 2002).

“Yapay” ve “zeka” kavramları; insan unsurunun yerine bilgisayarların kullanımını, insan gibi davranmak, düşünmek, akılcı davranmak, muhakeme ve analiz etmek, en önemlisi de çözüm geliştirmek gibi davranışların sergilemesi olarak bilinmektedir (Ertel, 2018). Zira yapay zeka, makine öğrenimi ile sinir ağlarının teknolojik yeniliklerle problem çözme bilimi ve mühendisliği olarak tanımlanmaktadır (Wang, 2020). Tarihsel incelemede 1956 yılında Dartmouth’ta yapılan bir konferansta ilk defa dillendirilen “yapay zeka” kavramı, gelinen süreçte pek çok yeteneğe sahip bir işletim sistemi halini almıştır (Öztemel, 2020).

Günümüzün ve geleceğin önemli teknolojilerinden biri olan yapay zeka, pek çok tartışma konusunu da beraberinde getirmektedir. Kimi kesimler, insan gücünü azaltacağına dair görüş bildirirken kimileri ise yapay zeka uygulamalarının daha büyük fırsatlar yaratacağını düşünmektedirler. Bu görüşler, günümüz teknolojisinde örneğin otomotiv sektöründe yapay zeka destekli robotik işlemlerin artması ile insan işgücünü azalttığı gibi hata payını en aza indirmesi, kalitenin artması ve her geçen gün yeni fırsatların ortaya çıkması ile varlığına devam etmektedir.

YZ, makine öğrenimi, derin öğrenme, doğal dil işleme ve bilgisayarla görme gibi yetenekleri hızlıca sergileyebilir ve çözümleyebilir. İnsan benzeri yetenek sergileme, sorun çözme ve bilişsel işlevleri taklit edebilme becerisine sahip yapay zeka, aynı zamanda karar verme yeteneğine de sahiptir. İşlevlerine ve yeteneklerine göre Zayıf, Güçlü ve Süper yapay zeka türlerine sahip olarak üç ana kategoride incelenen zeka çeşitlemeleri, büyük veri setlerini analiz ederek desenleri tanıma, öğrenme, tahminde bulunma, karar alma gibi yetenekleri de sergileyebilmektedir (Sucu ve Ataman, 2020).

Neredeyse her alana yayılan yapay zeka uygulamaları, insan unsuruna hızlı verimli ve etkin bir çözüm alanı yaratmaktadır. Özellikle görüntü işleme, ses tanıma, otonom araç, akıllı ev sistemleri, akıllı şehirleşme, chatbotlar ve üretim alanlarında önemli katkılar sunan YZ, afet yönetiminde de önemli bir katkı aracıdır. Örneğin yapay zeka destekli yangın söndürme araçları, drone sistemleri, hasar tespiti, akıllı sensörler ile önleme araçları, enkaz yönetimi ya da insansız arama-kurtarma sistemleri, robotik sistemler, gibi pek çok alan afetselliğin kontrol altına alınmasında hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda geleceğin çözüm teknolojileri, yapay zeka ve ileri teknolojilerle yeni bir çağın da başlamasına sebep olacaktır. Çünkü değişen dünyada artık fiziksel değil teknolojik çözümler ön plana çıkmaktadır.

1.3. Türkiye’de Afet Yönetimi Uygulamaları ile Yapay Zeka Teknolojileri İlişkisi

Türkiye’de afet Yönetimi, Cumhuriyet öncesi Antik Dönem ve Cumhuriyet sonrası Modern dönem olmak üzere iki şekilde incelenir (Erol, 2025). Literatür incelendiğinde; Antik Dönemde afet-inanç ilişkisinin ön plana çıktığı, modern dönemin ise dört temel boyutla incelendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemler; 1944 öncesi, 1944-1958 arası, 1958-1999 arası ve 1999 sonrası olarak sınıflandırılmıştır (Uzunçubuk, 2005; Erol, 2025).

1944 öncesi dönem aralığı cumhuriyetin başlangıcından başlayıp 1939 Erzincan depremini de içine alan bir aralığı ifade eder. Bu dönemde, savaştan yeni çıkan ülkede afet yönetim sistemi henüz oluşmamıştır. Örneğin 1939 Erzincan depreminde afete müdahale halk, sivil toplum kuruluşları, asker ve polis üzerinden yürütülmüştür. 33 binden fazla can kaybının yaşandığı bu deprem afetinde ülke hem yönetsel hem de ekonomik olarak çok yıpranmıştır. Hemen ardından başlayan ikinci dönem olan 1944-1958 yılları arası ise, neredeyse birinci dönemin devamı niteliğindedir. Erzincan depreminin etkisiyle iyileştirme çalışmalarının yapıldığı bu dönem, aynı zamanda afet yönetimine ilişkin ilk kanunların da yayınlandığı dönem aralığını içerir. Örneğin 1954 yılında çıkarılan “yer sarsıntılarından evvel ve sonra alınması gereken tedbirler” adlı kanun, Türkiye’deki afet yönetimine ilişkin alınmış ilk kanun olma özelliğinin yanı sıra afet öncesi tedbirlerin alınması bakımından risk yönetimine yapılan vurgu olarak önemli bir eşiği vurgulamaktadır (Sağlam, 2016).

Afet yönetimi bağlamında incelenen bir diğer dönem ise 1958-1999 yılları arasını kapsamaktadır. Bu dönemde, her ne kadar afet yönetimine ilişkin kanun, yönetmelik ve uygulama alanları çıkarılmış olsa da ülkenin siyasi çalkantıları dolayısıyla uygulama alanı söz konusu olmamıştır. Zira akabinde yaşanan 1999 Marmara depremi, 19 bin can kaybını beraberinde getirmiştir. Son dönem olan 1999 ve sonrası dönem de bir önceki dönemin devamını yansıtır verilerle günümüze kadar gelmektedir. 1999 Marmara depreminin etkisiyle pek çok alanda yenilikçi çalışmalar yapan merkezi yönetim, bir çok ilki de bu dönemde hayata geçirmektedir. Örneğin Bütünleşik Afet Yönetim Sisteminin hayata geçirilmesi 2001, AFAD ’ın kuruluşu 2009, TAMP ve İRAP gibi planlamaların uygulanabilirliği 2014, Yapı Denetim Kanunlarının çıkması 2000 ve UMKE ’nin operasyonel çalışmalara dahil edilmesi 2004 yılını bulmuştur (Erol, 2025). Ancak tüm bu çalışmaların ışığında 2023 yılında yaşanmış Kahramanmaraş depremlerinde resmi verilere göre 53 bin insanın can kaybı yaşaması, Türkiye’de afet yönetim politikalarının tartışılmasına yol açmıştır. Zira Türkiye’de cumhuriyet sonrası yaşanmış tüm afetler incelendiğinde afet öncesi hazırlık

sürecinin göz ardı edildiği ve sürekli afet sonrası olan iyileştirme uygulamalarının yaygın olarak yürütüldüğü göz önündedir.

Değişen ve dönüşen dünyada her alanda olduğu gibi afet yönetimi alanında da ileri teknolojiler, yönetim bağlamında yıkıcılık seviyesinin en aza indirilmesinde önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda yapay zeka destekli teknolojilerin Türkiye açısından bir uygulama alanı olması, gelecekte olası afetlere karşı bir dirençlilik yaratma bakımından önemli bir araç olacaktır. Nitekim afete sürekli maruz kalan ABD, Japonya, Çin, Rusya gibi ülkelerin pek çoğunda bu uygulamalar, rol model olarak aktif şekilde yürütülmektedir. Buradan hareketle Türkiye'nin de gelişen ve değişen dünyaya ayak uydurması ve afet yönetiminde yeni bir strateji belirlemesi kaçınılmazdır.

2. AFET YÖNETİMİ VE YAPAY ZEKA TEKNOLOJİLERİ

2.1. Yapay Zeka Tabanlı Afet Öncesi Risk Analizi ve Tahmin Modelleri

Afet yönetimi, temelde afetlerin yıkıcılığını önleme veya kontrol altına alma politikalarının uygulandığı bir çatı yönetim biçimidir. Hiç şüphesiz bu safhaların ön ayağı, risk yönetimi yani hazırlık safhasıdır. Buradan hareketle afetlerin etkilerini azaltmanın en önemli yollarından biri, olay meydana gelmeden önce risk analizlerinin doğru bir şekilde yapılması olacaktır. Yapay zeka ise büyük veri analizi ve makine öğrenimi algoritmaları kullanarak doğal afetlerin oluşma olasılığını tahmin edebilir. Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda kullanılan ileri teknolojilerin bir parçası haline gelen bu anlayış, geline noktada afet yönetimi bağlamında önemli katkılar sunmaktadır. Örneğin Japonya, deprem ve tsunamide erken uyarı sistemlerinde; ABD, kasırga ve orman yangını tahmin sistemlerinde; Çin, sel tahmini ve acil müdahale uygulamalarında; Endonezya ise volkanik patlama tahminlerinde yapay zeka ile afet teknolojilerini aktif şekilde kullanmaktadır (Erol ve Kalay, 2025). Öte yandan yapay zeka tabanlı risk analizi ve tahmin modellerini, deprem sel ve yangın gibi olaylarla entegre şekilde şöyle tanımlamak mümkündür:

- **Deprem Tahmini:** Yapay zeka, sismik aktivite verilerini analiz ederek belirli bir bölgede depremin meydana gelme olasılığını artıran faktörleri tespit edebilir (Salman, 2024).
- **Sel ve Taşkın Tahmini:** İklim verileri, yağış oranları ve topografik bilgiler işlenerek olası taşkın bölgeleri belirlenebilir (Karaca, 2023).
- **Orman Yangınları:** Uydu görüntüleri ve hava durumu verileri analiz edilerek yangın riski yüksek bölgeler önceden tespit edilebilir (Özay, 2024).

Bu tür tahmin modelleri, merkezi ve yerel yönetimlerin afet öncesinde gerekli önlemleri almasını sağlayarak can ve mal kayıplarını en aza indirebilir.

2.2. Afet Anında Müdahale ve Yapay Zeka Uygulamaları

Afet sırasında hızlı ve etkili müdahale, hayat kurtarmak açısından kritik öneme sahiptir. Yapay zeka, afet anında aşağıdaki şekillerde kullanılabilir. Örneğin ABD, Japonya, Avrupa, Almanya, Endonezya, Çin, Şili, Endonezya gibi ülkelerin aktif olarak kullandığı bu ileri teknolojiler afet yönetimine önemli katkılar sunmuşlardır. Japonya, drone' ları deprem erken uyarı sistemleri ile entegre şekilde kullanırken Türkiye de bu teknolojileri, 2023 Kahramanmaraş depremlerinde enkaz altı canlı tespitinde aktif olarak kullanmıştır (Erol ve Kalay, 2025). Bu bağlamda afet anında yapay zeka destekli teknolojilere bir kaç örnek verilebilir.

- **Hasar Tespiti ve Görüntü Analizi:** Uydu ve drone görüntüleri, yapay zeka algoritmaları ile işlenerek yıkımın boyutu ve acil yardım gerektiren bölgeler hızla tespit edilebilir.
- **İnsanların Yerinin Tespit Edilmesi:** Yapay zeka destekli ses ve görüntü işleme teknolojileri, enkaz altında kalan kişileri tespit etmek için kullanılabilir.
- **Chatbotlar ve Acil Durum İletişimi:** Afet anında halka anlık bilgi sağlamak için doğal dil işleme destekli chatbotlar kullanılabilir. Örneğin, WhatsApp veya SMS tabanlı yapay zeka asistanları, insanların güvenli bölgelere yönlendirilmesine yardımcı olabilir (NEVADA, 2024).
- **Kaynak Yönetimi ve Lojistik:** Yapay zeka, kurtarma ekiplerinin en verimli şekilde yönlendirilmesi için lojistik optimizasyon algoritmalarını kullanarak kaynakların dağıtımını yönetebilir (Adıgüzel, 2022).

Afet anı, müdahale gerektiren bir zaman dilimini ifade eder. Bu zaman diliminde ilk 72 saat çok kritik bir zamandır. Sahadaki uygulamalar hızlı, etkin, verimli olmalıdır. Tek ve ana hedef, can ve mal kaybını engellemektir. Bunun yanı sıra ulaşım, haberleşme, lojistik, sağlık hizmetleri, yeme-içme, barınma gibi temel ihtiyaçlar acilen afetzedelerin kullanımına açılmalıdır. Dolayısıyla yapay zeka destekli teknolojiler, afet anında da destekleyici bir rol oynamaktadır.

2.3. Yapay Zeka Destekli Afet Sonrasında İyileştirme Süreçleri

Afet sonrası iyileştirme süreçleri, afetin uzun vadeli etkilerini en aza indirerek toplumların normal yaşama dönmelerini sağlamayı amaçlar. Afet sonrasında uygulamaların temel mantığı, iyileştirme ve geri kazanımdır. Yapay zeka ise bu süreçte şu şekilde kullanılabilir:

- **Büyük Veri Analizi ile İyileştirme Stratejileri:** Yapay zeka, afet sonrası hasar tespit verilerini analiz ederek en çok zarar gören bölgeleri belirleyebilir ve yeniden yapılanma süreçlerini optimize edebilir (Mete,2023).
- **Psikolojik Destek:** Afetten etkilenen bireylerin psikolojik durumlarını analiz eden yapay zeka tabanlı uygulamalar, ihtiyaç duyan kişilere destek sağlayabilir.
- **Sigorta ve Tazminat Süreçleri:** Yapay zeka, sigorta şirketleri tarafından zarar değerlendirme süreçlerini hızlandırmak için kullanılabilir. Bu sayede mağduriyetlerin daha hızlı giderilmesi sağlanabilir.

Bu ve benzeri tutumların yanı sıra yapı dönüşümü, dirençlilik sağlama, akıllı şehir/kentleşme gibi uygulamalara ek olarak uygulanabilecek alanlardır. Zira afetzedelerin psiko-destek eşliğinde hızla normal hayatlarına dönmesi gerekmektedir.

3. AFET YÖNETİMİNDE GELECEĞİN TEKNOLOJİK ÇÖZÜMLERİ

Afetler, doğal, beşeri ve teknolojik olmak üzere toplumları çok yönlü olarak etkileyen, ülkelerin sosyal ve ekonomik büyümeleri üzerinde derin izler bırakan, en önemlisi de can ve mal kaybı bakımından etkisi yıllar süren psikolojik travmalar yaratan olaylardır. Bu olaylar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yıkıcı etkilerin en aza indirilmesi boyutuyla elbette ki bir tepki görmek durumundadır. Tepki, dirençlilik sağlama, önleme veya kontrol altına alma gibi kavramlara karşılık gelen afet yönetimi ise etkin, verimli ve destekleyici ekipmanlarla yürütüldüğünde yıkıcılık seviyesi asgari düzeye inmektedir. Örneğin Japonya, afet yönetimi bağlamında bu duruma verilebilecek en büyük örnektir. Zira 1995 Japonya/Kobe Depreminde (7.3 şiddetinde) 6500'den fazla kişi yaşamını yitirmişken yaklaşık 40 bin kişi ise çeşitli boyutlarda yaralanma vakası ile karşılaşmıştır (AA, 2025). Ancak buna karşın yine Japonya'da yaşanan 2024 Ishikawa Depreminde (7.6 şiddetinde), deprem sonrası tsunami yaşanmış olmasına rağmen can kaybı sayısı sadece 1611 olarak kayıtlara geçmiştir (BBC, 2024). Bu tablo, hiç şüphesiz ki etkin bir afet ve risk yönetimi anlayışı sonucunda ortaya çıkmıştır.

Dünyada meydana gelen depremlerin bir çoğunda geleneksel afet yönetim sistemleri terk edilmiş ve modern afet yönetim anlayışı ön plana çıkmıştır. Modern afet yönetim sistemlerinde kullanılan risk ve risk yönetimi uygulamaları, büyük oranda afet risklerini kontrol altına alan, risk azaltıcı çalışmalarla olası afetlerin yıkıcı sonuçlarını en aza indiren bir anlayışa dayanmaktadır. Bu anlayış,

günümüz koşullarında, teknolojinin gelişmesiyle, afet yönetiminde daha da etkin uygulamalarla farklı bir boyut kazanmış durumdadır.

İleri teknolojilerden akıllı sensörler, erken uyarı sistemleri, tahmin modelleri, uydu destekli veriler, drone ve yapay zeka destekli robotlar, akıllı tahliye sistemleri, yapı malzemeleri ve 3D yazıcılar, yapı dirençliliği/mukavemeti, acil yardım lojistiği, hasar ve zarar görülebilirlik tespiti, akıllı kentleşme, kesintisiz iletişim ve alternatif ulaşım kanalları gibi pek çok destekleyici teknolojiler, gelinen noktada afet yönetiminde devrim potansiyeli sağlayan teknolojilerdirler. Öte yandan Yapay zeka destekli teknolojiler ise, kriz öncesi, anı ve sonrasında hızlı müdahalesine optimize edilmesi bakımından çok büyük avantajlar sunmaktadır.

Teknolojik uygulamalar, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, ekonomik yeterlilikleri, Ar-ge yatırımları, eğitim düzeyleri, afet algıları, bilimsel bağları ve yönetim işlevleri ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin Japonya; Erken uyarı sistemleri, halka açık alarm sistemi, tsunami akıllı sistemler, deprem analiz sistemleri, akıllı şehirleşme sistemleri, 5G uydu bağlantılı veri işleme ve yapay zeka destekli tahmin sistemlerini kullanmakta iken ABD; IBM-Waston afet veri analizleri, Boston Dynamics Robot ile arama-kurtarma, kasırga ve sel veri analizi, uydu sistemleri ile tahmin, CBS ile alan haritalama ve yapay zeka destekli tahmin-müdahale gibi uygulamaları, kullanmaktadır (Erol ve Kalay,2025).

Afet yönetimi, çok bileşenli, çok yönlü ve paydaş kuruluşlarla yönetim fonksiyonlarının (planlama, koordinasyon, yönetim/yönetici, denetim, örgütlenme) aktif çalışacağı bir yönetim biçimidir. Yönetimin uygulanmasında, her bir bileşenin ayrı ayrı önemi vardır. Zira uygulamada yaşanacak ufak bir eksiklik/yetersizlik bile pek çok can kaybına neden olabilmektedir. Örneğin arama-kurtarmada personel eksikliği, ulaşımında aksama, haberleşmede kesinti, yapılaşmada hatalı uygulama, denetim eksikliği, ekipman eksikliği, koordinasyon yetersizliği ya da gelecek planlamalarının yapılmaması gibi sorunlar, muhtemel afetlerde can kaybı olarak geri dönmektedir. Dolayısıyla afet yönetimi planlı, etkin, verimli, hızlı ve teknoloji destekli şekilde icra edilmelidir. Bu bağlamda geleceğe dair teknoloji destekli çözümler, anlamlı ve önemli bir yapıya sahiptir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Afet Yönetimi, toplumsal güveni, sosyal refahı ve ekonomik kalkınmayı sağlamak için kritik önem taşıyan bir alandır. Toplumsal afet bilincinin artırılması, hazırlık, müdahale ve geri kazanım süreçlerinin etkin, sürdürülebilir olması şüphesiz özel politika ve stratejik planlamalara bağlıdır. Bu durum, her ne kadar daha dayanıklı ve dirençli bir yapıya işaret etse de etkileri bakımından uzun

yıllar alacak bir kültürel sermayeyi de içinde barındırmaktadır. Yani mekanizma ne kadar güçlüyse, o kadar sürdürülebilir olacaktır.

Geleneksel afet yönetiminin yeterli olmadığı, değişime uğradığı ve modern yönetim sistemlerinin geliştiği günümüz toplumunda teknolojik destek, yeni bir yöntem olarak hem geleceğe yön verecek hem de afetlere karşı kalıcı direnci arttıracaktır. Çünkü kırılganlığı azaltmak, geleneksel yöntemlerle değil yenilikçi teknolojik çözümlerle devamlılık kazanır. Bu anlayış Türkiye açısından da uygulanabilir bir durumdadır.

Yapay zeka, afet yönetimi süreçlerini daha hızlı, verimli ve etkili hale getirme potansiyeline sahiptir. Örneğin yapay zeka destekli afet yönetim şekli, afet öncesinde risk analizi yaparak erken uyarı sistemlerini güçlendirebilir. Afet anında hızlı müdahaleyi mümkün kılabilir ve afet sonrası iyileştirme süreçlerini optimize edebilir. Ancak bu teknolojinin tam anlamıyla uygulanabilmesi için veri erişimi, altyapı yatırımları, etik kurallar ve eğitim gibi alanlarda gelişmeler kaydedilmelidir.

Gelecekte, yapay zeka tabanlı afet yönetim sistemlerinin daha fazla benimsenmesiyle birlikte, toplumların afetlere karşı daha dirençli hale gelmesi beklenmektedir. Yapay zeka ve büyük veri analitiğinin daha fazla entegrasyonu sayesinde, afet yönetim süreçlerinde daha proaktif bir yaklaşım benimsenerek can ve mal kayıplarının önemli ölçüde azaltılması sağlanabilir. Çünkü değişen ve dönüşen dünyada her alanda olduğu gibi afet yönetiminde de teknolojik ilerleme söz konusudur. Öyleyse olası afet risklerini engellemek, en aza indirmek veya kontrol altına almak teknolojik destek ile daha hızlı ve etkin sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, S. (2022). Afet Durumlarında Yapay Zeka Teknolojisi ile Lojistik yönetimi Örnekleri, *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 7(1), 47-70.
- AFAD, (2021). *Afet ve Analiz*, <https://www.afad.gov.tr/afet-analiz> Erişim Tarihi: 19.03.2025
- AFAD, (2024). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> Erişim Tarihi: 19.03.2025
- Akçaoğlu, N. K. (2024). Afeete Dayanıklı Şehirler: Japonya Örneği, *Multidisipliner Yaklaşımlarla Coğrafya Dergisi*, 2(2), 95-111.
- AA, (2024). *Japonya 'yı Sarsan Büyük Deprem*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/japonyayi-sarsan-buyuk-depremler/3097982#:~:text=Japonya'da%2017%20Ocak%201995,y%C4%B1k%C4%B1c%C4%B1%20deprem%20olarak%20kay%C4%B1tlara%20ge%C3%A7ti> Erişim Tarihi: 21.03.2025
- BBC, (2024). *Japonya Depremi*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cqq19e39p9xo> Erişim Tarihi: 21.03.2025
- Bilik, M. B. (2019). *Kent ve Afet: Depremler Açısından Van Kent Merkezinin Zarar Görebilirliği*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Doğan, A. (2002). *Yapay Zeka*, İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Erol, F. (2025). *Türkiye'de Afet Yönetimi: Risk Yönetimi Ekseninde Bir Model Önerisi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Erol F., Kalay, F. (2025). *İleri Teknolojiler ve Afet Yönetimi*, Yönetim ve Organizasyon IV, Fransa: Book Chapter Project Yayınları.
- Ertel, W. (2018). *Introduction to Artificial Intelligence*. New York: Springer.
- Karaca, M. (2023). Yapay Zeka Tabanlı Stratejik Afet Yönetimi: Verilerin Tam Kullanımı, *Afet ve Risk Dergisi*, 6(4), 1312-1331.
- MEDAK, (2021). *Dünyada Afet Yönetimi ve Gelişimi*, <https://www.medak.org.tr/faydali-bilgiler/dunyada-afet-yonetimi-ve-gelisimi/> Erişim Tarihi: 19.03.2025
- Mete, M. H. (2023). Sosyal Bilimlerde Büyük Veri Analitiği, Yapay Zeka ve Makine Öğreniminin Kullanımı, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 99-120.
- NEVADA, (2024). *Afet ve Acil Durum Haberleşme Sistemleri*, [https://www.nevada.com.tr/afet-ve-acil-durum-haberlesme-sistemleri/#:~:text=Yapay%20zeka%20\(AI\)%20ve%20b%C3%BCy%C3](https://www.nevada.com.tr/afet-ve-acil-durum-haberlesme-sistemleri/#:~:text=Yapay%20zeka%20(AI)%20ve%20b%C3%BCy%C3)

- %BCk,gerektiren%20alanlar%C4%B1%20belirlemeye%20yard%C4%B1mc%C4%B1%20olabilir. Erişim Tarihi: 23.04.2025
- Oktaş, Ş. (2017). *Afet Yönetimi (PDF)*, TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı, Popüler Bilim Yayınları.
- Özay, S. (2024). *Yüksek Teknoloji ve Yapay Zeka ile Orman Yangınına En Doğru Müdahale*, <http://www.turktarim.gov.tr/Haber/1125/yuksek-teknoloji-ve-yapay-zeka-ile-orman-yanginlarina-en-dogru-mudahale-yapiliyor> Erişim Tarihi: 26.04.2025
- Öztemel, E. (2020). *Yapay Zeka ve İnsanlığın Geleceğı*, Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliğı (PDF), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Pirim, H. (2006). Yapay Zeka, *Journal of Yaşar Üniversty*, 1(1), 81-93.
- Sağlam, S. (2016). 1923-50 Yılları Arasında Türkiye’de Kent ve Kentleşme Olgusu, *Sosyoloji Konferansları*, No:53, 257-274. DOI:10.18368/IU/sk.0925
- Salman, S. (2024). *Yapay Zeka ile Deprem Riskini Azaltabilir miyiz?* <https://fikirturu.com/bilim-teknoloji/yapay-zeka-ile-deprem-riskini-azalta/#:~:text=Y%C3%BCzde%2090%C4%B1n%20%C3%BCzerinde%20tahmin%20ba%C5%9Far%C4%B1s%C4%B1&text=Yak%C4%B1n%20zamanda%2C%20ABD'deki%20Georgia,98%2C53%20do%C4%9Fruluk%20oran%C4%B1na%20ula%C5%9Ft%C4%B1lar>. Erişim Tarihi: 21.03.2025
- Sucu, İ., Ataman, E.(2020). Dijital Evrenin Yeni Dünyası Olarak Yapay Zeka ve Her Filmi Üzerine Bir Çalışma, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 4(1), 40-52.
- Şahin, N. (2014). *Afet Yönetimi ve Acil Yardım Planları*, TMMOB İzmir Kent Sempozyumu.
- TDK, (2024). *Afet nedir?*, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 10.03.2025
- Uzunçubuk, L. (2005). *Yerleşim Yerlerinde Afet ve Risk Yönetimi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi.
- Varol, N., Kırıkkaya, E. B. (2017). Afetler Karşısında Toplum Dirençliliğı, *Dirençlilik Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Wang, P. (2020). On Defining Artificial Intelligence. *Journal of Artificial General Intelligence*, 10(2),1-37.

10. Bölüm

İtfaiye Çalışanlarının Bakış Açısından İtfaiyecilik Mesleği: Nitel Bir Araştırma

Ali BÖLÜK ¹, Hatice ÖZUTKU ²

Öz

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de yangın güvenliğini sağlayan, can ve mal güvenliğini koruma ve kurtarma çalışmalarını yürüten en temel unsur itfaiyecilerdir. İtfaiye çalışanlarının görevlerini icra ederken, mesleğe uyum sağlama ve verimli bir çalışma yaşamı sürdürmelerinde, olumlu güdülenmenin yanı sıra o mesleğe ilişkin olumlu bir algıya sahip olmaları mesleğin gelişimi açısından önemlidir. Ülkemizde yasal olarak meslek sınıfında yer almayan itfaiye çalışanlarının itfaiyeciliğe ilişkin algılarının belirlenmesi ve yönetilmesi itfaiye hizmetlerinin ve itfaiye çalışanlarının etkinlik ve verimliliği açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada itfaiye çalışanlarının görevleri sırasında algıladıkları ve deneyimledikleri olguların derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni esas alınmıştır. Araştırma birimi Ege Bölgesinde yer alan bir İl Belediyesinin İtfaiye Müdürlüğüdür. Çalışmanın örnekleme amaçlı ve ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir, örnekleme 20 itfaiye çalışanı yer almaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler tematik içerik analizi ile analiz edilmiştir. Bu kapsamda verilerin kavramsallaştırılması ve temaların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Verilerin analizi sonucu itfaiye çalışanlarının mesleki algıları organizasyon yapısı, insan kaynakları yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği, yönetim algısı olmak üzere dört tema altında toplanmıştır. İtfaiye çalışanlarının en önemli sorunlarının itfaiye teşkilatlarının merkezi yönetime bağlı olmaması, itfaiye hizmetlerinin meslek sınıfına girmemesi ve iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: yönetim ve organizasyon, meslek algısı, itfaiye teşkilatı, itfaiyeci, itfaiyeci sorunları

¹ Bilim Uzmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim ve Organizasyon Yüksek Lisans Programı, Afyonkarahisar, Türkiye, aaliboluk@hotmail.com ORCID: 0009-0002-0599-1803

² Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye, hoczutku@aku.edu.tr ORCID: 0000-0003-0425-4967

Giriş

İtfaiye, yangın söndürme işlemine ve bu işlemi gerçekleştiren organizasyona verilen genel addır. İtfaiye hizmetleri, ilk itfaiye teşkilatının kurulduğu 18. yüzyılın başlarından günümüze kadar farklı şekillerde örgütlenmiştir. Dünyadaki itfaiye teşkilatlarında, itfaiye hizmetleri yönetim tarzı açısından üç farklı şekilde sunulmaktadır: “merkezi model”, “merkezi yönetimin bazı fonksiyonlarının yer aldığı merkezi olmayan model” ve “merkezi olmayan model”. Türkiye’de ise itfaiye hizmetleri merkezi olmayan bir modelle sunulmaktadır (Yavuz & Bozatay, 2015; Tataroğlu & Altundağ, 2022). Bu modele göre itfaiye teşkilatlarının kurulmasında ve hizmetin yürütülmesinde bütün sorumluluk yerel yönetimlere aittir. Bu durum 13.07.2005 tarihli ve 25874 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 14. maddesi ile de hüküm altına alınmıştır (www.resmigazete.gov.tr, 24.05.2017).

Belediye itfaiye teşkilatlarında çalışan ve yangın söndürmekle yükümlü itfaiye çalışanlarına ise itfaiyeci denir (Türk Dil Kurumu, 2022). Türk Standartları Enstitüsüne göre de itfaiyeci; bir yangın ve olaya müdahale anında ekip veya grup içerisinde kendisine verilen bütün emir ve görevleri yerine getiren ve bunun için gerekli sağlığa ve eğitimde verilen bilgilere sahip olan kişidir şeklinde tanımlanmıştır (TS 10369, 1992, s.1, <https://intweb.tse.org.tr/Standard/Standard/Standard.aspx?>). Kazalara, yangınlara ve her türlü doğal afetlere en önde müdahale eden itfaiye çalışanları bu görevlerinin yanında görev yerindeki riskleri en aza indirme ve güvenli-emniyetli alanlar oluşturma, görev yaptığı yerde, afetler sırasında can ve mal güvenliğini sağlama, bulunduğu görev mahallinde yardıma muhtaç, yaralanmış vb. durumları gözlemlediği insan ve diğer canlılara yardım etme gibi görevleri yerine getirirler (2006/ 26326 Sayılı Belediye İtfaiye Yönetmeliği; Berkdemir, 2012; Ay, 2021). İtfaiyeciler arama-kurtarma, yangın, deprem vb. olaylara müdahale konusunda ustalaşmış, sürekli hizmet içi eğitimlerle güncellenen ve 24/48 esasına göre çalışan ekip üyeleridir. İtfaiyeciler hayatlarını, kurtarma ve korumaya adanmış ve bunun bilincinde olarak görevlerinin gerekliliklerini yerine getiren kişilerdir (Ay, 2016).

Büyük emek gerektiren, zorlu ve yoğun bir görev skalasına sahip işlere fiziksel, ruhsal ve zihinsel olarak hazır olması gereken itfaiyecilerin çeşitli mesleki sorunlarla karşı karşıya olduğu bilinmektedir. Bu sorunların kaynağı itfaiyeciliğin mesleki bir sınıfının olmamasıdır (Yavuz & Bozatay, 2015). İtfaiyeciliğin meslek statüsünde olmaması beraberinde itfaiye çalışanları için farklı sorunlara yol açabilmektedir. Alan yazında, toplumlar için olmazsa olmaz bir hizmet alanı olan itfaiye hizmetlerinde çalışan personelin meslek algısı bağlamında mesleki sorunlarına ilişkin çalışmalar oldukça sınırlıdır (Soyhan,

2020; Gökkyaya & Kaya, 2021; Işıkkhan, 2021; Demirci & Özçelik, 2021; Yavcık, 2022). İtfaiye çalışanlarının algıladıkları ve deneyimledikleri mesleki sorunlar örgütsel düzeyde kuruma ve işe karşı olumsuz tutumlar ve davranışlar geliştirmelerine, bireysel düzeyde çeşitli fiziksel ve psikolojik sorunlar yaşamalarına neden olabilir (Gök, 2006; Zafer, 2016; Kaplan vd., 2018; Yavcık, 2022). İtfaiye çalışanlarının mesleki sorunlarının tespit edilmesi bu sorunların yol açacağı olumsuzlukların önlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Tüm Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de yangın güvenliğini sağlayan, can ve mal koruma-kurtarma işlerini yerine getiren en temel unsur itfaiyecilerdir. İtfaiye çalışanlarının görevlerini yerine getirirken, mesleğe uyum sağlama ve verimli bir çalışma yaşamı sürdürmelerinde, olumlu güdülenmenin yanı sıra o mesleğe ilişkin olumlu bir algı ve tutuma sahip olmaları mesleğin gelişimi açısından önemlidir. Bu çalışmada ilgili alan yazından hareketle itfaiye çalışanlarının görevleri sırasında sorun ve zorluk olarak algıladıkları ve deneyimledikleri mesleki özelliklerin derinlemesine incelenmesi ve ortaya konulması amaçlanmıştır. Elde edilecek bulguların yöneticiler ve karar vericiler için yararlı olabilecek fikir ve politikalar üretilmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Teorik Arkaplan

Meslek, genel olarak uzun süreli eğitim gerektiren, kendine özgü yasal ve ahlaki kuralları olan, bireyin geçimini sağlama çabası olan bir uğraş olarak tanımlanmaktadır (Kuzgun, 2011). Toplumsal yapının kurucu unsuru olan meslek, toplumun işleyişinde hayati bir rol oynamaktadır. Toplumun yapılanmasında, örgütlenmesinde, iş bölümünün oluşumunda ve biçimlenmesinde belirleyici bir etkiye sahip olması, toplumsal uzlaş ve istikrara katkıları mesleği toplumsal açıdan önemli kılmaktadır. Meslek, sadece ekonomik açıdan değil, aynı zamanda bir statü kaynağı olması, bireyin fiziksel ve ruhsal gelişimini etkilemesi, anlam üretiminin temel mekanizması olması, hayata bakış açısını, tutum ve davranışlarını biçimlendirmesi, topluma katılımı ve bütünleşmeyi sağlaması açısından da önemlidir (İlhan, 2015).

Bir işin meslek olarak kabul edilmesine yönelik olarak karşılması gereken çeşitli şartlar vardır, bir uğraşı (Marşap, 1996); (i) karmaşık ve devamlı gelişen veri yapıları içeriyorsa, (ii) uygulamada karşılaşılan sorunları çözmek için mesleki yargı kullanıyorsa, (iii) kamu yararına hizmet etme gibi mesleki yükümlülükleri varsa, meslek sayılır. Ayrıca mesleğe ilişkin yasal düzenlemeler, mesleki standartların oluşturulması ve mesleki davranış kurallarının belirlenmesi, mesleğe ve mensuplarına duyulan güvenin güvence altına alınmasında, yapılan

işin bir meslek olarak toplum tarafından değerlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır (Yıldız, 2010).

Mesleki algı, mesleği temsil eden kişilerin mesleklerine ilişkin kolektif bilinç düzeyi olarak tanımlanabilir. Söz konusu mesleğin eğitimi sırasında mesleğe ilişkin karşılıklı farkındalık somut bir şekilde sağlanır. Zamanla mesleki faaliyetlere ve yaşam tarzı değişikliklerine bağlı olarak mesleki tutumlar da değişebilir (Işıkoğlu, 2019). Mesleklerin, çalışanlar tarafından kendi kişiliğine yönelik etkisinin yanı sıra, o kişinin toplum tarafından nasıl algılandığına dair bir referans olmasından dolayı da mesleki algı çok önem arz etmektedir (Macit, 2007). Bir mesleğin sosyal statüsünün yüksek oluşu o mesleği daha saygın hale getirmekte ve çalışanın mesleğine karşı algısını da olumlu yönde şekillendirmektedir (Kaplan vd., 2018). Bu bağlamda itfaiyeciliğin yasal olarak meslek grubunda yer almamasına karşın fiili olarak meslek olmanın koşullarını sağladığı ifade edilebilir.

İtfaiyecilik verimliliğin ve başarının kişisel olarak gösterildiği, en önemli kaynağın insan olduğu, etkin olarak yerine getirilmesinde mensuplarının mutlu olmasının önemli olduğu mesleklerden biridir (Gök, 2006: 41). İtfaiyeciler görevlerini yerine getirirken yüz yüze gelebilecekleri onlar için diğer birçok mesleğe göre dezavantaj sayılabilecek olumsuz ve trajik sorunlarla karşılaşmaktadırlar (Zafer, 2016: 12). İtfaiye çalışanlarının mesleki sorunları ile ilgili olarak itfaiye ve itfaiyeci anahtar kelimeleri ile ulusal ve uluslararası veri tabanlarında yapılan taramalar sonucu konunun çeşitli alanlarda farklı bakış açıları ile ele alındığı görülmektedir. İtfaiye çalışanlarının sorunlarının Endüstri Mühendisliği, Tarih, Kamu Yönetimi, İlk ve Acil Yardım, Hemşirelik, Bilim ve Teknoloji, Sosyoloji, İşletme, Kamu Yönetimi, İletişim Bilimleri, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon, Psikoloji, Mühendislik Bilimleri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Teknik Eğitim, Spor, Beslenme ve Diyetetik gibi oldukça farklı alanlarda incelendiği görülmektedir (McQuerry vd., 2019; Kodom-Wiredu, 2019; Güvendik vd., 1997; Eryürük, 2016). Yönetim alanında yapılan çalışmalarda ise itfaiye çalışanlarının mesleki sorunlarının spesifik olarak belirlenmesinden ziyade bu sorunların yol açtığı çeşitli konuların ele alındığı görülmektedir. Örneğin, tükenmişlik, mesleki sağlık ve güvenlik, iş talepleri, iş kaynakları, güvenlik iklimi, güvenlik kültürü, güvenlik davranışları ve görev sırasında yaralanmalar (Pessemier vd., 2012; Smith & DeJoy, 2014; Smith & Dyal, 2016; Kodom-Wiredu, 2019; Dias vd., 2023), risk, travma ve aile işleyişi (Hill vd., 2020), psikolojik sözleşme ihlali, stres, iyi olma hali (Duran vd., 2019), fiziksel ve zihinsel dayanıklılık (Conway & Waring, 2021), tükenmişlik, dayanıklılık ve yaşam kalitesi (Miller vd., 2021), itfaiyecilerin kritik olaylarla başa çıkma yöntemlerine yardımcı olmada akran desteğinin rolü, sosyal destek

(Dangermond vd., 2022), travmatik stres (Fraess-Phillips vd., 2017; Sofuoglu vd., 2022), iş aile çatışması (Sommovigo vd., 2022), itfaiyecilerin işe alımında kişilik ve zihinsel/ruhsal sağlık (Wagner vd., 2016) gibi konuların ele alındığı görülmektedir.

İtfaiye çalışanlarının mesleki sorunlarını ortaya koyan sınırlı sayıdaki çalışmalarda ise çeşitli mesleki sorunlardan bahsedildiği görülmektedir. Örneğin Ay (2016), itfaiyeciliğin tüm gelişmiş ülkelerde değerli bir meslek olarak kabul edildiğini, ancak Türkiye'de henüz profesyonel statü kazanmadığını belirtmektedir. İtfaiyeciliğin meslek statüsünde olmaması sorunu İtfaiye hizmetlerinin belediyelerde olması ve merkezi bir yönetime ya da bakanlığa bağlı olmamasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Yentürk vd., 2003; Kırışık, 2013; Yavuz & Bozatay, 2015). Bu durumun beraberinde birtakım sorunlar getirdiği bilinmektedir. Gök (2006) yapmış olduğu araştırmada itfaiye çalışanlarının mesleki sorunlarının i) yaptıkları işin zorluğuna göre gerekli bilinirliğine, sosyal statüye ve özlük haklarına sahip olmamaları, ii) mesleki risklerle ilgili endişeleri ve bu risklere rağmen yeterli sağlık ve hayat sigortalarının olmaması, iii) yangın sırasında diğer görevlilerle olan iletişim eksiklikleri, iv) yangın güvenliğini sağlama konusunda gerekli güce sahip olmamaları v) donanımsal ve görevleri sırasında ortaya çıkabilecek aksaklıklar, vi) koordinasyonla ilgili eksiklikler olduğunu ortaya koymuştur. Diğer taraftan belediyelerin bütçe farklarından dolayı her vatandaşın en yüksek kademedeki hizmet alma hakkı büyükşehirlerde sağlanabilmekte daha küçük ölçekli ve daha az bütçeye sahip belediyeler kısıtlılıklarla karşılaşabilmektedir. Yerinden yönetim, halkın hakkı olan hizmetlerin sunumunda farklı belediyeler arasında kalite ve hizmet farklılıklarının olmasına yol açabilmektedir (Ökmen & Parlak, 2013).

İtfaiye hizmetlerinin sunulmasında yaşanan temel sorunlardan birisi de belediye itfaiye teşkilatında görev yapan personel sayısının yetersizliği, sosyal haklarından ve eğitim yetersizliğinden kaynaklanan yetkin ve kaliteli personel istihdamının yeterince sağlanamamasıdır (Pektaş & Demirkol, 2017). Birçok belediyede itfaiye teşkilatları gerekli standartlara ulaşmamış olup, uluslararası koordinasyon ve standartlar açısından yetersizdir. Gelişmiş ülkelerin itfaiye teşkilatlarında kullanılan modern araçlar ülkemiz genelinde yaygınlaşmamıştır. Bunun bir kısmının belediyelerdeki bütçenin yanlış kullanımından, bir kısmının da belediyelerin yeterince büyük olmamasından kaynaklandığı söylenebilir (Ay, 2016). Bunun yanı sıra yerel yönetimler itfaiye teşkilatına personel alımında açıktan atamalar ve çeşitli yollar kullanmakta, yetişkin, bilgili ve kaliteli personel alımında bazı sorunlar yaşanmaktadır (Eryılmaz vd., 2013). Mesleki yeterliliklerin ve çağımızın gerektirdiği yetkinliklerin geliştirilmesinde eğitim en

önemli unsurdur. Özellikle itfaiyecilik ve afet yönetiminde kullanılacak teknik ve yöntemlerin anlaşılması, algılanması ve iletilmesi personelin eğitim düzeyiyle doğru orantılıdır (Kılıç, 2010). Öte yandan ülkemizde itfaiyeciliğin meslek haline getirilmesi yönünde ilerleme sağlandığı bilinmektedir. Örneğin son yıllarda itfaiyecilikte çeşitli düzeylerde eğitim veren okulların sayısı artmıştır (Yavuz & Bozatay, 2015).

İtfaiyeciler fiziksel ve zihinsel olarak son derece hazır olması gereken eğitilmiş ve profesyonel bir ekiptir (Lusa vd., 2015). Yangına müdahale eden itfaiyeciler; fiziksel efor, belirsizlik, insan kaybına maruz kalma, psikolojik yıpranma, vardiyalı çalışma gibi durumlarla karşı karşıyadır. İtfaiye müdahale personeli de, polisler, arama kurtarma görevlileri ve sağlık çalışanları gibi acil durum çalışanları olarak kabul edilmekte ve aşırı yoğun ve yaralayıcı meslekler arasında yer almaktadır (Kodom-Wiredü, 2019). İtfaiyeciler aşırı ısıya ve yoğun dumana maruz kalma, uzun saatler ayakta kalma, stres ve kurtardıkları kişileri taşımak gibi koşullar altında çalışmaktadırlar. Arama kurtarma operasyonları, hayvan kurtarma, yangın müdahalesi, trafik kazaları vb. görevler ağır ekipmanlarla yapılmaktadır. İtfaiyecilik, fiziksel, ruhsal ve kas-iskelet sistemleri üzerinde yoğun baskı oluşturan zorlu bir iştir. İtfaiyecilik, diğer hizmet dallarına göre daha yüksek yaralanma riski taşıyan tehlikeli bir hizmettir. Ağır ekipmanlar nedeniyle, yangın müdahalesi aşırı çaba ve sağlıksız duruşlar gerektirebilir, bu nedenle işle ilgili kas-iskelet sistemi rahatsızlıkları kolayca gelişebilir (Demiralp & Demiralp, 2019). Yapılan araştırmalar sonucunda itfaiye çalışanlarının 24/48 saat esasına göre çalışmasının uyku bozukluğu ve kas-iskelet sistemi rahatsızlıklarına, yangın ortamında meydana gelen gazlara ve solunabilen partiküllere maruz kalmanın neticesinde, doz ve süresine bağlı olarak, zehirlenme belirtilerinden hafıza bozulmalarına, koma hatta ölüme kadar varan ağır sonuçlara neden olabilen sağlık sorunlarının ortaya çıkma riski bulunduğunu ortaya koymaktadır (Kilburn vd., 1989; Lusa vd., 2015; Pektaş & Demirkol, 2017).

Araştırma Deseni

Bu çalışmada itfaiye çalışanlarının görev yaptıkları itfaiye biriminde algıladıkları ve deneyimledikleri mesleki sorunları derinlemesine ve ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaya yönelik olarak nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni esas alınmıştır. Fenomenoloji, farkında olduğumuz ancak ayrıntılı ve derin bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanır. Olay, deneyim, algı veya durum gibi farklı biçimlerde karşımıza çıkan bu olgularla günlük yaşamımızda farklı şekillerde karşılaşabiliriz. Ancak bu, söz konusu olguyu tam olarak anladığımız anlamına gelmez. Bu nedenle fenomenoloji, günlük yaşamda sıklıkla karşılaştığımız, bize yabancı olmayan ancak anlamını

tam olarak kavrayamadığımız olguları araştırmayı amaçlayan çalışmalar için kullanılır ve uygun bir araştırma zemini oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2016; Patton,2018). Fenomenolojik desende temel soru şudur: Bir kişi veya birey grubunun bu olguya ilişkin deneyimlerinin anlamı, yapısı ve özü nedir? Fenomenolojik desende veri kaynağını bireyler veya gruplar oluşturur ve temel veri kaynağı görüşmelerdir (Patton, 2018).

Araştırma Birimi ve Örneklem

Araştırma birimi Ege Bölgesinde yer alan bir İl Belediyesinin İtfaiye Müdürlüğüdür. Araştırma biriminde 80 itfaiye personeli görev yapmaktadır. Araştırmanın örnekleme amaçlı ve ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Örneklemin seçiminde ölçüt olarak sahada görev yapan, en az 5 yıl kıdemi olan, vardiyalı çalışanlar dikkate alınmıştır. Araştırmanın örnekleminde 20 itfaiye çalışanı yer almaktadır. Araştırma problemine dayalı olarak görüşmelerde katılımcılardan alınan bilgilerin 20. katılımcıda doyuma ulaştığı ve görüşmelerden elde edilen bilgilerin kendini tekrarladığı görülerek görüşmeler sonlandırılmıştır.

Tablo 1: Katılımcılar İle İlgili Demografik Bilgiler

Katılımcılar		Frekans (f)	Yüzdelik (%)
Cinsiyet	Erkek	20	100
Yaş	30-39 yaş	3	15
	40-49 yaş	13	65
	50-59 yaş	4	20
Mesleki Kıdem	5-9 yıl	4	20
	10-19 yıl	10	50
	20-29 yıl	3	15
	30 yıl ve üzeri	3	15
Görev	İtfaiye Amiri	2	10
	İtfaiye Çavuşu	3	15
	İtfaiye Eri	10	50
	İtfaiye Şoförü	5	25

Tablo 1’de görüldüğü gibi katılımcıların tamamı erkektir. Katılımcıların %65’i 40-49 yaş, %20’si 50-59 yaş ve %15’i 30-39 yaş arasındadır. İtfaiye çalışanlarının büyük çoğunluğunun (%85) 40-59 yaş arasında oldukları görülmektedir. İtfaiye çalışanlarının %20’si 5-9 yıl, %50’si 10-19 yıl, %15’i 20-29 yıl ve %15’i 30 yıl ve üzeri kıdeme sahiptir. En fazla kıdeme sahip olanların hizmet süresinin 10-19 yıl aralığında olduğu görülmektedir. Araştırmanın katılımcılarının görevleri açısından dağılımına bakıldığında %50’si itfaiye eri, %25’i itfaiye şoförü, %15’i itfaiye çavuşu ve %10’u itfaiye amiridir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda görüşmeler, bireylerin herhangi bir durum ya da olguya yönelik hisleri ve fikirlerini katılımcının kendi gerçekliği çerçevesinde anlamaya olanak sağlamaktadır. Nitel araştırmada kullanılan açık uçlu sorular sayesinde katılımcıların duygu ve düşüncelerine yönelik daha ayrıntılı, gerçekçi sonuçlara ulaşabilmek mümkündür (Patton, 2018).

Görüşme sorularının belirlenmesinde itfaiye çalışanlarının deneyimledikleri ve algıladıkları mesleki sorunlara ilişkin ulusal ve uluslararası veri tabanlarında yazın taraması yapıldıktan sonra uzman görüşü olarak iki akademisyenin ve araştırma biriminde görev yapan iki itfaiye çalışanının görüşleri alınarak açık uçlu görüşme soruları oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme kapsamında araştırmanın katılımcılarına, itfaiye hizmetlerinin meslek statüsü ve yapılanması, yönetimi, insan kaynakları yönetimi, çalışma koşulları ile ilgili olguların neler olduğuna ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Görüşmeler 2025 yılı Şubat ayında araştırma birimi olan İl Belediyesinin İtfaiye Müdürlüğü binasında, görüşmenin bölünmeyeceği bir ortamda gerçekleşmiştir. Görüşme öncesinde araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarına araştırmanın amacı, kapsamı ve süreci konusunda bilgi aktarılmıştır. Yaşanmış deneyimlerin derinliğine ortaya konması ve açıklanması için görüşmelerin yeterli sürede olmasına özen gösterilmiştir. Görüşmeler kayıt altına alınmıştır ve görüşme süresi her bir itfaiye çalışanı için ortalama 45-50 dakika sürmüştür. Görüşmelerin bitiminde katılım sağlayan itfaiye çalışanlarına teşekkür edilerek görüşme sonlandırılmıştır.

Etik İzinler

Araştırmanın yapılabilmesi için araştırma birimi olan İl Belediyesi İtfaiye Müdürlüğünden izin alınmıştır. Katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilmesi amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Gönüllü Bilgilendirilmiş İzin Formu” görüşme öncesinde katılımcılar tarafından okunarak imzalanmıştır. Ayrıca araştırmacıların görev yaptığı Üniversitenin Etik Kurulundan Etik Onay belgesi alınmıştır.

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliliği

Nitel araştırmada geçerlik, araştırmacının konu edindiği problemi olabildiğince tarafsız bir şekilde ve araştırdığı olguyu olduğu biçimiyle çözüme kavuşturma derecesidir (Baltacı, 2019; Yıldırım & Şimşek, 2021). Nitel

araştırmalarda geçerlik iç geçerlilik (inandırıcılık) ve dış geçerlilik (aktarılabirlik) olmak üzere iki şekilde değerdendirilmektedir (Cope, 2014).

İç geçerlilik (inandırıcılık), araştırma bulgularının gerçekklikle ne kadar örtüştüğü, ne kadar uyumlu olduğı, araştırmacıların gerçekten ölçtüklerini düşündükleri şeyi ölçüp ölçemedikleri gibi sorularla ilgilenmektedir (Merriam, 2015; Arslan, 2022). İç geçerliliğı sağlamak için alan yazında uzun süreli etkileşim, sürekli gözlem, yöntem çeşitleme, veri çeşitleme, araştırmacı çeşitleme, uzman incelemesi, veri doygunluğu, katılımcı teyidi gibi çeşitli stratejiler önerilmiştir (Creswell, 2007; Yıldırım & Şimşek, 2021). Bir araştırmada bulguların doğruluğunu kontrol etmek için geçerlik ve güvenilirlik stratejilerinden en az bir ya da daha fazlasının belirtilmesi önerilmektedir (Creswell, 2007). Bu çalışmada iç geçerliliğı sağlamak için *Uzun süreli etkileşim stratejisi* benimsenerek katılımcılar görüşme öncesinde araştırma konusuyla ilgili detaylı bilgilendirilmiştir. Görüşme süresi ilerledikçe güven ortamının oluştuğı ve katılımcıların daha samimi ve rahat cevaplar verdiği görölmüştür. Çeşitli departmanlardan itfaiye çalışanları ile görüşmeler yapılarak *veri çeşitlemesi* yapılmıştır. Araştırmanın tasarımı, görüşme sorularının hazırlanması, verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması süreci iki araştırmacı tarafından yürütölerek *araştırmacı çeşitlemesi* yapılmıştır. Araştırmada ulaşılan kodlar, temalar ve araştırma bulguları araştırmacılar dışında alan uzmanı bir öğretim üyesi tarafından süreç boyunca dikkatle takip edilerek *uzman incelemesi* stratejisinden faydalanılmıştır. Veri toplama sürecine, artık yeni bilgi elde edilmediğine ve *doygunluk noktasına* kanaat getirilinceye kadar devam edilerek *veri doygunluğu stratejisinden*, bulguların ve yorumların doğrudan elde edildikleri bireyler ile değerdendirilmesi sağlanarak *katılımcı teyidi* stratejisinden faydalanılmıştır.

Dış geçerlilik (aktarılabirlik), nitel bir araştırmada sonuçların diğder kişı ve durumlara aktarılabirliği ile ilgilidir. Alan yazında dış geçerlilik stratejileri olarak kapsamlı betimleme ve amaçlı örneklem stratejileri önerilmiştir (Creswell, 2007; Braun & Clarke, 2013; Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu çalışmada *kapsamlı betimleme* yapılarak verinin doğasına mümkün olduğı ölçüde sadık kalınarak veriler aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın niteliğini artırmak için sıklıkla görüşme verileri ve dokümanlardan alıntılarına yer verilmiştir (Lincoln & Guba, 1985; Arslan, 2022). *Amaçlı örneklem* yöntemi kullanılarak araştırma konusuyla ilgili olan olguların kapsama alınması, böylelikle zengin, doğru veri setine ulaşılmasını sağlanmıştır.

Nitel araştırmalarda güvenilirlik iç güvenilirlik (tutarlılık) ve dış güvenilirlik (doğrulanabilirlik) şeklinde ele alınmaktadır (Lincoln & Guba, 1985; Cope, 2014). İç güvenilirlik için *Kodlayıcılar arası tutarlılık ve araştırma denetimi stratejilerinden* yararlanılmıştır. Bu çalışmada, çalışmanın yazarları tarafından

ayrı ayrı kodlama yapılarak kodlayıcılar arası güvenilirlik oranı % 85 bulunmuştur. Kodlayıcılar arası tutarlılığın % 80-%90 arası olması uygun bir ölçüt olarak kabul edilmektedir (Miles & Huberman, 1994; Saldana 2023). Araştırma denetimi stratejisi kapsamında araştırmanın metodolojisinin nasıl yapılandırıldığı detaylandırılmış ve veri analizleri, bulgular ve sonuçlar dahil olmak üzere kullanılan yöntem ve teknikler ile araştırmanın nasıl tamamlandığına dair ayrıntılı açıklamalar sunulmuştur. Dış güvenilirlik için, araştırma bulguları araştırma sürecinden bağımsız bir uzman tarafından değerlendirilerek *teyit incelemesi* yapılmıştır. Son olarak tüm görüşmelerin ses kayıtları, transkripsiyonları, araştırma analizleri, kod-tema süreci ile ilgili tüm materyaller dijital ortamda arşivlenerek veri kayıtları oluşturulmuştur. Ayrıca araştırma verilerine dayalı yapılan yorumlarda sürekli karşılaştırmalar yapılmış, mantıklı bağlantılar kurularak tutarsızlıklar giderilmeye çalışılmıştır (Marvasti, 2004). Ayrıca çalışmanın, araştırmacıların şahsi görüşlerinden etkilenmeksizin tarafsız bir şekilde yürütülmesi sağlanmıştır (Baltacı, 2019).

Veri Analiz Yöntemi

Bu çalışmada, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde tematik içerik analizi yapılmıştır. Yapılan tematik içerik analizinde verilerin kavramsallaştırılması ve temaların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Tematik analiz, bir dizi bireysel veya odak grup görüşmesi ya da çeşitli metinlerden oluşan veri seti içerisindeki temaları belirleme, analiz etme ve raporlama için kullanılan bir yöntemdir (Boyatzis, 1998; Braun & Clarke, 2013; Saldana 2023). Tematik analizde *veriye aşına olma, ilk kodların oluşturulması, temaların aranması, temaların gözden geçirilmesi, temaların adlandırılması ve raporun oluşturulması* şeklinde altı aşamadan oluşan yaklaşım benimsenmiştir (Braun & Clarke, 2006).

Tematik analizin birinci aşamasında yarı yapılandırılmış görüşme verileri tanınmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmeler dikkatli ve özenli bir şekilde yazılı metin haline getirilmiştir. Transkripsiyon yapılırken görüşmeler yorumlanmadan, düzenlenmeden kelimesi kelimesine yazılı hale getirilmiştir. Ayrıca katılımcıları anonimleştirmek için K1, K2, K3 şeklinde kodlanmış ve çalışma içerisinde de aynı biçimde sunulmuştur. Transkripsiyon aşaması bittiğinde araştırmacı, görüşmeleri tekrar dinlemiş ve yazılı metinler üç kez not alınarak okunmuştur. Analizin ikinci aşamasında kodlama sürecine başlanmıştır. Kodlar oluşturulurken hem literatürden faydalanılmış, hem de süreçte ortaya çıkan yeni kodlar değerlendirilerek kod listesine eklenmiştir. Üçüncü aşamada, oluşturulan kod listesinden yola çıkarak temalar ve alt temalar belirlenmeye çalışılmıştır ve temalandırma aşaması veri doygunluğa ulaştığında tamamlanmıştır. Dördüncü

aşamada, oluşturulan temalar gözden geçirilmiştir. Beşinci aşamada oluşturulan temaların kodlarla uyumu, tema adları, temaların birbirleriyle benzer ve farklı yönleri ele alınarak temalara son biçimi verilmiştir. Tematik analizin son aşamasında elde edilen bulgular görüşmelerden elde edilen zengin alıntılarla sunulmuştur. Ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde bulgular açıklanmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma Bulguları

İtfaiye çalışanları ile yapılan mülakatlardan elde edilen verilerin tematik analizi sonucu, itfaiye çalışanlarının mesleğe bakışları ve meslek algısı “organizasyon yapısı”, “insan kaynakları yönetimi”, “iş sağlığı ve güvenliği”, “yönetim” olmak üzere 4 tema altında toplanmıştır. Ayrıca 15 alt tema ve 56 kod ortaya çıkmıştır.

Organizasyon Yapısı: İtfaiye çalışanlarının itfaiye teşkilatının organizasyon yapısı ile ilgili algılarına ilişkin bulgular kod, alt tema ve temalar halinde tasnif edilerek Tablo 2’de gösterilmiştir. Organizasyon yapısı teması, “merkezi yönetime bağlı olmama”, “yerel yönetimlere bağlı olma”, “görev tanımı”, “itfaiye birimleri arasında standart farklılıkları” olmak üzere 4 alt temada gruplandırılmıştır.

Tablo 2: Organizasyon Yapısı ile İlgili Algılar

TEMA: ORGANİZASYON YAPISI İLE İLGİLİ ALGILAR			
ALT TEMALAR	KODLAR	Frekans	%
Merkezi Yönetime Bağlı Olmama	1. Meslek sınıfına girmemesi	20	%100
	2. Mesleki standartların oluşmaması	7	%35
Yerel Yönetimlere Bağlı Olma	1. Siyasi kurum olması	10	%50
	2. Kurumsal olamama	12	%60
	3. İtfaiye birimine önem ve değer verilmemesi	8	%40
Görev Tanımı	1. Görev tanımlarında belirsizlik	20	%100
	2. Görev harici işler	20	%100
	3. Görev harici işlerin ortaya çıkardığı sorunlar	4	%20
İtfaiye Birimleri Arasında Standart Farklılıkları	1. Çalışma koşullarında farklılıklar	6	%30
	2. Belediyelerin bütçelerinin farklılık göstermesi nedeniyle maaşlarda ve sosyal olanaklarda farklılık	13	%65
		6	%30
	3. Personel sayısında farklılıklar	6	%30
	4. Sunulan itfaiye hizmetlerinde farklılıklar	14	%70
	5. Araç, ekipman ve teknik donanım farklılıkları		

“Merkezi Yönetime Bağlı Olmama” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının tamamı (%100) itfaiye hizmetlerinin meslek sınıfına girmemesini sorun olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. İtfaiye çalışanlarının %35’i ise itfaiye hizmetlerinin merkezi yönetime bağlı olmamasının mesleki standartların oluşumunu engellediğini belirtmişlerdir. Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K11: ...Bakanlığa bağlı olmadığından itfaiyenin işleyişlerinde büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Belediye memurluğundan öteye geçilmemektedir...

K9: ... Statü olarak meslek kabul edilmediğimizden sosyal haklarımız yok denecek kadar azdır. AFAD gibi bakanlığımız yoktur...

K2: Bir merkezi yönetiminin olmaması Mesleki Standartların oluşmasını engelliyor ve İtfaiyeciliğin bir meslek olmasına engel oluyor...

K6 : ...Merkezi yönetime bağlı olmadığı için belirli bir standart yok, yerel yönetimden yerel yönetime değişkenlik göstermektedir. Mesela itfaiye görevi dışındaki alanlarda da kullanılmaktadır....

K14: ...Türkiye genelinde standart araç, gereç ve malzeme alımının yanında personel alımı da merkezi yönetime bağlı olmadığı için itfaiyecilik için büyük sorun. Afet, deprem ve büyük yangınlarda organizasyon açısından büyük sorun. İtfaiyeciliğin meslek olarak kabul edilmemesi sorun...

K12: ...bakanlığa bağlı olmadığımızdan dolayı belediyeye bağlı olduğumuzdan itfaiye görevi hariç başka işler de yapabiliyoruz örn.(pankart asma, yol yıkama, inşaat sulama)...

“Yerel Yönetime Bağlı Olma” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının yarısı (%50) itfaiye teşkilatının yerel yönetimlere bağlı olması nedeniyle siyasi kurum özellikleri taşıdığını ve durumun sorun oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının büyük bir kısmı (%60) itfaiye teşkilatının yerel yönetimlere bağlı olmasının kurumsallaşma önünde bir engel olduğunu bildirmişlerdir. İtfaiye çalışanlarının %40’ı ise itfaiye teşkilatının yerel yönetime bağlı olması nedeniyle itfaiye birimine ve itfaiye çalışanlarına yeterince önem verilmediğini düşünmektedirler.

Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K14: ...Yerel yönetimler siyasi olarak dönem sonlarında değişime açık olduğu için genelde itfaiye teşkilatına bina, araç gereç ve personel yönünden yatırım yapılmaz...

K1: ...yakın zamanda 2009 tarihinde kurulmuş bakanlığa bağlı AFAD ile itfaiyecilerin sosyal hakları, çalışma şartları vb. konularda çok büyük uçurumlar olduğu aşikârdır...

K8: ...itfaiye yerel yönetimin elinde olduğu sürece gelişme gösteremez ve yerel yönetimler tarafından atıl bir birim olarak görülmektedir...

K1: ... sorunun en büyük kaynağı 1714 yılından günümüze uzanan köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen, belediyelerde gerek mali yönden, gerekse norm kadro personel yönünden itfaiyeciler hep ikinci planda kalmıştır...

“Görev Tanımı” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının tamamı (%100) görev tanımlarının belirsizlikler içerdiğini ve görev harici işler (siyasi parti bayrakları asma, pankart asma, yol yıkama, kepçe hizmetleri, taşıma hizmetleri, yol yıkama, kanalizasyon açma, temizlik yaptırılması, binaların yıkımında yardımcı olma, inşaatlara su verme, canlı hayvanların kurtarılması, temizlik yaptırılması) yaptıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların %20’si görev dışı işlerin iş yükünün artmasına neden olduğunu ve asıl işe odaklanmalarının güçleştiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K6: ...İtfaiyeciler yangına müdahale ve arama kurtarma görevleri dışında belediye başkanının vermiş olduğu birçok görevi yapmak zorunda kalmaktadır. Mesela bayrak-pankart asma, yol yıkama, yol sulama, inşaatlara su verme vs. işler yaptırılmaktadır...

K5: ...Aslında görev tanımlarıyla alakalı her şey belirlenmiştir. Ama son madde başkanın vereceği görevleri de yapar diyor. Bu da her göreve gönderileceğimizin önünü açmış oluyor...

K3:... Büyükşehir itfaiyecileri görev tanımı bakımından şehir ve ilçe itfaiyelerine göre daha düzenli çalışmaktadır. İtfaiyecilik dilinde angarya tabir edilen işler büyükşehirlerde tamamen kaldırılmış durumdadır ama şehir ve ilçelerde bu durum yoktur, ... bu da itfaiyecilerin iş yükünü büyük bir şekilde artırmaktadır...

K1:... itfaiyeci can ve mal kurtarmakla sorumlu. Bunun haricinde (angarya) tabir ettiğimiz işlerden asıl işimize yeteri kadar odaklanamıyoruz. Öyle ki küçük belediyelerde sıkıntı daha büyük. İtfaiyeci belediyenin kepçecisi, taşıma hizmetleri vb...

“İtfaiye Birimleri Arasında Standart Farklılıkları” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının %70’i belediyeler arasında araç, ekipman ve teknik donanım farklılıkları olduğunu, bu durumun ilçe ve belde yangınlarına müdahale için il merkezinden araç gönderilmesi gibi sorunlara yol açtığını ifade etmişlerdir. İtfaiye çalışanlarının büyük bir kısmı (%65) belediyelerin bütçelerinin farklılık göstermesinin maaşlarda ve sosyal olanaklarda farklılıklara neden olduğunu belirtmişlerdir. İtfaiye çalışanlarının %30’u ise çalışma koşullarında, personel sayılarında, sunulan belediye hizmetlerinde belediyeler arasında farklılıklar olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K14: ...Türkiye genelinde standart araç, gereç ve malzeme alımının yanında personel alımı da merkezi yönetime bağlı olmadığı için itfaiyecilik için büyük sorun. Afet, deprem ve büyük yangınlarda organizasyon açısından büyük sorun...

K6: ...Belediyeler farklı imkanlara, farklı personel sayısına, farklı araç-gereç ve teknolojiye, farklı kalifiye personele sahip oldukları için sunulan hizmetlerde farklılık göstermektedir...

K2: ...Bazı belediyelerde sosyal hakların farklı verilmesinden kaynaklı olarak Türkiye itfaiye teşkilatlarında personeller arasında farklı maaş ödemeleri oluşuyor...

K15: ...örneğin büyük illerde daha modern araçlar ve gereçler bulunurken daha küçük belediyelerde çoğu gereçleri bulamazsın. Örnek olarak görev yaptığım ilin herhangi bir ilçesinde veya beldesinde yangın çıktığında il merkezinden araç çıkartılıyor buralarda araç ve gereçler olmadığı için...

K8: ...her belediyenin kendine ait malzemeleri olduğundan müdahale şekilleri de farklı oluyor, maalesef her itfaiyede aynı malzeme bulunmamaktadır...

İtfaiyecilerin görüşleri incelendiğinde itfaiye teşkilatlarının merkezi yönetime bağlı olmamasından kaynaklı, meslek statüsüne sahip olmadıkları, itfaiyecilerin bir bakanlığa bağlı olarak eşit işe eşit ücret kapsamında tek statü altında görev yapmak istediklerini ifade etmişlerdir. İtfaiye çalışanları ile yapılan mülakatlardan elde edilen veriler ışığında farklı belediyeler arasında sahip olunan olanaklar açısından farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre farklı belediyelerde araç, ekipman, donanım ve personel sayısında farklılıklar görüldüğü hatta bu farklılıkların eğitime, sosyal imkanlara, hatta müdahale çeşitlerine etki ettiği belirtilmiştir.

İnsan Kaynakları Yönetimi: İtfaiye çalışanlarının insan kaynakları yönetimi ile ilgili algılarına ilişkin bulgular kod, alt tema ve temalar halinde tasnif edilerek Tablo 3’de gösterilmiştir. İnsan kaynakları yönetimi teması, “özlük hakları”, “norm kadro”, “personel alımı”, “personel eğitimi” olmak üzere 4 alt temada gruplandırılmıştır.

Tablo 3: İnsan Kaynakları Yönetimi ile İlgili Algılar

TEMA: İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ İLE İLGİLİ ALGILAR			
ALT TEMALAR	KODLAR	Frekans	%
Özlük Hakları	1. Şehit statüsü hakkı olmaması	9	%45
	2. Gazilik hakkı olmaması	6	%30
	3. Emeklilik derecesi sorunu	4	%20
	4. Yıpranma hakkı olmaması	13	%65
	5. Özlük haklarında yetersizlik (meslek sınıfında yer almaması nedeniyle)	20	%100
Norm Kadro	1. Personel yetersizliği	6	%30
	2. İtfaiye personelinin farklı kadrolarda çalıştırılması	10	%50
Personel Alımı	1. İşe alımlarda öğrenim durumu standardı olmaması	6	%30
	2. İşe alımlarda kayırmacılık	9	%45
	3. İşe alımlarda liyakat sorunu	6	%30
Personel Eğitimi	1. Eğitim binasının olmaması	6	%45
	2. Hizmet içi eğitimlerin yetersizliği	4	%20
	3. Uzman olmayan eğitimciler	7	%35
	4. Eğitimde kullanılan araç-gereç ve teknolojinin yetersiz olması	3	%15

“Özlük Hakları” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının tamamı (%100) itfaiye teşkilatının meslek sınıfında yer almaması nedeniyle özlük haklarında yetersizlik olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların %65’i yıpranma hakkı olmaması, %45’i şehit statüsü hakkı olmaması, %30’u gazilik hakkı olmamasını sorun olarak algıladıklarını, %20’si ise emeklilikte derece sorunu yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K6: İtfaiyecilik meslek olmadığı için çalışanların da özlük haklarında, iş güvenliği, yıpranma payı, meslek hastalıkları gibi konularda hakları çok sınırlıdır...

K8: ...Yıpranma hakkının olmaması ve ısrarla verilmemesi. Israrla meslek sınıfına dahil edilmemeleri. Görev esnasında başımıza gelen ölümlü kazalarda şehit sayılmaması ve sakatlık halinde gazi sayılmamaktadır...

K14: ...Maalesef en büyük sorun itfaiyecilik meslek olarak kabul edilmediği için yangın yeri veya karargahta vefat durumunda şehit, yaralanma durumunda gazi olarak kabul edilmiyor...

K13: ...Kolluk kuvvetleriyle aynı ortamda bir göreve gidip orda olan bir kaza veya ölüm durumunda kolluk kuvvetlerinin şehit olarak görülmesi ama itfaiyecinin iş kazası adı altında şehitlik vasfı kazanamaması...

“Norm Kadro” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının %50’si itfaiye personelinin memur, işçi, sözleşmeli, taşeron gibi

farklı kadrolarda çalıştırılmasını sorun olarak görmektedirler. Katılımcıların %30'u personel yetersizliği nedeniyle fiziki yorgunluk, iş bölümü olmaması, iş yükü artışı, farklı işleri yapmakta zorlanma, personelin yaş ortalamasının yüksek olması gibi sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Araştırmanın katılımcılarının verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K3:.. Personel yetersizliği ve ekipman yetersizliği sonucu olaylara müdahalede gecikme yaşanmaktadır...

K6 : ...Çalışanların farklı kadrolara sahip olması ve aynı işi yapıp farklı haklara sahip olması huzursuzluğa neden olmaktadır. ...

K2:..Bütün belediyelerde norm kadroların belirli olmasına rağmen hiç biri tam dolu olarak çalışmamaktadır. Yetersiz personelden kaynaklı olarak kişilerin iş yükü artmaktadır. Sürekli alınan olmadığından dolayı personel gençleşmemektedir.

K14: ...Türkiye genelinde itfaiyeciler arasında memur, şirket personeli (taşeron) ve kadrolu işçi çalışması birlik ve beraberlik açısından iş motivasyonu yönünden en büyük sorun...

“Personel Alımı” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının %45'i işe alımlarda kayırmacılık, %30'u işe alımlarda öğrenim durumu standardı olmaması ve %30'u işe alımlarda liyakat sorunu yaşandığını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K10 :... Siyasete bağlı olduğu için mesleği kaldıramayacak insanların işe alınması okul mezunlarını boşa bırakmaktadır...

K5: ...Ülkemizde yeterinden fazla itfaiye okulları olmasına rağmen mesleğe alımlarda yeteri kadar okul mezunlarına yer verilmiyor...

K8: ...itfaiye okulu mezunu olmayan kişiler alınmaktadır. Yerel yönetimin akrabası, eşi, dostu, arkadaşı alınmaktadır. İş bilmeyen kişiler alınmaktadır...

“Personel Eğitimi” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının %45'i eğitim binası olmaması, %35'i eğitimlerin uzman olmayan eğitimciler tarafından verildiğini, %20'si hizmet içi eğitimlerin yetersizliğini, %15'i eğitimde kullanılan araç-gereç ve teknolojinin yetersiz olmasını sorun olarak gördüklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K3:..Büyük şehirlerde eğitimler layığı ile verilmekte ve personel tam anlamıyla yetiştirilmektedir. Şehir ve ilçelerde eğitimsiz personel bu işi yapmakta ve devam ettirilmektedir, genelde bu yerlerde angarya tabir edilen işler yapıldığı için eğitime gerek duyulmamaktadır...

K2: ... personel çeşitliliğinden kaynaklı düzenli bir eğitim yoktur...

K6: ...İtfaiye eğitmeninin dalında uzmanlaşmamış olması, eğitimde kullanılan araç-gereç ve teknolojinin kısıtlı olması, eğitim yerinin kısıtlı olması veya hiç olmaması...

K5: ... Personele verilen eğitimler illere göre değişiklik gösterebilmektedir. Bazı illerde yeterli eğitim verilirken bazı illerde eğitimler yetersiz...

K9: ...İtfaiyede eğitim olmadan işe başlayan çok kişi vardır. ...Mesleğin gereği eğitim tam olarak verilmemektedir...

K14:.. Son yıllarda itfaiye meslek yüksek okulları açılmış olsa da buradan mezun olan herkesin teşkilata giremediğinden dolayı eğitim konusunda standart maalesef yok. KPSS ile başlayan bir personel kendi şehrinde eğitim binası ve programı olmadığından dolayı başka şehirlere gidip eğitim almak zorunda kalıyor...

“Özlük hakları” alt temasında bazı hakların belediyeler tarafından, bazılarının ise kanunen kendilerine verilmediği beyan edilmiştir. İtfaiyecilikte norm kadro alt temasında düzenli yapılmayan alımlar neticesinde personel sayısında azalma veya personel yaş ortalamasında artma biçiminde sorunların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. İşe alım ve alınan eğitimler ile ilgili problemler ise bağlı bulunan belediyenin inisiyatifinde ve kontrolünde olan durumlar olmakla beraber mezun ve eğitim veren kişilerin yeterince eğitilmiş olmama durumu dikkat çekmektedir. Katılımcılar itfaiye okullarından mezun, nitelikli kişileri iş arkadaşı görmek istediklerini ve kaliteli hizmet içi eğitime ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir.

İş Sağlığı ve Güvenliği ile İlgili Algılar: İtfaiye çalışanlarının iş sağlığı ve güvenliği ile algıları kod, alt tema ve temalar halinde tasnif edilerek Tablo 4’de gösterilmiştir. İş sağlığı ve güvenliği teması kapsamında “çalışma koşulları”, “iş sağlığı”, “iş güvenliği” olmak üzere 3 alt tema gruplandırılmıştır.

Tablo 4: İş Sağlığı ve Güvenliği ile İlgili Algılar

TEMA: İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ İLE İLGİLİ ALGILAR			
ALT TEMALAR	KODLAR	Frekans	%
Çalışma Koşulları	1. Yeterli ekipman olmaması	9	%45
	2. Fiziksel koşulların yetersizliği	3	%15
	3. Çalışma saatleri ile ilgili sorunlar	2	%10
	4. Çevresel faktörler (vatandaş tarafından görev yapmanın engellenmesi, trafik yoğunluğu, yol vermeyen sürücüler, yanlış park edilmiş araçlar, bina yapısı, trafik kazası, vatandaşın saygı duymaması)	17	%85
	5. İşin ağır olması	7	%35
	6. Sosyal imkanların yetersizliği (moral ve motivasyon düşüklüğü)	5	%25
İş Sağlığı	1. Solunum yolu hastalıkları (nefes darlığı, duman zehirlenmesi, kimyasal maddelere maruz kalma)	16	%80
	2. Kalp krizi riski	7	%35
	3. Kas iskelet sistemi bozuklukları	2	%10
	4. Kanser riski	1	%5
	5. Strese bağlı rahatsızlıklar	7	%35
	6. Yanma ve Yanıklar	7	%35
İş Güvenliği	1.Olay yerinde iş güvenliğinin olmaması	16	%80
	2. Yüksekten düşme riski	5	%25
	3. Sakat kalma riski	2	%10
	4.Göçük altında kalma riski	2	%10
	5.Patlama riski	2	%10
	6.Elektrik çarpması riski	2	%10
	7.Trafik kazası riski	2	%10

“Çalışma Koşulları” alt teması kapsamında araştırmaya katılan itfaiye çalışanlarının %85’i vatandaş tarafından görev yapmanın engellenmesi, trafik yoğunluğu, yol vermeyen sürücüler, yanlış park edilmiş araçlar, bina yapısı, trafik kazası, vatandaşın saygı duymaması gibi çevresel faktörlerin sorun olduğunu ifade etmişlerdir. İtfaiye çalışanlarının %45’i yeterli ekipman olmaması, %35’i işin ağır olması, %25’i sosyal imkanların yetersizliği ve buna bağlı olarak moral ve motivasyon düşüklüğü yaşadıklarını, %15’i fiziksel koşulların yetersizliği ile ilgili, %10’u çalışma saatleri ile ilgili sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K19: ...Olay yerinde vatandaşla devamlı yüz göz oluyorsun ister istemez. Polis bazen geç gelirse olay yerinde sıkıntılar çıkıyor, bazen darp bile ediliyoruz...

K11: ... Sosyal imkanlar fazla olmadığından personelin moral ve motivasyonu yeteri kadar yüksek değildir...

K9: ...24/48 esasına göre çalışmaktayız. Ailemizi çalışan arkadaşlarımızdan az görmekteyiz. Psikolojik olarak sorunlu arkadaşımız çoktur. Sosyal etkinlikler yoktur. Mesai ücretlerimiz tatminkar değildir...

K2: ...Binaların sıkıntıları, ekipmanların sıkıntıları, yangın elbiselerinin belirli bir senede yenilenmesi gerekirken gerek maliyetlerin fazla olması gerek küçük belediyelerde önemsenmemesinden kaynaklı alınması büyük sıkıntı yaratmaktadır. Güvenlik ve temizlik konuları büyük sıkıntı oluşturur...

K3: ...Personel yetersizliği ve ekipman yetersizliği sonucu olaylara müdahalede gecikme yaşanmaktadır...

K2: ... Bazı beldelerde ve belediyelerde koruyucu ekipman eksiklikleri vardır...

K7: ...İş ağır zorlanıyoruz...

K16: ...Ağır iş yapıyoruz dolayısıyla yıpranıyoruz, personel sayımız az olduğu için bazı arkadaşların metal yorgunluğu çalışan arkadaşlara artı yük olarak dönmektedir...

“İş Sağlığı ” alt teması kapsamında katılımcıların %80’i nefes darlığı, duman zehirlenmesi, kimyasal maddelere maruz kalma gibi solunum yolu hastalıklarına maruz kaldıklarını, %35’i kalp krizi riski, strese bağlı rahatsızlıklar, yanma ve yanıklar, %10’u kas iskelet sistemi bozuklukları, %5’i kanser riski ile karşı karşıya olduklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K3: ...Sık sık yoğun dumana maruz kaldığımız için kanser vakaları ve akciğer rahatsızlıkları hat safhadadır, ayrıca işyükü nedeniyle stres çok fazladır...

K6: ...İtfaiyecilik yüksek risk içeren bir görev alanına sahiptir. İtfaiyeciler; duman zehirlenmesi, yüksek ısıya bağlı yanma ve yanıklar, kimyasal maddelere maruz kalma, göçük altında kalma, trafik kazası gibi yaralanma hatta ölümcül durumlarla yüz yüzedir. İtfaiyecilikte psikolojik rahatsızlıklar ve stres yoğun olarak yaşanmaktadır. Ayrıca kalp-damar rahatsızlıkları ile akciğerle alakalı rahatsızlıklar yoğun olarak görülmektedir...

K5: ... İş ortamında oluşan yoğun stresten kaynaklanan kalp krizleri, yanıklar, yüksekte düşme vb...

K1: ... Belki toplum ve kültür yapısı ile alakalı, ülkemizin diğer batılı veya gelişmiş ülkelere göre zil çaldığı andan itibaren refleks ve hareket tarzı daha hızlı olduğu için; nabzın yükselmesi ile kalbe fazla yüklenilmesi sonucu kalp hastalıkları (Kalp Krizi) ortaya çıkmakta – diğer solunum yolu hastalıklarına (karbonmonoksit ve zehirli gazlara) maruz kalma söz konusu olmaktadır...

K9: ... Senelerce yangında dumanı soluyan, bel fıtığı olan veya kanser olan arkadaşlarımız vardır. Bunlar hiçbir zaman dile getirilmemiştir...

“İş Güvenliği” alt teması kapsamında itfaiye çalışanlarının %80’i olay yerinde iş güvenliğinin olmadığını, %25’i yüksekten düşme, %10’u sakat kalma, göçük altında kalma, patlama, elektrik çarpması, trafik kazası riski ile karşı karşıya olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K7: ...Olay yerine gittiğimizde iş sağlığı güvenliği yasaları bizi kapsamıyor. O yasalara bağlı kaldığımızda görevimizi yerine getiremiyoruz...

K8: ... Herkesin kaçarak çıktığı yere itfaiyeciler koşarak girerler felsefesiyle iş güvenliğine çok fazla uyulduğu söylenemez. Gerekli koruyucu ve önleyici teçhizatımızı kuşansak bile herhangi bir yangında neyle karşılaşacağımızı bilemeyiz, patlamalar olabilir, elektrik çarpabilir, düşme yaşanabilir...

K3: ...yüksekten düşme olaylarından dolayı da sakat kalma durumları öngörülebilir bir durumdur...

K14:.. İş güvenliği konusunda hem itfaiye binasında hem olay yerine giderken ve olay yerinde çalışırken göçük altında kalma, yangın içinde kalma, trafik kazalarında müdahale sırasında başka bir aracın çarpması gibi birçok sorunlar yaşanıyor...

K2: ...Olay başladıktan sonra iş güvenliği ve iş sağlığı esasları ortadan kalkmaktadır...

İtfaiyecilerin çalışma koşulları, iş sağlığı ve iş güvenliğiyle ilgili konularda en fazla değinilen konular, ekipman eksiklikleri, olay yerinde karşılaşılan yoğun duman, iş sağlığı ve güvenliği yasasının itfaiye hizmetleri için olay yerinde kapsayıcı olmaması yönündedir. Ayrıca iş güvenliğiyle ilgili sıkça ifade edilen görüşlerden biri ise itfaiyeye özgü iş sağlığı ve güvenliği yasası çıkarılması gerekliliğidir. Gerek olay yerinde gerekse grup ortamında itfaiyecilerin iş sağlığı ve iş güvenliği konusundaki talepleri yoğun olmakla beraber meslek hastalıklarının kaynağı olan sorunların önemlilik arz ettiği itfaiyeciler tarafından ifade edilmiştir.

Yönetim Algısı: İtfaiye çalışanlarının yönetim algısına ilişkin bulgular kod, alt tema ve temalar halinde tasnif edilerek Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Yönetim Algısı

TEMA: YÖNETİM ALGISI			
ALT TEMALAR	KODLAR	Frekans	%
Yönetim Değişiklikleri ve Atamalar	1. Siyasete bağlı olma	10	%50
	2. Liyakatsiz idareciler	10	%50
	3. Görevde yükselme sınavlarının yapılmaması	13	%65
	4. Yöneticilerin bakış açılarındaki farklılıklar	9	%45
Yönetim Uygulamaları	1. Kararlara Katılamama	1	%5
	2.Çalışana Değer Verilmemesi	4	%20
	3.Ayrımcılık Yapılması	1	%5
	4. Yer Değiştirme	2	%10
	5. Personelin Huzursuz Edilmesi	2	%10
	6. Baskı Altına Alma	2	%10

Tablo 5’de görüldüğü gibi “Yönetim Algısı” teması, “yönetim değişiklikleri ve atamalar” ve “yönetim uygulamaları” olmak üzere iki alt temada gruplandırılmıştır.

“Yönetim Değişiklikleri ve Atamalar” alt teması kapsamında itfaiye çalışanlarının %65’i görevde yükselme sınavlarının yapılmamasını, %50’si yönetim değişikliklerinin ve atamaların siyasete bağlı olduğunu ve buna bağlı olarak liyakatsiz idarecilerin atanabildiğini ifade etmişlerdir. İtfaiye çalışanlarının %45’i her yönetim değişikliğinde yöneticilerin bakış açılarında farklılıklar olabildiğini bu durumun da sorunlara yol açtığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların %5’i kararlara katılamadıklarını ve ayrımcılık yapıldığını belirtmişlerdir. Araştırmanın katılımcılarının “yönetim değişiklikleri ve atamalar” alt temasına ilişkin verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K5: ...Yerel yönetime bağlı olduğu için siyasi sorunlar olma ihtimali var. Yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmayan kişilerin yönetici olması...

K6: ...Görevde yükselme sınavlarının yapılmaması. Belediyeler siyasi yerler olduğu için her seçimden sonra gelen yeni başkan yönetim ekibini değiştirmektedir. İtfaiyedeki çavuşlar ve amirler kadrolu değil görevlendirme yoluyla görev yapmaktadırlar...

K14: ...Liyakat içinde kadrolu olarak itfaiyeciliği bilen amir ve müdür atamamaları büyük sorun....

K8: ... her 5 yılda bir yönetim değişikliği nedeniyle yeniden yapılanma oluyor, kurulmuş düzen sil baştan yeniden düzenleniyor ve angarya iş yoğunluğu nedeniyle itfaiye kendi işini yapamaz hale geliyor...

K6: ...Yerel yönetimlerin imkanı ve yöneticilerin itfaiyeye bakış açısı farklılık göstermektedir. Kimi yönetimler itfaiyenin araç-gereç bakımından, çalışanların hakları bakımından gelişmesini önemserken kimi yönetimler önemsemezler. Her yönetim değişikliği alt kademelerdeki yönetici değişikliğini de beraberinde getirir bu da uygulamalarda farklılığa neden olur...

“Yönetim Uygulamaları” alt teması kapsamında itfaiye çalışanlarının %20’si itfaiye çalışanlarına değer verilmediği yönünde bir algıya sahiptir. Katılımcıların %10’u yönetimle sorunlar yaşandığında çalışanın yer değiştirme ile karşılaştığını, baskı altına alındığını, her beş yılda bir idari personel değişikliğinin çalışanları huzursuz ettiğini ifade etmişlerdir.

Araştırmanın katılımcılarının “yönetim uygulamaları” alt temasına ilişkin verdikleri cevaplardan örnekler aşağıda yer almaktadır.

K8: ...Bizim kullanacağımız araç, gereç ve malzemelere başkaları tarafından karar verilmesi...

K2: ... yönetimle sorunlar yaşandığında personele mobing uygulanıyor ve yer değiştirmelerle karşılaşılıyor. Personel baskı altına alınarak yönetim elini güçlendireceğini sanıyor ama personelin çalışma isteği kırılıyor...

K3: ...İdari personelin baskıları alt personelde ruhsal sıkıntıya sebep olmaktadır, doğal olarak bu da halka ve aileye yansımaktadır.

K1:... belediyelerde gerek mali yönden, gerekse norm kadro personel yönünden itfaiyeciler hep ikinci planda kalmıştır...

K18...Biz iş güvencesi ve maaşlarımızın yaşanır düzeye gelmesini istiyoruz. Memur işçi taşeron gibi ayrımcılıklara uğramasını istemiyoruz...

K3: ..Yönetim tamamen siyasete bağlıdır her beş yılda bir idari personel yenilenir personel sürekli huzursuz edilmektedir...

K19:... Personelin istekleri genelde karşılanmıyor...

Elde edilen verilere göre, itfaiye çalışanları yönetim uygulamaları kapsamında en çok görevde yükselme sınavlarının yapılmaması, siyasete bağlı olma ve liyakat sorunu ile ilgili olumsuz algılara sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada itfaiye çalışanlarının görev yaptıkları itfaiye biriminde mesleklerine yönelik algıları derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde tespit edilmeye çalışılmıştır. İtfaiye çalışanlarının mesleki algıları “*organizasyon yapısı*”, “*İnsan kaynakları yönetimi*”, “*İş sağlığı ve iş güvenliği*” ve “*yönetim algısı*” olmak üzere ortaya çıkan dört tema kapsamında incelenmiştir.

“*Organizasyon yapısı*” temasına ait bulgular incelendiğinde; araştırmaya katılan itfaiyecilerin büyük çoğunluğunun bağlı oldukları belediyelerden, bakanlık düzeyinde bir merkezi yönetime geçmeyi istedikleri anlaşılmıştır.

Benzer şekilde Kırışık (2013), yerel yönetimlerle ilgili yapmış olduğu çalışmada itfaiyenin sunduğu hizmetler ile ilgili olarak esas sorunun, koordineyi sağlayacak merkezi bir yönetime duyulan gereksinim noktasında düğümlendiğine değinmiştir. İtfaiye teşkilatının itfaiyecilik dışındaki birçok görev alanı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nın görev alanıyla benzerlik göstermektedir. Her iki teşkilatın da özellikle arama ve kurtarma faaliyetleri açısından paralel görevleri bulunmaktadır. Aynı görevlerin farklı teşkilatlar tarafından yürütölmesi kaynakların verimsiz kullanılmasına neden olmaktadır (Yavuz ve Bozatay, 2015). İtfaiye hizmetlerinin belediyelerin bünyesinden ayrılarak meslek sınıfına alınması için kanuni düzenlemeler yapılabilir ve itfaiye personelinin mali, sosyal ve sınıfsal imkânlarının arttırılmasının hem performanslarının artmasında hem de saygın bir meslek olması yolunda ilerleme sağlamak amacıyla gerekli çalışmalar yapılabilir (Uygun & İnal, 2019).

Ayrıca araştırmanın katılımcıları belediyelerin itfaiyecilere atıl bir birim olarak bakmaları, iş tanımı ile ilgili yaşanan sorunlar, siyasi bir kurumda çalışmanın güçlükleri, farklı statülerde çalışanların aynı işi yapıp farklı ücretler almasının yarattığı sorunlara da değinmişlerdir. Özellikle sorumluluk alanları içerisinde görev yapmaya gayret gösterirken asıl görevleri dışında kendilerine verilen diğer görevlerin iş yükünü arttırdığını vurgulamışlardır.

İtfaiye birimleri arasında standart farklılıkları ile ilgili sorunlara ait bulgular incelendiğinde, yeterli araç olmamasının, kısıtlı ve farklı imkânlar nedeniyle müdahale edilemeyen olayların diğer itfaiye teşkilatlarında iş yükü oluşturmaları, eğitim ve bilgi donanımı olarak farklı personel yapılarının, bazı belde ve belediyelerde itfaiye personelinin kepçe kullanmak ve yolcu taşıma hizmetlerinde kullanılmasının, uygulama farklılıklarının ve hizmet farklılıklarının olduğu vurgulanmış, Türkiye'de itfaiye teşkilatlarında bir standart olmadığı ifade edilmiştir. Bu araştırmanın bulgularına benzer biçimde, Yüksel, vd., (2008) belediye başkanlarına göre yerel yönetim sorunlarını tespit etmeyi ve elde edilen bulgular çerçevesinde sorunlara ilişkin pratiğe uygun çözüm önerileri sunmayı amaçladığı ve 7 büyükşehir, 36 il, 293 ilçe ve 736 belde belediye başkanlarıyla yaptığı araştırmada, bürokrasinin getirdiği engeller, personel sayısının yetmemesi ve çalışan personelin nitelsiz olması, belediye birimleri arasındaki iletişimsizlik, mali kaynak yetersizliği ve küçük ölçekli belediyelerde daha çok, araç-gereç noksanlığı, bu belediyelerin başarılı bir şekilde işlemlerini engelleyen etkenler olarak görölmüştür. Polatoğlu (2003), parasal kaynak ve nitelikli çalışanları bulunmayan küçük ölçekli belediyelerin öncelikli belediye hizmetlerini yerine getirmesinin dahi mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara benzer biçimde, Kara (2016) yerel olarak sunulan hizmetlerin yöre ve konum bakımından önemli ölçüde farklılık

gösterdiğini, parasal imkânlar, nitelikli insan gücü ve stratejik konum gibi pek çok faktörün bu hizmetlerin sunumuna ve kalitesine etki ettiğini ileri sürmüştür.

“İnsan kaynakları yönetimi” temasına ait bulgular incelendiğinde personel yetersizliği, personel sorunları, norm kadro sorunu ve çalışanların yaş ortalamasının yüksekliği vurgulanmıştır. Özlük hakları ile ilgili ise yıpranma, sosyal haklar, yol, yemek, servis ve dış görev harcırahı gibi eksiklikler olduğundan söz etmişler, zorlu görevlerinde ölüm durumunda şehit, yaralanma durumunda gazi sayılmadıklarını, özlük haklarında iyileştirmeye gidilmesi yönünde beklentilerini ifade etmişlerdir. İşe alım süreçleriyle ilgili olarak kayırmacılığın sona erdirilmesi ve itfaiyecilik okulu genç mezunların liyakate dayalı istihdam edilmesi ve bu yolla çalışanların gençleştirilmesi gerektiğine değinmişlerdir. Ülkemizde itfaiye personeli alımında itfaiye okulu mezunlarına öncelik verildiği görülmekle birlikte bu konuda yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla ilgili bölümlerden mezun olma şartının işe alım kriteri olarak mevzuata eklenmesi halinde, itfaiye hizmetlerinde gelişen teknoloji ile birlikte bu alanda eğitim almış kişilerin istihdamı, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayarak itfaiye hizmetlerini daha da iyileştirecektir (Gökkaya ve Kaya, 2021). Demirci ve Özçelik’e (2021) göre uzmanlaşmayı ön plana çıkartan eğitimler, liyakate dayalı işe alım, görevde yükselme standartlarının benimsenmesi ve objektif olarak uygulanması, afet süreçlerinde etkin kuruluşların iş birliğinin güncellenmesi ve bu yönde çalışmalarının artırılması, belediye bütçesinin iyi yönetilmesi ve çalışan personelin iş tanımlarının önceden belirlenmesi sorunların çözümü için öne çıkan öneriler arasındadır.

Araştırmaya katılan itfaiye çalışanları, aldıkları eğitimler konusunda, eğitim veren kişilerin bilgi beceri bakımından yetersizliğinden, bina, yangın kulesi, tünel, duman odası gibi tesislerin olmamasından, eğitim araç gereçlerinin kıtlığından ve Türkiye’de bir eğitim standardının bulunmaması sebebiyle bazen farklı şehirlere temel itfaiyecilik eğitimi almak üzere gitmek zorunda olduklarından bahsetmişlerdir. Başta araç gereç olmak üzere, yangında kullanılan özel elbiseler ve diğer tüm donanımların Avrupa standartlarına yükseltilmesinin ve temin edilmesinin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca itfaiyeciliğin saygınlığının yükseltilmesi ve itfaiyecilere gösterilmesi gereken değerin verilebilmesi için sosyal hakları artırılmalı, teknik kadro sınıfında tanımlanmalı, yıpranma payı hak ettiği düzeyde iyileştirilmelidir (Kılıç, 2017). 5510 sayılı Kanun’un 40. Maddesine göre fiili hizmet zammı (yıpranama payı); kurşun ve arsenik kullanılan işler, asit üretimi yapan fabrika ve atölyeler, yeraltında yapılan işler, itfaiyecilik veya yangın söndürme işleri gibi çalışma şartları ağır, tehlikeli ve/veya yıpratıcı işlerde çalışanların veya görevleri dolayısıyla hizmet kesintisi yaşayan sigortalıların faal hizmet sürelerinin, mevzuatta belirlenen ölçüde

çalışılmış sayılarak artırılmalıdır (Güzel vd., 2012; Alper, 2015; Tuncay & Ekmekçi, 2021; Sözer, 2023). İtfaiye çalışanlarının görevlerini yaparlarken karşı karşıya geldikleri risk ve tehlikelerle birlikte karşılaştıkları sağlığa zararlı çalışma ortamı etkenleri de dikkate alınmak suretiyle, benzeri bazı mesleklere (polis, asker, ormancı) verilen fiili hizmet süresi zammı (yıpranma) hakkı itfaiye çalışanlarına da tanınmalıdır. Ayrıca, itfaiyecilere yaptıkları işlerine uygun mesleki risk ve iş güçlüğü tazminatı hakkı verilerek maddi problemleri ortadan kaldırılmalı ve böylece ek iş yapma durumları ortadan kaldırılarak, itfaiyeciliğe odaklanmaları ve uzmanlaşmaya yönelmeleri sağlanmalıdır (Gök, 2006).

Ülkemizde itfaiyenin altyapısı, uluslararası örneklere kıyasla nispi olarak zayıftır; ayrıca 2006 tarihli İtfaiye Yönetmeliği'nin belirlediği asgari envanter ölçütlerini karşılayamamaktadır. Uluslararası itfaiye ölçütlerine göre de, ülkemizde nüfus başına düşen itfaiyeci sayısı nispi olarak düşüktür (Özügurlu vd., 2022). Ülkemizde itfaiye hizmetleri yeterince etkili değildir. İtfaiye teşkilatı ve örgütlenmesinin yeterince etkili olmamasının nedenleri arasında; mali ve insan kaynağı yetersizliği, itfaiyecilik eğitimindeki eksiklikler, gönüllü itfaiyecilerin etkin yönetilememesi ve kriz süreçlerinde teşkilatların belediye başkanları aracılığıyla yönetilmesi gibi çok temel sorunlar yer almaktadır (Yentürk vd., 2002).

“İş sağlığı ve iş güvenliği” temasına ait bulgular incelendiğinde ekipman ve araç-gereç ile ilgili yaşanan, itfaiye personelinin çalışma koşulları ile alakalı olan, iş sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili sorunlar olduğu belirlenmiştir. Ağır koşullarda çalışan itfaiyecilerin vaka sırasında ihtiyaç olan araç-gereç, ekipman ve donanım konusundaki sorunlarının yanı sıra müfreze ve grup diye tabir edilen binalarda fiziksel koşullarla ilgili sorunları olduğunu da ifade etmişlerdir. 24/48 çalışma esasına göre görev yapan itfaiye personeli, binalardaki yetersizliklerden dolayı ve vakalara intikal sırasında trafik, hatalı park, bilinçsiz şoförler nedeniyle müdahalede gecikmeler yaşadıklarını bildirmişlerdir. Bunun sonucunda vatandaşlarla karşı karşıya geldiklerini ifade etmişlerdir. İş sağlığı ve iş güvenliği yasalarının kendilerini kapsamadığını ifade eden itfaiye çalışanları, itfaiyeye özgü iş sağlığı ve iş güvenliği yasasına ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. İtfaiyede uygulanacak olan iş sağlığı ve iş güvenliği yasaları 01.07.2016 tarihi ile geçerlilik kazanmakla birlikte 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunun 2. Maddesinin b bendinde istisnalar başlığına bakıldığında, afet ve acil durum birimlerinin müdahale faaliyetleri faslı bu kanundan istisna tutulmuştur. Kanunun ilgili maddesinden anlaşılabacağı gibi itfaiye teşkilatına bağlı binalardan araçların ve itfaiyecilerin hareket etmesinden sonra vaka mahalline varılması veya vaka mahalline hareket edildiği süreç içerisinde gerçekleştirilecek herhangi bir kazada 6331 sayılı iş sağlığı ve iş güvenliği kanunu uygulanamamaktadır (Demir vd.,

2020). Aslında diğer gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de acil durum ekipleri müdahale yaparken daha geniş boyutlu önlemlerin alınması gerekmektedir (Kabakçı, 2009).

İtfaiye çalışanlarına, kendilerine ait kişisel koruyucu donanım ekipmanı temin edilmeli, çalışanlar da bu kişisel koruyucu donanım ekipmanını kuşanmadan görevlerine başlamamalıdır. Ayrıca tehlike arz eden vakalara müdahalede bulunacak itfaiyeciye vakaya müdahaleye uygun kişisel koruyucu donanım ekipmanı verilmelidir. Tehlikeli madde vakalarında sorun yaşayan itfaiyecilere olay yerinde acil müdahalede yapılabilecek uygun ortam sağlanmalıdır. İtfaiyecilere görevlerinde yararlanabilecekleri ana iş sağlığı ve güvenliği eğitimleri düzenli olarak verilmelidir. Ülkemizdeki itfaiye binaları göz önüne alındığında bazı şehirler haricinde itfaiye çalışanlarının çalışma şartları kötü durumdadır. Türkiye genelindeki itfaiyecilerin bu tür gereksinimlerini giderecekleri yerlerin düzenlenmesine önem verilmelidir. İtfaiye binaları oldukça hijyenik ve düzenli olmalı, araç-gereç ve ekipmanın her zaman halihazırda olması sağlanmalıdır (Şahin, 2021).

“Yönetim algısı” temasına ait bulgular incelendiğinde uygulanan yükselmelerin sınavla değil görevlendirme ile yapılmasını, idareci pozisyona atanan kişilerin yeterli bilgi ve beceriye sahip olmamalarını, sorumluluk alanının tam olarak netleştirilmediğinden yetki alanının belirsizliğini, sorun olarak algıladıkları görülmüştür. İtfaiye çalışanları mobbing yoluyla baskı altına alınmak istediklerini, bu durumun huzursuzluğa ve çalışma isteksizliğine neden olduğunu, moral motivasyon olarak düştüklerini çalışma hayatındaki sorunların görev yerinde halka, evde ise aileye yansıdığını belirtmişlerdir.

Bu çalışmadan elde edilen bulgular yukarıda bahsedilen önceki çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir. Ülkemizde itfaiye teşkilatının en köklü problemlerinden biri, itfaiyeciliğin bir meslek sınıfına sahip olmamasıdır. Bu sorunu çözmek ve itfaiyeciliğin diğer meslekler gibi bir meslek grubu olmasını sağlamak için yasal düzenlemeler yapılabilir. Türkiye’de bu yönde ilerleme kaydedildiği bilinmektedir. Örneğin, son yıllarda itfaiyecilikte çeşitli düzeylerde eğitim veren kurumların sayısı artmıştır. Ancak Türkiye’de itfaiyecilik eğitimi almış olanlara işe alımlarda bazı öncelikler verilmesine rağmen, bu konuda gerekli yasal düzenlemeler henüz hayata geçirilmemiştir (Tataroğlu & Altundag, 2022).

Diğer önemli bir problem ise itfaiye teşkilatlarının merkezi yönetime bağlı olmamasıdır. Bu sorunun giderilmesi amacıyla itfaiye hizmetlerinin belediyelerden alınarak afetle ilgili kurulacak bir bakanlığa bağlanması tavsiye edilebilir. Bu sayede hem itfaiye çalışanları, mesleki teknik bir statüye kavuşabilir hem de ülke çapında mesleki standartlar oluşturulabilir. Böylelikle

itfaiyeciliğin etkin bir şekilde hizmet kolu olmasının yanı sıra ülke genelinde eğitim, ekipman, araç-gereç standardı oluşturularak sorunların üstesinden gelinebileceği öngörülebilir. Ayrıca malzemelerin daha doğru ve verimli kullanılması sağlanabilir. Zorlu ve tehlikeli görevler esnasında itfaiye çalışanlarının başlarına gelebilecek kazalar sonucu oluşan mağduriyetlere karşı yönetimler tarafından tedbirler alınabilir. Saniyelerin bile önemli olduğu afetler sonrasında görev yapacak itfaiyecilerin hem fiziki hem zihinsel rahatlığı ve iş tutumlarının geliştirmesini sağlamak amacıyla çalışmalar yapılabilir. Böylelikle vatandaşlar daha etkin, hızlı ve güvenli itfaiye hizmetleri alabilirler, ayrıca kişisel koruyucu donanımların harekete engel olmayacak şekilde geliştirilmesi, itfaiye teşkilatında görev yapacak kişilerin işe alımı ve istihdamında standartlar oluşturulması ile itfaiyeciliğe gerekli nitelikleri taşıyan kişilerin işe alımları sağlanabilir. İş sağlığı ve iş güvenliği alanında yeni çalışmalar yapılarak acil afet durumlarında görev yapan personelin tereddütleri giderilebilir (Yavuz & Bozatay, 2015). Ayrıca itfaiye personelinin karşı karşıya geldikleri riskler tüm boyutlarıyla belirlenebilir, itfaiyeciler bunlara karşı bilinçlendirilebilir. Maruz kaldıkları sağlığa zararlı faktörler de dikkate alınarak, benzeri mesleklere (polis, asker, vb.) tanınan fiili hizmet süresi zammı (yıpranma) hakkı itfaiyeci personele de verilebilir (Pektaş & Demirkol, 2017). İtfaiye hizmetleri personel açısından yıpratıcı özelliğe sahip bir iş olması nedeniyle, meslek hastalıklarına ve yaşlanma ile beraber bazı problemler yaşanmasına sebep olabilir. Bu durumla ilgili olarak itfaiyeciler için yıpranma payları düzenlenebilir, her yıl periyodik olarak yapılan sağlık taramaları kapsamlı hale getirilebilir (Ergün, 2012).

Bu çalışma itfaiye çalışanlarının mesleki algıları ile ilgili önemli bulgular ortaya koymakla birlikte çalışmanın bazı sınırlılıkları da vardır. Araştırma Ege bölgesinde yer alan bir il belediyesi itfaiye çalışanlarını kapsadığı için nitel araştırmanın doğası gereği elde edilen bulgular ülke genelindeki itfaiye çalışanlarının sorunlarını temsil etmemektedir. Bundan sonraki çalışmalarda itfaiye çalışanlarının sorunları nicel araştırma yöntemi ile araştırılarak daha büyük örneklemeler ile genellemeler yapılabilir. Ayrıca bu çalışmanın bulgularından hareketle bundan sonraki çalışmalarda itfaiye çalışanlarının algıladıkları ve deneyimledikleri her bir sorun alanı tek tek ele alınıp derinlemesine incelenebilir. Bu alanda yapılacak araştırmalar itfaiye çalışanlarının psikolojik iyi oluşlarını artırmalarına katkı sağlayarak itfaiye çalışanlarının mesleki fonksiyonlarının gelişmesini ve toplumların güvenliğinin artmasını da olumlu yönde etkileyebilir.

Kaynakça

- Alper, Y. (2015). *Sosyal sigortalar hukuku (Türk sosyal güvenlik sistemi)*. Dora Yayıncılık.
- Arslan, E. (2022). Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenilirlik. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51(1), 395-407. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1116878>
- Ay, H. (2021). *Yerel yönetimlerde inovatif yaklaşımlar: İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nde sosyal inovasyon, katılımcılık, gönüllülük ve gönüllü itfaiyecilik* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ay, R. (2016). *İstanbul itfaiyesi, itfaiyenin sorunları ve çözüm yolları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Belediye İtfaiye Yönetmeliği, (2006). *Resmi Gazete (Sayı:26326)*. <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.10713&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Belediye>.
- Berkdemir, C. (2012). *İtfaiye Teşkilatlarının Yangınla Mücadelesinde Stratejik Yönetim* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Boyatzis E. Richard (1998). *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*. SAGE Publications, Inc.
- Braun, V & Clarke, V. (2013). *Successful qualitative research: a practical guide for beginners*. SAGE Publications, Inc.
- Conway, R.R. & Waring, S. (2021). Facilitators and barriers to developing firefighter resilience. *Disaster Prevention and Management*, 30(8), 327-339. <https://doi.org/10.1108/DPM-06-2018-0186>
- Cope, D. G. (2014, January). Methods and meanings: credibility and trustworthiness of qualitative research. *Oncology Nursing Forum*, 41(1), 89-92.
- Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dangermond, K., Weewer, R., Duyndam, J. & Machielse, A. (2022). The problem hasn't changed, but you're no longer left to deal with it on your own– the role of informal peer support in helping firefighters cope with critical incidents. *International Journal of Emergency Services*, 11(2), 300-311. <https://doi.org/10.1108/IJES-02-2021-0007>

- Demir, G., Kumaş, S., Demir, H. H. & Yalçın, İ. E. (2020). İtfaiye teşkilatında iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına örnek risk değerlendirmesi. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 32(3), 303-308. <https://doi.org/10.7240/jeps.653930>
- Demiralp, N. & Demiralp, K. (2019). İtfaiyecilerde mesleki kas iskelet sistemi hastalıkları. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 3(3), 164-170.
- Demirci, K. & Özçelik, E. (2021). İzmir büyükşehir belediyesi itfaiye dairesi başkanlığının afetlerde etkinlik kapasitesinin değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59, 221-244. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.924922>
- Dias, P.C., Oliveira, Í.M., Rodrigues, A. & Peixoto, R. (2023). Burnout: personal and work factors in volunteer and career firefighters. *International Journal of Organizational Analysis*, 31(8), 17-34. <https://doi.org/10.1108/IJOA-05-2022-3278>
- Duran, F., Bishopp, D. & Woodhams, J. (2019). Relationships between psychological contract violation, stress and well-being in firefighters. *International Journal of Workplace Health Management*, 12 (3), 120-133. <https://doi.org/10.1108/IJWHM-09-2018-0114>
- Ergün, O. F. (2012). *Türkiye’de büyük ve küçük itfaiye örneklerinde müdahale biriminde çalışan itfaiyecilerin iş kazası geçirme durumları, çalışma şartları ve mesleki memnuniyetleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Eryılmaz, B., Çevik, H. H. & Sözen, S. (2013). *Yönetim İlkeleri*. Sözen S. (Ed.), *Kamu yönetimi* içinde (s. 30-54). Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.
- Eryürük, S. H. (2016). Analysis of thermal properties of firefighter’s protective clothings. *Textile and Apparel*, 26(3), 270-279.
- Fraess-Phillips, A., Wagner, S., & Harris, R. L. (2017). Firefighters and traumatic stress: A review. *International Journal of Emergency Services*, 6(1), 67-80. <https://doi.org/10.1108/IJES-10-2016-0020>
- Gök, G. (2006). Ankara Büyükşehir Belediyesi’nde görev yapan itfaiye çalışanlarının iş tutumları ile iş doyumlarının analizi. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 7(25), 40-47.
- Gökkaya, E. ve Kaya, A. (2021). Türkiye’de itfaiyecilik eğitimi ile hava kurtarma ve yangınla mücadele biriminin yapısal değerlendirmesi. *Hastane Öncesi Dergisi*, 6(1), 143-158.
- Güvendik, G., Gündüzer, S., & Tümtürk, N. (1997). Meslekleri nedeni ile karbonmonoksit maruz kalan itfaiye erlerinde kanda karboksihemoglobinin düzeyi. *Adli Tıp Bülteni*, 2(1), 7-10. DOI: 10.17986/blm.199721196

- Güzel, A., Okur, A. R. & Caniklioğlu, N. (2012). *Sosyal güvenlik hukuku*. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Hill, R., Sundin, E. & Winder, B. (2020). Work–family enrichment of firefighters: satellite family members, risk, trauma and family functioning. *International Journal of Emergency Services*, 9 (3) 395-407. <https://doi.org/10.1108/IJES-08-2019-0046>
- <https://intweb.tse.org.tr/Standard/Standard/Standard.aspx>, TS 10369, 1992.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/07/20050713-6.htm>, 5393 sayılı Belediye Kanunu
- Işıkhan, V. (2021). Afetlere müdahale eden yardım personelinin güçlendirme. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 7(2), 399-406. <https://doi.org/10.21324/dacd.893075>
- Işıkoğlu, B. O. (2019). Mimarın mesleki kimlik algısının boyutları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 151-162. <https://doi.org/10.15869/itobiad.446358>
- İlhan, S. (2015). Yeni kapitalizm ve meslek olgusunun değişen anlamları üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21).
- Kabakçı, M., (2009). İş Sağlığı ve Güvenliğinin Hukuki Boyutları. *İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi*, 1(4), 28-32.
- Kaplan, M., Efe, E. G., Öney, T., & Büyükbaş, Ş. M. (2018). Meslek algısının çalışan performansı ile psikolojik iyi oluş üzerine etkisi: itfaiye çalışanları üzerine bir araştırma. *3.Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi*.
- Kara, M. (2016). Türkiye’de merkezileşme-yerelleşme tartışmaları ve hizmet sunumunda ölçek sorunu. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 249-276.
- Kılıç, A. (2010). *Ateşi Tutan Eller–Ateş Kahramanları*. Teknik Yayıncılık Grubu.
- Kılıç, A. (2017). Türkiye’de itfaiye ve itfaiyecilik. *Yangın ve Güvenlik Dergisi*, 166, 8-10.
- Kırıışık, F. (2013). Kamu yönetiminin yeniden örgütlenmesi ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinde yerellik ilkesi ve Türkiye’de uygulanabilirliği. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2013(2), 1-16.
- Kilburn, K. H., Warsaw, R. H. & Shields, M. G. (1989). Neurobehavioral dysfunction in firemen exposed to polychlorinated biphenyls (PCBs): possible improvement after detoxification. *Archives of Environmental Health: An International Journal*, 44(6), 345-350.
- Kodom-Wiredu, J. K. (2019). The relationship between firefighters' work demand and work-related musculoskeletal disorders: the moderating role

- of task characteristics. *Safety and Health at Work*, 10(1), 61-66. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2018.05.004>
- Kodom-Wiredu, J.K. (2019). Work demand, stress and work-related musculoskeletal disorders among emergency workers. *International Journal of Workplace Health Management*, 12 (2), 85-98. <https://doi.org/10.1108/IJWHM-08-2018-0111>
- Kuzgun, Y. (2011). *Meslek rehberliği ve danışmanlığına giriş*. Nobel Yayınevi.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Lusa, S., Miranda, H., Luukkonen, R. & Punakallio, A. (2015). Sleep disturbances predict long-term changes in low back pain among Finnish firefighters: 13-year follow-up study. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 88, 369-379. DOI 10.1007/s00420-014-0968-z
- Macit, M. (2007). Büyüyünce ne olmak istersin? (bir kimlik belirleme sorusu olarak iş/meslek üzerine sosyolojik bir yaklaşım). *EKEV Akademi Dergisi*, 30, 35-50.
- Marşap, B. (1996). Muhasebe mesleği, fonksiyonları ve meslek mensuplarının nitelikleri. *Yaklaşım Dergisi*, 37, 119-123.
- Marvasti, A.B. (2004). *Qualitative Research in Sociology*. Sage Publications Ltd.
- McQuerry, M., Kwon, C. & Johnson, H. (2019). A critical review of female firefighter protective clothing and equipment workplace challenges. *Research Journal of Textile and Apparel*, 23 (2), 94-110. <https://doi.org/10.1108/IJWHM-12-2015-0073>
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. Nobel Yayıncılık.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Miller, A., Jahnke, S.A. & Singh, K.P. (2021). Generational conflict, alcohol use and brotherhood: an exploratory survey of a rural career fire department in the Midwest. *International Journal of Emergency Services*, 10 (3), 325-339. <https://doi.org/10.1108/IJES-01-2021-0003>
- Ökmen, M. & Parlak, B. (2013). *Kuram ve uygulamada yerel yönetimler: kavramlar, yaklaşımlar, yapılar ve mevzuat*. Orion Kitabevi.
- Özügürlü, S. B., Çelik, M., Bilgiç, A. K. & Kara, H. (2022). Türkiye’de itfaiye hizmetinin anatomisi: envanter çalışmasından notlar. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 13(21), 129-150.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, (Çeviri Ed: Bütün, M. & Demir, S.B.). 2. Baskı, Pegem Akademi.

- Pektaş, E. K. & Demirkol, A. (2017). *Belediye yönetimlerinde itfaiye hizmetleri ve itfaiye hizmetlerinde yeniden yapılanma* [Bildiri sunumu]. Mediterranean International Congress on Social Sciences (MECAS), University of Donja Gorica Podgorica.
- Pessemier, W.L. & England, R.E. (2012). Safety culture in the US fire service: an empirical definition. *International Journal of Emergency Services*, 1(1), 10-28. <https://doi.org/10.1108/20470891211239290>
- Polatoğlu, A. (2003). *Kamu Yönetimi: Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması*. METU Press.
- Saldana, J. (2023). *Nitel Araştırmalar İçin Kodlama El Kitabı* (Çev: A. Tüfekçi ve Şad, N.). Pegem Akademi.
- Sayan, İ. Ö. (2018). Türkiye’de Kamuda Taşeron İşçi İstihdamı: 696 Sayılı KHK’ya İlişkin Bir Değerlendirme. *Genel-İş Emek Araştırma Dergisi*, 2, 51-64.
- Smith, T. D. & DeJoy, D.M. (2014). Safety climate, safety behaviors and line-of-duty injuries in the fire service. *International Journal of Emergency Services*, 3(1), 49-64. <https://doi.org/10.1108/IJES-04-2013-0010>
- Smith, T.D. & Dyal, M.-A. (2016). A conceptual safety-oriented job demands and resources model for the fire service. *International Journal of Workplace Health Management*, 9 (4), 443-460. <https://doi.org/10.1108/IJWHM-12-2015-0073>
- Soyhan, F. (2020). *İtfaiye teşkilatlarında personel organizasyonuna genel bakış* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sözer, A. N. (2023). *İşçi, bağımsız çalışan ve kamu görevlileri bakımından Türk sosyal sigortalar hukuku*. Beta Basım Yayın.
- Şahin, C. (2021). *İtfaiye sektöründe iş sağlığı ve güvenliğinin önemi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tarsus Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Tataroğlu, O., & Altundağ, H. (2022). Türkiye’de İtfaiye Teşkilatlarının Yangınla Mücadelesindeki Teşkilat Kültürünün Değerlendirilmesi. *Resilience*, 6(2), 247-256. <https://doi.org/10.32569/resilience.1213669>
- TS 10369, 1992, s.1, <https://intweb.tse.org.tr/Standard/Standard/Standard.aspx?>
- Tuncay, A. C. & Ekmekçi, Ö. (2021). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. Beta Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (2022). *Türk dil kurumu sözlükleri*. Genel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>

- Uygun, M. & İnal, E. (2019). Türkiye'nin itfaiye hizmetlerinin acil durum ve afet yönetimi süreçlerine göre değerlendirilmesi. *Hastane Öncesi Dergisi*, 4(1), 13-22.
- Yavcık, G. (2022). *İtfaiye çalışanlarında depresyon – anksiyete – stres, öznel iyi oluş ile mutluluğu artırma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yavuz, Ö. & Bozatay, Ş. A. (2015). Türkiye’de İtfaiye Hizmetlerinin Örgütlenmesi ve Etkinliği Sorunu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 785-804. DOI: 10.18074/cnuibf.186
- Yentürk, N., Ünlü, A., Tarı, E. & İlki, A. (2002). Türk itfaiye teşkilatının yeniden yapılandırılması için bir model önerisi. *İçişleri Bakanlığı Strateji Merkezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Afet Yönetim Merkezi ve Tüm İtfaiye Teşkiller Birliği*, İTÜ Baskı.
- Yentürk, N., Ünlü, A., Tarı, E. & İlki, A. (2003). *Türk itfaiye teşkilatının yeniden yapılandırılması*. İTÜ Afet Yönetim Merkezi.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, G. (2010). Muhasebe mesleğinde meslek etiği ve Kayseri il merkezinde bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (36), 155-178.
- Yüksel, F., Çevik, O. & Ardiç, K. (2008). Belediye başkanları gözüyle yerel yönetim sorunları. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-26.
- Zafer, M. (2016). *İtfaiye çalışanlarında psikolojik dayanıklılık ve kendini sabotaj düzeylerinin incelenmesi: İstanbul İtfaiyesi örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

11. Bölüm

Palinoloji: Geçmişin İzlerinden Günümüz Çevresel ve Adli Uygulamalara

Hülya CANER¹

1. GİRİŞ

Palinoloji, polenlerin (tohumlu bitkiler, angiosperm ve gymnosperm tarafından üretilen) ve sporların (pteridofitler, bryofitler, algler ve mantarlar tarafından üretilen) incelenmesidir. Bu iki grup işlevleri bakımından oldukça farklılık göstermekle birlikte, polen taneleri ve sporların her ikisi de (bazı algler ve mantarlar hariç) kromozom içeriğinin yarıya indirildiği bir hücre bölünmesi (mayoz) sonucunda oluşur ve işlevlerini yeterli şekilde yerine getirebilmeleri için taşınmaları gerekir.

Polenler, angiosperm veya gymnosperm bitkilerin erkek gametofit neslini barındıran bir kapsüldür. Spor ise, kriptogamların dinlenme ve yayılma evresidir. Her ikisi de mekansal olarak yayılmayı gerektirir, ancak polenler, aynı türden bir bitkinin stigma (veya mikropil) kısmına ulaşır, ardından döllenme ile çimlenerek bir yumurta hücresini dölediğinde amacına ulaşmış sayılır. Kriptogam sporları ise, sadece çimlenebilecekleri bir alana ulaştıklarında işlevlerini yerine getirirler; fakat bu alan, gametofit bitkinin büyüyüp yaşamasına, gamet üreten yapılar geliştirmesine elverişli olmalıdır.

Polen ve sporların işlevlerini gerçekleştirebilmeleri için yayılmaları gerektiğinden, biçimlerinde pek çok benzerlik ortaya çıkmıştır. Benzer boyutlardadırlar (genellikle 20–40 µm), her ikisi de sert, çoğunlukla farklı şekillerde süslenmiş duvarlarla çevrilidir. Aerodinamik olarak, rüzgârla taşınan polen ve sporlar benzer şekilde davranır ve bu benzerlikler, polen ve sporların palinoloji disiplini içinde birlikte ele alınmasına neden olmuştur.

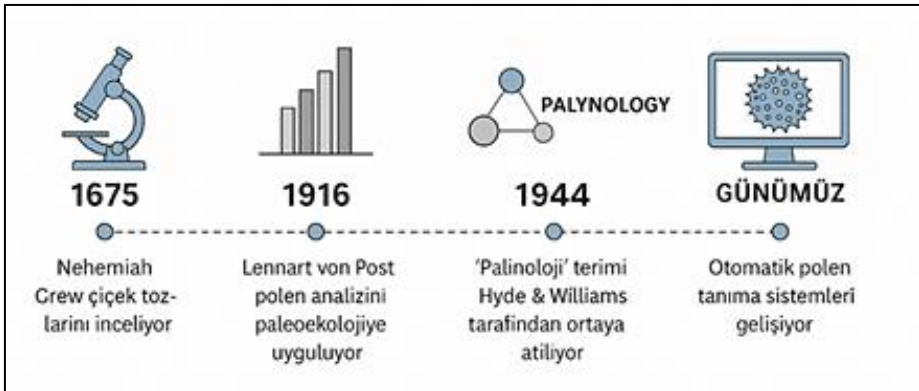
Palinolojinin konusu, polen ve sporların yapılarıyla, oluşumlarıyla, yayılımlarıyla ve bazı çevresel koşullar altındaki korunmalarını içermektedir. Palinolojinin bir diğer konusu da, eski veya nispeten yakın döneme ait fosil polenlerin incelenmesidir.

İlk kez Hyde ve Williams tarafından 1944 yılında kullanılan Palinoloji terimi Yunancadan türetilmiştir. Yunanca’da “paluno” serpmek, dağıtmak, toz yapmak; “logos” sözcüğü ise bilim anlamına gelmektedir (Aytuğ ve Merev, 2002).

¹ Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Ens., Deniz Jeolojisi ve Jeofiziği ABD
<https://orcid.org/0000-0001-6197-2813>

Palinolojinin kökeni 20. yüzyılın başlarına dayansa da bu alandaki gözlemler ve kayıtlar çok daha eski dönemlere kadar uzanır. Antik Çağ'da Yunan ve Roma doğa tarihçileri bitkilerin üreme tozlarını tanımlamış, ancak bu partiküllerin sistematik analizi modern mikroskobun icadına kadar mümkün olmamıştır. Palinolojinin temelleri, 17. yüzyılda mikroskobun keşfi ile atılmıştır. 1675'te Nehemiah Grew, çiçek tozlarının morfolojisi üzerine yaptığı gözlemlerle bitkisel üreme biyolojisine dair önemli bilgiler sunmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda mikroskop teknolojisinin gelişmesi, polen tanelerinin yüzey yapılarının ve boyutlarının ayrıntılı olarak tanımlanmasına olanak sağlamıştır. 20. yüzyılın başlarında İsveçli botanikçi Lennart von Post, polen analizini stratigrafik bağlamda kullanarak paleoekolojik rekonstrüksiyonların öncülüğünü yapmıştır. Von Post'un 1916'da yayımladığı diyagramlar, polen kayıtlarının geçmiş bitki örtüsünü ve iklim değişimlerini ortaya çıkarabileceğini göstermiştir. 1950'lerden itibaren kimyasal preparasyon tekniklerinin (örneğin asetoliz yöntemi) geliştirilmesi, polen tanelerinin dayanıklı dış tabakası olan ekzin yapısının net bir şekilde incelenmesini sağlamıştır. Bu dönemde palinoloji, yalnızca paleoekoloji ve jeolojiyle sınırlı kalmayıp tarım, alerjen izleme, arkeoloji ve adli bilimler gibi alanlara da yayılmıştır. Özellikle Sigurd Erdtman'ın çalışmaları, polen morfolojisinin taksonomik tanımlamalarda güvenilir bir araç olmasını sağlamıştır.

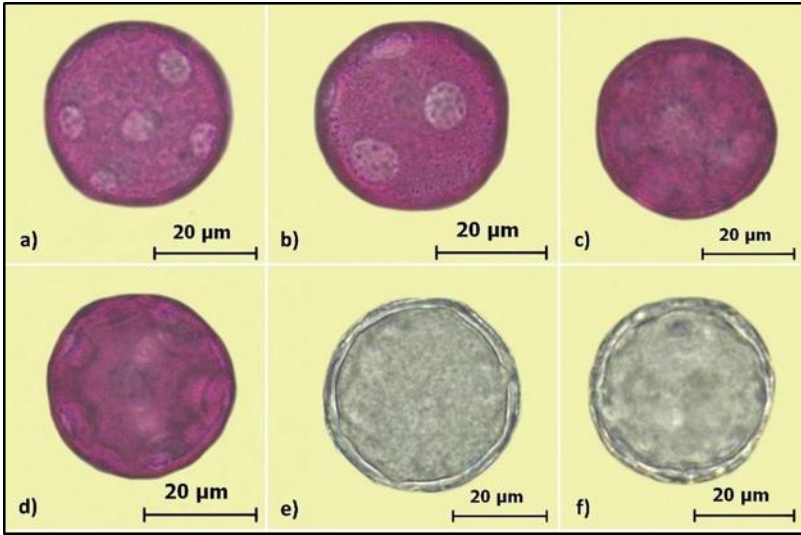
Günümüzde palinoloji, yüksek çözünürlüklü mikroskop teknikleri, taramalı elektron mikroskobu (SEM) ve DNA tabanlı moleküler analizlerle desteklenmektedir. Otomatik polen tanıma sistemleri ve yapay zekâ tabanlı sınıflandırma yöntemleri üzerinde yapılan çalışmalar, büyük veri setlerinin hızlı analizini mümkün kılmaktadır. Gelecekte iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kentsel büyüme gibi süreçlerin izlenmesinde palinolojinin önemi artmaya devam edecektir (Şekil 1).

Şekil 1: Palinolojinin tarihsel gelişimi

Her bitki taksonunun polen taneleri farklı morfolojik karakterlere sahiptir. Polen boyutları 10-150 μm arasındadır ve kimyasal maddelere karşı dayanıklı bir dış tabaka olan ekzin ile çevrilidir. Kimyasal yapıları polenleri çürümeye karşı dayanıklı hale getirir. Islaklık, tuzluluk, düşük oksijen seviyesi veya kuraklık gibi koşullarda bile polen ve sporların hayatta kalma şansı vardır. Bu özellikleri sayesinde bitki örtüsü tarihinin incelenmesi, yerleşme tarihi ve arazi kullanımı, tarihlendirme, iklim çalışmaları için değerli bir veri kaynağıdır.

Polenler şekilleri, boyutları, açıklıklarının (apertür) sayısı ve ornemantasyonları (yüzeylerinin süsü) ile tanımlanmaktadır (Şekil 2). Teşhisleri familya ve cins düzeyinde yapılabilen polenler bazen tür seviyesine kadar tanımlanabilmektedir (Bradley, 2015).

Şekil 2: *Liquidambar orientalis* Mill. polenlerinin ışık mikroskobu fotoğrafları; a-f) *Liquidambar orientalis* polenlerinin polar görüntüsü (Caner vd., 2024).

Işık mikroskobu kullanılarak yapılan incelemelerde, polen tanesi genellikle familya ya da cins düzeyinde tanımlanabilir, ancak bazı durumlarda tür düzeyinde tanımlama da mümkündür. Bu durum, polenin bitki örtüsü tarihi çalışmalarında, bal analizlerinde ve alerji araştırmalarında neden bu kadar önemli olduğunu açıklar.

Polen ve sporların küçük boyutları, onların kolay taşınabilirliğini sağlar. Bu durum, genetik materyalin (polen) taşınmasında ya da yeni bölgelerin istilasında (sporlar) önemlidir. Pek çok organizma, havayla taşınarak yayılır; bu da onların hareketlerinin genetikçiler ve alerjik reaksiyonların nedenlerini araştıran tıp bilimcileri için ilgi çekici hale gelmesini sağlar.

Diğer yandan, bireysel bir polen tanesinin hedefine ulaşma olasılığı düşük olduğu için, polen ve sporlar çok büyük miktarlarda üretilmek zorundadır. Bu durum, özellikle rüzgarla taşınma gibi oldukça rastlantısal süreçler için geçerlidir. Ancak böceklerin daha öngörülebilir davranışları bu gereksinimi biraz azaltabilir. Polen ve sporlar, ihtiyaç duyulandan çok daha fazla üretilir (Tablo 1). Bu fazlalık, paleopalinolojinin dayandığı materyaldir. Atmosferden çöken polen, yağmurla birlikte topraklara, akarsulara, göllere ve bataklıklara taşınır ve orada uzun süreler boyunca korunabilir; bu da antik bitki örtüsünü yansıtan tabakalı bir bilgi arşivi oluşturur. Bu tortullardaki polen ve spor bolluğu, çevresel yeniden yapılandırma çalışmalarında hassas istatistiksel analizlerin yapılmasına olanak tanır.

Polenin çevrede bol bulunması, tanınabilirliği ve uzun süre korunabilmesi, onun adli bilimlerde kullanımına olanak tanımıştır. Toprak, yaprak döküntüsü ve hatta çöp gibi alanlarda bulunan polen taneleri, yaşanan habitat tipi veya çevre hakkında ipuçları verebilir.

Tablo 1: Bazı bitki cins ve grupların polen üretim kapasiteleri ve dağılımı

Bitki Grubu	Polen Üretim Kapasitesi (tane/bitki/yıl)	Taşınım Yöntemi	Taşınım Mesafesi
Çam (<i>Pinus</i>)	Milyarlar	Rüzgar	100 km'ye kadar
Otlar (<i>Poaceae</i>)	Milyonlar	Rüzgar	10-50 km
Kavak (<i>Populus</i>)	Milyonlar	Rüzgar	50 km'ye kadar
Meşe (<i>Quercus</i>)	Milyonlar	Rüzgar	10-20 km
Çiçekli bitkiler (Entomofil)	Binler - Milyonlar	Böcek	Genellikle < 1 km
Eğrelti otları	Milyonlarca spor	Rüzgar	Kilometrelerce

2. PALİNOLOJİNİN UYGULAMA ALANLARI

Palinoloji belirtildiği gibi pek çok bilim dalı için değerli bir veri kaynağıdır ve uygulama alanları şu şekilde sıralanabilir (Moore vd., 1991)

- Taksonomi
- Genetik ve evrim çalışmaları
- Arıcılık çalışmaları (melissopalynology)
- Adli bilimler
- Alerji çalışmaları
- Bitki örtüsü tarihinin izlenmesi, bireysel tür ve toplulukların zamansal ve mekânsal değişimi
- Tortul tabakaların karşılaştırılması ve yaklaşık tarihlendirme
- İklim değişikliği çalışmaları
- Bitki örtüsü üzerindeki insan etkisinin araştırılması

Bu bölümde uygulama alanları içerisinde çok az bilinen ikisi üzerinde yoğunlaşacağız. Adli bilimlerdeki palinoloji uygulamaları ile birlikte insan etkisinin izlerini bu defa kentsel ve endüstriyel alanların polenler üzerinden değerlendireceğiz.

2.1. Adli Bilimlerde Palinoloji Uygulamaları

Polen analizleri yalnızca geçmiş iklimleri ve bitki örtüsü değişimlerini anlamada değil, aynı zamanda modern olayların çözülmesinde de giderek daha fazla kullanılmaktadır. Bu bağlamda adli palinoloji, polen ve sporların coğrafi iz taşıyıcı özelliklerinden yararlanarak suçların çözümüne katkı sağlayan disiplinler arası bir uygulama alanı olarak ortaya çıkmıştır. Adli coğrafya ile birleştiğinde, polen verileri bir olayın gerçekleştiği yeri, zamanını ve hatta faillerin hareket güzergâhlarını belirlemede etkili bir araç haline gelmektedir.

Ayakkabılardan, tırnak altı kirlerinden veya giysilerden toplanan toz, polen analizi ve yakın geçmişteki hareketlerin izlenmesi açısından yeterli bilgi sağlayabilir. Bir örneğin geldiği coğrafi bölge, polenin analizinden elde edilebilir Gunnar Erdtman, *Handbook of Palynology* (1969) adlı eserinde Avusturya'dan bir adli olayı anlatmaktadır. Tuna Nehri üzerinde Viyana yakınlarında bir teknede gerçekleşen yolculuk sırasında bir adam, erkek meslektaşını öldürmekle suçlanmış ve tutuklanmıştır; ancak ceset bulunamamıştır. Tutuklanan kişinin ayakkabısından alınan toprak örneğindeki polen analizi hem çam hem de kızılgaç polenleri ile birlikte Tersiyer döneme ait bazı sporları da ortaya çıkarmıştır. Tuna boyunca yalnızca bir bölgede Tersiyer katmanları bulunduğu ve bu ağaç türleri birlikte orada yetiştiği bilgisine ulaşıncı, suçlu bu bilgiyle

yüzleştirilmiş, şaşkınlık içinde suçunu itiraf etmiş ve cesedin yeri kesin olarak tespit edilmiştir.

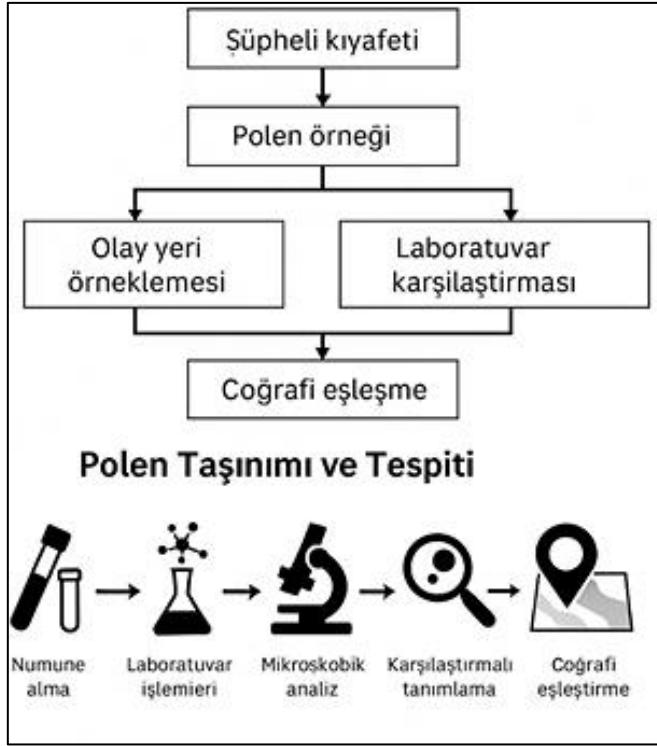
Palinolojinin adli bilimlerdeki özellikle dikkat çekici bir diğer kullanımı, Torino Kefeni'nin incelenmesidir. Bu dikkat çekici ve gizemli nesne, uzun süre İsa Mesih'in kefeni olduğu düşünülmüştür. Roma Katolik Kilisesi'nin görevlendirdiği adli bilimci Dr. Max Frei, yapışkan bantlar kullanarak kefenin üzerinden toz toplamış ve tanımladığını iddia ettiği polen tiplerinin bir listesini yayımlamıştır (Frei, 1979). Buna dayanarak, kefenin Filistin, Anadolu bozkırları ve İtalya'da bulunmuş olması gerektiğini öne sürmüştür. Ancak, Frei'nin listesinde yer alan bazı taksonlar yeterli taksonomik doğrulukla tanımlanamayacak kadar belirsizdir. Örneğin, *Artemisia herba-alba*, *Carduus personata*, *Acacia albida*, *Silene conoidea* ve *Suaeda aegyptiaca* gibi türlerin bu kadar hassas düzeyde teşhis edilmesi çoğu palinolog için şüphe uyandırıcıdır. Özellikle son iki türde, cins düzeyinde bile emin olmak zordur. Bu nedenle adli bilimcilerin, polen analizlerinin hem potansiyel kullanım alanlarının hem de sınırlamalarının tam olarak farkında olmaları gerekir. Gerçekten de, radyokarbon tarihleme ile Torino Kefeni'nin aslında ortaçağa ait sahte bir obje olduğu gösterilmiştir (Damon vd., 1989). Ancak polen analizinin tekrar yapılması zorunludur. Daha temkinli bir yorum, kefenin Akdeniz bölgesinde uzun süre bulunmuş olabileceğini öne sürmektedir ki bu da İtalya'da muhafaza edilmesiyle tutarlıdır.

Polen analizi ayrıca Güneydoğu Asya'da potansiyel olarak ciddi bir sorunu çözmede de yardımcı olmuştur. 1980'lerin başlarında, Laos'ta sarı lekelerle kaplı yapraklar sıkça görülmüş ve bu lekelerin, kimyasal bir toksin (turuncu ajan) kullanan savaşı güçler tarafından yapıldığı ileri sürülmüştür. Nowicke ve Meyersson (1984) tarafından yapraklardan ve kayalardan alınan örneklerde yapılan palinolojik analizler, materyalin aslında polen olduğunu ortaya koymuştur. Deneysel çalışmalar, bu lekelerin arı sürülerinin bıraktığı dışkıları sonucunda oluştuğunu göstermiştir. Yapraklarda tespit edilen toksinlerin kaynağının, polen üzerindeki mantarlardan kaynaklanan biyolojik faaliyetler olabileceği ve kimyasal savaş iddialarının yanlış olduğu anlaşılmıştır.

Bir diğer örnek ise, uyuşturucu kaçakçılığına dair çalışmadır. Bitkilerden elde edilen birçok yasa dışı madde, içerdiği polenle menşei hakkında bilgi verir. Mildenhall (1990) tarafından Yeni Zelanda'da yapılan bir adli incelemede, bir kenevir reçinesi örneğinde polen analizi uygulanmış ve bu maddenin yerel mi yoksa ithal mi olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Analiz, Yeni Zelanda'da bulunmayan birçok polen türünün varlığını ve ülkeye özgü türlerin (örneğin *Nothofagus*) yokluğunu göstermiştir. Sonuç olarak, maddenin ithal edildiği ve

polislerin yerel kaynak arayışına gerek olmadığı anlaşılmıştır. Şekil 3’de adli olaylarda palinolojinin uygulanmasına ait uygulama gösterilmektedir.

Türkiye’de ise adli olaylarda polen analizlerinin kullanıldığı genel bilgi olarak kaynaklarda yer almakla birlikte özel bir vakaya ait bilgi açık kaynaklarda yer almamaktadır. Özellikle coğrafi eşleşme ve polen analizlerine yönelik çalışmalar bir arada yapıldığı zaman önemli kanıtlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

Şekil 3: Adli bilimlerde polen analizinin uygulanması

2.2. Kentsel ve Endüstriyel Alanlarda Palinoloji

Kentleşmenin hızla arttığı ve doğal peyzajların yapay yüzeylerle yer değiştirdiği çağdaş dünyada, polen analizleri yalnızca paleoçevresel değişimleri değil, aynı zamanda güncel çevresel sorunları anlamada da önemli bir araç haline gelmiştir. Kentsel ve endüstriyel alanlar, polen dağılımı, çeşitliliği ve taşınım yolları üzerinde hem biyotik hem de abiyotik baskılar oluşturur. Bu durum, kent coğrafyası, çevre sağlığı, peyzaj planlaması ve ekolojik izleme çalışmaları için yeni yorum olanakları sunmaktadır.

Kentsel ve endüstriyel alanlar, doğal ekosistemlerden farklı olarak yoğun insan faaliyetlerinin şekillendirdiği, bitki çeşitliliği, polen üretim miktarı ve

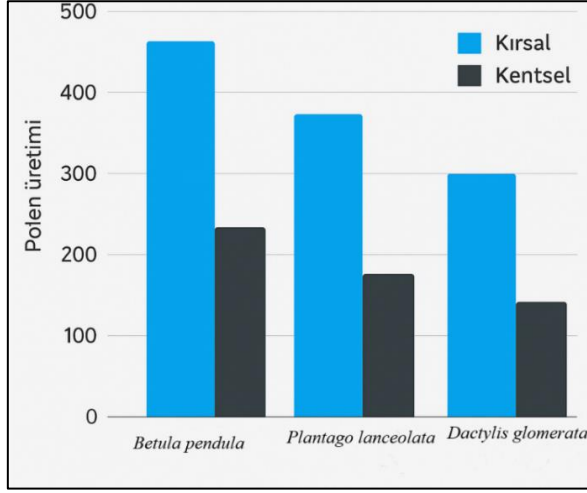
taşıyım dinamikleri açısından değişken ortamlardır. Bu ortamlarda polen taşıyımı ve birikimi farklı dinamiklere sahiptir. Bu farklılıklar; bitki örtüsünün bileşimi, insan faaliyetleri, hava kirliliği, yapılaşma ve mikroklimatik etkiler gibi faktörlerle ilişkilidir.

2.2.1. Kentsel Alanlarda Polen Dinamikleri

Kentsel peyzajlarda polen yükü ve çeşitliliği, doğal bitki örtüsü, peyzaj düzenlemeleri, ulaşım altyapısı ve mikroklimatik koşullar tarafından belirlenir. Parklar, bahçeler, yol kenarı ağaçlandırmaları ve süs bitkileri önemli polen kaynaklarıdır. Ayrıca kentler üzerinde oluşan ısı adaları nedeniyle vejetasyon dönemi kırsal alana göre farklılık göstermekte, daha öne kayabilmektedir.

Yapılan çalışmalar kırsal alanlarda polen üretme kapasitesinin kentsel alanlara göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Johanna Jetschni ve arkadaşları (2023) “How does pollen production of allergenic species differ between urban and rural environments?” isimli çalışmalarında *Betula pendula* (huş), *Plantago lanceolata* ve *Dactylis glomerata* bitkilerinin polen üretim miktarını, kentselleşme derecesi, hava sıcaklığı ve hava kirliliği (özellikle NO₂ ve O₃) gibi faktörlerle karşılaştırmışlardır. *Betula* ve *Plantago* türlerinde polen üretiminin kentsel alanlarda sıcaklık değerlerinin artış göstermesi nedeniyle %31–73 oranında azalma gösterdiği, artan hava kirliliğinin ise bazı türlerde olumsuz, bazı türlerde ise pozitif etkiler yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

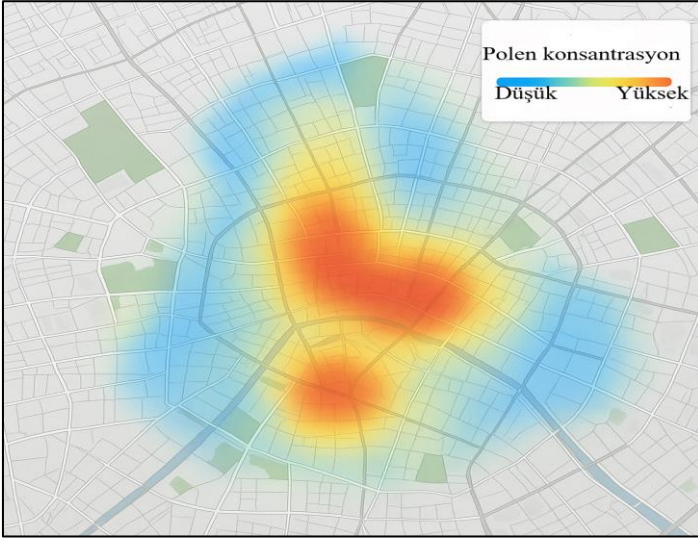
Yüksek karbondioksit (CO₂) konsantrasyonları bitkilerde fotosentezi artırarak daha fazla biyokütle ve dolayısıyla daha fazla polen üretimine yol açabilmektedir. Ayrıca *Dactylis glomerata* ve *Plantago lanceolata* kırsal alanda çiçeklenmeleri daha yoğun olmuştur (şekil 4).

Şekil 4: *Betula pendula* (huş), *Plantago lanceolata* ve *Dactylis glomerata* bitkilerinin polen üretim miktarının kırsal ve kentsel alanlardaki değişimi.

Diğer yandan kentsel ortamlarda özellikle *Poaceae* (çim), *Cupressaceae* (servigiller), *Platanus* (çınar), *Corylus* (fındık), *Cupressus* (servi), *Olea europaea* (zeytin), *Platanus* (çınar) ve çeşitli çimen türleri gibi bitkiler yüksek polen üretimleri ve alergen içerikleri nedeniyle şehir bahçeleri için uygun değildir ve polen saçma dönemlerinde ciddi sağlık problemlerine yol açmaktadırlar.

Kentsel ısı adaları, şehirlerdeki yoğun yapılaşma, geçirimsiz yüzeylerin artışı ve sınırlı yeşil alan dağılımı sonucunda ortaya çıkan mikroklimatik olgulardır. Bu durum, kent merkezlerinde çevre kırsal alanlara kıyasla daha yüksek sıcaklıkların oluşmasına yol açarak bitki fenolojisini doğrudan etkilemektedir. Yapılan çalışmalar, ısı adalarının polen üretim dönemlerini uzattığını ve özellikle anemofil bitkilerde polen yoğunluğunu artırdığını göstermektedir (Ziska vd., 2003; Cariñanos ve Casares-Porcel, 2011). Yüksek sıcaklık ve azalan hava akımları, polenlerin atmosferde daha uzun süre asılı kalmasına neden olurken, kentsel alanlardaki ısı adası etkisi polenlerin mekânsal dağılımını da değiştirmektedir (Şekil 5). Bu bağlamda, kentsel ısı adalarının yalnızca hava kalitesi ve insan sağlığı açısından değil, aynı zamanda kentlerin ekolojik süreçleri üzerinde de belirleyici bir unsur olduğu söylenebilir (Escobedo vd., 2011).

Şekil 5: Kent ekosisteminde oluşan ısı adasında polen konsantrasyonu yüksektir.

2.2.2. Hava Kirliliği Etkisi

Azot oksitler ve partikül maddeler polen yüzeyinde deformasyonlara ve protein yapısında değişimlere yol açabilir. Hava kirleticileri polenlerin morfolojisini, protein ve lipid içeriğini, canlılık ve çimlenme kapasitesini bozarak alerjenik potansiyelini artırmaktadır. Türler arası farklılıklar olsa da, kirlenmiş ortamlardaki polenler daha kırılğan, daha fazla alerjen salan ve insan sağlığı için daha riskli hale gelmektedir (Capone vd., 2023). Türler arasında farklı direnç düzeyleri vardır; bu nedenle polen analizleri çevresel kirliliğin biyogöstergesi olarak kullanılabilir

Palinoloji, çevre kirliliğinin biyogöstergelerle incelenmesi için umut vadeden metodolojik bir çerçeve sunmaktadır. Polen taneleri, antropojenik stres altında morfolojik, ultrastrüktürel, biyokimyasal ve fizyolojik değişiklikler göstermektedir. Teratomorfik formların ortaya çıkışı, kentsel ve endüstriyel alanlardaki çevresel bozulmaların önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Fizyolojik tepkiler, abortif polen testleri, polen canlılığı, çimlenme ve polen tüpü büyümesi analizleri ile değerlendirilebilmektedir. Ayrıca, ultrastrüktürel ve biyokimyasal incelemeler, kirleticilerin polen alerjenitesini artırma mekanizmalarının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Tüm bu yaklaşımlar, hava kirliliğinin ekolojik etkilerinin değerlendirilmesinde polen temelli çalışmaların potansiyelini ortaya koymaktadır (Vasilevskaya, 2022).

3. SONUÇ

Bulgular, palinolojinin yalnızca geçmiş bitki örtüsü ve iklim değişimlerinin anlaşılmasına katkı sağlamadığını, aynı zamanda günümüz çevresel sorunlarının da anlaşılmasında önemli bir disiplin olduğunu göstermektedir.

Adli bilimler bağlamında, polenlerin coğrafi iz taşıyıcı özellikleri suçların aydınlatılmasında güçlü bir araçtır. Tarihsel ve modern vakalar, polen analizlerinin suçluların hareket güzergâhlarını, cesetlerin yerini ve yasa dışı maddelerin menşecini belirlemede etkili olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda görüldüğü üzere, polenlerin yanlış veya aşırı yorumlanması hatalı sonuçlara yol açabilmektedir. Dolayısıyla adli polen analizlerinde metodolojik titizlik, çok disiplinli işbirliği ve bağımsız doğrulama süreçleri büyük önem taşımaktadır.

Kentsel ve endüstriyel alanlarda ise polen analizleri, çevresel kirliliğin biyogöstergesi olarak öne çıkmaktadır. Özellikle *Betula*, *Plantago* ve *Dactylis* gibi türlerde yapılan araştırmalar, polen üretim miktarlarının sıcaklık, ozon ve azot oksit konsantrasyonları gibi faktörlerden doğrudan etkilendiğini göstermektedir. Bu bulgular, kentsel alanlarda polen dinamiklerinin kırsal alanlardan farklılaştığını ve şehirleşmenin bitki üreme biyolojisi üzerinde önemli baskılar yarattığını ortaya koymaktadır. Ayrıca hava kirleticilerinin polen morfolojisi, çimlenme kapasitesi ve protein yapısı üzerinde yol açtığı değişiklikler, polenlerin alerjenitesini artırmakta ve halk sağlığı açısından risk oluşturmaktadır.

Palinolojik analizlerin ortaya koyduğu bu bulgular, çevresel bozulmaların ekolojik ve toplumsal etkilerini anlamada güçlü kanıtlar sunmaktadır. Günümüzde ileri mikroskop teknikleri, moleküler biyoloji yöntemleri ve yapay zekâ destekli otomatik tanıma sistemleri sayesinde polen analizleri çok daha yüksek çözünürlükte yapılabilmekte, geniş veri setleri hızlı bir biçimde değerlendirilebilmektedir. Bu gelişmeler, polen verilerinin çevresel izleme ve biyogösterge çalışmalarında daha etkin kullanılmasına olanak tanımaktadır.

Sonuç olarak, palinoloji disiplinler arası niteliği sayesinde hem doğa bilimlerinde hem de uygulamalı alanlarda (adli bilimler, çevre sağlığı, kentsel ekoloji) kritik bir araştırma aracı konumundadır. Gelecekte iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kentleşme gibi küresel süreçlerin anlaşılmasında palinolojik yaklaşımların katkısının artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle palinolojinin yalnızca geçmişin değil, aynı zamanda günümüzün ve geleceğin çevresel sorunlarını çözmede önemli bir bilimsel perspektif sunduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Aytuğ, B., Merev, N., (2002). Palinoloji Ders Notu. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Orman Fakültesi, Ders Notları No:67.
- Bradley, R.S., (2015). Paleoclimatology: reconstruction climates of Quaternary, Third Edition, Elsevier, Amsterdam.
- Caner, H., Karlıoğlu Kılıç, N., Yılmaz Dağdeviren, R., (2024). Pollen Morphology of *Liquidambar orientalis* Mill. ve *Liquidambar styraciflua* L.. Anadolu Orman araştırmaları Dergisi, vol.10, no.1, 50-54.
- Capone, P., Lancia, A., D'Ovidio, M. C. (2023). Interaction between air pollutants and pollen grains: effects on public and occupational health. *Atmosphere*, 14(10), 1544.
- Cariñanos, P., Casares-Porcel, M. (2011). Urban green zones and related pollen allergy: A review. *Some guidelines for designing spaces with low allergy impact. Landscape and Urban Planning*, 101(3), 205–214.
- Damon, P. E., Donahue, D. J., Gore, B. H., Hatheway, A. L., Jull, A. T., Linick, T. W., ... Tite, M. S. (1989). Radiocarbon dating of the Shroud of Turin. *Nature*, 337(6208), 611-615.
- Escobedo, F. J., Kroeger, T., Wagner, J. E. (2011). Urban forests and pollution mitigation: Analyzing ecosystem services and disservices. *Environmental Pollution*, 159(8–9), 2078–2087.
- Frei, M. (1979). Plant Species of Pollen Samples from the Shroud. *Appendix E*, 293-296.
- Erdtman, G. (1969). Handbook of Palynology, An Introduction to the Study of Pollen Grains and Spores, Munksgaard, Copenhagen.
- Jetschni, J., Fritsch, M., & Jochner-Oette, S. (2023). How does pollen production of allergenic species differ between urban and rural environments?. *International Journal of Biometeorology*, 67(11), 1839-1852.
- Mildenhall, D. C. (1990). Forensic palynology in New Zealand. *Review of palaeobotany and palynology*, 64(1-4), 227-234.
- Moore P.D., Webb J.A., Collinson M.E., (1991). Pollen Analysis. 2nd edn. Blackwell Scientific Publications, Oxford.
- Nowicke, J. W., Meyersson, L. A. (1984). Yellow rain: The role of pollen in Southeast Asia. *Science*, 225(4665), 479–480. <https://doi.org/10.1126/science.6740312>
- Vasilevskaya, N. (2022). Pollution of the environment and pollen: a review. *Stresses*, 2(4), 515-530.

Ziska, L. H., Gebhard, D. E., Frenz, D. A., Faulkner, S., Singer, B. D., Straka, J. G. (2003). Cities as harbingers of climate change: Common ragweed, urbanization, and public health. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 111(2), 290–295.

12. Bölüm

Feyerabend ve Bilimde Anarşist Bir Epistemoloji Ya Da Tüm Seslere Kulak Olmak

İsmail Hakkı KUMBASAR¹

Özet

Bu çalışmada, Feyerabend'in -özellikle- "Yönteme Karşı" eseri çerçevesinde bilim kavrayışı ele alınacaktır. 20. yüzyıl felsefesinin başlangıcında bilimin yükselişiyle birlikte bilim ve felsefedeki etkileri de belirgin hale gelmeye başlamıştır. "Doğrulanabilirlik" ilkesi çerçevesinde Viyana Çevresi'nin bilimin "ayırt edici" yanını ortaya koymasıyla birlikte bilimsel-olan ve bilimsel-olmayan arasında sınır çizme problemi de bilim felsefesi içerisinde özgün bir problem olarak ortaya çıkarmıştır. Bu problemin seyrinde Viyana Çevresi'ne getirilen güçlü cevaplardan biri Karl Popper'ın "Yanlışlanabilirlik" yaklaşımı olmuştur. Tartışmaların seyri dallanıp budaklanmakla birlikte sınır çizme problemi, belirli bir aşamada bilimin ilerleyişine yönelik tarihselci yaklaşımlarla başka bir boyuta evrilmiştir. Feyerabend'e gelen sürece kadar bilim felsefesi içerisindeki filozofların soru ve sorunları önemli ölçüde ortaklaşmaktadır. Ancak Feyerabend bilim filozofları ve bilim dünyası içerisinde "yaramaz bir çocuk" olarak dikkat çeker. Onu "yaramaz" ve bu nedenle de bilim için rahatsız edici kılan bilimin ne olduğunu ve bilimin neden yüce olduğunu problem haline getirmesi ve bu sorulardan hareketle "anarşist" bir konumu bilim felsefesi alanında inşa etmesidir. Buradan hareketle, çalışma, Feyerabend'in "anarşist" bir konumu nasıl inşa ettiğini ele almayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Feyerabend, Bilim, Yöntem, Epistemoloji, Anarşizm

¹ Dr.

Abstract

In this study, Feyerabend's conception of science -especially in the framework of his work "Against Method" - will be discussed. At the beginning of 20th century philosophy, with the rise of science and its effects on philosophy began to become evident. Within the framework of the principle of "verifiability", with the Vienna Circle's presentation of the "distinctive" aspect of science, the problem of drawing a boundary between the scientific and the non-scientific emerged as a unique problem in the philosophy of science. In the course of this problem, one of the strong responses to the Vienna Circle was Karl Popper's "falsifiability" approach. As the course of the debates branched out, the problem of drawing boundaries evolved into another dimension with historicist approaches to the progress of science at a certain stage. Until Feyerabend, the questions and problems of philosophers in the philosophy of science were largely common. However, Feyerabend stands out as a "naughty boy" among philosophers of science and the world of science. What makes him "naughty" and therefore disturbing for science is that he problematizes what science is and why science is supreme, and he constructs an "anarchist" position in the philosophy of science based on these questions. From this point of view, this study aims to address how Feyerabend constructs an "anarchist" position.

Key Words : Feyerabend, Science, Method, Epistemology, Anarchism

1. Giriş

Paul Feyerabend'in felsefesinden bahsedilebilir mi? O bir filozof mudur yoksa felsefeye karşıt bir düşünür müdür? Aynı şekilde bilim felsefesi yaptığından bahsedilebilir mi yoksa bilim düşmanı biri midir? Feyerabend ve onun "felsefe"sine dair sorular çoğaltılabilir. Bununla birlikte onun "tartışmalı" bir isim olduğunda ortaklaşma olduğunu söylemek güç değildir. Bazı filozoflar onun bir palyaço olduğunu bazılarıysa bu yüzyılın en heyecan verici bilim filozoflarından biri olduğunu savunur (MUNEVAR, 1991, s. IX). Popüler anlayışa göre o, felsefe karşıtı bir filozof; epistemolojik bir anarşisttir (Oberheim, 2006, s. VII). Epistemolojik anarşizmin en büyük savunucusu olarak kabul edilen Feyerabend, bularıyla aynı zamanda, bilimin en büyük düşmanı ve "yaramaz bir çocuk" olarak görülmektedir² (Niaz, 2020, s. 1). Feyerabend'in genel olarak ne şekilde anlaşıldığının en önemli göstergelerinden biri de New York Times'ın onun ölümünden sonra 8 Mart 1994 tarihinde attığı başlıkta görülmektedir: "Paul K. Feyerabend, 70, Bilim-Karşıtı Filozof" (Niaz, 2020, s. 1).

Feyerabend ve onun felsefesi hakkında sınırlandırıcı ve bağlayıcı konuşmanın zorluğu, onun yaşamının ve felsefesinin uğrak noktalarında izlenebilmektedir. Nitekim bu "kararsız" tutumu kendisi için Feyerabend de ifade etmektedir. Feyerabend'in bilim felsefesinin öne çıkan ilkesi olan "her şey uyar (anything goes)", onun felsefesinin üstünkörü bir şekilde bilim karşısında "olumsuz" olarak anlaşılmasına sebep olmuş gözükmemektedir. Onun bilim felsefesi ve bilimi ele alışını şekillendiren iki temel soru olan "Bilim nedir?" ve "Bilimi yüce yapan nedir?" soruları ve verdiği cevaplar da bu "olumsuz" alımlanışı desteklemiştir. Bununla birlikte, Feyerabend'in, hem bilim felsefesinde hem de bilim eğitiminde genellikle rasyonalizme karşı, bilim karşıtı ve her şeyin mümkün olduğunu savunan biri olarak kabul edilse de "bilimin gerçekte nasıl işlediğini" temsil eden bir bilim resmi sunduğu da savunulabilir durmaktadı (Niaz, 2020, s. 155). O, temelde, dogmatik varsayımlara meydan okuyan ve felsefi çoğulculuğu savunan bir düşünürdür (Oberheim, 2006, s. VII). Dolayısıyla onun bilim karşıtı bir filozof olduğu söylenebilir de bir felsefesinin olmadığını söylemek ya da düşüncelerinde tutarlı bir yapının bulunmadığını öne sürmek haksızlık olacaktır.

Bilim felsefesinin yaramaz çocuğu olan bu ismin düşüncelerinin ele alınışında onun eserlerinden hareketle yöntem üzerinden bilime dair kavrayışı

² (Theocaris & Poimopoulos, 1987.) akt. Mansoor Niaz, s.1. Orijinal makale içerisinde iki fizikçinin İngiltere'de bilimin içine düştüğü duruma dair bir değerlendirme yer almakta ve bu "olumsuz" sürecin oluşum süreci yorumlanmaktadır. Makaleye Feyerabend'in otobiyografisinde de "Yönteme Karşı" eserinin alımlanışında bilim insanlarının farklı tutumlarından bahsedilirken yer verilmiştir. Burada Feyerabend, bilimin düştüğü olumsuz durumun yaratıcılarından biri olarak gösterilmiş; "bilimin baş düşmanı" olarak görülmüştür. Bkz. Theocaris & Poimopoulos, 1987; Feyerabend, Vakıtlı Öldürmek: Paul Karl Feyerabend'in Otobiyografisi, s. 145.

değerlendirilecektir. Bu bağlamda izlenilecek olan yolda ilk olarak onun felsefesine sirayet eden yaşamına; ikinci olarak “anarşist” olarak anılışının nedenlerine; üçüncü olarak “Yönteme Karşı” eserini merkeze alarak onun bilim ve yöntem arasındaki ilişkiye dair düşüncülerine; son olaraksa onun özgürlük, toplum, eğitim ve bilim arasında kurduğu ilişkiye yer verilecektir.

2. Vakit Öldürmek ya da Bir Filozofun Hayatı

13 Ocak 1924 tarihinde orta sınıf bir ailenin tek çocuğu olarak Avusturya’nın başkenti Viyana’da dünyaya gelen Feyerabend’in doğumu Birinci Dünya Savaşı’nın sonrasına denk gelmiş ve bu da çocukluğunun dünyadan izole bir biçimde aile ve akraba çevresi yanında geçmesine neden olmuştur (Saygılı, 2019, s. 13). Feyerabend’in eğitim hayatının başlangıç aşaması, aynı zamanda onun felsefi yönelimleri açısından da belirleyici olacaktır. O, Realschule ve Klasik Gymnasium’un karışımı olan; fen bilgisi dersleriyle birlikte Latince öğreniminin ağırlıklı olduğu Realgymnasium’da ortaöğretime başlamıştır (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 30). 16 yaşına geldiğinde, okuldaki fizik ve matematik derslerindeki üstün bilgisi, yeteneği ve başarısıyla kısa zamanda öğrencilerin ve öğretmenlerin dikkatini çekmiştir (Saygılı, 2019, s. 17). Çocukluktan gençliğe geçişiyle birlikte Feyerabend’in felsefeye yönelik ilgisinin de başladığı görülmektedir. Bu başlangıç bilinçli bir şekilde değil şans eseri olmuş gözükmektedir. Tiyatro ve roman kitaplarına ilgi duyan Feyerabend, sahaflardan aldığı toplu kitaplar aracılığıyla felsefe ile tanışmıştır:

“Felsefenin hayatıma girişi tam bir tesadüftü. Kâğıt ciltli kitaplarımın çoğunu sahaflardan alırdım. Bir de birkaç peniye tonlarca kitabın alınabildiği mezat öncesi satışlara giderdim. Küçük balyalar halinde gelirlerdi. Ya balyanın tamamını alacaktınız ya da hiç. Ben oyun ve romanı bol olan balyaları seçerdim, fakat tek tük çıkan Platon, Descartes ya da Büchner’den (materyalist olan, şair olan değil) kaçamazdım. Bu istenmeyen fazlalıkları okumaya, sırf meraktan ya da zarar etmiş olmamak için başladım. Kısa sürede, akıl yürütmenin şaşırtıcı potansiyellerini gördüm ve argümanların insanlar üzerinde etkili görünen gücüyle büyülendim.” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 36).

Karmaşık bir okuma izlencesine sahip olan “Feyerabend’in okumaları, zamanla bilgisi ve yeteneği doğrultusunda fizik ve astronomi alanındaki kitaplara yönelmiştir” (Saygılı, 2019, s. 17). Kendisinin ifadeleriyle bunda büyük pay, gökyüzü ve yıldızların seyrine meraklı ve çevresinde birçok insanı toplayan onlara “daha az bilimsel olan” hikayeleri anlatan hocası Profesör Oswald Thomas’a aittir. Karmaşık bir okuma izlencesine sahip olan çocuk denecek yaşta merakını birçok alana yönlendiren Feyerabend 15 yaşında, yine kendi ifadesiyle, ilk bilimsel polemiğine girer. Feyerabend, Johannes Lang’ın oyuk-Dünya

teorisini hedef alır ve kendisine mektup yazarak eleştirilerini sunar: “Esas argümanım sadeliğe dayanıyordu: “Olgular”ı ilişkilendirme ve düzeltmenin daima çeşitli yolları vardır, fakat benimsenmiş yol, en kolay olanıdır. Bazı hatalardan da söz ettim. Cevapta (hâlâ duruyor) şu cümle yer alıyordu: “Büyük bir binayı süslerini kemirerek çökertmeye çalışan bir fareye benziyorsun” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 39).

Fizik, astronomi, matematik ve bir başka yandan da müzikle içli dışlı olan Feyerabend’in üniversite yıllarının ilk zamanları, Feyerabend’in felsefi pozisyonun ilk uğraklarını anlamak açısından önemlidir. İlgi alanları belirginleşmeye başlamış gibi olsa da ilkin bu alanlar dışında bir tercihte bulunarak tarih ve sosyolojiyi seçer; daha sonra yatay geçişle fizik dersini seçer (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 69). O, bu yıllarda bilginin elde edilmesine yönelik pozitivist düşünceyi benimsemiş gözükmektedir. Politika, sanat, din, bilim konularında güncel tartışmalara katılır (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 73). Bu tartışmalar, katıldığı kimi etkinlikler felsefeyle olan temasını güçlendirir:

“Her Salı sabah saat yedide Saint Peter Kilisesi’nin arkasında düzenlenen teolojik seminere giderek Peder Otto Mauer’i çabalarının boşa olduğuna ikna etmeye çalışıyordum. “Tanrıya inanmak başka şey,” diyordum. “Ama varolduğunu ispatlamaya çalışmak başarısızlığa mahkum”; ilahi bir Varlık fikrinin bilimsel bir temeli yoktu işte. (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 74).

Yıllar sonra geriye dönüp baktığında kendisinin kendisine dair yorumunun “toyca” olduğunu söylemek mümkündür: “Bugün bu tutumu hatırlamam metafizik sistemlerin gücünü anlamama yönelik bir içgörü sağlıyor” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 74). Feyerabend’in gençlik ve akademik hayatının dönüm noktalarından en önemlilerinin başında Avusturya Kolej Cemiyeti’ne katılımı, Kraft çevresiyle olan ilişkileri ve Alpbach toplantılarına katılımı olduğunu söylemek mümkündür: “(...) [Alpbach’da] önde gelen akademisyenlerle, sanatçılarla ve politikacılarla tanıştım. Akademik kariyerimi de bunların bazılarından gördüğüm dostça yardıma borçluyum” (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 151). Alpbach toplantıları, Feyerabend’in akademik kariyerinin de temellerini atmaktadır. Bu toplantıların birinde o Popper ile tanışmış ve onun yönetici olduğu bir panelde söz alarak kısa bir konuşma yapmış ve konuşmasıyla Popper’in ilgisini çekmiştir. Toplantı sonrası Popper, onu önemli felsefecilerin katıldığı bir tartışma grubuna davet etmiştir. Başlangıçta çekinse de bu daveti karşılıksız bırakmamıştır. Alpbach toplantıları ve Popper ile tanışması, bu yolla, Feyerabend’in bilim felsefesine yönelik ilgisi açısından dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Bir diğeri ise Wittgenstein ile tanışmasıdır. Üniversite yıllarında Kraft Çevresi olarak adlandırılan bir grubun

öğrenci lideridir³. Toplantılardan birine de Wittgenstein katılmıştır. Wittgenstein ile olan kısa teması Feyerabend'i oldukça etkilemiş gözükmektedir. 1951 yılında doktora derecesini alan Feyerabend için yeni hedef, Wittgenstein ile çalışmaktır. O, bunun için, British Council bursuna başvurur ve kabul edilir. Wittgenstein ile çalışmak için çıktığı yolun sonunda, yani İngiltere'ye vardığında Wittgenstein'in öldüğünü öğrenir. Bu nedenle Alpbach toplantılarında tanıştığı Popper'in kapısını çalar ve onu danışmanı olarak seçer ve bu nedenle de London School of Economics'e gider (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 90). Bu yıllarda o, temel olarak, Kuantum mekaniği ve Wittgenstein'in dil felsefesi üzerine (özellikle Soruşturmalar metni üzerine) çalışmalar yürütür (Saygılı, 2019, s. 28). Burs süresi dolduktan sonra Viyana'ya dönen Feyerabend'e ilkin Popper'dan asistanlık teklifi gelir ancak o, sebebi tam ifade edemediği ama sonuç olarak onu mutlu eden bir karar alarak bu teklifi reddeder ve şans eseri tanıştığı analitik felsefeci Arthur Pap'ın asistanlık teklifini kabul ederek yoluna devam eder (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 100). Feyerabend'in özellikle London School of Economics'de geçirdiği dönem, onun felsefesini anlamak açısından önemlidir. Çünkü bu dönemde yolunun kesiştiği isimler, felsefesinin üzerinde şekillendiği problemin kurucu ve geliştirici isimleridir. Burada o, Thomas Kuhn ve Lakatos ile çalışmıştır. Kuhn'a karşı bir çalışma hazırlayarak sunmuştur (Saygılı, 2019, s. 32). 1960 yılı itibariyle Feyerabend'in uzun sürecek Amerika serüveni başlamış ve neredeyse ölümüne kadar olan akademik çalışmalarını burada gerçekleştirmiştir. Peki Feyerabend'in yaşam serüveninden geriye ne kalmıştır:

“Otuz beş yıllık akademik kariyerimi, neredeyse askeri hizmetimi unutmuş olduğum kadar çabuk unuttum. Beş yıl öncesine kadar biri Avrupa'da diğeri Amerika'da olmak üzere iki akademik kurulda çalışıyordum. Dünyanın en seçkin üniversitelerinde dersler, seminerler, konferanslar veriyordum. Akademik teklifleri kabul etmek ya da reddetmek kurullara değil, bana bağlı olduğuna inanmak zor geliyor. (...) Yazılarım bile beni şaşırtıyor. Bunları gerçekten ben mi yazdım? Diye soruyorum kendi kendime” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 166).

Feyerabend'in yaşam serüveni, onun genel olarak felsefe özel olaraksa bilim felsefesi alanındaki konumu anlayabilmek açısından önemlidir. O, “ilginç şeylerin olup bittiği her yerdedir” ve “insanları provoke eder”; bazı felsefeciler rahatsız edilmemeyi tercih etseler de... (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 75). Onun provoke edici tarzı kimileri tarafından “olumlu” kimileri içinse

³ Victor Kraft Viyana Çevresi içerisinde yer almaktadır.

“olumsuz” olsa da Feyerabend, felsefesinin kimliğini bu tarzına borçlu gözükmektedir.

3. Bir Anarşist Olarak Feyerabend ve Anarşist Epistemolojinin Temelleri

“Anarşist” olan yalnızca Feyerabend’in epistemolojisi ya da metodolojisi değil, aynı zamanda kendisidir. Her ne kadar Feyerabend kendisini doğrudan böylesi bir tanımın altına konumlandırmamış olsa da bu tanımdan açık bir şekilde kaçındığını söylemek de güçtür. Bunun nedeni, belki de hayatının önemli bir dönemine ve felsefe tarihi içerisinde konumlanmasını sağlayacak eserinin ortaya çıkmasına neden olan dostudur: Imre Lakatos. Feyerabend’in deyişiyle “Imre akılcı sayılırdı, en azından kendisini böyle savunuyordu; akıl, kanun ve nizam savaşı” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 130). Dostu Lakatos’un evinde verdiği bir davette, genellikle “erkekler”in tartışma ortamında “kadınlar”ınsa yemek hazırlama işleriyle meşgul olmasına alışkın olunan bir ortamda bulaşıklarla ilgilenen Feyerabend için seslenir ev sahibi: “Merak etmeyin, (...) Paul anarşisttir” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 131). Felsefi olarak anarşist Feyerabend’in ortaya çıkışıysa “Yönteme Karşı” eseriyle birlikte şekillenmektedir.

“Yönteme Karşı” eseri, Feyerabend için bir kitap değil, kolajdır (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 141). Bu kolajın dayanakları ise yıllar önceki çalışmalar ve düşüncelerde bulunmaktadır. Bununla birlikte eserin ortaya çıkış motivasyonu ise Lakatos’tan gelmiştir: “Zavallı öğrencilerine anlattıklarını neden yazıp derlemiyorsun?” önerisini, provoke edici bir tarzdan sakınmayan Feyerabend için şu sözlerle destekler: “Buna cevap vereceğim, epey de eğleneceğiz” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 139). Kolajını sonlandırdıktan sonra Feyerabend’in ona verdiği isim, Lakatos’un suya sabuna dokunmayan bir şeyden ziyade bir çatışma istemesi nedeniyle, “anarşizm” olmuştur (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 142). Genel hatlarıyla söylenecek olursa, “Yönteme Karşı”, tek bir yöntemin üstünlük ve kesinlik iddiasına karşı çıkmaktadır. Feyerabend, bu “tekçi” yöntem kavrayışına alternatif “çoğulcu” bir yöntem(ler) anlayışını, bütün yöntemlere açık olan bir görüşü savunmaktadır. Bunu da bilim tarihi dolayımında ortaya koymaktadır. Çalışması bittiğinde, onun düşünsel “provakasyon”u -çoğu kendisinin istemediği şekilde olsa da- karşılık bulmuştur. O, kimileri için “anarşist” kimileri içinse “tutarsız bir anarşist” olarak kabul edilir. Geçmiş düşüncelerin derlemesiyle ortaya çıkan “Yönteme Karşı” kolaj, onun hakkında düşünenleri karışıklığa sürüklemiş gözükmektedir.

Feyerabend'in anarşizmi “köşeli” bir niteliğe sahip değildir. O, eserini “anarşizm”; kendisini ise kimi zaman “anarşist” kimi zamansa “naif anarşist” olarak tanımlar: Bunun sebebi, profesyonel anarşistlerin bireyin gelişimi için herhangi bir kısıtlamaya, yasa ve sorumluluklarla engellenmelerine karşı çıkmalarına rağmen, bilim insanı ve mantıkçıların dayattığı kuralları itirazsız kabul etmeleridir. (Feyerabend, 1999, s. 36). Feyerabend'in böylesi bir anarşizm altında kendisini konumlandıramayacağı, kendisine dair bu yazı içerisindeki aktarımlardan da anlaşılacağı üzere, açıktır. Nitekim böylesi bir anarşizmin eleştirelliği bilim karşısında suskundur. Bu nedenle “naif anarşizm”i şu şekilde ortaya koymaktadır: “Naif Anarşizm bütün kuralların ve standartların sınırlı olduğunu kabul eder. Bir naif anarşist, (a) hem mutlak kuralların hem de bağlam-bağımlı kuralların sınırlı olduğunu söyler; ve buradan hareketle, (b) bütün kural ve standartların değersiz oldukları ve bunlardan vazgeçilmesi gerektiği sonucuna varır(...). Yukarıdaki (a) ile hemfikirim, ama (b) ile hemfikir değilim. Ben, bütün kuralların sınırları olduğunu ve her şeyi kapsamına alabilen bir ‘akılsallık’ın olmadığını savunuyorum, kuralların ve standartların bir yana bırakılmasını değil. Ayrıca bağlamsallığı savunuyorum, ama bu bağlamsal kurallar mutlak kuralların yerini alacak değildir, onları tamamlayacaktır” (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 48).

Feyerabend'in anarşizme önem atfetmesinin sebeplerinin başında “gelişme”ye dair yaklaşımı yer almaktadır. “Gelişme”den kasıt, insanın gelişme sürecidir. Anarşist nitelikli bir yöntem kavrayışının bu bağlamda yararlı olabileceğini düşünmektedir. Bu yöntem, daimi ve tekleşme iddiasında olan bir yöntem değildir ve Feyerabend'in tavrı düşünülürse bunun olanağı da yoktur. Bu nedenle böylesi bir anarşizm, Feyerabend'in elinde, epistemolojik (ya da metodolojik) olarak ifade edilebilecek bir anarşizme evrilmektedir. Cemal Güzel'in ifadelerinde de görüldüğü üzere epistemoloji ve bilim felsefesi ile yöntem kavrayışı arasında hasta-ilaç ilişkisi kurgulanmaktadır: “Bilgikuramı ile bilim felsefesinin ‘hasta’ olduğunu savunan Feyerabend, Yönteme Hayır’ı bu ikisi için ‘kusursuz bir ilaç’ olduğu inancıyla yazar. İlaç, bilgikuramsal anarşizmdir. Ancak bu, bilgi kuramı ya da bilim felsefesi anarşik olmalıdır demeye gelmez. Her iki dal da anarşizmi ‘ilaç’ olarak kullanılmalıdır. Feyerabend benzetmeyi biraz daha ileri götürüp şunları ekler: ilaçsa sürekli kullanılmaz; hastalık geçene kadar kullanılır, sonra da bırakılır” (Güzel, 1996, s. 11). Feyerabend'in bir “ilaç” olarak sunduğu anarşizmi birçok eleştiriye tabii tutulmuş ve bunların başında da “akılcı”lar gelmektedir. Ancak ona göre onu en çok şaşırtanlardan biri de onların kendisinin anarşizmini alımlayışı olmuştur:

“Eleştirmenlerin çoğu beni tutarsızlıkla suçladı: Anarşistmişim, ama hâlâ tartışıyormuşum. Bu itiraz beni şaşkına çevirdi. Akılcılara hitap eden bir kişi

elbette onlarla tartışabilir. (...) Akılcılar argümana adeta inançsız biri kullandığı zaman gücünü yitirecek dinsel bir tören gibi bakıyorlardı. Ben onların kabul ettikleri bir önerme kurup kabul etmedikleri bir sonuca gidince, "Feyerabend A diyor," diye feryat ediyordu eleştirmenler, "ama belli ki A'ya karşı; o yüzden tutarsız". (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 145).

Feyerabend'in felsefeye, bilime, bilgiye, yönetime, olaylara ve olgulara yaklaşımı "yapılandırılmış", "sınırlandırılmış" olmadığından olsa gerek zihnini böylesi bir kavrayışa alıştırıramayan her düşünür için rahatsız edicidir. Bununla birlikte onun, kendisiyle tutarlı bir anarşizmi ortaya koyduğunu ve bunun da - ister istemez- savunucusu ve temsilcisi olduğu söylenebilir. Bunu daha iyi anlamak içinse onun eserine, yani "Yönteme Karşı"ya ve bu yolla da genel hatlarıyla felsefesinin temel yönlerine bakmak gerekmektedir.

4. Feyerabend ve "Yönteme Karşı": Ayrıcalıklı Bir Yöntemin Reddi!

Descartes 'Metot üzerine Konuşma' adlı eserinde, yöntemin önemine dair şunları söyler: "... Altın ve elmas yerine aldığım şey, biraz bakır ve camdan başka bir şey olmayabilir. Kendimizle ilgili şeylerde ne kadar aldandığımızı, dostlarımızın yargılarının da bizden yana olduğu zaman, ne kadar şüphe ile karşılanmak gerektiğini bilirim. (...)Şu halde, amacım burada herkesin aklını iyi kullanması için gereken metodu öğrenmek değil, yalnız kendi aklımı ne şekilde kullanmaya çalıştığımı göstermektir" (Descartes R. , 1994, s. 9). Descartes Meditasyonlar eserine kuşku duyulabilir şeyler ile başlamaktadır (Descartes R. , 2015, s. 23). Descartes'in başlattığı akıl yürütmenin amacı genel olarak tasvir edilecek olunursa bir "sıfır noktası" arayışı olarak düşünülebilir. O, bilimlerde sağlam ve kalıcı bir şey yapmak hedefi için bu aşamayı geçmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu nedenle, kendisine ve yaşamına referansla başlattığı akıl yürütmesinin ilk aşamalarında bugüne kadar doğru kabul ettiği şeyleri gündeme getirmektedir. Bunların da neredeyse hepsinin duyumlarıyla ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadesini takiben de duyumlarının onu kimi zaman yanılttığını, genel olarak güvenilir gibi görülebilseler de yanıltıcı olabileceklerinin de altını çizmektedir. Güvenli bir başlangıç noktası arayan Descartes için ulaşılması hedeflenen kendisinden kuşku duyulamayacak olandır. Duyumlar hedeftedir; çünkü kimi zaman yanıltırlar ve ona göre bir kere yanıltan güven duymak için sağlam bir gerekçemiz yoktur. Dolayısıyla duyumların genel olarak güvenilir olması onlardan kuşku duymamanın aracısı olamamaktadır ve bu nedenle de duyumlar bir başlangıç noktası olamamaktadır. Bu yolla geliştirdiği yönteminde Descartes, tek tek şeylerin yanlış olduğunu göstermekle ilgilenmemekte ve bu nedenle de sağlam bir yapı için metruk binayı (mevcut bilgileri) temelden yıkmaya yoluna gitmektedir.

Descartes'in yönteme verdiği önem ve yöntem kavrayışı konusundaki yaklaşımına dair bu kısa girizgahın nedeni, yöntemin önemi konusunda Feyerabend ile ortaklaşması; buna karşın, sepeti boşaltıp yola çıkma gayesi açık olan Descartes'e karşı Feyerabend'in yöntemler çokluğunu içerisinde barındıran bir "anarşist yöntem kavrayışı sepeti"ni ortaya koyma gayesi taşımasıdır. "Yönteme Karşı" eserinde Feyerabend'in dile getirdiği düşünceler, en genel haliyle, herhangi bir yöntemin diğer yöntemlere kıyasla üstün, ayrıcalıklı ve kusursuz kabul edilmesine karşıdır. Feyerabend'in düşünceleri, bu bağlamda, bir itirazı dile getirmektedir. Bu itirazın anlaşılması için onun bilime yönelik kavrayışına bakmak gerekmektedir. Onun bilime yönelik öne sürdüğü iki temel soru bulunmaktadır: Biri "Bilim nedir?"; diğeryse "Bilimi yüce yapan nedir?" sorusudur. Onun felsefesi özgün kılacak olan soru ikinci soru ve bu soruyu öne sürmesidir. Bu sorunun ve Feyerabend'in özel olarak bilim felsefesi alanındaki yeniliği ve rahatsız ediciliğini anlamak için kısaca da olsa bilim felsefesinin ortaya çıkışına ve temel olarak da Viyana Çevresi'nin bilimsel-olan ve bilimsel-olmayan ayrımı üzerinden bilimde sınır çizme problemine yönelik kavrayışına bakmak gerekmektedir.

Özel bir alan olarak bilim felsefesinin, temelde, bilimsel olan ve bilimsel olmayan ayrımının ya da sınırının ne olduğuna dönük problem etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu problem bilimin yöntemi, açıklama tarzı, varsayımları vb. üzerine bilime özgü olanın açığa çıkarılması ve bu yolla da bilimin kendi alanıyla bu alan dışında kalan arasında bir sınır çizmeyle ilgili görülmektedir. Bilim felsefesinin bu izlencesinin tarihi Bacon, Hume gibi isimlerle başlasa da bilim felsefesi alanının ve ilgili tartışmanın doruk noktasına ulaştığı dönem 20. yüzyılın ilk çeyreği olarak görülmektedir.

"Bilim, görebildiğimiz, işitebildiğimiz, dokunabildiğimiz şeyler üzerine bina edilir. Bilimde şahsi fikirlerin veya tercihlerin ve spekülatif tasavvurların yeri yoktur. Bilim nesnedir. Bilimsel Bilgi, nesnel olarak doğrulandığı için güvenilir bilgidir" (Chalmers, 1994, s. 31).

20. yüzyılın başlangıcıyla birlikte felsefenin temel problemlerinden birinin bilimde sınır çizme problemi olduğu söylenebilir. Bu probleme yönelik çözüm arayışının ilk ve temel uğraklarından birini 'doğrulanabilirlik' yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın amacı bilim ve sözde bilim ayrımının ortaya koyulması ve ayrımın dayanağının gösterilmesidir. Viyana Çevresi olarak adlandırılan felsefe-bilim topluluğuyla özdeşleştirilen doğrulanabilirlik yaklaşımı, bu yolla, felsefe ve bilim alanındaki metafizik öğeleri 'dışarıda' bırakacak bir kavrayış ortaya koymaya girişmiştir. Bu bağlamda 'sınır' metafizik ve bilim arasına çizilmekte; çizilen bu sınır da bilimin tanımı bağlamında geliştirilmektedir. 'Anlamlı' ve 'Anlamsız' önerme ayrımı da bu bağlamda önem

kazanmaktadır. ‘Anlamlı’ bir önerme, deney ve gözleme dayanan test edilebilir bir önermeyken ‘anlamsız’ önerme bu özelliklerden yoksundur ve metafizik önermeler de bu yoksunluk üzerine kurulmaktadır. Bilim, o halde, metafizikten ayrımını, içerisine ‘anlamsız’ önermeleri dahil etmemek yoluyla kazanabilir durmaktadır. Bu bakımdan bu dönemde ‘dil’e dönük bir inceleme başat bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, ‘anlamlı’ önermenin ölçütü deney ve gözleme dayanması ve test edilmesi olduğunda bu önermenin test edilmesi sonucunda ‘doğru’ ya da ‘yanlış’ olduğuna karar verilebilir olduğu sonucuna gidilebilmektedir, ki “doğruluğu veya yanlışlığı herhangi bir empirik gözlemle ilişkilendirilmesi mümkün olmayan metafizik türden beyanlar, olgusal olarak anlamsız olarak dışarıda bırakılırlar” (Ayer, 2021, s. 72). Bu nedenle de ‘anlamlı’ ve ‘anlamsız’ önermeleri birbirinden ayırabilmenin ölçütü ‘doğrulanabilirlik’ olarak görülmektedir: “Bir beyanın anlamı, doğrulanmış olması ile belirlenir; doğrulanmış olması ise empirik gözlemle sınanmış olmasına dayanır” (Ayer, 2021, s. 72). Bu yaklaşıma göre bir önerme, ancak ve ancak, doğrulanabilir ise bilimseldir. Mantıksal pozitivizm ya da mantıksal deneycilik, temelde, bu yaklaşıma dayanmakta ve bu yaklaşım aracılığıyla dünyanın bilimsel olarak kavranmasının olanaklı olduğunu öne sürmektedir: “Dünyanın bilimsel biçimde kavramsallaştırılmasına yönelik bir ruh, deneysel bilimin tüm dallarındaki araştırma çalışmalarında hâlâ yaşıyor. Gel gör ki, öncü düşünürlerin yalnızca birkaçı ona sistematik düşünce sağlamakta veya onun ilkelerini savunmaktadır⁴” (Gillies, 2019, s. 19). Viyana Çevresi, bilimsel bir dünya anlayışı etrafında bir araya gelen düşünürler topluluğu olarak da düşünülebilir. Bilimsel dünya anlayışı, insan ve bilim için çözülemeyecek bir sırrın olmadığı, bilimde karanlığa ya da gizeme yer olmadığı kavrayışı çerçevesinde anlaşılabilir ve bu bağlamda da felsefenin ve felsefe çalışmalarının görevi, “kendi “felsefi” ifadelerini ortaya koymak değil, ama sorunları ve ifadeleri aydınlatmaktır” (Carnap , Schlick, & Ernst, 2019, s. 36).

Feyerabend, açıkça, özellikle Viyana Çevresi ve devamında da bilim felsefesinin seyri içerisinde doğrudan kabul edilen bilimin ayrıcalıklı ve üstün konumuna itiraz etmekte; eleştirilerini buradan hareketle öne sürmektedir. Onun eserinin temel motivasyonu da burada ortaya çıkmaktadır. Paul Feyerabend'in "Yönteme Karşı" adlı eseri önceden kararlaştırılmış ve yazılması düşünülmüş bir eser değildir. Yani başlangıcından itibaren sabit bir niyet ile hareket etmemiş, zaman içinde karşılaştığı bazı problemler ve ilgilendiği alanlarda karşılaştığı paradokslar bu eserin doğmasına sebep olmuştur. Kendi ifadesiyle: “Bu kitabı

⁴ Neurath, O. ve diğerleri, 1929: Dünyanın Bilimsel Kavramsallaştırılması: Viyana Çevresi, akt. Yirminci Yüzyılda Bilim Felsefesi Dört Ana Tema.

oluşturan bakış açısı inceden inceye planlanmış bir düşünce silsilesinin değil, tesadüfî karşılaşmaların kışkırttığı argümanların sonucudur. Hepimizin bir şeyler öğrenebileceği kültürel başarıların amaçsız yıkımına ve bazı entelektüellerin kibirli, arsız bir edayla insanların hayatlarına karışmasına duyduğum öfke ve kötülüklerini süslemek için kullandıkları ağdalı cümleler karşısında duyduğum nefret kitabımın arkasındaki temel kuvvetti ve hala da öyledir” (Feyerabend, 1999, s. 312). Yine başka bir yerde Kitabın yazma amacını belirtirken, insani nedenleri öncelediğini ve insanlara arka çıkmak istediğini, düşünsel bir neden ya da bilgiyi ilerletmek gibi bir amacının olmadığını söyler. (Feyerabend, 1999, s. 24). Bunları yazmasında diğer iki etkenden biri “felsefî bulanıklıkların zulmünden ve insanların görüşünü ve dünyadaki varlık biçimlerini daraltan ‘hakikat’, ‘gerçeklik’ ya da ‘nesnellik’ gibi soyut kavramlardan insanları kurtarmaktı” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 176). Bir diğer etkense, daha önce anılan, dostu Lakatos’un “tartışma” davetidir.

Feyerabend'in niyeti sadece eleştirmek ve bir şeyleri yıkmak olmasa da anarşist tutumu ve eleştirilerinden dolayı zamanında bilim düşmanı ilan edilmiş ve bazı çevrelerce bilimin gelişmesi adına bir engel olarak görülmüştür. Ama belirttiği gibi onun karşı olduğu ve eleştirdiği şey, yukarıda da geniş şekliyle alıntıladığımız kültürel başarıların amaçsız yıkımına ve uygunsuz bir şekilde insanların hayatlarına karışılmasındadır (Feyerabend, 1999, s. 24). Başka bir ifadeyle, karşı olduğu şey, bilimin ya da herhangi bir geleneğin tek doğru olarak kabul edilip diğer gelenek ve kültürleri yok etmesidir. Bu anlamda Modern Çağ'daki bilimi ve onun savunucularını -ideolojiler, siyasi sistemler, üniversiteler- Ortaçağ'daki kiliselere benzetmektedir.

Birçok alanda geniş okumalar yapmış biri olarak Feyerabend, insanlığın biriktirdiği kültürel mirasın terk edilip bir yöntemin tercih edilmesine karşı çıkmaktadır. “Yönteme Karşı” eserinin "Türkçe Basıma Önsöz" kısmında buna değinerek, Batı bakış açısıyla ilkel ve gelişmemiş kabul edilen toplumların, doğal afetlere veya başkaca sorunlara karşı geliştirdikleri usullerin, yine Batı bakış açısından nesnellikten yoksun diye bir kenara atılmalarını eleştirir. Tamamen sömürgeci bir yaklaşımla, herhangi bir değerlendirmeye tabi tutulmadan yok sayılmış olmalarını vurgular. (Feyerabend, 1999, s. 8). “Güney Kaliforniya'nın bugün ancak pek ender birkaç beyaz ailenin yaşayabildiği çölümsü bölgelerinde, sayıları birkaç bini bulan yerli Coahuilla'lar doğal kaynakları bir türlü tüketemiyor, bolluk içinde yaşıyorlardı. Çünkü görünüşte çok yoksul olan bu ülkede, bu insanlar en azından 60 besinsel bitkiyle 28 uyuşturucu, uyarıcı ya da şifalı nitelikte bitki tanıyorlardı” (Feyerabend, 1999, s. 8-9).

Feyerabend'in verdiği bu örneklerdeki kültürel değerlerin yok olmasının sebebi, ona göre, bu değerlerin yanlışlığı değil; Batılı toplumların diğer

toplumlara oranla daha büyük bir askeri güce sahip olmalarıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere Feyerabend'in eleştirilerinden bir tanesi de geleneklerin ilerlemeye göre ya da doğruluklarına göre değil, sağladıkları güce ve iktidara göre de kabul görmeleridir: “Batı biliminin bugün bulaşıcı bir hastalık gibi tüm dünyaya yayıldığı ve bir çok insanın onun (zihinsel ve maddi) ürünlerini peşinen iyi, doğru kabul ettiği doğrudur. (...) Batı uygarlığı bu uygarlığın içkin doğruluğunu gösteren argümanlar aracılığıyla değil, ya zorla kabul ettirildi ya da daha gelişmiş silahlar üretme gücünde olduğu için kabul edildi ve bir takım iyi şeyler yanında müthiş zararlara yol açmış bir gelişmedir bu” (Feyerabend, Akla Veda, 1995, s. 359).

Feyerabend'in verdiği örnekler ve yaptığı eleştirilerle amacı, herhangi bir şeyi yıkmak değildir; daha yapıcı bir şey ortaya koymaktır. Kendi ifadesiyle yapmaya çalıştığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Tümevarımın yerine karşı-tümevarım koyan, alışılmış kuram/gözlem çifti yerine çeşitli kuramlardan, metafizik görüşlerden ve peri masallarından yararlanan yeni bir yöntembilim salık verdiğim izlenimi kesinlikle hatalı olacaktır. Niyetim bir genel kurallar kümesini benzeri bir kümeyle değiştirmek değil: niyetim daha çok okuyucuları, en aşıkaları da dahil olmak üzere tüm yöntembilimlerinin sınırları olduğuna ikna etmek. Bunu göstermenin en iyi yolu da kimilerinin temel kabul ettiği bazı kuralların sınırlarını, hatta akıl dışılıklarını göstermektir” (Feyerabend, Akla Veda, 1995, s. 48). Genel olarak eleştirilerinden hareketle onun aynı zamanda ‘akılcılık’a karşı olduğu izlenimi doğmuştur ve bu konuda da eleştirilmiştir. Oysa bu da haksız bir eleştiridir zira kendisi akıllı küçümsemediğini, putlaştırılmış ve zorbalığa varan bazı çeşitlerine karşı çıktığını belirtmektedir. (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 148).

Feyerabend insanlığın gelişmesi adına, insanların ürettikleri bütün kültür ve geleneklerin eşit haklarla sesini duyurabilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ona göre bu, ancak geniş bir düşünce ufkuna sahip olmakla, herkesi dinleyebilecek bir yöntemle olabilir ve bunun adı ‘ne olsa uyar’dır. “Ne olsa uyar”, bu bağlamda, bir boş vermişliği değil; aksine, gelişme adına çok sesliliği savunmaktadır. Kendi ifadesiyle: “Tarihin sağladığı zengin malzemeye bakan ve onu aşağılık iç güdülerini tatmin etmek ve şiddetli entelektüel güvenlik nöbetlerini açıklık, kesinlik, ‘nesnellik’, ‘gerçek’ gibi terimler altında dindirmek için fakirleştirmeye yeminli olmayan herkes sonunda görecektir ki, tüm evrelerinde savunulabilecek tek bir ilke vardır: Ne olsa uyar” (Feyerabend, 1999, s. 43). Tabi ki ‘Ne olsa uyar’, Feyerabend için benimsenebilecek bir yöntemin tek ve yeter ilkesi değildir (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 57).

Feyerabend, daha önce de belirtildiği gibi, anarşizmi gelişme adına önemli bir etken olarak görmektedir: “Ve benim tezim de Anarşizmin, terime nasıl bir anlam

yüklerseniz yükleyin, ilerlemeye yardımcı olduğudur. Yasa ve düzen gözetken bir bilim bile ancak, arada sırada anarşist hareketlerin oluşmasına izin verirse başarılı olacaktır” (Feyerabend, 1999, s. 43). Feyerabend'in anarşizmi, diğer anarşist görüşlerden farklıdır ve tam olarak anarşizm demek mümkün değildir. Kendisi anarşistleri de eleştirmekte ve tutarsız bulmaktadır: Daha önce de belirtildiği gibi, Profesyonel anarşistlerin her türlü kısıtlamalara karşı çıkarken aynı şekilde bilim ve mantıkçıların katı kurallarına itiraz etmemelerini eleştirir (Feyerabend, 1999, s. 36).

Buradaki iki eleştiriden de anlaşılacağı üzere Feyerabend, bağnaz ve tutucu bir şekilde bir geleneği savunmayı eleştirmekte ve geleneksizliği savunmamaktadır. Tabi olarak insanların bir geleneğe ya da birçok geleneklerden müteşekkil bir geleneğe bağlılıkları olabilir ama bu diğer geleneklerin sunduğu bakış açılarını görmemezlikten gelinmesi gerektiğine sebep olmamalıdır.

"Ne olsa uyar", bir zorunluluk da belirtmemektedir. Yani, bir konuda her geleneğin fikir belirtme hakkı olması gerekliliği, fikir beyan etmesi gerekliliği anlamına gelmez. Aynı şekilde, insanlar da istedikleri fikirlere ulaşabilmeli, bu onlar için sağlanmalıdır yoksa zorlama ile hepsi öğretilmemelidir. “Benim Anarşist vaazlarımdan birini dinleyen Prof. Wigner haykırdı: ‘Eminim ki insanların sana gönderdiği bütün yazıları okumuyor, çoğunu çöp sepetine atıyordur’. Tabi ki öyle yapıyorum. 'Ne olsa uyar' yazılan her yazıyı okuyacağım anlamına gelmez; seçimimi son derece bireysel ve özel bir şekilde yaptığım anlamına gelir; çünkü birincisi, beni ilgilendirmeyen şeyleri okumak için kendimi sıkamam -ve ilgilerim haftadan haftaya, günden güne değişir- ve ikincisi, herkesin kendi işini sevdiği tarzda yapmasından insanlığın hatta bilimin fayda göreceği inancındayım” (Feyerabend, 1999, s. 202).

Özü itibarıyla "Ne olsa uyar" tek tek bütün fert ve gruplara kendini savunma, geleneklerini yaşama imkânı verilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Daha üst kurum ya da devletler içinse, farklı grupların özgürce yaşamaları için gerekli şartları sağlaması gerektiğini ve hiçbirine diğerine oranla daha yakın olmaması gerektiğini savunmaktadır. Feyerabend'e göre bu anlamda devlet nasıl din işlerinden ayrılmışsa, bilimden ve genel olarak bütün geleneklerden de ayrılmalıdır. Kesinlikle buna müdahale etmeyip gelişebilmeleri için özgürce bırakmalıdır. Bu hem devletin demokrat yapısıyla hem de bilimsel çalışmaların devlet müdahalesine uğramadan özgürce ilerlemesiyle ilgilidir.

Feyerabend, her türlü geleneğin sınırlı olup tekleştirilip yüceltilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Burada, bilimden kasıt, modern çağın insanına dayatılan ve bir baskı unsuru olarak Batı geleneği içindeki bilimdir. Feyerabend'in Birinci Dünya Bilimi olarak adlandırdığı ve bütün dünyada zorunlu olarak öğretilen bu geleneği eleştirir. Bunu yaparken şüphesiz tamamen

kötülemez ve olumlu gelişmelerini de belirtir. Onun eleştirisi daha çok bu bilimsel gelişmelere eşlik eden ve diğer gelenekleri yok sayan akılcılık ideolojisi. “Bir bilimsel yöntem vardır; dünyanın neye benzediğini ve onu ihtiyaçlarımıza uygun şekilde nasıl değiştirebileceğimizi keşfetmemize yardımcı olur. Yönteme Karşı bu önermeyi reddediyor. Ve bilimsel keşiflerin aklılığın temel standartları ve bildik yöntem bilimsel reçetelerle çatıştığını göstermeye çalışıyor. Bilim 'akılcı' bir şekilde ilerlemedi, ilerleyemezdi de. Aklilik ve açık kurallar, tamda akılcıların kabul edilebilir yegane bilgi kaynağı olarak gördükleri bu bilimi yok ederdi” (Feyerabend, 1999, s. 7-8).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Feyerabend, bilime müdahil olan etkenleri eleştirmektedir. O, her türlü geleneği sınırlayan ilkelerin varlığına eleştiri getirmektedir: “Bilim işini yürütmek için katı, değişmez ve mutlak olarak bağlayıcı ilkeler barındıran bir yöntem gerektiği düşüncesi tarihsel bulgularla yüzleştirildiğinde önemli güçlüklerle karşılaşır” (Feyerabend, 1999, s. 38). Ona göre bu katı geleneklerin karşısında mutlaka farklı argümanlar oluşmalıdır: “her tekil kuram, her peri masalı, her efsanenin diğerlerini daha büyük bir açıklık ve güçle ifadeye zorladığı ve bu rekabet sürecinde bilincimizin gelişmesine katkıda bulunduğu, durmaksızın büyüyen, birbiriyle bağdaşmaz alternatif görüşler okyanusudur” (Feyerabend, 1999, s. 45). Aynı yaklaşım bilimin kendi içinde de geçerlidir: “Örneğin, iyice doğrulanmış kuramlarla ve/veya iyice yerleşmiş deney sonuçlarıyla çelişen hipotezler kullanabiliriz. Bilimi karşı tümevarım yoluyla ilerletebiliriz” (Feyerabend, 1999, s. 44).

Feyerabend’e göre bilimsel gelişmeler tutarlılık ilkesine bağlı kalsalardı asla ilerleyemezlerdi. Örneğin Dünyanın döndüğü ve evrenin merkezinde olmadığı gerçeğini savunan Kopernik ve onu destekleyen Galileo, Aristoteles ve ona bağlı kilise düşüncesiyle çeliştiği için yanlış sayılacaktı - ki sayıldı. Kilise kendini akılcı olarak tanımlamakla ve Ahlaki değerleri de göz önünde bulundurarak böylesi bir gelişmeye karşı çıkmıştır. Galileo bu anlamda bilim karşıtı bir yapı tarafından cezalandırılmamıştır. Bu şekilde yansıtılmak istense de, Kilise de Aristoteles geleneğini benimsemiş ve aslında dini izahlarını bile bu bilim ve düşünce anlayışına göre şekillendirmiş bir kurumdur. Kilise ahlaki ve politik değerleri bir yana, dönem için baskın ve kalıplaşmış akıl ve bilim anlayışına göre de hüküm vermiştir. (Feyerabend, 1999, s. 284).

Feyerabend eleştirilerinde her türlü kısıtlamaya, herhangi bir geleneğin hakimiyetine karşı olmayı vurgulamaktadır: “Bilmenin, bilimin de tek yolu yoktur; böyle pek çok yol vardır ve bunlar Batı kültürü tarafından mahvedilmeden önce, insanları canlı tutmak ve varoluşlarını anlaşılır kılmak anlamında etkilidiler. Bilimin kendisi de farklı stratejiler, sonuçlar ve metafizik süslemelerle çelişen kısımlara sahiptir. (...) Belirleyici bilimsel akıllar felsefi ve

dinsel düşüncelerden ilham alırlar. Bilimin maddi yararları hiç de bariz değildir. Büyük yararları vardır, doğru. Ama aynı zamanda büyük dezavantajları da vardır.” (Feyerabend, Vakit Öldürmek, 1997, s. 143).

Feyerabend’in bir diğer eleştirisi de “uzman” görüşüne dairdir. İnsanlar adına bütün kararları uzmanların vermesini, uygulama olarak, Ortaçağ Kilisesindeki papazların her şeyi bilmesi ve insanlar adına karar vermesine benzetmektedir. Bu, ona göre, insanların özgürlüklerine büyük bir darbedir: “Tıp mesleğinin yaşamımızın her aşaması üzerindeki gücü bir zamanlar Kilise’nin kullanmış olduğu gücü çoktan aşmıştır. Hemen tüm bilimsel konular okullarımızda zorunlu dersler olarak okutuluyor. Ana-Babalar altı yaşındaki çocuklarının Protestanlığın temelleri ya da Yahudi inancının temelleri konusunda eğitim görmesine ya da hiçbir din eğitimi almamasına karar verebilirken, iş bilimlere geldi mi böyle bir özgürlüğe sahip olmuyorlar. (...) Bilimsel yasaları ve olguları kabul ederiz, onları okullarımızda öğretiriz, önemli politik kararların temeli yaparız, ama bütün bunları yaparken bu yasaları ve olguları inceleyerek oya sunmayız.” (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 100-101).

Feyerabend’in gelişme adına anarşizmi bir ilaç olarak sunması, işte bu tür engelleri aşabilmek içindir. Onun hem bilim hem yöntem hem de bilim tarihi kavrayışı üzerinden ortaya koyduğu yöntem kavrayışına dair aktarılanlar, “insanlığın gelişme”si merkezinde şekillenen düşüncelerinin izlencesini açıklamaktadır. Bu açıklamaları tamamlayacak olan en önemli unsur onun “toplum” kavrayışıdır.

5. Özgür Bir Toplum İçin

Özgür bir toplumun veya özgür insanların varlığının mümkünlüğü üzerine ilk sav, Feyerabend’in ifadesiyle şöyledir: “...insanın özgürlüğünü arttırma, dolu ve yaşanmaya değer bir hayat kurma girişimi ve buna tekabül eden doğanın ve insan sırlarını keşfetme girişimi tüm evrensel standartların ve katı geleneklerin reddedilmesini gerektirir” (Feyerabend, 1999, s. 36). Ancak alıntıda belirtildiği şekliyle Feyerabend için “gelişme” sağlanabilir. Yine, başka bir yerde, gelişme ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Bilimin uyum kabiliyeti yüksek ve yaratıcı kişilere ihtiyacı vardır, "kurulu" davranış modellerinin katı taklitçilerine değil” (Feyerabend, 1999, s. 203). İki alıntıda da belirtildiği üzere, insani gelişim her türlü tutucu ve kalıplaşmış yapılardan bağımsız bir ortamda, yani "özgür bir toplumda" gelişebilir.

“Özgür bir toplum, bütün geleneklerin eşit haklara, eğitim ve öteki güç odaklarına ulaşma imkanları açısından eşitliğe sahip oldukları bir toplumdur” (Feyerabend, Özgür Bir Toplumda Bilim, 2017, s. 45). Bir anarşist olarak Feyerabend, Demokrasi'ye özellikle vurgu yapmaktadır. Demokrasi, onun için,

aklın veya akılsızlığın seslerini aynı ölçüde duyurabildikleri, birinin ölçü alınıp diğerini susturmadığı bir yapıdır. “Ama ne pahasına olursa olsun, bir şey engellenmelidir: Özel konu ve meslekleri tanımlayan özel standartların genel eğitime nüfuz etmelerine izin verilmemeli ve bunlar "iyi eğitilmiş" bir kişinin tanımlayıcı özelliği yapılmamalıdır” (Feyerabend, 1999, s. 205). Burada, özgür bir toplumda eğitim yapısının nasıl olması gerektiği sorunu da ortaya çıkmaktadır. “Yani özgür bir toplum, özel bir itikat üzerine, örneğin akılcılık ya da insancıl kaideler üzerine temellendirilemez. Özgür bir toplumun temel yapısı bir ideoloji değil, koruyucu bir yapıdır, kanaat gibi değil, demir bir parmaklık gibi işler” (Feyerabend, 1999, s. 284). Burada hatırlanması gereken, önceden belirtildiği gibi, hiçbir geleneğin diğerine göre bir üstünlüğe ya da kusursuzluğa sahip olmadığıdır. Bundan dolayı, özgür bir toplumun temeline hiçbir gelenek konamamaktadır.

Özgür bir toplumun bir diğer özelliği, dışarıdan bir dayatma ile olamayacağı, insanların açık bir şekilde böylesi bir yapıyı geliştirecek ve koruyacak şekilde birliktelik kurmalarıdır. (Feyerabend, 1999, s. 285). Yani, her şeyden önce, tek tek bireylerin böylesi bir düşüncüyü benimsemeleri gerekmektedir. Aksi halde bu, herhangi bir dayatma halini almakta ve hiçbir anlamı kalmamakta, hatta eleştirilen katı toplum yapıları haline gelmektedir. Aynı şekilde: “Özgür bir toplum yapısının yerleştirilmesine yönelik tartışmalar güdümlü değil açık tartışmalardır” (Feyerabend, 1999, s. 285). Ve son olarak Feyerabend'in önemle vurguladığı ve insanların, özgür bir toplum için mutlak olarak şart koştuğu koşul gelmektedir: “Özgür bir toplum bilimin toplumdan mutlak olarak ayrılmasında kararlıdır”. Bilim ve genel olarak bütün gelenekler devletin dayatmasından özgürleştirilmeli ve ayrıca insanlar da bilimin ve diğer geleneklerin dayatmalarından özgürleştirilmelidir. Devlet, her halükarda müdahil olmamalı, insanlar ise istediği geleneği benimseme ve onu öğrenebilme hakkına sahip olmalıdır.

Feyerabend'in eğitime yönelik fikirleri de bu bakış açısının bir ürünü olarak belirmektedir. O, sert bir şekilde mevcut eğitim yapısını eleştirmekte, mevcut eğitimi sistemi içinde öğrencilerin hayal güçlerinin köreltildiğini, not kaygısı ve sınıfı geçme korkusunun öğretmenler tarafından kötüye kullanıldığını belirtmektedir. “Not, rekabet ve düzenli sınav gibi kısıtlamalar kaldırılmalı ve öğrenme süreci özel bir mesleğe hazırlık süreci olmaktan çıkarılmalıdır” (Feyerabend, 1999, s. 204-205). İnsanları koşullayan ve sınırlayan böylesi bir eğitim anlayışına karşılık Feyerabend'in sunduğu eğitim ise şu şekilde ifade edilmektedir: “Genel eğitim yurttaşları standartlar arasında seçim yapmaya veya çeşitli standartlara bağlı grupların bulunduğu bir toplum da kendi yollarını çizmeye hazırlamalı ve hiçbir durumda zihinleri özel bir grubun standartlarına

uymaya zorlamamalıdır. Standartlar değerlendirilecek, tartışılacak, çocuklar önemli konularda yeterlilik kazanmaya teşvik edilecek, ama tıpkı bir oyunda yeterlilik, ustalık kazanıldığı gibi; yani ciddi bir bağlanma olmadan ve zihni diğer oyunları da oynama yeteneğinden mahrum bırakmadan. Bu şekilde hazırlanan bir genç, isterse, hayatını özel bir mesleğe adamaya karar verebilir, ancak böyle bir eğitimden sonra bu işi ciddiye almayı düşünebilir.” (Feyerabend, 1999, s. 204-205). Özetle, Feyerabend, eğitimin insanları belli bir şeye yöneltmesine, bir anlamda sınırlamasına karşı çıkmakta ve özgür bir toplumda özgür bireylerin yetişebilmesi için kendi istekleri doğrultusunda bireylere gerekli haklar tanınmasını ve bu haklarını elde edebilmeleri için gerekli koşulların sağlanması gerekliliğini vurgulamaktadır.

6. Sonuç

Paul Feyerabend bütün eserlerinde temel olarak “özgürlük” fikrini işlemektedir. Her türlü baskı unsuru haline gelebilecek bütün ideolojilerden, geleneklerden sakınılması gerekliliğini vurgulamakta, bu gelenekleri, birer otorite olarak değil de insanlığın gelişimi adına birer araç olarak görme gerekliliğini vurgulamaktadır. Feyerabend, zaman içinde geleneklerin siyasi yapılar içinde putlaştırılması ve siyasi baskının birer aleti haline gelmesinin zararlarını göstermeye çalışmıştır. Yaptığı eleştiriler, belirtildiği gibi, yıkmak niyeti taşımayan tam tersi olarak gelişim adına daha yapıcı eleştirilerdir. Bir anlamda Feyerabend, Ortaçağ sonrası dönemi, yani ‘Aydınlanma Çağı’nı tekrar yaşatmak istemektedir. Ortaçağ ve Yeni çağ arası özgür bir dönem olarak, henüz yeni bir ideolojinin, bir geleneğin kendini sıyrıp diğer gelenekleri ezmediği, insancılığın hakim olduğu özgürlük arayışını betimlemektedir. Feyerabend, gerek bilimsel kurumlar olsun, gerek siyasi kurumlar olsun hiçbirini toplumun, insanların üstüne koymamıştır. Her anlamda sınırlanmaya, insanların sınırlandırılmasına karşı çıkmıştır. İnsanın düşüncesine, istek ve fiillerine serbestlik tanımaktadır. Bu anlamda birçoklarına saçma gelebilecek geleneklerin bile, sırf o geleneği benimseyen ya da benimseyebilecek insanlar olabilir diye yaşatılmasını ve bunlara özgürlük sağlanmasını savunmakta ve bunu da bir gereklilik olarak görmektedir. Bununla birlikte Feyerabend, düşüncelerini, özgürlük anlayışını bir noktada kısıtlamadığı için eleştirilebilir. Buradaki “kısıt”, insanlığın gelişmesi önündeki “engel” gelenekler söz konusu olduğunda -örneğin, insanların öldürülmesini emreden bir gelenek karşısında nasıl davranmalı?- düşünülebilir. Böylesi bir geleneğe de aynı özgürlüğü tanımalı mıdır? Feyerabend açısından böyle bir tartışma yürütülmemişse de yürütülmüş olsa da itirazları, tartışmaları dindirmesinin güç olduğu açıktır. Buna karşın Feyerabend, genel hatlarıyla, farklı açılardan bakmak, farklı gelenekleri görmek

ve her geleneğin kusurlu yapısını açığa çıkartma çabası bakımından felsefede öne çıkmaktadır. Buna ek olarak hiçbir düşünce yapısının insanın kendisinden daha değerli olmadığını sürekli olarak vurgulaması da onun felsefesini anlamak açısından önemlidir. Tek tip insanların yetiştiği, farklılıkların azaldığı, etnik öğelerden giderek uzaklaşılan, farklı bakış açılarının yitirildiği bir zamanda Feyerabend okumanın önemi de artmaktadır. “Daha güzel bir dünya”, ona kendince anlam veren insanla olanaklıdır. Tarih boyunca, iyi veya kötü, az ya da çok, insanlığın kültürüne bütün topluluklar bir katkı sağlamıştır. Herhangi biri için daha doğru ya da daha yanlış demek, baştan ‘insan’ adına atılmış bir adımın yok sayılmasını beraberinde getirmektedir. Kültür ve geleneklerin gözden geçirilmesi, yani aslı itibarıyla insanın tekrar gözden geçirilmesi ve sürekli akılda tutulması gerekmektedir. Başka türlü, insan adına insanın yok sayılması olacaktır.

Feyerabend’in “Yönteme Karşı” eseri üzerinden yürütülen incelemede onun felsefi tavrını ve “ne olsa uyar” üzerinden kendisinin epistemolojik ya da metodolojik anarşist konumunu anlamaya çalışmanın sonunda Feyerabend’in felsefesine dair sonsöz şu şekilde öne sürülebilir: İnsanların yaşayacağı özgür bir dünya için bütün sesleri duymak gerekir.

Kaynakça

- Ayer, A. J. (2021). Felsefede Devrim / Analitik Felsefenin Doğuşu. (E. Demir, Çev.) Ankara: Fol Kitap.
- Carnap, R., Schlick, M., & Ernst, M. (2019). Viyana Çevresi / Program Yazıları. (H. T. Erkipçak, Çev.) İstanbul: Pinhan yay.
- Chalmers, A. (1994). Bilim Dedikleri / Bilimin Doğası, Statüsü ve Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme. (H. Arslan, Çev.) Ankara: Vadi yay.
- Descartes, R. (1994). Metod üzerine Konuşma. (K. S. Sel, Çev.) İstanbul: Sosyal yay.
- Descartes, R. (2015). Meditasyonlar. (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Alfa Yay.
- Feyerabend, P. (1999). Yönteme Karşı. (E. Başer, Çev.) İstanbul: Ayrıntı yay.
- Feyerabend, P. (1995). Akla Veda. (E. Başer, Çev.) İstanbul: Ayrıntı yay.
- Feyerabend, P. (1997). Vakit Öldürmek (1.baskı b.). (N. Çatlı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Feyerabend, P. (2017). Özgür Bir Toplumda Bilim. (A. Kardam, Çev.) İstanbul: Ayrıntı yay.
- Gillies, D. (2019). Yirminci Yüzyılda / Bilim Felsefesi Dört Ana Tema. (M. Tuncel, Çev.) Ankara: NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK.
- Güzel, (, C. (1996). Bir bilgi Anarşisti: Feyerabend. Ankara: Bilim ve Sanat yay.
- Lewi-Strauss, C. (1984). Yaban Düşünce. (T. Yücel, Çev.) İstanbul: Hürriyet Vakfı yay.
- MUNEVAR, G. (1991). Beyond Reason : Essays an the Philosophy of Paul Feyerabend. Dordrecht: Springer Dordrecht.
- Niaz, M. (2020). Feyerabend's Epistemological Anarchism. Cham: Springer Cham.
- Oberheim, E. (2006). Feyerabend's Philosophy. New York: Walter de Gruyter.
- Saygılı, S. (2019). Paul Karl Feyerabend'in Bilim Felsefesi. Konya: Çizgi Kitapevi.
- T. Theocharis, & Psimopoulos, M. (1987, 10 15). Where science has gone wrong. Nature(329), s. 595-598.

13. Bölüm

Die Küchenuhr (Mutfak Saati) ve Nachts Schlafen die Ratten doch (fareler de geceleri uyur) Kısa Öykülerinin Biçem Analizi

Kaan TAŞ¹

Özet

“Kısa öykü” kavramı hem Alman hem de Türk edebiyatında kendisine yer edinmiştir ve bu tür tüm edebiyatlarda da yerini almıştır. Bu tür, yalnızca bu iki edebiyatta değil, dünya edebiyatının pek çok alanında da kendine özgü bir biçimde yer bulmuştur. Kısa öykü, anlatımda yoğunluk, zaman ve mekânda sınırlılık, karakter sayısında azlık gibi özellikleriyle roman ve novella gibi uzun anlatılardan ayrılır.

Biçemler (Stilmittel), eserlerde yazarların bize aslında arka planda ne söylemek istediklerini gösterir, böylece eserlerde gizli olanı keşfedebilir ve daha anlamlı bir şekilde inceleyebiliriz. Bu incelemede bulunurken edebi dönemlere de dikkat etmek gerekir, çünkü Almanca ve Türkçe ‘de kısa öykünün gelişim dönemleri farklıdır.

Anahtar Kelimeler: Alman Edebiyatı, Kısa Öykü, Biçemler, Biçem Analizi

¹ Öğr. Gör., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi/ Yabancı Diller Yüksekokulu, Adana/Türkiye, ktas@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9757-7249

Giriş

Almanya'da, öğrencilere mümkün olduğunca erken kendi dillerinde edebi biçem araçlarını öğretmeye büyük önem verilmektedir. Özellikle edebiyat derslerinde buna çok önem verilir. Böylelikle bu çalışma da olduğu gibi “kısa öykü” gibi bir edebi türü nasıl analiz edeceklerini ve inceleyeceklerini bilmektedirler. Ayrıca, retorik biçem araçları kültürle yakından ilişkilidir.

Kısa öykü, her kültürde kendine özgü bir tema, yapı ve dil biçimine sahiptir ve bu çalışma, Almanca eserler üzerinden bu noktaları daha yakından incelemektedir.

Kısa öyküler okuyucuyu düşünmeye teşvik etmeli ve metnin mesajı üzerine eleştirel bir düşünceye yönlendirmelidir. Bunu yapabilmek için, retorik üslup araçlarını iyi bilmek ve bunları keşfedebilmek gerekir, böylece yazarların bize gerçekten ne söylemek istediklerini anlayabilirsiniz.

Kısa öyküler üzerinde karşılaştırmalı biçem analizi nadiren bulunabildiğinden, bu çalışmada kısa öykü üzerinden biçem analizi yapılacaktır.

1. Kısa Öykünün Tanımı

“Kısa öykü”, hem dünya hem de Alman edebiyatında en tanınan ve bilinen türlerden biridir. “Kısa öykü” türü, her ülkede çeşitli biçimlerde yerleşmiştir. Mesela, Alman kısa öyküsünün savaş sonrası dönemde Wolfgang Borchert ve Heinrich Böll gibi öncü yazarlar ile doruk noktasına ulaştığı bilinirken, Türkiye’de ise okuyucu tarafından daha hızlı ve pratik bir şekilde okunabildiği için değer görmüştür.

Kısa öykü kavramı, İngilizcede ki short-story sözcüğünden ortaya çıkmıştır. Alman edebiyatına bakıldığında türün oluşumu 1920’li yıllara kadar uzanmaktadır. Fakat kısa öykü doruk noktalarını savaş sonrası dönemde yaşamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi ise; savaş sonrası ortaya çıkan yıkımı yansıtmaya ve bununla yüzleşmektir.

Alman Edebiyatında kısa öyküler anlatılmak istenenleri uzun betimlemeler ile değil daha çok düşünmeye sevk edecek açık bir dille yazılmaktadır.

Alman kısa öyküsünde kişi sayısı ortalama 2 ya da 3 kişiden oluşmaktadır. Kısa öykülerde belirli özellikler karaktere yüklenir ve böylelikle anlatılmak istenen durum onun üzerinden okuyucu ile buluşur.

Kısa öykülerde genelde tek bir durum ele alınır ve hikayede karakterin bütün hayatını değiştiren bu durum ele alınır ve aslında toplum eleştirilir. (Yıldırım, 2012)

Kısa öyküde başlık ve içerik birbiri ile ilintilidir ve bu aslında bakıldığında bir sembol görevi görmektedir örneğin; das Brot (ekmek) ya da Nachts schlafen die

Ratten doch (fareler de geceleri uyur). Böylelikle okuyucuya konu hakkında ipucu vermektedir.

Edgar Allan Poe kısa öykünün babası olarak tanımlanır ve ona göre kısa öykü içerisinde tasarlanmış veya kurgulanmış sözcükler bulunmamalıdır. (Bates, 2001)

Alman Kısa öyküsünde mekanın değişmezliği önemli noktalardan birisidir. Mekan tektir, değişmez, bütün hikaye aynı yerde başlar, gelişir ve biter. Bu mekanlar her yerde olabilir (harabeler, mutfak, hastane, park vb.) (Yıldırım, 2012).

Genellikle klasik bir yapı şemasına ve tarihsel bir gelişime sahip olan kısa öykü, giriş, ana bölüm ve sonuç bölümlerinden oluşur. Almanca kısa öyküler genelde ayrıntılı bir giriş olmaksızın doğrudan olayların içine dalar ve çoğu zaman beklenmedik ya da açık bir sonla biter; bu durum okuyucuyu düşünmeye teşvik eder.

Alman Edebiyatında ki öncü olan kısa öykücülerini baktığımızda karşımıza Wolfgang Borchert (1921-1947), Heinrich Böll (1917-1985) ve Wolfdietrich Schnurre (1920-1989) gibi önemli isimler çıkmaktadır.

1. Tablo: Kısa Öykünün Özellikleri

Kısa Öykü	Özellikleri
Kişi	2-3 kişiden oluşur Kişi önemli Kişinin iç dünyası yansıtılır
Olay	Günlük hayattaki sorunlar, savaş sonrası sorunlar Başı açık Sonu açık Zaman sınırlaması yoktur Mekan tektir Mekan değişmez Sadece bir an anlatılır, yaşamdan gelen bir olay anlatılır
Olay Örgüsü	Yaşamın içinden bir kesit sunulur Hızlı giriş Doruk noktası aktarılır Tek bir olay ele alınır Gereksiz ayrıntı yoktur
İşlev	Düşünmeye sevk etmek
Biçim	Günlük dil Yalın anlatım Düz yazı Kısa

2.Biçemler (Stilmittel)

Biçemler genellikle şiir analizi yapılacağı zaman akla gelir. Oysa biçemler aslında dilin tüm alanlarında kullanılır. Her metin, her insan, her sosyal grup, her kültür vb. kendine özgü bir dil stiline sahiptir ve bu biçemler metinlerde görülür, ancak kullanımlarında dikkat çekmezler. Bir kullanım kılavuzu metnin, bir reklamın, bir makalenin biçemi olmadığını, bu metinlerde biçemlerin kullanılmadığını söyleyemeyiz. Her metnin kendi stili vardır.

Almanca ‘‘Stil’’ sözcüğü Latince ‘‘stilus’’ dan gelmekte ve ‘‘yazma şekli’’ anlamına gelmektedir. Yazarlar edebi eserlerde belirli yazım kurallarına bağlı kalmak yerine, bilinçli bir şekilde biçemler ile kendilerini farklı bir şekilde ifade ederler ve böylelikle biçemler vasıtasıyla okuyucaya verilmek istenen mesajlar net bir şekilde aktarılır. (Schweikle &Schweikle, 1990, s.443; Träger, 1989, s.493).

Günlük iletişim diline kıyasla edebiyat dili farklıdır. Günlük yaşamda genelde kelime kelime iletişim kurulur ya da yazılır. Dil, çağrışımlar ve kelime oyunları doludur; bu yüzden edebi dil kullanımı, çoğunlukla üslupbilim yardımıyla gerçekleşen bir şeydir. Edebi metinler, dilin tüm anlam katmanlarını kullanır. Yazarlar ve edebiyatçılar, bireysel stilleriyle öne çıkarlar. Elbette, dönem, kültür, çevre vb. stil araçlarının seçimini etkiler.

‘‘**Biçemler (Stilmittel)**’’ edebi eserlerde yazarın duygu ve düşüncesini daha etkili aktarmasını sağlayan bir araçtır. Bu araçların kullanımı, eserin anlam katmanlarını derinleştirir, okuyucuda estetik bir etki yaratır ve bazen de okuyucunun metni yorumlama şeklini tamamen değiştirir.

2.1 Biçem Türleri

1. **Önyineleme:** Cümle ya da dize başında bulunan sözcüklerin ya da dözcük öbeklerinin yeni cümle başında ya da dizenin başında tekrarlanmasına denir (Aksöz, 2017)

Örn: Bugünlerde yorgunum uykularda.

Bugünlerde umutsuzum yarınlara.

Bugünlerde yok olmuşum yıldızlarda.

2. **Artyineleme:** Cümle ya da dize sonunda bulunan sözcüklerin ya da sözcük öbeklerinin yeni cümle başında ya da dizenin sonunda tekrarlanmasına denir. (Aksöz, 2017)

Örn: Uyandım düne sessiz.

Bugüne sessiz.

Yarına sessiz.

3. **Koşut Yineleme:** Özellikle şiirde kullanılmaktadır. Önyineleme ile Artyinelemenin aynı anda kullanılmasıdır. (Aksöz, 2017)
Örn: Uyandım düne sessiz
Uyandım bugüne sessiz.
Uyandım yarına sessiz.
4. **Zıt Koşut Yineleme:** Bir cümlemin ya da dizinin başında kullanılan bir sözcüğün yine aynı dizinin ya da cümlemin sonunda tekrarlanarak kullanılmasıdır (Aksöz, 2017).
Örn: Sessiz uyandım düne sessiz.
5. **Kişileştirme:** Kişileştirmede hayvanlara, bitkilere, nesnelere, soyut kavramlara insan özellikleri verilmektedir (Aksöz, 2017).
Örn: Mutluluk bize göz kırptı.
6. **Nesnelleştirme:** Kişilere, insana ait olmayan özelliklerin verilmesidir (Aksöz, 2017).
Örn: Adam ikiye katlandı.
7. **Asyndeton:** Sözcüklerin, sözcük öbeklerinin ya da cümlemin bir bağlaç olmaksızın arka arkaya sıralanmasıdır (Aksöz, 2017).
Örn: Sen,ben, umutlar.
8. **Syndeton:** İki sözcüğün ya da sözcük öbeğinin tek bir bağlaçla birbirine bağlanmasıdır (Aksöz, 2017).
Örn: Sen,ben, umutlar, yarınlar ve mutluluk
9. **Çok bağlaçlı Yineleme:** En az üç sözcüğün, sözcük öbeğinin ya da cümlemin art arda sıralanması ve bu sıralama yapılırken her sözcükten, sözcük öbeğinden, cümleden sonra aynı bağlacın tekrar kullanılmasıdır (Aksöz, 2017).
Örn: Sen ve ben ve umutlar ve yarınlar ve mutluluklar.
10. **Türdeş Benzetme:** Benzeyen ile benzetilen aynı tür alanından gelmektedir (Aksöz, 2017).
Örn: Halil, Menekşe kadar zekiydi.
11. **Farklı-Türle Benzetme:** Benzetmede benzeyen ile benzetilen farklı türlere aittirler, farklı alandan gelmektedirler (Aksöz, 2017).
Örn: Can, kedi gibi sevimliydi.

Görüldüğü üzere biçem türleri çok büyük bir çeşitlilik içermektedir. Amaç biçemlerle birlikte Alman Edebiyatında yer alan kısa öyküleri incelemektir. Bu çalışmadaki amaç, okuyucu kitlesinin biçem türlerini daha iyi anlayıp eserleri farklı bir gözle okumalarını sağlamaktır, eserlerin içerisinde bu biçemleri görebilmeleridir.

3. Wolfgang Borchert- Nachts schlafen die Ratten doch (Fareler de geceleri uyur) ve Die Küchenuhr (Mutfak Saati) Biçem Analizleri

3.1 Nachts schlafen die Ratten doch (Fareler de geceleri uyur)

Wolfgang Borchert'in kısa öyküsü "Nachts schlafen die Ratten doch", savaş sonrası Alman edebiyatının "Trümmerliteratur" (savaş sonrası dönem) geleneği içinde değerlendirilir ve insanların II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerini çarpıcı bir şekilde anlatıyor. Metin, savaşın ardından yıkılmış bir şehirde küçük Jürgen'i anlatıyor. Jürgen, fareledern kardeşinin cesedini korumak için nöbet tutmaktadır. Olayın konusu, Jürgen ile tesadüfen karşılaşan yaşlı bir adam arasındaki kısa ama önemli konuşmadır. Yaşlı adam, çocuğun duygusal yükünü hafifletmek ve onu enkazdan uzaklaştırmak için "farelerin gece uyuduğunu" söylüyor. Bu konuşma yalnızca sakinleştirmek için değil, aynı zamanda savaşın çocuklar üzerindeki travmatik etkilerini, masumiyetin zorla elinden alınmasını ve insani dayanışmanın onarıcı gücünü sembolik bir şekilde anlatır. Borchert, savaş karşıtı mesajını duygusal yoğunluktan ödün vermeden, minimal anlatım teknikleri, yalın betimlemeler ve güçlü konuşmalarla iletir. Öykü, savaşın dışsal yıkımından çok, savaşın bireylerin iç dünyasında açtığı derin yaraları vurgular.

Biçem açısından bakıldığında Borchert, kısa öykünün anlatım özelliklerini kullanarak metni gereksiz ayrıntılardan arındırır. Diyalogların ön planda olması, okuyucunun karakterlerin ruh hallerine doğrudan tanık olmasına olanak tanır ve bu da okuyucuyu metne daha çok çekmektedir. (Borchert, 1949, s.216-219; Çev.M.Y.)

“Nachts schlafen die Ratten doch” (Geceleri fareler uyur) adlı öyküde çeşitli biçemlere rastlanmaktadır. Bu biçemlerden biri de simgedir. Aşağıdaki örnekler verilebilir:

- **Fareler** → ölüm ve savaşın simgeleridir.
- **Tavşanlar** → yaşam, umut vb. simgeleridir.
- **Sopa** → Kardeşini “koruma” ve görev bilincini sembolize ediyor.
- **Yıkıntılar** → Savaşın fiziksel yıkımı ve ölümün mekânı.

Aynı öyküden alınan bir sonraki örnekte ise kişileştirme kullanılmıştır.

“Yalnız duvarın boş penceresi, akşam güneşinin mavi-kırmızı ışıklarıyla doluydu.”

“Enkaz çölü uyukluyordu.”

“Ve sepet heyecanla bir o yana bir bu yana sallanıyordu.”

Borchert'in kısa öyküsünde, bazı cümlelerin tamamlanmamış olması dikkat çekicidir ve bu, biçem olan elipsin kullanımıdır, örneğin:

“Geceleri de. Hep. Hep.”

Borchert'in kısa öyküsünde rastlanan bir diğer biçem ise “‘eğritileme’dir”:

“Küçük yatak bunlar” → Kardeşinin yattığı yeri mezara benzetme.

Öyküden bir başka örnek ise İkileme ve Zıt Koşut Yineleme'nin kullanımıdır:

“Hayır,” dedi Jürgen üzgün bir şekilde, “hayır, hayır.”

Hemen hemen tüm öykülerde çeşitli sıralamalar bulunur. Bu öyküde bunlardan biri “bağlaçsız yinelemedir”.

Beyaz, gri, beyaz-gri.”

Dikkat çeken bir diğer biçem türü ise “Olumlu Örtmece”:

“Kardeşim bunların altında yatıyor.” → Ölümü doğrudan söylemeyip yumuşatarak ifade etme.

Borchert, birkaç biçem ile savaşın ruhsal yaralarını, özellikle de çocuklarda, gösterir. Jürgen, kayıp, korku ve sorumlulukla karşı karşıya kalan bir nesil savaş çocuklarını temsil eder.

Hikâye insanlık, duygudaşlık ve sorumluluk bilinci gerektirir. Yaşlı adam, tavşanların yardımıyla yapılan bir sohbet veya teselli edici bir yalan gibi küçük bir nezaket gösterisinin kurtarıcı bir etki yaratabileceğini açıkça ortaya koyar.

3.2 Die Küchenuhr (Mutfak Saati) Biçem Analizi

Wolfgang Borchert'in kısa öyküsü "Die Küchenuhr", II. Dünya Savaşı sonrası yıkıntı edebiyatı (Trümmerliteratur) geleneğine ait ve savaşın insan üzerindeki derin psikolojik etkilerini ve kayıp duygusunu ele alır. Hikaye, savaşta ailesini ve evini kaybeden genç bir adamın, yıkıntılar arasında elinde kalan tek şey olan mutfak saatiyle bağlantı kurmasıyla başlar. Genç adamın bankta otururken tanıdığı bir kişiye başından geçenleri anlatması, öyküde tanıklık ve iç dökme olarak hizmet eder. Saatin 2.30'da durması, genç adamın annesiyle geçirdiği son saatin anın işaretidir. Borchert, mutfak saati olarak adlandırılan nesne aracılığıyla kişisel hafızayı, savaş öncesi saatin aile ortamını ve savaşın bu sürekliliği nasıl bozduğunu işler.

Yazar, savaş sonrası yaşamın duygusal boşluğunu ve zamansal kopukluğunu ön plana çıkarmak için çok az diyalog ve basit anlatım teknikleri kullanır. Hem maddi hem de duygusal bir kalıntı olarak, mutfak saati bireyin geçmişe tutunma çabalarını temsil eder. Öykü, bu durumda yalnızca bireysel bir kaybı anlatmakla kalmaz, aynı zamanda savaşın toplumsal bellekte bıraktığı kalıcı yaraları sembolik bir şekilde ifade eder. Borchert, içsel monologları, kısa cümleler ve sık

sık tekrarlanan zaman vurgusu aracılığıyla okurda derin bir üzüntü ve yakınlık duygusu uyandırır.

Borchert, biçem açısından kısa öykü türünün özlü anlatım özelliklerini en üst düzeye çıkarır. Anlatının dramatik etkisi, geniş betimlemelerden çok diyalog ve dolaylı monolog üzerine kurulu olmasının bir sonucudur. Zaman durması motifi, kişisel ve toplumsal "geçmişe takılı kalma" durumunu temsil eder. Yazarın yalın sözcük kullanımı, savaş sonrası edebiyatın tipik "sade ama yoğun" üslubunu yansıtırken, tekrarlanan saat vurgusu okuyucuda bir trajedi duygusu bırakıyor. Metnin duygusal yoğunluğunu artıran nesne odaklı sembolizm (mutfak saati), savaş öncesi ve sonrası arasındaki keskin ayrımı gösterir. (Borchert, 1949, s.201-204; Çev. M.Y.)

“Die Küchenuhr” (Mutfak Saati) adlı kısa öyküde çeşitli biçemlere rastlanmaktadır. Bu biçemlerden biri de ikilemedir. Aşağıdaki örnek verilebilir:

“Sadece bu, sadece bu kaldı.”

Aynı öyküden alınan bir sonraki örnekte ise ön yineleme kullanılmıştır.

“Yine bu kadar geç. ... Yine bu kadar geç.”

Daha önce de değinildiği gibi Alman kısa öykülerinin başlıkları, metin içeriği ile ilgili bilgi vermektedir. Bu öyküde de biçem olarak “simge” kullanıldığı görülmektedir.

“Mutfak saati”; geçmişe sembolize ederken ve “cennet” olarak tanımlanan aile anılarının simgesidir.

Öyküde sıkça geçen “cennet” kelimesi sadece aileyi değil aynı zamanda dikkatli incelendiğinde bu kelime, soyut bir mutluluk halini gösterir ve bu bağlamda bakıldığında “eğretileme” olarak kullanılmıştır.

“O zaman cennet olduğunu... Gerçek cennet.”

Genellikle fabllarda sık rastalanan bir diğer biçem türüne bu kısa öyküde rastlanmaktadır “kişileştirme”:

Saatın “artık çalışmaması” ve “durmuş” olması, adeta canlıymış gibi okuyucuya aktarılıyor; insan özelliği olan (bozulma, durma) burada nesneye yüklenmiş.

Bu kısa öyküde bir diğer dikkat çeken biçem ise “paralellik”:

“Ne dördü çeyrek geçe ya da 7’de değil de, bu saatte.”

Bu örnekte yapısal olarak aynı kalıp tekrarlanmıştır.

İlk metinde (fareler de geceleri uyur) olduğu gibi bu metinde de çeşitli cümleler sıralanmıştır. Bazı cümlelerde bağlaçsız yinelemeler kullanılmıştır:

“Bunu çok doğal bulurdum. Bunu her zaman yapardı. Hiçbir zaman ‘Yine bu kadar geç.’ten fazlasını söylemedi.”

Kullanılan bir diğer biçem türü ise “Olumlu Örtmece’dir”:

“onlar da birlikte yok oldular”

Bu ifade ile aslında vefat etmiş olan ailesinin ölümü yumuşatılmıştır.

Wolfgang Borchert'in "Küchenuhr" adlı kısa öyküsü, savaş sonrası Alman edebiyatının (Trümmerliteratur) belirgin özelliklerini yansıtan etkili bir anlatıdır. Yazar, savaşın neden olduğu fiziksel ve duygusal yıkımı, gündelik bir ev eşyası olan çalışmayan mutfak saati aracılığıyla sembolik bir biçimde ele alır. Anlatıcının paylaştığı ve "cennet" olarak tanımladığı aile anılarının, saatin durduğu iki buçuk saatlik zaman dilimiyle ilişkilendirilmesi, savaşın yıkıcı etkisine karşı bir direnişini simgeler. Kullanılan dil olarak bakıldığında, yazar basit ve sade bir dil tercih etmiştir, bu da aslında kısa öykü tanımına da uymaktadır. Hikayede kullanılan saat, okuyucunun gözünde bir manevi boyut kazanmaktadır. Tarihin ve kaybedilen hayatın sembolü haline gelmiştir.

4. Sonuç

Bu çalışmada ele Alman Edebiyatından ele alınan kısa öyküler , savaş sonrası edebiyatın insan ruhu ve toplumsal hafıza üzerindeki etkilerini güçlü bir şekilde yansıtmaktadır. Hikâyede Wolfgang Borchert tarafından kullanılan semboller, diyaloglar ve tasvirler, kişinin savaşın hem fiziksel hem de psikolojik yıkımına karşı nasıl bir mücadele verdiğini biçemler vasıtasıyla gözler önüne sermektedir.

Özellikle çocuk karakterin masumiyeti ile savaşın acı gerçekleri arasındaki fark, metnin duygusal yoğunluğunu artırır ve okuyucuda derin bir empati duygusu uyandırır. Tavşanlar, sopalar ve yıkıntılar gibi unsurlar, yalnızca somut nesneler değil, aynı zamanda direncin, kaybın ve umudun simgeleridir. Bireysel bir hikaye üzerinden eser, evrensel insani temalara ulaşmakta ve savaşın yarattığı yıkımın hatıralar ve semboller aracılığıyla nasıl anlamlandırılabilceğini göstermektedir.

Kaynakça

- Aksöz, M. (2017). Biçemler ve Uygulamalı Öğretimi. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Aksöz, Munise & Balcı, Umut. 2019. Die Sprache auf dem Basar. İçinde: Balcı, T. & Öztürk, A.O.; Aksöz, M. (Ed.) Schriften zur Sprache und Literatur III (45-50). IJOPEC, London.
- Aksöz, M. (2023). Bazı Almanca Biçem Terimlerinin Türkçe Karşılıklarına Dair. Balcı, T., Öztürk, A.O. & Serindağ, E. (Ed.). Schriften zur Sprache und LITERATUR VII. Konya:Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Bates, H.E. (2001). Yazınsal Bir Tür Olarak Kısa Öykü. Çev. Gökçen Ezber. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Best, O. (1994). Handbuch Literarischer Fachbegriffe. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuchverlag.
- Borchert, W. (1949). Das Gesamtwerk. Hamburg: Copyright Roucht Verlag GmbH.
- Durzak, M. (1980). Die deutsche Kurzgeschichte der Gegenwart (3.Aufl.). Stuttgart: Philipp Reclam jun. Verlag.
- “Wolfgang Borchert ve Ömer Seyfettin Örneğinde Kısa Öykü Türünün Yapısal ve İçerik Analizi”.
- E. Sıddık Marangoz
- Magisterarbeit, Abteilung für Deutschdidaktik / Lehramt Deutsch Betreuerin: Dr.Öğr.Üyesi Ahmet Kılınç April, 2018, 107 Seiten
- Habsicht, Werner & Lange, Wolf-Dieter. 1995. Der Literatur Brockhaus. Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG.
- Kırmızı, B. (2016). ‘Wolfgang Borchert’in Kısa Hikayeleri Üzerine Bir İnceleme’. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2) 1-10.
- Kaya, Ü. (2007). Alman Kısa Öyküsü, Yazınsal Türler. Uluslararası Sempozyumu Littera Cilt 20. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Schweikle, G., Schweikle, I. (1990). Metzler Literatur Lexikon. Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Spinner, K. H. (2012). Kurzgeschichten – Kurze Proza. Grundlagen – Methoden – Anregungen für den Unterricht. Seelze: Kallmeyer.
- Träger, Claus. 1989. Wörterbuch der Literaturwissenschaft. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Uçan, H. (2002). ‘Kısa Öyküye Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi’. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(2) 197-207.
- Yıldırım, M. (2012). Kısa Anlatı Türleri ve Öğretimi (1.Aufl.).Konya:Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Wilpert, Gero von. 1989. Sachwörterbuch der Literatur. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

14. Bölüm

Vital Cuinet'in Gözünden Adana Coğrafyası

Metin KOPAR¹, Mehmet KAYA²

GİRİŞ

Şehirler, medeniyetlerin filizlenip geliştiği beşikler olarak tarihsel sürecin merkezinde yer alır. Tarih, büyük ölçüde şehirlerde yazılmış; toplumsal hafıza, mekânla birlikte şekillenmiştir. Bu bağlamda, şehirle bağı olmayan bir tarihten söz etmek neredeyse mümkün değildir. Şehrin varlığı, tarihin hem oluşumu hem de aktarımı açısından vazgeçilmez bir zemindir. Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden seyyahların gözlemlerinde en fazla üzerinde durdukları mekânların başında şehirler yer almaktadır. Bu şehir tasvirleri, bölgenin demografik yapısı, fiziki özellikleri ve sosyo-ekonomik durumu hakkında oldukça önemlidir. Bu bağlamda, Cuinet,'in Adana ve çevresine ilişkin gözlemleri oldukça dikkat çekicidir. Cuinet, eserini kaleme almadan önce kendisinden önce Anadolu'yu gezmiş seyyahların eserlerini incelemiş,³ bölgenin idari yapısı, etnik yapı, nüfus, gündelik yaşam, inançlar, doğal güzellikleri ve zengin kaynakları, eğitim, iklim, topografya, ekonomik durum hakkında detaylı betimlemelerde bulunmuş,⁴ özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya topraklarına dair kapsamlı

¹ Prof. Dr., mkopar@adiyaman.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8563-4114.

² Dr. Öğr. Üyesi, mehmetkaya1963@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8158-6848.

³ Cuinet, seyyahların eserleri için şu ifadeleri kullanmaktadır: “Benden önce bölgeyi ziyaret eden seyyahların büyük bir kısmının verdiği bilgiler turistik açıklamalarla sınırlandırılmış, gerçeklerden uzak, fantezi içeren, genellikle kendi kişisel duygularının ve hislerinin izlenimlerini taşıyan, kendilerine göre farklı açılardan değerlendirmelerde bulunanların verdikleri bilgilerle, doğruları karşılaştırmak oldukça güçtür. Daha pozitif olan diğer kısmı, bu ülkeyi jeolojik bakış açısı ile de incelemişler ve Asya'nın bu parçasının oluşumundaki maddelerin, malzemenin önemini, durumunu ve teferruatını dikkate alarak bunları çalışmalarının sebebi ve gayesi yapmışlardır”. bkz., İsmail Mangaltepe, XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.33, Adana vilayeti ile ilgili en geniş bilgi Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçmektedir. 1671 yılında Hicaz'a giderken Adana'ya gelen Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Adana Kalesi, Seyhan Nehri kenarında alçak bir tepe üzerinde kare şeklinde, çevresi 500 adım olan küçük, müstahkem bir kaledir. Toplam 7 kulesi olup üç tarafı hendekle çevrilidir. Doğu tarafı ise Seyhan Nehri'ne dayanmaktadır. Kalenin iki kapısı vardır. Biri kible yönünde çarşıya tarafına açılmaktadır. Diğer kapı ise doğu yönünde Seyhan Nehri'ne açılan su kapısıdır. Kale içerisinde 37 ev ve küçük bir cami vardır. Evlerin üzeri toprakla örtülüdür. Kalenin batısında ve kuzeyinde büyük bir varoş vardır. Her sokak başında tedbir amaçlı kale kapısı gibi kapılar bulunmaktadır. Her gece şehrin subaşı'sı gözetiminde gece bekçileri tarafından kapatılmaktadır. Varoş, şehri bir daire gibi çevrelemektedir. Şehri çevreleyen bahçelerin uzunluğu 8.700 adım olup bahçelere çıkan yollar derin hendekler ile kesilmiştir. Büyük varoş içerisinde mahalleler ve bu mahallelerde yer alan bahçeler içinde 8.700 toprak ve kireç örtülü ev bulunmaktadır”. bkz., Saim Yörük, “Adana Şehrinin Tarihi Gelişimi (XVI-XVIII Yüzyıllar)”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 21, S.3, 2012, s.290.

⁴ Gürsoy Şahin, “İngiliz Gezgin Edwin John Davis'in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, C.2, Ocak 2016, s.60-61.

çalışmalar yapmıştır.⁵ Cuinet, 1880-1893 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını idare etmek amacıyla kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde genel sekreterlik görevini yürütmüş⁶, bu görev çerçevesinde Anadolu başta olmak üzere birçok Osmanlı vilayetinde Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi genel sekreteri olarak incelemeler gerçekleştirmiştir.⁷ Onun en önemli eseri, Anadolu, Suriye ve Mezopotamya bölgelerini kapsayan “La Turquie D’asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de L’asie Mineur ” adlı çalışmasıdır.⁸ Bu eser, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı taşrasında gerçekleştirilen en sistematik coğrafi ve istatistiksel incelemelerden biri olarak kabul edilmektedir.⁹ Yerel halkla gerçekleştirdiği mülakatlar, doğrudan gözlemleri ve salnamelerden elde ettiği veriler doğrultusunda oluşturduğu kayıtlar, bölgenin iktisadi potansiyeli ile mali kaynaklarını değerlendirmeye yönelik bir saha araştırması niteliği taşımakta; aynı zamanda vilayetlerin demografik yapısı, idari teşkilatlanması, ekonomik durumu ve ulaşım altyapısına ilişkin ayrıntılı bilgiler sunmasıdır.¹⁰ Cuinet'in çalışmaları, modern istatistik ve coğrafya disiplinleri açısından olduğu kadar, geç Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik yapısının anlaşılması bakımından da önemlidir. Hazırladığı raporlar, Osmanlı maliyesine dair bilgi edinmek isteyen açısından da birincil kaynak niteliği taşımıştır.

VİTAL CUINET'İN GÖZÜNDEN ADANA COĞRAFYASI

Vital Cuinet'in verdiği bilgilere göre, Adana Vilayeti, Küçük Asya Yarımadası'nın güneydoğusunda yer almakta olup, kuzeyde Toros Dağları, güneyde Akdeniz, doğuda Halep Vilayeti (Suriye toprakları), batıda ise Konya Vilayeti ile çevrilidir. Yaklaşık olarak 36° ile 39°24 kuzey enlemleri ve 40°70 ile 54°64 doğu boylamları arasında konumlanan vilayet; kuzeyde Sivas ve Ankara, doğuda Halep, batıda Konya vilayetleriyle sınırdaş durumdadır. Bu coğrafi konum, bölgenin hem iklimsel hem de topografik özelliklerini belirlemede temel rol oynamaktadır. Vilayetin toplam yüzölçümü 52.432.000 dönüm, yaklaşık 40.000 km² alanı kapsamaktadır. Bu alanın 20.032.000 dönümünü tarımsal üretime elverişli araziler oluştururken, 31.500.000 dönüm dağlık ve bataklık

⁵ Feruh Toruk, “Fransız Gezgin Vital Cuinet'in Gözüyle Çankırı”, Belleten C. LXXIII, S. 46, 2009, s.733.

⁶ Melek Sarı Güven, “Vital Cuinet'e Göre 19. Yüzyıl'ın Son Çeyreğinde Kastamonu Vilayeti'nde Ulaşım ve Ticaret”, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, S.35, 2020, s.68.

⁷ Türkmen Törel, “Düyun-U Umumiye Genel Sekreteri Vital Cuinet'in 1891'de Malatya Sancağı Üzerine Tespitleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.22, S.2, 2020, s.764.

⁸ Yalçın Çakmak, “Şemseddin Sâmî ve Vital Cuinet'in Çalışmalarında Erzincan” Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.9, S.1, 2020, s.28.

⁹ Ümmügülüm Candegir, “Cuinet'e Göre İçil (İçel) Sancağı”, Çukurova Tarihi Araştırmaları I, Haz. Şenay Atam, Ahmet Caner Çatal, İstanbul, Kriter Yayınları, 2022, s.98.

¹⁰ Mustafa Dağ, “Düyun-ı Umûmiyye İdaresi Genel Sekreteri Fransız Gezgin Vital Cuinet'in Gözüyle Urfa Sancağı (1890)”, Gaziantep University Journal Of Social Sciences, S.23, 2024, s.199.

alanlar ile 900.000 dönüm sulak ve bataklık alanlardan meydana gelmektedir. Arazi kullanımına ilişkin bu dağılım, vilayetin coğrafi yapısının büyük ölçüde tarıma elverişli olmayan alanlardan oluştuğunu ortaya koymakla birlikte, dikkate değer büyüklükte bir tarım potansiyeline de işaret etmektedir. Özellikle dağlık alanların genişliği, yerleşim dokusunu seyrekleştiren ve ulaşım ağlarını sınırlayan bir unsur olarak bölgenin fiziki coğrafyasında belirleyici konumdadır.¹¹

Adana Vilayeti, iklim ve topoğrafya bakımından çeşitlilik arz eden bir yapıya sahiptir. Yaz aylarında vilayet genelinde sıcaklık yüksek olup, özellikle ovalık kesimlerde nem oranı da artmaktadır. Bu durum, başta sıtma olmak üzere çeşitli salgın hastalıkların yaygın biçimde görülmesine neden olmaktadır. Ova kesimlerinde geniş bataklık alanlarının varlığı da bu sağlık sorunlarını besleyen başlıca çevresel faktörlerden biridir. Buna karşılık, vilayetin dağlık kesimleri, özellikle Toros Dağları'nın yamaçları, yaz aylarında daha serin ve sağlıklı bir iklime sahiptir. Bu nedenle, haziran ayından ekim-kasım aylarına kadar, göçebe nüfus geleneksel olarak bu bölgelere yönelmekte ve dağ eteklerine çekilmektedir. Aynı dönemde, vilayetin varlıklı sınıfları da Toros yaylalarındaki konaklara taşınmakta ve yaz mevsimini burada geçirmektedir. Kış aylarında, Adana Ovası'nda iklim oldukça ılımandır. Sıcaklık nadiren 0°C'nin altına düşer ve kar yağışı yok denecek kadar azdır. Ancak, vilayeti çevreleyen dağların zirvelerinde kar örtüsü kış boyunca büyük ölçüde korunmaktadır. Bu iklimsel çeşitlilikle birlikte, vilayet doğal yapı bakımından iki temel bölgeye ayrılmaktadır:

Dağlık Bölge: Vilayet yüzölçümünün yaklaşık üçte birini kapsayan bu kesim, Toros Dağları zincirini içine almaktadır. Bu alan, kayalık, engebeli ve tarıma elverişsiz bir arazi yapısına sahiptir. Ancak, bu bölgede geniş çam ve meşe ormanları bulunmakta, bu da bölgeye orman kaynakları açısından önemli bir potansiyel kazandırmaktadır. Ova Bölgesi, Toros Dağları'nın güneyinden başlayarak Lamas Nehri'nden İskenderun Körfezi'ne, Adana'nın kuzeyinden Kozan'a kadar genişleyen ova bölgesi, son derece verimli topraklara sahiptir. Bu alanda tahıl, pamuk ve çeşitli zirai ürünler yoğun biçimde yetiştirilmektedir. Ova, başta Ceyhan (Sarus), Seyhan (Pyramus) ve Tarsus (Cydnus) nehirleri olmak üzere, Toroslar'dan inen çok sayıda akarsu ile sulanmaktadır. Bu akarsuların bir kısmı, Toroslar'daki karların erimesiyle beslenmektedir. Vilayet genelinde bataklık alanlar 900.000 dönümden fazladır; özellikle nehir ağzlarında yer alırlar ve sıkça tehlikeli sıtma türlerine neden olurlar. Hükûmetin güçlü bir müdahalesiyle bu bataklıkların kurutulması, ülkenin sağlığı ve yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle birlikte, verimli tarım alanlarının da kazanılması

¹¹ Vital Cunnet, *La Turquie D'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Lasie Mineur*, Paris, 1892, s.3-34.

mümkündür. Ancak, bu bölgede ve genel olarak Anadolu'nun tamamında yalnızca iş gücü değil, aynı zamanda sermaye eksikliği de önemli bir sorundur.

Bu vilayetin bitki örtüsü içinde dikkat çeken örneklerden biri adamotu (mandragore) bitkisidir. Katran elde edilen sedir ormanları yakınlarında, sert odunları telgraf direği yapımında kullanılan ardıç ağaçları da bulunmaktadır. Vilayette iki büyük zeytinlik alan mevcuttur: Zeytinlik: İskenderun Körfezi'nin kuzeyinde, Payas'tan Karanlık Kapı'ya (Karanli-Kapou) kadar uzanır. Yaklaşık 40.000 dönüm büyüklüğündedir. Boz-Ağaç: Kısmen dut ağaçlarından oluşur. Son derece verimli olan Adalya adlı bir bölgede yer alır; Ceyhan Nehri, Bebeli Gölü ve Akdeniz arasında konumlanmıştır. Yaklaşık 30.000 dönüm büyüklüğündedir ve devlete ait olup yıllık 185 Osmanlı lirasına kiraya verilmiştir. Adana vilayetinin dağlık kesimi, toplam 490.865 hektar (1.858.629 dönüm) büyüklüğünde geniş ormanlık alanlarla kaplıdır. Adana Sancağı: 143.610 hektar, Kozan: 51.410 hektar, Cebel-i Bereket: 74.027 hektar, İçel: 221.818 hektar bulunmaktadır. Başlıca ağaç türleri: Çam, köknar, meşe, servi, huş, fındık, keçiboynuzu, zeytin, dut, sedir, şimşir'dir. Bu ormanlar plansız ve bilinçsiz şekilde kesilmekte, bu nedenle vilayet yakın zamanda ciddi orman kaybıyla karşı karşıya kalabilir. Ormanlardan elde edilen yakacak ve inşaatlık odun, özellikle Mısır ve Suriye'ye ihraç edilmektedir. Sahil boyunca sığ ama geniş bataklıklar mevcuttur. Seyhan ile Ceyhan arasında kalan bataklıklar, Osmanlı Borçlar İdaresi tarafından tuzla (saline) olarak işletilir. Son otuz yılda, bu Adana ovası bataklıklarının kurutulması üzerine birçok resmi girişimde bulunulmuştur. Zira bu bataklıkların zehirli gazları, çevreye öldürücü sıtma yaymakta ve nüfusun azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca, bu bataklıklar tuz üretimine uygun değildir, tarıma uygun zengin toprakları kullanılamaz hale getirmektedir. Hükümetin ve çeşitli şirketlerin mühendisleri tarafından etütler yapılmış, çok sayıda kurutma ve sulama imtiyazı başvurusu yapılmıştır. Birçoğu, yasal olarak gerekli olan mali ve teknik yeterlilik belgelerine sahiptir. Ancak, tecrübenin defalarca gösterdiği gibi, bu başvurular teorik milliyetçi idealizmle reddedilmiş, yalnızca Osmanlı uyruklu ama yetersiz kişilere bu imtiyazlar verilmiştir. Hükümet, bu kişilere yardımcı olmak amacıyla projeyi dört parçaya bölmeyi kabul etmişse de hiçbiri yükümlülüklerini yerine getirememiştir. Sonunda, bu imtiyazlar iptal edilmiş, teminatlar da devlete geçmiş ve her iki taraf da mağdur olmuştur. Yine de bu başarısız girişim, konuyu ilerletmiş; artık daha bilinçli ve özgürce yeni sermayedarlarla daha verimli projelere geçme olanağı sağlanmıştır.

Nüfus verilerine göre vilayette toplam 403.430 kişi yaşamaktadır. Bu sayı, yaklaşık 40.000 kilometrekarelik yüzölçümüne oranlandığında kilometrekare başına ortalama 11 kişilik bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Söz konusu yoğunluk, dönemin genel Osmanlı taşra vilayetleriyle karşılaştırıldığında düşük düzeyde

olup, coğrafi koşulların demografik yerleşim üzerindeki etkisini açık biçimde yansıtmaktadır. Geniş dağlık alanlar, sınırlı ulaşım olanakları ve tarıma elverişli alanların dağılımı, vilayet nüfusunun mekânsal olarak dağınık bir şekilde yerleşmesine neden olmuştur.

Adana Vilayeti 'ne bağlı sancak, kaza ve köylerin nüfusları¹²

Sancak	Kaza	Nüfus Köy Sayısı	Köy
Adana	Karaisali	93.955	391
	Adana	41.606	180
	Tarsus	29.175	87
	Mersin	9.856	-
Silifke (merkez)	Silifke (merkez)	28.550	36
	Ermenek	26.427	63
	İç-İl (Mut)	15.368	74
	Gülner	18.120	52
	Anamur	16.815	96
Sis	Sis (merkez)	9.959	94
	Kars-Zülkadriye	4.426	60
	Haçin	25.262	84
	Feke	20.437	86
Yarpuz (Cebel-i Bereket)	Yarpuz (merkez)	5.830	—
	Osmaniye	7.370	35
	İslâhiye	15.935	68
	Hassa	7.800	38
	Bulanık	7.700	40
Toplam nüfus	403.439		
Toplam köy sayısı	1.629		

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki idari reformları çerçevesinde yeniden yapılandırılan Adana Vilayeti, klasik taşra teşkilatlanmasının temel ilkeleri doğrultusunda dört sancak, on dokuz kaza ve yirmi üç nahiye şeklinde idarî olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu çok katmanlı idarî yapılanma, merkezî otorite ile yerel yönetimler arasında etkin bir idari kontrol mekanizması kurmayı amaçlamış ve böylece vilayet düzeyinde idari, mali ve adli işleyişin daha sistematik bir biçimde yürütülmesi hedeflenmiştir. Vilayetin idarî sınırları içerisinde toplam 1.629 köy yer almakta olup, bu köylerden bir kısmı nüfus büyüklüğü itibarıyla yerel ekonomik ve sosyal hayatın önemli odakları konumundadır. Aşağıdaki tabloda, her bir sancağa bağlı kazalar ve bu kazalar dâhilinde nüfusu 100 kişiden fazla olan köylerin sayısı özetlenmektedir. Söz konusu veriler, hem nüfusun kırsal yerleşim birimlerine dağılımı hem de yerel idarî birimlerin demografik yoğunluk

¹² Vital Cuinnet, La Turquie D'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Lasie Mineur, Paris, 1892, s.3-34.

bakımından taşıdığı ağırlık hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yapı, aynı zamanda Osmanlı taşra idaresinin yerinden yönetime sınırlı da olsa imkân tanıyan fakat nihai olarak merkezî denetimi elden bırakmayan bürokratik karakterini yansıtmaktadır. Sancaklar aracılığıyla vilayet merkezine bağlılık sürdürülürken, kazalar ve nahiyeler düzeyinde de kamu hizmetlerinin uygulanabilirliği sağlanmıştır. Böylece idarî yapı hem devletin taşrada varlığını hissettirmesine hem de yerel toplulukların düzenli bir yönetsel sistem içerisinde varlıklarını sürdürmesine olanak tanımıştır.

Sancaklar	Kazalar	Nahiyeler	Köy Sayısı
Adana Merkez Sancağı	Adana, Tarsus, Karaisalı, Mersin	Karataş, Missis, Muhacirin (Yarsuvat), Sırkıntı, Karsantı, Canib-i Şeyr, Körkünlü, Gülek Boğazı, Dünderli, Hacılı	746
Silifke Sancağı	Silifke (merkez), Ermenek	Gülнар, Anaypazarı, Anamur, Silinti	321
Sis Sancağı	Sis (merkez), Haçın, Feke, Hozan, Rum	Kaipak, Kara-Eguid	324
Ceyhan/Cebel-i Bereket	Osmaniye, İslâhiye, Hassa, Payas, Bulanık, Tacirli, Cerid, Kyhié, Yumurtalık	-	238

MERKEZ-ADANA SANCAĞI

Adana, vilayetin merkezi ve genel yönetim makamlarının bulunduğu yer olup, Sarus (Seyhun) Nehri'nin sağ kıyısında, geniş bir ova içinde kuruludur. Şehrin kuruluşu efsanevî zamanlara dayanır: Bizanslı tarihçi Etienne'e göre, Uranus'un oğulları olan iki kardeş, Adanus ve Sarus, bölgeye yerleşmiş, biri şehre (Adana) adını verirken diğeri nehri (Sarus) olarak isimlendirmiştir. Şehir, Xenophon'un "On Binlerin Dönüşü" adlı eserinde de geçmektedir. Adana'nın büyüme ve gelişimi esasen Romalılar döneminde olmuştur. Pompée, burayı Kilikya korsanların dağıtılması sonrası kurduğu sürgün kolonilerinin merkezi yapmıştır. Roma imparatorları Adana'yı ziyaret etmiş; Justinianus burada kamu binaları inşa etmiş, bugün hâlâ var olan Sarus üzerindeki köprü de onun döneminden kalmadır. Köprü, nehrin akışının geçici olarak değiştirilip, inşaat bitince nehrin eski yatağına döndürülmesi yöntemiyle yapılmıştır. Bu teknik, Justinianus döneminde yapılmış köprülerde sıkça görülmektedir ve köprünün dayanıklılığını artırdığı düşünülmüştür.

1836 yılında, batıdaki küçük bir tepenin zirvesinde Bizans döneminden kalma, kulelerle çevrili eski bir kale hâlâ durmaktaydı; ancak Mehmet Ali Paşa tarafından yıktırılmıştır. Önceki yüzyılda ise büyük Roma su kemerlerinin kalıntıları vardı ama bugün bunlar tamamen yok olmuştur. Hâlâ ayakta kalan en eski yapılar arasında, Ramazan Oğulları¹³ tarafından yaptırılmış olan ve minaresi ile kapısı beyaz ve siyah mermer katmanlarından oluşan “Ulu Camii” bulunmaktadır. Adana’nın konumu oldukça elverişlidir. Ancak yazın aşırı sıcak ve çevresindeki bataklıkların yaydığı kötü kokular nedeniyle birçok sakin yaz aylarını dağlarda geçirmektedir. Modern Adana’da kapalı çarşılar, bedesten, hükümet konağı gibi yapılar vardır. Hükümet konağı, uyumsuz ve simetriden uzak yapılardan oluşan büyük bir dörtgen planında avlulu bir komplekstir. Burada genel vali evi, ticaret, hukuk mahkemeleri, kışla, hapishaneler, belediye, orman müdürlüğü ve vilayet büroları bulunmaktadır. Bazı caddeler geniş olmasına rağmen, evler sıvasız tuğladan yapılmış ve dışarıya pencere açmayan yapılar olduğundan sokaklar genel olarak kasvetli görünür.

Adana sancağı, vilayetin merkezi olması sebebiyle nüfus, yüzölçümü ve coğrafi konum bakımından en önemli bölgesidir. Toros Dağları’nın eteğinde yer alan bu sancak, Alata’dan başlayıp Amanos Dağları’nın tabanına kadar uzanan, çok geniş ve son derece verimli bir ovadır. Bu ova, “Adana Ovası” veya “Çukurova” olarak anılır. Burası neredeyse tamamen düzlüklerden oluşmakta, ara sıra insan yapımı küçük tepelerde kalıntı halinde kaleler yer almaktadır; bu kaleler muhtemelen gözetleme amaçlı kullanılmıştır. Ovanın son derece verimli toprakları, üç büyük nehir olan Kydnos, Sarus ve Pyramus tarafından sulanmakta, ayrıca çok sayıda küçük dere ve akarsu da ovaya hayat vermektedir. Bu nedenle ova neredeyse tamamen ekime elverişlidir ve bol miktarda buğday, arpa, susam ve pamuk üretmektedir. Mersin çevresindeki bataklık bölgelerde pirinç yetiştirilmekte, Tarsus ve Adana civarında ise üzüm bağları bulunmaktadır. Bölge, sıcak iklim bitki örtüsüne sahiptir. Ancak, bu geniş alanın monotonluğunu artıran en önemli faktör ağaçların çok nadir oluşudur. Sadece birkaç köyde zeytin ve keçiboynuzu ağaçları gölge sağlamaktadır. Adana, Tarsus ve Mersin gibi ayrıcalıklı şehirler ise bol bahçeler ve limon, portakal, zeytin gibi meyve ağaçlarıyla çevrilidir. Bu şehirler, ovadaki çıplaklık içinde adeta birer “vaha” gibi görünmektedir. Sancak sınırları içinde denize yakın olan bölgeler bataklık ve sulak alanlardan oluştuğu için yaz aylarında burada yaşamak oldukça sağlıklıdır. Yaz aylarında aşırı sıcaklar hüküm sürer; bu nedenle, Suriye ve Karaman kıyılarının genelinde olduğu gibi, burada da göçebe halklar ve şehirlerin zengin

¹³ “Ramazanoğulları’nın yaptırdıkları en önemli eser, Adana’daki Ulu Camii’dir. Selçuklu, Artuklu, Memluk, Zengi ve Osmanlı üsluplarını mükemmel bir terkip bünyesinde toplayan bu cami, türbe, medrese, mescit, haremlik, selamlık, imaret, hamam, arasta, çeşme ve çarşıyla birlikte bir manzume halinde yapılmıştır”. bkz., Nusret Çam, “Ramazanoğulları Beyliği Mimari Eserlerinden Adana Ulu Câmii”, İlahiyat Tetkikleri Dergisi, S.5, 1982, s.133.

sakinleri yaz boyunca dağlara çekilmektedir. Başlıca yazlıklar arasında Mersin, Mersin'den iki saat uzaklıktaki Bouloukly ve altı saat mesafedeki Guesne sayılabilir. Bu bölgelerde zengin kesimin dinlenme ve gelir amaçlı mülkleri bulunmaktadır.¹⁴

Adana'da 18 cami, 37 medrese, 8 tekke, 2 Ermeni kilisesi, 1 Latin kilisesi, 1 Yunan kilisesi, 1 Protestan kilisesi, 28 Türk ilkokulu, 1 Rüştîye, 2 Yunan erkek ve kız okulu, 1 Ermeni Katolik kız okulu (4 rahibe tarafından yönetilen ve yaklaşık 30 kız öğrenciye Ermenice öğreten), 1 Gregoryen Ermeni erkek okulu (45 öğrenci) bulunmaktadır. Fransız Cizvitler, Adana'da 200 öğrencinin okuduğu ve Fransızca ile Türkçe ders verilen bir okul işletmektedir. Şehirde ayrıca geniş hamamlar, akıl hastanesi, 29 han, 2 otel, susam yağı fabrikaları, askerî elbise için büyük bir kumaş fabrikası, keçe ve boyahaneler, 7 pamuk temizleme tesisi (5 buhar makinesi ile pamuk soyma makineleri), 55 tahıl değirmeni ve çevresinde 1.330 bağ yer almaktadır. Son yıllarda Adana'da önemli imar çalışmaları yapılmış, özellikle Sarus Nehri kenarında rıhtımlar inşa edilip, buraya bir halk bahçesi kurulmuştur. Köprü altında su değirmenleri çalışmaktadır. Sarus Nehri, ağırlıklı olarak küçük tekneler ve yük sandalları için uygundur. Balık açısından zengindir ve bolca avlanmaktadır. Adana'da İran konsolosluğu ve Fransız fahri konsolosluğu bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluk Bankası da burada şube açmıştır.

Adana kazası 6 nahiye, 391 köyü kapsamakta ve 93.955 nüfusa sahiptir; askerlik yükümlüsü (prestataires) sayısı ise 16.654'tür. Yüzer nüfus da dahil edilirse toplam nüfusu yaklaşık 45.000 kişidir. Sabit nüfus ise yaklaşık 30.000'dir; bu nüfusun 13.000'i Müslüman, 12.575'i Ermeni (Gregoryen, Katolik ve Protestan mezheplerinden), 4.500-5.000 arasında ise Kapadokya ve Ege adalarından Yunan, Latinler ve özellikle de Perslerden oluşmaktadır. Burada, pamuk ayıklama ve temizleme mevsiminde (yılıda 2-3 ay) Adana'ya gelen ve işçi olarak çalışan 12.000-15.000 kişiyi ifade etmektedir. Adana kazasında belirtilmesi gereken başlıca önemli yerleşim yerleri vardır.

Karataş: Yaklaşık 500 nüfusa sahiptir. Adana'dan güneye doğru, deniz kıyısında ve aynı adlı nahiye'nin merkezidir. Burada bir müdür ve kadı görev yapmaktadır. Karataş nüfusunun çoğunluğunu Ansariler ve az sayıda Rum Ortodoks Hristiyanlar oluşturmaktadır. Mersin-Adana demiryolu açılmadan önce, Karataş Adana'ya iyi bir yol ile bağlı olup, geniş bir ithalat-ihracat ticareti yapılmaktadır. Günümüzde ithalatı sadece birkaç ton alkollü içki olup, yaklaşık 700-800 tondur; ihracatı ise başlıca tahıl, susam ve hayvandır ve yaklaşık 1.200 ton civarındadır. Karataş limanı eskiden geniştir. Ancak şimdi kumlarla dolmuş, neredeyse sadece küçük sandallar girebilmektedir. Limanın eski sınırları, hâlâ bazı koruyucu setlerle izlenebilmektedir.

¹⁴ Vital Cunnet, *La Turquie D'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Lasie Mineur*, Paris, 1892, s.3-34.

Mallos:¹⁵, Truva kuşatmasından sonra Mopsus ve Amphilocus tarafından Pyramus Nehri'nin ağzında kurulmuştur. Eski nehir yatağı günümüzde Talliani Kanalı olarak anılmakta ve Hassandede Gölü'ne bağlanmaktadır. Bu nehir yatağı muhtemelen günümüzde Chaf-chalak deresinin izlediği güzergâhtadır. Mallos'un kalıntıları kapının bulunduğu tepenin ucunda dağınık şekilde görülmektedir. Haçlı Seferleri döneminde de önemli bir şehir olarak kalmış ve o zamanlar da kalelerle savunulmuştur; kalenin kalıntıları halen Karataş burnunda mevcuttur.

Magarsus: Magarsa, Pyramus'un sağ kıyısında Mallus'un tam karşısındadır. Burada Amphilocus'un mezarı bulunmaktaydı. Büyük İskender, Alesia Ovası üzerinden Issus'a giderken burada durup Minerva-Magarsus'e adaklar sunmuş ve Mallos'un kurucusunun mezarında libasyonlar yapmıştır. Magarsa'nin tamamen yok olduğu düşünülmektedir; bunun doğal bir felaket ya da Pyramus Nehri'nin yatağının değişmesiyle açıklanabileceği kabul edilmektedir. Şu anda nehrin denize döküldüğü yer, Karataş burnundan yaklaşık 6 saat uzaklıktadır ve Yumurtalık Körfezi içindedir. Ancak, M. A. Boudouy (Borç İdaresi müfettişi), bu tuzla sahalarının inşası için ova üzerinde yaptığı araştırmalar sırasında, Hasandede Gölü yakınlarında, yığma harabe tepesinde eski bir şehre ait bazı kalıntılar bulmuştur. Bu kalıntılar sütun parçaları, kırık mermer blokları ve hatta tam mezar lahitlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, çevredeki köylerde hayvanları sulamak için kullanılan su oluklarının, üzerlerinde haç olmayan ancak büyük olasılıkla Hristiyanlık öncesi döneme ait lahitler olduğu ve çok eski bir tarihe dayanabileceği gözlemlenmiştir.

Misis: Missis¹⁶, aynı adlı nahiye'nin merkezi olup, deniz seviyesinden sadece 10 metre yüksekte ve Adana'dan 6 saat uzaklıkta yer almaktadır. Nüfusu yaklaşık 2.000 kişidir. Şehir, Pyramus Nehri'nin sağ kıyısı boyunca küçük bir tepe üzerinde kuruludur. Antik dönemde Mopsuestia olarak anılan bu yer, Orta Çağ'da Malmistra adıyla önemli bir yerleşim olmuştur. Günümüzde antik yapılarından yalnızca dağınık

¹⁵ "Ovalık Kilikya'nın en eski kentlerinden biri olmakla birlikte, Mallos'un yeri günümüzde hala gizemini korumaktadır. Yunan mitolojisine göre Mallos kentini, Troia Savaşının ardından Kilikya bölgesine gelen Amphilokhos ve Mopsos isimli kahinler kurar. Kurdukları kentin kralı olmak için çarpışan kahinlerin ikisi de bu kavga sırasında can verir. Bu öyküyü detaylarıyla anlatan Strabon, Mallos'un bir tepe üzerinde kurulmuş olduğuna da değinmektedir. 1949 yılında bölgede araştırma yapan Bossert'in, arkeolojik verilere dayalı olarak iddialı bir lokalizasyon önerisi yaptığı görülmektedir. Bilim dünyasında büyük ölçüde kabul görmüş olan Bossert'in raporunda, Mallos antik kentinin, Karataş ilçesine bağlı Kızıtahta köyü civarında aranması gerektiği belirtilmektedir". bkz., Murat Durukan, "Yeni Veriler Işığında Mallos, Magarsos ve Antiokheia Ad Pyramos Problemi", OLBA, S. XXV, Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisini Araştırma Merkezi, 2017, s.350-355.

¹⁶ "Ceyhan Nehri'nin kuzeyinde, Adana kentine 27 km. ve Yılanlı Kale'ye 16 km. mesafede bulunan Misis'in; Ceyhan Nehri'ne komşu olması ve kuzeyde kayalık dağ silsilesi ile nehir arasında konumlanması ve güneyindeki ovanın verimliliği nedeniyle Kalkolitik Dönem'den günümüze pek çok uygarlık tarafından yerleşim yeri olarak tercih edildiği ve günümüze ulaşan eserlerden kronolojik sıra ile Hitit, Pers, Grek, Roma, Bizans ve Selçuklu dönemlerinde de kesintisiz kullanıldığı söylenebilir. Tarihsel süreç içerisinde yerleşimden veya yakınından geçen tarihi öneme sahip İpek Yolu ve Kervan Yolu gibi yolların varlığı da Misis'in yerleşim alanı olarak seçilmesinde belirleyici olmuştur". bkz., Ferruh Toruk, "Korunması Gereken Bir Yerleşim: MİSİS", Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.5, S.3 Kasım 2021, s. 708

kalıntılar ve “özgür şehir” olduğunu gösteren bazı yazıtlar kalmıştır. Burada görülen, yakın zamanda onarılmış taş köprü Roma döneminden kalmadır. İmparator Justinianus tarafından da bir kez onarılmıştır. 950 yılında Missis Araplar tarafından ele geçirilmiş, 964 yılında Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. 1097 yılında, Godfrey de Bouillon komutasındaki Haçlılar tarafından fethedilmiş ve güçlendirilmiştir. Daha sonra Küçük Ermeni Krallığı’nın topraklarına katılmış, krallığın yıkılmasından sonra ise Müslümanların elinde kalmıştır. O tarihten sonra şehir sürekli gerilemiş, sakinlerinin çoğunluğu Müslüman ve Ermenilerden oluşmuş, başlıca uğraşları tarım olmuştur. Adana ile Missis arasındaki yol tamamen düzlükten oluşmaktadır; ancak burada insan eliyle yükseltilmiş birkaç tepcecik ve üzerinde eski kaleler bulunan höyükler mevcuttur. Bazıları Haçlılar tarafından yapılmış, bazıları ise çok daha eski dönemlere ait olduğu kabul edilmektedir. Bu eski kalelerden en dikkat çeken “Şahmeran Kalesi”¹⁷ olup, Asur mimarisini anımsatan yapılara benzemektedir. Diğer “Yılan-Kalesi”dir; efsaneye göre burada devasa bir yılan yaşar ve yeraltını çoğalan soyuyla doldurur. Bu yılan, her gün civar köylüler tarafından yeterli miktarda süt, civciv vb. yiyecekler sunulması koşuluyla zararsızdır.

Yarsouat ya da Mouhadjirin: Adana’dan 10 saatlik yürüme mesafesinde bulunan, aynı adı taşıyan nahiyein merkezi olan Yarsouat (Mouhadjirin), yaklaşık 5.000 nüfusa sahiptir. Şehir, bahsi geçen iki kalenin zirvesi arasında kuruludur. Burada Nogay kabilesine mensup Çerkesler yaşamaktadır. Eski adı Hastopracılı’dır. Mevcut yerleşim, düzlük bir arazi üzerinde, Jihun Nehri kıyısında yer almakta olup, evler sıvasız alçı ile inşa edilmiştir. Son zamanlarda burada bir cami yapılmıştır. Bölgenin iklimi yaz aylarında sağlıksızdır. Toprağında tütün ve tahıl ürünleri yetiştirilmektedir. Sanayi faaliyeti neredeyse yoktur. Yakınlarda bulunan orman sazan, dut ve zeytin ağaçlarıyla doludur ve yabani hayvanlar yaşar.

Sırkıntı: Sırkıntı nahiyesi¹⁸, içinde 14 köy barındırmakta olup toplam nüfusu 2.020 kişidir. Çevresinde büyük ormanlık alanlar bulunmaktadır. Burada Tomle adlı eski bir kale ve bazı antik sütun kalıntıları mevcuttur. Nahiye sakinlerinin tamamı Müslümandır ve tek uğraşları tarımdır.

¹⁷ “Misis ile Ceyhan arasında bulunan, halk arasında; Gavur Kalesi ve Şahmeran Kalesi olarak da bilinen, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde ise Evsafi Kala-i Şah Maran adıyla zikredilen Yılan Kale hakkında çeşitli inanışlar vardır. Misis yılanı, Ceyhan yelden, Adana selden gidecek. Sözü de doğrular nitelikte olan rivayetlere göre mitolojik bir hayvan olan Şahmeran, bu Kalede yaşamıştır. Nitekim Seyahatnamede de kale içinde çok sayıda, hatta sürüler halinde yılanların olduğundan, yılan ısırmasından helak olan kişilerden ve boynuzlu, ensesi tüylü bir yılanın varlığından söz edilir. Bir başka rivayete göre ise kalenin içi sütle beslenen yılanlarla doludur. Anlatıldığına göre, bu kalede çok sayıda yılan yaşamaktadır. Sütle beslenen bu yılanlar, günün birinde sütsüz kalacak ve kaleden çıkıp Misis’e inerek orada yaşayan insanlara sokarak ödürecektir...” bkz., Esma Şimşek, “Türk Halk Kültüründe Yılan ve “Yılan Kale” (Ceyhan/Adana) Anlatıları Üzerine Değerlendirmeler”, Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, S.19, C.17, 2019, s.28.

¹⁸ Ayşe Yanardağ, “Salnamelere Göre Erken Cumhuriyet Döneminde Adana (1925-1929)”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, C.9, Haziran 2020, s.19.

Karsantı: Nahiye, 35 köyden oluşmakta ve toplam 3.705 nüfusa sahiptir. Bölgede ilginç kale ve sur kalıntıları bulunmaktadır. Civarda verimsiz ve kötü işletilen bir demir madeni vardır. Yakınındaki ormanlar nedeniyle bölge halkının tamamı marangozluk ve ahşap işleriyle uğraşmaktadır.

Karaisalı: Kazanın nüfusu 9.856'dır; herhangi bir nahiye bölümü bulunmamaktadır. Karaisalı ya da Tchédjeli köyü, sadece 500 kişilik bir nüfusa sahip olup, dağlar arasında, Adana'nın 45 kilometre kuzeybatısında, Tchakit-sou ile Seyhoun (Seyhun) nehirleri arasında yer almaktadır. Bölge birçok antik kalıntıya ev sahipliği yapmaktadır; burada sütun parçaları, bir su deposu (sarnıç) ve kayaya oyulmuş yer altı geçitleri bulunan bir kale kalıntısı mevcuttur. Ancak bu kalıntılar arasında herhangi bir yazıt ya da kabartma bulunamamıştır. Karaisalı'nın tüm sakinleri Müslümandır ve geçimlerini tarım ya da odun ticaretiyle sağlamaktadırlar. Köyde ve çevresindeki nahiye genelinde 27 cami, 10 ilkokul, 4 medrese ve 12 han bulunmaktadır.

2.1. Nüfus

Adana Vilayetinin toplam nüfusu yaklaşık olarak aşağıdaki şekilde, topluluklara, milliyetlere ve dinlere göre bölünmüştür: Adana Vilayetindeki yerleşik Müslüman nüfus, Osmanlı resmî belgelerinde ve dönemin gözlemlerinde genellikle "Osmanlı" olarak tanımlanmakta olup, bu kesim devletin merkezî bürokrasisiyle doğrudan ilişkili olan idarî ve mülkî görevlerin büyük bölümünü elinde bulundurmaktadır. Söz konusu toplumsal zümre, aynı zamanda geniş arazi mülkiyetine sahip olup, bu toprakları ya doğrudan kendileri işletmekte ya da yerel köylüler aracılığıyla üretim sürecine dâhil etmektedir. Bu nüfus grubunun kültürel, sosyal ve geleneksel pratikleri, Anadolu'nun diğer bölgelerindeki Müslüman Osmanlı topluluklarıyla büyük ölçüde benzerlik göstermekte olup, belirgin bir etnografik veya kültürel farklılık sergilememektedir. Bu durum, hem devletin taşra teşkilatlarında görev alan Müslüman nüfusun homojenleşen yapısını hem de Osmanlı idari sisteminin yerleşik Müslüman unsurlar üzerinde oluşturduğu kültürel bütünlüğü yansıtmaktadır.

	Topluluk / Dini Grup	Nüfus
Müslümanlar	- Osmanlı tebaasından Müslümanlar	93.200
	- Çerkesler	13.200
	- Kürtler ve Türkmenler (göçebe)	39.600
	- Suriyeliler ve Araplar	12.000
	- Bohemyalılar (Çingeneler)	16.050
	- Belirsiz dinî mensubiyet (Fellahlar, Ensariler, Tahtacılar, Nusayriler- göçebe) ¹⁹	72.050
	- Nusayriler (göçebe)	56.000
Hristiyanlar	- Süryani Ortodokslar	20.900
	- Ermeni Gregoryenler	69.300
	- Ermeni Katolikler	11.550
	- Ermeni Protestanlar	16.600
	- Rum Ortodokslar	46.200
	- Latin Katolikler ve Maruniler	4.539
	- Süryani Ortodokslar	20.900
Çeşitli gruplar	(Farslar, Afganlar vb.)	4.400
Toplam:	403.439	

Çerkezler: Kafkasya kökenli Çerkes nüfus, Adana Vilayeti'ne göç etmiş olup, 19. yüzyıl sonları itibariyle nüfus miktarının 12.000 ila 13.000 kişi arasında olduğu tahmin edilmektedir. Osmanlı Devleti tarafından gerçekleştirilen iskân politikaları çerçevesinde söz konusu göçmen nüfus, özellikle Adana, Kozan ve Cebel-i Bereket sancaklarında yerleştirilmiş; bu yerleşimlere tahsis edilen topraklar vasıtasıyla sosyo-ekonomik hayata entegre edilmeleri hedeflenmiştir. Çerkesler, iskânlarının ardından birçok yeni köy kurmuş olup, sahip oldukları yüksek adaptasyon yetenekleri, çalışma disiplinleri ve tarımsal becerileri sayesinde kısa sürede dikkate değer bir gelişme göstermişlerdir. Tarımsal faaliyetlerde özellikle başarılı olan bu topluluk, kurdukları köylerin düzenli planlamaları ve özenle işlenmiş tarım arazileriyle dikkat çekmektedir. Tarım ürünleri içerisinde tütün önemli bir yer tutmakta; bu ürünün üretimi, özellikle Cebel-i Bereket Sancağı ile Yarsuvat çevresinde yoğunlaşmaktadır. Yıllık üretim miktarı 40.000-50.000 kilogram arasında değişmekte olup, bu hacim yerel ölçekte önemli bir ekonomik faaliyet alanı oluşturmaktadır. Ancak, üretimin önemli bir kısmının yasa dışı yollarla elden çıkarıldığı ve kaçakçılık yoluyla pazara sürüldüğü yönündeki tespitler, bu ekonomik faaliyetin devlet denetiminden kısmen uzak şekilde yürütüldüğüne işaret etmektedir. Tarımın yanı

¹⁹ “Vital Cuinet 1891 yılında yayınladığı kitabında Adana Vilayetinde 158.000 Müslümana karşılık çeşitli mezheplerde 173.389 Hristiyan ve 72.050 inancı bilinmeyen kimsenin olduğunu iddia etmektedir. Cuinet'in, Tahtacı diye anılan Torosların Türkmen toplulukları bile inancı belli olmayanların arasına konularak Müslümanların sayısı sanki kasıtlı olarak düşük gösterilmiştir”. bkz., Yılmaz Kurt, “1831 Yılında Adana Ermenileri (Adana Armenians in 1831)”, Tarihte Adana ve Çukurova, Editörler: Yılmaz Kurt, Fatih Sancar, C.2, Ankara, 2016, s.357-375.

sıra, Çerkesler hayvancılık alanında da kayda değer bir varlık sergilemektedir. Özellikle at yetiştiriciliğinde uzmanlaşmış olan bu topluluk hem nitelikli üretim hem de ticari hacim bakımından bölgesel düzeyde önemli bir faaliyet yürütmektedir. Söz konusu üretim alanı, Çerkes topluluklarının yerel ekonomiye olan katkılarını çeşitlendirmekte ve onların toplumsal bütünleşme süreçlerini hızlandırmaktadır.²⁰

Türkler ve Kürtler: Sıklıkla birbirleriyle karıştırılan Kürtler ve Türkmenler kökenleri ve tarihsel arka planları bakımından belirgin farklılıklar göstermektedir. Kürtlerin tarihsel olarak yerleşik olduğu bölge, klasik kaynaklarda “Kürdistan” olarak anılan ve özellikle bugünkü İran’ın batı kesimlerini, Irak’ın kuzeyini ve Anadolu’nun doğusunu kapsayan geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir. Buna karşılık Türkmenler, yani Oğuz boyları içerisinde yer alan ve Türkî ırkın en belirgin temsilcilerinden biri kabul edilen bu topluluk, etnik ve tarihsel olarak Orta Asya menşelidir. Türkmenler, özellikle Maverâünnehir ve Türkistan bölgelerinde teşekkül etmiş, Selçuklu ve sonrasında Osmanlı döneminde Anadolu’ya yoğun göçlerle yerleşmişlerdir. Bu bağlamda Türkmenler, göçebe-yerleşik geçiş sürecinde önemli bir rol oynamış; Anadolu’nun Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında belirleyici aktörlerden biri olmuşlardır. Her iki grup da Osmanlı coğrafyasında farklı sosyo-kültürel rollere sahip olmuş; Kürtler çoğunlukla dağlık bölgelerde yarı bağımsız aşiret yapıları içerisinde yaşamışken, Türkmenler daha çok düz arazilerde konar-göçer veya yarı yerleşik düzende tarım ve hayvancılıkla meşgul olmuştur. Bu etnografik farklılıklar, yalnızca kökenle sınırlı kalmayıp, Osmanlı’nın idarî, askerî ve iskân politikalarında da etkili olmuştur. Selçuklu Türkleri ile Osmanlı Türkleri, tarihsel olarak farklı dönemlerde Anadolu’ya intikal etmiş olmalarına rağmen, her iki topluluk da ortak bir etno-kültürel kökene mensup olup Orta Asya menşelidir. Selçuklu döneminde Anadolu’ya gelen Türkler daha çok yerleşik düzene geçiş sürecinde bulunmuşken, Osmanlı Türkleri arasında fetih odaklı hareketlilik daha belirgindir. Buna rağmen, bu iki tarihsel Türk unsuru, etnik ve kültürel devamlılık açısından birbirinin ardılı niteliğindedir.

Osmanlı döneminde Adana Vilayeti çevresinde çok sayıda aşiretler bulunmaktadır. Bu göçebe aşiretlerin önde gelenleri arasında Berbês Aşireti, Sırkıntılı, Cerid²¹, Karsant Aşireti ve Menemenci Aşiretleridir. Bu aşiretler, özellikle Cebel-i Bereket ve Kozan sancaklarında yoğunlaşmış olup, geleneksel

²⁰ Vital Cuinnet, *La Turquie D’asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Lasie Mineur*, Paris, 1892, s.3-34.

²¹ “XIX. yüzyılda Çukurova’daki Ceridler 1200 çadır civarında bir nüfusa sahip olup, 14 obadan meydana geliyordu: Tatarlı, Altıgöz, Bekirli, Azizli, Veysiye, İmran, Hadilli, Değirmendere, İseli, Hürüüşağı, Ceyhan Bekirlisi, Almagöllü, Yalak, Mustafabeyli”. bkz., M. Fatih Sansar, “19. Yüzyılda Çukurova Türkmen Aşiretleri I: Cerid ve Taciriler”, *Studies of the Ottoman Domain*, S.5, Ağustos 2013, s.3.

olarak çadırlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Özellikle büyükbaş hayvancılıkla uğraşmalarıyla tanınmakta ve mevsimsel hareketlilik sergileyen yarı-göçebe bir yaşam tarzı benimsemektedirler. Yaz aylarında sürülerini dağlık yaylalara çıkaran bu gruplar, kış mevsiminde ovalık alanlara dönmektedir. Bu yaşam biçimi, yalnızca ekonomik faaliyetleri değil, aynı zamanda sosyal yapıyı da biçimlendirmiştir. 19. yüzyılın ortalarına kadar bu aşiretlerin büyük bölümü kendi iç otoriteleri tarafından yönetilmiş, “bey” unvanını taşıyan liderler, devlet otoritesinden bağımsız bir hükümrancılık alanı kurmuştur. Ancak 1865 yılında bölgede etkili olan kolera salgını, bu göçebe aşiretleri demografik ve siyasal açıdan ciddi ölçüde zayıflatmıştır. Osmanlı merkezi yönetimi, bu durumu bir idarî fırsat olarak değerlendirmiş; bölgeye bağlılığı güçlendirmek ve göçebe toplulukları yerleşik hayata geçirmek amacıyla geniş kapsamlı bir müdahale süreci başlatmıştır. Bu dönüşüm kolay gerçekleşmemiştir. Özellikle Kozanoğlu ve Küçük Ali oğlu gibi güçlü aşiret liderleri, uzun süre Osmanlı otoritesine karşı direnmişlerdir. Adana valisi Cevdet Paşa’nın sevk ve idaresinde yürütülen askerî harekâtlar neticesinde bu liderler etkisiz hâle getirilmiş, sürgün edilerek bölgedeki yerel özerkliğe son verilmiştir. Osmanlı Devleti, bu toplulukları yerleşik hayata teşvik etmek amacıyla çeşitli iskân politikaları uygulamış; ahır ve ev yapımı gibi altyapı destekleri sunmuş, ancak çadırlarda yaşama geleneği uzun süre korunmuştur. Ayrıca bu topluluklar, ekonomik faaliyet olarak büyük oranda hayvancılığa dayalı üretim sürdürmüş, bunun yanında daha düşük ekonomik değere sahip yerel halı ve kilim dokumacılığı ile de uğraşmışlardır.

Yörükler: Adana Vilayeti sınırları içerisinde, özellikle İç-İl (Mut) Sancağında yoğun biçimde yerleşmiş olan Yörükler etnografik açıdan dikkat çekici bir grubu oluşturmaktadır. Bu topluluklar, küçük ölçekli aşiret yapıları içerisinde örgütlenmiş olup, tıpkı Kürt göçebe gruplar gibi geleneksel olarak çadırlarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Ancak yaşam biçimleri arasında belirgin farklar mevcuttur. Yörükler, tarımsal faaliyetlere katılım göstermemekte; ekonomik yaşamlarını büyük ölçüde hayvancılığa dayalı olarak sürdürmektedirler. Bu yönüyle yerleşik köylü nüfustan ve yarı-göçebe tarımla meşgul olan diğer etnik topluluklardan ayrılmaktadırlar. Göçebe yaşam biçimini koruyan Yörükler, mevsimsel hareketlilik göstererek yaz aylarında yaylalara, kış aylarında ise daha ılıman düzlüklere inmektedirler. Bu hareketlilik, yalnızca ekonomik geçim pratiklerini değil, aynı zamanda toplumsal örgütlenme, mekânsal yerleşim ve kültürel kimliklerini de şekillendirmektedir. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyıldaki iskân politikaları çerçevesinde, Yörük topluluklarının da tıpkı Kürt ve Türkmen göçebelerinde olduğu gibi yerleşik hayata geçirilmesi hedeflenmiş, ancak bu süreç çoğu zaman dirençle karşılaşmıştır. Geleneksel yaşam tarzına sıkı sıkıya bağlı olan Yörükler, göçebe pratiklerinden vazgeçmekte isteksiz davranmış ve bu

durum, devlet ile göçebe gruplar arasında dönem dönem çatışmalı ilişkilere yol açmıştır.²²

Bohemyalılar:²³ Başta demircilik, bakır kapların kalaylanması ve sepet örücülüğü olmak üzere çeşitli el sanatları alanlarında uzmanlaşmışlardır. Uygulamalı bilgiye dayanan bu meslekler, söz konusu toplulukların hem kırsal hem de kentsel ekonomilerle ilişkilenebilmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte, dönemin bazı gözlemcileri tarafından ifade edildiği üzere, bu ekonomik faaliyetlere zaman zaman dilencilik ve mülkiyet ihlali niteliğindeki davranışların eşlik ettiği de belirtilmektedir. Ancak bu tür iddialar, genellikle dönemin sosyal önyargılarıyla şekillenmiş olup, dikkatle ve bağlamsal olarak değerlendirilmelidir. Özellikle yerleşik toplumlar ile göçebe veya yarı-göçebe topluluklar arasındaki sosyo-kültürel farklar, bu tür algıların oluşmasında belirleyici olmuştur. Bu çerçevede, Yörükler ve Çingeneler gibi topluluklar, Osmanlı taşrasında hem ekonomik işlevleri hem de sosyal farklılıklarıyla dikkat çekmiş; merkezî idarenin düzenleyici müdahalelerine konu olsalar da çoğu zaman yerel toplumun vazgeçilmez bir parçası olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Fellahlar: Her ne kadar resmî olarak Müslüman kabul edilseler de Fellahlar İslam'ı pratiğe dökmezler. Müslüman halk, onları sapkın ve putperest olarak görmektedir. Fellahlar ise daha çok Hristiyanlara, özellikle de Avrupalılara sempati besler; hatta tarihsel olarak bu grupları, karşılaştıkları baskılara karşı korudukları bilinmektedir. Fellahların dinî inançları gizlidir; ibadet ve ritüelleri hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Ancak reenkarnasyona (ruh göçüne) inandıkları bilinmektedir. Adana ve Cebel-i Bereket sancaklarına yayılmış olan Fellahlar, bölgenin eski yerli halkının torunları olarak kabul edilir. Bir kısmı ise Suriye'nin Lazkiye ve Trablusşam kıyılarından göç etmiştir. Topluluk içi dayanışmaları güçlü, nazik, misafirperver ve çalışkan insanlardır. Tarımla ve bahçecilikle uğraşırlar.

Ermeniler: Adana Vilayetinde yaşayan Ermeniler üç mezhebe ayrılır: Gregoryen, Katolik ve Protestan Ermenilerdir. Bu nüfus, özellikle Adana, Kozan ve Cebel-i Bereket sancaklarında yoğun olarak yer almaktadır. Bu durum şaşırtıcı değildir, zira bu bölgeler, Orta Çağ'da Küçük Ermenistan Krallığı'nın bir parçasıdır ve bu krallığın başkenti Sis'dir. (Günümüzde Kozan) Sis Gregoryen

²² Vital Cuinnet, *La Turquie D'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Lasie Mineur*, Paris, 1892, s.3-34.

²³ “Çingene halkının kullanıldığı ve bilindiği isimlerin çeşitliliği ve anlamları hakkında, Auroux çalışmasında, Lorenzo Hervás, *Dillerin Kataloğuna atıfta bulunularak, İspanya’da ve eski Rosellon eyaletindeki Çingenelerin başlangıçta Mısırlılar veya Bohemyalılar olarak adlandırılmış olduğunu, Avrupa’da “Bohemyalılar, Kıptiler, Çiganlar ve Zigeuner” isimleri ile anıldıkları belirtilmiştir*”. bkz., Huriğül Eken, “Çingenelerin Kültürel Doku Analizi”, *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies*, S.40, 2024, s.430.

Ermeni cemaati için dinî bir merkezdir ve buradaki dinî lider, cemaat üzerinde büyük nüfuza sahiptir.

Rum Ortodokslar: esas olarak Kapadokya'dan (özellikle Kayseri ve Niğde) göç eden kişilerden oluşur. Ticaret alanında oldukça başarılı ve girişimci bir nüfustur. Ayrıca Adana ve diğer sahil şehirlerinde, Sakız, Kıbrıs ve Ege adalarından göç etmiş Rum Ortodokslar da bulunmaktadır.

Araplar (Müslüman ve Ortodoks): Bu topluluklar esasen Suriye ve Lübnan kökenlidir. Tarsus ve özellikle Mersin şehirlerine yerleşmişlerdir; hatta Mersin'de nüfusun çoğunluğunu oluştururlar.

Latin Katolikler, Avrupalılar ve Marunîler: Bu gruplar vilayette çok sayıda değildir. Genellikle geçici görevli memurlar ve bürokratlar arasında yer alırlar. Mersin, küçük sayıda Avrupalı tüccarın da yerleştiği bir liman kentidir.

Yahudiler: Adana Vilayetinin hiçbir yerinde yerleşik bir Yahudi ailesi bulunmamaktadır. Sadece Adana şehrinde, Yahudi topluluğuna mensup iki ya da üç kişinin zor şartlar altında yaşadığı ifade edilmektedir. Mersin'de ve diğer yerleşimlerde ise hiç Yahudi bulunmamaktadır. Geçmişte Alliance Israelite Universelle (Yahudi Birliği) bu duruma müdahil olmuş ve Adana'da kendi imkânlarıyla bir okul açmayı düşünmüştür. Ancak Yahudi nüfusu bu bölgeye çekme umutlarının zayıf olması, bu projeden vazgeçmelerine neden olmuştur. İddialara göre, bölge halkının ticari alandaki rekabetçiliği ve fırsatçılığı, Yahudilerin burada küçük çaplı ticaretlerini sürdürebilmelerine izin vermemektedir. Bu vilayette ayrıca, Adana, Mersin ve çevresine yerleşmiş yaklaşık 2.000 kadar İranlı (Fars) bulunmaktadır. Hatta Seyhan Nehri kıyısındaki bazı köyler tamamen bu gruba mensup kişilerden oluşmaktadır. Tarsus'ta ise oldukça kalabalık bir Afgan topluluğu yaşamaktadır.

2.2. Eğitim

Adana Vilayetindeki Müslüman okulları üç seviyeli bir eğitim uygulanmaktadır. İlkokulların sayıları giderek artmakta, her nahiye merkezinde en az bir okul bulunmaktadır. Rüşdiye, İdadi Adana merkezinde bulunmaktadır. Rüştîye'ye kabul edilmek için öğrencilerin okuma-yazma bilmeleri gerekmektedir. Bu okulda eğitim dört yıl sürmekte olup, mezuniyet sınavından sonra öğrenciler İdadiye devam edebilmektedir. Osmanlı vilayetlerinin çoğunda bu iki üst eğitim kurumu bir arada bulunmamaktadır. Eğitim zorunlu değildir. Müslüman öğrencilerin (erkek ve kız birlikte) sayısı vilayet genelinde 1.500 ile 2.000 arasında değişmektedir.

Hristiyan okullarına dair tam bir istatistik bulunmamakla birlikte, her cemaat kendi çocuklarının eğitiminden sorumludur ve her biri, kiliseye bitişik erkek ve kız okullarına sahiptir. Adana'da: 2 Ermeni okulu (bir erkek, bir kız): 150-200

öğrenci, 2 Rum okulu (karma): 60-80 öğrenci, 1 Katolik erkek okulu (Cizvitler tarafından yönetilmekte, Türkçe ve Fransızca eğitimi verilmekte): 200 öğrenci, 1 Protestan okulu. Bu okulların yanı sıra, varlıklı aileler tarafından finanse edilen ve 60 civarında öğrenciye eğitim veren birkaç özel Ermeni ve Rum okulu daha bulunmaktadır. Mersin’de: 2 Rum okulu (bir erkek, bir kız): 50-60 öğrenci, 2 Ermeni okulu: toplam 40-60 öğrenci (Türkçe, Ermenice ve Fransızca öğretimi), 1 karma Arap okulu: 63 öğrenci, 1 Protestan okulu: 80-100 öğrenci (Amerikan Konsolosluğu karşısında güzel bir binada), 2 Latin Katolik okulu: biri erkekler için (35 öğrenci), diğeri Saint-Joseph Rahibeleri tarafından yönetilen kız okulu (35 öğrenci). Bu okul Katolik şapelin bahçesindeki özel bir binada yer almakta ve yatılı öğrenci kabul edecek şekilde donatılmıştır. Tarsus’ta: 3 okul (Rum ve Arap): 2 erkek, 1 kız, 2 küçük Ermeni okulu, 1 Katolik ve 1 Protestan okulu, Sis (Kozan): Yaklaşık 500 öğrencinin devam ettiği 3 karma Ermeni okulu bulunmaktadır. Haçin (Saimbeyli): 2 Ermeni okulu: 200 öğrenci, 1 Protestan okulu: yaklaşık 30 öğrenci eğitim görmektedir.

Okul Türü	Sayısı	Öğrenci Sayısı
Müslüman (3 seviye)	-	2.000
Ermeni	13	1.200
Rum ve Arap	10	303
Katolik	4	220
Protestan	4	200

2.3. Ziraat

Adana vilayetinin toprağı genel olarak verimlidir ve ürün çeşitliliğı oldukça zengindir. Silifke ile Sis arasında uzanan ovada hem ılıman hem de sıcak iklim bitkileri yetiştirken, dağlık bölgelerde ise soğuk iklim bitkileri gözlemlenir. Ova kesiminde başlıca tarım ürünleri: Buğday, arpa, çavdar, yulaf, susam, mısır, pamuk, pirinç, haşhaş, üzüm, Portakal, limon, şeker kamışı, keçiboynuzu, yağlı tohumlar, Çeşitli sebzeler ve bostan ürünleri (karpuz, kavun), dağlık kesimde ise: Kiraz, elma, armut, şeftali, ceviz gibi meyve ağaçları yetiştir. Tarım genellikle ilkel yöntemlerle yapılmakta, modern tarım aletleri pek kullanılmamaktadır. Daha özenli tarımla, kahve ve haşhaş üretimi daha da artırılabilir. Pamuk Mart ayında ekilir, Eylül ayında hasat edilir. Verimi 1’e 5 ile 1’e 100 arasında değişmektedir.

Cuinet, tarımın gelişmemesinin ayrıntıları üzerinde durmuş, konu ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmıştır. Tarımın gelişmemesinin temel nedenlerinden biri, köylüyü ezen tefecilik sistemidir. Kırsal halk, geleceğe dair plan yapmamakta ve tohumluk ayırmamaktadır. Bu nedenle her yıl ekim zamanı geldiğinde, çiftçiler Yunan tüccarlardan 4 aylık %15-20 faizle borç almak zorunda kalır. Bu tüccarlar

aynı zamanda bankacılık işleri de yapar. Bu borçlar, gelecekteki hasat ürünleri üzerinden karşılanır; ancak bu ürünler, ortalama değerlerinin %15 altında hesaplanır. Borç ödenemezse, yetkililer araziye borç verene temlik eder. Böylece çiftçi, toprağını kaybeder. Bu uygulama özellikle Mersin, Adana ve Tarsus çevresinde yaygındır ve bugün bu çevrelerdeki tarım arazilerinin çoğu, şehirli tüccarların eline geçmiştir. Bu sorunu çözmek amacıyla kurulan Minafi-i Sandığı²⁴, çiftçiye %9 faizle 3 aylık borç vermektedir. Ancak çok sayıda bürokratik işlem, kefil, belge ve garantiler istenmesi, çiftçilerin bu kaynağa ulaşmasını neredeyse imkânsız kılmaktadır. Anadolu köylüsü, bu karmaşık işlemlerden korkmakta, Bürokratik yapıdan şüphelenmekte, Usulsüzlük korkusuyla resmî kurumlara gitmek istememektedir. Öte yandan, tefeciler, köylüyle doğrudan ilişki kurarak, resmî evrak istemeden ve dostane bir hava içinde borç vererek onların güvenini kazanmaktadır. Dahası, tefeciler borçlarını öyle bir düzen içinde kurarlar ki, çiftçinin borcu hiçbir zaman tamamen bitmez. Tarım kasaları, kırsal nüfusun alışkanlıklarına daha uygun hale getirilmedikçe, bu tür kurumların gerçek fayda sağlaması mümkün olmayacaktır. Adana'da Ekim 1888'de, Ticaret ve Ziraat Nezareti bünyesinde Ziraat Bankası kurulmuştur. Bu banka, geçici nitelikteki tarım sandıkları yerine, kalıcı ve kurumsal bir yapı olma amacıyla tesis edilmiştir. Bankanın sermayesi: Eski sandıklarda toplanan fonlar (1886'ya kadar), bu sandıkların alacakları, Aşar vergisinin %9'u ve Faiz gelirleri olmuştur.²⁵

2.4. Ulaşım

Adana ovasında bazı iyi bakımlı yollar mevcuttur: Mersin-Tarsus- Adana, Adana-Sis- Misis yolu, Mersin- Silifke yolu, Gülek Boğazı yolu, Tarsus'un 5 km güneyinden geçerek Suriye Kapıları'ndan Konya vilayetine ulaşır, Silifke-Mut-Ermenek güzergâhında da neredeyse tamamlanmış bir yol vardır. Bunlar haricindeki yollar ise patika düzeyindedir ve yük hayvanlarının geçmesi bile zordur.

Adana vilayetinde, her bir sancağa göre ayrıntıları verilmekle birlikte, toplam 91.268 kişi yol yapımı ve bakımı işlerinde çalışmaktadır. Ocak 1883'te, Mersin ile Adana arasında demiryolu inşası ve işletimi için Mehmed Nahid Bey ve Costaki Theodoridi adlı kişilere 99 yıllık bir imtiyaz verilmiştir. Bu şahıslar

²⁴ “Eytam ve Menafi Sandıkları da dönemin dâhilî iktisadî müesseseleridir. Mithat Paşa'nın gayretleri ile kurulan ve örnek uygulamaları olan Menafi Sandıkları 1888 yılında Ziraat Bankasına dönüştürüldü. Sandık bütün varlığı ile Ziraat Bankasına devredildi. 15 Ağustos 1888 tarihli nizamname ile kurulan Banka, Ticaret ve Ziraat Nezaretinin murakabesi altında çalışacak bir devlet müessesesi olacaktır. Bankanın itibarî sermayesi 10 milyon liradır”. Mustafa Öztürk, “Ana Hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin Ekonomisi II”, BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, C.4, 2022, s.15.

²⁵ Vital Cunnet, La Turquie D'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Lasie Mineur, Paris, 1892, s.3-34.

haklarını Baron Evain de Vandeuve'ye devretmiş, o da 165.000 sterlin sermayeli bir Osmanlı şirketi kurmuştur. Bu sermaye: 8.250 adet 20 sterlinlik hisseye bölünmüş, Ardından 100 sterlinlik tahviller çıkarılmış, Toplam nominal tutar 185.000 sterline yükseltilmiştir. Sermaye dağılımı yaklaşık olarak şu şekildedir: 2.500 hisse: Fransız sermayedarlar, 3.500: İngiliz yatırımcılar, 1.980: İstanbul sermayesi, 270: Mersin ve Adana'dan yerel yatırımcılar. Demiryolu 1886 Ağustos'unda işletmeye açılmıştır. 1887 kuraklığı, ardından gelen kıtlık ve hayvan ölümleri, Aralık 1887'deki sel felaketi, devam eden mahkeme süreçleri nedeniyle şirket büyük zorluklar yaşamıştır. 1890 yılında, Londra'daki yönetim istifa etmiş, yerini İstanbul merkezli yeni bir yönetime bırakmıştır. Bu yeni yönetim: İşletme masraflarını azaltmış, Düzen ve disiplin getirmiş, Altı ayda 6.000 sterlin borç ödemiştir. 1891'in ilk aylarında, gelirlerdeki artış sayesinde: Tahvil sahiplerine faiz ödemesi yapılması, Şirketin eski borçlarından kalan 9.500 sterlinin ödenmesi mümkün hale gelmiştir.

Yıl	Taşınan Yük (ton)	Gelir (Sterlin)	Yolcu Sayısı	Yolcu Geliri	Toplam Gelir
1889	20.772	5.927	27.804	3.343	9.270
1890	36.612	8.815	38.507	3.797	12.612
Toplam	57.384	14.742	66.311	7.140	21.882
Yıllık ortalama brüt gelir	10.941 sterlin (yaklaşık 273.500 frank)				
İşletme giderleri,	Brüt gelirin yaklaşık %40'ını oluşturur.				

Bütün taşımacılık genellikle deve sırtında yapılır. Ortalama taşıma ücreti, yaklaşık 200 kilogramlık bir yük için günlük 16–18 kuruştur (1 Osmanlı lirası=124 kuruş). Nehir taşımacılığı, ton başına 14-15 kuruş arasındadır. Ayrıca, öküz veya manda ile çekilen arabalar (araba) da kullanılır. Vilayet genelinde yaklaşık 3.000 araba faal durumdadır.

2.5. Limanlar, Koylar, Nehirler ve Akarsular

Bu vilayetin kıyılarında gerçek anlamda bir liman bulunmamaktadır; yalnızca bazı güvenli koylara (rade) rastlanır. İçel sancağında, Kilindria'da, küçük tonajlı gemiler için doğal bir liman bulunmaktadır. Taş-Ucu, oldukça geniş bir koydur; Cavalero burnu, Dana adası ve Lissan-el-Kabir burnu arasında yer alır ve Silifke şehrine, hatta Kilikya'nın bu bölgesine hizmet eder. Mersin koyu, çok geniştir ancak sığdır; bu nedenle gemiler kıyıdan bir milden fazla uzakta demirlemek zorundadır. Buna karşın, demirleme yeri oldukça güvenlidir ve gemiler tam koruma altındadır. Coğrafi konumu nedeniyle, Mersin doğal olarak Tarsus, Adana, Konya ve Sivas şehirlerinin limanı konumundadır. Her hafta, İstanbul veya Mısır'ın İskenderiye

limanlarına giden posta gemileri burada demirler; ayrıca Fransız Messageries Maritimes, Fabre Şirketi, Rus Şirketi, Osmanlı (Mahsusa) ve Hidivi şirketleri, İzmir merkezli Yunan ve İngiliz şirketlerinin bazı gemileri de düzenli olarak buraya uğrar. İskenderun Körfezi'nde, Ceyhan Nehri'nin ağzına yakın yerde, Yumurtalık adlı büyük ve doğal bir koy bulunur. Akdeniz kıyılarındaki en güzel ve güvenli koylardan biridir. En büyük tonajlı gemileri ve devasa filoları rahatlıkla barındırabilir. Ancak iç bölgelere ulaşımı sağlayacak yollar olmadığından, Youmourtalik ve Ayas köyleri gelişmemiştir; bu yüzden hiçbir posta veya ticaret gemisi burada duraklamaz. Yumurtalık koyunun, Samsun-Sivas demiryolu hattının doğal bitiş noktası yapılması planlanmaktadır. Bu hat, Sivas'tan başlayarak, Kayseri, Niğde ve Adana üzerinden geçerek Yumurtalık'a ulaşacaktır. Adana vilayeti birçok akıntıyla zenginleşmiş durumdadır. En önemli dört nehir, genel olarak kuzeydoğudan güneybatıya doğru akar:

Göksu (Calycadnus): Kaynağını Konya vilayetindeki Nefahi yakınlarından alır. İçel sancağını batıdan doğuya doğru geçerek, Ermenek, Mut ve Silifke üzerinden Lissan-el-Kabir yarımadası yakınında denize dökülür. Ulaşım yapılamaz, ancak birkaç altyapı çalışmasıyla sal taşımacılığına elverişli hale getirilebilir.

Tarsus Irmağı (Cydnus): Bulgar Dağı'ndan doğar, Nemrut yakınlarından geçer, Tarsus'u kat eder, sonra 25 kilometrelik bir yolculukla, Seyhan nehrinin ağzına yakın bir noktadan denize dökülür.

Seyhan (Sarrus): Kaynağını Sivas vilayetinden alır. Kozan ve Adana sancaklarından geçer, Adana kentini sular ve Karataş burnunun batısında denize ulaşır. Adana'dan denize kadar küçük teknelerle ulaşımaya uygundur. Başlıca kolları Kozan'ı sulayan Göksu ve Çakıt Deresi'dir.

Ceyhan (Pyramus): Sivas'taki Gümüş Dağı'ndan çıkar, Maraş ve Zeytun şehirlerinden geçer. Adana vilayetine Bulanık yakınlarından girer ve Kozan ile Cebel-i Bereket sancaklarının sınırını oluşturur. Semiramis Kalesi (Şamiran Kale) civarından Adana sancağına girer, Misis ve Bebeli üzerinden geçerek Youmourtalik Körfezi yakınında denize dökülür. Kolları: Sis Deresi, Karaçay, Domukçay. Bu nehir de küçük teknelerle sadece Misis'ten denize kadar seyrüsefere uygundur. Vilayet, ayrıca çok sayıda küçük akarsuyla da sulanır: İçel Sancağı: Selendi, Kalandran, Anamur, Bozyazı, Soğuksu, Lamas. Adana Sancağı: Alata, Mızıtlı (Liparis), Deli Su. Bu akarsular balık açısından zengindir; dağlık bölgelerde büyük alabalıklar yakalanır.

2.6. Sanayi ve Ticaret

Adana vilayetinde sanayi çok gelişmemiştir; neredeyse önemsiz düzeydedir. Üretim çoğunlukla yerel ihtiyacı karşılayacak seviyede kalmaktadır. Birkaç kalın kumaş, keçe, keten bezi, kilim adı verilen halılar ile birkaç tabakhane ve eyer

atölyesinden ibarettir. Buna rağmen, yakın zamanda Adana'da yünlü kumaşlar ve beze üretimi yapan bir fabrika kurulmuştur. Bu  r nler yüksek kalitededir ancak maliyetleri Avrupa'dan ithal benzer ürünlerin fiyatlarının altında değildir. Adana vilayeti, oldukça önemli bir ihracat ticareti yapmaktadır. Başlıca ihracat kalemleri: Tahıllar (sert ve yumuşak buğday vb.), yağlı tohumlar, boyama için kullanılan gall cevheri, y n, inşaat ve yakacak odunları, büyükbaş ve küçükbaş hayvan ve deridir. Adana pamuğu Avrupa'da çok ünlüdür.  pek böceği yetiştiriciliği de kaliteli ürünler vermektedir. Tahıllar, pamuk ve diğer ihracat ürünleri hemen hemen tamamen Mersin limanına yönlendirilir. Buradan gemiler Marsilya, Liverpool ve Trieste gibi limanlara gider. Odun ve hayvan ürünleri ise Suriye ve Mısır pazarlarına gönderilir. Adana vilayetine yapılan ithalat ise daha çok sanayi ürünleri ve tüketim mallarından oluşur: Hırdavat, Kumaşlar (Fransız ve İngiliz  retimi keten ve pamuklu kumaşlar), Rusya'dan petrol, şeker, Kahve, İngiliz ve Cenovalı pirinci, Manchester yapımı tekstil  r nleri, Mumlar ve benzeri ürünlerdir. Adana vilayetinin ihracat ve ithalat hareketleri Mersin kazasının ticaret hareketi ile büyük oranda temsil edilmektedir. Mersin, vilayetin ticaretinin üçte ikisinden fazlasını gerçekleştirir. 1890 yılı ihracat rakamları: Mersin Limanı için: 15,230,000 frank,  kincil limanlar için: 5,920,000 frank, Toplam ihracat: 21,150,000 frank.  thalat hacmi 1890 yılında 8,528,000 frank olarak gerçekleşmiştir.    bölge ve kıyıdaki diğer limanlar, yurt dışından gelen malları büyük ölçüde Mersin'den temin etmektedir. Ağrlık ve  l   Birimleri Okka: 1212 gram, Batman: 4 okka, Kantar: 200 okka, Kozan kantarı: 480 okka, Konstantinopolis kilesi genel ticarete kullanılırken, Taşucu (Tarsus) taşımacılığında ise Tarsus kilesi kullanılır; bu 8 Konstantinopolis kilesine eşittir.

Adana'daki tek işletilen tuzla, Seyhan ve Ceyhan nehirleri arasında neredeyse tamamen yer alır.    büyük g lden oluşur: Akt e Deniz, Hassan Dede, Bebeli. Bunlara ek olarak, iç kısımlara doğru uzanan pek çok bataklık ve çukur alan ile Ceyhan Nehri'nin ötesinde Mihli ve Midirli adında iki bataklık yer alır. Bu büyük g ller, hem denizden gelen suyla ( zellikle fırtınalı günlerde dalgaların oluşturduğu geçitlerden), hem de denizle bağlantılı kanallar yoluyla beslenirler. Bataklıklar ve lagünler ise ya bu g llerden ya da iki nehirden taşan suyla beslenmektedir. Bu tuzla (saline) alanının toplam yüzeyini kesin olarak belirlemek çok zordur çünkü hiç düzenli bir planı çıkarılmamıştır. Ancak,  retken kısmının yaklaşık 2,500 ile 3,000 hektar arasında olduğu tahmin edilmektedir. Tuz  retimi çok basit yöntemlerle yapılır: Tuz, mevsimin kuraklık derecesine bağlı olarak ya tüm g l yüzeyinde doğal olarak oluşur ve g l donmuş buz gibi geniş bir tabaka görünümüne bürünür ya da sadece g l n kenarlarında ya da çukurlarda kristalleşir. Tuzun yeterince kristalleştiği kanaatine varıldığında, bu durum çevredeki köylere ilan edilir. Kamu borçları dairesi görevlilerinin denetiminde, erkek, kadın ve çocuklar tuzu elle ya da kürekle toplarlar. Elde edilen tuzun her okkasına (yaklaşık 1,2 kg) 1 para ücret verilir. Toplanan tuz,

depolara götürülür ya da yerel olarak satılır. Yıllık ortalama tuz üretimi 2 ile 2,5 milyon kilogram arasında değişmektedir. Bu miktar, vilayetin doğu kısmındaki (Adana, Kozan ve Cebel-i Bereket) yerel tüketimi karşılamaya yeterlidir.

Mersin, Silifke ve Anamur gibi deniz kenarındaki şehirler ise tuz ihtiyacını Smirni (İzmir) yakınlarındaki Foça tuzlasından karşılamaktadır. Ancak, bu ortalama üretim kolaylıkla 7 hatta 8 milyon kilografa çıkarılabilir. Özellikle Aktçe-Deniz²⁶ gölünde yapılacak bazı çalışmalarla, burası hem en çok tuz üreten hem de en kaliteli tuzu veren yer olabilir. Bu gölün önüne bir iskele inşa edilirse, üretilen tuz deniz yoluyla kolaylıkla ihraç edilebilir. Adana tuzlası dışında, önemsiz miktarda ve işletilmemiş birkaç tuzlu bataklık ve tuzlu kaynaklar daha vardır. Silifke yarımadasında yıllık ortalama 25,000 kilogram tuz üreten küçük bir tuz bataklığı mevcuttur. Adana'ya yaklaşık 25 km mesafede, Tchakit-su²⁷ nehrinin (Çakıt Çayı) yakınında, su kaynayan birkaç doğal kuyu vardır. Bu kuyulardan çıkan su kaynatıldığında 100 litre suda 3-4 kilogram tuz elde edilebilmektedir. Feke (Kozan) kazasında, Sapandere köyü yakınlarında da birkaç tuzlu su kaynağı vardır.²⁸

Adana vilayetinin hükümete yıllık olarak ödenen vergi gelirleri genellikle 350,000 Türk Lirası civarındadır ve çoğu zaman bunu aşmaktadır. Ancak 1890 yılında yaşanan ciddi kuraklık nedeniyle vergi gelirleri sadece yaklaşık 258,000 Türk Lirası olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın içeriği şu şekildedir: Aşar (tarım ürünlerinden alınan vergi): 70,771 Türk Lirası, Doğrudan vergiler: 56,435 Türk Lirası, Askerlik muafiyeti vergisi (bedel-i askeriye): 10,626 Türk Lirası, Koyun, keçi ve diğer hayvanlar üzerinden alınan vergi: 66,512 Türk Lirası, Mahkeme gelirleri: 3,850 Türk Lirası, Gümrük gelirleri: 26,183 Türk Lirası, Tapu kayıt ücretleri: 1,191 Türk Lirası, Orman gelirleri: 8,802 Türk Lirası, Diğer gelirler: 13,929 Türk Lirası. Toplam: 258,299 Türk Lirası, yani yaklaşık 6,000,000 frank. 1886-1890 yılları arasında Vilayet Adana Yıllık İhracat Toplamları 1886 yılında 16.568.800, 1887 yılında 11.767.000, 1888 yılında 12.630.000, 1889 yılında 10.402.500, 1890 yılında 15.230.000 frank olmuştur.

SONUÇ

Vital Cuinet, gözlemleri ve istatistikî verileri ışığında 19. yüzyıl sonlarında Adana Vilayetinin Osmanlı taşra yapısı içerisinde gerek doğal kaynakları gerekse demografik ve toplumsal çeşitliliğiyle dikkat çeken çok katmanlı bir yapı olduğuna dikkat çekmiştir. Vilayetin fiziki coğrafyası; geniş dağlık alanlar, verimli ancak

²⁶ Aktçe-Deniz Gölü, Adana ilinin Karaisalı ilçesi sınırları içinde yer alan küçük ve doğal bir göldür. Aynı zamanda bölge halkı tarafından "Aktçedeniz" veya sadece "Deniz" olarak da adlandırılır.

²⁷ Çakıt Suyu olarak bilinen akarsuya karşılık gelir. Bu bölge, Adana'nın kuzeybatısında, özellikle Karaisalı ve çevresindeki coğrafyada önemli bir yer tutar.

²⁸ Vital Cuinet, La Turquie D'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de L'asie Mineur, Paris, 1892, s.3-34.

bataklıklarla çevrili ovalar ve iklimsel çeşitliliğiyle hem yerleşim hem de ekonomik faaliyetler üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Sıtma gibi çevresel hastalıklar ve ulaşım güçlükleri, bölgedeki kalkınma sürecini sekteye uğrattırken; buna karşılık Seyhan, Ceyhan ve Tarsus nehirlerinin suladığı alanlar, özellikle pamuk ve tütün gibi ticari ürünlerin üretiminde önemli bir potansiyel sunmuştur. Demografik yapı bakımından Adana Vilayeti, Osmanlı'nın çok farklı etnik yapı ve çok dinli toplumsal düzeninin bir yansıması olmuştur. Türkmenler, Çerkesler, Kürtler, Ermeniler, Rumlar, Araplar, Bohemyalılar, Maruniler, Katolikler, Protestanlar, Süryaniler ve az sayıda Fars ve Afgan gibi gruplar, kendi inanç sistemleri, yaşam tarzları ve ekonomik faaliyetleriyle bölgesel çeşitliliğe katkıda bulunmuştur. Göçebe ya da yarı-göçebe yaşayan grupların yerleşik hayata geçirilmesi yönündeki Osmanlı politikaları, sosyo-politik yapıyı dönüştüren önemli süreçler arasında yer almış; bu grupların tarım ve hayvancılık faaliyetleri vilayetin kırsal üretim deseni üzerinde etkili olmuştur.

Eğitim ve ticaret gibi alanlarda özellikle Hristiyan unsurların (Ermeniler, Rumlar, Protestanlar) daha görünür olması, bu toplulukların şehir merkezlerinde ekonomik ve kültürel açıdan belirleyici roller üstlendiğini göstermektedir. Buna karşın Müslüman okullarda eğitimin örgütlenmesi, Tanzimat sonrası merkezileşme ve toplumsal düzeni güçlendirme politikalarının taşra ölçeğindeki yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak köylüyü kuşatan tefecilik sistemi, tarımda modernleşmeyi engellemiş; devletin bu durumu düzeltmek için kurduğu Ziraat Bankası ve sandık gibi kurumlar ise bürokratik engeller nedeniyle istenen etkiyi yaratamamıştır. Ulaşım altyapısında ise 1886 yılında faaliyete geçen Mersin-Adana demiryolu projesi, vilayet için büyük bir gelişme olarak öne çıkmakla birlikte; doğal afetler, yönetim değişiklikleri ve sermaye sorunları nedeniyle sürdürülebilirliği zaman zaman kesintiye uğramıştır. Vilayet içi taşımacılık ise hâlen deve, öküz arabası ve sınırlı nehir taşımacılığı ile sağlanmaktadır. Sonuç olarak Cuinet'in ayrıntılı betimlemeleri ve verileri, Adana Vilayeti'nin 19. yüzyıl sonunda Osmanlı taşra sistemi içerisindeki konumunu coğrafi, demografik, toplumsal ve ekonomik boyutlarıyla bütüncül bir biçimde ortaya koymuştur. Bu çerçevede Cuinet'in çalışması, sadece bir coğrafi tanımlama değil, aynı zamanda geç Osmanlı döneminde taşra yönetiminin ve toplumsal çeşitliliğin anlaşılmasına yönelik önemli bir analitik kaynak niteliğinde olmuştur.²⁹

²⁹ Vital Cuinnet, *La Turquie D'asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Lasie Mineur*, Paris, 1892, s.3-34.

KAYNAKÇA

- Candeğer, Ümmügülsüm, “Cuinet’e Göre İçil (İçel) Sancağı”, Çukurova Tarihi Araştırmaları I, Haz. Şenay Atam, Ahmet Caner Çatal, İstanbul, Kriter Yayınları, 2022.
- Cuinnet, Vital, *La Turquie D’asie, Geographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnee de Lasie Mineur*, Paris, 1892.
- Çakmak, Yalçın, “Şemseddin Sâmî ve Vital Cuinet’in Çalışmalarında Erzincan” Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.9, S.1, 2020, s.23-37.
- Çam, Nusret, “Ramazanoğulları Beyliği Mimari Eserlerinden Adana Ulu Câmii”, İlahiyat Tetkikleri Dergisi, S.5, 1982, s.129-157.
- Dağ, Mustafa, “Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi Genel Sekreteri Fransız Gezgin Vital Cuinet’in Gözüyle Urfa Sancağı (1890)”, Gaziantep University Journal Of Social Sciences, S.23, 2024, s.195-220.
- Durukan, Murat, “Yeni Veriler Işığında Mallos, Magarsos ve Antiokheia Ad Pyramos Problemi”, OLBA, S. XXV, Mersin Üniversitesi Kilikya Arkeolojisini Araştırma Merkezi, 2017, s.333-380.
- Eken, Huriğül, “Çingenelerin Kültürel Doku Analizi”, RumeliDE Journal of Language and Literature Studies, S.40, 2024, s.426-440.
- Güven, Melek Sarı, “Vital Cuinet’e Göre 19. Yüzyıl’ın Son Çeyreğinde Kastamonu Vilayeti’nde Ulaşım ve Ticaret”, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, S.35, 2020, s.67-85.
- Kurt, Yılmaz, “1831 Yılında Adana Ermenileri (Adana Armenians In 1831)”, Tarihte Adana ve Çukurova, Editörler: Yılmaz Kurt, Fatih Sancar, C.2, Ankara, 2016, s.357-375.
- Mangaltepe, İsmail, XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Öztürk, Mustafa, “Ana Hatlarıyla Osmanlı Devleti’nin Ekonomisi II”, BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, C.4, 2022, s.1-20.
- Sansar, M. Fatih, “19. Yüzyılda Çukurova Türkmen Aşiretleri I: Cerid ve Tacirliler”, Studies of the Ottomon Domain, S.5, Ağustos 2013, s.1-16.
- Şahin, Gürsoy, “İngiliz Gezgin Edwin John Davis’in Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Adana ve Çevresi”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, C.2, Ocak 2016, s.60-77.
- Şimşek, Esmâ, “Türk Halk Kültüründe Yılan ve “Yılan Kale” (Ceyhan/Adana) Anlatıları Üzerine Değerlendirmeler”, Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, S.19, C.17, 2019, s.13-33.
- Toruk, Ferruh, “Korunması Gereken Bir Yerleşim: MİSİS”, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.5, S.3 Kasım 2021, s.707-737.

- Toruk, Feruh, “Fransız Gezgin Vital Cuinet’in Gözüyle Çankırı”, Belleten C. LXXIII, S. 46, 2009, s.721-738.
- Törelî, Türkmen, “Düyun-u Umumiye Genel Sekreteri Vital Cuinet’in 1891’de Malatya Sancağı Üzerine Tespitleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.22, S.2, 2020, s.763-769.
- Yanardağ, Ayşe, “Salnamelere Göre Erken Cumhuriyet Döneminde Adana (1925-1929)”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, C.9, Haziran 2020, s.14-39.
- Yörük, Saim, “Adana Şehrînin Tarihi Gelişimi (XVI-XVIII Yüzyıllar”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 21, S.3, 2012, s.287-308.

15. Bölüm

Modernleşen Bir Siyasal Kurumun Temelleri: II. Abdülhamid Dönemindeki Eğitim Politikaları

Mustafa Gökberk ERTAN¹

Özet

Bu araştırma, Osmanlı modernleşme sürecinin kritik bir evresi olan II. Abdülhamid dönemi (1876–1909) eğitim politikalarını, siyasal modernleşmenin bir aracı ve siyasal kurum inşasının bir parçası olarak ele almaktadır. II. Abdülhamid, merkezîyetçi bir devlet yapısı kurma yönünde attığı adımlarla birlikte eğitimi, hem toplumu disipline etmek hem de yeni bir yönetici ve sadık vatandaş kuşağı yaratmak amacıyla stratejik bir araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda eğitim kurumları, yalnızca bilgi aktaran yapılar değil, aynı zamanda siyasal otoritenin meşruiyetini yeniden üreten ve pekiştiren ideolojik aygıtlar haline gelmiştir.

II. Abdülhamid dönemindeki eğitim reformları, Batı modeli örnek alınarak yapılan Tanzimat reformlarının devamı olmakla birlikte, daha sistemli ve merkezi bir yapıya kavuşmuştur. Maarif Nezareti'nin güçlendirilmesi, ilköğretimin yaygınlaştırılması, idadi ve sultani düzeyinde okulların açılması, öğretmen okullarının kurulması ve Darülfünun'un yeniden faaliyete geçirilmesi bu dönemin temel atılımları arasında yer almaktadır. Bu süreçte eğitim müfredatları, Osmanlı-İslam kimliğini pekiştiren unsurlar etrafında yapılandırılmış, padişaha sadakati öne çıkaran bir ideolojik çerçeve benimsenmiştir.

Araştırma, siyasal modernleşme kuramları çerçevesinde, eğitim kurumlarının nasıl birer siyasal sosyalizasyon aracı haline geldiğini tartışmaktadır. Modern devletin ihtiyaç duyduğu bürokratik elitin yetiştirilmesinde eğitim sisteminin

¹ Araştırma Görevlisi, Kapadokya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, gokberk.ertan@kapadokya.edu.tr , 0000-0001-9484-4463

işlevselliği, merkezi otorite ile taşra arasında kurulan bağların güçlendirilmesinde okulların oynadığı rol ve sadık tebaa yaratma çabası, bu analizde öne çıkan temalar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle II. Abdülhamid dönemi eğitimi, Weberyen anlamda rasyonel-bürokratik bir siyasal yapının temellerini atan bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Ayrıca, bu çalışma, dönemin eğitim politikalarının aynı zamanda toplumsal tabakalaşma, kadın eğitimi ve azınlık okulları gibi alanlarda da nasıl bir düzenleme ve denetim aracı olarak kullanıldığını ele almaktadır. Kadınlara yönelik açılan rüştiye ve dârümuallimât okulları, toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten ve modernleşme ile gelenek arasında denge kurmaya çalışan çelişkili bir anlayışın izlerini taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Siyasal Kurumlar, Bürokrasi, Stratejik Yönetim, Türk Siyasal Hayatı, Modernleşme

Abstract

This study examines the educational policies of the reign of Abdülhamid II (1876–1909), a critical phase in the Ottoman modernization process, as a means of political modernization and part of the construction of political institutions. Abdulhamid II used education as a strategic tool to discipline society and create a new generation of administrators and loyal citizens, alongside his efforts to establish a centralized state structure. In this context, educational institutions became not only structures for imparting knowledge, but also ideological apparatuses that reproduced and reinforced the legitimacy of political authority.

The educational reforms of the Abdülhamid II period were a continuation of the Tanzimat reforms, which were modeled after the Western system, but they took on a more systematic and centralized structure. The strengthening of the Ministry of Education, the expansion of primary education, the opening of secondary and high schools, the establishment of teacher training colleges, and the reopening of Darülfünun were among the fundamental initiatives of this period. During this process, educational curricula were structured around elements that reinforced Ottoman-Islamic identity, and an ideological framework emphasizing loyalty to the sultan was adopted.

The study discusses how educational institutions became tools of political socialization within the framework of political modernization theories. The functionality of the education system in training the bureaucratic elite needed by the modern state, the role of schools in strengthening the ties between the central authority and the provinces, and the effort to create a loyal citizenry are among the themes highlighted in this analysis. In this respect, education during the reign of Abdülhamid II is evaluated as a tool that laid the foundations for a rational-bureaucratic political structure in the Weberian sense.

In addition, this study examines how the educational policies of the period were also used as a means of regulation and control in areas such as social stratification, women's education, and minority schools. The *rüştiye* and *dârülmuallimât* schools opened for women bear the traces of a contradictory understanding that sought to reproduce social gender roles and strike a balance between modernization and tradition.

Keywords: Political Institutions, Bureaucracy, Strategic Management, Turkish Political Life, Modernization

Giriş

Sultan 2. Abdülhamid gençliğinde dil ve tarih dersleri almış şehzadelik döneminde kişisel gelişimini sürekli arttırmıştır. Tanzimat dönemindeki modernleşmeyi devam ettirmiştir. Aklın ve bilmin Osmanlı Devletini kurtaracağını düşüncesi ile sultanlık döneminde Avrupa standartlarında modern okullar açmıştır. Tanzimat döneminde temelleri atılan birçok eğitim kurumunun tamamlanması bu döneme sirayet etmektedir. Rüştîyelerin sayısı bu dönemde dört yüz yirmi altıya ulaşmış ve Arnavutluk, Doğu Anadolu bölgeleri dışında yurdun her yerinde yaygınlık göstermiştir. (Akşin, 2019) 1848 yılında açılan Harbiye Mektepleri bu dönemde de sayıca artış göstererek modern Türkiye'nin batıya dönen yüzü olmuştur. Okumaya verilen önem bir yandan yazmaya da verilmiştir. Halk kütüphaneleri açılmış ülkedeki okuma yazma oranı arttırılmıştır. Döneminde 15 bin okul açılmış kendisi marifetperver olarak nitelendirilmiştir (Uğuz, 2019: 21)

İkinci Abdülhamid döneminin kendi içinde çelişen bazı yönleri bulunmaktadır. Modern okulların sayısının artmasının yanı sıra eğitimde din vurgusu arttırılmış edebiyat, ülkeler tarihi gibi dersler müfredatlardan çıkartılmıştır (Yavaş, 2018: 230). Bu dönemde padişaha yakınlığı ile bilinen daha az kültürlü alaylı askerlerden orduya katılım daha fazla olmuş bu konuda eğitime değil sadakate daha çok önem verilmiştir. Amerika'nın Ermenilerin ülkeden ayrılmalari ve bağımsızlıklarını elde etmeleri için misyoner okullari açması, İngilizlerin ve Rusların diğeri azınlıkların kopmasıyla ilgili sürekli yaptıkları propagandalar Sultan Abdülhamid'i eğitim alanında kontrolcü bir yapıya büründürmüştür. Yine de bu dönemde Sanayi –i Nefise Mektebi, Ticaret Mektebi gibi yeni yüksekokullar açılmıştır. Darülfünun Şahanede bölüm sayısı arttırılmış ve genişletilmiştir (Baytal, 2000: 30). Ülkedeki yabancı dil yeterliliği seviyeside bu dönemde artmıştır. Devletin ordusunun zayıf olması Sultanı Almanya'ya ve diğeri ülkelere kara ordu subayarını eğitime göndermeye itmıştır.

Mesleki ve teknik eğitime verilen önem artmış gayrimüslimlerin gerisinde kalan oğuz tebaasına bu konuda ilimler verilmiştir. Engelli çocukların eğitimine de önem veren Sultan, dilsizler okulu açmıştı (Totonji, 2019: 66). Diğeri bir yandan Darülacezede körler okulunu hayata geçirmiş ve engellilere eğitim fırsatı sağlamıştır. 2. Abdülhamid dönemindeki açılan "İstanbul Sağır ve Dilsiz Ama

Mektebi’’ modern Türkiye’nin oluşumunda engellilere yönelik eğitimde bir model oluşturmuştur.

Genç Osmanlıların ortaya çıktığı dönemde hükümdarlığını sürdüren Sultan Abdülhamid ülke sınırları içinde muhafazakar uluslararası politikada ise dengeli bir tutum sergilemiştir. Bu politikaları da ülkenin eğitim sistemine yansımıştır. Ülkede okuma yazma oranının artması, tıbbiyelerin ve hukuk okullarının gelişimi, istibdat yanlısı gazetelerin yanısıra muhalif gazetelerinde ortaya çıkması eğitimden alan ve eğitime veren bir yapı ortaya çıkarmıştır.

Araştırmada, II. Abdülhamid dönemindeki eğitim politikalarını siyasal modernleşme süreci bağlamında analiz edilmiş, eğitim kurumlarının Osmanlı’da merkezîyetçi ve bürokratik bir siyasal yapının inşasında nasıl bir işlev üstlendiğini ortaya konulmuştur. Araştırmada savunulan temel hipotez, bu dönemde geliştirilen eğitim politikalarının yalnızca pedagojik reformlar olmaktan öte, otoriter bir siyasal kültürün yeniden üretildiği ve sadakat temelli bir toplumsal yapının inşa edildiği araçlar olduğudur. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizini kullanılmıştır. Böylece, II. Abdülhamid’in eğitim politikalarının arka planında yatan siyasal ve ideolojik motivasyonlar bütüncül bir şekilde incelenmiştir.

1. Rüştîyelerin Modernleşmeye Etkisi

Osmanlı Devleti, yüzyıllarca Ulema sınıfı tarafından yönetilmiş yetersiz mekteplerle eğitim sürecine devam etmiştir. Eğitimde ilme ve bilme değil yüzyıllarca din adamlarına inanılmıştır. Pozitivizmle birlikte bu yapı yıkılmış eğitimde modernleşmeye gidilmiş, bu yapının önemli ayaklarından birini de rüştîyeler olmuştur. Rüştîye, Osmanlıda 1838’de eğitim vermeye başlamıştır. İkinci Abdülhamid döneminde ortaokul sayılan rüştîyeler Tanzimat Döneminde artış göstermiştir. 1858’de 3371 öğrenci ile 43 tane rüştîye mevcutken 1867’ de 7830 öğrenci ile 108, 1895 de 33.496 öğrenci ile 426 rüştîye görülmektedir (Akşin, 2019) Bu bağlamda Rüştîyelerin 23 yılda dört kat arttığını söylemek mümkündür. 1 Mart 1875’de Meclis-i Muvakkat-ı Maarif kurularak eğitimde yapılacak reformları planlayan lahiyalar hazırlanmıştır. 1869 Nizamnamesinin günün şartlarını

taşıyamadığı anlaşılmış ve 1881 yılından itibaren programın değiştirilmesi yönünde raporlar yazılmaya başlanmıştır. (Görür, 2015).

Osmanlı devletinde de rüştiyeler, Osmanlı'nın içinde bulunduğu dönemi yansıtan, talebelerinin ülkelerinin özelliklerini anlamayı ve dönemin ekonomik, sosyal,kültürel düzeyini öğrenmeye başladıkları yapılardır. İlköğretim sonrası mezun olan öğrencilerde görülen yetersizlik rüştiyelerin ortaya çıkmasındaki en büyük etkindir. Devletin ordusuna ve Devletin bürokrasisine aday yetiştirmek için Rüştiyeler açılmıştır. Bu dönem Rüştiye Mekteplerinde öğretmenlik yapacak Darülmualimin ve DarülMuallamet mezunu öğretmenlerin artış gösterdiği ve Rüştiye dersine girecek öğretmen yeterliliğinin sağlandığı bir zaman dilimini oluşturmaktadır.

Merkez illerde ve daha çok başkentte fazla sayıda olan rüştiyeler taşrada yaygınlık göstermiş Doğu Anadolu ve Arnavutluk dışında Osmanlı Devletinin her bölgesine yayılmıştır. Rüştiye seviyesinde eğitim veren gayrimüslim azınlık okulları bu dönemde oğuz boyundan gelen tebaaya oranla iki kat fazla sayıdadır. Rüştiye düzeyindeki 74 yabancı misyoner okulunda 6557 öğrenci okuduğu ve bunların tamamının gayrimüslim olduğu kabul edilmektedir (Gündüz, 2008: 277).O günün nüfus sayımında oğuz soyundan gelenlerin nüfusu gayrimüslimlerin iki katıyken rüştiyedeki öğrenci sayısındaki durum tam tersidir. Bu da eğitimde gelişme çabalarına rağmen yine de istenilen düzeye ulaşamadığını göstermektedir.

Tanzimat döneminde kadının eğitimi konusunda başlatılan olumlu girişimler özellikle 2. Abdülhamid döneminde büyük gelişme göstermiştir. Bu dönemde özel kız mekteplerinin sayısı artmış, okulların kalitesi yükselmiş ve taşrada kız okulları açılmıştır. Kızların okuma yazma oranının arttığını ve bu konuda hevesli oldukları görülmüştür. Sultan Abdülhamid dönemine gelindiğinde yurttan toplam 9 kız rüştiyesi 309 talebe bulunmaktadır. 1903 yılına gelindiğinde ise toplam kız öğrenci sayısı 1640'a ulaşmıştır. (Kurt, 2012). Okullarda kız öğrencilere benimsetilmek istenen değerler bilgi ve kültürlü olmaları, gelecek neslin yetişmesinde aktif rol oynamaları, iyi bir anne olmaları ve günlük hayata yönelik pratik becerilere sahip olmalarıdır (Akyüz, 2011: 16). Bu okullarda genellikle Din bilgisi, Osmanlıca, Tarih, Farsça, İmla gibi dersler okutulmaktadır. Kızlarında erkekler gibi eğitilmiş aynı

zamanda dönemin kültürüne göre hanımlara özgü iş olan terzilik, nakış dersleri verilmiştir.

Rüştiyelerin bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yıkılmaması için ihtiyacı olan simgeleri bolca kullandığını ve bunu hükümet eliyle yaptığı görülmektedir. Taşraya yayılan okulların hilafetin taşıyıcısı olduğu, eğitimle birlikte muhafazakarlığın açığa çıktığı görülmektedir (İgüs, 2016). Bu bağlamda hem modernleşmenin inşa edilmeye çalışıldığı hem de muhafazakarlığın sürdürülmek istendiği çıkarımı yapılabilir.

2. Engelliler İçin Yapılan Okulların Modernleşmeye Etkisi

Sultan Abdülhamid reformlarında engellilerin yaşam düzeylerinin artması için politikalar ürettiği görülmektedir. Sağır ve dilsizlere yönelik eğitim çalışmaları 1889 yılında başlamış Hamidiye Ticaret Mektebinin kurucusu Ferdinand Grati tarafından “Dilsiz Okulu” hayata geçirilmiştir. Ticaret Mektebinin bünyesinde eğitim veren kurum otuz talebeye hizmet vermiştir. Eğitimi ücretsiz olan okul, din gözetmeksizin her ırktan öğrenciyi kabul etmiştir. İlk senesinde 25-30 öğrenci ile eğitime başlamıştır. Okulun öğrenci sayısı daha sonraki yıllarda artmış ve bir sonraki sene 45 kişiye ulaşmıştır. Günümüzde kullanılan modern işaret dilinin temelleri bu dönemde atılmıştır. İşaret dili Avrupa'dan örnek alınmış Fransızca'dan küçük değişikliklerle Türkçe'ye uyarlanmıştır. Okulda işitme engellilerin eğitiminde kullanılan Avrupa'da oluşturulmuş olan Fransızca “parmak alfabesi, harflerin tek elle gösterilmesi esasına dayalı bu alfabe bugüne kadar belirlenen ilk parmak alfabesi yani Türk işaret dili olmuştur. (Günay ve Görür, 2013). Dilsizler okulunda Türkçe okuma ve yazma, Fransızca okuma-yazma, hüsn-ü hat (güzel yazı), coğrafya, il-mi hesap (muhasabe), dört işlem(matematik) dini ilimler (ilmihal, ahlak), jim nastik, alem-i eşya (eşya bilgisi) dersleri okutulmuştur.

Dilsiz Mektebi'nin İlk Talebeleri (Abdullah Frères, Aktaran Günay, 2016).

Dilsizler mektebinin açılmasından sonra maarif nazırı Münif Paşa'nın girişimleriyle aynı binada 17 mart 1891 yılında amâ mektebi açılmış ve bu binada aynı anda amâlara eğitim verilmiştir. Amâ mektebi açıldıktan sonra kaydolan öğrencilere, kabartma noktalardan oluşan harfler ile okuma ve musiki eğitimi verilmiştir. Okula olan talebin az olması sebebiyle bu eğitim kurumu sadece bir sene ayakta kalabilmiş ve kapanmıştır. 2.Abdülhamid ve kurmaylarının âmalar için çalışmaları devam etmiş 6 Ağustos 1902 tarihinde Brüksel'de âmâların durumunun nasıl iyileştirilebileceği ile alakalı yapılan kongreye Esad Bey temsilci olarak gönderilmiştir (Günay, 2016). Sonrasında Esad Bey Avrupa'dan ve kongreden destek sözü almış, Sultan Abdülhamid'i tekrardan amâ okulu açmak için ikna etmiş fakat 31 Mart İsyanı sonrası Sultan tahttan indirildiği için bu çalışma tamamlanamamıştır (Çavdar, 2011: 76).

Yabancı girişimcilerin açtığı misyoner okullarının yanı sıra bu girişimciler engellilere yönelikte okullar açmıştır. Bu dönemde Selanik'te özel bir sağır ve dilsiz mektebi açılmış, sekiz sene hizmet veren okul balkan savaşının getirdiği ekonomik bunalımla kapanmak zorunda kalmıştır. İzmir'de Albert Karmona tarafından açılan

sağır ve dilsizler okulu yine maddi yetersizliklerden dolayı kapanmıştır (İlkbaşıran ve Taşçı, 2012: 1771). Urfa’da yine bir Amerikan okulu olan Shattuck Amerikan Körler okulu faaliyet göstermiştir. Protestanların desteğiyle faaliyete geçen bu okulun öğrenci tabanını Ermeniler oluşturmuştur (Yücel, 2011: 73).

3. Yüksekokullar’ın Modernleşmeye Etkisi

Tanzimat Dönemi, Osmanlı’da yükseköğretim için doruk noktası olmuştur. Tanzimat Döneminde Darülfunun Şahane, Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Mülkiye-i Tıbbiye gibi modern yüksekokullar açılmış ve bu okullar, tanzimatın kendisini takip eden yıllarda gerek bina bakımından gerek okulların imkanları bakımından gerekse ders veren kadroları bakımından büyümüş ve gelişmiştir (Öztürk, 2025: 53).

Yine o dönemde açılan ve günümüze kadar eğitim veren bir kurum olan Galatasaray Sultanisi Tanzimat döneminde eğitimine başlamıştır. Şahanede günümüzde hizmet vermektedir ve bugünkü İstanbul Üniversitesi halini almıştır. Osmanlı’da tanzimat dönemindeki öğretmen eksikliklerinin farkında olan devlet adamları tarafından doğrudan öğretmen yetiştirmek için Darülmualimin (erkek öğretmen yetiştiren) ve Darülmualamat (kadın öğretmen yetiştiren) kurulmuştur. Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte başta Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok devlet modern ordulara geçmiş Osmanlı Devleti’de Mekteb-i Harbiye-i Şahaneyi açarak kara subayı yetiştirmeye başlamıştır (Vurgun, 2024: 189).

Klasik Osmanlı siyasi yapısına ve eğitim düzenine göre büyük değişiklikler getiren Tanzimat Dönemi’nin eğitim sistemi yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerini atmıştır. Namık Kemal, Şinasi, Ahmet Mithat efendi gibi Tanzimatın önde gelen şairleri yüksekokullarda okuyan öğrencilerin dünya görüşünü etkilemiştir.

Tanzimat döneminde açılan Darülmualimin ve Darülmualamat okulları bu dönemde sayıca artmıştır. Kapatılan Darülfunun Şahane 1900 yılında yeniden açılmış ve eğitimine devam etmiştir. Tıbbiye-i Şahane, Müderrishane-i Bahri Hümayun gibi değerli okullar büyütülmüş ve genişletilmiştir. 1883 yılında kurulan Hamidiye Ticaret Mektebinin devamı niteliğinde İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi hizmet vermeye başlamıştır. 1905 yılında beş ordu merkezinde açılmış

olan Edirne, Manastır, Erzincan , Şam ve Bağdat Harp okulları modern kara subayları yetiştirmek için açılmış dönemin şartları dolayısıyla kısa bir süre sonra kapatılmışlardır. 1902’de Şam veya Halep, İzmir, Bursa veya Bağdat’ta tıbbiyeler açılması kararlaştırılmıştır. Bu tıbbiyelerin başlıca amaçlarından birisi Beyrutta Fransızların ve Amerikalıların açtığı tıbbiyelere cevap vermek olduğu anlaşılmaktadır (Akşin, 2019). Neticesinde de Şam’da bir tıbbiye açılmıştır. Gerek avrupadaki eğitime gerekse Osmanlı Devleti içindeki yabancı yüksekokullarına yetişebilmek için gayret sarf edilmiştir.

Osmanlı’da yüksekokulların bu derece faal oluşu modernleşme açısından değerli olmakla birlikte erken Cumhuriyet döneminin birçok devlet adamı, bilim adamı, önemli tıpçıları ve kadın hareketlerinin önemli simaları bu okullardan eğitim alan kişilerdir. Ülkeye demokrasiyi ve hürriyeti getirecek olan aydın kesimin bu okullardan mezun olmuştur. Tanzimat döneminde açılan ve 2.Abdülhamid döneminde büyüyerek devam eden yüksekokullar yeni bir rejimin ve yeni bir düzenin temelini oluşturmaktadır. Harbiye Okullarının, Tıbbiye Şahanenin, Mühendishane-i Hümayunun bu oluşumda etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Harp Okulu öğrencisi Mustafa Kemal. (1899 – 1902)

4. Amerika Finanslı Misyoner Okulları Hakkında Değerlendirme Ve Modernleşmeye Etkisi

Bir dinin yayılması için birçok araçtan söz edilebilir. Ticaret, uluslararası anlaşmalar, çok kültürlülük, küreselleşme bu araçlara örnek olarak gösterilebilir. Eğitim ise siyasi ve dini faaliyetlere araç olan bir olgudur. Dini inancın başka bir ülkede yaygınlaştırılması için bugünün dünyasında sosyal medya en etkili yöntemlerden birisidir fakat 18. ve 19.yy da bunun propagandasını yapmanın en

uygun yolu din adamlarından istifade edilmesidir. Buradan hareketle misyonerliğin aslında dini yayma çabası olduğu ifade edilebilir. Bu hareket her dini kapsamakla birlikte en belirgin Hristiyanlıktır. Osmanlı Devletindeki oluşumda bu şekilde olgunluk kazanmıştır.

Osmanlı Devleti birçok kapsayan ve bu dinlere mensup insanların inançlarını özgürce yaşabildikleri ülkelerden birini oluşturmaktadır. Devletin güçlü olduğu dönemlerde zararsız olarak görülen gayrimüslim okulları kapalı bir cemaat şeklinde ilerlemiş devlet zayıfladıkça ayrılıkçı hareketlere yönelmeye başlamışlardır (Taşer, 2012: 442).

18.yy'ın ekonomik ve askeri çöküşünü yaşayan Osmanlı Devletinde Avrupanın yavaş yavaş başlayan Islahat direktifleri bu okulları daha rahat örgütlenen bir yapıya büründürmüştür. Tanzimatın modern yapısıda misyoner okulları için bulunmaz bir ortam haline gelmiştir.

Amerika'nın İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasından önce Osmanlı ile başlayan karşılıklı olumlu ilişkileri ve Osmanlı'nın Avrupa'ya tanıdığı imtiyazları Amerika bağımsızlığını kazandıktan sonra onlara da tanınması Amerikanın, Osmanlı Devleti üzerindeki misyoner yayılmacı politikasını tetikleyen bir unsur olmuştur. Amerikanın, Osmanlı Devleti'nde misyonerlik hareketleri ilk kez 1819'da Board tarafından başlatılmış ve 1824'de İstanbulda misyoner okulları açılmaya başlanmıştır (Cintosun, 2006).

2.Abdülhamit döneminde ülkedeki eğitim düzeyinin istenilen seviyede olmadığı bir gerçektir. 19.yy'ın başlarında faaliyete başlayan misyoner okulları Tanzimatla birlikte Anadolu'da da artmış ve tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır. Sultanın, Avrupa baskısını derinden hissettiği yıllarda bu okulları kapatmak gibi bir şans bulunmamaktadır (Pamir, 2022, 96).

İkinci Abdülhamidin en güçlü olduğu dönemde 1893 yılında Osmanlıdaki misyoner okul sayıları ise: 530 ilkokul seviyesinde, 80 ortaokul seviyesinde, ve 5 kolej şeklindedir. Okullarda görevini sürdüren misyoner sayısı 1317 iken bunun 223'ü Amerikalı'dır (Kılıç, 2006). Bu dönemlerde misyoner okullarında okuyan Ermeniler, Osmanlı devletinde önemli devlet kademelerinde yer almış İkinci Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet döneminin sembol isimleri haline gelmiştir.

Dönemin yerli okullarına göre daha önde olduğu kabul edilen misyoner okulları çağa ayak uydurma konusunda başarılıdır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Erken Cumhuriyet döneminde açılacak okullara örnek teşkil etmiştir. Misyoner okullarında kız öğrencilerinin eğitimine bizzat özen ve alaka gösterilmesi de yine modernleşme açısından önem arz etmektedir.

ST. Augustin Ruhban Okulu Öğrencileri, (Kadıköy) 1900 Yılı

Sonuç

I. Abdülhamid dönemi, Osmanlı modernleşme tarihinde yalnızca teknik ve idari reformların değil, aynı zamanda siyasal iktidarın kurumsallaşma sürecinin de derinleştiği bir evredir. Bu dönemde eğitim politikaları, yalnızca bireylerin bilgi ve beceri kazanmasını amaçlayan pedagojik uygulamalar değil, aynı zamanda merkezî otoritenin güçlendirilmesi, toplumsal kontrolün sağlanması ve sadakat temelli bir vatandaş profilinin inşası için stratejik araçlar olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, eğitim alanında gerçekleştirilen yapısal dönüşümler; özellikle rüştiyelerin

yaygınlaştırılması, idadilerin kurulması, Darülfünun'un yeniden açılması ve öğretmen okullarının teşkilatlanması; siyasal modernleşmenin eğitim kurumu eliyle gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Bu süreçte eğitim kurumları, yalnızca bilgi üretme ve aktarma işlevi değil; aynı zamanda bireyleri merkezî otoriteye bağlı ve itaatkâr yurttaşlar olarak şekillendirme işlevi de üstlenmiştir. Ders kitapları, müfredatlar ve öğretmenlerin denetimi gibi araçlarla eğitim içerikleri, devletin meşruiyetini pekiştirecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu durum, II. Abdülhamid'in eğitim politikalarının modernleşmeyi yalnızca Batılılaşma değil, aynı zamanda siyasal iktidarın tahkimiyi birlikte okuduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim aracılığıyla hem geleneksel yapının korunması hem de modern bürokratik sistemin temelleri atılmıştır.

Araştırma boyunca yapılan doküman analizi, dönemin maarif salnameleri, eğitim tüzükleri ve arşiv belgeleri üzerinden bu politikaların ideolojik altyapısını görünür kılmıştır. Bu belgelerden elde edilen veriler, eğitimdeki kurumsallaşmanın bireyi modern devletin nesnesi haline getiren bir süreçte evrildiğini göstermektedir. II. Abdülhamid'in eğitim politikaları, modernleşmenin otoriter yorumuna dayanan bir siyasal strateji üretmiş; böylece eğitim kurumu siyasal meşruiyetin yeniden üretiminde merkezi bir rol üstlenmiştir.

Sonuç olarak, II. Abdülhamid dönemi eğitim politikaları, Osmanlı siyasal modernleşmesinin yalnızca teknik değil, aynı zamanda ideolojik bir zeminde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, modern devletin kurumsallaşmasında eğitimin nasıl stratejik bir araç olarak kullanıldığını anlamak açısından yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda siyaset bilimi literatürü için de önemli katkılar sunmaktadır. Eğitim kurumlarının siyasal iktidarla kurduğu ilişkisinin, farklı dönemlerde ve rejimlerde nasıl biçimlendiğini karşılaştırmalı olarak ele alan gelecekteki çalışmalar için de bu dönemin dikkatle incelenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Türkiye Tarihi 4, ed. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, 2002, s. 297-382.
- Akyüz, Y. (2011). Osmanlı döneminden cumhuriyete geçilirken eğitim-öğretim alanında yaşanan dönüşümler. Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi, 1(2), 9-22.
- Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11(11), 23-32.
- Çavdar, N. (2011). Siyasi Denge Unsuru Olarak 31 Mart Vakası'nda Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti. History Studies, 3(1), 69-82.
- CİNTOSUN, M. (2006). Misyonerlik ve Harput'taki Amerikan Misyoner okulları üzerine sosyolojik bir araştırma/Missionary activity and sociological research on the American Missionary schools in Harput (Doctoral dissertation).
- Demir Görür, E. (2015). İNAS RÜŞDİYE MEKTEPLERİ: YANYA HAMİDİYE İNAS RÜŞTİYE MEKTEBİ ÖRNEĞİ. Journal of International Social Research, 8(36).
- Günay, R., & Görür, H. İ. (2013). Osmanlı Devleti'nde sağır, dilsiz ve a'mâ mektebi. Tarih Araştırmaları Dergisi, 32(53), 55-76.
- Özen, N., & Günday, R. (2018). II. Abdülhamid Dönemi'nde Engellilerin Eğitimi. Eskişehir Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Gençlik Dergisi, 2(1), 1-11.
- Gündüz, M. (2008). II. Abdülhamid Dönemi Eğitimi ve İdeolojisi Üzerine Tartışmalar. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, (12), 243-286.
- İlkbaşıran, D., & Taşçı, S. S. (2012). Ideology and language in the early republic: A history of deaf education in Turkey. In Proceedings of the International Symposium on Language and Communication: Research Trends and Challenges (ISLC)(1767-1777). Erzurum: Mega Press.
- Kılıç, R. (2006). Misyonerlik ve Türkiye'ye yönelik misyoner faaliyetleri. Türklük Bilimi Araştırmaları, (19), 327-342.
- Kurt, S. K. (2012). II. Abdülhamid Dönemi'nde Kız Rüşdiyeleri. Akademik Bakış Dergisi, 1(29), 3.

- ÖZTÜRK, A. E. TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI EĞİTİM ANLAYIŞI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI. Doç. Dr. Hadi BELGE Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN Dr. Öğr. Üyesi Keziban KILIÇ TOPAL, 5.
- Pamir, A. (2002). KAPİTÜLASYON KAVRAMI ve OSMANLI DEVLETİ'NE ETKİLERİ. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 51(2).
- Taşer, S. (2012). SİVAS'TA GAYRİMÜSLİM OKULLAR HAKKINDA TUTULAN RAPOR (1914). Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (48), 407-424.
- Totonjı, H. (2020). II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ EĞİTİM POLİTİKALARINDA ODAK VE AŞİRET MEKTEBİ. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(12), 63-72.
- Uğuz, S. (2019). II. Abdülhamid'in kapsayıcı eğitim politikasına bir örnek: Lazkiye Nusayrileri ve Hamidiye mektepleri. Current Research in Social Sciences, 5(1), 9-27.
- Vurgun, A. (2024). 19. YÜZYIL TÜRKİYE'SİNDE EĞİTİMDE MODERNLEŞME ATAĞI: II. MAHMUD VE TANZİMAT DÖNEMİNDE EĞİTİME BAKIŞ. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 13(37), 185-208.
- Yavaş, M. (2022). Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikasından Yansımalar: Arşiv Belgeleri Işığında Aşiret Mektebi ve Arnavut Öğrenciler. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (71), 227-246.
- Yücel, İ. (2011). Bir misyonerlik uygulamasının teorisi ve pratiği: urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914). Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 7(14), 65-86.

16. Bölüm

Formel Mantığın Normatif Rolü ve Doğal Dil Çıkarımları

Mustafa POLAT¹

3.03 Mantıksız olan hiçbir şeyi düşüneyiz, o zaman mantıksız düşünmemiz gerekirdi.

...

3.032 ‘Mantıkla çelişen’ bir şeyi dile ortaya koymak, yapılamayacak bir şeydir, tıpkı, geometride uzam yasalarıyla çelişen bir şekli yerlemleriyle ortaya koymak; ya da var olmayan bir noktanın yerlemlerini vermek gibi.
(Wittgenstein, *Tractatus*, ss.25-27)

Giriş

Ludwig Wittgenstein’in (1889-1951) erken döneminin başat eseri *Tractatus Logico-Philosophicus*’un temel tezine göre; mantık, dünya hakkındaki düşüncelerimizin sınırı ile bunların anlamlı şekilde dile getirilme imkânını oluşturur. Bu anlamda, mantık düşünce ve dil üzerinde güçlü bir ayrıcalığa sahiptir. Nitekim, dile gelen ‘anlamlı’ düşünce ve bununla resmedilen dünya mantıksal uzamda birbirine mantıksal ilişkilerle eklemlenir. Dahası mantığın bu ayrıcalıklı konumunda, mantık ve mantıksal ilişkiler; dil, düşünce ve dünya için kaçınılmazdır: Herhangi bir şeyin başka bir şey ile ilişkisi bu sınır dışında tahayyül edilemez ve dile getirilemez.

Mantık ve mantıksal ilişkiler- *Tractatus*’a göre- varlığın kumaşında ve böylece varlık alanını temsil eden dilin yapısında yerleşiktir². Dolayısıyla; dil, düşünce ve dünya arasında paylaşılan bu mantıksallık sayesinde “söylenabilir olanın düşünülebilir olanla” yapısal olarak aynı olduğu sonucu çıkar. (Grayling, 2008, s. 32). Özetle; mantık, dil-düşünce-dünya üçlüsünü tam kapsar; yine, mantık -*Tractatus*’a göre- dünyanın ontolojik durumuna ait düşüncelerimiz ve bunların dile getirilişinin belirleyen ayrıcalıklı bir konumdur.

Wittgenstein’in dil-düşünce-dünya arasında mantıksallık üzerinden kurduğu izomorfik vurgu, geçici olarak askıya alınır; Wittgenstein’in mantığın

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, mpmustafapolat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8745-3576.

² Metin boyunca ‘mantık’ terimi ile kastedilen genel formel mantık tasavvurudur; ancak mantık sadece formel dedüktif sistemleri içerir anlamda kullanılmamıştır. Nitekim, tartışmamızın doğası gereği induktif sistemler dahil farklı mantıksal sonuç ilişkilerini formalize eden sistemlerin ‘hakiki’ olmadığını varsaymak veya ima etmek hatalı olacaktır.

mahiyetine dair takındığı yalın tutum- yani mantığa, usun tüm veya bazı veçheleri üzerinde ayrıcalıklı bir yetkinlik atfedilmesi- felsefe tarihi içinde müstakil ve ayrıksı bir tutum sayılamaz. Aksine, mantığın mahiyetine dair genel bir tutumun güçlü bir yorumu sayılabilir. Mantığın us üzerinde herhangi bir türden (örn. epistemik, kategorik veya biçimsel) bir belirlenim yetkisi olduğunu varsayan görüşler Batı felsefe tarihi kadar eskidir; nitekim, Antikçağ Grek felsefesine baktığımızda, mantığın *logos* (us) kavramının biçimi olarak ele alındığını veya *logos*-mantık arasında bir tür araçsal belirlenim ilişkisi kurulduğunu gözlemleyebiliriz (Banas, 2003). Benzer şekilde, Orta çağ'da- özellikle— özellikle Aquinas ve Ockham'ın çalışmalarında — Tanrısal aklın izlerini taşıyan *ratio* düzeniyle özdeşleştirilen mantık, Kant'ın 'arı mantık' anlayışıyla beraber deneyimden bağımsız ve usun en genel yasalarının bilimi olarak temellendirilir (Kneale, W & Kneale, M, 1962).

Formel mantık dizgesi ile doğal dil arasındaki temsiliyet bağımlı doğrudan işaret ederek bu bağı temellendirmeye çalışan felsefi yaklaşımların en belirgin örneklerine ise *ideal dil felsefesi* geleneğinde rastlarız. Bu geleneğin temel iddiasına göre, dil ideal kullanımda mantıksaldır veya en azından dil mantıkla düzene sokulmalıdır. Nitekim, *Tractatus*'taki bazı temel fikirlerin hamisi olarak gösterebileceğimiz Gottlob Frege (1848-1925) için; mantık yasalarının “düşünülecek her şeye uzanması” gerekir çünkü “herhangi düşünme edimi için bunlar [mantık yasaları] nasıl düşünüleceğini salık veren en genel yasalardır” (1984, s.112). Dahası, Frege için, mantık tıpkı etik gibi “normatif bir bilim olarak karakterize edilebilir” (1979, s.128). Bu kabule göre, uslamlama süreçlerinin mantık ilkelerine uygunluğu onların asli ‘düzgünlük’ veya kabul edilebilirlik ölçütüdür. Dolayısıyla, bu ölçüte uygun olmayan bilişsel süreçler, yani temsili içerikler arasında gidimli mantıksal sonuç ilişkisi taşımayan süreçler, ‘düzgün’ sayılmaz çünkü tüm bunlar mantık dışıdır. Özetle, pek çok filozof açısından, formel mantık idealde veya saltık biçimde enformel uslamlama örneklerinin tamamı için geçerli bir dizgedir. Böylece, mantığın bir norm dizgesi olarak etki kapsamı, insan usunda tezahür eden tüm düşünce türetim süreçlerine genişletilerek yorumlanabilir.

Mantığın doğasına dair tartışmalarda, bu kanaat çoğu zaman yerleşik veya kendinde açık bir kabul olarak sorgulanmaksızın kendini bir şekilde göstermiştir. Kısaca; felsefedeki yaygın kanaate göre, mantık uslamlamaya (*reasoning*) sınır çizen ve değer biçen yönetici normlar dizgesidir. Mantığa atfedilen bu yönetsel ayrıcalık, şu şekilde formüleleştirilebilir: Mantık -idealde veya kendiliğinden- uslamlamayı şematik olarak yönetir. Bu standart kanaatin en genel yorumu, *yönetsel ayrıcalık tezi* (bundan böyle, kısaca *YT*) olarak adlandırılabilir. Bu tezin arkasındaki iki vurgu önemlidir: i) Mantık normatiftir; ii) Mantık önceliklidir.

Ne var ki; mantığa atfedilen böylesi geniş kapsamlı yönetsel bir rol ciddi eleştirilerle yüzleşecektir. Temelde, *YT*'nin bu tam-kapsayıcı okumasına dair iki ana eleştiri sunulabilir: i) Zihinsel işlem süreçlerinin kapsamı içinde her usamlama kipi veya türü mantıki anlamda *çıkarımsal* (*inferential*) değildir; ii) Bazı usamlamalar- örneğin, doğal çıkarımlar- formel mantık kuralları tarafından yönetiliyor olamaz. Bu iddialar izinde ise şu sonuca varmak mümkündür: *YT*, özellikle katı yorumları, tikel bir mantık nosyonu ile tikel bir 'usamlama' nosyonu altında sınırlandırılmıştır; böylece, bu neviden *YT* yorumları, bilişsel değer ve role sahip pek çok gidimli düşün sürecinin dizimsel yapısını mantıksal tahlilin dışında bırakır. Bu bağlamda, bu metin ilgili iddialar ekseninde *YT*'nin açıklayıcı gücünü sorgulayacaktır. Bu ilgi dahilinde, formel mantığın doğal çıkarımlar üzerinde neden normatif bir mutlakliyetinin olamayacağı, Gilbert Harman'ın (1984, 1986) argümanları üzerinden tartışılacaktır. Bu amaçla, metnin takip eden ilk iki bölümünde formel mantığın tanımsal sınırları irdelenerek mantık ve usamlama arasında varsayılan sözde ilişki *YT*'nin farklı okumaları üzerinden detaylıca açıklanacaktır. Devamında, doğal usamlama süreçlerinin mahiyetine ilişkin bazı felsefi temayüller ele alınacak; bu süreçlerin formel mantıksal çıkarımlardan hangi açılardan nasıl ayrıştığı ve bu ayrışmanın ne tür sonuçlar doğurduğu, özellikle Gilbert Harman'ın bu konudaki argümanları çerçevesinde tartışılacaktır.

1. Formel Mantık: 'Düzgün' Çıkarım Biçimlerinin Çalışması

Bilimde yerleşik herhangi bir disiplini bir diğer disiplinden ayırt eden başlangıç ölçütlerinden biri ilgili disiplinin hangi konuyu nasıl çalıştığı ise, mantığın mahiyetine dair şu kompakt tanım işleyen bir tanım olarak meşru görünebilir: Mantık, 'düzgün' (*correct*) usamlama/çıkarım biçimlerini şematik olarak çalışan disiplindir. Mantığın doğasına dair bu tanım çoğu zaman basma kalıplaşmış şekilde kabul edile gelmiş olsa dahi içerdiği kavramlara dair bir açılım getirilmeksizin mantığın bir disiplin olarak sınırları bulanıklaşacaktır. Diğer deyişle, mevcut tanımdaki ilgili kavramların nasıl yorumlandığına bağlı olarak mantığın birden çok anlamı olabilir- öyle ki, mantık, insan usunda herhangi bir ifadesel gösterimle temsil edilebilen herhangi bir bilişsel içeriğin bir başka bilişsel içeriği nasıl takip ettiğini açıklayan neden-sonuç ilkelerinin dizgesi olarak dahi yorumlanabilir. Zira, bu yoruma göre mantık disiplini- kastımızı aşarak- bir bilişsel kuram veya bilişsel ilkeler dizgesine dönüşecektir. Fakat, formel mantık, eğer ki *bona fide* müstakil bir disiplin ise, bu yaklaşım hatalı görünecektir. Bu doğrultuda, tartışmamızın doğal seyrinde, mantığın yöneldiği 'düzgün' usamlama biçimleriyle ne kastedildiği açıklanmalıdır. Çoğu zaman, özellikle mantık çalışmalarında, 'usamlama' ile 'çıkarım' arasında kategorik bir

fark sunulmuyor gibi görünür. Nitekim; mantığın ‘doğru’ usamlamaları çalıştığı iddiası ile mantığın ‘geçerli’ çıkarım biçimlerinin çalışması olduğu iddiası arasında çoğu zaman derin bir fark gözetilmez (Allan, 2006). Fakat, burada iki kavramı eşanlamli sayacaksa en azından mantıkta hangi anlamda kullanıldıklarını belirlemek mantığa atfedilen sözde yönetsel yetkinin sınırlarını anlamak için zaruridir.

Öncelikle, insan bilişselliği veriler arasındaki girdi-çıktı ilişkilerinden fazlasını kapsar; dahası, veriler arasındaki girdi-çıktı ilişkileri sadece *mantıksal sonuç* ilişkisi gibi mantıksal fonksiyonlar üzerinden okunamaz.³ İlk olarak, bazı bilişsel süreçler imgeleme, duygulanımla veya çağrışımlarla kotarılan zihinsel işlemler olabildiği gibi böylesi farklı türde zihinsel nesnelere sahip işlemlerin her bir örneği arasında statik gidimli, sıralı ve bilinç düzeyinde saptanabilir bir türetim ilişkisi olmayabilir. Usun bu işlem çeşitliliği karşısında, mantık daha ziyade tikel bir bilişsel işleve yani usun belirli bir edim türünün örnekleri olan usamlama/çıkarım edimlerine yönelir. Daha doğrudan bir ifadeyle, mantık perspektifinden; usamlama/çıkarım, bilişsel girdilerden bilişsel çıktıların (bilinç düzeyinde temsil edilebilir bir usulde) çıkarsanması sürecidir. Totolojik bir vurguyla söylenirse; bu süreç, gidimli bir mantıksal türetim ilişkisidir; dahası, bu türetim ilişkisinin girdi-çıktı verileri herhangi türden bilişsel içerikler olmaktan ziyade bunlar ilgili mantık dilinde kurallı bir tümce formunda temsil edilebilen mantıksal birimlerdir. Özetle, usamlama veya çıkarım, bilinç düzeyinde ve seçili dilde temsil edilebilir “verilerden sonuç çıkarma işlemidir”; daha teknik bir ifadeyle, bu mantıksal edim, ilgili sonuç çıkarma işlemini “dile getiren öncüller kümesi ($p_1, \dots, p_n$)” ile bir q “sonucundan oluşan” çıkarım dizisine karşılık gelir (Grünberg vd., 2003, s. 24). Bu işlem, gerekçe işlevi gören en az bir öncülden en az bir sonucun türetildiği gerekçelendirme veya kanıtlama edimi olarak da görülebilir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, bilişsel veriler ya da mantıksal birimler arasında kurulan çıkarım bağıntısının doğası ilgili mantık tasavvurunun *sözdizimi*, *anlambilgisi* veya *ispat teorisine* göre değişilebilir.⁴ Yani, ‘ideal’ bir örnekte belirli bir öncül kümesinin belirli bir sonucu nasıl ve neden takip ettiği sorusuna verilen yanıtlar; dizge göreli olabilir. Ancak, en azından *standart formel mantık*, asli bir dizge olarak varsayırsa verili öncüllerin sabit doğruluk değerleri olduğunu varsayabilir ve bu öncüllerin varsayılan doğruluk yorumlarını mantıksal sabitler (*doğruluk-koşulsal eklemler, niceleyiciler ve eşitlik gibi*

³ Takip eden ‘Formel Mantık ve Usamlama İlişkisi Üzerine’ bölümünde, buradaki mantıksal çıkarım tasavvuru YT üzerinden detaylı şekilde açıklanmaktadır. Bkz. ss.

⁴ *Sözdizim, anlambilgisi ve ispat teorisi*, bir mantık dizgesini teşkil eden üç analitik kategoridir. *Sözdizim*, bir dizgedeki formel singeler ve gramer kurallarına karşılık gelirken *anlambilgisi* ilgili singelerin içerikçe kurabileceği mantıksal ilişkiler ve bunlara dair kurallara karşılık gelir.

doğruluk değer fonksiyonları) üzerinden birbiriyle ilişkilendirebiliriz. Kısaca, çıkarım ilişkisi, en azından *standart formel mantık* örneğinde, öncülerle sonucun doğruluk değerleri arasında ve mantıksal sabitlere göre kurulan bir ilişkidir. Bu nedenden ki, şöyle bir örnek çıkarım $(p_1, \dots, p_n) \vdash q$ aynı zamanda şu şekilde $((p_1 \wedge p_2 \wedge \dots \wedge p_n) \rightarrow q)$ ifadesine dönüştürülebilir.

Mantığın yöneldiği bilişsel edimlerin neliğini böylesi bir çıkarım/uslamlama tasavvuru üzerinden tanımlasak dahi burada mantığın mahiyetine dair açıklamamız gereken birkaç husus daha olacaktır. Nitekim; mantık, sadece çıkarımları çalışmaz. Hatta, “bir akıl yürütmenin geçerli olmasını sağlayan argümanların yapısını inceler” (Haack, 1978, s. 5). Bu manada, bir argümanın mantıksal yapısı “ilgili önermelerin özgül içeriğinden soyutlandığı çıkarım kalıbıdır” (Etchemendy, 1990, s. 25). Dolayısıyla, böylesi bir tasavvur altında mantık tam olarak argümanların biçimsel düzgünlük şartların da şematize eder. Bu noktada, bir çıkarımın biçimi, ilgili çıkarımdaki çıkarım bağıntısında rolü olmayan içeriklerin soyutlanması sonrası erişilen şematik yapıdır. Bu ilgi doğrultusunda, çıkarım ilişkisini teşkil eden değer ve anlamın kendisi *düzgünlük* (*correctness*) ölçütünü de işaret eder. Daha açık olmak adına, evvela, mantıksal bir dizgenin *düzgünlük* vasfı ve buna ilişkin ilkeler, ilgili dizgenin içerdiği dizimsel kurallara ve anlambilgisel kabullere, yani dizgenin temel aksiyomlarına, bağlı olarak açıklanabilir. Mesela, *standart dedüktif mantıkta* anlambilgisi, ikili doğruluk değeri ve bunlara dair fonksiyonlardan -yani mantık eklemlerinin doğruluk katkılarına dair kurallardan- oluşurken tümceler arasında kurulan çıkarım ilişkisi bu tümcelerin tikel doğruluk yorumları arasında kurulan yine doğruluk koşulsal bir ilişkidir. Dolayısıyla, uslamlama biçimlerine dair ‘düzgünlük’ denetimi tikel çıkarım örneklerinden ziyade farklı tümcelerle mükerrer şekilde örneklenebilir, soyut ve genel çıkarım şemalarının denetimidir.

Nitekim; mantığın bu biçimselliğini vurgulayan *formel mantık* tasavvuru, “mantığın inceleme konusu olan *tutarlılık* ile *geçerliliğin*, mantıksal olmayan deyimlerin içeriğine değil de yalnız biçimine bağlı olduğunu” kabul eder (Grünberg vd., 2003, s.13). Böylece, formel mantık tasavvurunun işaret ettiği üzere; mantık, uslamlamaları anlambilgisel katkısı olmayan içeriklerinden soyutlayarak uslamlamaların yalnızca biçimsel yapılarını ilgilendiren genel çıkarım ilkelerini ortaya koyar. Formel mantık yaklaşımı dikkate alındığında, mantık ‘düzgün’ [*geçerli* (*valid*), *sağlam* (*sound*), *tutarlı* (*consistent*), *güçlü* vb.] çıkarımlara ait çıkarım örüntülerini şematik halde genelleştirilmiş biçimleriyle sunar. Dahası, çıkarımları teşkil eden önermeler meta-değişkenler ile sembolize edilen *konu-bağımsız* (*topic-neutral*) tümceler olarak sadece ama sadece doğruluk yorumları üzerinden birbirleriyle ilişkilendirilir. Burada, ‘düzgün’ uslamlama biçimlerini oluşturan ilkelerin dizgesi olarak kavranabilecek bu

neviden bir mantık nosyonuna dair işaret ettiğimiz genel karakteristikler şu şekilde sıralanabilir: i) “evrensellik”, ii) “konu-bağımsızlık”; iii) kategorik öncelik sırası (*precedence*); iv) “düzgü-koyuculuk” (*normativity*); v) “öзgönderimsizlik” (*non-self-referentiality*); vi) “doğruluk değerinin korunumu” (*truth-preservation*); vii) “biçimsellik” (*formality*); viii) “genellik” (*generality*); ix) “gayri-psikolojik”; x) formel gidimlilik (*discursiveness*); xi) “apriori olma” (*aprioricity*) (Makridis, 2022, ss.15-21). Mantığın nelliğini – ve böylece genel *mantıksallık* vasfını- betimleyen bu karakteristikler, ‘düzgün’ çıkarımlara dair genel özellikleri de yansıtacaktır.

Bu noktada yaygın felsefi pratik, doğal dildeki usamlama/ çıkarım örneklerini mantıksal tahlile dahil etme yönündedir. Bu yaygın eğilime göre, doğal dil önermelerinden sonuç türettiğimiz çıkarım serileri idealde veya pratikte mantıksal ilkelere ve çıkarım örüntülerine tabi olarak yorumlanır (Resnik,1985). Bu bağlamda, doğal dildeki önermelerle inşa edilen karar, ikna ve düşünce süreçlerini kapsayan gündelik dildeki usamlama örneklerinin hepsi veya belirli bir kısmı mantıksal biçimlerle şematize edilir. Mantık ile doğal dil arasında kurulan bu bağıntı, pek çok durumda kullanışlılık esasına dayanan bir gösterim pratiği olarak yorumlanabilir. Nitekim, şu tespit en azından bizim pedagojik pratiklerimiz için çok doğru görünmektedir:

“Doğal dildeki akıl yürütmelerin formel sistemlerde temsil edilmesi uygulaması, günlük akıl yürütme kalıplarını şematize etme yeteneğine dayanarak meşru görülen standart bir yöntemsel araçtır.” (Mancosu, 2005, s.65)

Dahası, günümüz sembolik mantık eğitiminde -pedagojik açıdan gösterim kolaylığı sağladığı için olsa bile- mantıksal çıkarım biçimleri ve ilgili dizgenin çıkarım ilkeleri doğal dil önermelerinin belirli örnekleri – mesela, geniş zamanlı bildirsel tümceler- üzerinden somutlaştırılır; böylece, enformel usamlama örneklerinin- anlambilgisel bir kayıp veya tutarsızlık olmaksızın- ilgili mantık dizgesine dizimsel olarak aktarılabilceği varsayılır. Fakat, doğal dil ile mantık arasındaki şematik temsil ilişkisine dair bu varsayım herhangi meşru bir dayanak olmaksızın keyfî bir gösterim pratiği olacaktır. Yani, enformel usamlamaların formel mantık dizgesinde temsil edilebilir oluşu ilkeli bir gerekçeye dayanmalıdır; diğer deyişle, mantığın tüm dilsel çıkarımlar için neden ve nasıl mutlak bir düzgünlük kıstası sunduğu da temellendirilmelidir. Field’in (2009) vurguladığı üzere, “İlkesel bir gerekçe olmaksızın enformel akıl yürütmelerin formel sistemlere dönüştürülmesi keyfiliğe yol açar ve mantığın normatif otorite [yönetmelik yetke] iddialarını zayıflatır” (s.102). Nitekim, tekil bir yorum altındaki

belirli bir bilişsel işlem türü olan uslamlamalar doğal dilde meşru olarak temsil edilebilir olacaksa o halde bizim gündelik dilde temsil edilebilen türetim örneklerimizin asli olarak mantıksal biçimde olduğunu iddia etmemiz gerekecektir. Aksi halde, hem formel mantık çok dar ve çok soyut bir uygulama alanına sahip olacaktır, hem de doğal dillerdeki türetim ilişkileri mantık üzerinden açıklanamayacaktır. Müteakip bölümde tartışılacağı üzere, *YT'de* içerildiği üzere yaygın kanaat, mantığın doğal dildeki uslamlamalarımızı da yönettiği iddiasıyla beraber doğal dillerle mantık arasındaki temsiliyet ilişkisini bu ekseninde temellendirir. Yani, yaygın kanaate göre, doğal dildeki veri türetim ilişkileri idealde mantıksal çıkarım biçimlerine indirgenebilir; böylece, doğal dilde temsil edilen türetim ilişkileri dahil olmak üzere mantık nasıl uslamlamamız gerektiğini belirler (Labukt, 2019, s. 351).

İlgili bölüm dahilindeki tartışmalardan hareketle, şu iddialarda bulunabilir: i) Mantık, ‘düzgün’ usamlama biçimlerini çalışır; ii) Usamlama, temsil edilebilir bilişsel veriler arasındaki gidimli türetim ilişkisidir; iii) Usamlama edimlerinin soyut seviyede genelleştirilmiş yapısal temsilleri mantıksal biçimlerdir; iv) Mantık, usamlama biçimlerinin düzgünlüğünü tahlil ve tayin eder; vi) Doğal dillerde temsil kazanan türetim ilişkileri, eğer hakiki çıkarımlarsa, idealde mantıksaldır.

2. Formel Mantığın Yönetsel Kapsamı Üzerine

İddia edildiği üzere, formel mantık, usamlama biçimleri için mantıksal ‘düzgünlük’ olanağını ve koşullarını şematik olarak imar ederken bunu *evrensel*, *konu-bağımsız*, *biçimsel*, *gidimli* ve *apriori* bir usulde gerçekleştiriyorsa; doğal olarak mantığa usamlamalarımız üzerinde etkin bir rol atfediliyordur. Diğer deyişle; idealde nasıl uslamlamamız gerektiği, mantıksal düzgünlük vasfı üzerinden belirleniyor gibi görünmektedir. Peki, mantıki düzgünlüğün tekil bir anlamında bu vafsa sahip olmayan bir usamlama yine de makul veya başka bir anlamda kabul edilebilir bir usamlama olamaz mı? Daha yalın bir ifadeyle, mantık hakikaten doğal dillerdeki tüm düşünce türetim süreçlerimiz üzerinde yönetsel bir ayrıcalığa sahip midir? Tüm bu iddialardan hareketle, mantığın us üzerindeki yönetsel rolüne dair *YT'nin*- katı bir yorumuna- varmak mümkündür: ‘Kabul edilebilir’ tüm usamlama usulleri veya kipleri mantığa tabidir ve böylece tüm usamlama kipleri idealde mantıksal usamlama biçimlerine indirgenebilir.

Bu nazarda, usamlama edimleri zihindeki girdilerin işlenerek (*computation*) yine benzer zihinsel çıktıların türetildiği süreçler olarak yorumlandığında buna uygun pek çok usamlama kipinin veya türünün olduğu da iddia edilebilir. Örneğin, imgeleme, duygulanımla veya çağrışımlarla kotarılan zihinsel işlemler olabildiği gibi zihinsel işlemlerin her bir örneği epistemik veya

psikolojik açıdan farklı içerikler ve özellikler taşıyor olabilir. Ancak, tam da bu yorum özelinde; mantığın tüm usamlama kipleri için yönetsel ilkeler sağladığına dair kabulün mantığa atfettiği tüm-kapsamlı etki gücü diğer usamlama kipleri üzerinden sorgulanabilir hale gelecektir. Bu noktada şu soru yöneltilebilir: Doğal dilde temsil edilebilen doğal usamlama biçimlerimizden herhangi biri (*enformel, eleştirel, yaratıcı, analojik, nomolojik, anlatsal [narrative]* ve benzeri usamlama kipleri) açık veya örtük şekilde hakikaten mantıksal mıdır veya bu kiplerin hepsi mantıksal olana gerçekten indirgenebilir mi?⁵

YT savunusu özelinde, bu soruya müspet ve kesin bir yanıt vermek güç görünmektedir; çünkü, bazı usamlama kiplerinin mantıksal usamlama örneklerine ait mantıksal özelliklerle (*konu-bağımsızlık, hiyerarşik ve formel gidimlilik, doğruluk-koşulsallık* gibi) uyuşmadığını hatta bunların formel mantığın bazı karakteristiklerine karşıt karakteristiklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Formel mantığın kapsamına dair bu makul şüpheyi, Susan Haack (1978) şu şekilde ifade eder:

“Formel mantık, içerikle değil, biçimle ilgilenir. Geçerliliği öncüllerin doğruluğunda değil, usamlamanın yapısında yatar. Fakat tam da bu soyutlama, gerçek yaşam usamlamalarını —ki bunlar dağınık, bağlama bağlı ve çoğu zaman pragmatik saiklerle yönetilen süreçlerdir— anlamak için yetersizdir.” (s.3)

Dahası, bu usamlama kiplerinin mantık altında incelenen usamlama tasavvuruna uygun olmadıkları dahi iddia edilebilir. Tam da bu noktada, eğer ki mantık ideal usamlamanın oluşturu ilkerinin dizgesi ise ve ideal usamlama yukarıdaki karakteristikler nazarında mantıksallık taşıyorsa, bu karakteristikleri dışlayan herhangi bir usamlama kipinin mantıksal olmadığı ve bu tür usamlama süreçlerinin mantık ilkerlerinden bağımsız yürütüldüğü sonucu çıkacaktır. Ayrıca, formel mantık ilkerinin usamlamalar üzerindeki yönetsel rolü kabul edilse dahi bu kabulü birden farklı usulde yorumlamak mümkün görünmektedir. İlk tahlilde; formel mantık ilkerinin ne anlamda yönetici ilker olduğuna yani formel ilkerin enformel süreçleri nasıl belirliyor olabileceğine dair yönetsellik iddiası iki farklı şekilde yorumlanabilir: Deskriptif veya normatif. İlkine göre, formel mantık nasıl akıl yürüttüğümüzü şematik olarak gösterir. Bu açıdan, örneğin doğal dillerdeki ‘doğru’ usamlama örnekleri formel mantığı (bilinçli veya değil) kendiliğinden takip eder; çünkü bu ‘düzgün’ usamlamanın olağan işleyişidir. Bu

⁵ Burada sunulan pek çok usamlama kipi – örneğin, fizik-yasasal/nomolojik (phusikôs), mantıksal (logikôs), analitik (analutikôs) usamlama kipleri- özünde Aristotelesçi ayrımlar olmakla beraber bu usamlama kiplerinin her biri farklı konular üzerine farklı bir tanıtlama yöntemine karşılık gelir (Zingano, 2017).

okuma, belirli bir bilişsel kapasitenin ve buna ilişkin sürecin belirtik veya örtük olarak doğal dil gösterimlerinde nasıl işlediğini betimler. İkinci okumada ise, formel mantık şematik olarak nasıl akıl yürütmemiz gerektiğini belirler. Frege'nin deyişiyle; mantık bir psikoloji kuramı değildir yani nasıl düşündüğümüzü değil nasıl düşünmemiz gerektiğini söyler (2008). Yani, formel mantık enformel usamlama için kabul edilebilirlik ölçütlerini sağlayan şematik bir değerlendirme aracıdır; doğal dillerdeki tüm 'doğru' çıkarım örnekleri formel mantığı- kendiliğinden veya değil- takip etmelidir.

Deskriptif ve normatif okuma olanaklarına ek olarak, mantık-usamlama ilişkisine dair mevzubahis tartışmada sıklıkla başvuru olan 'oluşturma', 'yönetme' veya 'belirleme' gibi ilişkilerin nasıl yorumlandığına bağlı olarak YT'ye dair iki yeni okuma daha sunmak olanaklıdır. Mantık-usamlama arasında kurulan yönetsel bağının katı yorumuna göre; mantık, tüm düzgün usamlamaları istisnasız yönetir. Neticesinde, mantık enformel usamlamaların tamamını kapsayan yasaların dizgesidir. Bu yorum gereği, eğer *birincil dereceden standart dedüktif mantığa* ait anlambilgisel ilkeler (ör. *Biçimsel geçerlilik*, *çelişmezlik ilkesi* ve benzeri) ve sözdizimsel kurallar asli mantıksal yasalarsa, o halde 'kabul edilebilir' usamlama örneklerinin tamamı bu yasalarca yönetilir veya yönetilmelidir. Daha önce vurgulandığı üzere; böylesi bir yorum, her usamlamanın tabi olacağı 'kabul edilebilirlik' ölçütünü mantıksallık ölçütüne indirgemekten başka bir şey değildir.

Katı yorumun aksine, mantık-usamlama ilişkisindeki bağın kapsamı daha ılımlı bir şekilde yorumlanabilir; buna göre, mantık tüm usamlama biçimleri üzerinde yönetsel bir ilintiye sahip olsa dahi mantık bunların sadece belirli veçhelerini veya niteliklerini yönetir. Diğer deyişle, mantık; herhangi bir 'kabul edilebilir' usamlamanın kabul edilebilirliğinin sadece tek bir boyutunu kısmi nazarda temellendirir. Böylesi bir ılımlı yorumun en belirgin temsilini H.P. Grice'ın *gündelik dil felsefesinde* görebiliriz. Bu yorum perspektifinden, eğer ideal dil filozoflarının savunduğu üzere enformel usamlama örneklerinin olağan çeşitliliği ve kapsamı mantıksal biçimlere indirgenirse, insan anlığı ve gündelik iletişimde rolü olan pek çok temsili içerik insan anlığının önemsiz çıktıları olarak değerlendirilecektir. Bu anlamda, Grice (1975) için, enformel çıkarımların iletişimsel ve psikolojik değerleri bu çıkarımların *edimbilgisel* veçheleri- dolayısıyla *edimbilgisel* yasalar (ör. Grice'ın *iş birliği ilkesi* gibi bir rasyonel iletişim maksimi)- üzerinden belirlenebilirken formel mantık en iyi ihtimalle bu çıkarımların yalnızca tek veçhesini -yani, *anlambilgisi* veçhesini- yönetir.⁶

⁶ *İş birliği ilkesi* (the cooperative principle) başarılı bir iletişim için gerekli rasyonel bir ilke olarak şunu söyler: "Katıldığım konuşma alışverişinde, katılımını, konuşmanın gerçekleştiği ortama ve konuşmanın yönü veya amacına uygun şekilde gerçekleştir" (Grice, 1975, s.45).

Mantığın usamlama edimlerimiz üzerindeki yönetsel rolünü kabul eden görüşler, ilgili rolün doğası ve kapsamı üzerine ayrışıyor olsa bile bu görüşlerin her biri formel mantık ile enformel usamlamalar arasında meşru bir tabiiyet ve temsiliyet ilişkisini kabul eder (Resnik, 1985; Mancosu, 2005). Bu bağlamda, enformel usamlama örnekleri, kılıgıda formel mantıksal çıkarımlar olarak formel dizgeleri üzerine haritalandırılabilir; ayrıca, enformel usamlama örneklerinin formel temsil edilebilirliği, sadece gösterim pratiği veya alışkanlığı olarak keyfi ve dayanaksız bir olanak değildir. Zira, mantık-usamlama arasında varsayılan bağıntıya göre, ilgili temsiliyet olanağı bizatihi formel usamlama örneklerinin- en azından idealde- mantıksal biçimde olmasında yatar. Bu düşünce izleğini neticesinde şu soru sorulabilir: Mantığın usamlama üzerindeki bu yönetsel rolü- deskriptif veya normatif; katı veya ılımlı, cüzi veya külli olarak- gerçekten meşru mudur?

Özellikle, ilgili iddianın katı yorumları altında bu soruya makul bir yanıt sunabilmek güçtür (MacFarlane, 2004, s. 457). En genel ve en basit tabirle, mantığın belirli bir anlamdaki bilişsel edim türü olan usamlamanın her örneğine ait her çıkarım biçimini şematik olarak içerdiğini savunmak ciddi bir aşırılık taşır; öyle ki, ya pek çok enformel usamlama örneği pratik faydasına ve anlamlı içeriğine rağmen mantıksal olmadığı için dışarıda kalacak ya da herhangi türde bir usamlama örneğine ait otonom türetim kuralları (yani, belirli bir düşüncenin neden belirli bir diğerini takip etmesi gerektiğine dair genel kurallar) formel mantıksal çıkarım kuralları olmadığı gerekçesiyle önemsizleştirilecektir. Örneğin, her tür usamlamanın biçimsel düzeyde mantıki tabiiyeti var ise, bu usamlama örneklerinin en azından *konu-bağımsız* iddialar arasında *hiyerarşik ve doğruluk-koşulsal* bir ilişki içinde *formel gidimli* genel bir gösterimde temsil edilebilmesi gerekmektedir. Ancak, doğal dillerde tezahür eden pek çok yaratıcı düşün sürecimiz ve yaratıcı usamlama edimlerimiz fenomenolojik açıdan bize mantıksal yasalardan türetiliyor veya yönetiliyor gibi görünmemektedir. Mesela, tikel bir pratik sorun çözme vakasını ele alalım. Sözelimi, uzunca bir süre tatile gitmek üzere olan bir x kişinin evindeki su tesisatında baskın riski yaratan bir kaçak oluşuyor ve x evini bu risk altında terk etmek istemiyor; x kişinin bu isteğini tatmin edebilecek çözümler x 'in sorun bağlamı içindeki pratik şartlarına ve kişisel tercihlerine bağlı olarak sınırsız sayıda olabilir: Tatilini iptal ederek evde kalmak, tatile giderek evi bir başkasına emanet etmek, tatil öncesi tesisat sorununu gidermek, tatil öncesi evini değiştirmek ve dahası. Eğer bu gibi durumlarda sınırsız sayıda çözüm türetme olanağı varsa, bu süreçler açık sonludur. Dahası x 'in sorunu gidermek için seçtiği bir çözüm yolunun işe yaramadığı ortaya çıkarsa (diyelim ki, x tatil öncesi evi için afet sigortası yaptırmak istedi ancak

sonradan sigortada vadedilen tazminat bedelini yeterli bulmadı) özgün amacını değiştirebilir veya yeni bir çözüm bulabilir.

Pratik sorun çözme vakasının dinamik ve akışkan doğasına ek olarak, burada dikkat edilmesi gereken husus x 'in usamlama sürecindeki düşünceleri doğruluk değerlerinden ziyade pratik karşılıklarına veya uygunluk değerlerine göre birbirini takip eder. Yine, yaratıcı usamlama süreçlerinde temsil içeriklerine sahip düşüncelerin nereden geldiği ve neyi takip ettiğine bakacak olursak “bu yeni fikirlerin sıklıkla müphem sezgilerden ve benzetimlerden” geldiğini görürüz; bu türden bilişsel ve çağrışımsal temsiller birbirini katı bir dizge içinde formel gidimlilik kurallarına tabi şekilde doğruluk-koşulsal bir ilişki içinde takip ediyor gibi görünmemektedir (Goldstein vd., 2010, s. 153). Mesela, Picasso yenilikçi bir yöntem seçmesi gerektiğine dair usamlamasında mantıksal bir usamlama ile karar vermiş olabilir hatta mevcut sanat dünyasındaki yöntemlerin bilgisini göz önünde bulundurarak hangi yöntemin neden yeni sayılmayacağını mantıkla usamlamış olabilir; ancak bu senaryoda dahi ilgili eserdeki yeniliği sağlayan tikel fikrin kendisini mantıkla usamlayarak bulmuş görünmemektedir. Mesela sanattaki temsiliyet ilişkisi özelinde temsil edilen şeyin tanınır olması gerektiğine dair bir varsayımı reddetmek mantıksal usamlama ile temsil edilebilir olsa bile bu varsayıma konu olan imgenin tezahürü mantıksal kurallardan türetilmiş görünmemektedir. Yine benzer örnek, melodi ile harmoni arasındaki farklar düşünülerek müzik eserleri üzerinden verilebilir; müzikte notaların ardışık sırası olan melodi harmoni kurallarına tabi şekilde tonal uyum veya uyumsuzluk ölçütlerine göre müzikal ifade kuralları altında temsil edilebilir olsa bile melodinin özgünlüğü ve değeri tamamıyla estetik bir içerik taşır. Bu örnek özelinde, şunu da vurgulamak gerekir ki mantıksal usamlama özellikle duyumsanabilir temsilleri olan ancak doğruluk-koşulsal bir katkısı olmayan tüm zihinsel süreçleri dışarıda bırakıyor gibi görünmektedir. Yani, mantığın sözde yönetsel rolünün kapsamı, mantıksal kurallarından aşkın temsili içerikleri olan ifade zihinsel süreçleri içermemektedir- ki bunun en bariz örneklerini sanatsal (görsel veya işitsel) düşlem ve bunun dilsel olmayan dışavurumlarında görmek mümkündür.

Bu noktada, mantığın yönetsel rolünün meşruluğu tartışmalı görünecektir. Yine de yukarıda verilmiş ilgili örneklerin özellikle dil-dışı temsilleri de içeren süreçler olması, ilgili usamlama edimine dair tanımı kabul eden *YT* savunucuları için güçlü bir karşıtlık oluşturmaz. Ne de olsa, bu örneklerin, bilinç düzeyinde temsil edilebilir bilişsel verilerin (önergelerin) arasında kurulan doğruluk-koşulsal üretim ilişkileri olmadığı iddia edilirse bu örnekler bilişsel tabiatları itibarıyla mantığın yönetsel yetkisi ile açıklanamayacak süreçler olacaktır. Bu bağlamda, doğal dillerde tezahür eden- görünürde doğruluk-

koşulsal ve gidimli- çıkarımların hala bir açıdan mantığa şematik olarak tabi olduğu iddia edilebilir. Fakat, bu neviden bir manevra da mantığın yönetsel rolünü temellendirmek için yeterli olmayabilir çünkü her ne kadar doğruluk-koşulsal ve gidimli olsalar bile doğal çıkarımların mantıksal bir tabiiyete ne ölçüde uygun olduğu sorgulanabilir.

Bu minvalde, *YT*'nin gerektirdiği bu tutuma karşı sunulan en yaygın itirazlardan biri, *doğal çıkarımların* -yani, doğal dillerde temsil edilen gidimli düşünce türetim süreçlerinin- formel mantıksal karakteristiklerle uzlaşmadığı yönündedir. Buna göre, doğal çıkarımlar; formel mantıksal usamlamaya ait karakteristiklerle bağdaşmaz. Diğer deyişle, doğal usamlama süreçleri; esnek, açık-sonlu, bağlamsal ve pragmatik 'uygunluk' değerleri taşıyan zihinsel çıktılarının türetildiği usamlama edimleri olarak karakterize edilebilir (Stenning, K. & Lambalgen, M. v., 2008). Bu nitelikleriyle beraber doğal dillerdeki çıkarım örnekleri; formel mantık kurallarını takip eden, formel gidimli, hiyerarşik, rijit ve doğruluk-koşulsal bir usamlama kipine -yani, mantıksal usamlamaya- indirgenemez gibi görünmektedir. Bu minvalde, Gilbert Harman'ın (1984,1986) *YT*'ye karşı sunduğu itirazlar incelemeye değer gözükmektedir.

3. Formel Mantık ve Doğal Dil Çıkarımları

Mantık, düzgün çıkarımların tamamını imar eden ve kapsayan bir yasalar şematığı ise o halde bu şemanın mutlak olması beklenir. En azından bu şema, her geçerli çıkarım biçiminin kaçınılmaz olarak ortaklaştığı kuralları teşkil eden bir dizge olmalıdır. O halde, geçerli hiçbir çıkarım biçimi bir diğer çıkarım biçiminden farklı nazarda veya ölçüde aynı şemanın veya başka bir şemanın kurallarını takip ediyor olamaz. Buna göre; aynı şemanın aynı mantık kanonunu takip etmek, geçerli çıkarım biçimleri için kaçınılmaz olmalıdır. Bu ortaklık, tüm geçerli çıkarım biçimlerinin paylaşması gereken temel kuralları ortaya koyacaktır; dolayısıyla, hangi usamlama biçiminde hangi düzgünlük kıstası kullanılırsa kullanılsın, hepsi aynı şemaya göre inşa edildiği için asli bir mantıksal düzgünlük ölçütü tüm geçerli çıkarımlarda ortaktır. Tam da bu noktada; *YT*'nin mantık-usamlama arasında varsaydığı bağıntı, mantık ve mantık yasalarının 'düzgün' usamlamalar için kaçınılmazlığı üzerinedir. Önceki bölümde sorulduğu üzere; mantık geçerli tüm usamlamalar için üstel normlar kanonu olarak kaçınılmaz sınırlar imar ediyor olsa bile, bu sınırların dışında kalan ama yine de mantıksallık dışında bir sistematiğe ve bilişsel değerlere sahip usamlama süreçleri yok mudur?

Bu soruyla ilgisi özelinde, doğal dillerde tezahür eden usamlama biçimleri ve doğal çıkarım örneklerine dair sezgilerimiz mantığın yönetsel etki alanına dair meşru şüpheler doğuracaktır. İlk olarak, eğer mantık yönetsel bir şema olarak

tüm geçerli çıkarım biçimleri için kaçınılmaz ise doğal dillerdeki gündelik usamlama örneklerimiz de biçimsel olarak bu şemayı takip ettiği sürece düzgün olacaktır. Ancak, doğal dildeki usamlama örnekleri, çıkarım sürecinin tamamını şekillendiren bağlamsal unsurlara—epistemik süjenin niyeti, bilgisi ve kastı gibi etmenlere—dinamik bir şekilde bağlı görünmektedir. Dahası, bu tür örnekler *mantıki geçerlilik* taşımasa dahi anlamsız veya yanlış çıkarımlar gibi görünmemektedir; en azından, bu neviden çıkarımlar- gerekçelerden hareketle ilerleyen akıl yürütme örnekleri olarak- bilişsel bir katma değere sahip görünmektedir.

Doğal dildeki çıkarımlarımız için mantığın uygun bir yönetsel şema olmayabileceğine dair iddiayı desteklemek adına, Gilbert Harman'ın (1984,1986) mantığın doğal usamlama süreçlerindeki düzgü-koyuculuğuna dair şüpheciliği ele alınabilir. Bu yaklaşım, mantığın en azından doğal usamlama örnekleri için uygun bir şema oluşturmadığını göstererek, onun bu bağlamlardaki yöntembilgisel kapsayıcılığını ve kaçınılmazlığını da sorgulanır hale getirecektir. Harman'ın argümanları neticesinde, şu sonuca varmak mümkün görünmektedir: Yönetsel bir şema olarak var olan mantık, bilişsel olarak değerli içerik ve hedeflere sahip çıkarımlarımızın pek çoğu için kullanışsız bir sistematiktir. İlgili tartışmayı temellendirmek için, Harman'ın (1984, 1986) formel mantık kurallarının doğal usamlama/çıkarım süreçleriyle ne derece alakalı olduğuna dair incelemelerine bakabiliriz.

Bu noktada, Harman (1984, 1986), doğal çıkarımlar ile mantık çıkarımları arasında bazı temel farkları serimleyerek mantık ilkelerinin doğal dillerdeki enformel çıkarımlar için doğrudan normatif bir şema sağlayamayacağını iddia eder. Ana iddiasını şu şekilde özetlemek mümkündür: “Temel mantık ilkelerini, [genel] çıkarım kuralları olarak düşünmek köklü bir hatadır” (Harman,1984, s.107). Diğer deyişle, Harman'a göre, formel mantık ilkeleri (*modus ponens*, *üçüncünün olanaksızlığı*, *özdeşlik ilkesi*, *çelişmezlik ilkesi* vb.) sadece idealize edilmiş formel dizgeler içindeki çıkarım biçimleri için uygundur; ancak, bağlamsal, bilişsel ve pragmatik veçhelere sahip doğal usamlama süreçleri formel dizgelere tabi olamaz. Bu nedenle de mantık doğal usamlama süreçlerine doğrudan normatif bir şema oluşturmaz. Bu doğrultuda, Harman, öncelikle formel mantık çıkarımları ile doğal usamlama süreçleri arasındaki uyumsuzluğu, bu iki çıkarım yapısının örtüşmeyen karakteristikleri üzerinden tanıtlamayı amaçlar. Ona göre, doğal usamlama süreçlerinin eyleyicisi epistemik süjeler, çıkarım vargılarını ve bunları destekleyen gerekçeleri samimi bir şekilde öne sürüyorsa hem bu gerekçeler ile vargıların meşruluğuna hem de bu vargıların ilgili gerekçeleri meşru şekilde takip ettiğine inanır. Bu açıdan, doğal usamlama süreçleri, Harman için, epistemik süjenin inançları arasında kurulan bilişsel bir

gerekçelendirme ilişkidir ve tam da bu nedenle formel mantık çıkarımlarından ayrışır. Örneğin; *modus ponens*, 'p ise q, $p \vdash q$ ' biçimindeki koşullu bir tasım olarak istisnasız şekilde geçerli bir çıkarım biçimidir; çünkü, 'p ise q' ve 'p' önermelerini doğru kılan bütün yorumlarda 'q' sonucu da doğrudur. Bu formel görünümde, doğruluk değerleri arasında kurulan *gerektilme* ilişkisi istisnasız veya mutlak bir bağıntı olsa da bu formel çıkarım biçimi doğal uslamlama süreçlerinde aynı istisnai güçte karşılık bulamayacaktır. Çünkü, epistemik süjelerin doğal çıkarımlarındaki gerekçelere, sonuca ve bunların arasındaki ilişkiye dair inançları olumsaldır ve kılışsal amaçlar taşır. Eğer *modus ponens* doğal uslamlama süreçlerine uyarlanırsa, bu biçim özünde "eğer biri p'ye inanıyorsa ve ayrıca 'eğer p ise q'ya inanıyorsa, o hâlde q'ya da inanır" gibi bir ifadede karşılık bulur; fakat, Harman'a göre bu doğal uslamlama biçiminde 'q' sonucuna varmak tamamen epistemik süjenin ilgili iddialar hakkındaki bilişsel tutumuna bağlı olarak vazgeçilebilir veya iptal edilebilir bir sonuç olacaktır (1984, ss.107-109). Örneğin, 'Eğer bugün 23 Nisan ise, bugün Türkiye'de resmî tatildir (p ise q), Bugün 23 Nisan'dır (p) $\vdash$ Bugün Türkiye'de resmî tatildir (q)' biçimindeki bir çıkarımda ilgili süje çıkarımının epistemik bağlamına veya yeni edindiği bilgilere göre sonuca veya önermelere dair epistemik tutumunu değiştirebilir. Eğer tarih konusunda yanlışlığına dair bir inanca varırsa veya resmî tatilin iptalini gerektiren idari bir karar alındığına inanırsa, bu çıkarım onun için kaçınılmaz olmayacaktır. Formel çıkarımların aksine doğal çıkarımlar revizyona açıktır.

Dahası, rasyonel bireylerin doğal çıkarımları, Harman için, kılışsal hedeflere ve sınırlara sahiptir. Onun tartıştığı üzere, mantık kuralları doğal çıkarımlarımızı önceleyip belirleseydi o zaman çıkarımlarımızı sadece doğruluk değerleri üzerinden öne sürerek doğruluk-koşulsal tüm sonuçları ve denklerini eş zamanlı bir şekilde bilmemiz ya da meşru şekilde öne sürebilmemiz gerekecekti. Bu bağlamda şu argümanı öne sürer:

"Bir kişi, sahip olduğu inançların tüm mantıksal sonuçlarına inanmakla mantıksal olarak yükümlü değildir. Böyle bir yükümlülük, imkânsız bir yük getirirdi. Bizler sınırlı varlıklarız. [...] Tüm sonuçları çıkarsama girişimi, dayanılmaz bir inanç yığını oluşturur ve inancı eyleme rehberlik eden bir araç olarak işlevsiz hale getirirdi. Bu yüzden, rasyonel süjeler bu tür bir dağınıklıktan kaçınmak zorundadır." (Harman, 1986, ss. 12-15).

Argümanı açıklamak adına bazı örnekler verilebilir. Sözelimi; 'p' gibi bir atomik ifade doğru ise o zaman doğruluk-koşulsal olarak 'q ise p', 'r ise p' ve 't ise p' gibi tüm ifadeleri de gerektirecektir. Yine, mantıksal açıdan, 'p ve q $\vdash$ p'

çıkarımı ile ‘p ve q, q veya r, r veya p $\vdash$ p’ çıkarımı doğruluk koşulsal değerlemede anlambilgisel olarak farksızdır. Harman’a göre, doğal çıkarım süreçlerinde böylesi bir olanağı meşru varsaymak doğal çıkarımların sınırsız sayıda ve amaçsız bilişsel işlem içermesini gerektirecektir ki bu absürt bir sonuç olacaktır. Ona göre, rasyonel bireylerin doğal akıl yürütme pratikleri bilişsel bir ekonomiye sahip olmalıdır. Çünkü, bu pratiklerde totolojik çıkarımları göz ardı edemiyorsak veya ilgili bir çıkarımda sunulu gerekçelerin tüm anlambilgisel denklerini de bu çıkarıma kısıtsız katabiliyorsak o halde doğal çıkarım pratiklerimiz gereksiz sonuçlara ve gerekçelerin enflasyonuna meşru şekilde izin verecektir. Nitekim; bu bağlamda Harman’ın sunduğu *dağınıklıkta sakınma ilkesine (clutter avoidance principle)* göre, gereksiz inançları tutmamak ve öne sürmemek rasyonel bir akıl yürütmenin temel ilkesidir (Harman, 1986, s.15). Böylece, rasyonel tutumu korumak adına, doğal çıkarım pratiklerimizde bilişsel yükü artıracak inançları çıkarmamız gerekir. O halde, meta-düzeyde normlar şematigi olarak ‘doğru’ mantık ve ilgili kuralları doğal çıkarımları bütünlüklü bir şekilde açıklayamaz; çünkü, bu neviden çıkarımlar epistemik süjelerin neye, nasıl, hangi bağlamda ve hangi pratik önceliklerle inandığı veya inanmadığına bağlı olarak değişkenlik gösteren süreçler olacaktır. Bu açıdan, eğer Harman doğal çıkarımların mahiyeti hakkında haklıysa, ‘doğru’ mantığın yöntembilimsel kapsamı ve inceleme alanı doğal çıkarım pratiklerimizi içeremez.

Bu sonuç gereği, eğer Harman’ın iddialarını doğru kabul edersek, doğal çıkarımlar mantıksal düzgünlük kapsamının dışında kalacaktır; çünkü, bu çıkarımlar mantık dizgesi ile şematize edilemeyen işlevsel özelliklere sahiptir. Eğer doğal usamlama süreçleri ile bu süreçlerin çıktıları olan doğal çıkarımlar gerçekten de- açık veya örtük /cüzi veya külli- herhangi bir formel mantık dizgesinin mantık ilkeleri ile işlemlenmiyorsa, mantığı tüm gidimli çıkarım süreçleri için oluşturuvcu ilkeler dizgesi olarak gören filozoflar doğal çıkarımların görünürdeki uyumsuzluğunu açıklamak zorunda kalacaktır. Aksi halde, usamlamaların oluşumunda veya kotarılmasında mantığa atfedilen etkin rol aşırı kısıtlı ve temelsiz görünecektir. Bu bağlamda, en azından doğal çıkarımların ‘doğru’ mantık sistemi dışında kalan başka bir sistematikte açıklanabilir bir çıkarım türü olduğunu kabul etmek zorunda kalacaktır. Özetlemek gerekirse, bu sorun karşısında YT savunucuları, ilk elden şu iki genel yanıt sunulabilir: i) Doğal çıkarımlar ile mantık arasında yönetsel bir bağıntı yoktur; ii) Doğal çıkarımların kısmi veya gizil bir şekilde yine de bir formel mantık dizgesi altında-standart dedüktif veya değıl- mantıksaldır.

İlk tarzda verilen yanıtlar, doğal çıkarımların mantık dışı olabileceğini kabul ederek bunun sonuçlarını benimser. Bu tarz yanıtlar, verili örnekler karşısında formel mantığın usamlama üzerindeki mutlak kapsayıcılığını revize etmek

yerine doğal çıkarımları usamlama örnekleri olarak görmemeyi tercih eder. Bunun sonucunda, doğal çıkarımların entelektüel, iletişimsel ve bilişsel faaliyetlerimizin tamamında tezahür eden usamlama süreçleri olduğunu kabul ettiğimizde, formel mantığın yönetsel kapsamı ve genel mantık araştırmalarımızın incelleme alanı ciddi anlamda kısıtlı görünecektir. Bu kısıtlılık bir başına *YT* için bir sorun teşkil etmiyor gibi görünse de bu *YT'nin* teorik açıklayıcılığı ve müstakil bir tez olarak gerekliliğine darbe vuracaktır. Çünkü, eğer formel mantığın yönetsel rolü sadece biçimsel ve belirli kurallara tabi bazı bilişsel türetim süreçleri için geçerliyse o halde *YT* ne usun mahiyetine dair ne de mantığın neden ideal bir düzgü olması gerektiğine dair önemli bir iddia da bulunmuyor olacaktır. Nitekim, geçerli çıkarım biçimleri için yönetsel çıkarım şeması olarak formel mantık, doğal çıkarımları dışarıda bırakıyorsa, o halde formel mantık sadece belirli formel özelliklere sahip lineer gidimli statik çıkarımlar için cebirsel bir şablon olabilir. Zira, formel mantık; dinamik, bağlam-görelî ve olumsal gidimli çıkarımları ve bu çıkarımların pratik hedeflerini açıklayamamaktadır. Kısaca, formel mantık yalnızca mekanik bir denetim şeması olarak kalır; dahası, doğal çıkarımlarımızın bilişsel değerlerini feda etmek pahasına onları neden bu şema altında idealize etmemiz gerektiği sorusu da yanıtsız kalır.

YT lehine verilecek ikinci tarzdaki yanıtlar ise daha çok mantığın usamlama süreçlerindeki rolüne dair mevzubahis standart kanaatin daha ılımlı bir yorumunu sunarak doğal usamlama ile mantıksal ilkeler arasında kısmî, örtük veya daha soyut bir seviyede bağdaşıklık kurmaya amaçlamaktadır. Burada savunulan ılımlı görüş şöylesi bir tez altında ifade edilebilir: enformel şekilde temsil edilen işlemsel zihin süreçlerinin her bir örneği için bu örneklerin kotarılmasında- en azından kısmî veya gizil şekilde- etkin rol oynayan en az bir mantıksal dizge vardır ve bu tikel dizgelerin kendileri son tahlilde biçimce mantıksaldır. Bu tarzdaki bir savununun eleştirilebilir yanı mantığın klasik tanımını da esneterek onu tikel ve bütünlüklü çıkarım kuralları dizgesi olmaktan uzaklaştırarak *mantıksal çoğulculuğu* (*logical pluralism*) varsayması gibi görünmektedir.⁷ Yani, bu tezin varsayımına göre her bir çıkarım dizgesi kendi çıkarım kuralları ve bunlara ait karakteristiklere sahiptir ve böylece her bir tikel usamlama örneği dizge görelî yasalar ve kurallar çokluğuna tabi şekilde kotarılır. Ancak; bu görüş, *mantıksal çoğulculuk* temellendirildiği sürece mantık(lar) ile usamlama

⁷ Kısaca açıklamak gerekirse, *mantıksal çoğulculuk* görüşü birden çok ve eş derecede düzgün mantık sistemi olduğu iddiasıdır. Bu görüşe göre, farklı bağlamlar — matematik, hukuk, etik, bilgisayar bilimi — farklı çıkarım anlayışları gerektirir dolayısıyla, farklı çıkarım tasavvurları da farklı mantık dizgelerini gerektirir. Daha fazlası için bkz. Beall & Restall (2006).

kiplerinin tamamı arasında bir bağdaşıklık kurmak için yeterli bir savunu olacaktır. Bu açıdan, *YT*'nin teorik yükünü artıracaktır.

Sonuç

Bu metinde, (formel) mantığın doğal uslamlama süreçleri üzerindeki yönetsel rolüne dair yaygın kanaatin, özellikle katı yorumlarında hem yönetsel hem de kavramsal açılardan sorunlu olduğu tartışılmıştır. *Yönetsel Ayrıcalık Tezi (YT)*, mantığın uslamlamalar üzerinde normatif ve öncelikli bir belirlenimi olduğunu varsayarken mantığın 'düzgün' uslamlamaları *evrensel, normatif ve mutlak* bir çıkarım şeması altında yönettiğini öne sürer. Halbuki, yaratıcı ve pratik uslamlama kiplerinin doğal dilde temsil edilen uygulamaları, bu varsayımla kati anlamda uzlaşıyor olamaz. Bu doğrultuda, Gilbert Harman'ın *YT*'ye dair eleştirileri değerlendirildiğinde, doğal çıkarımlar mantığın doğruluk-koşulsal ve biçimsel ilkeleriyle açıklanamayacak ölçüde psikolojik, bağlamsal ve pratik unsurları içerdiği görülecektir. Bu durum, hem mantığın yalnızca sınırlı türde çıkarım süreçlerine uygulanabilir olduğunu hem de doğal dillerdeki türetim süreçlerinin çok daha geniş bir sistematikte işlerlik kazandığını gösterir. Sonuç olarak, *YT*'nin kabulü neticesinde formel mantığa atfedilen us üzerindeki açıklayıcı güç, doğal uslamlama süreçlerinin çeşitliliği karşısında çok kısıtlı görünecektir. Bu nedenle, *YT* eğer geçer ve güçlü bir tez olaksa mantık-uslamlama arasında varsayılan ilişki yeniden değerlendirilmedir; öyle ki, *YT* savunucuları farklı uslamlama kiplerini yöneten farklı çıkarım sistematiklerini varsayarak çoğulcu bir mantık anlayışına bağlılık göstermelidir.

Kaynakça

- Allan, K. (2006). Inference: abduction, induction, deduction. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 5, 651- 654.
- Atkins, R. K. (2023). *Inference and Argument* (pp. 7–46). Oxford University Press.
- Banas, J. (2003). Aristotelian versus Stoic logic. *Filozofia* 58 (8):551-563
- Beall, J. C. & Restall, G. (2006). *Logical pluralism*. Oxford University Press.
- Etchemendy, J. (1990). *The concept of logical consequence*. Cambridge: Harvard University Press.
- Field, H. (2009). What is the normative role of logic? *Aristotelian Society Supplementary Volume* 83 (1), 251-268.
- Frege, G. (1979). *Posthumous writings* (ed. P. Long & R. M. White). Blackwell.
- Frege, G. (1984). *Collected papers on mathematics, logic and philosophy* (ed. B. McGuinness). Blackwell Publishing.
- Goldstein, L. et al. (2010). *Logic: Key concepts in philosophy*. Bloomsbury Publishing.
- Grayling, A.C. (2008). *Wittgenstein*. Altın Kitaplar.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole, & J. L. Morgan. (Eds.), *Syntax and semantics, Vol. 3, Speech acts* (pp. 41-58). New York: Academic Press.
- Grünberg, T. & Onart, A. (2003). *Mantık terimleri sözlüğü*. METU Press.
- Haack, S. (1978). *Philosophy of logics*. London: Cambridge University Press.
- Harman, G. (1984). Logic and reasoning, *Synthese*, 107-127.
- Harman, G. (1986). *Change in view: Principles of reasoning*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kneale, W. & Kneale, M. (1962). *The development of logic*. Clarendon Press.
- Labukt, I. (2019). Is logic distinctively normative? *Erkenntnis* 86 (4):1025-1043.
- MacFarlane, J. (2004). In what sense (if any) is logic normative for thought?. *Synthese*, 138(3), 453–477.
- Makridis, O. (2022). *Symbolic logic*. Springer.
- Mancosu, P. (2005). Visualization in logic and mathematics. In Paolo Mancosu, Klaus Froyen Jørgensen & S. A. Pedersen, *Visualization, explanation and reasoning styles in mathematics*. Springer
- Resnik, M. D. (1985). Logic: Normative or descriptive? The ethics of belief or a branch of psychology? *Philosophy of Science* 52 (2):221-238.
- Stenning, K. & Lambalgen, M. v. (2008). *Human reasoning and cognitive science*. Cambridge, MIT Press.
- Wittgenstein L. (1985). *Tractatus logico-philosophicus* (çev. O. Auroba). Metis Yayınları.
- Zingano, M. (2017). Ways of proving in Aristotle, *Reading Aristotle: Argument and Exposition*, 146, 7-49.

17. Bölüm

1260-61 / 1844-45 Temettüat Kayıtları Işığında Yalım Köyünün Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Rafet METİN¹

Öz

Temettüat Defterleri, 19. yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin en değerli kaynaklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Tanzimat dönemi reformlarının etkisiyle bu defterlerde vergi reformu konusu öncelikli bir mesele olarak ele alınmıştır. Devlet gelirlerinin denetim altına alınması, vergi sistemindeki aksaklıkların giderilmesi, vergi mükelleflerinin belirlenmesi ve bütçenin dengelenmesi gibi hedefler doğrultusunda ülke genelinde sayımlar yapılmıştır. Bu sayımlar sonucunda hazırlanan Temettüat Defterleri, vergilendirme sistemini adil hale getirerek halk üzerindeki vergi yükünü hafifletmeyi amaçlamış ve vergi dağılımında yaşanan adaletsizlikleri gidermeyi hedeflemiştir. Aynı zamanda bu kayıtlar, dönemin sosyo-ekonomik ve demografik yapısını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Kayıtlarda, çeşitli bölgelerde yaşayan halkın mal varlıkları, sahip oldukları mülkler, hayvanlar, arazi ve kişisel malları detaylı bir şekilde kaydedilmiş; bu sayede dönemin kırsal yaşamı, nüfus yapısı ve tarımsal ekonomisi hakkında önemli veriler elde edilmiştir. Temettüat Defterleri, aynı zamanda mükelleflerin adları, lakapları ve meslekleri hakkında da bilgi sunmaktadır. Bu bilgiler, dönemin ekonomik ve sosyal yapısına dair kapsamlı bir panorama sunmakta, Osmanlı toplumunun ekonomik faaliyetlerini anlamamıza imkân tanımaktadır. Bu çalışmada, Hicri 1260-1261 (Miladi 1844-1845) yıllarında Kalecik Kazasına bağlı olan Yalım köyünün sosyal ve ekonomik yapısı, 17095 numaralı Temettüat Defteri'nden faydalanılarak incelenmiştir. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, bu köyde yaşayan toplam 34 hane, geçimini ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır. Tarımsal faaliyetler arasında buğday, arpa ve pamuk üretimi öne çıkarken, hayvancılıkta ise daha çok küçükbaş ve büyükbaş hayvanlar ile yük ve binek hayvanları yetiştirilmektedir. Çalışmada, vergi mükellefi olan hane reislerinin tarım, hayvancılık ve diğer mesleki faaliyetlerinden elde ettikleri gelirler doğrultusunda ödedikleri vergi türleri tespit edilerek, köydeki vergi yükü analiz

¹ Bayburt Üniversite, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü,
Bayburt, Türkiye, Orcid: 0000-0002-2164-4994

edilmiştir. Bu sayede, köy halkının ekonomik yapısı ve vergi yükü arasındaki ilişki daha net bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Temettüat Defterleri, yalnızca vergi kayıtları açısından değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısını anlamamıza katkı sağlayan birincil kaynaklar arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yalım köyü, Temettüat Defteri, Ziraat, Mesleki Yapılanma.

Social and Economic Structure of Yalım Village in Light of 1260-61 / 1844-45 Temettüat Records

Abstract

The Temettüat documents represent a crucial resource for comprehending the social and economic history of the Ottoman Empire during the 19th century. With the implementation of Tanzimat era reforms, a comprehensive tax reform initiative was undertaken, resulting in systematic accounting practices aimed at controlling state revenue, addressing deficits within the tax system, identifying taxpayers, and achieving budgetary balance. These efforts culminated in establishing the Temettüat Registers, designed to alleviate the tax burden on citizens by instituting a fair tax collection system and rectifying injustices in tax distribution. These records not only chronicle the period's social, economic, and demographic conditions but also provide detailed accounts of individual assets, including property, livestock, land, and personal belongings. Consequently, this study offers valuable insights into contemporary rural life, population dynamics, and agricultural economics. The Temettüat Registers further contain pertinent information regarding the names, occupations, and statuses of taxpayers, thereby offering a comprehensive overview of the economic and social landscape of the Ottoman Empire. This investigation examines the social and economic structure of Yalım village, located within the Kalecik region, during the years 1260-1261 AH (1844-1845), utilizing Temettüat Register No. 17095. The records reveal that 34 households primarily sustain themselves through agricultural and livestock activities, with wheat, barley, and cotton identified as the principal crops. Additionally, sheep, cattle, and pack animals are predominant in the local pastoral economy. The study further analyzes the tax burden imposed on these households by categorizing the types of taxes on their income derived from agriculture, livestock, and other professional activities. This methodological approach aims to elucidate the relationship between the villagers' economic structure and their respective tax obligations, thereby contributing to a deeper understanding of the socio-economic dynamics within the Ottoman Empire during this transformative period.

Keywords: Yalım village, Temettüat Defteri, Agriculture, Professional Structuring.

Giriş

Temettü' kâr etmek anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Temettüat ise; kârlar, kazançlar anlamına gelmektedir.(Develioğlu,1996:1073). Temettuat, temettu' çoğulu olup; kâr etme, fayda görme, kazanç sağlama anlamındadır (Sami,1317:437). Tanzimat'a kadar değişik adlarla halktan alınan vergilerin yerine getirilen Temettü vergisinin kaydedildiği defterlere, “Temettuat Defterleri” adı verilmiştir (Kütükoğlu, 1995:395).

Bu defterlerin tutulması ,Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ele alınan, vergi reformunun zorunlu hale gelmesinden kaynaklanmıştır. Bu suretle devlet gelirlerinin kontrol altında tutulması, vergi konusundaki aksaklıkların giderilmesi, vergi mükelleflerinin tespit edilmesi ve bütçe dengesinin oluşturulması amacıyla ülke kapsamında sayımlar yapılmıştır. (Serin,1998:718).

Temettuat defterleri genel itibariyle bir bölgenin demografik yapısı, hane reisinin menkul ve gayr-i menkul kaynakları, yıllık kazancı, işletmelerin büyüklüğü, iş gücü ve ayrıntılı vergi yükü, kişilerin mesleği, yetiştirilen ziraî ürün ve hayvanlar ilticarî ve sınaî müesseseler hakkında bilgiler sunmaktadır (Özer,2000:596).

Tanzimat döneminde önceleri farklı isimler altında alınan vergiler tek bir isim altında toplanmak istenmiştir. Bunun için hane reislerinin gelirlerini tespit etmek amacı ile temettuat sayımları yapılmıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra 1840 yılında çıkarılan bir talimatname ile muhassıllar nezaretinde her mahalle ve köyde halkın isim ve lakabları, çiftçinin emlak ve arazisi ile hayvanlarının miktarı, esnaf ve tüccarın yıllık gelirlerinin kaydedildiği defterlerin tutulması emredilmiştir. 1842 yılında yapılan bir değişiklik ile muhassıllık kaldırılmış, kayıtların tutulmasında muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni ile köy imamı sorumlu tutulmuştur. Bazı defterlerin sonunda bunların mühürleri yer almaktadır (Kütükoğlu, 1995:395-398).

Muhassıllar ellerine verilen talimatı gittikleri yerlerde bütün memleket ileri gelenleri önünde okuyup, anlamını açıklayacak ve bundan sonra her yerde kurulan Muhassıllık Meclisi üyeleri ile birlikte; memleketin durumuna göre verginin tespit, tevzi ve peşin tahsilini yapacak, gerekli masraflar bu meblağdan yapılacak, artanı hazineye göndermekle mükellefler (Ortaylı,2000:33).

Temettuat Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Kamil Kepeci ve Maliyeden Müdevver Defterler tasnifi içerisinde yer almaktadır. Bu defterler 1988 yılında ayrı olarak tasnif edilmiş ve 17.747 tanesi araştırmaya açılmıştır . Defterlerin büyük kısmı 1260- 1261 (1844- 1845) tarihinde yapılan sayımlara aittir (Serin,1998:721).

Çalışmamızın ana kaynağını teşkil eden Temettuat Defterlerinden BOA, ML VRD.TMT. 16986 numarada kayıtlı “Kalecik kazasına tabi Yalım karyesinin sosyal ve ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Yalım köyünün nüfusu ile birlikte köyde kullanılan isimler, lakaplar, meslekî yapılanma, köyde yaşayan hane reislerinin tarım, hayvancılık ve meslek gelirleri ile birlikte ödemiş oldukları vergi çeşitleri tespit edilerek vergi yükleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.Yalım Köyü

1.1.Nüfus

Yalım Karyesinin nüfusu ile ilgili en eski bilgi 1521 tarihine ait bilgidir.1521 tarihinde Kalecik nahiyesine tabi bir köy olan Yalım’da 29 haneye karşılık gelen 145 nefer bulunmaktadır (Kankal, : 1993, 83). 16986 numaralı temettuat defterinde Kalecik kazasına tabi olan köyde tespit ettiğimiz kadarı ile 1845 yılında 76 haneye tekâbül eden 380 neferlik nüfusu söz konusudur. Günümüzde Kalecik’e bağlı bir mahalle konumunda olan Yalımın 2024 verilerine göre nüfusu 23 olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Yalım Karyesinde 1521-2023 Yıllarındaki Tahmini Nüfus

Yıllar	Tahmini nüfus
1521	145 nefer
1845	380 nefer
2024	23

1.2.Şahıs Adları ve Kullanılan Lakaplar

16986 numaralı temettuat defterinde hane reislerinin isimleri babalarının adları ve lakaplarıyla birlikte yazılmıştır.Bu nedenle köyde yaygın olarak kullanılan baba ve oğul isimlerini tespit etmek mümkün olmuştur.

Tablo 2:Yalım Karyesinde Kullanılan Şahıs İsimleri

İsim	Sayı	%
Ali	20	16.6
Mehmed	18	15
Ahmed	10	8.3
Hasan	8	6.6
Osman	7	5.8
Mehmed	6	5
İsmail	5	4.16
Halil	3	2.5
Mahmud	3	2.5
Cemal	3	2.5
İbrahim	3	2.5
Numan	3	2.5
Süleyman	3	2.5
Resul	2	1.6
Musa	2	1.6
Veli	2	1.6
Aşır	1	0.8
Hacı	1	0.8
Hüda	1	0.8
Penbe	1	0.8
Duhan	1	0.8
Ömer	1	0.8
Feridun	1	0.8
Arife	1	0.8
İbiş	1	0.8
Karaca	1	0.8
Mennan	1	0.8
Şaban	1	0.8
Koçu	1	0.8
Haydar	1	0.8
Kadir	1	0.8
Seyyid	1	0.8
İdris	1	0.8
Himmet	1	0.8
Sefer	1	0.8
Bekir	1	0.8
Medine	1	0.8
Kumru	1	0.8
Toplam	120	

Tablo 2’de yer alan verilerden anlaşıldığı üzere Yalım karyesindeki vergi nüfusunun tamamı erkektir.

İsimleri incelediğimizde Peygamber ve onun ehl-i beyti başta olmak üzere daha çok Arapça kökenli isimlerin olduğu görülmektedir. Birinci sırada % 16.6 ile Ali ismi gelmektedir. Onu % 15 ile Mehmed ve % 8.3 ile Ahmed izlemektedir. Tabloda zikredilen isimler arasında bazı hanelerde babaların vefatından sonra annelerin isimleri ön plana geçmiştir. Bu isimler arasında Arife, Medine, Kumru isimleri yer almaktadır.

1.3.Yalım Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Yalım'da hane reislerinin toplumda tanınmasını sağlayan aile ve sülale adlarının bazıları Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3:Yalım Karyesinde Kullanılan Lakaplar

Hatip oğlu Ali	Sarı Ali oğlu Süleyman	Kör Ali oğlu Ali
Kara Fakı oğlu Ali	Köse oğlu Mustafa	Hacı oğlu İsmail kethüda
Deli Mehmed oğlu Osman	Dilsiz oğlu Ali	Tabakçı oğlu Halil
Taraksız oğlu Osman	Tatar oğlu Halil	Karaca oğlu Osman
Kethüda oğlu Hasan	Softa oğlu Mehmed	Arab Ali yetimleri

1.4.Yalım Karyesinde Mesleki Yapılanma

Toplam 77 hanesi olan Yalım karyesinde yaşayan insanların 22'si bağıcılıkla iştilal ederken 6'sı ırgad 1'i hatip 1'i talebe-i ulumdan, 6'sı hasta ve bakıma muhtaç, 1'i Ankaraya nakil geriye kalan 40 hane ise ziraatçilikle geçimini temin etmektedir.

1.5. Hayvancılık ve Hayvan Dağılımı

Belgelerden anlaşıldığına göre 1845-1846 yıllarında Yalım karyesinde yaşayan haneler geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlamakta idiler. Genel olarak süt ve süt ürünleri ihtiyaçlarını karşılamak için inek ve koyun, binek hayvanı ihtiyaçlarını karşılamak için kısarak kullanılmaktadır.,

Yalım'da toplam 631 olan hayvan varlığının büyük çoğunluğunu küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır.% 94.1 'i küçükbaş (594 adet) %4.7'si büyükbaş (30 adet), %1.1'i ise yük binek (7 adet) olarak sıralanmaktadır.

Büyükbaş hayvan çeşidinde, sadece sağmal karasığır ineği beslenirken küçükbaş hayvan çeşitinde koyun ve keçi tercih edilmektedir.Binek ve yük hayvanı olarak ise kısarak beslenmektedir.

Tablo 4: Yalım'da Hane Reislerinin Sahip oldukları Hayvan Çeşitleri

Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Toplam Hane Başına Düşen Baş
Büyükbaş	30	26	1.15
Küçükbaş	594	21	23.8
Yük-Binek Hayvanı	7	6	1.16
Toplam Sayı	631		

Tablo 5: Yalım'da Hane Reislerinin Sahip oldukları Büyükbaş Hayvan Çeşitleri

Büyükbaş Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Sağmal kara sığır ineği	30	26	1.15
Toplam	30	26	

Köyde 30 baş sağmal inek 26 ailenin elinde bulunmaktadır. Köyün süt ve süt ürünleri ihtiyacının sağlanmasında sağmal karasığır ineği önemli yer almaktadır. Bu ailelerin gelir durumuna bakıldığında köyde yaşayan diğer ailelerden daha iyi bir konumda oldukları görülmektedir.

Köyün 1,2,3,6,9,10,12,13,14,17,18,19,20,21,22,39,41,42,43,49,50 numaralı hanelerinde hayvan çeşitlerinin hepsine sahip olan ailelerin yıllık temettuat oranlarında diğer hanelere göre yüksek olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA, ML VRD.TMT,16986:1,2,12,15).

Yük ve Binek Hayvanlarına gelince; Koçubaba'da 1845 yılında toplam 7 adet yük ve binek hayvanı bulunmaktadır.Tamamı kısarak, olarak tespit edilmiştir. -

Tablo 6:Yalım'da Hane Reislerinin Sahip oldukları Yük ve Binek Hayvanı Çeşitleri

Hayvan çeşidi	Sayı	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Kısarak	7	6	1.16
Toplam	7		

Yük ve binek hayvanlarına bakıldığında toplam 76 hane olan köyde 7 hanede yük ve binek hayvanının olduğu görülmektedir.

Küçükbaş hayvanlar bakımından bakıldığında Yalım'da toplam 594 adet olan küçükbaş hayvan çeşitinin tamamına sahip altı hane bulunmaktadır. Köyün 1 numaralı hanesinde ikamet eden Hacı oğlu İsmail kethüda, 2 numaralı hanesinde ikamet eden İsmail oğlu kethüdanın karındaşı Ahmed , 9 numaralı hanede kayıtlı Kara Fakı oğlu Ali ve karındaşı, 10 numaralı hanede kayıtlı Köse oğlu Mustafa , 62 numaralı hanede kayıtlı İmamoğlu Mehmed karındaşı, 65 numaralı hanede

kayıtlı Hacı Hasan oğlu Bekir küçükbaş hayvan çeşitlerinden hepsine sahip haneler olarak kayıtlarda mevcuttur (BOA, ML VRD.TMT,16986:2,9,15).

Tablo 7:Yalım'da Hane Reislerinin Sahip oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri

Küçükbaş hayvan çeşidi	Sayı	Hane	Ortalama
Sağmal keçi	217	21	
Sağmal koyun	154	15	
Yoz koyun	120	10	
Erkek yoz davar	103	12	
Toplam	594		

1.6. Arazi Dağılımı ve Toprak Kullanımı

Yalım'da hane reislerinin %6.2'si penbe (pamuk), %15.4'ü buğday,%10.7'si Arpa, %4.5'i Bağ ile alakalı ziraî faaliyet içerisinde.

Tablo 8:Yalım'da Ekili ve Dikili Tarım AlanlarınınDağılımı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Hane	Ortalama	%
Tarla (buğday)	320	41	7.8	15.4
Arpa	223	33	6.7	10.7
Penbe (pamuk)	1436	57	25.1	69.2
Bağ	95	72	1.3	4.5
Toplam	2.074			

2.7. Gelirler

2.7.1. Tarım Gelirleri (Hasılatı)

1844-1845 yılları arası Yalım'da ekili (tarla) tarım alanları 2.074 dönüm olup Toplam 21.907 kuruş gelir elde edilmiştir. Ekili tarım alanlarından bağcılık alanında belirgin bir iyileşme kendini göstermektedir.toplam 95 dönüm bağdan 8.491 kuruş gelir sağlanmıştır.

Tablo 9:Yalım'da Ekili-Dikili Tarım Alanlarının Hasılatı

Ekilebilir Arazi Türü	Miktar (Kuruş)	Miktar (Dönüm)	Ortalama
Hınta (Buğday)	4.646	320	14.5
Şair (Arpa)	2.980	223	13.3
Penbe (Pamuk)	5.790	1.436	4.03
Bağ	8.491	95	89.3
Toplam	21.907	2.074	

Temettuat defterlerinde köylüden alınan hububat öşrü verilerinden üretilen hububatların ne kadar olduğu tespit edilebilir. Öşür bölgelere göre değişmekle birlikte ortalama her ürün üzerinden %10 oranında alınmaktadır. Bu nedenle

Tablo 10’da vergiye esas olan toplam kilenin 10 katı alınarak toplam hububat üretimi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 10:Yalım’da Üretilen Toplam Hububat Miktarı

Ekilebilir Arazi Türü	Kile ²	Kile x 10	Kg
Hinta (Buğday)	60	600	15.393
Şair (Arpa)	36	360	8.010
Penbe (Pamuk)	101	1010	25.912
Toplam	197		

2.7.2.Hayvancılık Hasılatı

Yalım’da tarımdan sonra ikinci sırada yer alan hayvancılık gelirleri 3.275 kuruş olarak tespit edilmiştir. Hayvancılık hasılatı büyükbaş, küçükbaş ve yük-binek olarak üç grupta incelenebilir.

Tablo 10'daki veriler incelendiğinde görüleceği üzere, hayvancılık hasılatında ilk sırayı küçükbaş hayvanlar almaktadır (2.775 kuruş). İkinci sırada ise büyükbaş hayvanlar (360 kuruş) olarak yer almaktadır. Üçüncü sırada ise yük ve binek hayvanları yer almaktadır (140 kuruş).

Tablo 11:Yalım’da hayvancılık hasılatı dağılımı

Hayvan çeşidi	Hasılat miktarı kuruş	Hayvan Sahibi Hane	Ortalama
Büyükbaş	360	26	13.8
Küçükbaş	2.775	21	132.1
Yük-binek	140	6	23.3
Toplam Sayı	3.275		

2.7.3.Meslek Hasılatı

1844-1845 yılları arasında Toplam 77 hanesi olan Yalım karyesinde yaşayan hanelerin 22’si bağcılıkla iştigal ederken 6’sı ırgad 1’i hatip 1’i talebe-i ulumdan, 6’sı hasta ve bakıma muhtaç, 1’i Ankaraya nakil geriye kalan 40 hane ise ziraatçilikle geçimini temin etmektedir. Burada meslek olarak bağcılık, ırgat ve hatip değerlendirmeye alınmıştır.Ziraatçilik o dönemde bütün yöre halkının ortak gelir kaynağı olarak bilinmektedir.Mesleklerden elde edilen hasılat kuruş cinsinden olup, yıllık olarak hesaplanmıştır.

²Bu çalışmada hesaplamalar yapılırken buğday ve penbe (pamuk) 1 kile=25, 656 kg.; arpa için ise 1 kile=22,25kg. olarak alınmıştır.

Tablo 12:Yalım'da Meslek hasılatı dağılımı

Meslek Adı	Hasılat	Hane
Bağcılık	3.842	22
Irgat	567	6
Hatip	202	1
Toplam	4.611	

7.1.Vergi-yi Mahsusa

1256/1840 yılından itibaren uygulanmaya başlayan ve bazı istisnalar haricinde ekonomik durumlarına göre herkesten alınan vergi-yi mahsusa Tanzimat idarecileri tarafından örfi vergiler yerine konulmuş olup, "An-cemaatin vergi", "Vergü-yi Mahsusa", "Vergü" ve "Komşuca alınan vergü" gibi adlar verilmiştir (Öztürk, 2000: 537). Bu verginin miktarı liva ölçeğinde belirlenirdi. Bu miktar livaya bağlı kazalar arasında paylaştırılırdı. Sonra kazanın müdür ve meclis azaları, nüfusun etnik özelliğine göre imam, papaz ve kocabaşı gibi kişilerin katıldığı toplantıda kasaba ve köylere düşen miktar tespit edilir en sonunda da köy ve mahalle düzeyinde kişilerin ödeme güçlerine göre paylaştırılırdı (Öztürk, 1996: 174-175).

Yalım'da tespit ettiğimize göre toplam vergi-yi mahsusa bedeli 14.466 kuruştur. Vergi-yi mahsusa olarak en düşük vergi 32 kuruş, en yüksek vergi ise 360 kuruştur.31 numaralı hanede kayıtlı bulunan ve ırgatlık mesleğiyle iştigal eden Tatar oğlu Halil vergi-yi mahsusa bedeli olarak en düşük dilim olan 32 kuruşluk vergi bedeli takdir edildiği kaydedilmiştir (BOA, ML VRD.TMT16986,: 17). 22 numaralı hanede kayıtlı olan Kara Ali oğlu Ahmed'e ise vergi-yi mahsusa bedeli olarak 360 kuruş vergi takdir edilmiştir (BOA, ML VRD.TMT16986,:14).

Tablo 13:Yalım'da hane reislerinin verdiği toplam öşür ve aded-i ağnam vergisi

Ekili tarım öşrü ve aded-i ağnam vergisi	Miktar (Kuruş)	Hane	Ortalama	%
Hınta (buğday)	460	41	11.2	21.8
Şair (arpa)	216	33	6.5	10.2
Penbe (Pamuk)	502	57	8.8	23.8
Bağ	688	72	9.5	32.6
Aded-i ağnam	240	30	8	11.3
Toplam	2.106			

Toplu olarak verdiğimiz vergi türlerinden ekili tarım üzerinden alınan öşür vergisi ile alâkalı olarak Bağ % 32.6 ile ilk sırada gelmektedir.Onu %23.8 ile penbe (pamuk), %21.8 ile hınta(buğday), %11.3 ile ağnam (koyun) ve son olarak%10.2 ile şair (arpa) izlemektedir

Tablo 14. Yalım'da İkâmet Eden Kimselerin Hane Sırasına Göre Toplam Temettuatları

Hane No	Kişi Adı	Temettuat Toplamı Kuruş
1	Hacı oğlu İsmail kethüda	Ziraat-1538
2	İsmail oğlu kethüdanın kardeşi Ahmed	Ziraat-900
3	İsmail kethüdanın diğer kardeşi	Ziraat-900
4	Hüseyin kethüda oğlu Osman	Ziraat-933
5	Hatip oğlu Ali	Hatip-202
6	Sarı Ali oğlu Süleyman	Bağcı-300
7	Kör Ali oğlu Ali	Bağcı-300
8	Sarı Ali oğlu Mehmed	Ziraat-350
9	Kara Fakı oğlu Ali ve kardeşleri	Ziraat-1306
10	Köse oğlu Mustafa	Ziraat-2200
11	Kör Ali oğlu İsmail	Ziraat-677
12	Deli Mehmed oğlu Osman	Ziraat-392
13	Deli Mehmed oğlu İbrahim	Ziraat-375
14	Deli Mehmed oğlu Hüseyin	Ziraat-378
15	İbiş oğlu Mahmud	Ziraat-454
16	Hatip oğlu Mehmed	Bağcı-500
17	Hüda oğlu Hüseyin	Bağcı-300
18	Aşır oğlu Hüseyin	Bağcı-212
19	Kara Mustafa oğlu Ali	Ziraat-600
20	Kara Penbe oğlu Halil	Bağcı-600
21	Duhan oğlu Ömer	Irgat-158
22	Kara Ali oğlu Ahmed	Ziraat-700
23	Kara Hasan oğlu Hasan	Bağcı-575
24	Dilsiz oğlu Ali	Ziraat-700
25	Feridun oğlu Hasan	Irgat-408
26	Arife oğlu Mustafa	Ziraat-480
27	Tabakçı oğlu Halil	İlane ile geçinen-50
28	İbiş oğlu Ahmed	Irgat-150
29	Taraksız oğlu Osman	Irgat-150
30	Mahmud oğlu Ahmed	Ziraat-433
31	Tatar oğlu Halil	Irgat-113
32	Tatar oğlu Alil	Bağcı-235
33	Karaca oğlu Osman	Bağcı-90
34	Mehmed oğlu Osman	Bağcı-302
35	Mennan oğlu İbrahim	Bağcı-142
36	Mahmud oğlu Ahmed	Ziraat-530
37	Arife oğlu Mahmud	Ziraat-259
38	Resul oğlu Mehmed	Ziraat-450
39	Cemal oğlu Mehmed	Ziraat-403
40	Süleyman oğlu Musa	Ziraat-230
41	Gedik Ali oğlu Mustafa	Ziraat-322
42	Şaban oğlu Ali	Bağcı-152

43	Kethüda oğlu Hasan	Bağcı-197
44	Softa oğlu Mehmed	Bağcı-270
45	Cemal oğlu Ahmed	Ziraat-480
46	Musa oğlu Ahmed Efendi	Pir-i fani-50
47	Mehmed oğlu Ali	Yetim-118
48	Deli Hasan oğlu Koçu	Bağcı-600
49	Kara Haydar oğlu Osman ve kardeşleri	Ziraat-400
50	Sarı Ahmed oğlu Ahmed	Bağcı-161
51	Arab Ali yetimleri ve damadı Mehmed	Yetim-267
52	Medine oğlu Ali	Bağcı-200
53	Kadir oğlu Mehmed	Bağcı-200
54	Kumru oğlu Ali	Bağcı-180
55	Abaza oğlu Hasan	Bağcı-179
56	Resul oğlu Seyyid	Ziraat-490
57	Mahmud oğlu İsmail	Bağcı-157
58	Uzun oğlu Hasan	Ziraat-400
59	İdris oğlu Ali	Bağcı-151
60	İmam oğlu molla Ali	Tahsil-i ulum-36
61	Himmat oğlu Osman	Bağcı- 247
62	İmamoglu Mehmed Kardeşi	Ziraat-2400
63	Sefer oğlu Hafız Ali	İhtiyar-50
64	Deli Mehmed oğlu Ahmed	Bağcı-221
65	Çil oğlan oğlu Veli	Bağcı-252
66	Hacı Hasan oğlu Bekir	Ziraat-1300
67	Haydar oğlu Osman	Bağcı-514
68	Çil oğlan oğlu Veli	Ankaraya Nakil-252
69	Marcuk oğlu Mustafa	Hasta-18
70	Kara hatun oğlu Seyyid Mehmed	Ziraat-384
71	Arsin oğlu Mehmed	Ziraat-234
72	Abacı oğlu Mehmed	Bağcı-300
73	Köse oğlu Hüseyin	Ziraat-350
74	Cemal oğlu İbrahim	Bağcı-162
75	Cerid oğlu Ali	Bağcı-507
76	Numan oğlu Mustafa	İhtiyar-77
77	Numan oğlu Numan	Ziraat-393

Sonuç

XIX. yüzyılın ortalarındaki idarî düzene göre Kalecik kaza statüsüne sahip bulunmaktadır. Anılan dönemde Kalecik’e tabi olan Yalım köyünde ikamet eden hanelerin insanların meşguliyetleri göz önüne alındığında, Anadolu’nun çoğu yerinde olduğu gibi geçimlerini ziraat ve hayvancılıktan sağladıkları anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın ortalarında Yalım’da yaşayan hanelerin büyük çoğunluğu ziraî faaliyetlerini yürütebilecekleri arazilere sahip bulunmaktadır. Yalım’da gerek ziraî faaliyetlerin yürütülebilmesi maksadıyla ve gerekse

hanelerin günlük et ve süt ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla küçükbaş hayvancılığın yanı sıra büyükbaş hayvancılık da yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Bu özelliklerin dışında Yalım'da yetiştirilen hayvanlar üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa , XIX. yüzyılın ortalarında Yalım'da yaşayan ailelerin, ortalama bir çift öküzü, bir binek hayvanı ve bir ineği ile ellerindeki arazilerinde asgari geçimlerine yetecek ölçekte tahıl üretimi gerçekleştiren tipik bir Anadolu köylüsü olduğu söylenebilir. Ayrıca XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gerek arazi verimliliği ve gerekse sınaî ve ticari faaliyetlerin icra edilmesine imkân tanıyan altyapının oluşması nedeniyle Yalım Köyü, çevre köyler için bir çekim alanı oluşturmuş, zamanla gelişerek bu gün Kalecik ilçemizin şirin mahallelerinden birisi konumuna gelmiştir..

Kaynakça

Belgeler

BOA, ML VRD.TMT,313.

BOA:AE.SABH.I 278/18642.

BOA:C.ML.521/21273.

Makale ve Kitaplar

Devellioğlu, F. (1996), "Temettü'-Temettüat", Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat (13. Baskı.) Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları,

Kütükoğlu, Mübahat. (1995). Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihî Kaynaklarından Temettü Defterleri. Belleten. LIX/225, 395-412.

Ortaylı, İ. “ Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880) Ankara 200.

Özer, İ. (2000). Temettuat Defterlerinde Somuncu Babanın Nesebi (1844),Akademik Araştırmalar Dergisi , 4-5: 593-609.

Öztürk, S. (1996). Tanzimat döneminde bir Anadolu Şehri Bilecik. İstanbul, s. 174-175.

Öztürk, Said. (2000). Temettuat Tahrirleri. Akademik Araştırmalar Dergisi Osmanlı Özel Sayısı. 4/5, 537-590

Sami, Şemseddin. (1317). Kâmus-ı Türkî. Dersaadet: İkdâm Matbaası.

Serin, Mustafa. “Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri” Başbakanlık I.Milli Arşiv şûrası 20-21 Nisan 1998. s.717-728

18. Bölüm

Osmanlı'nın İç Sorunundan Avrupa'nın "Şark Meselesi" ne: Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Diplomasi Savaşı

Rafet METİN¹

Özet

Bu çalışma, 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin en kritik dönüm noktalarından biri olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı'nı (1831-1841) ve bu isyanın bölgesel bir güç mücadelesinden uluslararası bir krize evrilme sürecini analiz etmektedir. Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi (Mısır Meselesi) olarak tebarüz eden bu hadise, Mehmed Ali Paşa'nın modern teknoloji ve taktiklerle teçhiz edilmiş ordusunun Osmanlı kuvvetlerine karşı kazandığı kesin zaferler ve Anadolu'nun stratejik derinliklerine ilerlemesi neticesinde, Avrupalı büyük güçlerin (Düvel-i Muazzama) müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu çalışmada, isyanın arka planını oluşturan temel dinamikleri; Mısır'ın jeostratejik ehemmiyeti, Kavalalı'nın Mısır'da tesis ettiği merkeziyetçi ve modern idari, askeri ve ekonomik yapıyı ve Mora İsyanı'nın (1821-1829) ardından Bâb-ı Âli ile arasındaki çıkar çatışmalarını tahlil etmektedir. Çalışmanın ana odağını ise, krizin diplomatik boyutunda Düvel-i Muazzama'nın (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya) ve başkentteki sefirlerinin oynadığı rol teşkil etmektedir. Birincil arşiv kaynaklarına dayandırılarak yapılan incelemede, özellikle İngiltere, Avusturya ve Prusya sefirlerinin, krizin çözümü adına Osmanlı hükümetine Mısır valiliğinin veraset usulüyle (bi't-tevârüs) Mehmed Ali Paşa ve ailesine bırakılması yönünde yoğun bir diplomatik tazyikte bulunduğu tespit edilmektedir. Sonuç olarak, Kavalalı Mehmed Ali Paşa Krizi, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve idari yapısındaki derin zafiyeti ifşa etmekle kalmamış, aynı zamanda bir iç meselenin büyük güçlerin emperyal çıkarları doğrultusunda nasıl uluslararası bir soruna dönüştürülebildiğinin de tipik bir örneğini sunmuştur. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki fiili egemenliğinin sona ermesine ve Avrupa diplomasisinin İmparatorluğun hem iç hem de dış politikası üzerindeki nüfuzunun geri dönülmez bir şekilde artmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu kriz, 19. yüzyıl

¹ Bayburt Üniversite, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü, Bayburt, Türkiye, Orcid: 0000-0002-2164-4994

boyunca devam edecek olan "Şark Meselesi"nin en kritik aşamalarından birini teşkil etmiş ve Boğazlar Meselesi gibi müteakip diplomatik sorunların da habercisi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mısır Meselesi, Düvel-i Muazzama, Osmanlı Diplomasisi

From an Ottoman Internal Affair to Europe's "Eastern Question": The Rebellion of Mehmed Ali Pasha and the Diplomatic Struggle

Abstract

This study analyzes the rebellion of Mehmed Ali Pasha of Kavala (1831-1841), one of the most critical turning points in 19th-century Ottoman history, and the process of its evolution from a regional power struggle into an international crisis. This event, which initially emerged as an internal affair of the Ottoman Empire (the Egyptian Question), was transformed by the decisive victories of Mehmed Ali Pasha's army—equipped with modern technology and tactics—against Ottoman forces and its subsequent advance deep into Anatolia, ultimately making the intervention of the European Great Powers inevitable.

The article analyzes the fundamental dynamics underlying the rebellion: the geostrategic importance of Egypt, the centralized and modern administrative, military, and economic structure established by Mehmed Ali, and the conflicts of interest with the Sublime Porte that arose following the Morean War (1821-1829). The main focus of the study, however, is the diplomatic dimension of the crisis, specifically the role played by the Great Powers (Britain, France, Russia, Austria) and their ambassadors in the capital. Based on an examination of primary archival sources, it is established that the ambassadors of Britain, Austria, and Prussia, in particular, exerted intense diplomatic pressure on the Ottoman government to resolve the crisis by conceding the governorship of Egypt to Mehmed Ali Pasha and his dynasty through hereditary succession (*bi't-tevârüs*).

Consequently, the crisis of Mehmed Ali Pasha not only exposed the profound weakness in the Ottoman Empire's military and administrative structure but also served as a quintessential example of how an internal affair could be transformed into an international problem in accordance with the imperial interests of the Great Powers. This process paved the way for the end of the Ottoman Empire's *de facto* sovereignty over Egypt and led to an irreversible increase in the influence of European diplomacy over the Empire's domestic and foreign policies. Furthermore, this crisis constituted one of the most critical phases of the "Eastern Question," which would persist throughout the 19th century, and foreshadowed subsequent diplomatic issues such as the "Straits Question."

Keywords: Egyptian Question, The Great Powers, Ottoman Diplomacy

GİRİŞ

Günümüzde batısında Libya, doğusunda Kızıldeniz, kuzeyinde Akdeniz, güneyinde Sudan ve kuzeydoğusunda İsrail ile çevrili olan Mısır, Afrika kıtasının kuzey doğusunda Nil Nehri boyunca uzanan verimli topraklarda kurulmuş bir ülkedir. Doğu-batı ticaret yolu ve özellikle de Hindistan'a uzanan yol üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir noktada bulunan Mısır, sahip olduğu bu coğrafi konum sayesinde tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuş ve bu sebeple eski çağlardan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Nil Nehri'nin Afrika'nın tropikal yağmurlarıyla dolup taşması ve sonrasında yatağına dönerek geri çekilmesi, bu coğrafyanın çok bereketli alüvyonlu topraklara kavuşmasını sağlamıştır. Nehir boyunca uzanan dar ve engebeli ovayı parçalara ayıran taşkınların çevre halkının kolaylıkla ekim-hasat yapabileceği büyüklükteki arazilerin sınırını da doğal bir şekilde çizmiş olması, nüfusla uyumlu yerleşimlerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Bu yerleşimlerin kimileri, süreç kimileri, süreç kimileri, süreç örgütlenme yoluna gitmiştir. Bu durum zamanla çevre bölgelerden Mısır'a olan ilgiyi arttırmıştır. (Çıvgın 2014:101)

Özellikle Coğrafi keşiflerden sonra gelişen sömürgecilik akımları için önemli bir hedef olmuştur. Avrupa devletleri, özellikle sömürgeci emellerine ulaşmak için önemli bir kavşak noktasında bulunan Mısır'ın kontrolleri altında olmasını siyasi öncelikleri arasında saymıştır. Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı 1517 yılında topraklarına katması, Doğu Akdeniz'de büyük bir güç olmasını sağlamıştır. Ancak bu gücün, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlaması, Mısır'da yönetim zafiyetine neden olmuştur. XVIII. yüzyılın sonundan itibaren Memluk beyleri ve Mısır valileri arasında, merkezî otoriteyi dikkate almaksızın kendi başarılarına hareket etme ve birbirlerine karşı üstünlük kurma yarışı başlamıştır. Memluk beyleri, Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir Mısır'a sahip olmak değil, bilakis Osmanlı'nın Mısır'daki valisi olmak için çabalamışlardır. Bazılarının kısa bir sürede olsa Mısır'da bu şekilde hâkimiyet tesis etmesi, Mısır'daki yönetimlerinin yarı bağımsız bir görüntü arz etmesine neden olmuştur.

Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılan Mısır, Mehmet Ali Paşa'nın isyanıyla birlikte, uzun süre Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve Suriye bölgesine yönelmesi ile başlayan ve 1831-1841 yılları arasında gelişen Mısır meselesi ilk başlarda Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi gibi gözükse de zamanla farklı bir boyut kazanarak Avrupa devletlerini pek yakından ilgilendiren bir sorun hâline gelmiştir. İsyanın büyümesi ve Mehmet Ali Paşa'nın ordularının Anadolu içlerine kadar girmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin parçalanması ihtimalini dahi ortaya çıkarabilecek bu durum Avrupa için sakıncalı bir hâl almıştır. Çünkü Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını

kendileri açısından siyasal ve ekonomik nüfuz alanı sorunu olarak görmüşlerdir. Mısır meselesi Avrupayı büyük bir savaşa sürükleyebilecek safhalardan geçen ve Osmanlı idaresini uzun yıllar meşgul eden bir hadise olarak başlı başına Türk ve dünya tarihi açısından son derece ehemmiyetli bir konu olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır

KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA İSYANI

İbrahim (Hasan) Ağa İsminde bir bekçi başının oğlu olarak Kavala 'da doğan Mehmet Ali'nin çocukluk ve gençlik dönemi hayli meşakkatli geçmiştir. (Altundağ, 1970: 560-570). Herhangi bir eğitim almamasına rağmen, zeki, cesur oluşundan ötürü, kendisini kısa sürede kabul ettirebilen bir yapısı vardı. 18 yaşına kadar çeşitli iş kollarında çalıştıktan sonra, askerlik mesleğine girmiştir. Mısır'ı Napolyon Boyabat'ın işgal kuvvetlerinden kurtarmak için, 1799 yılında Kavallı'dan gönderilen seçme askerlerin başında Kahire'ye geldi. Fransızların Kahire'yi boşaltmasından sonra, kısa sürede buradaki başı bozuk askerleri yönetimi altına almış ve komutanları olmuştur (Altundağ,1970:567).

Zekâsı ve askerler üzerindeki komuta gücünü kullanarak, yönetimi ele geçirmek için çeşitli entrikalara başvurmuştur. Bu sayede Vali Hüsrev Paşa'yı ülkeden kaçırtmış ve halkın desteğiyle idareyi eline almıştır. Bu oldu-bitti karşısında Osmanlı yönetimi, düzenli vergisini vermesi ve Hicaz'ı ellerine geçiren Vahabilerin etkisiz kılınması koşuluyla O'nu 1805'te Mısır Valisi olarak atamıştır (Kartal, 1983: 105-126).

Vali olduktan sonra Mehmet Ali Paşa, 1818'de Hicaz'daki Vahabi ayaklanmasını bastırdıktan sonra güç ve kudretini iyice arttırdı. İslâm dünyasında da giderek saygınlık kazanmıştır. Bu gelişme üzerine, Osmanlı Devleti'nce kendisine Hicaz ve Habeş valilikleri de verilmiştir. 1822'de Sudan'ı tamamen ele geçiren Mehmet Ali Paşa, hızla güçlü bir mısır devleti kurmaya başladı (Altundağ,1970: 570).

Mısır'da ekonomik, askeri ve idari reform hareketlerine girişen Mehmet Ali Paşa, ilk iş olarak Mısır'daki tüm toprakları millileştirdi. Nil nehrinden İskenderiye'ye açılan kanal ile sulama işleri düzenlendi. Nil deltasında pamuk üretimi ön plana çıkarıldı. Afyon, pirinç, şeker pancarı ve hububat gibi endüstriyel ürünler yetiştirilmeye başlanmıştır. Fransa ile sürdürülen yakın ilişkilerden yararlanılarak iplik, bez, şeker, zeytinyağı ve alkol fabrikaları ile Mısır ekonomisine yeni bir çehre verilmiştir (Altundağ,1970: 570). Bu çalışmalar neticesinde Mısır, Doğu Akdeniz'de önemli roller oynayabilecek bir güç merkezi haline geldi.

İSYANIN BAŞLAMASI

Osmanlı Devleti, Mora İsyanını (1821) bastırmakta aciz kalınca, ayaklanmayı bastırması karşılığında Mehmet Ali Paşa'ya Mora Valiliğini teklif ederek yardım talebinde bulunmuştur. Nitekim Mısır ordusu kısa bir süre içinde Mora'daki isyanı bastırmaya muvaffak olmuştur. (Kartal, 1983: 115-Uçarol, 1982:110).

Mora İsyanının bir süre sonra uluslararası bir mesele haline gelmesinden dolayı, Osmanlı ve Mısır donanmaları Avrupa Devletleri tarafından Navarin'de ortadan kaldırılmıştır. Navarin faciasından sonra Avrupa Devletleri ile çatışmak istemeyen Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nden izin almadan ve İngiliz donanmasının yardımıyla Mora'daki askerlerini geri çekmiştir. Bundan dolayı da kendisine Mora valiliği yerine Girit valiliği verilmiş fakat Mehmet Ali Paşa, Suriye valiliğini istemiştir. (Kartal, 1983: 115)

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mora'da sergilemiş olduğu tavır, İstanbul'da kendisi aleyhindeki yönetici zümrenin karşıtlığını pekiştirdi (8). Olaylardan hareketle Padişah II. Mahmud'un da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya tavır takınması suretiyle Mısır ve İstanbul arasında ilişkiler giderek gerginleşti ve olayların seyri Osmanlı Devleti'ni 10 yıl uğraştıracak Mısır Sorununun ortaya çıkmasına neden oldu. Doğu Sorununun başlangıcı olarak düşünülmesi gereken ve bu süreçte Avrupa devletlerini Mısır Sorununa müdahil olması ile neticelendi (Zücher, 2001: 62)

Navarin baskını sonrasında Mehmet Ali Paşa, Mora'nın elden gideceğini ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanacağını anlamıştı. Bu nedenle, 6 Ağustos 1828'de İngilizler ile anlaşarak ordusunu Mısır'a geri çekmeyi kabul etti. Mehmet Ali Paşa'nın pek çok can kaybına, büyük masraflara ve donanmasına mâl olan Mora seferinden, Girit adasından başka bir kazancı olmadı. Ancak, Mısır'daki itibarı güçlendi. Bağımsız bir hükümdar gibi, Avrupa devletleriyle kendi adına antlaşmalar imzaladı. Ayrıca, bu savaşta hem modern Mısır ordusu yeni savaş, taktikleri ve araçlarını denedi, hem de Osmanlı ordusunu yenebilecek duruma geldi. Bu durum karşısında II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yı asi ilân etti. Yerine Mısır valisi olarak atadığını ilân ettiği Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu, Mehmet Ali Paşa üzerine gönderdi. Ancak, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, 29 Temmuz 1832'de Osmanlı ordusunu Bey-İlan'da yenilgiye uğrattı. Arkasından da Torosları geçerek Anadolu'ya girdi. Mehmet Ali Paşa, bu zaferleri sonunda yeniden İstanbul'a başvurdu. Suriye kendisine verilmek koşuluyla savaşı durdurmayı teklif etti. II. Mahmut bu öneriyi reddetti ve İbrahim Paşa'ya karşı bu defa Reşit Paşa komutasında yeni bir ordu gönderdi. Reşit Paşa, Konya'da bulunan İbrahim Paşa kuvvetlerini kuşattı ve II. Mahmut'un emri üzerine saldırıya geçti. Reşit Paşa komutasındaki düzensiz Osmanlı birlikleri, Avrupa tekniği ile yetiştirilmiş, düzenli ve modern Mısır ordusu karşısında

perişan oldu. Savaşta 30.000 kişi öldü ve 21 Aralık 1832'de Reşit Paşa esir düştü. Böylece Mehmet Ali Paşa'nın önündeki son engel de ortadan kalkarak İstanbul yolu açılmış oldu (Altundağ,1970:64). Olayların bu şekilde umulmadık bir biçimde gelişmesi ve Osmanlı Devleti'nin, bir valisinin ayaklanmasını bastıramayacağını anlaması üzerine Avrupa devletlerinin yardımı istenmiştir. Aslında, İstanbul'un ve belki de imparatorluğun Mehmet Ali Paşa'nın güçlü yönetimi altına girme ihtimali, bölgede çıkarı olan Avrupa devletlerini zaten harekete geçirmişti. Bu gelişmeyle birlikte, olay, padişah ve valisi arasındaki bir iç sorun olmaktan çıkarak, uluslararası büyük bir sorun haline geldi. Bu ani gelişme karşısında kısa bir terüddüitten sonra, Avrupa devletleri kararlarını verdiler. İyice güçten düşmüş olmasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü, Avrupa dengesi ve statükosu için önemli bir etkendi.

KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA SORUNUNDA BÜYÜK ELÇİLERİN ROLÜ

Mısır Sorununun uluslararası bir boyut kazanmasında önemli rol oynayan devletlerin, elçileri aracılığıyla Mısır'ın veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa'ya devredilmesi gerektiği yolundaki çabaları ve Osmanlı Devleti'nin karşı duruşu dönemin arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Arşiv belgelerine genel olarak bakıldığında Mısır Eyaleti'nin veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa'ya bırakılması hususunu devletinden aldığı yeni talimat doğrultusunda Baron İstemer'in resmen istemiş olduğuna, konu hakkında Rusya maslahatgüzarıyla Prusya elçisinin görüşlerinin aynı olduğuna fakat İngiliz elçisi Lord Bonsevini'nin görüşünde anlaşmazlık çıktığından o hususta adı geçen elçinin takdim ettiği evrak üzerine meclis-i hâsda görüşmelere dair vesikalar aşağıdaki gibidir.

PRUSYA ELÇİSİ KONT KONİZMAN (KONİZMAR) TARAFINDAN BAŞ TERCÜMAN STERYOVİNCE YAZILAN TALİMATNAMENİN TERCÜMESİDİ (İMTZ0506/168 H29-12-1256).

Mehmed Ali'ye vaki olan inkıyâd ve itaatine mukabeleten ve üzerinde mükalemesi mazbatasının havi olduğu şeraiti tatbiken taraf-ı eşref-i hazret-i şahânenen Eyalet-i Mısır'da bi'ttevârüs inayet ve ihsan buyrulmuş devlet tarafından arzu ve iltimas olunmakdan idüğüne dair Baron İstemer cenabları dünkü gün devletlü Reşid Paşa hazretlerine takdim etmiş olduğu takriri tarafıma tebliğ ve irsal eylemiş devletimin t'alimât-ı varidesi nazaran iş bu hareket ve müşareket-i lâzımeden gönderilmiş olmakla takrir-i mezkurede munderiç olan nusahata Prusya elçisi tarafından dahi serd ve irad olunmuş misüllü nazar buyrulmuş paşa-yı müşarünileyh hazretlerine rica itmekde olduğu ifadeye ibtidar eylesiz.

**LORD BONSEVİNİ TARAFINDAN SEFARETBAŞ TERCÜMANI
FREDERİK PİZELNİNE YAZILAN TA'LİMATNAMENİN
TERCÜMESİDİR. (İMTZ 05 6/168)**

Bu akşam Baron İstemer tarafından bir kıta mektub ahz itmiş olduğundan ma'lumat olmak üzere gerek mektubun -ı mezkurun ve gerekse tarafından yazılan cevabın birer kıta sureti tarafınıza gönderilmiş ve mumaileyh Baron İstemerin tarafıma bu vech ile bir böyle bir mektub ahz itmiş olmak gerek idüğün Rusya maslahatgüzarı Mösyö Tıtofa tahrir-i birle devletim tarafından talimat-ı ahz itmedikçe bu bâbda Baron İstemer ile beraber çalışmayacağımı ve devletimin dahi tarafıma bu misillü talimat irsalinde teahhar tecviz itmiş olmasında bir sebep göremediğini iş'ar eyledim. Binaenaleyh bu hususda kendime Baron İstemer ile beraber harekete mezun olmuş misillü nazar idemeyeceğini devletlü paşa hazretlerine bila tehir ifadeye mübaderet ve Mehmed Ali'nin itaati nezd-i Sultân-ı seniyyede rehn-i hareket-i şâhânenen ihsan buyrulacak müsaâdat hakkında vaz'-ı şerayit olunmazdan evvel hiçbir güne mutalebât serd ve isyanına dair devletimin emr ve iradesi olduğundan mumaileyh Baron İstemer'in bu bâbda vukua gelen re'y ve hareketinden tarafıma müşterek misillü nazar buyrulmaması müşarünileyh Reşid Paşa hazretlerinden rica eylediğimi beyana müsareat ve Baron İstemer'in teklif eylediği usulde şerayit-i mezbûre için hiçbir güne emniyet göremediğimi dahi ilaveye himmet eyleyesiz.

**MAKAM-I VÂLÂ-YI NEZÂRET-İ UMÛR-I HARİCİYEYE ŞEHR-İ
KANUNU-I SANİSİNİN BİRİSİ TARİHİYLE MÜVERRAH
AVUSTURYA ELÇİSİ BARON İSTEMER TARAFINDAN TAKDİM
OLUNAN TAKRİR RESMİNİN TERCÜMESİDİR. (İMTZ 05 6/168)**

Şehri Teşrin-i sâninin ondördüncü tarihiyle müverrah olan Londra mükâmesi mazbatasının m'ana-yı hakikisi üzerine zihinlerimizde b'azı güne şübehât hasıl olmuş ise de bu def'a devletin tarafından ahz itmiş olduğum tahrirât iş bu şübehâtın bu def'a devletim tarafından ahz itmiş olduğum tahrirât İşbu şübehâtı kâmilten ref' ve izale eylemiştir. Tahrirât-ı mezbûrede Mehmed Ali'nin vaki' olan inkıyâd ve itaatına mukabil taraf-ı eşref-i hazreti şâhânenen eyalet-i Mısırın bi'ttevârüs i'ta ve ihsan buyrulmuş devletimiz taraflarından kemâl-i mertebe arzu olunmakda idüğün katiiyen beyan ve iş'ar kılınmış olduğundan bu cihetle Mehmed Ali'ye yazılan emirnâme-i sâmiyede ve gerekse memurlar yedine verilen ta'limât-ı seniyyede "Veraset maddesi" resmen vaad olunamamış olmasıyla bu maddenin ilavesi ehemmiyetli mühimden olduğuna binaen bundan zuhura gelecek netâyicin men'i esbâbını istihsâle hemen seniyye-i âsifaneleri der-kâr buyurulmasını bi'l ısrar rica ve teklife ibtidâr iderim. Binaenaleyh salifü'zzikr mazbata-i ma'lumede munderic olan şurûta vechle Mısır valiliğinin Mehmed

Aliy'e bi'ttevarüs i'tası me'zûniyetini hâvi taraf-ı devlet-i aliyyeden Mazlum Bey efendiye Ta'limât-ı münâsebe yazılarak bilâ ikame mürefte bir kıt'a vapur sefinesiyle doğruca İskenderiye'ye gönderilmesi icâb-ı halden idüğünü mütalaa iderim.

Ve sefiri bulunduğum devlet hakkında bir vazife-i şedide yi ifa ve gerek Devlet-i aliyye ye kendü menafi'-i âliye ve istikbaliyesine dokunan ve yalnız bu cihetiyle dikkat-i azimesine şâyan olan bir meselenin keyfiyet-i hakikasını izah ve ima hakkında işbu usule teşebbüs buyurmuş irade ve teklif iderim. Ve bunlardan ma'dasın bir takım mutâlât dahi mesele-i mezburenin kâffe-i icâbâtı üzerine dikkat-i âlisini celb itmekde olmakla icâbât-ı mezkûreden ez cümle biri saltanat-ı seniyyenin ma'lûm-ı âlisidir.düvel-i muazzama-i hukuk-ı seniyye-i şâhânenin muzafferiyeti zımmında bi'l ittifak sarf-ı mesai ve gayret itmişlerdir.Taahhüd eyledikleri maddenin icrası hususunda ne mesele-i mezbûrede olan şübhe güne menfaatlerini yani hasseten Avrupa olub vezâyif-i icâbâsında bir dakika tereddüd eylemelericâiz olmayan menfaatlerini pîşgâh nazarlarından çıkaramamış olduklarını devlet-i aliyyeye bâ husus tefhim buyuracağına binaen iş bu ihtilâfât ve menafi-i kaviyyeyi ıslah ve tevkif zımmında düvel-i erbaa-i müttefik eyalet-i Mısırın Mehmed Ali'ye bi'ttevarüs i'tasını devlet-i aliyyeye nasihata mecbur olmuşlardır.

MAKAM-I HARİCİYE İNGİLTERE ELÇİSİ TARAFINDAN İRSAL OLUNAN MEKTUBUN TERCÜMESİDİR. (İMTZ 05 6/168)

Müahhiran minşehri sâbıkan yirmisi tarihiyle vuku bulan mükâlemede güzêrân iden müzâkerâta dair irad olunan selase-i âsifanelerine i'ta-yı cevaba mübâderet kılınub ve müzakerât-ı mezkûreyi henüz feramüş buyrulmamış olduklarına şübhem yoktur. Şöyle ki mükâmele-i mezkûrede devlet Mehmed Ali'nin itaat-ı ma'rûzasından kâmilten hoşnud olduğu halde İngiltere devletinin namına olarak taraf-ı devlet-i aliyyeye ba'azı nesâyih iradına devletim canibinden me'mur olduğumu ve ol vechle devlet-i aliyyeden hoşnud olduğu takdirde vereceğim nesayih ba'zı şerâyit ile Mehmed Aliye Mısırın bi'ttevarüs verilmiş ifadedden ibaret idüğünü söylemişdim. Ve şerayit-i mezkûreyi nesâyih-i merkûmenin iradı zamanı geldiği dikkat tafsil ve beyan ideceği dahi ilave ityan eylemişdim.Zât-ı devletleri devlet-i aliyyenin Mehmed Alinin itaat-ı ma'rûzesinden hoşnud olmadığından bahis buyurmuş olduklarından mükâleme-i merkûmede Mehmed Ali fi'len ısbât-ı musâvâta davet olunarak izhar olunan suret İtaatten kesb-i emniyet olunmasına karar verilmiş deyu emniyetin istihsali için taraf-ı saltanat-ı seniyyeden memurlar gönderilmiş olmakla eğerçi devlet-i aliyye Mehmed Alinin itaat-ı ma'rûzsesinden hoşnud olduğunu ifade eder ise devletim tarafından memur olduğum vechle nesâyih-i mezkûreyi irade ama deyim yani

Mehmed Ali'ye ba'zı şerâyit ile Mısır'ın bit'tevârüs verilmesini söylemeye hazırım ve ol halde şerâyit-i mezkûreyi tafsîl ve izah ederim. Ta'limatımdan hariç harekete muktedir değilim. Devletim tarafından yazıldığı vechle icraya mecburum ve ta'limatıma tamamı tamamına mutabık olmayan hiçbir maddeye muvafakat idemem. Ve talimatım iktizasınca me'mû' olduğum suretinden başka devletimin namına olarak hiçbir surette bir güne nasihat iradına muktedir olamam.

İmtz (05) 6 /168

Rehin-i tasvib ve tensib buyrularak bir mivâl-i mücerred icrâ-yı iktizasına ibtidâr ve lazım tisyâd olunmak hususuna emr ve irade-i isâbetâde-i cenâb-ı padişâhi şerefiriz sudur buyrulmuş ve salifüz-zikr evrak ile tercüme irade ve irsal kılınmış olmakla olbâbda ferman hazreti men lehü'l emrindir.

SENİYY'ÜL HİMEMÂ KERİMÜ'Ş-ŞİYEMÂ DEVLETLÜ İNAYETLÜ ÜBBEHETLÜ EFENDİM HAZRETLERİ. (İMTZ 05 6/168)

Eyalet-i Mısıriyenin bi'ttevaris Mehmed Ali Paşa uhdesine ihale buyrulması nesayihine dair devleti tarafından ta'limât-ı cedide ahz itmiş olduğu beyanıyla paşa-yı müşarun ileyhin itaat-ı kâmilemini isbat-ı vukuunda taraf-ı eşref-i hazreti mülûkâneden müsâade-i seniyye erzan buyrulacağını ifade etmek üzere seri'an bir rapor ihracıyla devletlü saadetlü Mazlum Bey bendelerine ta'limat -ı cedide irsalini Baron İstemir cenabları resmen ve katiyyen istida ve der meyan itmiş ve dosya maslahatgüzarıyla Prusya elçisinin mütalaa ve ifadeleri dahil bu merkezde olarak beynlerinde ekseriyet-i ârâ vukubulmuş ve fakat İngiltere Devleti elçisi Pozvin cenabları re'yinde 'ine ihtilaf zuhur eylemiş olduğunda olbâbda elçi-i mumaileyhin takdim etmiş oldukları evrak ahşam meclis-i hâsda kıraat olunarak bunun üzerine deveren eden müzâkerât ve mül'ahazâtın hûlaseten el hûlasasında ikisi ortası olmak ve hiçbir tarafa bir diyecek kalmamak için mir-i muma ileyh bir kıt'a mektub muharremâne tahririyle müverrah mukaddemce tarafınıza i'ta olunan ta'limat Mehmed Ali Paşa tarafından tevârüse dair bir güne ifade ve istid'a vuku bulur ise bunun müzakeresi ol halde görüşülmeden ol hâlde hemen avdet olunmuş münderic isede nezaket-i maddeye ve îcab-ı hal ve nushate göre bu suret muahhiran tecviz olunmayarak müşarun ileyh tarafından öyle bir istid'a vaki olur ise avdete teşebbüs olunmayub keyfiyetin bu tarafa iş'arı ve irade buyrulan ber müceb-i irâde-i seniyye ahire iktizâ-yı hâlin icrasına himmet eyleyesiz.resmi ve fakat rapor irsali oraca bir güne isbatı mücib olmamak için donanma-yı hümayuna teslim ve irsali lüzumunda orada zâbitan kâfiye bulunmadığından rapor-ı mezkûrun irsaline şâyia-i münasebe olmak üzere mikdâr-ı kâfiye kapudânân ve zâbitâna tahrir gönderilmiş ve keyfiyetin süferâ-i erbaaya dahi bu suretle dahi bu suretle ifade olunması beyne'l mümza der heyet-i hîn-i karar

olmuş ve evrâk-ı mezkûre ile esnâ-yı meclisde muma ileyh Lord Bonsevinî tarafından gelen mektub tercümesi dahi manzûr- ı âlî buyrulmak için arz ve takdim kılınmış olmakla olvechle icrâ-yı iktizasını rehin-i tasvib ve tensib-i âlî – i cenab-ı tâcidâr buyrulur ise bir minvâl-i mücerred harekete ibtidâr ve lazım gelen raporunca te’âlî yarınki pazartesi günü hemân ihraç ve tisyar olacağı beyanıyla tezkire-i sadr-ı terkimine mübâderet kılındı.Efendim

Bu iddialara cevap olarak Osmanlı Devleti’nin argümanları olarak Mısır Eyaleti hakkında uygun olmayan veraset maddesinin savuşturulmasına ve Fransanın yapılacak olan iyi ittifaka karıştırılmaması hususunda olan görüşlerini muhtevi Londra sefiri Şekib Efendi’nin birkaç kıta tahrirâtıyla İngiltere elçisi Lord Bonsevinî’nin veraset maddesinden dolayı bir kıta’ya resmi mektubu tercümesi üzerine meclis-i has kararına dair vesika aşağıdaki gibidir. . (İMTZ 07/190) H-19.01.1257

DÜVEL-İ ERBA’A –İ MÜTTEFİKA MURAHHASLARI TARAFINDAN ŞEHİRİ KANUN-I SÂNİNİN OTUZU TARİHİYLE MÜVERRAHAN LONDRA’DA AKD OLUNAN BİR KİT’A MAZBATANIN TERCÜMESİDİR.

Zirde mümzi’l esamî düvel-i erba’a murahhasları mâh-ı şevvalin on üçü tarihiyle müverrah devletlü Reşid Paşa hazretleri tarafından vürûd ile atıfetlü Şekib Efendi hazretlerinin düvel-i erba’a me’murlarına arz ve tebliğine me’mur olduğumu tahrirât-ı mütâla’a ve tahrirât-ı mezbûrede Eyalet-i Mısırın bi’ttevârûs Mehmed Aliye i’tası hususunda taraf-ı eşref-i hazreti şahânen tereddüd buyrulmakda olduğunu tefehhüm ve mûlahaza ederek husus-ı mezbûre gereği gibi sarf-ı efkâr-ı dikkat ve bezl-i te’emmül ve fikr eyledikten sonra âtûz’zıkr mütâleatin taraf-ı devlet-i aliyyede tebliğini müşarun ileyh Şekib Efendi hazretlerinden iltimas eylemişlerdir.Şöyleki müşarun ileyh devletlü Reşid Paşa hazretlerinin salifü’zıkr tahrirât-ı âlileri tarihine gelinceye dek düvel-i erba’a süferâsına sene-i teşrin-i evvelin on beşi tarihiyle müvarrah Londra’da karargâr olan tedâbirîn bi’l iştirak cânib-i sultân-ı seniyyeye tebliği me’muriyetini îfa etmiş oldukları ders’adetten muahhıran tevarûs eden iş’ârâta nazaran tarih-i mezbureye değin süferâ-yı muma ileyhin devlet-i aliyye me’mûr oldukları nesâyihi tebliğ etmek mecburiyetinde bulunmadıkları anlaşılmış olup ol vakitten berü devel-i erba’a –i müttefika yine niyât-ı muamelelerinde sebat üzere olarak mesâfât-ı baîdede bulunduklarından yeniden müzakere mesâlihine hâcet kalmamak üzere der sa’âdetde bulunan sefirleri taraflarına bi’l ittifak evâmîr-i lâzıme i’ta etmiş olduklarından yani İngiltere devleti tarafından der saâdetde bulunan sefirine şehri teşrin-i evvelin on beşi tarihiyle irsal olunan t’alimâta musadık olmak üzere şehri kânun-ı evvelin on yedisi tarihiyle müverrahan

t'alimât-ı lâzıme irsal kılınmış ve Avusturya Devleti tarafından dahi bu hususa dair şehri kânun-ı evvelin yirmi dokuzu tarihiyle müverrah Baron İstemer tarafına evâmir-i kat'iyeye i'ta olunmuş ve Prusya devleti dahi gerek şehri teşrin-i evvelin onbeşi ve gerek şehir-i teşrin-i sâninin on dördü tarihiyle müverrah Londra'da bi'l ittifak müzakere olunmuş olan talimâtta kâmilten müşterek bulunmuş olub Rusya Devleti der saâdetde bulunan maslahatgüzarı tarafına şehri kanun-ı evvelin yirmi üçüncü tarihiyle müverrah yine bu mazmunda olan evâmir-i lâzıme göndermiş olduğundan murahhasûn-ı muma ileyhim iş bu hususât-ı beyân- ı birle düvel-i erba'a me'mûratı taraflarından serd olunacak nesâyihin müşarun ileyh devletlü Reşid Paşa hazretlerinin tahrirât-ı âlilerinde mûnderic olan mülâhâzât hakkında nüfuz-ı kâmile der kâr olacağı ve taraf-ı devlet-i aliyyeden bundan sonra ittihaz olunacak harekâta dair paşa-yı müşarun ileyh hazretlerinin şübehât vâkıaları zâil olacağını me'mul eylediklerinden şübehât-ı mezburesi izâle ve tarafâne dikkatinden ictinaben dersaadetten tahrirât-ı sâire vüruduna intizar üzerine olmak ve Şekib Efendi hazretlerinin tebliğat vakıasına verilecek cevabı te'hir eylememek için kendi devletlerinin zuam ve mütalaalarını şifahen ifade etmiş oldukları misillü efendi-i muma ileyhe tahriren dahi ifade ve ifhama ibtidar eder. Şöyle ki işbu mütala'a zât-ı hazreti şâhaneyi gerek Mehmed Ali'nin azli hususuna dair neşr olunan emr-i âlinin terkin ve istirdâdı ve gerek doğrudan hukukça ihzarının Mısır valiliği mesnedi hâli kaldıkça mütevaliyen vali nasb olunmalarının va'd buyrulması hussularında izhâr-ı lütuf ve atfete davet demek olduğundan düvel-i erbaanın işbu inayet-i seniyyenin Mehmed Ali hakkında bî diriğ buyrulmasını devlet-i aliyyeye muarrız nasihatde rice etmeleri hazreti şahaneye hiçbir güne inkâr-ı cedide ilga eylemek demek olub ancak ibtida-yı mesele-i şerifede bi'nnefs kendi ihtiyarlarıyla izhâr olunub Londra muahedesine esas-ittihaz olunmuş olan niyât-ı seniyyelerini kendülere ihtar ve bundan ma'da düvel-i müşarun ileyhin mücerred bir tezkire ve tekrardan ibaret olan işbu nesayihî i'ta eylemelerine hükûmet-i meşrua ve hukuk hükümlerine menafî bir güne tanzimat teklifi Mısır valisinin eyalât-ı Osmaniyeden birisini kendü nâm-ı şâhanelerine olarak idareye me'mûr olduğu haysiyetle ifası l'azım zimmeti bulunan vezâyif-i tâbiine muğayir bir usul ifası faraziyelerine mebni olmadığı murahhasûn-ı muma ileyhümanın meczumları olub işbu husus gerek sene-i münferidin üçün ve beşinci ve altıncı maddeleriyle ve gerek şehri teşrin-i evvelin on beşi tarihiyle vukubulan müzakereden sonra düvel-i erbaa taraflarından der saadetde bulunan sefirlerine gönderilen t'alimât ile dahi tasdik ve ifa olunmuş olmakla mâarru'zıkr beşinci maddede devlet-i aliyyenin bi'lcümle kavanîn-i câriye ve düvel-i sâire ile olan muahedât-ı mer'iyyesi yani şûmulî olacak deyu ahdü şart kılınmış ve işbu şart-ı düvel-i müşarun ileyhim nezdinde eyalet-i Mısır devlet-i aliyyeye bir kıt'a-i gayrı müttetikası olarak rabt edecek mevâdd-ı

mütenâdan akd olunmuş ve sened-i mezbûrun salifüz'zıkr altıncı maddesinde eyalet-i Mısırdaki istihdam olunacak kuvvet-i beriyye ve bahriye kuvvet-i devlet-i aliyyeden ma'dûd olarak hizmet-i umumiye-i devlet-i aliyye için daima huzur-ı eman misüllü nazar olunacaktır. Deyu şart kılınmış ve şehri teşrin-i evvelin on beşi tarihiyle müverrah Londra'da karargâr olub geçen teşrin-i sâninin on dördü tarihiyle kaleme alınan mazbata ile Mehmed Ali ve yahı erbaa-i müttetikalarının ahfadından eyalet-i Mısıriyenin bi'ttevarüs kendüye i'tası hususuna merbut olan şurutun hilafına harekât eylediği halde unvan verasetinin ilga olunacağını dahi resmen karargâr olmuşdur ve Salifüz'zıkr şurut icra olunduğu halde niyât-ı şâhâneye kâmilten tevafuk edeceği vürûd- ı erbaa-i müttetikalarının temenniyât-ı halisâneleri dahi fi'le çıkarak Londra muahedesi icabınca zuhura gelen neferât-ı mütekabelelerinin illet gayesi olan sulh ve asayiş-i faraziye-i hayriyesi dahi ikmal olunmak ve şurut-ı mezkûrenin ikmal ve icrasıyla düvel-i erbaanın semere-i hüsn-i sa'y ve gayretleri ba'dehu izn-i zat-ı hazreti padişâhi Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın inkiyâd ve itaatından emin olarak eyalet-i merkume sekenesi dahi sû idare sebebiyle şu birkaç sene zarfında düçâr oldukları mezalim ve taaddiyândan vâreste olacağı ve Mehmed Ali dahi teb'a-i devlet-i aliyyeden olduğu cihetiyle müretteb zimmeti olan vezayifin icrasında vakten mine'l evkat kusur edemeyerek gerek kendisi ve gerek familyası için ahval-i istikbaliyesini te'min edecek bir hâl-i kesb etmiş olacağını irade-i kâffe tafsil olmakla murahhasûn-ı muma ileyhim işbu mutâlaatı Şekib Efendi hazretlerine serd ve beyan ederek mutââlât-ı mezburenin bila te'hir devleti tarafından arz ve tebliğine himmet eylemelerini rica ederler.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nu 1831-1841 yılları arasında büyük sıkıntılara sokan Mehmet Ali Paşa isyanı, başlangıçta bir iç isyan niteliğinde görünmesine rağmen, sonradan önemli bir Avrupa sorunu haline gelmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin başına yeni sorunlar çıkarmıştır.

Rusya, isyanın başlarında Osmanlı Devleti'ne yardım ederek ve Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını imzalayarak, Osmanlı Devleti ve Boğazlar üzerinde avantaj elde etti. Ancak, sorunun ikinci aşamasında İngiltere ve Fransa'nın müdahaleleriyle bu durumunu kaybetti. Yukarıda tam çeviri olarak belirttiğimiz arşiv vesikalarından da anlaşılacağı üzere büyük devletlerin elçileri ki, özellikle İngiltere elçisi Mısırın veraset yoluyla Mehmed Ali Paşa'ya intikalinin sağlanmasında büyük çaba sarf etmiştir. Bunun temel amacı İngiltere'nin Mehmet Ali Paşa'nın güçlenmesini önleyerek Hindistan ve Doğu Akdeniz'deki güvenliğini ve çıkarlarını korumaktı. Bu arada Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret antlaşması ile, İmparatorluk üzerindeki çıkarlarını arttırdı. Mısır'ın İngiliz yüksek

çıkarları açısından ne kadar önemli olduğunu gördü. Fransa, Mısır'da yeniden gelişen nüfuzunu sürdürmek için, Mısır sorununun önemli bir bölümünde Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer aldı. Ancak, bunu Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ilkesinde sürdürmek istedi. Fransa'nın bu iki yönlü politikası, zaman zaman kendisini diğer Avrupa devletleri karşısında yalnız bıraktı. Yine yukarıda tam metin olarak verdiğimiz arşiv vesikalarında Mısır için yapılan egemenlik yarışında İngiliz ve Fransız elçilerinin çabaları net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, bu isyanın sonucunda, ne kadar güçsüz olduğunu bir kez daha anladı. Özellikle büyükelçilerin Osmanlı Devleti'ne karşı tutumları büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Bir valisinin isyanı karşısında bile, toprak bütünlüğünü sağlamak için yabancı devletlerin yardımına başvurmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasında Avrupa büyük devletlerinin ağırlığı daha fazla olmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olan Mısır meselesi araya giren büyük devletlerin izledikleri taraflı politikaları yüzünden uluslararası bir sorun haline geldi. Bir süre sonra Osmanlı Devleti bu zengin ve stratejik önemi olan eyaletini kaybetti. Mısır meselesinin ardından Boğazlar meselesinin de aynı şekilde uluslararası bir sorun haline gelmesi diplomasi alanında da Osmanlı Devleti'nin zor durumda bırakılacağının bir emaresi olacaktır.

KAYNAKÇA

BELGELER

BOA. (İMTZ0506/168 H29-12-1256).

BOA. (İMTZ 07/190) H-19.01.1257

ALTUNDAG, Şinasi (1970), "Mehmet Ali Paşa", İslam Ansiklopedisi e. 7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul (560-570).

Çıvgın, İ. (2014). "Ön ve Erken Hanedanlar Devri'nde (MÖ 3300-3000) Levant'ta Kurulan Ticaret Kolonilerinin Mısır Devletleşmesine Katkısı", Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 2(3), 99-155

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, e. V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983

UÇAROL. Rifat. Siyasi Tarih. Harp Akademileri Basımevi. İstanbul 1982

ZÜRCHER, Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

19. Bölüm

Bir Kentsel Dönüşüm Örneği: Detroit Michigan Merkez İstasyonu ve Detroit Riverwalk Genişletme Projesi

Rahime ÇERÇİ¹

Özet

Zamanla bozulmuş kentin silüetinin veya terk edilen yerleşim yerlerinin yeniden canlandırılması adına gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin yanı sıra ülkelerde uygulanan yasal dayanaklara göre çeşitli şekillerde uygulanmaktadır. Bu çalışma kapsamın da ilk olarak kentsel dönüşüm kavramının açıklanması ile başlamış olup devamında kentsel dönüşümün hedefleri ve uygulama biçimlerini incelemiştir. Çalışmada ayrıca kentsel dönüşümün tarihsel seyrine de vurgu yapılmıştır. Çalışmanın temel amacını oluşturan Detroit kentinin kentsel yapısını incelemek olan sonraki kısımda ise dünyanın otomotiv başkenti olarak adlandırılan Detroit kentindeki kentsel dönüşüm projeleri incelenmiştir. Bu kapsamda Detroit kentinin seçilmesindeki en önemli neden kentsel çürümeye örnek teşkil eden Michigan Merkez İstasyonu ve Detroit Riverwalk Genişletme Projesi’ni içinde bulunduran çeşitli argümanlara sahip olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentsel Dönüşüm, Detroit

¹ Öğr.Gör.Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Yerel Yönetimler Programı, rahime.cerci@mku.edu.tr, ORCID : 0000-0002-5759-4167

Abstract

Urban transformation projects, which are carried out in order to revitalize the silhouette of the city that has deteriorated over time or the abandoned settlements, are implemented in various ways according to the legal bases applied in the countries as well as the development levels of the countries. This study also started with the explanation of the concept of urban transformation and then examined the goals and implementation methods of urban transformation. The study also emphasized the historical course of urban transformation. In the next part, which is the main purpose of the study, examining the urban structure of the city of Detroit, the urban transformation projects in the city of Detroit, which is called the automotive capital of the world, were examined. In this context, the most important reason for choosing the city of Detroit is that it has various arguments that include the Michigan Central Station and the Detroit Riverwalk Expansion Project, which are examples of urban decay.

Keywords: *City, Urban Transformation, Detroit*

1. Giriş

Kentler sadece barınma alanları değildir. Kentler aynı zamanda *kültürdür*, *felsefedir*, *tarihtir* ve *ekonomidir*; bireyin kendini geliştirebileceği ya da geliştiremeyeceği yegane mekanlardır (Çukurçayır, 2021: 157). Başka bir ifade ile kentler sadece fiziksel bir mekanlar değildir; onlar aynı zamanda hayallerin, korkuların ve arzuların bir yansımaya dönüşen mekanlardır. Kentler uzun yıllardır gerek ekonomik gerek sosyal gerekse çevresel anlamda rekabetçi bir anlayışla stratejilerini oluşturmaktadır. Bu süreçte kentler sadece sürdürülebilirliğe değil aynı zamanda dayanıklılığa da yönelik olarak planlamalarını yapmaktadırlar. Süreç içinde yapılmayan planlar kentin zamanla çürümeye, bozulmaya ve en nihayetinde harabeye dönüşmesine neden olmaktadır. Tıpkı Detroit kenti örneğinde olduğu gibi.

Detroit kentinin çürüyen yapılarına ve çökmek üzere olan altyapısına ait olan görüntüler, şehrin temsiliyetin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Modern endüstrinin kentsel boyutundaki simgesi olan Detroit kenti düzensizlik içindedir. Özellikle son on yıl içerisinde yaşanan ekonomik anlamdaki çöküş beraberinde nüfusta yaşanan büyük düşümlere neden olmuştur. Böylece General Motors, Ford ve Chrysler gibi dev otomobil firmalarının merkezlerinin bulunduğu ve yüz binlerce kişiye istihdam olanağı sunan bir iş bölgesi, artık çoğunlukla terk edilmiş veya harabeye dönüşerek yıkılmış bir silüete bürünmüştür. Kentsel dönüşüm projelerinin uygulanma biçimleri; “yenileme”, “sağlıklaştırma”, “koruma”, “yeniden canlandırma”, “yeniden geliştirme”, “düzenleme”, “temizleme” ve “tazeleme” şeklinde sıralanmaktadır. Bu uygulama biçimlerinin hangisinin kentsel dönüşüm projesi kapsamında kullanılacağı projenin uygulama alanını oluşturan kentin sosyal, kültürel, ekonomik, çevresel ve altyapı ihtiyaçlarına yönelik belirlenen yasal dayanaklara göre belirlenmektedir. Bu çalışmanın amacı da dünyanın otomotiv başkenti olan Detroit’teki uygulanan projelerin kentin dönüşümündeki etkilerini ölçmektir. Çalışma kapsamında ilk olarak kentsel dönüşüm kavramı açıklanmış olup devamında kentsel dönüşüm kavramının tarihsel gelişimi, hedefleri ve uygulama biçimleri incelenmiştir. Ayrıca kentsel çürümeye örnek teşkil eden çeşitli argümanlara sahip olan Detroit kenti incelenmelidir. Bu kapsamda çalışma, Detroit kentinin bozulmuş yapısının düzeltilmesine yönelik olan proje örnekleri ile kentin yeniden yaşanabilir bir alana dönüştürülmesi noktasında yapılan faaliyetleri içermektedir.

2. Kentsel Dönüşüm Kavramı

Sürekli değişim ve dönüşüm içerisinde olan kentler, dinamik yapısal özelliğini taşımaktadır. Kentlerin bu değişim ve dönüşüm sürecinde ekonomiden çevreye, politikadan sosyo-kültürel yapıya kadar birden fazla faktörün etkisi söz

konusudur (Yaman, 2014: 14). Bu noktada kentsel dönüşüm, kentin ya tamamında ya da belirli bir bölgesinde değişikliğin yaşanması şeklinde tanımlanmaktadır (Keleş, 2004; Akalın, 2016: 289).

Kentsel dönüşüm projeleri gerek sağlıklı yaşam gerekse planlı şehirleşmenin getirdiği birçok avantajın yanında sosyal dışlanmışlığı önlerken daha önce sağlıklı yaşam şartlarında yaşayan kişilerin kendi kimliklerini bulma noktasında da ayrıca önem arz etmektedir. Kentsel dönüşüm çalışmalarının “vizyon”, “amaç”, “strateji” ve “yöntem” açılarından farklılık göstermeleri kavramın tanımlanmasında da farklılıklara sebep olmuştur. Her ne kadar literatürde farklı bakış açıları sonucunda farklı kentsel dönüşüm tanımlamaları olsa da kentsel dönüşüm; bozulan ve çöküntü hali alan kentsel alanların ekonomik, sosyal, çevresel ve fiziksel koşullarının bütünüyle ve kapsayıcı bir yaklaşımla iyileştirilmesine yönelik uygulanan faaliyet ve stratejilerin tamamını ifade etmektedir (Ertaş, 2011: 2-3).

3. Kentsel Dönüşümün Tarihsel Gelişimi

Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa’da tarımsal işgücü biçim değiştirerek yerini sanayiye bırakmıştır. Bu değişim, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılanmalar da değişimi de beraberinde getirirken sosyal ilişkilerde, istihdamda ve mekansal tercihler de değişikliklere neden olmuştur. Hızla ve plansızca meydana gelen bu değişim sonucu oluşan yerleşim alanları ilerleyen süreçte yenilenmesi gereken çöküntü alanlarına dönüşecektir (Arslan, 2014:181). Öyle ki özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen ülke ekonomilerindeki ve toplumsal yapıdaki bozulmalar sanayi devrimi sonrasında gerçekleşen göçler sonucunda oluşan kentleri de olumsuz anlamda etkilemiş ve kentsel alanda yenileşmeyi zorunlu kılmıştır (Aydın ve Çamur, 2016: 56).

Kentsel dönüşüm projeleri, 1960’lı yıllarda bir dönüm noktası yaşamıştır. 1960’larda ve 1970’li yılların ilk dönemlerinde kentsel iyileştirilmeye önem verilirken, fiziki sorunlar ile toplumsal sorunların arasındaki doğrudan ilişki bu dönemde kabul edilmiştir. Böylelikle kentsel dönüşüm projelerinde toplumsal stratejiler daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen dönemin kentsel dönüşüm projelerinde kenar mahallelerin yanı sıra kent çeperlerine de öncelik verilmiştir. Dolayısıyla bu öncelik merkezi yönetimin öncelikli politikasını, kentleşme politikalarında yoksul mahallelerin iyileştirilerek yenilenmesi oluşturmuştur (Akalın, 2016: 292).

Kentsel dönüşüm 20. yy ilk dönemlerinden itibaren gerçekleşen değişimler sonucu ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Zira yaşanan ekonomik gelişmeler sonucunda kırdan kente doğru gerçekleşen göçler sonucunda artan kentleşme kentte yeni bir sosyal sınıf oluşturmuştur (Eyidiker, 2021: 97). Birleşmiş Milletler

nüfus ile ilgili projeksiyonlarına göre, 2030 yılına kadar, dünyada kentsel alanda yaşayanların sayısının kırsal alanda yaşayanlara göre daha fazla olacağı ve 2050 yılına kadarki süreçte kentsel nüfusun dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturacağı öngörülmektedir.

4. Kentsel Dönüşümün Hedefleri ve Uygulama Biçimleri

Kentsel dönüşüm projelerinin tasarlanmasında şu beş özellik dikkate alınmalıdır (Robert, 2000; Şişman ve Kibaroglu, 2009: 2) ;

- Kentsel dönüşüm projeleri; kentlerde meydana gelen çöküntü alanların oluşumundaki sebepleri araştırırken kentin fiziki koşulları ile toplumsal sorunların arasında doğrudan bir ilişki kurmalıdır.
- Kentsel dönüşüm projeleri; büyüyen, dönüşen ve bozulan kentin dokusunda oluşacak yeni sosyal, kültürel, ekonomik, çevresel ve altyapı ihtiyaçlarına yönelik şekil alan kent parçalarının geliştirildiği olanakları sağlamalıdır.
- Kentsel dönüşüm projeleri; kentin refah düzeyini ve yaşam kalitesini arttırıcı bir kalkınma yaklaşımını benimsemelidir.
- Kentsel dönüşüm projeleri; gerek fiziksel anlamda çöküntü haline gelen gerekse toplumsal olarak bozulan kentsel alanlarda ekonomik canlılığı arttıracak stratejiler geliştirmelidir.
- Kentsel dönüşüm projeleri; kentsel alanların etkili ve verimli kullanılmasını sağlayacak ve böylece gereksiz yayılmalarına önüne geçebilecek stratejiler geliştirmelidir.

Uygulama alanı olacak kentin problemine ve potansiyeline göre, yukarıda sayılan kentsel dönüşüm projelerinin tasarlanmasında dikkate alınacak hedeflerden bir ya da birkaçı bir adım öne çıkabilmektedir (Polat ve Dostoglu, 2007:62).

Kentin mevcut yapısının yenilenmesi amacıyla gerçekleştirilen uygulamaların bütününe kapsayan kentsel dönüşüm, uygulama biçimlerinin tanımlanması noktasında farklılık göstermektedir. Kentin yapısının yenilenmesini ifade eden kentsel dönüşüm projeleri şu dokuz farklı uygulama biçimi ile özetlenebilmektedir (Polat ve Dostoglu, 2007:62-63):

- *Yenileme:* Kentin gerek yapısal gerek yerleşik düzen gerekse sağlık açısından iyileştirilme olanağı bulunmayan alanlarında yapıların tamamının ya da bir kısmının ortadan kaldırılarak yeniden inşa edilmesi **yenileme** biçimi olarak tanımlanmaktadır.

- *Sağlıklaştırma*: Kentin eski dokusunun ve çöküntü alanlarının bir bölümünün yenilenmesi ile birlikte kullanıma açılması **sağlıklaştırma** olarak ifade edilmektedir.
- *Koruma*: Kentsel dokunun çağdaş yaşamla bütünleştirilmesi sürecinde yaşanan değişim ve dönüşümde toplumun sahip olduğu ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerin **korunması** veya **sınırlı değiştirilmesidir**.
- *Yeniden canlandırma*: Kentsel alanlarda canlılığını kaybeden özellikle tarihsel anlamda önem arz eden bölgelerde sosyal tedbirler kapsamında bölgelerin **yeniden canlandırılmasını** ifade etmektedir.
- *Yeniden geliştirme*: Kentin alt gelir gruplarının yaşadığı alanlardaki iyileştirilemeyecek ölçüde zarar görmüş konutların yıkılarak yerlerine **yeniden tasarlanmış bölümlerin geliştirilmesini** ifade etmektedir.
- *Düzenleme*: Kentin bir bölümünün **kendiliğinden gelişmesine imkan vermeyerek**, bu gelişmenin toplumsal fayda sağlayacak biçimde yerleşim yerlerinin işlevleriyle toprak kullanımı arasında ilişki kurmayı öngören, **geleceğe yönelik bir kamusal faaliyet türüdür**.
- *Temizleme*: Kentin alt gelir gruplarının yoğun olarak yaşadığı bölgelerde bulunan yapıların **sağlığa aykırı** niteliklerinin giderilmesini ifade etmektedir.
- *Boşlukları doldurarak geliştirme*: Kentin belirli bir bölgesinde **var olan dokuya** yeni aktivitelerin ve yapıların eklenmesini ifade etmektedir.

5. Detroit Kenti ve Detroit'te Kentsel Dönüşüm Projeleri

5.1. Detroit Kentinin Genel Bir Tanımı

Detroit, 1701 yılında Fransız kaşif Antoine de Lamothe, sieur de Cadillac tarafından kurulmuştur (Gallagher, 2013: 117). Detroit, endüstriyel büyüme için gerekli olan; kömür, demir ve bakır maden merkezlerine olan yakınlığın yanı sıra su ve kara yoluyla kolaylıkla ulaşım sağlanabilecek ülkenin köklü üretim merkezlerine yakınlığı da içeren tüm bileşenlere sahipti. Ancak kent, 19. yy sonunda puro, ilaç, gıda, soba ve makine imalatı ve üretimine ev sahipliği yapıyordu. Öyle ki Henry Ford tarafından 1903' Ford Company kurulduğunda Detroit ülkenin sadece on üçüncü büyük şehri olarak anılıyordu. Ford kısa bir süre sonra istikrarlı bir işgücü politikası oluşturmak amacıyla yüksek maaş verme hakkında duyurulara bulundu. Ford'un bu duyurusu Detroit'i İskoçya'dan, İngiltere'den, Meksika'dan ve Lübnan'dan işçilerin kente göç etmesine neden olurken, kenti Amerika'nın ırksal ve etnik açıdan en çeşitli yerlerden biri haline getirmiştir. Yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde Detroit artık otomobil endüstrisinin merkezi konumuna gelmiştir. Zira kentte büyük üçlü olarak

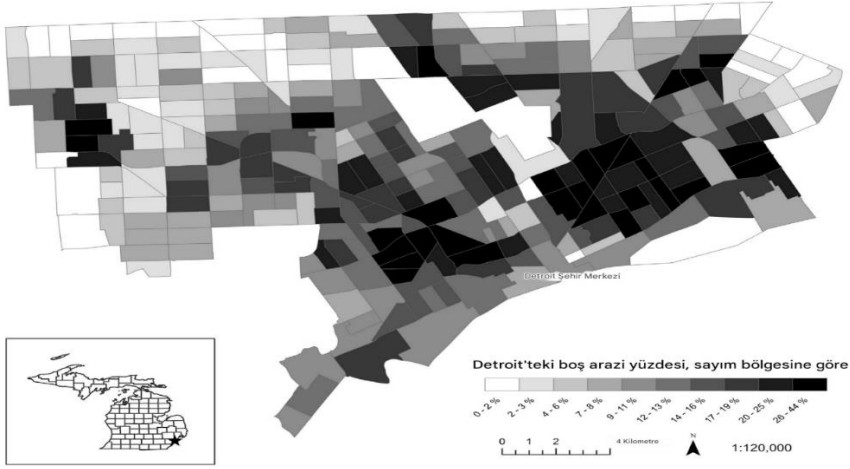
adlandırılan General Motors, Ford ve Chrysler otomobil firmaları kentte bulunmaktaydı (Sugrue, 2007:1-2).

Endüstri merkezi haline gelen Detroit hızla büyüdü. Öyle ki 1900 yılında nüfusu 300.000 iken, 1950’de bu sayı neredeyse iki milyona yaklaşmıştır. Kentin kara sınırı otomotiv endüstrisinin başlangıcında 30 mil iken 1926’da bu alan genişleyerek 139 mil kareye çıkmıştır (Gallagher, 2013: 118). Yirminci yüzyılın zirvesinde Detroit kentindeki mahalleler, New York veyahut Chicago’nun tuğla ya da taş apartmanlardan oluşan binaların tersine, Detroit’in konutları işçiler için inşa edilen tek katlı çiftlik tarzı evler ve bungalovların yanı sıra profesyoneller için inşa edilen tuğla cepheli, sert ahşap zeminli ve yüksek tavanlı tudor tarzı evlerden oluşmaktaydı (Gallagher, 2013: 121).

2009 yılına gelindiğinde General Motors ve Chrysler’in iflas başvurusunda bulunması Detroit’in otomotiv yüzyılının sona erdiğini işaret etmekteydi. Bu son kentte otomotiv endüstrisini bir daha yirminci yüzyılın ortasında olduğu gibi yüz binlere iş verecek bir istihdam olanağına kavuşamayacaktır. Otomotiv endüstrisinin önemini kaybettiği kentten başka bölgelere doğru kayması beraberinde yüksek oranda işsizliği getirecektir. Öyle ki bu işsizlik oranı 2008’de %25’e ulaştığı ve resmi olmayan rakamlara göre bu sayının daha da yüksek olduğu tahmin edilmektedir (Gallagher, 2013: 122). 2010 yılında yaklaşık olarak kentte 700.00 kişi yaşıyordu. Bu kişilerin çoğu (%83 ‘ü) siyahi ve ekonomik anlamda dezavantajlı kişilerdi. 25 yaş ve üzeri için %29 oranında bir işsizlik varken, 2011’de ortalama hane geliri yalnızca 25.193 dolardı (Graham vd, 2016: 106). 2025 yılı itibarıyla Detroit kentinin nüfusunun yaklaşık olarak 629.830 kişi olduğu ve kişiler çoğunlukta dezavantajlı gruplardan oluşmaktadır. Kentin yıllık %0,27 oranında bir nüfus kaybı yaşadığı tahmin edilmektedir. Kentte yaşanan bu çöküş kentin hem fiziksel hem de toplumsal çöküşünü ve bozulmasını da beraberinde getirmiştir.

5.2. Detroit’te Kentsel Dönüşüm Projeleri

Detroit’te yaşanan üretim kaybı ve yüksek işsizlik ile beraber gelen nüfus kaybı kenti etkilemiştir. Öyle ki kent ülkenin en yüksek emlak boşluğu oranlarından birine sahiptir. Detroit’e 40 mil kareden fazla boş konut, ticari ve endüstri arazisi (Şekil: 1) bulunmaktadır ki bu kentin yaklaşık dörtte birlik bir kısmına denk gelmektedir (Meerow ve Newell, 2017: 65).

**Şekil 1² : Detroit Kenti Mahallelerindeki
Boş Arazilerin Toplam Sayım Alanı Yüzdesi**

Kaynak: Meerow ve Newell, 2017:65.

Kentin mevcut kentsel yapısının boş mahallelerden oluşan bir çerçeve oluşturmasının temel nedeni yeniden inşa sürecinin olmamasıdır. Şöyle ki Detroit'te hasar gören ve yıkılan konutların yerine genellikle yeniden inşa sürecine gidilmemektedir. Başka bir ifade ile yıkım³, boş bir arsa ile sonuçlanmaktadır (Paredes ve Skidmore, 2017:17). Bu eksiklik kentsel altyapının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Kentin terk edilen mahallelerine zamanla hizmette bırakılmıştır. Detroit'te ki bu harabeler yalnızca kentin fiziksel yıkımını değil aynı zamanda toplumsal bozulmayı, işsizliği, göçü ve yoksulluğu temsil eden imgeler haline gelmiştir. Zira mekanlar sadece bir alanı ifade etmez aynı zamanda bölgenin toplumsal dinamikleri hakkında da bilgi vermektedir.

² Harita, 2010 sayımına göre her bir bölgenin toplam alanının, üzerinde yapı bulunmayan boş parsellerden oluşan yüzdesini göstermektedir.

³ Detroit'in aksine ABD'nin birçok şehrinde hasar görmüş düşük kalitedeki evler yerine daha kaliteli evler inşa etmek için yıkılır. Dolayısıyla yıkımın neden yapıldığını ve nasıl sonuçlandırıldığını bilmek gerekmektedir (Paredes ve Skidmore, 2017:17).

Resim 1: Detroit Şehir Merkezinden Bir Kare⁴

Kaynak: Owens vd, 2017: 3

2009 seçimlerinde seçilen Belediye Başkanı Dave Bing döneminde, on binlerce terk edilmiş evlerin yıkılması önerisiyle bu harabelerde ve çevresinde meydana suçun azaltılmasına yönelik adımlar atılmıştır. Başkan Bing seyrek nüfuslu harabe alanlarında yaşayan kişilerin yoğun nüfuslu alanlara taşınmasını ve bu harabe alanlarının yıkılarak alanın temizlenmesini öneriyordu. Böylece başkan kentin hizmetlerinin daha ulaşılabilir alanlarda gerçekleşebileceğini savunuyordu. Ancak başkanın önerdiği bu taşınmalar gerçekleşmedi ve bir zamanlar ABD'nin büyük şehirleri sıralamasında üst sıralarda yer alan Detroit kenti, birçok boş konut ve araziden oluşan konut fiyatlarının neredeyse sıfıra düştüğü kentsel çürümenin bir simgesi haline dönüştü (Owens vd, 2017: 7).

Günümüzün Detroit kenti, tartışmalı imgelerle doludur ve kent yeniden yapılandırma sürecine girmiş olsa da harabe imgesi hala kentin algılanmasında en güçlü etkenlerden biridir (Pohl, 2021: 1065). Detroit'in bir zamanlarda olduğu gibi güçlü ekonomik ve sosyal yapısının yeniden oluşturulması için çeşitli kentsel dönüşüm projeleri geliştirilmiştir. Bu projelerden bir tanesi bir zamanlar kentin en gösterişli tren istasyonu olan **Michigan Merkez İstasyonunun Yeniden Geliştirilmesi Projesidir**. 20. yüzyılda altın çağını yaşayan Detroit kentinin ikonik görüntüsü olan ve 1913 yılında açıldığında Michigan Merkez İstasyonu, 13' ana terminalinin üzerinde bulunan ofis alanlarının bulunduğu 18 kat boyunca ve 640.00 fit kare (59.457 metrekare) alanı ile dünyanın en yüksek tren istasyonuydu (Eberhardt, 2024). New York'un Grand Merkez İstasyonunu tasarlayan Warren & Wetmore ve Reed & Stem firmalarınca tasarlanmıştır (Cochran, 2024). İstasyonun yerleşim yeri, Michigan Merkez'in ticari

⁴ New York Times'in yakaladığı fotoğrafta ön planda Brush Park Mahallesi, arka plandaysa Detroit şehir merkezi görülmektedir (Owens vd, 2017: 3).

faaliyetleri, Chicago'nun büyük pazarıyla New York limanı arasında mallar ve yolcular arasında bir köprü olarak onları birbirine bağlamıştır. Bu istasyon Detroit kentinin “kahramanca büyümesi” ve “utanç verici düşüşüyle” ilgili güçlü bir simgedir (McCulloch, 2011: 1-4).

Resim 2: 8 Eylül 1913 Michigan Merkez İstasyon Neredeyse Hazır

Kaynak: <https://historicdetroit.org/galleries/michigan-central-station-old-photos>

Warren & Whetmore ve Reed & Stern tarafından inşa edilen yapı, 1988'e kadar tren istasyonu olarak hizmet görürken 1988 ve sonrasında boş bir binaya dönüşmüştür. Bölgede birçok yenileme planı yapılsa da bu süreçte hayata geçirilememiştir. 2009 yılında Detroit Belediye Meclisi Mizhigan Merkez İstasyonunu yıkmaya karar verdi. Ancak meclisin bu kararı tepkilere neden oldu. Tepkiler sonucunda istasyonun yıkım kararı durdurulsa da, istasyonun harabeye dönen yapısı kentin çürümesinin bir simgesi olması sebebiyle çeşitli yıkım teşebbüsleri de olmuştur. Bu teşebbüslerin temel dayanağıysa eğer bu yapı kentin yeniden canlanmasına katkıda bulunmuyorsa, o zaman bu çürümüşlüğün sembolünün var olmasının da gereği bulunmamaktadır düşüncesinde yatmaktaydı (Millington, 2010: 47-50).

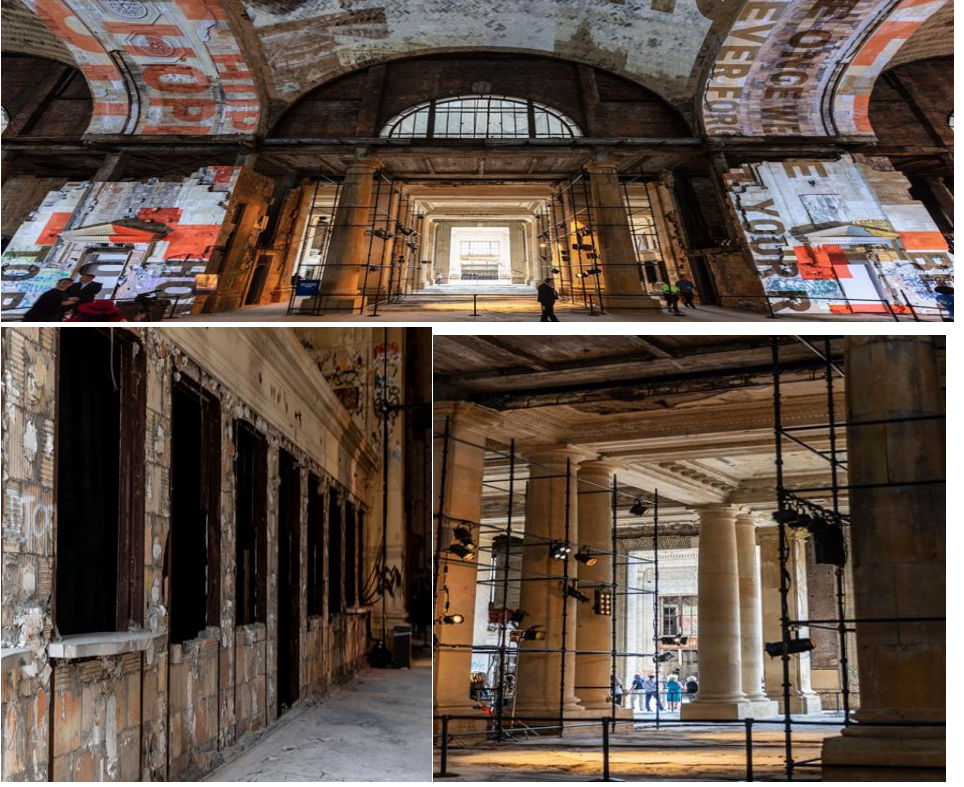

Resim 3: Ürpertici İssız Bir Yer: Michigan Merkez İstasyonu

Kaynak: <https://www.orangesmile.com/extreme/tr/korkunc-terk-edilmis-yerler/michigan-merkez-istasyonu.htm#object-gallery>

Detroit kentinin çürümüş yapıları içinde dünyada en çok fotoğrafı çekilen harabesi Michigan Merkez İstasyonuydu. Zira Detroit hakkında yayınlanan hemen her kitapta kendine yer bulan istasyon, Amerika Birleşik Devletlerinin en ünlü harabesi haline gelmiştir (Pohl, 2019: 1064). Michigan Merkez İstasyonu, Detroit kentinin terk edilmişliğinin simgesini⁵ oluşturmaktaydı. Ta ki 2018’de Ford Motor Company tarafından otomobillerin geliştirilmesi için satın alınana kadar. Bu adım birçok kişi tarafından Detroit’in yeniden doğuşunun sembolü olarak görülmüştür (Lynch, 2020: 1).

⁵ Detroit kentinin harabeye dönüşünün gösteren sadece bir örneğini oluşturmaktaydı Michigan Merkez İstasyonu. Zira kentin çöküşü ile birçok binası da harabeye dönmüştür.

Resim 4: 2018’de Michigan Merkez İstasyonu

Kaynak: Gerard ve Gerard, 2018

2018’de Michigan Merkez İstasyonun yeni sahibi Ford Motor Company tarafından 1988’de kapanan tren istasyonu ilk kez halka açılmaya karar verildi. Bu karar doğrultusunda bütün çöpler kaldırılmış, grafitilerin birçoğu kaldırılmış ve mekanın albenisini arttırmak için ışıklandırmalar yapılarak lobi salonu hazırlanmıştır. Ancak bu etkinlikte en dikkat çekici değişiklik “Köklerinizi Asla Unutmayın”, “Umut” gibi duvarlara yansıtılan dijital sloganlardı (Pohl, 2021: 1074). Aralık 2018’e gelindiği zaman Ford Motor Company tarafından istasyonun restore edilmesi için birinci aşama başlatıldı. Bu aşama kapsamında istasyon binasının kurutulmasının yanında yapısal kolların ve kemerleri güçlendirilmesi çalışmaları yapılmıştır (Runyan, 2018). 2019’un Mayıs ayında başlayan restorasyon çalışmalarının ikinci aşaması kapsamında, kulenin ve dinlenme yerinin duvar işçiliği, dinlenme odalarının tavanının yeniden döşenmesi ve yapısal çeliğin onarımı gerçekleştirilmiştir (Annual Community Benefits Update Meeting, 2019). İstasyonun kaybolan mimari yapılanmasının yeniden gün yüzüne çıkarılması adına üç boyutlu tarama teknolojisi kullanılmıştır (Szczesny, 2020). 2022 yılında tamamlanması planlanan restorasyon işlemleri

Detroit nehri kıyısı boyunca uzanan Gabriel Richard Park, Owen Park, Henderson Park ve Stockton Park olmak üzere dört adet halka açık park proje alanı içerisinde yer almaktadır. Proje kapsamının birinci aşamasının tamamlanmasıyla Gabriel Richard Park'ın yeni tasarımı ile ziyaretçilerine kelebek bahçeleri ve rahatlatıcı bir yeşil alan sunmaktadır (Ward, 2011: 18-21).

Resim: Gabriel Richard Park Öncesi ve Sonrası

Kaynak: <https://detroitriverfront.org/our-story/after> (Erişim Tarihi, 22.05.2025).

Detroit kentinde “Yeşil Şehir” kavramı, kentin dönüşümünde önemli bir hale gelerek kentin kentsel altyapı planlarında kendine yer edinmiştir. Kentte az kullanılan araziler yeşil alanlara dönüştürülerek yeniden geliştiriliyor. Bu dönüşümün bir parçası olarak RiverWalk Projesi, hareketli bir şehir yaşamının tam merkezinde bireylerin sosyal, fiziksel ve zihinsel sağlıklarını iyileştirerek yaşam kalitelerini arttırmaya yönelik bir alan oluşturmayı amaçlamaktadır. Proje alanı kapsamında bulunan alanlarda, ücretsiz otoparktan kapalı oturma alanlarına kadar birçok imkanı ziyaretçilerine sunmaktadır. RiverWalk, konut gelişimini desteklemek ve yeni perakende satış alanlarını desteklemek amacıyla oluşturulmuş kentsel tasarım projesidir. Öyle ki projenin oluşturulmasından bu yana, çeşitli yemek mekanları proje kapsamındaki alanlarda inşa edilmiştir. Ayrıca proje amacıyla gerçekleştirilen uygulamalar içerisinde yerel ekonomiyi canlandıracak turistik faaliyetleri de içermesi açısından ekstra önem arz ettiği görülmektedir (Burton, vd, 2009: 28-29).

6. Sonuç

Kentlerin gerek fiziksel gerek toplumsal gerekse ekonomik yapının iyileştirilmesine yönelik geliştirilen kentsel dönüşüm projeleri, çoğunlukla bozulmuş ve harabeye dönüşerek işlevini yitiren alanların canlandırılarak daha yaşanılabilir alanlar haline getirilmesini hedefleyen süreçler bütünüdür. Bu

süreçte kentin riskli yapıları yenilenirken çarpık kentleşmenin önlenmesi beraberinde güçlü alt yapı sistemini ve sosyo ekonomik yaşamı geliştirecek kalkınma planlarının hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır.

Kentsel dönüşüm projeleri kente yapılan yatırımların teşvik edilmesini sağlarken alanın ekonomik açıdan canlanmasını da meydana getirmektedir. Bu sayede bölgede yeni iş olanakları ortaya çıkar ve yeni iş imkanlarının oluşması sağlanmış olur. Dönüşen kentlerde inşa edilen modern yapılar, sosyal tesisler gibi düzenlemeler kentte yaşayan bireylerin hayat kalitesini artırırken, kimi projelerin hayata geçirilebilmesi için bireylerin mevcut konumlarından ayrılmasına ve dolayısıyla toplumsal bağların zayıflamasına hatta kopmasına neden olmaktadır. Zira yenilenerek dönüşüm geçiren alanda bulunan gayrimenkul fiyatlarında yukarıya doğru bir seyir izlenmesi kenti yatırımcılar açısından cazip hale getirirken ekonomik anlamda zayıf olan yerel sakinleri zorlamaktadır. Bu zorluk genellikle de yerinden edilme sorununa sebep olmaktadır. Bu nedenle kentsel dönüşüm projeleri değerlendirilirken sadece yapısal özellikler açısından bir değerlendirme yapılmamalı bu sürecin toplumsal bir dönüşüm süreci olduğu da hatırlanmalıdır.

Bu nüfus kaybının en önemli sebebi kentte yaşanan ekonomik çöküştür. Bu ekonomik çöküşün sebepleri değerlendirildiğinde kentin ekonomisinin otomotiv endüstrisine aşırı bağımlılığından kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu ekonomik çeşitliliğin az oluşu kenti rekabet açısından zorlamış ve en nihayetinde otomotiv sektörünün kentten farklı noktalara kaymasıyla işsizlik ve nüfus kaybı kaçınılmaz olmuştur. Kentte yaşanan bu çöküş kentin hem fiziksel hem de toplumsal çöküşünü ve bozulmasını da beraberinde getirmiştir.

Detroit'teki verimli kullanılmayan boş araziler, uygun strateji ve politikalarla kentin yeniden geliştirilmesine imkan verdiği görülmektedir. Bu imkanların etkili ve verimli bir şekilde değerlendirilmesi kentin çürümüşlüğüne ve bozulmuşluğunun telafisi olacak niteliktedir. Özellikle bu süreçte kentin geliştirilmesinde geliştirici rolünü üstlenen aktörler ile kentte yaşayanların koordinasyon içinde olması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akalın, M. (2016). Kentsel Dönüşümün Karanlık Yüzü: Soylulaştırma, Yerinden Edilme ve Mekânsal Dışlanma. Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 7 (14).
- Annual Community Benefits Update Meeting (2019). <https://detroitmi.gov/events/wigle-midtown-west-2019-annual-cbo-update-meeting> (Erişim Tarihi: 10.05.2025).
- Arslan, G. Y.. (2014). Kentsel Dönüşümün Sürdürülebilirlik Boyutu: Hammarby (İsveç) ve Fener-Balat Örneklerinin İncelenmesi. Artium Dergisi, 2 (2): 180-190.
- Aydın, H. A ve Çamur, Ömer (2016). Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Başarılı Dünya Örnekleri: Danbara, Solidere, Rio De Janeiro. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6 (1), 53 – 68.
- Burton, T., Cook, T., Cruz, J., Gougherty, A., Pearson, R. ve Sandlin, H. (2009). Urban Villages in Detroit. Wayne State University.
- Cochran, S. (2024). Detroit's Michigan Central Station Is Restored to Its Original Glory. <https://www.architecturaldigest.com/story/detroits-michigan-central-station-is-restored-to-its-original-glory> (Erişim Tarihi: 09.05.2025).
- Çukurçayır, A. Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi. Sayda Yayıncılık, Bursa.
- Eberhardt, E. (2024). Quinn Evans completes restoration of historic Detroit train station for Ford offices. <https://www.dezeen.com/2024/06/06/quinn-evans-restoration-detroit-train-station-ford-offices/> (Erişim Tarihi: 09.05.2025).
- Ertas, M. (2011). Kentsel Dönüşüm Çalışmalarında Sosyal Boyutun İncelenmesi, Ankara Ve Londra Örnekleri. Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, 10(1).
- Eyidiker, U. (2021). Kentsel Dönüşüm- Kentsel Yenileme Ayrımı Ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm. Pesa International Journal of Social Studies, 7 (2).
- Gerard, C. ve Gerard, M. (2018). Michigan Merkez İstasyonu 2018: Bir Fotoğraf Turu, <https://detroit.curbed.com/2018/6/19/17480472/michigan-central-station-2018-photo-tour> (Erişim Tarihi, 09.05.2025).
- Gallagher, J. (2013). Reimagining Detroit. The Cairo Review of Global Affairs, 11.
- Graham, F. L, Padilla, B. M., Lopez, D. W., Stern, M. A., Peterson, J. Ve Keene, E. D. (2016). Spatial Stigma and Health in Postindustrial Detroit. International Quarterly of Community Health Education, 36(2) 105–113.

- Hartig, J. H. ve Wallace, C. M. (2015). Creating World-Class Gathering Places for People and Wildlife along the Detroit Riverfront, Michigan, USA. *Sustainability*, 7, 15073-15098.
<https://detroitriverfront.org/our-story/after> (Erişim Tarihi, 22.05.2025).
- Lynch, M. T. (2020). Driving Change: A Look at Detroit's Oldest Neighborhood in the Face of the Redevelopment of the Michigan Central Station, The University of Texas at Austin.
- Meerow, S. Ve Newell, P. J. (2017). Spatial Planning for Multifunctional Green İnfrastructure: Growing Resilience in Detroit. *Landscape and Urban Planning*, 159, 62-75.
- McCulloch, M. (2011). Michigan Central Station: Reframing the Narrative of Detroit's Grand Past. *Dimensions*, Vol. 24.
- Millington, N. (2010). Post-Industrial Imaganiries: Nature, Representation and Ruin in Detroit, Michigan. University of Wisconsin, Madison.
- Runyan, R. (2018). Michigan Central Station Renovations Start with Winterization. <https://detroit.curbed.com/2018/12/4/18125723/michigan-central-station-renovations-construction-winterization> (Erişim Tarihi: 10.05.2025).
- Paredes, D. Ve Skidmore, M. (2017). The Net Benefit of Demolishing Dilapidated Housing: The Case of Detroit. *Regional Science and Urban Economics*, 66, 17-27.
- Pohl, L. (2021). The sublime object of Detroit. *Social & Culltural Geography*, 22 (8), 1063-1079.
- Polat, S ve Dostoğlu, N (2007). Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü ve Mudanya Örnekleri. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 12 (1).
- Sugrue, J. T. (2007). Motor City: The Story of Detroit. The Güder Lehrman Institute of American History, <http://www.gilderlehrman.org/history-by-era/politics-reform/essays/motor-city-story-detroit>, (Erişim: 1.05.2025).
- Szczesny, J. (2020). Ford Using New Technology to Help Restoration of Old Train Station. <https://thedetroitbureau.com/2020/11/ford-using-new-technology-to-help-restoration-of-old-train-station/> (Erişim Tarihi: 10.05.2025).
- Şişman, A. ve Kibaroğlu, D. (2009). Dünya'da ve Türkiye'de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilişsel ve Teknik Kurultayı 11-15 Mayıs 2009, Ankara.
- Owens, R., Hansberg, R. E., ve Sarte, D. P. (2017). Rethinking Detroit. National Bureau Of Economic Research, Massachusetts Avenue Cambridge.

- Ward, K. (2011). The Detroit East Riverwalk: Extend, Connect, Provide. Kansas State University, Manhattan, Kansas.
- Yaman, M. (2014). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Kapsamında Kütahya Kenti Osmangazi Kentsel Dönüşüm Uygulamasına Bir Bakış. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / Dumlupınar University Journal of Social Sciences Kütahya Özel Sayısı Kasım.

20. Bölüm

Turizmde Yeni Trendler: Müzik Turizminde Dengbejler

Zeki GÜRBÜZ¹

1. Giriş

Dil, din, tarih, sanat, gelenek ve görenekler toplulukları birbirinden farklı kılan ve tarihsel birikim sonucu oluşan kültürel unsurlardır. Bu unsurların her biri toplulukların düşünce sistemlerini, dini inançlarını, ahlaki değerlerini, sanat tarzlarını, sosyal yapılarını, mimari yapılarını ve edebi eserlerini şekillendirmektedir (Nişancı, 2012: 1279-1280).

Bir toplulukta yaşayan bireylerin yaşam tarzlarına etki eden unsurlardan biri de müziktir. Her kültürdeki insanlar duyduğu ve öğrendiği her konuda müzik üretmektedir. Ürettiği müziğin her ne kadar yeni olduğunu düşündülse de bu önceki deneyimlerde var olana dayanmaktadır (Garfias, 2004: 7). Müzik, bireyler arasında iletişim kurmada önemli bir araçtır. Müzik, bireylerin bir araya gelip dans etmesine, şarkı söylemesine olanak sağladığından bireylerin toplumla bütünleşmesine yardımcı olmaktadır (Göher, 2007: 306). Müzik, şehir ve mekânlar için ana çekim unsurudur. Bireylerin festival, spor, konser vb. amaçlar ile müzik odaklı bir performansı dinlemek amacıyla seyahat etmesi bireylerin turizme katılma nedenlerin önemli bir parçasıdır (Gibson ve Connell, 2016: 4).

Türkiye’de Türk, Arap, Zaza, Kürt, Çerkez, Arnavut, Boşnak gibi çok sayıda etnik grup ve bu gruplara ait Laz, Roman, Arap ve Kürt Müziği gibi farklı müzik türleri mevcuttur (Çolak, 2012: 231). Etnik gruplar arasında yer alan Kürtler, kültürel zenginliklerini dengbejler aracılığıyla stran ve kıamlara dökerek sonraki nesillere aktarmaya çalışmışlardır (Alkar, 2011: 8). Söz ustası (Vural, 2010), hikâye anlatıcısı (Uygar, 2009), Kürt halk ozanları olarak ifade edilen dengbejler düğün, köy toplantıları vb. gibi etkinliklerde sanatlarını enstrümanlı veya enstrümansız olarak icra etmektedirler (Hamelink ve Barış, 2020: 51).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yaygın olan Dengbejlik geleneğinin sürdürülmesi amacıyla çoğu ilde Dengbej Evleri ve Kürt Ozanları Dernekleri açılmaya başlanmıştır. Dengbejler, günümüzde Dengbej Evlerinin dışına çıkmaya başlamış, festivaller, Dengbej geceleri, çalıştay, sempozyum ve kongre gibi

etkinliklerde de yerini almaya başlamıştır. Literatür çalışmaları incelendiğinde müzik turizmi veya Dengbêjlere yönelik çalışmaların olduğu tespit edilmiştir (Moscardo vd., 2009; Cebe, 2012; Oyan ve Oyan, 2021; Barański, 2018; Hutabarat, 2022; Çifçi, 2022). Ancak Dengbêjlerin müzik turizmine yönelik çalışmalara ulaşılammıştır. Bu çalışma sözlü anlatı kültürünün temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilen ve bölge halkı tarafından yoğun ilgi gören Dengbêjlik geleneğinin müzik turizmi faaliyetleri adı altında tanıtılarak yaşatılması amacıyla yapılmıştır.

2. Kültür, Müzik ve Dengbêj Kavramları

Kültürü oluşturan pek çok unsur bulunmaktadır. Bu unsurların başında kültürün en önemli tamamlayıcılarından biri olarak kabul edilen müzik gelmektedir (Paşaoğlu, 2009: 146). Türk Dil Kurumu sözlüğünde kültür ve müzik kavramlarına yönelik farklı tanımlar mevcuttur. Kültür kavramı, *“bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü”*, müzik kavramı da, *“birtakım duygu ve düşünceleri belli kurallar çerçevesinde uyumlu seslerle anlatma sanatı”* olarak ifade edilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2024). Müziğin kaynağı insanoğlunun var olduğu güne kadar gitmektedir. Ortak bir duyum lisanına sahip olan müzik, duyumun başladığı andan itibaren de yazı ve konuşma dili anlamını yitirmektedir. Müzikte; dil, din, ırk ve ülke ayrımı yoktur (İmîk ve Haşhaş, 2020: 197). Müzik, bireylerin yaşadığı tüm durumlarla çevrili manevi yanını temsil etmektedir (Ramadani, 2017: 248). Müzik, ruhu beslerken (Babaç ve Babaç, 2021: 151) müzik performansı da bilişsel ve motor becerilerinin incelenmesi amacıyla zengin bir alan sağlamaktadır (Palmer, 1996: 116).

Kürt dilinde “deng” kelimesi *“bir şeyin anlatılmasında bireylerin ağızlarında çıkan ses”*, “bêj” ise *“söyle, söyleyen, aktar, aktaran”* anlamlarına gelmektedir. Dengbêj sözcüğü ise *“sese, nefes ve hayat veren”* (Cebe, 2012: 1155), *“sözün ahenkle icra edilmesi”* olarak ifade edilmektedir (Çiçek ve Bozkaya, 2012). Bir hikâye anlatıcısı olarak ifade edilen Dengbêjler, geçmişten bugüne birey veya toplumlara yönelik acı, sevinç, savaş, çatışma vb. gibi toplumsal temaları işlemektedir (Uygar, 2009: 2). Kürt halk ozanları olarak ifade edilen Dengbêjler, bu gibi trajik olayları da estetik bir dille ifade etmişlerdir (Çifçi, 2022: 177). Kürt sözlü anlatı kültürünün temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilen Dengbejler yaşanmış olayları türkü, stran (gidenlerin arkasında yakılan ağıt) ve kıamlar (dengbej şiiri) ile anlatarak bireylerin duygularına tercüman olmaları nedeniyle halkın *“vicdanı ve hafızası”* olarak kabul edilmektedirler (Haspolat, 2013: 2). Dengbêjlik geleneği yaygın bir müzikal-anlatı türüdür. Genel olarak da Türkiye’nin doğu ve güneydoğusu ile Ermenistan’ın batı bölgelerinde yaşayan Kürt-Kurmanc toplumları arasında yaygın olduğu bilinmektedir (Çaçan, 2013: 4).

3. Müzik Turizmi

Müzik, kültürün bir ifadesi ve bir miras biçimi olması sebebiyle turistler için önemli duygusal bir anlatı olarak kabul edilmektedir (Lashua vd., 2014: 3). Müzik sektörü, diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektörünün gelişimini de etkileyen bir çekiciliğe sahiptir (Hutabarat, 2022: 45).

Popüler ve klasik müzik arasında 19.yüzyılda ortaya çıkan ayrımlardan dolayı bestecilerin festivallerde çalınan müziklerini dinlemek amacıyla Avrupalı seçkinlerin çoğu dışarıya çıkmaya başlamışlardır. Bireylerin müzik odaklı bir performansı dinlemek amacıyla farklı bölgelere seyahat etmeye başlamaları neticesinde ilk “*müzik turizmi*” fikri ortaya atılmıştır (Oyan ve Oyan, 2021: 347).

Sanat ve müzik arasında bir sinerji olan müzik turizmi, özel ilgi kültür turizminin bir türü olarak kabul edilmektedir (Moscardo vd., 2009: 5-6). Müzik turizmi, müzikal çağrışımları sayesinde belirli coğrafi konumlar etrafında kendini göstermektedir (Krüger, 2019: 2). Müzik turizmi, bir konsere (klasik ve pop müzik) veya müzik temelli bir performansa katılmak amacıyla yapılan herhangi bir seyahat olarak tanımlanmaktadır (Barański, 2018: 34).

Müzik veya müzik odaklı turizm gelişen bir endüstridir (Lu ve Flaherty, 2018: 1). ABD ve İngiltere gibi müzik endüstrisine sahip ülkelerde oldukça gelişmiş ve giderek de büyümektedir (Leaver ve Schmidt, 2009: 220). Müziğin turizm sektöründeki önemine vurgu yapılması amacıyla İskoçya’nın Glasgow şehri, 2016 yılında dünyanın ilk Müzik Turizmi Zirvesi’ne ev sahipliği yapmıştır (Ord ve Behr, 2023: 2).

Literatürde “*turizm ve müzik*” konusunda farklı çalışmaların olduğu görülmektedir (Moscardo vd., 2009; Barański, 2018; Dağdeviren, 2019; Krüger, 2019; Oyan ve Oyan, 2021; Babaç ve Babaç, 2021; Hutabarat, 2022; Lashua vd., 2014). Barański (2018) Polonya’nın başkenti olan Varşova’nın müzik kaynakları bakımından yeterli olması sebebiyle müzik turizminin merkezi haline geldiğini ifade etmiştir. Dağdeviren (2019) Kırşehir ilinin tanıtılmasında ve turizmin gelişmesinde önemli bir rol alan Abdallardan oluşan Ustalar, Oyun ve Müzik Topluluğu mensupları, müzik etkinlikleri konusunda kendilerine yönelik ilginin fazla olduğunu ancak değişimin de müziklerini olumsuz olarak etkilediğini tespit etmiştir. Oyan ve Oyan (2021) müzik etkinliklerine yönelik unsurların doğru bir şekilde planlanıp uygulanması durumunda yerel toplumlara, organizatörlere ve ülke ekonomisine yarar sağlayacağını belirtmişlerdir. Babaç ve Babaç (2021) “*gastronomi ve müziğin*” beyin ile olan ilişkisini açıklamak amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Araştırmada müziğin beyin aracılığıyla oluşturulan davranışları etkilediğini, müziğin bu yapısının da gastronomik deneyimleri kontrol edebileceği bir potansiyel yarattığını ifade etmişlerdir.

4. Müzik Turizminde “Dengbêjlik”

Kültür kavramı, toplulukları birbirinden ayrı kılan geçmişten günümüze kadar değişerek gelen toplulukların örf, adet, inanç, sanat, gelenek ve görenek gibi kendine özgü unsurlarına yönelik maddi ve manevi değerlerin tamamı olarak ifade edilmektedir (Mercan, 2016: 34). Kültür kendi içerisinde farklı unsurları barındırmaktadır. Bu unsurlardan biri de kültürel dokunun izlerini taşıyan bireylerin ağlama, gülme gibi duygularına yön veren farklı iletişim kurma boyutlarından biri olarak kabul edilen müziktir (İmîk, 2012: 48). Müzik, ait olduğu toplum içerisinde farklı anlam ve işlevlere sahiptir. Aynı bölgelerde yaşayan toplulukların müzik kültürleri farklı olabilirken, farklı bölgelerde yaşayan toplulukların müzik kültürleri de birbirlerine benzeyebilmektedir (Mak ve Karahasanoğlu, 2017: 47). Müziğin sosyal psikolojisinde müziğin kişiler üzerindeki etkisinin büyük bir çoğunluğu bireylerin sosyal çevresinden kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Olaya bu açıdan bakıldığında ise müzik zevkinin yalnızca kişinin kendisinin olmadığı ve bir topluma ait olan değerler tarafından da belirlendiği görülmektedir (Şenel, 2013: 1-2).

Türkiye’de Araplar, Ermeniler, Zazalar, Çerkezler, Lazlar, Kürtler, Romanlar gibi farklı etnik grupları ve bu etnik gruplara yönelik Tekirdağ Yöresi Halk Oyunları Müziği (Akan, 2010), Roman Oyun Havası (Girgin, 2018), Çerkez Müziği (Koçkar ve Kaplan, 2019), Kürt Müziği (Sustam, 2020) gibi farklı müzik türleri bulunmaktadır. Kürt Müziğinin en iyi örneklerinden birisi de Dengbêjlerdir (Sustam, 2020: 6). Dengbêj, Kürt topluluklarına yönelik “*deprem, aşiret kavgası, aşk, ölüm, acı*” gibi konuları herhangi bir çalgı aleti veya çalgı aletine gerek duymaksızın daha önce üretilen veya doğaçlamayla sözlü ürün oluşturabilen ve sanatlarını icra eden halk ozanlardır (Kardaş, 2012: 201). Dengbêjler sanatlarını icra ettikleri sırada anlattıkları hikâyeyi bizzat yaşadıkları ve dinleyenlere de yaşattığı bilinmektedir. Dile getirilen stran ve kıamlarda, dinleyicilerin büyük etki altında kaldıkları ve toplum olarak yaşanan acıları da derinden hissettikleri bilinmektedir (Adıgüzel, 2019: 10). Vural (2010), Kürt müziğinin çoğunlukla sözel kültürden beslendiğini, dengbêjlerden “*söz ustası*” olarak bahsedildiğini, dengbêjliğin geleneksel Kürt müziğinin temel yapı taşlarından biri olduğunu ve günümüzde bile varlığını devam ettiren “*güçlü bir damar*” olarak yaşadığını ifade etmiştir.

4.1. Diyarbakır Dengbêj Evi

Kürt sözlü edebiyatının icra edildiği yer olan Dengbêj Evi Diyarbakır Surları içerisinde bazalt taşlarından yapılmış ortalama yüz yıllık bir yapıdır. İki geniş odası ve büyük bir avluya sahip olan Dengbêj Evi, günde ortalama 10-15 Dengbêj tarafından ziyaret edilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Diyarbakır

Büyükşehir Belediyesinin ortak projesiyle bölge halkının yaşam biçimlerini, örf, adet, gelenek ve göreneklerini “*stran ve kılam*” adı verilen türkülerle dile getiren dengbêjlere “*Dengbêj Evi*” açılmıştır. Yaz sezonunda 10.00 ile 17.00, kış sezonunda ise 10.00 ile 16.00 saatleri arasında hizmet veren “*Dengbêj Evi*” yılda ortalama 100 bine yakın yerli ve yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir. Bu amaçla da Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından icra ettiği sanatını öğrenebilen ve sanatında belli bir olgunluğa erişmiş eserler ortaya koyabilen Dengbêje “*Sanatçı Tanıtım Kartının*” verilmesiyle 13 Dengbêj daha “*kültürel miras taşıyıcısı*” olarak kabul edilmiştir (URL-1, 2022; URL-2, 2023).

4.2. Erzurum Kürt Ozanlar Derneği

Yazılmayan bir kültür olarak ifade edilen Dengbêjlik geleneğinin sürdürülebilmesi amacıyla Erzurum’un ilinin Yakutiye ilçesinde “*Dengbêj*” adıyla bir dernek kurulmuştur. Zaman içerisinde “*dengbêj*” ismi “*Kürt Ozanlar Derneği*” olarak değiştirilmiştir (URL-3, 2012).

4.3. Şırnak Cizre Dengbêj Evi

Tarihi ve turistik mekânları ile bölgenin cazibe merkezlerinden biri haline gelen Şırnak ili yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Ziyaretçilerine Şırnak kültürüne yönelik çoğu şeyi Dengbêj usulüyle dinleme fırsatı sunmak amacıyla Dengbêj Evi (Tarihi Mehmet Ağa Kasrı) açılmıştır. Dengbêj Evinde, turistler tarihi mekâna girmeye başlamasıyla birlikte dengbêjlerin kendine özgü üslubu ile ilçenin tarihiyle ilgili stran ve kılamlar yankılanmaktadır. Dengbêj Evinde ayrıca elinde tesbihi, renkli giyim ve kuşamı ile yöreye özgü oynadığı oyunlar ile ziyaretçilerin ilgisini çeken simalar da mevcuttur. Dengbêj Evinin iki temel amacı vardır. Birincisi Dengbêjlik geleneğinin yaşatılması ve ikincisi de bölgenin kültürünü dengbêjler aracılığıyla gelecek nesillere aktarılacak istenmesidir (URL-4, 2023).

4.4. Van Dengbêj Evi

Kürt halkının “kadim kültürü” olarak ifade edilen dengbêjliğin gelecek nesillere aktarılması amacıyla Hakkârilî İsmail Seyranoğlu tarafından evinin bir bölümü “*Dengbêj Evine*” dönüştürülmüştür. Dengbêj Evi çok fazla sayıda öğrenciye eğitim vermesi ile öne çıkmaktadır. Akademisyenler, öğrenciler ve yerel halk tarafından ziyaret edilen Dengbêj Evi, lisansüstü öğrencilerin tez çalışmalarına yönelik kaynaklar sunulmaktadır. Sosyal medya aracılığıyla tanınmaya başlayan Seyranoğlu’ndan ziyaretçiler Kürtçe destanlar, hikâyeler ve kılamlar dinlemektedir. Dengbêj Evi bilgi alışverişlerinin yapıldığı bir “*divanhane*” olarak da kullanılmaktadır (Aslan, 2021 ve URL-5, 2021).

4.5. Batman Dengbêj Kùltür Evi

Kùrt sözlü edebiyatında önemli bir yeri olan Dengbêjlik kùltürünün yaşatılması, gelecek nesillere aktarılması ve halkla buluşturulması amacıyla Batman Belediyesi tarafından Dengbêj Kùltür Evi hizmete açılmıştır. Batman ilindeki Dengbêjlerin sanatlarını icra etmeleri amacıyla açılan Dengbêj Kùltür Evi her cumartesi canlı müzik ile her Cuma günü de akşam eğlencesi anlamına gelen “Şevberk” programıyla dinleyicileri ile buluşmaktadır. Bölgenin tanınan Dengbêjlerin de konuk olduğu programlarda dinleyicilerine müzik ziyafeti sunulmaktadır (URL-6, 2020).

4.6. Ağrı Dengbêj Evi

Dengbêjlik geleneğinin sürdürülmesi ve genç nesiller ile tanıştırılması amacıyla Evdale Zeynike Kùltür ve Sanat Derneği tarafından Ağrı Dengbêj Evi hizmete açılmıştır (URL-7, 2013). Turist sayının artırılması amacıyla Ağrı ilinde çok sayıda proje hayata geçirilmiştir. Bu projelerden biri de Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesi İshak Paşa Sarayı’nda sadece Türkiye’den değil aynı zaman da İran, Ermenistan, Rusya ve Irak gibi ölkelerden de gelen dengbêjlere yönelik ses yarışması düzenlenmiştir (URL-8, 2014).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile özdeşleşen Dengbêjlik geleneği, Dengbêj Evlerinin dışına çıkmaya başlamıştır. Hakkâri ilinde 2024 yılında 5.si düzenlenen Kar Festivalinde yamaç paraşütüne yönelik etkinlikler ile birlikte Dengbêj dinletisi de sunulmuştur (URL-9, 2024). Bingöl ilinde Bingöl Sosyal, Kùltürel ve Ekonomik Kalkınma Derneği (BİN-DER) Başkanlığı’na “Geleneksel Dengbejler Gecesi” düzenlenmekte ve bölge halkı tarafından da yoğun ilgi görmektedir (URL-10, 2009). Dengbêj ve Dengbêjlik serüvenin ele alınması amacıyla Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından 2023 yılında “Dengbêj ve Dengbêjlik Çalıştay” düzenlenmiştir (URL-11, 2023). Şırnak Üniversitesi tarafından 19-20 Nisan 2019 yılında Uluslararası Dengbejlik Kùltürü ve Dengbejler Sempozyumu düzenlenmiştir (URL-12, 2019). Bitlis ilinde Tatvan Belediyesi tarafından kùltür ve sanat etkinlikleri kapsamında “Dengbêj Gecesi” programı düzenlenmiştir (URL-13, 2022).

5. Sonuç ve Öneriler

Kùltür, toplulukları ayakta tutan temel yapı taşlarından biridir. Müzik de bir topluma yönelik kùltürel değerlerin yansımasıdır. Müzik sadece seslerden ibaret olmayıp aynı zamanda o topluma ait değerleri ve kùltürel kimliği oluşturmaktadır. Bu çalışmada da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Kùrt kùltürünün temel yapı taşlarından biri olan Dengbêjlik geleneğinin müzik turizmindeki önemi üzerinde durulmuştur.

Yıldız (2018) bir toplumun doğmasından yok olmasına kadar ki en önemli iki güçten birinin kültür olduğunu, toplumların ekonomik yapılanmalarından üretim tarzlarına kadar sahip oldukları çoğu şeyin de kültürel yapıyla anlam kazanabileceğini veya farklılaşabileceğini ifade etmiştir. Celkan (1991), toplumsal hayatın olduğu her yer de mutlaka bir kültürün olduğunu, kültürün de toplumsal yaşamın bir ürünü olduğunu belirtmiştir. Göher (2007) de kültürün toplumsal etkileşimler sonucunda ortaya çıktığını, müziğin de bireylerin yarattığı kültürün bir değişkeni olarak çoğu kurumla birlikte yaşayıp geliştiğini ifade etmiştir.

Bireylerin yaşam kalitesine katkıda bulunan turizm ve müzik arasında çok sıkı bir ilişki bulunmakta ve her iki sektörün de birbirlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği bilinmektedir. Festivaller; müzik ve turizmin iç içe yaşandığı etkinliklerin başında gelmektedir. Hakkâri ilinde 2024 yılında kar festivali düzenlenmiş ve etkinliğe katılanlara da Dengbêj dinletisi sunulmuştur. Süslü vd. (2019) festivallerin turizmin gelişmesine önemli bir katkısının olduğu, Oyan ve Oyan (2021) müziğin de festivallere katılan kitleler için turizm fırsatı haline geldiğini ifade etmişlerdir.

Kürt halkına yönelik savaş, aşk, acı, sevinç ve çatışma gibi konuların stran ve kıamlara icra edildiği Dengbêjlik, Kürt sözlü edebiyatı sanatıdır. Geniş bir kültürü barındıran Dengbêjliğin yaşatılıp gelecek nesillere taşınabilmesi amacıyla Dengbêj Evleri kurulmaya başlanmıştır. Değişen koşullara rağmen Dengbêjlik geleneği de zamana karşı direnmeye devam etmektedir. Sezer (2017) kendine has özellikleri ile kültürel değerlerin en çekici unsurların başında geldiğini ve farklı kültürlerle merak duyan ziyaretçiler tarafından da çok fazla ilgi duyulduğunu ifade etmiştir.

Dengbêj Evlerinde müzik dinletisinin dışında ziyaretçiler yöresel kıyafetler ve oyunlarla da karşılaşmaktadır. Bu da Dengbêj Evlerinde geleneksel yaşam tarzının devam ettirilmeye çalışıldığını (Çimen, 2014), bununla birlikte kıyafetleri oluşturan el sanatlarının da günümüz teknolojisine rağmen varlıklarını korumaya çalıştığını göstermektedir (Etikan ve Çukur, 2011).

Dengbêjliğin müzik turizmine kazandırılması amacıyla yapılması gerekenleri özetlemek gerekirse:

- ❖ Kürt toplumunun geleneksel kültürlerinden biri olan Dengbêjlik geleneği yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Dengbêjlik geleneğinin varlığını sürdürebilmesi amacıyla öncelikli olarak bu kültürün korunmasına yönelik gerekli tedbirlerin alınması akabinde Dengbêjlik geleneğinin, Dengbêjlerin ve Dengbêj Evlerinin de tanıtımlarının yapılması gerekmektedir.

- ❖ Dengbêjler “*gırtlak gücüne*” dayanarak sanatlarını çoğunlukla çalgı aleti olmadan icra etmektedirler. “*En eski müzik aleti insanın ses oluşturma sisteminin*” (Zeren, 1995) olduğu dikkate alındığında bu müzik geleneğinin sonraki nesillere taşınması Kürt toplumu açısından büyük önem arz etmektedir.
- ❖ Dengbêjlik geleneği sözlü Kürt kültürünün temel yapı taşlarından birini oluşturmakta ve yerleşik yaşam öncesi ile yazılı dönem öncesi Kürt Edebiyatını da günümüze taşımaktadır. Bu amaçla da Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yoğun ilgi gören Dengbêj Ev sayısının artırılması gerekmektedir.
- ❖ Dengbêjlerin müziklerini daha rahat bir şekilde icra edebilecekleri “Dengbêj Evleri” “Dengbêj Odaları” veya “Dengbêj Köşesi” gibi mevcut alanların korunması ve bunların da aslına uygun kalarak artırılması gerekmektedir.
- ❖ Dengbêjler kültürün sesli tanıkları olarak ifade edilmektedir. Bu amaçla da en önemli Dengbêjlerden başlanmak üzere Dengbêj CD’lerinin basılarak arşivlenmesi gerekmektedir.
- ❖ Kürt sözlü edebiyatını icra eden Dengbêj sayısının ve gençlerin de Dengbêjliğe olan ilgisinin artırılması gerekmektedir.
- ❖ Turizme yönelik etkinlikler, toplumlara sadece ekonomik katkı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal kimliğin korunması ve geleneklerin yaşatılması gibi kültürel yararlar da sağlamaktadır (Çavuş ve Gürgah, 2022). Bu amaçla da bölgenin müzik turizmine yönelik gelirlerin artırılması ve bu geleneğin yaşatılması amacıyla festivallerin düzenlenmesi, Dengbêjlerin de bu gibi festivallerde yer alması gerekmektedir.
- ❖ Dengbêjlik geleneği Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin dışında çok az sayıda bilinmektedir. Bu bölgelerde düzenlenen turizm çalıştaylarına ve turizm kongrelerine farklı bölgelerden katılımcılar katılmaktadır. Kongre ve çalıştay açılışlarında katılımcılara müzik dinletisi sunulurken Dengbêjlik geleneği tanıtılabilir.
- ❖ Kafe ve restoranlar bireylerin eğlenceli zaman geçirebildiği mekânların başında gelmektedir. Bu kültüre yönelik kafe ve restoran gibi eğlence mekânları müşterilerine “*Dengbêj Dinletisi*” sunabilir.
- ❖ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde tarihi taş evlerin mimarisine uygun bir şekilde restore edilerek turizme kazandırılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Restore edilen bu evlerde müze, kütüphane ve kafe gibi bölümlere yer verilmektedir. Bu bölümler arasında “*Dengbêj Odaları*” veya “*Dengbêj Köşesi*” de olabilir.

- ❖ Dengbêjler, “*Kürt Halk Ozanları*” olarak bilinmektedir. Bu amaçla da Dengbêj Ozanlarına yönelik anma etkinliklerinin düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca Dengbêjler parklarının oluşturulması ve bu alanlarda da Dengbêjlere yönelik söz, şiir ve görsellere yer verilmesi gerekmektedir.
- ❖ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri yüksek bir araziye sahip olmaları ve kar yağışlarının fazla olması sebebiyle kış turizmi kapasitesi yüksek olan bölgelerimizin başında gelmektedir. Bu amaçla da her yıl düzenli olarak bu bölgelerde kış, kar gibi festivaller düzenlenmektedir. Bölgenin kültürüne uygun olarak bu gibi kış sporları organizasyonlarına yönelik festivallerde ziyaretçilere “*Dengbêj Dinletisi*” de sunulabilir.
- ❖ Bir bölgenin turistik ürünlerinin tanıtım ve pazarlamasında broşür, poster, website gibi farklı araç ve yöntemler kullanılmaktadır. Bu gibi alanlarda “*Dengbêjlik geleneğine*” de verilebilir.
- ❖ Müzik üretildiği ve tüketildiği mekânlarda kültürün bir parçası haline gelmektedir. Müzik turizm için bir tanıtım aracı, turistler için de ikondur. Kültürel unsurlar arasında yer alan müzik, kültürel ürünlere yönelik de yeni pazar alanları yaratmaktadır (Çelik Uğuz, 2019). Bu amaçla da bölgede spor, festival vb. gibi etkinlik sayısının artırılması, bu etkinliklerde müziğe yer verilmesi ve müzik dinletisi olarak da Dengbêjler davet edilebilir.
- ❖ Bölgeye yurt içinden veya yurt dışından düzenlenecek turistik gezi programları arasında Dengbêjlik geleneğinin tanıtıldığı ve Dengbêjlere yönelik müzik dinletisinin sunulduğu Dengbêj Evleri, Dengbêj Odaları ve Dengbêj Köşeleri de olabilir.

Dengbêjler, Kürt toplumsal yaşamının vazgeçilmez bir parçasıdır. Dengbêjleri dinlemek bu coğrafyada yaşayan halkın yaşam biçimlerini, gelenek ve göreneklerini anlayabilmek demektir. Günümüzde hızlı değişen koşullara rağmen Dengbêjler, sanatlarını icra etmeye devam etmektedirler. Dengbêjlik geleneği, sadece bölge insanı tarafından değil aynı zamanda farklı coğrafyalarda yaşayan bireyler tarafından da tanınmaya ve dinlenmeye başlanmıştır. Dengbêjleri anlayarak dinlemek bu kültürün binlerce yıllık geçmişine yolculuk etmek anlamına gelmektedir. Dengbêjleri anlamadan dinleyenler ise Dengbêjlerin sanatlarını icra ettikleri esnada ellerini kulaklarına götürerek şarkı söylemeleri, yöresel giyim tarzları ve kendilerini yöresel türkülerle karşılama gibi farklı özellikler beklemektedir.

Bu çalışma Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki Dengbêjlerin müzik turizmindeki öneminin ortaya çıkarılması amacıyla yapılmıştır. Araştırma, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile buralarda yaşanan Dengbêjlik geleneği ile

sınırlandırılmıştır. Bu amaçla bu çalışmadan farklı olarak Dengbêj dinleyicilerine yönelik algıların nicel veya nitel yöntemler ile araştırılması gerekmektedir. Ayrıca farklı coğrafyalarda bu mesleği icra eden Dengbêjler üzerinde de yapılabilir.

Kaynakça

- Adıgüzel, A. (2019). Diyarbakır İlindeki Dengbêjlik Geleneği ve Dengbêjlerin Müzikal Pratikleri. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzik Anabilim Dalı Müzik Bilimleri ve Teknolojisi Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Akan, Ö. (2010). Tekirdağ Yöresi Halk Oyunları Müzikleri ve Ritim Notalarının İncelenmesi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Folklor ve Müzikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Alkar, R. (2011). Kültürel Belleğin Aktarımında Kürt Toplumunda Kılam Söyleme Geleneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bilimleri Doktora Programı Doktora Tezi, İzmir.
- Babaç, E. ve Babaç, E. E. (2021). Gastronomi, Müzik ve Beyin. Erzurum Teknik Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 149-161.
- Barański, B. (2018). Warsaw as a Center of Music Tourism. *Geography and Tourism*, 2(6), 33-39.
- Barış Çiçek, B. ve Bozkaya, B. (2012). Dengbêjler ve Dengbêjliğin Tarihi Önemi. Erişim Adresi: mamoste111.blogspot.com.tr/2012/01/dengbêjler-ve-dengbêjliğin-tarihi.html. Erişim Tarihi: [20.04.2024].
- Cebe, R. (2012). Dengbejlik ve Melizma Tekniği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1153-1160.
- Celkan, H. Y. (1991). Beşerî Kültürün Temel Ögesi Aile. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 81-84.
- Çaçan, S.R. (2013). The Dengbêjî Tradition Among Kurdish-Kurmanj Communities: Narrative And Performance During The Late Nineteenth And Twentieth Centuries. Boğaziçi Üniversitesi, Institute for Graduate Studies in the Social Sciences, Master's Thesis İstanbul.
- Çavuş, A. ve Gürgah, A. (2022). Etkinlik Turizmi Kapsamındaki Festivallerin Yerel Halk Üzerindeki Olumsuz Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Uluslararası Silifke Müzik ve Folklor Festivali Örneği. *Journal of Silk Road Tourism Research*, 2(1), 12-23.
- Çelik Uğuz, S. (2019). Türkiye Turizm Ansiklopedisi-Müzik Turizmi. Erişim Adresi: <https://turkiyeturizmansiklopedisi.com/muzikturizmi#:~:text=Turizmin%20geli%20%9Fimi%20i%C3%A7in%20yeni%20bir,veya%20turizmde%20bir%20tan%C4%B1t%C4%B1m%20arac%C4%B1d%C4%B1r>. Erişim Tarihi: [29.04.2024].
- Çifçi, T. (2022). Tarih ve Müzik İlişkisi: Kürt Müziğinde Tarihsel Olayların İzleri ve Evdalê Zeynikê. *International Journal of Kurdish Studies*, 8(2), 175-190.

- Çimen, H. (2014). Ardahan'ın Turizm Potansiyeli. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(21), 100-108.
- Çolak, D. (2012). Buran, Ahmet-Berna Yüksel Çak (2012), Türkiye'de Diller ve Etnik Gruplar. *Dil Araştırmaları*, 11(11), 227-232.
- Dağdeviren, A. (2019). Abdallar, Müzik ve Turizm. *The Journal of International Social Research*, 12(67), 859-878.
- Etikan, S. ve Çukur, T. (2011). Kırsal turizm faaliyetlerinin Çomakdağ-Kızılağaç Köyü El Sanatları Üzerine Etkisi. *Art-e Sanat Dergisi*, 4(8), 1-15.
- Garfias, R. (2004). Music: The Cultural Context. Osaka: National Museum of Ethnology.
- Gibson, C. ve Connell, J. (2016). Music Festivals and Regional Development In Australia. Routledge, London Newyork.
- Girgin, Z. G. (2018). Küreselleşmenin Seçkin Görünümü: Dünya Müziği Kategorisi Olarak Roman Oyun Havası. *Alternatif Politika*, 10(1), 43-72.
- Göher, F. M. (2007). Müziğin Toplumsal İşlevi Müzik, Siyaset, Din ve Ekonomi. *Müzik Kültürü ve Eğitimi*, 2, 301-14.
- Hamelink, W. ve Barış, H.(2020). Kürt Halk Ozanları Dengbêjlerin Gözünden Sınırlar ve Devlet. *İsmail Beşikçi Vakfı Kürt Çalışmaları Yayınları*, S.s. 51-88, İstanbul.
- Haspolat, Y. K. (2013). Diyarbakır Sosyokültürel Tarihi- 1. (Ed..Y. K. Haspolat). Kürt Musikisi ve Edebiyatı “Diyarbakır'da Dengbej Kültürü”, S.s.1-39. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/351441778_Diyarbakir'da_Kurt_muzik_ve_edebiyati. Erişim Tarihi: [26.04.2024].
- Hutabarat, P. M. (2022). Music Tourism Potentials In Indonesia: Music Festivals And Their Roles In City Branding. *Journal of Indonesian Tourism and Policy Studies*, 7(1), 44-54.
- İmİK, Ü. (2012). Türk Kültürünün Yaşatılmasında Müziğin Önemi ve Genç Dinleyiciler Üzerindeki Etkileri. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 2(4), 47-59.
- İmİK, Ü. ve Haşhaş, S. (2020). Müzik Nedir ve Hayatımızın Neresindedir. İnönü University Journal of Culture And Art / IJCA. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 6(2), 196-202.
- Kardaş, C. (2012). Tarihsel Olayların Dengbêjler Aracılığıyla Sözlü Kültüre Aktarılması. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 199-206.
- Koçkar, A. A. ve Kaplan, A. (2022). Çerkes Müziği ve Çalgıları. *Avrasya Çalışmaları Dergisi*, 11, 39-62.

- Krüger Bridge, S. (2019). "Tourism and Music", in Sturman J. L. (Ed.), SAGE International Encyclopedia of Music and Culture, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Lashua, B., Spracklen, K. and Long, P. (2014). Introduction to the Special Issue: Music and Tourism. *Tourist Studies*, 14(1), 3-9.
- Leaver, D. ve Schmidt, R. A. (2009). Before They Were Famous: Music-Based Tourism And A Musician's Hometown Roots. *Journal of Place Management and Development*, 2(3), 220-229.
- Lu, T. S. ve Flaherty, G. T. (2018). Tuning Into the Travel Health Risks of Music Tourism. *Journal of Travel Medicine*, 25(1), 1-2.
- Mak, M. ve Karahasanoğlu, S. (2017). Müziğin Çok Kültürlü Kodları: Mardin Müzik Kültürü Örneği. *UHMAD Uluslararası Hakemli Müzik Araştırmaları Dergisi*, 38-67.
- Mercan, N. (2016). Çok Kültürlü Ortamlarda Kültürlerarası Farklılıkları Yönetme Sanatı: Kültürel Zekâ. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 32-49.
- Moscardo, G., McCarthy, B., Murphy, L. ve Pearce, P. (2009). The Importance Of Networks In Special Interest Tourism: Case Studies Of Music Tourism In Australia. *International Journal of Tourism Policy*, 2(1-2), 5-23.
- Nişancı, Z. N. (2012). Toplumsal Kültür-Örgüt Kültürü İlişkisi ve Yönetim Üzerine Yansımaları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1279-1293.
- Ord, M. ve Behr, A. (2023). Curating the Music City: The Accommodation Sector in Glasgow's Music Tourism Ecology. *Tourist Studies*, 23(3), 1-20.
- Oyan, S. ve Oyan, S. (2021). Bir Turizm Ürünü Olarak Müzik Festivallerinin Önemi. 19. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, 27-29 Eylül, S.s. 345-348, Sakarya.
- Palmer, C. (1997). Music Performance. *Annual Review of Psychology*, 48(1), 115-138.
- Paşaoğlu, S. (2009). Müzik Kültüründe Sözlü ve Yazılı Aktarım. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 143-159.
- Ramadani, I. (2017). Music, Culture and Identity. *Academic Journal of Business, Administration, Law and Social Sciences IIPCCCL Publishing*, 3(1), 248-253.
- Sezer, İ. (2017). Kültürel Mirasın Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Taşköprü İlçesi Örneği. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 175-198.
- Sustam, E. (2020). Dekolonyal Hafızanın Şenliği Olarak Kürt Müziği: 'Yurdsuz' Dilin Coğrafyası. *Kürd Araştırmaları Dergisi*, 4, 10-35.

- Süslü, C., Eryılmaz, G. ve Demir, E. (2019). Festival Turizminin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi: Silifke Uluslararası Müzik Ve Folklor Festivali. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1074-1090.
- Şenel, O. (2013). Müzik Algısı, Müzik Tercihi ve Sosyal Kimlik Bağlamında Müzikte Önyargı Ve Kalıpyargı. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü (TDK), (2024). Güncel Türkçe Sözlük, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>. [Erişim Tarihi, 03.03.2024].
- URL-1, (2022). Diyarbakır'da 13 Dengbej 'Kültürel Miras Taşıyıcısı' Oldu. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/diyarbakirda-13-dengbej-kulturel-miras-tasiyicisi-oldu-/2623413#:~:text=Diyarbak%C4%B1r%20B%C3%BCy%C3%BCK%C5%9Fehir%20Belediyesince%20a%C3%A7%C4%B1lan%20%22Dengbej%20Evi%22>. Erişim Tarihi: [2.03.2024].
- URL-2, (2023). 'Dengbej Evi' Günde Bin Turist Ağırlıyor. Erişim Adresi: https://erzurumgunebakis.com/haber/dengbej_evi_gunde_bin_turist_agirliyor-49767.html. Erişim Tarihi: [7.03.2024].
- URL-3, (2012). Erzurum'da Kürt Ozanlar Derneği Açıldı. Erişim Adresi: <https://www.iha.com.tr/erzurum-haberleri/-140722>. Erişim Tarihi: [8.03.2024].
- URL-4, (2023). Cizre Dengbej Evi Ziyaretçilere Açıldı. Erişim Adresi: <https://sirnakh Haber73.com/cizre-dengbej-evi-ziyaretcilere-acildi-22148h.htm>. Erişim Tarihi: [11.03.2024].
- URL-5, (2021). Dengbej Divanına Yoğun İlgi. Erişim Adresi: <https://www.hakkariobjektifhaber.com/dengbej-divanina-yogun-ilgi-37483h.htm>. Erişim Tarihi: [11.03.2024].
- Aslan, B. (2021). Dengbej Divanına Yoğun İlgi. Erişim Adresi: <https://www.hakkariobjektifhaber.com/dengbej-divanina-yogun-ilgi-37483h.htm>. Erişim Tarihi: [14.03.2024].
- URL-6, (2020). Dengbêj Evi Faaliyetlerine Başladı. Erişim Adresi: https://www.batmanobjektif.com/dengbj-evi-faaliyetlerine-basladi_h7420.html. Erişim Tarihi: [10.03.2024].
- URL-7, (2013). Ağrı'da Dengbej Evi Açıldı. Erişim Adresi: <https://www.dogubayazitgazetesi.com/haber/agrida-dengbej-evi-acildi-7100.html>. Erişim Tarihi: [19.03.2024].
- URL-8, (2014). Ağrı'da Dengbejler Yarışacak. Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/agrida-dengbejler-yarisacak-127337.html>. Erişim Tarihi: [16.03.2024].

- URL-9, (2024). Hakkâri’de Kar Festivali: İğlolar ve Dengbej Dinletisi İlgi Gördü. Erişim Adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/hakkaride-kar-festivali-iglolar-ve-dengbej-dinletisi-ilgi-gordu-haber-1668522>. Erişim Tarihi: [16.03.2024].
- URL-10, (2009). Dengbejler Cezbetti. Erişim Adresi: <https://www.bingolonline.com/haber/dengbejler-cezbetti-24423.html>. Erişim Tarihi: [24.03.2024].
- URL-11, (2023). Üniversitemiz Dengbêlik ve Dengbêlik Sanatı Çalıştayını Düzenliyor. Erişim Adresi: <https://www.artuklu.edu.tr/tr/haberler/universitemiz-dengbêlik-ve-dengbêlik-sanati-calistayi-duzenliyor>. Erişim Tarihi: [27.03.2024].
- URL-12, (2019). Uluslararası Dengbejlik Kültürü ve Dengbejler Sempozyumu Duyurusu. Erişim Adresi: <https://www.sirnak.edu.tr/tr/aktivite/uluslararasi-dengbejlik-kulturu-ve-dengbejler-sempozyumu-duyurusuu/20995>. Erişim Tarihi: [26.03.2024].
- URL-13, (2022). Tatvan’da 'Dengbej Gecesi'nin İkinci Programı Düzenlenecek. Erişim Adresi: <https://www.bitlisbulten.com/tatvan/tatvanda-dengbej-gecesinin-ikinci-programi-duzenlenecek/4730>. Erişim Tarihi: [20.03.2024].
- Uygar, Y. (2009). Kültürel Bellek ve Dengbejlik: Doğu Anadolu’daki “Dengbejlik” Geleneğinde Bellek Üretimi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Vural, T. (2010). Mehmet Uzun’un Romanlarında Dengbêlik. Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu, S.s. 241-254, 24-25 Nisan, Diyarbakır.
- Yıldız, S. G. M. (2018). Kültürün Mekânsal Değişimler Üzerindeki Etkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 4(3), 173-184.
- Zeren, M. A. (1995). Müzik Fiziği. Pan Yayıncılık. İstanbul.

21. Bölüm

Rusya Federasyonu’nun Askerlik Sistemi

Mehmet Erkan KILLIOĞLU ¹

GİRİŞ

2000’li yılların başındaki ilk on yıllık dönemde Rusya Federasyonu, Sovyet döneminden bu yana görülen en kapsamlı askeri reform girişimlerinden birisini başlatmıştır. İsim babası dönemin Rusya Devlet Başkanı Dimitri Medvedev olan bu reform girişimine verilen isim “Rusya Federasyonu Ordusu’nun Yeni Görünümü (*Novyi Oblik Vooruzhënnnykh Sil Rossiiskoi Federatsii*)” olmuştur. 2008 yılı Eylül ayında başlatılan bu reform girişimi bir ay sonra kamuoyuna duyurulmuştur.² Dönemin Savunma Bakanı olan Anatoli Serdyukov’la özdeşleştirilen reform çabası bu yüzden Serdyukov Reformları olarak adlandırılmıştır.³

Serdyukov Reformları olarak adlandırılan bu düzenleme 14 Ekim 2008 tarihinde bizzat Anatoli Serdyukov’un kendisi tarafından kamuoyuna açıklanmıştır. Serdyukov, bu reformların İkinci Dünya Savaşı’ndan buyana yapılan en kapsamlı reform olduğunu iddia etmiştir. Reformlarla amaçlanan Rus Ordusu’nun dönüştürülmesi olmuştur. Bu kapsamda:

- 2012 yılında Ordu’nun mevcudunun 1 Milyona indirilmesi,
- Ordunun personel giderlerinin azaltılması ve idari yapısının düzenlenmesi adına 200.000 kadar subay kadrosunun lağvedilmesi,⁴
- Eksik mevcutlu birliklerin ya lağvedilmesi veya tam mevcuda çıkarılması,
- Yukarıdan aşağıya doğru bir hiyerarşik yapının tesisi ve bu kapsamda mevcut birliklerin dört askeri bölge komutanlığı altında toplanması,
- Askeri eğitim ve talim sisteminin geliştirilmesi,
- Silah sistemlerinin modernizasyonu.⁵

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mehmeterkan@comu.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3146-2609>.

² Vadim Solov’ëv, “The Military Reform of 2009-2012”, *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, 12 Aralık 2008.

³ Rolf-Inge Vogt Andresen, *Conscription in the new Russian Army*, (Oslo: Norwegian Defence Research Establishment (FFI), 5 Ocak 2010), s. 7.

⁴ “Serdyukov, ilk başta 205.000 subay kadrosunu lağvetmeyi planlamıştır. Bu rakamı 2011 yılında 220.000’e çıkarmıştır.” Bkz. Roger McDermott, *The Reform of Russia’s Conventional Armed Forces: Problems, Challenges and Policy Implications*, (Washington, DC: The Jamestown Foundation, 2011), 340.

Margaret Klein, Towards a ‘New Look’ of the Russian Armed Forces?, (iç) Roger N. McDermott, Bertil Nygren ve Carolina Vendil Pallin, (der.) *The Russian Armed Forces in Transition*, (New York: Routledge, 2012), 35.

Yukarıda sayılan bu başlıklar altında toplanan reformla amaçlanan Rusya Federasyonu Ordusu'nun Batılı benzerleri gibi daha teknolojik, sayıca az ancak daha etkili bir askeri güce dönüştürülmesidir. Bu kapsamda ordu içindeki tüm astsubay kadroları lağvedilmiş ve sözleşmeli hale getirilmiştir.⁶ Sovyet dönemi Kızıl Ordu'dan miras kalan idari yapıyı da değiştirmeyi amaçlayan bu reform girişimi, bununla birlikte geçmişten tamamen bir kopma olarak anlaşılmamalıdır. Rus Ordusu'nun profesyonel bir askeri güce dönüştürülmesi amaçlansa da zorunlu askerlik sisteminden tamamen vazgeçilmemiştir. Zira Serdyukov Reformlarında öngörülen 1 milyon mevcutlu tamamen profesyonel askerlerden oluşan bir silahlı güç, bütçeye getireceği yük yüzünden tereddütlerle karşılanmıştır. Ancak zorunlu askerlik sistemi orduya asker ve ucuz işgücü temininin tek yolu ve yöntemi olmaktan çıkmaya başlamıştır. Bu amaçla Rusya Federasyonu, silahlı kuvvetlerinde ortaya çıkan ara kademe yönetici açığının da etkisiyle, sözleşmeli astsubay/erat uygulamasını da personel temini için alternatif bir yol olarak geliştirmeye çalışmıştır.⁷

Rusya'nın askerlik sistemi, bunun reforma tabi tutulması konusu siyaset yapıcılar, askerleri, bilim adamlarını ve Rus kamuoyu tarafından 20 yıldan fazla bir süredir tartışılmaktadır. Ukrayna işgali sırasında yaşanan seferberlik krizi ve askere alacak yükümlü bulma sıkıntısının göstermiş olduğu üzere, ülkenin askerlik sistemi üzerindeki tartışmalar daha sürecektir. Bu çalışmanın bu noktada amacı Rusya Federasyonu Ordusu'nun askerlik sistemini reforma tabi tutma çabaları üzerinden, Türkiye'nin ve Osmanlı Devleti'nin komşusu ve düşmanı olan, 200 yıldan fazla bir süre sıcak denizlere serbestçe ulaşma hayalinin de etkisiyle mücadele eden Rus devleti ve onun silahlı gücünü daha iyi tanımak, bu konuda yapılacak olan çalışmalara, bilimsel birikime katkıda bulunmaktır.

Bilindiği üzere uluslararası ilişkilerde daimi dostluklar yoktur, aksine ülkelerin daimî çıkarları vardır. Bu noktada Karadeniz kıyısına ulaşmalarından itibaren Türkiye açısından sürekli sorun çıkaran bir ülke ve devlet halini alan Rusya'yı daha iyi tanımak, özellikle askerlik sistemi hakkında analiz yapmak, askerlik sistemi içerisinde zaaf noktası olabilecek “*Dedovschina*” gibi uygulamalar hakkında malumat sahibi olmak, geleceğe yönelik yapılacak projeksiyonlar açısından önemli olacaktır. Zira Türkiye’de Rus devleti ve tarihi ile ilgili pek çok çalışma yapılmış olsa da askerlik sistemini özel olarak inceleyen aynı derecede çalışma bulunmamaktadır. Bu konuya dikkat çekmek

⁵ Athena Bryce-Rogers, “Russian Military Reform in the Aftermath of the 2008 Russia-Georgia War”, *Demokratizatsia*, 21/3, (2013): 355.

⁶ Viktor Sokirko and Denis Telmanov, “Defense Ministry Approved Positions for Warrant Officers”, *Izvestiya Online*, <http://izvestia.ru/news/552986> (erişim 11.04.2024).

⁷ Andresen, agm, s. 7; Bryce-Rogers, agm, s. 259.

adına kaleme alınan bu çalışma hazırlanırken literatür taraması kapsamında Rusça ve İngilizce kaynaklara öncelikle başvurulmuş, konu ile ilgili bilimsel çalışmalar ve resmi belgeler incelenmiştir. Bu araştırma sonrasında didaktik üslupla ele alınmış olan bu çalışma ortaya çıkmıştır.

RUS ASKERLİK SİSTEMİ: TARİHİ ARKA PLAN

Rusya Federasyonu'nun askerlik sistemi çoğunlukla mirasçısı olduğu Sovyetler Birliği'nin askerlik sisteminden etkilenmiş, o dönemde yerleşen pratikler uygulanmaya devam edilmiştir. Sovyet Askeri Doktrini genelde sayı üstünlüğünü gücün en önemli bileşeni olarak kabul etmiş olduğu için nitelik yerine niceliğe yani kalite yerine çokluğu önclemiştir. Askeri planlamalar da bu mantaliteye göre şekillenmiştir. Her alanda sayısal üstünlük öncelenmiş olduğu için Kızıl Ordu'nun zorunlu askerlik uygulaması olmadan faaliyet göstermesi düşünülemez. Ancak zorunlu askerlik görevi Sovyetler Birliği yönetiminin bulduğu bir yöntem değildir. Zorunlu askerlik uygulamasını 1870'li yıllarda devreye sokan Çarlık Rusyası Savunma Bakanı Dimitri Milutin'dir. Bu uygulama kapsamında 20 yaşını dolduran erkeklere askerlik hizmeti zorunlu hale getirilmiştir. Milutin'in reformları sonrasında I. Petro tarafından kurulan askere alma sistemi ile profesyonel ordu dağıtılmıştır ancak eski sistem, yeni kurulan sistemin temelini oluşturmuştur. Bu sistem Sovyet döneminde de kullanılmıştır.⁸

Sovyet döneminde Kızıl Ordu'nun askerlik hizmetini düzenleyen ilk metin 1938 tarihli Sovyetler Birliği Askerlik Yasası olmuştur. Bu yasaya göre askere alınan yükümlüler deniz kuvvetlerinde 4, diğer silahlı kuvvetler birliklerinde 3 yıl askerlik yapmakla yükümlü tutulmuştur.⁹ Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde askere alma faaliyetleri 1968 tarihli Sovyet Evrensel Askeri Yükümlülük Yasası ile yeniden düzenlenmiştir. Düzenleme kapsamında askerlik yaşı 18'e düşürülmüş, ruhen ve fiziken uygun bulunan her Sovyet vatandaşı askere alınmıştır.¹⁰ İki yıl olarak belirlenen hizmet süresi deniz kuvvetlerinde ise üç yıl olarak uygulanmıştır. Askere alma faaliyeti silahlı kuvvetlerle sınırlı kalmamıştır. Yükümlüler İçişleri Bakanlığı (MVD) ve KGB'nin silahlı birliklerinde de görevlendirilmişlerdir.¹¹ Ancak kısaltılan askerlik süresi sebebiyle Sovyet Ordusu'nun idari-komuta sisteminde değişiklik yapılması ihtiyaç halini almıştır. Sovyet döneminde de Kızıl Ordu bünyesinde sözleşmeli askerler olmakla birlikte yaygın olan uygulama askerlik hizmeti için

⁸ Andresen, agm, s. 8.

⁹ Andrew L. Spivak ve William Alex Pridemore, *Conscription and Reform in the Russian Army*, (Washington: The National Council for Eurasian and East European Research, 2004), 1.

¹⁰ William E. Odom, *The Collapse of the Soviet Military*, (New Haven, CT: Yale University Press, 1998).

¹¹ Andresen, agm, s. 8.

gelenler arasında seçim yapmak ve seçilenlere ek eğitim verilerek Takım veya Bölük Çavuşu olarak görev vermek şeklinde olmuştur. 3 yıllık hizmet sonucunda tezkere bırakmak isteyenlere ise “*Starshina (Bölük Çavuşu)*” rütbesi verilmiştir.¹² Sovyet Ordusu bünyesinde olmayan astsubay sınıfı istihdamına o dönemde bulunan çözüm bu şekilde olmuştur. Bu rütbe ara bir basamak olarak görülmüştür zira Sovyet Ordusu’nda kalıcı idari görev olarak subaylık görülmüştür. Zaten Lieven’e göre askeri personel açığı sebebiyle okuma yazma bilen ve iyi liderlik özellikleri gösteren bir çavuş kısa sürede Teğmen rütbesi ile subay sınıfına geçebilmektedir.¹³ Ayrıca 1968 tarihli yeni yasadan sonra Starshina rütbesi önemini kaybetmiştir zira yeni “*Praporshchik (Gedikli Çavuş)*” rütbesi ihdas edilmiştir. Bunların Starshina’lar gibi kışlada eratla beraber kalmasına gerek kalmamıştır.¹⁴

1968 yılında yürürlüğe giren bu yasanın ve uygulanan değişikliğin sebebi Sovyetler Birliği’nin 1960 yıllarda uygulamaya koyduğu yeni askeri doktrindir. İki rakip taraf arasında yaşanacak olası bir nükleer savaş sırasında çok fazla askere ihtiyaç duyulacağı öngörüsü ve iddiası, askerliğe uygun herkesin hızlı bir şekilde eğitimden geçmesini gerektirmiştir. Bu sistemi destekleme adına Sovyetler Birliği yönetimi orta eğitim yıllarından itibaren sivil savunma derslerini müfredata eklenmesini sağlamıştır. Bu sayede 18 yaşına geldiğinde Sovyetler Birliğinde askerlik çağındaki her yükümlü bir dereceye kadar askeri temel eğitim almış olmaktadır. Terhis olanlar ise otomatikman yedek asker olmaktadır.¹⁵

1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında bu sistem, onun yerini alan Rusya Federasyonu tarafından devralınmış ve devam ettirilmiştir. Bu kapsamda 1992 yılı Mayıs ayında Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri kurulmuştur.¹⁶ Bu karar sonrasında 2.720.000 mevcutlu bir ordu ortaya çıkmıştır. Ordunun %55’i, yani 1.500.000 kadarı askerlik görevini yapan yükümlüler oluşturmıştır. Ancak bu rakamları tam olarak teyit etmek mümkün değildir. Bu da bir araştırma kısıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷ Bu dönemde Yeltsin’in Savunma Bakanı olan Pavel Graçov bir plan hazırlamış, bu plan kapsamında ordu mevcudunun 2,1 milyona düşürülmesi öngörülmüştür.¹⁸ Zira Yeltsin, 1992 tarihli kararname ile ordunun bir süre sonra gönüllü profesyonellerden oluşan bir güce dönüştürülmesinin gündemlerinde olduğunu

¹² Spivak ve Pridemore, agm, s. 2.

¹³ Anatol Lieven, *Chechnya: Tombstone of Russian Power*, (New Haven, CT: Yale University Press, 1998), 292.

¹⁴ Odom, *age*, s. 288.

¹⁵ Odom, *age*.

¹⁶ Andresen, agm, s. 8.

¹⁷ Andresen, agm, s. 9.

¹⁸ Pavel K. Baev, *The Russian Army in a Time of Troubles*, (Londra, UK: Sage Publications, 1996).

Rus kamuoyuna ilan etmiştir.¹⁹ Bu kapsamda Duma tarafından 1993 yılı Şubat ayında yeni bir Askeri Hizmet Kanunu çıkarılmıştır.²⁰ Kanundan sonra yukarıda zikredilen bu rakam hızla düşmüş, 1999 yılında, Boris Yeltsin'in iktidarı sırasında ordunun mevcudu ekonomik sorunlar ve askerlik görevinden kaçma sebebiyle %25 azalmış, ordu mevcudu 2 milyona gerilemiştir. Askerlik görevini yapmak için gelen yükümlülerin sayısı da 900.000'e gerilemiştir. Yeltsin'in ikinci döneminin sonunda ise ordunun mevcudu 1992 yılına göre %60 azalacak, yükümlüler ordunun 1/3'ini oluşturmaya başlayacaktır.²¹ Günümüzde Rusya Federasyonu Ordusu'nun mevcudu 1.130.000 civarındadır. Serdyukov Reformlarında öngörülen rakam ise 2012 yılında 1 Milyon'dur.²² Bunun %15'inin (150.000) subay olması planlanmıştır.²³

Yeltsin döneminde yapılan personel azaltması reform amaçlı bir girişim değildir tamamıyla ekonomik kaygılar-tasarruf nedeniyledir. Zira Yeltsin'in çalışma kadrosundaki hâkim görüş Sovyetler Birliği'ni çökertenin savunma harcamaları olduğu yönündedir. Bu yüzden savunma harcamaları hemen her fırsatta kısılmaya çalışılmıştır.²⁴ Bozulan ekonomi ve azalan gelirler çoğu kamu hizmetinde kısıtlamaya gidilmesine sebep olmuştur. Ordu da bu durumdan payını almıştır. Rus askeri bütçesi bu dönüşüm sırasında ciddi derecede kesintiye uğramış, ortaya çıkan durum askerleri ve subayları derinden etkilemiştir. Öyle ki 155.000 subay lojman olmadığı için evsiz kalmıştır.²⁵ Kaynak kesintisi sebebiyle askeri birliklerin gıda temininde de sıkıntılar yaşanmıştır. Öyle ki pek çok askeri birlik kendi sebze bahçelerini oluşturmak zorunda kalmış, hatta bazı birliklere ormandan meyve toplama izni dâhi verilmiştir.²⁶ Tüm bunların sonucunda kendi haline bırakılmış orduda asker kaçağı ve bakaya sayısı artmıştır. Askere alma sistemi de bozulmaya başlamıştır. Orduya olan halk desteği de azalmıştır.²⁷

Parasız, demoralize ve disiplinin bozulduğu bir orduda askerlik yapmak kimseye cazip gelmemiştir.²⁸ Bunun üzerine 1992 yılı Kasım ayında Rusya

¹⁹ Spivak ve Pridemore, agm, s. 19. Ayrıca bkz. Kevin P. McGrath, *Reform in the Russian Army: Prospects for the Success of a Non-Conscribed Force*, (Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, Strategy Research Project, 2001).

²⁰ Spivak ve Pridemore, agm, s. 5.

²¹ Andresen, agm, s. 9.

²² Solov'ev, agm.

²³ Andresen, agm, s. 9.

²⁴ Andresen, agm, s. 10.

²⁵ Benjamin S. Lambeth, "Russia's Wounded Military", *Foreign Affairs*, 74/2, (1995): 86-98. Ayrıca bkz. McGrath, *age*.

²⁶ Dale R. Herspring, *The Continuing Disintegration of the Russian Military*, (iç.) Michael H. Crutcher (der.) *The Russian Armed Forces at the Dawn of the Millennium*, (Carlisle Barracks, PA: Center for Strategic Leadership, U.S. Army War College, 2000), 133-146. Ayrıca bkz. Odom, *age*.

²⁷ Andresen, agm, s. 10.

²⁸ Andrew L. Spivak ve William Alex Pridemore, "Conscription and Reform in the Russian Army", *Problems of Post-Communism*, 51/6, (2004): 33-43. Ayrıca bkz. McGrath, *age*.

Federasyonu hükümeti Rus Ordusu'nun gönüllüler ve sözleşmeli askerlerden oluşmasını öngören bir yasayı yürürlüğe sokmuştur.²⁹ 4 yıl sonra, Yeltsin yaklaşan seçimlerde oy oranını arttırmak için 2000 yılında tüm silahlı kuvvetler ile diğer askeri güçlerin askere alma sistemlerinin gönüllülük esasına göre olmasını öngören bir Başkanlık Kararnamesi yayınlamıştır. Bu kararname 1998 yılında yayınlanan başka bir kararname ile değiştirilmiştir. Sonuç olarak Rusya'da zorunlu askerlik sisteminin kaldırılması popülizmden öteye geçememiştir.³⁰

1999 yılında Vladimir Putin, Başbakan olduktan hemen sonra liderliğini güçlendirmek için askeri konularla yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu kapsamda Putin, 2000 yılından itibaren orduda reform ve yeniden yapılanmayı bir öncelik haline getirmiştir. Daha sonra da profesyonel bir ordu fikrini açıklamıştır.³¹ Reform planını hayata geçirilmesi görevini de en güvendiği bürokrati olan dönemin Savunma Bakanı Sergey Ivanov'a vermiştir. Görevi alan Ivanov, 2001 yılı Kasım ayında, Devlet Başkanı'nın 2010 yılına kadar yeni, iyi eğitilmiş, iyi ücret alan bir ordu kurmayı planladığını ifade etmiştir. Putin bu noktada 2000 yılı Nisan ayında ilan edilen Rusya Federasyonu Askeri Doktrini kapsamında zorunlu askerlik yapan yükümlülerin sayısını azaltırken, sözleşmeli askerlerin sayısının artırılması amacına ulaşmaya çalışmıştır. Ancak daha sonra bu dönüşümün teknik özelliği yüksek ve tehlikeli görevlerde kullanılan personel ile sınırlı olduğu ifade edilmiştir.³²

Zira toplumsal direnç de gören askerlik görevi, o dönemde cereyan eden Çeçen Savaşları'nın da etkisiyle istenmeyen bir görev halini almıştır. Yine Çeçen Savaşları, Rus Ordusu'ndaki yükümlülerin askerlik eğitim, donatım ve ekipman açısından da geride kaldığını açıkça göstermiştir.³³ Bu duruma çözüm olarak profesyonel bir ordu kurulması fikri ağır basmıştır. Önerilen çözüm kapsamında zorunlu askerlik hizmetini yerine getiren yükümlülerin hizmet süreleri düşürülmüştür; 2007 yılı ilkbaharında 18 ay olan bu süre 2008 yılı sonbaharında 12 aya indirilmiştir.³⁴ Ancak Rus Ordusu Genel Kurmay Başkanlığı hemen her fırsatta bu türden bir girişimin maliyetinin devasa olacağı

²⁹ Andrei Kalikh ve Sergei Krivenko, "On One Contract Track", *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, 22 Şubat 2008.

³⁰ Andresen, agm, s. 10.

³¹ Zoltan Barany, *Democratic Breakdown and the Decline of the Russian Military*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007), 127; Bryce-Rogers, agm, s. 342.

³² McGrath, age.

³³ Lambeth, agm, 86-98 ve Spivak ve Pridemore, agm, s. 7.

³⁴ Andresen, agm, s. 12.

"Askerlik süresi daha önce 24 aydır." Bkz. Spivak ve Pridemore, agm, s. 5. Ayrıca bkz. Baev, age.

ve Pskov örneğinde olduğu gibi bir fayda sağlamayacağı konusunda Putin'i ve Savunma Bakanlığını uyarmıştır.³⁵

Azalan askerlik süresi yükümlülerin üzerindeki iş yükünün azaldığı şeklinde anlaşılmamalıdır. Aksine ülkenin azalan nüfusu, askerlik hizmetinden muaf olanlar ve kaçanlar sebebiyle, zorunlu askerlik görevini yerine getiren yükümlüler daha önemli hale gelmiştir. Bundaki sebeplerden biri de Rus Ordusu'ndaki profesyonelleşme girişiminin beklenen sonucu vermemesidir.³⁶ Tüm bu sayılan sebeplerin sonucu olarak ortaya karma bir askerlik sistemi çıkmıştır. Yaşanan süreçte yükümlülük uygulaması devam ettirilmiş ancak aynı zamanda profesyonel bir orduya kademeli geçiş talebi planlama sürecine dâhil edilmiştir. Bu durum Serdyukov Reformları ile teyit edilmiş ve zorunlu askerlik sistemi ile sözleşmeli askerlik uygulamasının birlikte var olması uygun görülmüştür.³⁷ Zorunlu askerlik hizmeti için gelen yükümlülerin genel bir seferberlik hali haricinde cepheye gönderilmemesi karar verilmiştir.³⁸ Ancak Ukrayna işgalinin göstermiş olduğu üzere bu karara uyulmamaktadır.

RUSYA FEDERASYONU'NUN ASKERLİK SİSTEMİ

Rusya Federasyonu'nun silahlı kuvvetlerinde 1990'ların başından itibaren profesyonel unsurları da bünyesinde barındıran bir askerlik sistemi geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu ihtiyacı ortaya çıkaran temel sebep ise Sovyet döneminin bakiyesi olarak miras alınan askerlik sistemidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler, savaştan elde ettikleri tecrübelerin ışığında bir Soğuk Savaş dönemi stratejisi geliştirmiştir. Bu stratejinin ana hareket noktası gelecekte yaşanacak çatışmaların her ne kadar nükleer silahların kullanılması ihtimali olsa da, İkinci Dünya Savaşı'nın son birkaç yılında yaşanan çatışmalarla benzerlik göstereceğidir. Bu savaşlar ve çatışmalarda tümenler, kolordular ve ordular gibi büyük askeri formasyonlara ihtiyaç duyulacaktır. Yine bu büyük askeri birliklerin düşman hatlarını yarması ve başarıya ulaşması için çok hızlı hareket etmesi gerekecektir. Bu dönemde Sovyetler Birliği siyasi ve askeri liderliği gelecekteki savaşlarda kullanılacak ordunun İkinci Dünya Savaşı sırasında silahlı altına alınan ordu ile benzerlikler göstermesi gerektiğine inanılmıştır. Ancak ekonomiyi çökertmeden böyle büyük bir gücü beslemek ve göreve hazır tutmak için Sovyetler aynı askerlik sistemini kullanmaya devam etmiştir. Bu sisteme göre askerlik çağına gelen tüm erkekler iki yıl süreyle

³⁵ Carolina Vendil Pallin, *Russian Military Reform: A Failed Exercise in Defence Decision Making*, (Londra: Routledge, 2009), 158.

³⁶ Andresen, agm, s. 12.

³⁷ Yuri Gavrillov, "Attacking at the Staff Level", Rossiiskaia Gazeta, 12 Mayıs 2009; Andresen, agm, s. 13.

³⁸ Viktor Litovkin, "The General Staff Admitted That Conscripts Had Died", *Nezavisimaia Gazeta*, 8 Ağustos 2008.

zorunlu askerlik yapacak, daha sonra da terhis edilecek ve sivil hayata geri dönecektir. Terhis edilmiş olan yedekler hazırlık seviyelerinin yüksek tutulması adına belirli zamanlarda seferberlik tatbikatı için geri çağrılacaklardır.³⁹ Teoride uygulanabilir gözükse de bu sistemin uygulamada Sovyetler Birliği'nin astsubay kadroları için beklenmeyen sonuçları olmuştur. Sovyet askeri sisteminde iki yıllık mecburi askerlik hizmeti sırasında silahaltına alınanları önünde hiçbir ilerleme/kariyer imkânı yoktur. Bu yüzden Kızılordu'da İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan astsubay sınıfı terhis edilmiştir.⁴⁰ Astsubay sınıfı olmadığı için Sovyet ordusunda en küçük birliklere dahi subaylar komuta etmiştir.⁴¹

Bu sistem Sovyet ordusunun modernleşmeye çalıştığı 1960 ve 70'li yıllarda bir dizi sorunla karşılaşmıştır. İleri teknoloji ürünü olan ve çalıştırılması uzmanlık gerektiren silahların kullanımı ve bakımı uzmanlaşmış ve yetişmiş bir kadro gerektirmeye başlamıştır. Mevcuttaki iki yıllık zorunlu askerlik hizmeti gelişmiş silahları kullanacak personelin eğitimi ve istihdamı için yeterli ve verimli bir süre değildir. Bu yüzden de gelişmiş silahları Sovyet ordusunda subaylar kullanmıştır. Bu durum subayların komuta görevlerine ek olarak diğer görevleri de onlara yüklemiş ve iş yoğunluklarının artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu ise Kızılordu subay sınıfının dikkatinin dağılması ve savaş alanında konsantrasyonlarının bozulması şeklinde olmuştur. Oysaki Batı ordularında bu türden görevler çoğunlukla astsubayların sorumluluğuna verilmiştir. Sovyet askeri liderliği bu uygulamanın insan gücünün verimsiz bir şekilde kullanımına sebep olduğunun farkına varmıştır. Bu yüzden de komuta kademesi Gedikli Başçavuş kadroları ihdas etme yoluna gitmiştir. Bu kadrolara zorunlu askerlik hizmetini tamamlamış olan gönüllüler arasından seçim yapılmıştır. Ancak bu yeni grup subaylar tarafından sevilmemiştir. Gedikli Başçavuşlara genel olarak bazı teknik işler ve küçük askeri birliklerin komutası gibi görevler verilmiş ama bu durum asla rutin bir uygulama ve görev halini almamıştır. Bu yüzden de Sovyet ordusundaki astsubayın Batı ordularındaki astsubaylarla hemen hiçbir ortak noktası yoktur.⁴² Rusya Federasyonu'nda 2008 yılında gerçekleştirilen askeri reformla tüm gedikli başçavuş kadroları lağvedilmiş ve astsubay kadrosuna dönüştürülmüştür.⁴³

³⁹ Lester W. Grau ve Charles K. Bartles, *The Russian Way of War, Force Structure, Tactics, and Modernization of the Russian Ground Forces*, (Fort Leavenworth: Foreign Military Studies Office, 2016), 3.

⁴⁰ Viktor Nikolaevich Leonov, *Blood on the Shores: Soviet Naval Commandos in World War II*, (Annapolis: Naval Institute Press, 1993), s. 3.

⁴¹ Grau ve Bartles, *age*, s. 3.

⁴² Christopher N. Donnelly, *Red Banner: The Soviet Military System in Peace and War*, (Coulsdon, Surrey: Jane's Information Group, 1988), s. 180-182.

⁴³ Grau ve Bartles, *age*, s. 3.

Rusya Federasyonu'nda mevcutta zorunlu askerlikle profesyonel askerliğin bir arada bulunduğu bir askerlik sistemi vardır.⁴⁴ Bu yeni sistemde astsubaylar değil, subaylar askerlerin temel eğitimden sorumludur. SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde askerlik Rus ordusundaki “*Dedovschina*” sistemi ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz sebebiyle pek de popüler değildir.⁴⁵ Dedovschina, Türkçe “*dedelerin idaresi*” demektir.⁴⁶ Dedovschina sisteminin kaynağı Gulag kültürüdür. Bunu orduya İkinci Dünya savaşı sırasında askere alınan suçlular getirmiştir.⁴⁷ Bu sistem 1970 ve 1980'lerde değişim geçirmiş, görev sürelerinin ikinci yılında olan tecrübeli askerler (*Stariki*) koğuşların de facto hâkimi hâline gelmiş, yeni gelen askerlerin bir kaçının da dedesi (*Ded*) olarak kabul edilmiştir.⁴⁸ Bu uygulama kapsamında yeni gelenler kıdemlilerin botlarını boyamış, çamaşırlarını yıkamış, silahlarına bakım yapmış, tuvalet temizlemiş, ailelerinden gelen para ve kumanyaya el konmuş ve en zor işlere gönderilmiştir.⁴⁹ Yine bu sistemde yeni gelen çavuşlar, Stariki'nin üstü olsa da, gerçekte ve uygulamada Straki'nin üstü değildir. Emir veren taraf Stariki olmuştur.⁵⁰ Finch sistemi şu yeni gelenlere verilen şu tavsiye üzerinde açıklamaya çalışmıştır: “*Dedlerin favori sigarası L&M'dir... Sizden sigara istedikleri zaman 'sigara içmiyorum' veya 'sigaram yok' gibi cevaplar vermeyin... Etraftan bulun veya ödünç alın. İzne gidecekseniz unutmayın ki çavuşunuz izin dönüşü getirilecek bir hediyeden küçük bir çocuk gibi mutlu olacaktır. Aileniz sizi ziyarete geldiği zaman kışlaya ve koğuşa eli boş gelmeyin!*”⁵¹

Dedler, sıklıkla acemilerin ordu tarafından verilen kumanya ve maaşlarını ellerinden almıştır.⁵² Yeni gelenlere müstehcen ve aşağılayıcı lakaplar takılmıştır. Cinsel taciz ve saldırı vakaları da mevcuttur. Stariki'ye karşı konulması halinde yeni gelenler darp edilmiştir. Bu darp olaylarında sıklıkla kemer veya havlu gibi eşyalar silah olarak kullanılmış bunun sonucunda

⁴⁴ Gavrilov, agm.

⁴⁵ “Dedovshchina, Sovyet Ordusu'nda ve günümüz Rus silahlı kuvvetlerinde yeni gelen askerlerin taciz edilmesi ve istismarı ve şiddete maruz kalmasına verilen isimdir.” Ali Saçar, “Ulus Devletin ve Modern Yurttaşlığın Oluşumunda ve Gelişiminde Düzenli Ulusal Orduların Rolü” (doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020), 233.

⁴⁶ Andresen, agm, s. 14.

⁴⁷ Paul Jenkins, “Red Army Blues”, *World Today*, 57/8-9(2001): 33-35.

⁴⁸ “Dedovschina'da 4 kademe vardır. Bunlar sırasıyla: Yeni gelenler: ‘Dukh (Dük)’, ‘Slon (Fil)’, ‘Cherpakh’, son altı ayda da ‘Ded (Dede)’. Her bir kademedен diğerine geçişte bir dizi acımasız ritüel vardır.” Bkz. Jenkins, agm, s. 34.

⁴⁹ Spivak ve Pridemore, agm, s. 3.

⁵⁰ Odom, age, s. 288.

⁵¹ Spivak ve Pridemore, agm, s. 3.

⁵² “Sovyet döneminde askerlere ödenen ücret oldukça düşüktür; aylık 7-8 Dolar civarında olmuştur. Bu durum Sovyet sonrası dönemde daha da kötüleşmiş aylık 105 cente düşmüştür.” Bkz. Spivak ve Pridemore, agm, s. 19; Odom, age.

yaralanmalar, bazı durumlarda ölümler dahi olmuştur.⁵³ Dedovschina sistemini kısılan hizmet süreleri ve profesyonel asker eksikliği desteklemiştir. Bu yüzden 1970 ve 80’li yıllarda genç subayların koğuşların kontrolünü usta askerlere bırakmaya başlayınca resmi askeri disiplin “*Ustavshchina*” uygulanmamaya başlamıştır.⁵⁴ Bunun sonucunda karşılıklı bir bağımlılık hali ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Bunun sonucunda ise Rus Ordusu’nda her sene yeni gelen askerlere, kıdemli olanlar zor anlar yaşatmaktadır. Bu sistem Rus Ordusu ile ilgili en önemli dezavantajlardan birisidir. Bu uygulamanın kökeni Sovyet dönemidir ancak günümüzdeki acımasız uygulaması ise 1990’lı yılların demoralize olmuş Kızıl Ordu’sunda ortaya çıkmıştır. O zamandan günümüze Rus Ordusu’nda hala ciddi bir problem olarak durmaktadır zira ölüme kadar giden vakalar yaşanmıştır.⁵⁶

Bu durumun üstesinden gelmek için girişilen orduyu profesyonelleştirme çabaları da ekonomik zorluklar sebebiyle yarım kalmıştır. Ortaya çıkan bu açığı Rusya Federasyonu kısmen gönüllüler kısmen de özel askeri şirketlerle kapatmaya çalışmıştır. Ülke, ekonomik sıkıntılar sebebiyle askeri profesyonelleşmede önemli bir ilerleme kaydedememiştir. Bu duruma ek olarak ordu içinden kaynaklanan direncin de profesyonelleşme sürecinin yavaş ilerlemesinde büyük etkisi vardır. Ancak tüm bu sayılanlara rağmen Rusya Federasyonu ilk Sözleşmeli Astsubay programını başlatmıştır. Bu kapsamda program dâhilindeki askerlere daha fazla maaş verilmesi, sözleşmeli askerlerin aynı koğuşlarda kalması gibi ayrıcalıklar tanınmıştır. Zira cephe görevine gitmiş ve çatışma görmüş (örneğin Çeçen Savaşları) pek çok gönüllü-sözleşmeli asker, emir-komuta zincirinde sorun çıkarmıştır. Zorunlu askerlik hizmeti için gelen 18 yaşındaki yükümlülerle aynı birliklerde görevlendirilen sözleşmeli astsubay ve askerler çoğunlukla askerlik görevi için gelen yükümlülerden birkaç yaş bile olsa yaşça büyüktürler. Ancak daha iyi donanıma sahiptirler ve maaş almaktadırlar. Bunlar hiçbir zaman 18 yaşındaki bir çavuştan emir almayı kabul etmemiştir.⁵⁷ Bu durumun üstesinden gelmek için tamamı sözleşmeli askerlerden oluşan birlikler kurulmuştur.⁵⁸

Bunun sonucunda Rusya Federasyonu askerlik sistemi mecburi hizmet ile sözleşmeli askerliğin bir arada olduğu karma bir sistem halini almıştır. Ancak burada şu konuyu aydınlatmak icap etmektedir: Sözleşmeli askerlik, paralı

⁵³ Yelizeveta Bogoslovskaya, Ella Polyakova ve Yelena Vilenskaya, *The Soldiers’ Mothers of St. Petersburg: A Human Rights Movement in Russia*, iç. Stephen J. Cimbala (der.), *The Russian Military into the Twenty-First Century*, (Londra: Frank Cass, 2001), 179-196. Ayrıca bkz. Herspring, agm, s. 133-146; Lambeth, agm, 86-98.

⁵⁴ Jenkins, agm, s. 33-35.

⁵⁵ Odom, *age*, s. 48.

⁵⁶ Andresen, agm, s. 14.

⁵⁷ McGrath, *age*, s. 15.

⁵⁸ Jenkins, agm, s. 33-35.

askerlik değildir. Bu tabir Rusya’da suç örgütleri ile irtibatlandırılan ve küçük düşürücü olarak kabul edilen bir ifadedir. Bu yüzden de paralı askerlik tabiri ülkede kullanılmaz. Ayrıca Rusya Federasyonu Anayasasına göre askerlik görevi sadece devlet için yapılabilir, bu yüzden paralı askerlik hem Anayasa’da hem de ülkenin Ceza Kanunu’nda yasadışı bir faaliyet olarak tanımlanmıştır ve suçtur.⁵⁹ Bu sebepten dolayıdır ki Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı da paralı askerler ve Özel Askeri Şirket çalışanlarını “*Voennosluzhashchie-Askeri Personel*” olarak kabul etmemektedir.⁶⁰

Yukarıda da ifade edildiği üzere Rus askeri liderliğinin sözleşmeli askerlik uygulaması konusunda net bir görüşü ve tutumu yoktur, fakat zaman zaman yönetimde farklı fikirler ortaya çıkabilmektedir. Buna da en güzel örnek Rusya Devletbaşkanı Putin’in bu konudaki tavır ve tutumu verilebilir.⁶¹ Putin, ilk başlarda bu süreci desteklerken daha sonra aksiyon almamayı tercih etmiştir. Ukrayna Savaşı sırasında yaşanan Wagner İsyanından sonra da fikrini değiştirmiştir.⁶² Rus askerlik sisteminde meydana gelen değişikliklerle ilgili olarak ise, komuta kademesinde yer alan bazı üst rütbeli subaylar yükümlülük esasına dayalı sistemin kaldırılması veya karma hale getirilmesine karşı çıkmaktadır. Bu itirazlarına dayanak olarak gösterdikleri şey ise askeri eğitim almış olan büyük miktardaki yedekler zaman içerisinde yok olacaktır. Ukrayna da olduğu gibi olası bir savaş durumunda ise Rusya Federasyonu savaştıracak asker bulamayacaktır. Gerçi Ukrayna’da yaşananlar gösterdiğine göre Rusya Federasyonu yükümlülük sisteminde dahi asker bulmakta zorlanmaktadır. Dünyanın farklı yerlerinde getirilen paralı askerler, hapishanelerden şartlı olarak

⁵⁹ Mehmet Erkan Kılıçoğlu, “Rus Gönüllü Savaşçılar ve Rusya’da Özel Askeri Şirketlerin Ortaya Çıkışı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32/2, (2022): 641; Mehmet Erkan Kılıçoğlu, “Rusya Federasyonu’nun Ulusal Çıkarları Ve Özel Askeri Şirketler”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, (2023): 124. Ayrıca bkz. Karen Philippa Larsen, “From Mercenary to Legitimate Actor? Russian Discourses on Private Military Companies”, *Post-Soviet Affairs*, 39/6, (2013): 420.

⁶⁰ Center for Strategic and International Studies (CSIS). “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state> (erişim 12.07.2024).

⁶¹ Anna Borshchevskaya, *Russian Private Military Companies: Continuity and Evolution of the Model*, (Philadelphia: Russia Foreign Policy Papers, Foreign Policy Research Institute, 2019), 7.

⁶² Joshua Yaffa, “Inside the Wagner Group’s Armed Uprising”, *The New Yorker*, <https://www.newyorker.com/magazine/2023/08/07/inside-the-wagner-uprising> (erişim 17.06.2024); Luke Harding, “The Wagner Uprising: 24 Hours That Shook Russia”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/25/prigozhins-march-on-moscow-chronology-of-an-attempted-coup> (erişim 17.06.2024); Kevin Shalvey, “Russian Rebellion Timeline: How the Wagner Uprising Against Putin Unfolded and Where Prigozhin is Now”, *ABC News*, <https://abcnews.go.com/International/wagner-groups-rebellion-putin-unfolded/story?id=100373557> (erişim 17.06.2024); Helmut Sorge, “Twenty-Four Hours of Turmoil: The Wagner Uprising and Its Far-Reaching Impact on Russia and Beyond”, *Policy Center for the South*, <https://www.policycenter.ma/publications/twenty-four-hours-turmoil-wagner-uprising-and-its-far-reaching-impact-russia-and> (erişim 17.06.2024).

salıverilen tutukların haberleri uluslararası kaynaklarda yayınlanmıştır.⁶³ Yine de tüm bu farklı yaklaşımlara rağmen sözleşmeli askerlik konusunda Rusya Federasyonu adımlar atmaktadır. Rusya Federasyonu yönetimini bu kararı almaya ve arkasında durmaya iten olgu ise Çeçen Savaşları'dır.⁶⁴ Bu savaştan ve diğer modern çatışmalardan çıkarılan derslerin sonucunda Rusya Federasyonu askeri gücünü değiştirme ve dönüştürme kararı almıştır. Ayrıca Rusya, modern ve gelecekte yaşanacak olası çatışmalar konusundaki fikrini değiştirmiştir. Topyekûn bir dünya savaşı yerine küçük ve hızlı birliklerin kullanılacağı yerel ve bölgesel savaşlar daha olası görülmektedir. Ayrıca savaş konsepti içine dolaylı ve asimetrik yöntemler de girmiştir. Bu da genel olarak askeri operasyonların taktik, stratejik ve operasyonel amaçları arasındaki sınırların bulanıklaşmasına neden olmuştur. Bunun Rusya Federasyonu ordusuna yansması askere alınan yükümlünün artık modern savaş alanında etkili bir savaşçı vasfını kaybetmiş olmasıdır. Bunu tüm hayatının akışını bir yıl kadar sekteye uğratarak yapmaya çalışması zaman ve kaynak israfına yol açmaktadır. Bu işin daha ziyade bir uzmanlık alanı, bir meslek olarak görülmesi ve algılanması gerekmektedir. Bu noktada Rusya Federasyonu tamamen profesyonel bir ordu kurmakla, karma sistemi devam ettirmek arasında kararsız kalmıştır. Bu yüzden bu açmaza bulunan ara çözüm mevcut sistemin sürdürülmesi ancak ordu içindeki sözleşmeli asker sayısının da arttırılmasıdır.⁶⁵ Keza seferberlik ilanı imkânını da kaybetmek istemeyen Rusya bu sistemi devam ettirmeye istekli gözükmektedir. Bu kapsamda 2015 yılında sözleşmeli askerlerin sayısı 300.000'i geçerek ilk defa yükümlülerin sayısını aşmıştır.⁶⁶

3 Independent Türkçe, “Rusya Cepheye Mahkûmları Sürüyor: 6 Ay Savaşıp Dönen Serbest Kalacak”, <https://www.indyturk.com/node/529356/d%C3%BCnyar%C3%BCnyar-cepheye-mahk%C3%BBlar%C4%B1-s%C3%BCCr%C3%BCyor-6-ay-sava%C5%9F%C4%B1p-d%C3%B6nenler-serbest-kalacak> (erişim 14.06.2024); Milliyet, “Eski Mahkûmları Cepheye Gönderiyor”, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/eski-mahkumlari-cepheye-gonderiyor-6853768> (erişim 14.06.2024); CNN Türk, “Putin Mahkûmları Cepheye Gönderiyor: Sağ Dönene Af ve Para Ödülü”, <https://www.cnnturk.com/dunya/putin-mahkumlari-cepheye-gonderiyor-sag-donene-af-ve-para-odulu?page=1> (erişim 14.06.2024); Şark’ul Avsat, “Rusya’da Kadın Mahkûmlar, Orduda Yaşanan Kayıpların Ardından Cepheye Gönderiliyor”, <https://turkish.aawsat.com/home/article/4212026/rusya%E2%80%99da-kad%C4%B1n-mahkumlar-orduda-%C5%9Fanan-kay%C4%B1plar%C4%B1n-ard%C4%B1ndan-cepheye?page=4> (erişim 14.06.2024); Jack Watling ve Nick Reynolds, “Russian Military Objectives and Capacity in Ukraine Through 2024”, *The Royal United Services Institute (RUSI)*, <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russian-military-objectives-and-capacity-ukraine-through-2024> (erişim 14.06.2024).

⁶⁵ Charles K. Bartles, "Defense Reforms of Defense Minister Anatolii Serdyukov", *Journal of Slavic Military Studies*, 24/1, (2011): 55-80.

uygulamalara bakıldığı zaman bu askeri personelin aslında “Sözleşmeli er” olduğu görülmektedir. Zira ordu içindeki birlikler yükümlüler ve sözleşmeli astsubaylar şekline ayrılmıştır ve bu iki grup arasında fazla bir etkileşim yoktur. Sözleşmeli astsubaylar çoğunlukla ileri derecede eğitim ve beceri gerektiren görevlere verilmektedir. Yükümlü olarak gelen askerler ise asgari eğitimle yapılabilecek olan aşçılık, şoförlük vb. görevlere verilmektedir. Zaten bir yıllık askerlik süresi temel eğitime de fazla bir süre bırakmamaktadır. Rusya Federasyonu aynı Sovyetler Birliği’nde olduğu gibi “yurtseverlik eğitimi” uygulaması devam ettirilmektedir.⁶⁷

Askeri Eğitim

Rusya’da eğitim konusunda faal olan kurum Ordu, Hava ve Deniz Kuvvetleri ile İşbirliği için Gönüllüler Topluluğu-DOSAAF’tır. Topluluk, devlet destekli spor ve doğa sporlarını teşvik organizasyonudur ve askeri açıdan faydalı olabilecek uçuş, dağcılık, atıcılık, kampçılık, kayak, paraşütle atlama, atletizm, araba yarışı gibi sportif faaliyetleri desteklemektedir.⁶⁸ Topluluk ilk kez İkinci Dünya Savaşı sırasında orduya kalifiye personel temin etmiştir. DOSAAF sadece Rusya’da değil, eski Sovyet Cumhuriyetlerinin de bir kısmında hala, farklı şekillerde de olsa, varlığını sürdürmektedir. Rusya Federasyonu’nun uyguladığı celbe dayalı askerlik sistemi açısından değerlidir zira kadrolar için gereken uygun personel temininde yardımcı olmaktadır. Ancak aynı durum profesyonel bir orduya eleman temininde aynı derecede etkili olmayabilir. DOSAAF faaliyetlerine katılan gönüllüler bir yıllık askerlik hizmeti sırasında elde edilmesi zor olan yetenekler kazanabilmektedir. DOSAAF sistemi bu yüzden Rus askeri sistemine entegre edilmiştir öyle ki her askere alma kurulunda bir DOSAAF temsilcisi de bulunmaktadır ve askerlik hizmeti için gelen yükümlülerden en iyi hangi alanda yararlanılabileceği konusunda tavsiyede dahi bulunmaktadır. Örneğin DOSAAF paraşütle atlama kursuna katılan bir yükümlü büyük bir ihtimalle Hava İndirme Birliği’ne gönderilecektir.⁶⁹ Yine de DOSAAF sistemi eski gücünde değildir; sistem Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra eski etkinliğini kaybetmiştir ancak bu durum yavaş da olsa değişmektedir. Örnekle açıklamak gerekirse; 2015 yılında

⁶⁷ Grau ve Bartles, *age*, s. 5.

⁶⁸ Viktor Khudoleyev, “Yeni Mobilite Standartlarına Doğru”, *Krasnaya Zvezda*, 30 Haziran 2015. <http://archive.redstar.ru/index.php/newspaper/item/24659-k-novym-standartam-mobilnosti> (erişim 16.07.2024)

(erişim

⁶⁹ Viktor Khudoleyev, “Önümüzde Çok İş Var, DOSAAF’ın 87’inci Yılı”, *Krasnaya Zvezda*, 23 Ocak 2014. <http://archive.redstar.ru/index.php/siriya/item/13872-vpered-i-bolshaya-rabota> (erişim 16.07.2024)

askere alınan yükümlülerin %40 kadarı DOSAAF kurslarına katılmıştır ve askeri karşılığı da olan bir uzmanlık sahibi olmuşlardır.⁷⁰

RUSYA FEDERASYONU ORDUSU GENELKURMAY BAŞKANLIĞI

Rusya Federasyonu sadece ordu yapılanması açısından değil Genel Kurmay Başkanlığı sistemi açısından da Batılı örneklerinden farklıdır. Rus Genel Kurmay sistemi sadece askeri planlama ile sınırlı değildir ayrıca doktrin hazırlamakla da meşgul olur. Bu yüzden Rusya Federasyonu Ordusu Genel Kurmay Başkanı'nın Batılı emsallerine göre daha fazla gücü ve otoritesi vardır.⁷¹

Rus sisteminde Genel Kurmay Başkanlığı temelde operasyonel ve stratejik düzeyde planlamadan sorumludur. Rus Genel Kurmayının askerlik sanatının taktik, stratejik ve operasyonel boyutlarının anlaşılması noktasında kendine has nüans farkları geliştirmiştir. Bu boyutlar ve seviyeler arasındaki farklılıkların görevin amacı ile irtibatlı olduğuna inanılmaktadır, bu yüzden olası bir görevin amacı sadece askeri birliğin boyutu ve gücü ile sınırlı değildir. Örneğin bir Rus tugayı tek başına muharebeye girerse taktik-operasyonel bir birim olarak görülürken aynı tugay bir ordu grubu içinde olursa sadece taktik birim olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden Rus Genel Kurmayının operasyon planlama tugay temelinde başlar.⁷²

Stratejik planlama için öncelikli alanlar Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi ile uyumlu hale getirilir. Güvenlik Konseyi bakanlıklarası kuruldur ve çoğunlukla güvenlik ve istihbarat örgütlerinde görevli üst düzey memurlar tarafından idare edilir. Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Rusya'nın askeri/güvenlik stratejilerinin ana belirleyici olan kurum olduğu için Rusya Federasyonu Genel Kurmay Başkanı da bu konseye katılmakta ve askeri planlama ile ulusal güvenlik stratejilerini koordine etmeye çalışır. Bu yüzden Rus Genel Kurmay Başkanlığı sadece askeri harekâtları planlamakta kendine verilen görevini yerine getirmiş olmaz. Ayrıca geleceğe yönelik planlamalar yapmak ve stratejiler geliştirmekle yükümlüdür. Rus askeri mantalitesi ve teorisinde geleceği tahmin ve buna göre öngörü geliştirme savaş sanatı ile yakında irtibatlıdır. Bu yüzden gelecekte yaşanacak çatışmaların doğasını tahmin ve tespit etmek Rus Genel Kurmay Başkanlığı'nı Savunma Bakanlığı içerisinde ayrıcalıklı bir yere oturtmaktadır.⁷³

⁷⁰ Vladimir Mukhin, "Military Commissars to be Responsible for Service in Installments", *Nezavisimaya Gazeta*, 25 Haziran 2015.

⁷¹ Grau ve Bartles, *age*, s. 10.

⁷² Grau ve Bartles, *age*, s. 11.

⁷³ Grau ve Bartles, *age*, s. 11.

Her ne kadar son yıllarda yapılan reformlar kapsamında operasyonel kontrol, kuvvet komutanlarından alınarak bölgesel komutanlıklara verilmiş olsa da Rus Genel Kurmayının operasyon planlaması konusundaki rolünde çok az bir değişiklik olmuştur. Bu durum askeri doktrin geliştirilmesi konusunda da aynıdır. Ancak son yıllarda yaşanan en önemli değişim Genel Kurmay Başkanlığı personel sayısında azaltmaya gidilmesidir. Bu azaltmanın sebebi olarak ordunun yeniden yapılandırılması gösterilmiştir. Keza bazı mali görevler de başka kurumlara devredilmiştir. Bu devirde bazı üst düzey askeri ve sivil görevlilerin adının da karışmış olduğu rüşvet iddialarının da etkisi olmuştur.⁷⁴ Ancak Rusya Federasyonu Genel Kurmay Başkanlığı'nın istihbarat bölümü (GRU) değişim sürecini kontrolü altında tutmuştur. GRU da Özel Kuvvetler GRU Spetsnaz ve Hava İndirme Birlikleri vb. stratejik önemdeki birliklerin kontrolünü elinde tutmaya devam etmektedir. Ancak bu birlikler savaş zamanında Genel Kurmayın komutasından çıkarak uygun bir askeri birlik komutanının emrine verilmektedir.⁷⁵

Rusya Federasyonu Ordusunun Genel Kurmay sistemi köken olarak Prusya askeri sistemine dayanmaktadır. Batılı ülkelerin veya ABD ordusunda olduğu gibi subaylar ortak tayin yoluyla rotasyona tabi değildir. Rus sisteminde operasyonel-stratejik seviyede planlama ve doktrin geliştirme gibi ortak konular Genel Kurmay Başkanlığı personeline yapılmaktadır. Genel Kurmay Başkanlığı bünyesinde görev yapan subaylar genellikle Binbaşı/Yarbay rütbesindeki subaylar arasından seçilir. Bu sırada bu subaylar 20'li yaşlarının sonlarında, 30'lu yaşlarının da başlarındaırlar. Askeri branşlarını gösteren işaretler kalıcı olarak Genel Kurmay Başkanlığı arması ile değiştirilir ve Genel Kurmay Başkanlığı daimi personeli olurlar. Askeri ihaleler ve doktrin ve strateji geliştirme ve uygulama kararları Genel Kurmay Başkanlığı tarafından verildiği için yeni seçilen personelin geldikleri birimlerle olan irtibatlarına ara vermeleri özellikle istenir.⁷⁶

Genel Kurmay Başkanlığı kadrosuna bir kere seçildikten sonra Kara Kuvvetleri subayları kariyerlerinin kalan kısmında Ordu Komutanlıkları, Askeri Bölge ve Moskova'daki Genel Kurmay Karargâhında görev alırlar. Bu subaylar daha önce görev yaptıkları sınıfın askeri uzmanı olurlar ve kariyerlerinin Genel Kurmay karargâhında geçen kısmında askeri harekât planamacısı olarak görev yaparlar. Genel Kurmay Başkanlığı bünyesinde yer alan üst düzey görevlerde, örneğin Askeri Operasyonlar Dairesi Başkanlığı gibi, daha çok muharip sınıftan (tankçı, topçu, mekanize piyade, füze gibi)gelen subaylar görevlendirilir. Ancak

⁷⁴ Bartles, agm, 55-80.

⁷⁵ Grau ve Bartles, *age*, s. 11.

⁷⁶ Grau ve Bartles, *age*, s. 12.

ihtisas ve özel eğitim gerektiren harita, elektronik savaş gibi konularda bu kalifikasyonları olan subaylar sınıfları dikkate alınmaksızın görevlendirilir.⁷⁷ Mevcut Rus Genel Kurmay sistemi operasyonel-strateji konularında karar verecek bir profesyonel planlamacı grubu oluşturduğu için bu durum, ordudaki subayların geri kalan kısmının taktik seviyede kendi sınıflarında uzmanlaşmaya devam etmeleri için gereken zemini sağlamaktadır. Bu personel sisteminin açık faydası subayların kariyerlerinde ilerlemeleri sırasında farklı seçenekler sunmasıdır. Ancak Genel Kurmay Başkanlığı personeli olarak seçilmek önemli bir güç ve prestij kaynağı da olsa da her subayın istediği bir şey değildir. Muharip birliklere komuta etmek isteyen bir subayın seçmelere girmesi ve Genel Kurmay Başkanlığında görev yapmasının Rus ordusu sistemi içerisinde pratikte bir faydası yoktur. Bu durumda birlik komutanlarının Silahlı Kuvvetler Akademisi gibi kurumlarda ek eğitimler alması gerekmektedir. Yukarıda Genel Kurmay Başkanlığına seçilen Binbaşı/Yarbay rütbesinde subayların yaş grubu örneğinden de anlaşılacağı üzere Rus ordusunda rütbelere arasında bekleme süreleri fazla değildir ve genellikle terfiler oldukça hızlı ilerlemektedir. Batılı ordularda 32 yaşında bir tabur komutanı göremeyebilirsiniz ancak bu Rus ordusunda gayet normal bir durumdur.⁷⁸

Rusya Federasyonu Genel Kurmay Başkanlığı'nın başında Genel Kurmay Başkanı rütbesinde bir general olsa da bu subayın mutlaka Genel Kurmay Başkanlığı içerisindeki hiyerarşiden yükselerek gelmesi gerekmemektedir. Bu general sınıfı veya görevi ne olursa olsun, ordudaki en üst rütbelere ulaşması durumunda Genel Kurmay Başkanı olarak Rusya Federasyonu Devlet başkanınca görevlendirilmesi mümkündür. Bu durumla ilgili en güzel örnek Rusya Federasyonu Ordusunun son üç Genel Kurmay Başkanı'dır. General Gerasimov ve Makarov ordu komutanlığı görevinden yükselerek gelmişken sadece General Baluyevsky bizzat Genel Kurmay kadrosundan yükselerek göreve gelmiştir.⁷⁹

Görevleri ne olursa olsun, Rus ordusundaki en üst rütbeye atanmada dikkate alınan önemli ve belirleyici kriterlerden birisi subayların Genel Kurmay Akademisi'ndeki performanslarıdır. En iyi derece ile mezun olanlara Altın madalya verilmektedir. Bir zorunluluk olmasa da en üst rütbelere genellikle bu derece ile Voroshilov Kurmay Subay Akademisinden mezun olan subaylar getirilmektedir. Rus Genel Kurmayının rolü bu yüzden Batılı eşdeğerlerine kıyasla daha fazladır. Rus Genel Kurmay Başkanlığı temelde operasyonel-stratejik planlama ile iştigal eden elit subaylar grubudur. Bu grup ek olarak

⁷⁷ Donnelly, *age*, s. 139-145.

⁷⁸ Grau ve Bartles, *age*, s. 12.

⁷⁹ Grau ve Bartles, *age*, s. 13-14.

ordunun doktrin ve yeteneklerinin gelişimi sürecini de planlar ve süreci yönlendirir. Bu da geri kalan subayların işlerine öncelik vermelerini ve kendi yeteneklerini geliştirip, uzmanlıklarını arttırmaları için gereken zemini hazırlamaya çalışır. Genel Kurmay görevine seçilmek oldukça önemli bir şeydir zira bu subayın kendi alanındaki en iyilerden birisi olduğunun devlet-ordu tarafından teyididir.⁸⁰

Rusya Federasyonu Ordusunda Subaylar

Rusya Federasyonu ordusunun omurgasını subaylar oluşturmaktadır. Rus ordusunda eğitimci, disiplin sağlayıcı, mesleki bilgi birikimini aktarıcı olanlar hep subaylardır. Rus askeri eğitim sistemi subay adayının özelliklerine göre uzmanlık eğitimi vermeyi amaçlar ve bu eğitim süreci askeri öğrencilikle beraber başlar. Rus askeri akademileri Batı'daki benzerleri gibi genel bir üniversite eğitimi vermeye odaklanmamaktadır. Bunun yerine rekabetçi liderler ve uzmanlar yetiştirmeyi amaçlar. Subaylar eğitimlerini bitirip mezun oldukları andan itibaren liderlik etmeleri ve bilgilerini kullanmaları beklenir. Bu sistemin zayıf noktası ordudaki hemen her iş için subay istihdamıdır. Bunun sonucunda çok fazla sayıda subaya ihtiyaç duyulmaktadır. Yine Rus sisteminde subayların işinin ve asker üzerindeki kontrolünün kolay olması için askeri birliklerin mevcutları daha azdır zira orta kademe idareci olarak görev yapan bir astsubay sınıfı yoktur. Batı ve dünyanın geri kalan kısmından bir diğer farklılık da Rus kurmay subay sınıfının diğerlerine ama özellikle de Batılı emsallerine kıyasla sayıca daha az olmasıdır. Bunun sonucunda Rus kurmay subaylarının komuta etmek adına daha fazla fırsatları olmaktadır. Görevlendirildikleri sınıfta uzmanlaşan subaylar arasından kurmay subay olmak isteyenler müteakiben bir yıl eğitim veren Kurmay Subay Akademisine görevlendirilirler ve muharip birlik yönetmek için eğitime tabi tutulurlar. Ancak muhrip sınıftan olmayan subaylar için de benzer kariyer imkânları vardır.⁸¹

Rusya Federasyonu Ordusunda Sözleşmeli Astsubaylar

Rusya Federasyonu silahlı kuvvetleri sözleşmeli astsubay temininde birkaç farklı yol izlemektedir. Bunlardan ilki askere alma yoluyladır. Askere alınan yükümlülerden istekli olanların arasından seçilenler sözleşmeli astsubay olarak istihdam edilmektedirler. Askerlikten sayılan bu süre diğer yükümlülere göre daha uzun tutulmaktadır. Bu seçeneği tercih edenlere ayrıcalıklar tanınmakta ve daha fazla ücret verilmektedir. Ancak bu yöntemle ilgili eleştirilerin en önemlisi çoğu yükümlünün daha fazla maaş almak ve iyi şartlarda askerlik yapmak için

⁸⁰ Grau ve Bartles, *age*, s. 14.

⁸¹ Grau ve Bartles, *age*, s. 9.

bu seçeneği tercih ettikleridir. Bu yöntemi tercih edenlerin hemen hepsi görev süreleri dolduğunda sözleşmelerini uzatmamaktadırlar. Bu yüzden bu yöntemde değişikliğe gidilmiş ve yükümlülere ilk altı aydan sonra sözleşmeli astsubaylığa geçiş imkânı verilmiştir. Bu yöntem 2016 yılında bir kez daha değişmiş, isteklilere bir yıllık askerlik hizmeti yerine iki yıllık sözleşme yapma seçeneği sunulmuştur.⁸² Yine de sözleşmeli astsubaylık için en uygun kaynak askerlik görevini bitirmiş ve terhis olmuş yükümlüler ve askeri sistemde faydalı olacak işler yapmış ve eğitim almış siviller olmaktadır. Bu noktada meslek liseleri ve yüksek okullarda askerliğe teşvik için çalışmalar yapılmaktadır. Buna ordudaki muharip olmayan sınıflarda kullanılmak üzere hizmete alınan kadın asker temini de dâhildir. Sözleşmeli astsubaylarla ilgili dikkate değer bir konu da eşlerinin sözleşmeli astsubay yapılmamasıdır. Eşlerin de asker olması durumunda tercih edilen yöntem aşçı, santral operatörü vb. görevler de istihdam edilmeleridir. Bunun da ana sebebi maliyeti düşürmektir. Kamunun sağladığı yüksek maaş ve lojman tahsisi gibi imkânlardan asker ailelerinin bir fert üzerinden yararlanması uygun görülmüştür.⁸³

Rus sisteminde orduda askere komuta etmek istiyorsanız mutlaka subay olmanız gerekmektedir. Uzmanlık veya görev içinse sözleşmeli astsubaylık yeterlidir. Örnekle açıklamak gerekirse; eğer sözleşmeli astsubay füze bataryasında operatör olarak görevlendirilmişse sözleşmesinin sonuna kadar aynı bataryada füze operatörü olarak görev yapacak, hiçbir şekilde terfi etmeyecek, ilerleme imkânı olmayacaktır. Rus askeri sistemi uzmanlaşmaya ve teknik bilgiye önem vermektedir. Ancak sözleşmeli askerler için bu sistemde kariyer ve terfi imkânları yoktur. Bu durum dışarıdan bakıldığı zaman bir açmaz, motivasyonu azaltacak bir durum olarak gözüксе de, Ruslar için bu durum vaki değildir. Rus sözleşmeli askerlik sistemi sorumluluk almak istemeyen ve sürekli tayin olmak istemeyen askerler için uygun bir sistemdir.⁸⁴ Rus sözleşmeli askerlik sistemi özellikle Batılı örneklerinden oldukça farklıdır, eğitimleri de farklıdır. Rusya Federasyonu askerlik sisteminde sözleşmeli askerler için birkaç farklı iş ve kariyer seçeneği vardır. Küçük birliklere komuta etmek isterlerse iki yıl dokuz ay süren bir eğitim almaları gerekmektedir.⁸⁵

⁸² Grau ve Bartles, *age*, s. 8.

⁸³ Anatoli Yermolin, "Russian Paratroopers' Participation in International Airborne Troops Competition of 2015 and Preparation of 2016 Contests", *Ekho Moskvy*, 28 Kasım 2015.

⁸⁴ Grau ve Bartles, *age*, s. 9.

⁸⁵ Yermolin, *agm*.

Rusya Federasyonu Ordusunda Kadın Askerler

Rusya Federasyonu Ordusunda kadın askerlerin oldukça eskiye dayanan bir tarihi vardır.⁸⁶ Kadın askerler Sovyet Ordusunda da görev yapmışlardır. Ziraat ve sanayiye ek olarak kadınlar orduda da muharip olmayan sınıflarda görev almaktadırlar; Sekreter, hemşire, tercüman, gardiyan gibi. Ancak çok nadiren de olsa muharip olarak da görev yapmışlardır. Ancak günümüz Rus Ordusunda kadın askerler muharip olmayan sınıflarda görev almaya devam etmektedir. Bu noktada Sözleşmeli Astsubayların eşlerinin de benzer şekilde Sözleşmeli Astsubay olarak istihdam edilmesi yaygın olmasa da karşılaşılan bir durumdur. Bununla öncelikli olarak amaçlanan aile gelirinin artırılmasıdır.⁸⁷ Kadın askerler istihbarat örgütleri tarafından da kullanılmaktadır.⁸⁸

Orduda görev yapan bir kadın asker önce kadın sonra asker olarak muamele görür. O yüzden bir kadın asker üniformanın altına yüksek topuklu ayakkabı giyebilir ve bu durum garip karşılanmaz. Keza Rus Ordusu'nun günlük gazetesi olan Kızıl Yıldız (*Krasnaya Zvezda*) her hafta Bayan Kızıl Yıldız olarak adlandırılan bir kadın askerin askeri üniformalı veya sivil giyimli resmi ve özgeçmişi yayınlar. Ordu içinde kadın askerlere yönelik cinsel taciz olayları da olabilmektedir ancak Ordu yönetimi askeri disiplin sebebiyle sivil hayattakilere göre daha az taciz vakası yaşandığını iddia etmektedir.⁸⁹

Rusya Federasyonu Ordusunda Yükümlüler

Rusya Federasyonu yükümlülük esasına dayalı bir askerlik sistemi vardır ancak bu sistemin daha önce de ifade edilmiş olduğu üzere kendisine has özellikleri vardır. Öncelikle farklı bir yapı olarak Rusya Federasyonu bünyesinde Askeri Komiserlikler vardır. Bu komiserlikler, askeri yapılanmanın bölgesel temsilcileridir ve sadece askeri alma sürecinden sorumlu değildirler, ayrıca savaş zamanında devletin kullanımı için yerel mali ve beşeri kaynaklarında kaydını tutarlar ve bu kaynakların planlamasını yapmaya çalışırlar. Sivil yönetim hiyerarşisinin hemen her kademesinin askeri komiserlik bünyesinde benzeri ve yansıması vardır. Çoğunlukla yapılanmasının başında Albay veya Yarbay rütbesinde bir subay bulunur. Onlara yardımcı olmak için bir uzman veya danışmanlar grubu ve Yerel Yetkililer Konseyi vardır. Komiserliklerin celp işlemleri için görevli komisyonda başkan olarak aktif görevde bir Albay, bir doktor, Eğitim Bakanlığı temsilcisi, Federal Güvenlik Sevisi-FSB temsilcisi, İçişleri Bakanlığı (MVD) temsilcisi, DOSAAF temsilcisi

⁸⁶ Grau ve Bartles, *age*, s. 22.

⁸⁷ Jenkins, *agm*, s. 33-35. Ayrıca bkz. Lieven, *age*.; McGrath, *age*.

⁸⁸ Grau ve Bartles, *age*, s. 22.

⁸⁹ Grau ve Bartles, *age*, s. 23.

vb. görevliler bulunmaktadır. Komisyonun görevi yükümlüyü kendisinden en iyi yararlanılacak yere göndermektir. Siyasi açıdan güvenilir olanlar FSB veya MVD'ye gönderilir. Fiziki açıdan kuvvetli olanlar Hava İndirme/Paraşüt Birliklerine⁹⁰, yabancı dil bilenler ise istihbarat birimlerine görevlendirilir. Bu uygulamayı bir örnekle açıklayabiliriz: Komisyon doktor yükümlünün sağlık-sıhhati ve fiziki kuvvetine bakar; Eğitim Bakanlığı temsilcisi akademik performansını değerlendirir; FSB siyasi durumu hakkında bilgi verir; MVD temsilcisi ise sabıka durumunu aktarır; DOSAAF yetkilisi ise yükümlünün katılmış olduğu askeri kurs veya faaliyet var mı, o konuda komisyonu bilgilendirir.⁹¹ 2013 yılında Rusya Federasyonu yönetimi bu uygulamayı bir adım daha ileri götürmeye karar vermiştir ve bu kapsamda Bilim Şirketleri kurmaya karar vermiştir. Bu şirketler Rusya Federasyonu ordusuna katılan veya katılmaya istekli olan en iyi ve gelecek vaat eden adayları seçip, onlardan en iyi şekilde yararlanmak amacıyla kurulmuştur. Bu şirketlerin olası görevleri hakkında çok az bilgi bulunmakla beraber Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Sergey Shoigu, bu şirketlerin bilimsel araştırma enstitüleri, donanma ve hava kuvvetleri dizayn büroları, uzay ajansları vb. kurum ve kuruluşlara kalifiye eleman temin etmek için çalışan kurumlar olduğunu ifade etmiştir. Mevcutta Rusya Federasyonu ordusunun 12 kadar bilim şirketi vardır ve bu şirketlerde toplam 600 kadar kişi çalışmaktadır. Şirketlerde göreve başlama siviller için subaylığa geçişte bir basamaktır, bu kapsamda 50'ye yakın eski şirket çalışanı Teğmen rütbesi ile göreve başlamıştır.⁹² Bu şirketler ordu için önemli bir dizi projede görev almıştır.⁹³

Rusya Federasyonunun askerlik sisteminde silah altına alınan yükümlülerin askerlik görevi hakkında hemen hiçbir bilgisi olmadığı kabulü ile hareket edilmez. Zira Rusya Federasyonu'nun takip ettiği eğitim sistemi, aynen Almanya örneğinde olduğu gibi öğrencileri izler ve üniversiteye mi yoksa meslek okuluna mı gitmesinin uygun olacağı noktasında öğrenciyi yönlendirir. Bu yüzden çoğu yükümlü askerlik görevini yerine getirmek için teslim olduğunda meslek sahibidir ve en az bir-iki yıllık bir iş tecrübesi de vardır. (tesisatçı, kaynakçı, makinist vb.)⁹⁴

⁹⁰ Rusya'da bu birlikler Özel Kuvvetler kapsamında değerlendirilmektedir.

⁹¹ Donnelly, age, s. 155-176.

⁹² Grau ve Bartles, age, s. 7.

⁹³ Vladimir Ivanosky ve Oleg Falichev, "Rear Service Eagles: MTO Academy Navigates 'Invisible Bridges'", Voenno-Promyshlenny Kuryer, 13 Nisan 2016.

⁹⁴ Grau ve Bartles, age, s. 7.

Rusya Federasyonu Ordusunda Maaş Sistemi

Rusya Federasyonu ordusunun subaylara ve sözleşmeli astsubaylara yönelik karmaşık bir maaş ödeme sistemi vardır. Rus sistemindeki temel farklılık taban maaş ve yan ödemelerdedir. Taban maaş Rusya’da ek ödemelerin hesaplanmasında hareket noktasıdır. Ek ödemeler çoğunlukla taban maaştan fazladır. Bu askeri personeli aktif görevde daha uzun süre tutmak için yapılan bilinçli bir uygulamadır. Zira taban maaşın düşük olması sebebiyle askeri personel emekli olması halinde büyük bir gelir kaybına uğramaktadır.⁹⁵

Maaş ödemesinde göz önünde tutulan iki önemli kriter; rütbe ve görevdir. Rütbeye göre yapılan maaş ödemesinde federal hükümette benzer sorumluluk/yetenek derecesindeki memurlara yapılan ödemeler temel alınmaktadır. Görev baz alınarak yapılan maaş ödemelerinde ise askerin mevcuttaki görevi temel alınmaktadır. Bu yüzden göreve göre yapılan maaş ödemeleri rütbeye göre yapılanlardan her zaman daha fazla olmaktadır ve Savunma Bakanlığı tarafından bizzat belirlenmektedir. Bu sistemde Tabur Komutanı olarak görev yapan bir Yarbay, Tugayın Kurmay subayından daha fazla maaş almaktadır. Tüm maaşlar, Rusya Federasyonu sivil memurları maaş ödeme tablosuna dâhil edilmiştir. Bu noktada dikkat çeken nokta subayların bir çeşit sözleşmeli asker olarak tarif edilmesidir. Maaş ödemeleri ve hakları sözleşmeli astsubaylarla aynı kanun, kural ve düzenlemelere tabidirler. Ancak aynı kanunlara tabi olsalar ve sözleşmeli astsubaylar gibi dönemlik sözleşmeler imzalasalar da subaylardan hiçbir zaman “Sözleşmeli Subay” diye söz edilmez.⁹⁶

Rus ordusunda subaylar taban maaşa ek olarak Rusya Federasyonu Anayasasının askerlerin statülerini düzenleyen 13. Maddesi gereğince bir dizi ek ödeme daha almaktadırlar. Bu ödemelerin büyük bir kısmı da alınan taban maaşa göre belirlenmektedir. Yine aynı maddeye göre subayların ek ödeme miktarlarının belirlenmesinde şu hususlar dikkate alınmaktadır: hizmet süresi, hizmet yeri, görev zorluk derecesi, özel görevler ve kişinin fiziki yeterliliği. Yılda bir kere toptan yemek ve giyecek temini için ödeme de yapılmaktadır.⁹⁷ Rusya Federasyonu ordusunda görev yapan subayların aldıkları ödemelerdeki en önemli konu kira yardımıdır. Sovyet döneminde subay olmanın sağladığı faydalar arasında yüksek maaş, ek kazançlara daha fazla ve kolay bir şekilde erişim, ücretsiz tatiller, özel sağlık hizmetleri, çocuklar için daha iyi eğitim imkânları vardır. Bunlara ek olarak, en önemlisi ise lojman tahsisidir. Sovyet döneminde özel mülkiyete izin verilmediği için konut temini ve dağıtımı

⁹⁵ Grau ve Bartles, *age*, s. 16.

⁹⁶ Grau ve Bartles, *age*, s. 17.

⁹⁷ Grau ve Bartles, *age*, s. 17.

devletin kontrolünde olmuştur. Bu noktada talebin çok fazla olması sebebiyle lojman tahsis de oldukça zordur. Ancak orduda görev yapma, hem aktif görev hem de emeklilik döneminde lojman tahsisini garanti eden bir durum olmuştur. Bu durum günümüz Rusyasında pek fazla değişikliğe uğramamıştır hatta bazı reform çabalarının da dirençle karşılaşmasına neden olmuştur. Geçmiş yıllarda lojman konusundaki sıkıntılar oldukça fazla olmuştur öyle ki, emekliliği geldiği halde lojmandan çıkmamak için göreve devam eden subaylar olmuştur. Bu yüzden Rusya Federasyonu yönetimi bu sorunu çözmek için çalışmış, askeri personele indirimli konut kredisi dahi verilmiştir. Bunun sonucunda subayların barınma sorunu kısmen çözüme kavuşturulmuştur. Ülkenin artan petrol ve doğalgaz gelirleri Rusya Federasyonu ekonomisinin toparlanmasını sağladığı için gereken kaynaklar sağlanabilmiştir.⁹⁸

Rusya Federasyonu Ordusunda Yedeklik Sistemi

Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı, ordunun stratejik yedeklik sisteminin iyileştirilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Mevcut yedek askerlik sistemi Sovyetler Birliği'nden kalmadır.⁹⁹ Bu sistem de Soğuk Savaş döneminde yaşanacak büyük bir savaş halinde büyük miktarda yedek askeri hızlı bir şekilde seferber edebilmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu sistemde askerlik görevini bitirmiş ve terhis edilmiş olan çok sayıda erat ve subay vardır ve yedek asker olarak ayrılmışlardır. Bu yedekler harbe hazırlık derecelerinin ölçülmesi adına belirli zamanlarda seferberlik eğitimi ve tatbikatına çağırılırlar. Sovyetler Birliği'nin genel seferberlik doktrinin bir diğer gerekliliği de birlikler ve ekipmanın bu yedeklerin kullanımı için hazır tutulmasıdır. Bu doktrine göre mevcut birlikler eksik mevcuttur ve asıl sayılarına savaş zamanında ulaşacaklardır. İstihdam edilen asgari personel ekipmanların bakımını yapmak ve çalışır tutmakla görevlidir. Ek olarak seferberlik zamanında geri çağrılacak olan yedeklere gerekli eğitimleri vermek için de hazırlanırlar. Bu birliklerin çoğu 2009 yılında uygulamaya konulan reformlardan sonra lağvedilmiştir. Zira olası bir genel seferberlik ihtimali ile kaynakların ziyan edildiği, bunun yanı sıra aktif birliklerin tam mevcuda çıkarılmasının daha uygun bir çözüm olacağı düşünülmüştür.¹⁰⁰

Rusya'nın yedek askerlerini stratejik yedek mi yoksa operasyonel yedek olarak mı tutması seçeneklerinden hangisinin daha uygun olacağı yönünde tartışmalar vardır. Reform yanlıları operasyonel yedeklik seçeneğinin uygun

⁹⁸ Grau ve Bartles, *age*, s. 17.

⁹⁹ Charles K. Bartles, "Russian Armed Forces Enlisted Professionals", NCO Journal (2019), 2 <https://www.armyupress.army.mil/Journals/NCO-Journal/Archives/2019/March/Russian-ncos/> (erişim 14.07.2024).

¹⁰⁰ Bartles, agm, 55-80.

olduğu iddiasındadırlar. Zira operasyonel yedekler sayıca az olsa da, daha iyi eğitilmiş ve donatılmış olacaklardır. Bunun sonucunda uluslararası bir kriz durumunda daha hızlı ve kolay bir şekilde göreve hazır hale geleceklerdir. Bunun aksinin sahadaki yansıması ise Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sırasında yaşadığı asker bulma sıkıntısıdır. Stratejik yedek olarak tutulan çoğunluğun eksik eğitim sebebiyle kaybı fazladır, askere alınması ve sevki de sıkıntılara sebep olmaktadır. Ancak operasyonel yedeklik uygulamasının da önemli handikaplarından birisi bu yedek askerlerin sivil hayata nasıl entegre ve adapte edileceğidir. Keza sivil hayata alışanların rahatı bırakıp savaş meydanına gitmek istemezlerse nasıl bir yol izleneceği de bir muamma olarak ortaya çıkmaktadır. Emekli subaylar stratejik yedeklik uygulamasından yana tercih bildirmektedirler zira olası bir savaş ve seferberlik halinde cepheye gitme emri herkese yükümlülük haline gelecek, “neden ben?” sorusunun sorulmasının önüne geçilecek ve kamuoyu baskısı da kontrol edilecektir.¹⁰¹

Tüm muhalefete rağmen ilk operasyonel yedeklik uygulaması 2009 yılında, Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı 60.000 kadar orta kademe subayın aktif görevden alınacağını duyurduğu zaman gündeme gelmiştir.¹⁰² Bu subaylara yedek olma hakkı tanınacak ve aylık 20.600 Ruble de ödeme yapılacaktır. Bu nokta yedek güç oluşturma konusu Rusya Federasyonu'nun askeri reform çabaları içerisinde hem reform yanlıların hem de muhafazakâr kanadın istediklerini aldığı, gelişmelerden memnun olduğu ender konulardan birisi olmuştur. Ortaya çıkan uzlaş sonucunda Rusya Federasyonu olası bir genel seferberlik için büyük bir stratejik rezerv yanında, küçük ölçekte de olsa olası kriz durumlarında kullanılabilecek operasyonel yedeklerden oluşan bir karma güce sahip olmayı amaçlamıştır.¹⁰³ Ukrayna işgali bu konuda kısmen başarılı olduğunu göstermektedir.

Rusya Federasyonu ordusu operasyonel yedeklik uygulaması kendi artlarına adapte etmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda iki farklı model de geliştirilmiştir. Bunlardan ilki ABD ordusunun yedeklik sistemine çok benzemekte, aktif ve aktif olmayan yedekleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu kapsamda Rus operasyonel yedek gücünün yılda iki hafta eğitim alması öngörülmüştür. Bunun karşılığında aylık ödeme alacaklardır. Buradaki temel amaç subay ve erlerden oluşan özel ve aktif görevdeki birliklerle eğitim alan ve göreve çağrıldıklarında da destek veya artçı güç olarak hizmet edecek askeri birlikler oluşturmaktır. Bu

¹⁰¹ Grau ve Bartles, *age*, s. 15.

¹⁰² Askeri yapının reforma muhalefeti için bkz. Bryce-Rogers, *agm*, s. 343.

¹⁰³ V. A. Ordinsky, “A New System to Train and Accumulate Trained Reservists and Their Service in the Reserves”, *Military Thought*, 4 (2008): 78-82.
Yuri Gavrilov, “Rusya’da Özel Harekât Gücü Ortaya Çıkacak”, *Rossiyskaya Gazeta*, <https://rg.ru/2013/03/06/sily-site.html> (erişim 11.06.2024).

yedeklerin kullanımı ile ilgili yeni bir konsepti ilk kez 2014 yılındaki Vostok-2014 tatbikatında ortaya çıkmıştır: bölgesel savunma güçleri.¹⁰⁴ Bu birlikler Doğu Avrupa'nın her yerinde ortaya çıkan hafif piyade gücü evsafındadır ve öncelikli görevleri cephe gerisindeki kritik altyapı ve tesisleri korumaktır. Bu birliklerin yüksek yoğunluklu çatışmalarda kullanılması düşünülmemiştir. Oluşturulmalarının ardındaki düşünce aktif görevdeki birliklerin üzerindeki yükü azaltarak daha rahat ve serbest bir şekilde askeri harekâtlar düzenlemelerine imkân sağlamaktır.¹⁰⁵ Ancak bu konuda Rusya hala arayışlarına devam etmekte ve yedek güçlerin kullanımını nasıl çeşitlendireceği konusunda çalışmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Rusya Federasyonu selefi Sovyetler Birliği'nden subay ağırlıklı bir askerlik sistemi devralmıştır ve tıkanıcıya kadar da bu sistemi kullanmayı sürdürmüştür. Sistemin tıkanıdığı noktada ise çözüm olarak yükümlülerle sözleşmeli askerlerin, astsubayların bir arada görev yaptığı karma bir sistemi uygulamaya çalışmıştır. Zira Rusya Federasyonu yükümlülüğe dayalı askerlik sistemi sistemini tamamen terk edip profesyonel bir orduya geçiş yapmamıştır. Bu geçişin önündeki en önemli engel, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bozulan ülkenin ekonomik durumu olmuştur. Enerji kaynaklarının artan fiyatları Rusya'nın bu durumdan çıkmasına yardım etmiştir. Ayrıca ülke yönetimi de bu türden bir dönüşümden bir fayda görmemiştir. Ancak planlanan reformlar kapsamında iki yıl olan askerlik hizmeti bir yıla indirilmiştir. Yükümlülerin toplum nezdinde pek cazip olmayan askerlik hizmetinden kaçma girişimlerini azaltmayı amaçlayan bu girişim de mevcut sistemin aksamı ile sonuçlanmıştır. Bu durumun yol açacağı zaman ve emek kaybını Rus Devleti, Sovyet döneminde yükümlülere askere gelmeden önce kalifikasyonlar kazandıran DOSAAF vb. yapıları faal hale getirmiş, yükümlüler kışlaya gelmeden önce askeri eğitimin bir kısmını almalarını sağlamaya çalışılmıştır. Rus Ordusu tamamıyla profesyonelleştirilememiştir zira Rusya olası bir savaş halinde genel seferberlik ilan etme gücünü korumak istemiştir. Genel Seferberlik ilanı için gereken insan kaynağının muhafazası için yükümlülüğü dayalı askerlik sistemi devam ettirilmiştir. Bu sayede elverişli nüfusun büyük bir kısmı askeri eğitimle tanışmış olacaktır. Bu yapı sürekli hazır bir güç bulundurmak adına profesyonel askerlerle takviye edilmeye çalışılmıştır. Bu sistem bazı durumlarda sözleşmeli askerlerle, bazı durumlarda ise Wagner gibi özel askeri şirket adı altında faaliyet

¹⁰⁴ Aleksey Ramm, "Its Time to Return the Reserve to Formation", *Voyenno-Promyshlennyy Kuryer*, 8 Ekim 2014.

¹⁰⁵ Grau ve Bartles, *age*, s. 16.

gösteren yapılarla desteklenmeye çalışılmıştır. Ancak bu sözleşmeli/profesyonel askerlerin orta kademe askeri birlik komutanı olması istenmemektedir. Bu duruma özellikle Rusya Federasyonu Ordusu içinde başından beri bir direnç olmuştur. Zira bu görevler Çarlık Rusyası döneminden bu yana subayların kontrolündedir. Profesyonel askerlerden beklenen kendilerine verilen konuda uzman olmaları ve yerlerinde kalmalarıdır. Lider olmaları beklenmemektedir, bu görev subayların işidir. Rusya Federasyonu Ordusu'nda Astsubaylık sistemi fiilen olmadığı için tüm yük subay kadrosunun üstündedir, liderlik yanında silah uzmanlığı olarak da görev yapmak zorundadırlar. Bu durum hafif silahlar hariç tüm ekipman için geçerlidir. Bu yüzden Rus Ordusu eskiden beri çok fazla subay istihdam etmiştir. Ancak 20. yüzyılın son 10 yılından itibaren bozulan ülke ekonomisi buna engel oluşturmaya başlamıştır. Gerek bu durum gerekse de sözleşmeli askerler/yükümlüler ve subaylar arasındaki ilişkiler Rusya Federasyonu Ordusu içindeki stresi arttırmıştır. Bu durum Rusya Federasyonu ile ilgili yapılan planlamalar ve geliştirilen stratejiler kapsamında dikkate alınması gereken bir konudur.

KAYNAKÇA

Basılı Eser ve Makaleler

- Andresen, Rolf-Inge Vogt. *Conscription in the new Russian Army*, Oslo: Norwegian Defence Research Establishment (FFI), 5 Ocak 2010.
- Baev, Pavel K. *The Russian Army in a Time of Troubles*, Londra, UK: Sage Publications, 1996.
- Barany, Zoltan. *Democratic Breakdown and the Decline of the Russian Military*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007.
- Bartles, Charles K. “Defense Reforms of Defense Minister Anatolii Serdyukov”, *Journal of Slavic Military Studies*, 24/1, (2011): 55-80.
- Bartles, Charles K. “Russian Armed Forces Enlisted Professionals”, *NCO Journal* (2019), <https://www.armyupress.army.mil/Journals/NCO-Journal/Archives/2019/March/Russian-ncos/> (erişim 14.07.2024).
- Bogoslovskaya, Yelizaveta, Polyakova, Ella ve Vilenskaya, Yelena. “The Soldiers’ Mothers of St. Petersburg: A Human Rights Movement in Russia” içinde Stephen J. Cimbala (eds.), *The Russian Military into the Twenty-First Century*, Londra: Frank Cass, 2001, 179-196.
- Borshchevskaya, Anna. *Russian Private Military Companies: Continuity and Evolution of the Model*, Philadelphia: Russia Foreign Policy Papers, Foreign Policy Research Institute, 2019.
- Bryce-Rogers, Athena. “Russian Military Reform in the Aftermath of the 2008 Russia-Georgia War”, *Demokratizatsia*, 21/3, (2013): 339-368.
- Center for Strategic and International Studies (CSIS). “Band of Brothers: The Wagner Group and the Russian State”, <https://www.csis.org/blogs/post-soviet-post/band-brothers-wagner-group-and-russian-state> (erişim 12.07.2024).
- CNN Türk. “Putin Mahkûmları Cepheye Gönderiyor: Sağ Dönene Af ve Para Ödülü”, <https://www.cnnturk.com/dunya/putin-mahkumlari-cepheye-gonderiyor-sag-donene-af-ve-para-odulu?page=1> (erişim 14.06.2024).
- Donnelly, Christopher N. *Red Banner: The Soviet Military System in Peace and War*, Coulsdon, Surrey: Jane’s Information Group, 1988.
- Gavrilov, Yuri. “Attacking at the Staff Level”, *Rossiiskaia Gazeta*, 12 Mayıs 2009.
- Gavrilov, Yuri. “Rusya’da Özel Harekât Gücü Ortaya Çıkacak”, *Rossiyskaya Gazeta*, <https://rg.ru/2013/03/06/sily-site.html> (erişim 11.06.2024).
- Grau, Lester W. ve Bartles, Charles K. *The Russian Way of War, Force Structure, Tactics, and Modernization of the Russian Ground Forces*, Fort Leavenworth: Foreign Military Studies Office, 2016.

- Harding, Luke. “The Wagner Uprising: 24 Hours That Shook Russia”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/25/prigozhins-march-on-moscow-chronology-of-an-attempted-coup> (erişim 17.06.2024).
- Herspring, Dale R. “The Continuing Disintegration of the Russian Military” içinde Michael H. Crutcher (eds.). *The Russian Armed Forces at the Dawn of the Millennium*, Carlisle Barracks, PA: Center for Strategic Leadership, U.S. Army War College, 2000, 133-146.
- Independent Türkçe. “Rusya Cepheye Mahkûmları Sürüyor: 6 Ay Savaş Dönen Serbest Kalacak”, <https://www.indyrturk.com/node/529356/d%C3%BCnya/rusya-cepheye-mahk%C3%BBmlar%C4%B1-s%C3%BCr%C3%BCyor-6-ay-sava%C5%9F%C4%B1p-d%C3%B6nenler-serbest-kalacak> (erişim 14.06.2024).
- Ivanosky, Vladimir ve Falichev, Oleg. “Rear Service Eagles: MTO Academy Navigates ‘Invisible Bridges’”, *Voyenno-Promyshlenny Kuryer*, 13 Nisan 2016.
- Jenkins, Paul. “Red Army Blues”, *World Today*, 57/8-9(2001): 33-35.
- Kalikh, Andrei ve Krivenko, Sergei. ”On One Contract Track”, *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, 22 Şubat 2008.
- Khudoleyev, Viktor. “Yeni Mobilite Standartlarına Doğru”, *Krasnaya Zvezda*, 30 Haziran 2015.
<http://archive.redstar.ru/index.php/newspaper/item/24659-k-novym-standartam-mobilnosti> (erişim 16.07.2024).
- Khudoleyev, Viktor. “Önümüzde Çok İş Var, DOSAAF’ın 87’inci Yılı”, *Krasnaya Zvezda*, 23 Ocak 2014.
<http://archive.redstar.ru/index.php/siriya/item/13872-vpered-bolshaya-rabota> (erişim 16.07.2024)
- Kılıoğlu, Mehmet Erkan. “Rus Gönüllü Savaşçılar ve Rusya’da Özel Askeri Şirketlerin Ortaya Çıkışı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32/2, (2022): 635-648.
- Kılıoğlu, Mehmet Erkan. “Rusya Federasyonu’nun Ulusal Çıkarları Ve Özel Askeri Şirketler”, *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, (2023): 117-138.
- Klein, Margaret. “Towards a ‘New Look’ of the Russian Armed Forces?” içinde Roger N. McDermott, Bertil Nygren ve Carolina Vendil Pallin, (eds.) *The Russian Armed Forces in Transition*, New York: Routledge, 2012, 29-48.
- Lambeth, Benjamin S. “Russia’s Wounded Military”, *Foreign Affairs*, 74/2, (1995): 86-98.

- Larsen, Karen Philippa. "From Mercenary to Legitimate Actor? Russian Discourses on Private Military Companies", *Post-Soviet Affairs*, 39/6, (2013): 420-439.
- Leonov, Viktor Nikolaevich. *Blood on the Shores: Soviet Naval Commandos in World War II*, Annapolis: Naval Institute Press, 1993.
- Lieven, Anatol. *Chechnya: Tombstone of Russian Power*, New Haven, CT: Yale University Press, 1998.
- Litovkin, Viktor. "The General Staff Admitted That Conscripts had Died", *Nezavisimaia Gazeta*, 8 Ağustos 2008.
- McDermott, Roger. *The Reform of Russia's Conventional Armed Forces: Problems, Challenges and Policy Implications*, Washington, DC: The Jamestown Foundation, 2011.
- McGrath, Kevin P. *Reform in the Russian Army: Prospects for the Success of a Non-Conscripted Force*, Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, Strategy Research Project, 2001.
- Milliyet. "Eski Mahkûmları Cepheye Gönderiyor", <https://www.milliyet.com.tr/dunya/eski-mahkumlari-cepheye-gonderiyor-6853768> (erişim 14.06.2024).
- Mukhin, Vladimir. "Military Commissars to be Responsible for Service in Installments", *Nezavisimaya Gazeta*, 25 Haziran 2015.
- Odom, William E. *The Collapse of the Soviet Military*, New Haven, CT: Yale University Press, 1998.
- Ordinsky, V. A. "A New System to Train and Accumulate Trained Reservists and Their Service in the Reserves", *Military Thought*, 4 (2008): 78-82.
- Pallin, Carolina Vendil. *Russian Military Reform: A Failed Exercise in Defence Decision Making*, Londra: Routledge, 2009.
- Ramm, Aleksey. "Its Time to Return the Reserve to Formation", *Voyenno-Promyshlennyy Kuryer*, 8 Ekim 2014.
- Saçar, Ali. (2020). "Ulus Devletin ve Modern Yurttaşlığın Oluşumunda ve Gelişiminde Düzenli Ulusal Orduların Rolü". Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2020.
- Shalvey, Kevin. "Russian Rebellion Timeline: How the Wagner Uprising Against Putin Unfolded and Where Prigozhin is Now", *ABC News*, <https://abcnews.go.com/International/wagner-groups-rebellion-putin-unfolded/story?id=100373557> (erişim 17.06.2024).
- Sokirko, Viktor ve Telmanov, Denis. "Defense Ministry Approved Positions for Warrant Officers", *Izvestiya*, <http://izvestia.ru/news/552986> (erişim 11.04.2024).

- Solov'ëv, Vadim. "The Military Reform of 2009-2012", *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, 12 Aralık 2008.
- Sorge, Helmut. "Twenty-Four Hours of Turmoil: The Wagner Uprising and Its Far-Reaching Impact on Russia and Beyond", *Policy Center for the South*, <https://www.policycenter.ma/publications/twenty-four-hours-turmoil-wagner-uprising-and-its-far-reaching-impact-russia-and> (erişim 17.06.2024).
- Spivak, Andrew L. ve Pridemore, William Alex. *Conscription and Reform in the Russian Army*, Washington: The National Council for Eurasian and East European Research, 2004.
- Spivak, Andrew L. ve Pridemore, William Alex. "Conscription and Reform in the Russian Army", *Problems of Post-Communism*, 51/6, (2004): 33-43.
- Şark'ul Avsat. "Rusya'da Kadın Mahkûmlar, Orduda Yaşanan Kayıpların Ardından Cepheye Gönderiliyor", <https://turkish.aawsat.com/home/article/4212026/rusya%E2%80%99da-kad%C4%B1n-mahkumlar-orduda-ya%C5%9Fanan-kay%C4%B1plar%C4%B1n-ard%C4%B1ndan-cepheye?page=4> (erişim 14.06.2024).
- Watling, Jack ve Reynolds, Nick. "Russian Military Objectives and Capacity in Ukraine Through 2024", *The Royal United Services Institute (RUSI)*, <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russian-military-objectives-and-capacity-ukraine-through-2024> (erişim 14.06.2024).
- Yaffa, Joshua. "Inside the Wagner Group's Armed Uprising", *The New Yorker*, <https://www.newyorker.com/magazine/2023/08/07/inside-the-wagner-uprising> (erişim 17.06.2024).
- Yermolin, Anatoli. "Russian Paratroopers' Participation in International Airborne Troops Competition of 2015 and Preperation of 2016 Contests", *Ekho Moskvyy*, 28 Kasım 2015.

22. Bölüm

Refah Rejimleri Bağlamında Türkiye’de Yoksullukla Mücadele: Sorunlar, Toplumsal Dinamikler ve Sosyal Hizmetin Rolü

Olca GÜLDALİ,¹ Pelin ŞATIROĞLU GÜLDALİ²

GİRİŞ

Kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerine gömülü olan yoksulluk, günümüzde yalnızca az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de temel sorunlarından biri olarak tüm dünyada gündemindeki yerini korumaktadır. Bir insan hakları ve sosyal adalet meselesi olan yoksulluk, küreselleşme ve neoliberal politikaların etkisiyle giderek derinleşmektedir. Yoksullukla mücadeleyi ya da “yoksulluğun yönetilmesi”ni ise refah rejimlerinden bağımsız düşünmek ve değerlendirmek mümkün değildir. Bu bakımdan her ülkeye egemen olan refah rejimine göre yoksullukla mücadele de farklılaşabilmektedir. Bu çalışmada öncelikle neoliberal küreselleşme ve yoksulluk olgusuna yer verilecek, akabinde liberal, muhafazakâr, sosyal demokrat ve Güney Avrupa Refah Rejimleri bağlamında yoksullukla mücadele konusuna değinilecek, daha sonra ise Türkiye’de yoksullukla mücadele ve bir disiplin olarak sosyal hizmetin yoksullukla mücadeledeki rolü ele alınacaktır.

NEOLİBERAL KÜRESELLEŞME VE YOKSULLUK

1980’li yılların başından beri Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) aracılığıyla gelişmekte olan ülkelere dayatılan ekonomik istikrar ve yapısal uyum programları kamunun küçülmesini, özelleştirmeleri, işgücü piyasalarında esnekleşme ile enformelleşmeyi ve sendikasıızlaştırmayı teşvik etmiştir. Bu programlar, aynı zamanda işsizlik artışına ve sosyal alanın daraltılmasına yol açan ideolojik bir yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, bu süreç geniş toplumsal kesimler üzerinde ciddi ekonomik ve sosyal sorunlar yaratmış, yüz milyonlarca insanın yoksullaşmasına sebep olmuş (Chossudovsky, 1999; Erdoğan, 2020; Gökbayrak, 2010) ve yoksulluğun küreselleşmesini hızlandırmıştır. Yalnızca

¹ Doktora Öğr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, oley.guldali@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5697-4678

² Dr., Sinop Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, pelinn.satiroglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6675-7204

az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri değil, gelişmiş ülkeleri de etkisi altına alan yoksulluk olgusunun temel dinamiğini ise neoliberal küreselleşme oluşturmaktadır.

Küreselleşmenin ideolojik dayanağını oluşturan ve 1970’lerde “kapitalizmin derinleşen yapısal krizini sermaye lehine çözmeye dönük bir reçete olarak gündeme gelen” neoliberalizm (Bürkeve ve Özügürlü, 2011: s. 28) yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal, politik ve yönetsel boyutları da olan kapsamlı bir yeniden yapılanma sürecine işaret etmektedir. Neoliberalizm, ekonomik elitlerin gücünü yeniden tesis etmeyi ve sermaye birikimi koşullarını restore etmeyi amaçlayan sınıfsal bir proje (Harvey, 2005) ve kapitalist-emperyalist bir stratejidir (Bürkeve ve Özügürlü, 2011). 1980’li yıllarda ABD’de Reagan, İngiltere’de Thatcher, Almanya’da Kohl yönetiminin iktidara gelmesiyle ekonomi politikalarına egemen olmaya başlayan (Erdoğan, 2020), Türkiye’de ise Özal hükümetiyle temelleri atılan ve AKP iktidarıyla derinleşen neoliberal politikalar, yalnızca piyasayı yüceltmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal yaşamı da piyasa toplumuna dönüştürmeyi hedeflemektedir (Stark, 2018). Bu bağlamda uluslararası sermayenin çıkarlarına hizmet eden, emek ve sermaye arasındaki tarihsel uzlaşmayı temsil eden sosyal devletin tasviyesinin yanı sıra, otoriter rejimlerin artışını da beraberinde getiren neoliberal politikaların bir parçası olan neoliberal yönetim biçimi (Özdek, 2023), yeni öznellikler yaratarak bireyleri piyasa rasyonelliğine göre biçimlendirmekte, böylece neoliberalizm yalnızca ekonomik bir model değil, aynı zamanda toplumsal ve politik örgütlenme biçimi olarak da küresel düzeyde egemenlik kurmaktadır (Yazıcı, 2012).

Eşitsizlik ve tahakküm ilişkilerini yaratıp güçlendiren neoliberal küreselleşme (Turan, 2007), sermayenin ulusaşırı dolaşımı, esnek üretim, tüketimin küreselleşmesi ile karakterize olan, kamu harcamalarının kısıtlanması, refah hizmetlerinin özelleştirilmesi ve piyasalaşmasını ve refah devletinin kazanımlarının aşınmasını beraberinde getirmiştir. Tüm dünyada toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerin artmasını beraberinde getiren neoliberal küreselleşme, sosyal, ekonomik ve kültürel haklarının gerilemesine; yoksulların emek piyasasına, eğitim, sağlık ve sosyal refah hizmetlerine, toplumsal kaynaklara ve politik karar alma süreçlerine erişim ve katılımdan kısmen veya bütünüyle dışlanmasına ve yoksulluğun derinleşmesine ve küreselleşmesine neden olmuştur.

Yoksulluğu bir yaşam biçimi olarak dayatan neoliberal küresel anlayış (Turan, 2007) yoksulluğu, yapısal eşitsizliklerin bir sonucu olarak değil bireysel tercihler, yetersiz çaba ve sorumluluk eksikliğiyle açıklama eğilimindedir. Bu yaklaşıma göre bireyler yeterince çalışarak ve doğru seçimler yaparak yoksulluktan kurtulabilir, dolayısıyla yoksulluk, sosyal ve ekonomik yapıların değil, bireyin başarısız kararlarının bir sonucudur. Bu anlayış yoksulluğu toplumsal bir sorun olmaktan çıkarıp bireysel eksikliklere indirgeyerek devlet müdahalesinin meşruiyetini

sorgular hale getirmektedir. Böylece sosyal politikalar yapısal eşitsizlikleri giderici bir araç olmaktan çıkarak bireyleri denetleyici ve performansa dayalı bir çerçeveye oturtulmaktadır (Dixon, 2012).

Neoliberal küreselleşme yoksulluğun nedenini bireyin içine düştüğü “akıldışılık”, “acz” ve “tembellik” olarak tanımlamaktadır. Yoksullar, sosyal yardımlar karşılığında bir sorumluluk üstlenmedikleri sürece yoksulluktan kurtulamayacak bireyler olarak görülmektedir. Bu nedenle, sağlanan sosyal yardımlar hem oldukça sınırlı tutulmalı hem de karşılığında çalışma yükümlülüğü (workfare) getirilmelidir. Yoksullar, kendilerine sağlanan yardım veya destek karşılığında kamu yararını gerektiren işlerde çalışmaya yönlendirilmekte hatta bazı durumlarda çalışabilir durumda olanlar yardımların tamamen dışında bırakılmaktadır. Bu “yeni karşılıklılık ilkesi” doğrultusunda, Keynesyen refah devletinin sağladığı hizmetlerin yoksullarda yarattığı “bağımlılık” kırılmak istenmektedir. Ancak bu süreç aynı zamanda, sosyal refah devletinin “evrensel hak” anlayışından uzaklaşarak sınırlı haklar ve bireysel yükümlülüklerle dayalı bir düzene geçiş anlamına gelmektedir. Bu dönüşümde yoksullar, 19. yüzyıldaki gibi yeniden “hak eden” ve “hak etmeyen” kişiler olarak sınıflandırılmakta; çalışma yükümlülüğünü yerine getirenler yardım almaya “hak kazanmakta”, getirmeyenler ise yoksulluğu yaşam biçimi olarak seçmiş marjinal gruplar olarak damgalanmaktadır (Nakiboğlu, 2004). Neoliberal küreselleşmeyle birlikte emek sömürüsü, yoksulluk ve eşitsizlikler derinleşirken devletin yoksullara karşı toplumsal kontrole yönelik baskı ve zor politikaları da artış göstermektedir (Özdek, 2023). Bu bağlamda, serbest piyasaya boyun eğmeyi savunan neoliberal ideoloji ve politikaların benimsendiği ve uygulamaya konulduğu ülkelerde, kitlesel işsizlik, insanlara güvencesiz işlerin dayatılması ve sosyal korumanın giderek azalmasının yol açtığı kargaşayı kontrol altına almak için devletin giderek daha fazla kolluk kuvvetlerine ve ceza kurumlarına bel bağlaması ve cezaevlerine kapatılan insan sayısında çarpıcı düzeyde artış yaşanması şaşırtıcı gözükmemektedir (Wacquant, 2022).

REFAH REJİMLERİ BAĞLAMINDA YOKSULLUKLA MÜCADELE

Kapitalist toplumda metalaşma eğilimlerini kısıtlayarak bireye toplumsal ve ekonomik güvence sağlayan mekanizmaların ancak devlet, aile ve piyasanın birbirleriyle etkileşim içerisinde oynadıkları role bakılarak anlaşılabileceğini öne süren Esping-Andersen’e göre (Buğra ve Keyder, 2013) refah rejimi, refahın devlet, aile ve piyasa arasında ortaklaşa ve birbirine bağımlı şekilde üretilme ve paylaştırılma yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Refah rejimi, toplumsal risklerin devlet, aile ve piyasa arasında nasıl paylaştırılıp dağıtıldığıyla ilgilidir (Esping-Andersen, 2013). Refah rejimi, bireylerin ihtiyaç duyduğu refah hizmetlerinin

sunumunun devlet, aile ve piyasa arasında nasıl paylaşıldığını belirlemektedir (Özar ve Yakut-Çakar, 2012).

Refah rejimleri kavramsallaştırması ve sınıflandırması yeni olmamakla birlikte (O'Connor, 2004) refah rejimleriyle ilgili en dikkat çeken sınıflandırma Gosta Esping-Andersen'e ait olup "Refah Kapitalizminin Üç Dünyası (The Three Worlds of Welfare Capitalism)" adlı çalışmasında sosyal demokrat, liberal ve muhafazakâr modelden oluşan bir refah rejimi sınıflaması geliştirmiştir (Esping-Andersen, 1999). Esping-Andersen İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya'nın temsil ettiği sosyal demokrat; ABD, Kanada, İngiltere, İrlanda, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın temsil ettiği liberal ve Almanya, Fransa ve İtalya'nın temsil ettiği muhafazakâr olmak üzere üç refah rejimi ortaya koymuştur. Bu üç refah rejimi devlete, aileye ve piyasaya verilen önceliğe, refah hizmetlerinin örgütlenme biçiminin toplumsal tabakalaşmaya nasıl katkıda bulunduğu ve bireylerin emek piyasasına tam bağımlılıktan ne ölçüde korunduğuna (dekomüdfikasyon) göre farklılaşmaktadır (O'Connor, 2004).

Tablo: Esping-Andersen'in Refah Rejimleri Sınıflandırması

	Liberal	Muhafazakâr/Korporatist	Sosyal Demokrat
Ailenin Rolü	Marjinal	Merkezi	Marjinal
Piyanın Rolü	Merkezi	Marjinal	Marjinal
Devletin Rolü	Marjinal	Tamamlayıcı	Merkezi
Refah Devletin:			
Baskın Dayanışma Odağı	Piyasa	Aile	Devlet
Baskın Dayanışma Biçimi	Bireysel	Akrabalık Korporatizm Devletçilik	Evrensel
Piysadan Bağımsızlık Düzeyi³	Asgari	Yüksek (Evin Geçimini Sağlayan Açısından)	Azami
Tipik Örnekleri	ABD	Almanya-İtalya	İsveç

Kaynak: Gough (2004).

³ "Dekomüdfikasyon" kavramının Türkçeleştirilmiş halidir. Esping-Andersen (1990: s. 37)'e göre bu kavram, bireylerin ya da ailelerin piysadan bağımsız olarak toplumsal olarak kabul edilebilir bir yaşam standardını ne ölçüde sürdürebileceklerini tanımlamaktadır.

Liberal Refah Rejimi ve Yoksullukla Mücadele

Liberal refah rejimi, “Anglo-Sakson refah rejimi” veya “kalıntı refah rejimi” olarak da adlandırılmaktadır (Özdemir, 2007). Liberal refah rejimi, devlet müdahalesinin açık bir şekilde piyasaya bağımlı olmasıyla karakterizedir. Gelir ve/veya gelir testine tabi programlar ve fırsat eşitliğine dayalı bir evrenselcilik üzerinde göreceli olarak güçlü bir vurgu bulunmaktadır (O’Connor, 2004). Liberal refah rejiminde piyasa, refah hizmetlerinin sunumunda temel belirleyici olarak konumlandırılırken özel sektörün bu alanda etkin rol alması teşvik edilmektedir. Devletin müdahalesi ise yalnızca piyasanın yetersiz kaldığı durumlarla sınırlı tutulmakta; sosyal hizmetler, özellikle sağlık dışındaki alanlarda, yalnızca en muhtaç bireylere, kapsamlı bir muhtaçlık değerlendirmesi sonrasında ve minimum düzeyde sağlanmaktadır (Esping-Andersen, 1990). Liberal refah rejiminde vatandaşlar, temelde piyasa aktörleri olarak görülmektedir. Piyasa ilişkilerinin sosyal haklarla ikame edilmesine yönelik bir isteksizlik söz konusudur. Bireyler, kendi refahlarını piyasa üzerinden sağlamaya teşvik edilmektedir. Devlet, yalnızca son çare olarak başvurulacak bir merci konumunda olup yalnızca en kötü durumdaki bireylere gelir transferi gerçekleştirmektedir. Bu nedenle temel sosyal yardım programları gelir araştırmasını (income-test) zorunlu kılmakta ve yardımlar oldukça sınırlı bir seviyede kalmaktadır. Devletin vatandaşlara sağladığı yardımlar gelir araştırmasına bağlı ve asgari düzeyde olup yardımlardan yararlananlar üzerinde damgalayıcı bir etki yaratmaktadır (Özdemir, 2007, 2010).

Liberal refah rejimlerinde devlet yalnızca piyasa ve ailenin yetersiz kaldığı durumlarda devreye girmektedir. Sosyal yardım ve hizmetler, insanların piyasa yoluyla veya aile desteğiyle ihtiyaçlarını karşılayamadığı durumlarda devlet tarafından gelir testine dayalı olarak düşük düzeyde sunulmaktadır (Katrougalos ve Lazaridis, 2003). Liberal refah rejimi kapsamında yer alan ülkelerde, sosyal demokrat refah rejimlerinden farklı olarak, kamu istihdamı düşük seviyededir. Buna karşılık özel sektör istihdamı OECD ortalamasının üzerindedir. Kadınların işgücüne katılım oranı görece yüksektir. Vergi oranlarının düşük olması ve sınırlı refah hizmetlerinden dolayı bu ülkeler, sosyal harcamalara bağlı bir finansman kriziyle karşı karşıya kalmamaktadır. Bu rejimlerde sendikaların gücü zayıftır. Ücretler arasında orta ya da yüksek düzeyde farklılıklar söz konusu olup bu durum gelir dağılımında ciddi eşitsizliklere yol açmıştır. Liberal refah rejiminin temel sorunları ise artan sosyal eşitsizlikler ve yoksulluktur. Sosyal harcamaların genellikle sınırlı veya orta düzeyde olduğu bu rejimlerde, sosyal refah programları yalnızca minimum gelir güvencesi sağlamakta; geliri telafi edici etkileri oldukça düşük kalmaktadır (Özdemir, 2007). Liberal refah anlayışında, bireylere doğrudan refah hizmeti sağlanmasından ziyade, bireylerin

istihdam yoluyla kendi refahlarını temin etmeleri teşvik edilmektedir. Bu nedenle, sosyal politikanın belirleyici yapısal özelliğini, yalnızca belirli ve önceden tanımlanmış ihtiyaç gruplarına yönelik yardım sunan “seçici” refah ilkesi oluşturmaktadır (Kara, 2004: 174; akt. Taşçı, 2013; 2016).

Liberal refah rejimi, yoksulluğu bireylerin kişisel seçimlerinin ve bağımlılık kültürünün bir sonucu olarak görme eğilimindedir; bu bağlamda çalışma ahlakı ön plana çıkarılırken sosyal yardıma olan bağımlılığın azaltılması temel hedeflerden biri haline gelmektedir (Likki & Staerklé, 2015). Bu yaklaşım, sosyal yardımdan yararlanan bireyleri “hak eden” ve “hak etmeyen” şeklinde sınıflandırarak yardım almayı damgalayıcı bir deneyim hâline getirmektedir (Patrick, 2012). Refah sistemleri, bireyleri “sorumlu vatandaş” kimliğine uygun davranmaya teşvik ederken yardım alma koşulunu işgücü piyasasına katılım gibi yükümlülüklerle bağlamaktadır (Lindqvist & Marklund, 1995). Bu durum, çalışabilir bireylerin yardım alabilmesi için belli davranışsal kriterleri karşılamasını gerektiren koşullu refah anlayışını doğurmaktadır. Bu refah rejimini eleştirenler onun yoksulluğu yalnızca bireysel istihdam yetersizliğiyle ilişkilendirdiğini ve bu nedenle gelir eşitsizliği, eğitim olanaklarına erişim ya da toplumsal dışlanma gibi yapısal etkenleri ihmal ettiğini öne sürmektedirler. Buna karşılık bu politikaları savunanlar, sosyal yardımların geçici destekler olarak tasarlanması gerektiğini, bu sayede bireylerin istihdama yönlendirilerek kendi geçimlerini sağlayabilen, bağımsız ve üretken yurttaşlara dönüşmelerinin teşvik edileceğini iddia etmektedirler (Wax, 2003).

Muhafazakâr Refah Rejimi ve Yoksullukla Mücadele

Muhafazakâr refah rejimi; korporatist refah rejimi, Bismark modeli, Kıta Avrupası modeli, sosyal sigorta modeli olarak da bilinmektedir (Özdemir, 2007). Muhafazakâr refah rejimi, evrensel bir hak anlayışından ziyade gelir düzeyine ve mesleki statüye bağlı sosyal sigorta sistemine dayanmaktadır (Katrougalos ve Lazaridis, 2003). Çeşitli sosyal sigorta programları aracılığıyla sınıf ve statü haklarının birleştirilmesi muhafazakâr refah rejiminin temel özelliğini oluşturmaktadır (O’Connor, 2004). Bu rejimde, piyasa verimliliğinden ziyade geçmişten miras alınan hiyerarşik toplumsal düzenin korunmasına öncelik verilmektedir. Sosyal haklar oldukça geniş ve özel refah düzenlemeleri, yani piyasa mekanizmaları, yalnızca sınırlı bir rol oynamaktadır. İstihdamı artırma hedefi doğrultusunda çalışma hakkının ön plana çıkarılması yerine, sosyal sorunların sosyal güvenlik mekanizmalarıyla çözülmesini esas alan bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak sosyal güvenlik hakkı da doğrudan bireyin çalışma durumu ve gelir düzeyiyle bağlantılıdır. Devlet, gelir kaybı yaşayan bireyler için çözümü yeni istihdam yaratmakta değil, daha çok telafi

edici ve tazmin edici sosyal politikalar geliştirmekte aramaktadır (Özdemir, 2007).

Muhafazakâr refah rejimi, bireylerin sosyal haklarını evrensellikten ziyade sosyal statüye dayalı olarak tanımlayan bir sistem üzerine kuruludur. Bu rejimde sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkının önünde yer almakta; devletin rolü ise, yalnızca piyasa mekanizmalarının yetersiz kaldığı anlarda, sınırlı bir müdahale ile devreye girmektir. Sağlanan yardımlar ağırlıklı olarak sosyal sigorta biçiminde olup hak kazanımı bireyin statüsüne bağılı olarak şekillenmektedir. Aile ve dini kurumlar, refah sunumunun temel aktörleri olarak konumlanırken kilise ve geleneksel aile yapıları bu rejimin kültürel zeminini güçlendirmektedir. Sistem, çalışmayan eşleri çoğunlukla kapsam dışında bırakmakta ve anneliğı destekleyen aile yardımlarıyla kadınların bakım sorumluluğunu pekiştirmektedir. Kamusal bakım hizmetlerinin yetersizliğı nedeniyle devlet ancak aile desteğı tükendiğinde sürece müdahil olmaktadır (Esping-Andersen, 1990). Geleneksel ailenin korunmasına büyük bir bağılılık vardır ve sosyal hizmetler ancak ailenin baş etme becerisi tükendiğinde sunulma eğilimindedir (O'Connor, 2004). Muhafazakâr refah rejimi, sosyal yardımlar konusunda iki uç rejim arasında bir konumda yer alır. Bu rejimde, sosyal yardımlar çalışmaya dayalı sigorta sistemi içerisinde, çeşitli nedenlerle işgücü piyasasına katılamayan bireyler için bir hak olarak tanımlanmakla birlikte yardımın esas yükünü aile ve piyasa taşımaktadır. Devlet ise ancak bu iki yapının yetersiz kaldığı durumlarda devreye girerek tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir (Esping-Andersen, 1990; Gökbayrak, 2017).

Sosyal Demokrat Refah Rejimi ve Yoksullukla Mücadele

Sosyal demokrat refah rejimi, İskandinav modeli, İsveç modeli, evrensel refah rejimi olarak da adlandırılmaktadır (Özdemir, 2007). Sosyal demokrat refah rejiminde refah hizmetleri evrensel, yani tüm vatandaşlara yöneliktir. Emegın metalaşması en düşük düzeydedir. Bir başka değışle bireyler yaşamlarını sürdürebilmek için mutlak anlamda piyasaya bağımlı değildir. Devlet, refah üretiminde temel aktör olup aile ve piyasa ikincil konumdadır. Bu rejim, sınıf farklarını azaltma ve eşitliğı artırma amacı gütmektedir (Esping-Andersen, 1990). Sosyal demokrat refah rejimi, evrensellik, dayanışma ve refah hizmetlerinin piyasadan bağımsız sağlanması (dekomüdfikasyon) ilkeleri üzerine kuruludur. Bu model, yalnızca sosyal yardımları değıl, sosyal vatandaşlık temelinde biçimlenen geniş kapsamlı kamu hizmetlerini ve güçlü bir sosyal koruma sistemini de içermektedir. Eşitlikçi politika tercihleri, yüksek düzeyli sosyal harcamalar ve kapsamlı sosyal refah hizmetleri, sosyal demokrat refah rejiminin ayırt edici unsurlarındandır (Cox, 2004; Nygård, 2006; Taşçı,

2013). Sosyal demokrat refah rejimi, evrenselcilik, kapsamlı risk güvencesi/sigortası, cömert sosyal yardım düzeyi ve eşitlikçiliğe vurgu ile karakterizedir (O'Connor, 2004). Sosyal demokrat refah rejiminde devlet piyasa başarısızlıklarının giderilmesinde ve tüm vatandaşların sosyal haklarının sağlanmasında geniş bir rol üstlenmektedir. Çocukların, yaşlıların ve diğer savunmasız grupların bakımında devlet doğrudan sorumluluk almaktadır (Şahin Taşğın, 2017). Modelde işgücü piyasasına katılım, bireyin sosyal haklara erişimini meşrulaştıran bir unsur değildir; aksine bu haklar vatandaşlık temelinde evrensel olarak tanımlanmaktadır. Ancak işsizlik durumunda sağlanan sosyal yardımlar, bireyin toplumla olan bağını zayıflatmamak amacıyla yapılandırılmakta, bu yardımlar bireyi pasifleştiren bir biçimde değil onu yeniden işgücüne kazandıracak şekilde, aktif işgücü politikaları ile desteklenmektedir (Frederiksen, 2017). Sosyal refah hizmetleri, herkesin yoksulluk sınırının üzerinde bir yaşam standardına sahip olmasını temel almaktadır. Bu hizmetlerden yararlanmak için acil veya olağanüstü bir durum aranmamaktadır. Bu nedenle uygulanan politikalar yalnızca iyileştirmeye yönelik değil, esas olarak önleyici niteliktedir ve belirli gruplara değil, toplumun tamamına hitap eden evrensel bir yapıya sahiptir (Özdemir, 2007).

Sosyal demokrat refah rejiminde refah sistemi dar anlamda sosyal yardımlarla sınırlı kalmayıp, sağlık, eğitim ve çocuk bakımı gibi geniş kapsamlı hizmetleri içermekte; tüm vatandaşlara sosyal güvenlik sağlamayı hedeflemektedir. Kadınların işgücüne katılımını destekleyen yapısı ve toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlılığı, bu rejimin diğer modellerden ayrılan önemli yönlerindendir. Refah politikalarının arkasındaki temel yaklaşım, piyasa güçleriyle devlet müdahalesi arasında dengeli bir yapı kurarak bireylerin yaşam koşullarını güvence altına almaktır (Kuhnle, 2013). Sosyal demokrat refah rejimi, yoksulluğu bireysel yetersizlikten çok yapısal eşitsizliklerin bir sonucu olarak değerlendirmekte ve bu nedenle sosyal yardımları hak temelli bir yaklaşımla sunmaktadır. Bu modelde yoksullukla mücadele yalnızca gelir transferleriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda evrensel kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılması, sosyal dışlanmanın önlenmesi ve bireylerin toplumsal yaşama etkin katılımının sağlanması gibi çok boyutlu politikaları içermektedir. Sosyal koruma mekanizmaları, bireyin onurunu gözetken ve yoksulluğu kalıcı biçimde ortadan kaldırmayı hedefleyen bütüncül bir anlayışla şekillenmektedir. Bu özellikleriyle sosyal demokrat yaklaşım, bireyleri piyasa risklerine karşı koruyan ve sosyal vatandaşlık hakkını güçlendiren bir sistem olarak öne çıkmaktadır (Kovačević ve Šehić, 2015). Sosyal demokrat refah sistemleri kriz anlarında hızlı ve etkili müdahalelerde bulunabilme kapasitesine sahiptir. Bu esneklik, güçlü kamu maliyesi, yaygın dijital altyapı ve yüksek düzeyde

toplumsal güven ile desteklenmektedir. Sosyal demokrat refah rejimi, yalnızca eşitlik ve evrensellik ilkeleriyle değil; aynı zamanda çok aktörlü yönetim yapısı, krizlere uyum sağlayabilme becerisi ve kamu hizmetlerinin kesintisiz sunumunu mümkün kılan kurumsal dayanıklılığıyla da öne çıkmaktadır. Bu özellikler, sosyal demokrat refah rejimini ideal bir sistem olmanın ötesinde insanların zor zamanlarda güvende hissetmelerini sağlayan, dayanıklı ve işler bir yapı olarak da anlamlı kılmaktadır (Greve vd., 2020).

Sosyal demokrat refah rejiminde yoksulluk, eşitsizlik ve ekonomik güvencesizlik bireysel yetersizliklerden değil, yapısal nedenlerden kaynaklanan sorunlar olarak görülmektedir. Hak temelli sosyal yardım paradigması, sosyal demokrat refah rejiminin sosyal yardım yaklaşımını yansıtmaktadır. Sosyal yardım devletin tüm vatandaşlarına sunması gereken bir hak olarak kabul edilmektedir. Sosyal yardım politikalarının amacı, insan onuruna yakışır bir yaşamı garanti altına alacak asgari gelir düzeyini sağlayarak yoksulluğu azaltmaktır (Esping-Andersen, 1990; Gökbayrak, 2017).

Güney Avrupa Refah Rejimi ve Yoksullukla Mücadele

Esping-Andersen'in çalışmasına yöneltilen önemli eleştirilerden biri, Akdeniz ülkelerinin refah rejimi sınıflandırmasında ayrı bir kategori olarak ele alınmamış olmasıdır. Esping-Andersen, İtalya'yı muhafazakâr refah rejimi içerisinde değerlendirmiş; ancak İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi diğer Akdeniz ülkelerine çalışmasında yer vermemiştir (Ülgen ve Arda Özalp, 2017). Bu eksikliği gidermeye yönelik ilk girişim, Leibfried tarafından 1992 yılında yapılmış ve Esping-Andersen'in üçlü refah rejimi modeline dördüncü bir rejim eklenmiştir. Leibfried, Avrupa Birliği'nin güneyinde yer alan ülkeleri "Latin Kuşağı Ülkeleri" olarak tanımlayarak, bu bölgeye özgü farklı bir refah rejimi önermiştir (Leibfried, 1992; Taşçı, 2013). Ferrera (1996), bu refah rejimini Güney Avrupa Refah Rejimi olarak tanımlamaktadır. Güney Avrupa Refah Rejimi; Latin Kuşağı Modeli, Katolik Korporatist Model ve Tam Oluşmamış Refah Modeli olarak da adlandırılmaktadır (Özdemir, 2007). İspanya, Portekiz, Yunanistan ve kısmen İtalya, Güney Avrupa Refah Rejimi içerisinde değerlendirilen ülkeler arasında bulunmaktadır. Gough (2013) bu refah rejimine Türkiye'yi de dâhil etmektedir.

Ferrera (1996), Güney Avrupa Refah Rejimini parçalı ve korporatist gelir güvencesi yapısı, sağlık alanında kısmen evrenselci ulusal sağlık hizmetleri, sınırlı kurumsal kapasiteye sahip devletin kamu ve kamu dışı aktörlerle iç içe geçtiği bir örgütlenme ve yaygın klientalist, patronaj ilişkileriyle tanımlamaktadır.

Güney Avrupa Refah Rejimine dâhil ve daha geç endüstrileşen bu ülkelerde göreceli olsa da tarım ağırlıklı bir yapı söz konusudur, işsizlik sorunları daha büyüktür, buna bağlı olarak refah harcamalarını karşılayacak ekonomik ve toplumsal koşullar yeterli değildir (Koray, 2001). Güney Avrupa Refah Rejiminde anayasal ve yasal düzeyde kapsamlı sosyal haklar ve kurumsal düzenlemeler öngörülmesine rağmen, uygulamada bu hakların hayata geçirilmesinde ciddi sınırlılıklar yaşanmaktadır. Bu modelde sosyal koruma sistemleri parçalı, düzensiz ve istikrarsızdır; uygulamalar ise çoğunlukla politik tercihlere ve ekonomik kısıtlara bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Sosyal hizmetlerin sunumu aileye, özellikle kadınlara dayandırılmakta; bakım yükünün eşitsiz dağılımı toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri derinleştirmektedir (Leibfried, 1993). Bu yapı, literatürde “aileci refah modeli” (familialist welfare model) olarak tanımlanmakta olup sosyal koruma yükünün kurumsal mekanizmalar yerine aile birimleri tarafından üstlenilmesiyle karakterize edilmektedir. Bu durum yalnızca sosyal hizmetlerin eşitsiz dağıtımına neden olmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri de pekiştirmektedir. Aileye aşırı bağımlı bu yapı, refah devletinin evrensel ve hak temelli işleyişinden uzaklaşarak bakım emeğini görünmez kılmakta ve kadınların ekonomik ve sosyal bağımsızlığını sınırlamaktadır (Martin, 2015).

Güney Avrupa Refah Rejiminde haklara erişim büyük ölçüde statüye ve istihdam durumuna bağlıdır; bu durum evrensellikten uzak, ayrımcı bir sosyal yardım sistemine yol açmaktadır. Bu nedenlerle, Güney Avrupa Refah Rejimleri, kurumsal vaatlerle pratikteki gerçeklik arasındaki uyumsuzlukla dikkat çekmektedir. Bu model, Avrupa sosyal politika sistemleri içinde geç kurumsallaşmış, parçalı ve aileye dayalı yapısıyla öne çıkmaktadır. Sosyal güvenlik sistemleri büyük ölçüde katkıya dayalı olup yaygın kayıt dışı istihdam nedeniyle geniş kitleleri kapsamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, devletin sunduğu hizmetlerin eksik kaldığı durumlarda aile, sosyal destek açısından merkezi bir rol üstlenmektedir (Leibfried, 1993). Sosyal koruma sistemleri hem parçalı yapıları hem de seçici hak dağılımı nedeniyle ciddi eşitsizlikler üretmektedir. Sosyal yardımların dağıtımını çoğu zaman politik çıkar ilişkilerine göre belirlenmekte; bu durum hak temelli sosyal vatandaşlık anlayışını zayıflatmakta ve patronaj ilişkilerini kurumsallaştırmaktadır (Ferrera, 2008). Siyasi aktörlerin sosyal yardımları ve kamu kaynaklarını kendi destekçilerine dağıtarak siyasal güçlerini pekiştirmeye çalışması sosyal politikaların uzun vadeli, hakkaniyetli ve kurumsal düzeyde gelişmesini engellemektedir (Leibfried, 1992).

TÜRKİYE’NİN REFAH REJİMİ BAĞLAMINDA YOKSULLUKLA MÜCADELE VE SOSYAL YARDIMLAR

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi, çalışma ve katkı esasına dayalı bir sosyal sigorta modeli çerçevesinde gelişmiştir. Bu durum, sosyal korumaya erişimde bireylerin çalışma durumu ve istihdam statüsünü belirleyici hale getirmiştir. Bu çerçevede, özellikle formel sektörde çalışanlar ve onların aile bireyleri açısından Türkiye, muhafazakâr/korporatist refah rejimi özellikleri göstermektedir. Ancak, formel ve enformel sektör çalışanları ile aile bireyleri arasında sosyal korumaya erişim açısından oluşan tabakalı yapı, buna ek olarak sosyal yardımların kategorik, sınırlı ve parçalı niteliği (Gökbayrak, 2017), Türkiye’nin refah rejimini Güney Avrupa tipi refah rejimlerine daha yakın kılmaktadır.

Türkiye’de, Güney Avrupa Refah Rejimiyle benzer şekilde, aile refah sisteminin merkezinde yer almakta ve sosyal koruma işlevinin önemli bir bölümünü üstlenmektedir. Devletin bakım hizmetlerinde bıraktığı boşluklar çoğunlukla piyasa mekanizmaları aracılığıyla, daha yaygın biçimde ise kadınlar arası aile içi dayanışma yoluyla kapatılmaktadır. Yakın döneme kadar zayıf, parçalı ve sınırlı bir yapıya sahip olan sosyal yardım mekanizmalarının eksiklikleri de benzer şekilde aile tarafından telafi edilmiştir (Ünlütürk Ulutaş, 2017). Bu bağlamda Türkiye’de sosyal politika, Güney Avrupa Refah Rejimi çerçevesinde değerlendirilmekte, sosyal yardımlar aracılığıyla yoksulluğu hafifletmeyi ve özellikle esnek çalışma biçimlerinin teşviki yoluyla istihdam yaratmayı hedefleyen aktif işgücü politikalarına odaklanmaktadır (Erdoğan ve Kutlu, 2014).

Buğra ve Keyder (2006), Türkiye’nin refah rejiminin yapısal olarak Güney Avrupa modelleriyle önemli benzerlikler taşıdığını ve literatürde kimi araştırmacılar tarafından bu grupta değerlendirildiğini belirtmektedir. Ancak Türkiye’de emek piyasasının büyük oranda enformel olması, kendi hesabına çalışma ve ücretsiz aile işçiliği gibi özgün niteliklere sahip olması, formel sosyal güvenlik sisteminin kapsayıcılığını ve etkinliğini sınırlamaktadır. Aynı şekilde kapsamlı ve bütüncül sosyal yardım mekanizmalarının eksikliği, bireyleri ve haneleri büyük ölçüde aileye ve yakın çevre dayanışmasına bağımlı bırakmaktadır. Buğra ve Keyder, tüm bu dinamikler ışığında, Türkiye’nin Güney Avrupa Refah Rejimine benzerlik göstermekle birlikte, kendi toplumsal ve ekonomik bağlamı nedeniyle kendine özgü bir refah rejimine sahip olduğunun altını çizmektedir.

Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin bu parçalı yapısı içinde aile, sosyal koruma mekanizmasında merkezi rolünü korumaktadır. Artan işsizlik, enformelleşme ve güvencesizleşme nedeniyle önemli bir kesim Bismarkyen

sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmaktadır ve 2000’li yıllara dek bu gruplara yönelik kapsamlı sosyal politika üretilmemiştir. Son yıllarda sosyal yardımların kurumsallaşması yönünde adımlar atılsa da sistem hâlâ hak temelli, standart ve bütüncül bir yapıya ulaşamamış; yardımlar farklı kurumlar eliyle, norm ve standart birliği olmadan ve sınırlı düzenlilikte sunulmaktadır. Sonuç olarak, sosyal yardım sistemi yoksulları geçici ve dağınık desteklerle ayakta tutarken, sosyal yurttaşlığa dayalı koruyucu bir yapıyı tesis edememektedir (Ünlütürk-Ulutaş, 2017).

Refah rejimleri sosyal yardımların kapsamı, niteliği ve hedef kitlesi açısından önemli farklılıklar gösterirken, Türkiye’de sosyal yardımların dağılımı Güney Avrupa Refah Rejiminin ayırt edici özelliklerini taşımaktadır. Türkiye’de sosyal yardım harcamalarının büyük bir bölümü dul ve yetimlere yönelik olup, aile ve çocuklara sağlanan yardımlar ise diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu durum, Türkiye’de sosyal yardımların aileler ve çocukların refahını artırmaktan çok, çalışma yaşamı dışında kalan bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya odaklandığını göstermektedir. Sosyal yardımlar, hak temelli ve evrenselci bir yaklaşımdan ziyade, ihtiyaç temelli ve seçici biçimde uygulanmakta; böylece yoksulluğun yapısal nedenlerini ortadan kaldırmak yerine, olumsuz etkilerini hafifletici ve geçici bir işlev üstlenmektedir. Türkiye’de sosyal yardımlar, yoksulluk içindeki bireylerin ve ailelerin asgari yaşam standartlarını sürdürebilmesine katkı sağlasa da toplumsal eşitsizlikleri kalıcı olarak azaltacak bütüncül bir sosyal politika sunmamaktadır (Benli ve Peri, 2025). Göçmen (2014)’e göre, Türkiye’de yoksullukla mücadele politikaları büyük ölçüde hayırseverliğe dayalı yardımlar, dini motivasyonlu sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, devletin muhtaçlık temelli sosyal yardımları, yerel yönetimlerin ayni ve nakdi destekleri ile aile ve yakın çevre ağlarının geleneksel dayanışma pratiklerine dayanmaktadır. Ancak bu yöntemler, Türkiye’nin parçalı, aileye ve hayırseverliğe dayalı refah rejimi bağlamında, hak temelli ve evrensel bir sosyal koruma sisteminin oluşmasını engellemekte; sosyal yardımların seçici, parçalı ve süreklilikten uzak bir yapıda örgütlenmesine yol açmaktadır. Böylece yoksullukla mücadelede uygulanan mevcut yaklaşım, yoksulların sosyal haklarını güvence altına alan bütüncül bir politika çerçevesi sunamamaktadır.

Türkiye’de yoksulluk olgusu, bireysel ya da hane düzeyinin ötesinde, belirgin biçimde sosyal sınıflar üzerinden şekillenmektedir. Kent ve kır emekçileri, işsizler ve topraksız köylüler gibi toplumsal gruplar, yapısal nedenlerle yoksulluk riskinin en yüksek olduğu kesimleri oluşturmaktadır. Bu grupların düzensiz gelirleri, iş güvencesinden ve sosyal güvenlikle yeterince yararlanamamaları ile temel hizmetlere erişimde karşılaştıkları kısıtlar, sınıfsal

yoksulluğun kalıcılaşmasına neden olmaktadır. 2000’li yıllarda devlet, belediye ve sivil toplum kuruluşları eliyle yapılan sosyal transferler, özellikle bu dezavantajlı sınıflar için gelirden daha belirgin bir rol oynamaya başlamış; ancak bu transferler hak temelli ve evrensel olmaktan çok, seçici ve dengesiz biçimde dağıtılmıştır. Sosyal yardımların bu şekilde örgütlenmesi, yoksulluk riskini ortadan kaldırmak yerine yoksulların yardıma bağımlılığını pekiştirmiş ve toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesine yol açmıştır (Bahçe ve Köse, 2017).

Türkiye’de refah rejiminde 2000’li yıllardan itibaren yaşanan dönüşüm, yalnızca devletin sosyal hizmetlerin sunumundaki doğrudan rolünden çekilmesiyle sınırlı kalmamış; devlet, sosyal yardımların finansmanı, dağıtımı ve düzenlenmesinde yeni ve etkin bir pozisyon üstlenerek, sosyal yardım mekanizmalarını siyasal ve kurumsal olarak yeniden yapılandırmıştır. Neoliberal reformlar tarım ve konut gibi dolaylı refah araçlarını zayıflatırken, sosyal harcamalardaki artış ve muhtaçlık temelli yardımların yaygınlaşması, devletin refah alanındaki etkisini farklı kanallarla sürdürmesini sağlamıştır. Bu dönemde sosyal yardımlar, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının da artan katılımıyla yalnızca yoksulluğun hafifletilmesinde değil, aynı zamanda siyasal meşruiyet ve destek oluşturulmasında da işlevsel hâle gelmiştir. Böylece Türkiye’de refah rejimi, parçalı ve araçsallaştırılabilen bir “sosyal yardım devleti”ne dönüşmüş; devletin sosyal politikadaki rolü hem geri çekilme hem de yeni müdahale ve kontrol biçimleriyle yeniden tanımlanmıştır (Eder, 2010).

Türkiye’de yoksullukla mücadelede kullanılan başlıca sosyal transferler arasında emekli maaşları, işsizlik ödeneği, engelli aylıkları ve yoksul hanelere yapılan nakdi ve ayni sosyal yardımlar bulunmaktadır. Ancak bu transferlerin yoksulluğu azaltıcı etkisi sınırlı kalmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri, sosyal yardımların toplam hane gelirindeki payının oldukça düşük olmasıdır; bu yardımlar yoksul hanelerin gelirlerini anlamlı ölçüde yükseltmemektedir. Ayrıca emekli maaşları ve işsizlik ödeneği gibi transferlerin büyük oranda formel sektörde çalışan veya belirli koşulları karşılayan gruplara yönelmesi, toplumun geniş kesimlerinin bu desteklerden yeterince yararlanamamasına yol açmaktadır. Mevcut veri ve raporlama yöntemlerindeki eksiklikler nedeniyle sosyal yardımların gerçek kapsamı ve etkinliği tam olarak ölçülemezken, uygulamada da transferlerin büyük kısmı, toplumun en yoksul kesimlerinden ziyade orta ve üst gelir gruplarına yönelmektedir. Tüm bu nedenlerle, Türkiye’de sosyal transferler ve yardımlar yoksulluğun yapısal nedenlerini ortadan kaldırmakta yetersiz kalmakta, gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisi oldukça sınırlı olmaktadır (Başlevent, 2014). Türkiye’de sosyal yardımlar, yoksul bireylerin ve hanelerin temel ihtiyaçlarını karşılamasına ve günlük yaşamlarını

sürdürebilmelerine olanak tanıyarak kısa vadede yoksulluğun olumsuz etkilerini hafifletmektedir. Ancak, bu yardımların ağırlıklı olarak muhtaçlık temelli, geçici ve sınırlı olması, uzun vadede yoksulluğun yapısal nedenlerini ortadan kaldırmaya ve toplumsal eşitsizliği azaltmaya yönelik kalıcı bir politika üretilememesiyle sonuçlanmaktadır (Türkoğlu, 2013).

Sonuç olarak, Türkiye’de refah rejimi tarihsel olarak çalışma ve katkı esasına dayalı, parçalı ve statü temelli bir sosyal güvenlik sistemi üzerine inşa edilmiş; bu yapı, aileye ve yakın çevre dayanışmasına büyük rol atfetmiş ve sosyal yardımların geçici, muhtaçlık temelli ve sınırlı bir düzeyde kalmasına yol açmıştır. 2000’li yıllardan itibaren sosyal yardımların kapsamı ve kurumsallaşması artmış olsa da hem sosyal yardımlar hem de sosyal transferler hâlâ hak temelli ve evrenselci bir yaklaşımdan uzak, seçici ve parçalı biçimde uygulanmakta; bu nedenle, yoksulluğun yapısal nedenlerini ortadan kaldırmak yerine daha çok kısa vadeli ve geçici çözümler sunmaktadır. Türkiye’de sosyal yardım sisteminin bu özellikleri toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’nin sosyal koruma ve yoksullukla mücadele politikalarının, sürdürülebilir ve bütüncül bir sosyal devlet anlayışına dönüşebilmesi için hak temelli, kapsayıcı ve standartlaşmış bir yapıya evrilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

YOKSULLUKLA MÜCADELEDE SOSYAL HİZMETİN ROLÜ

Yoksulluk, emeğin ve doğanın metalaştırılması ve sömürülmesine dayanan kapitalist sisteme içkin küresel bir sosyal sorun ve insan hakları ihlalidir. İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sine göre herkesin sağlığı ve refahını temin edecek yeterli yaşam standartlarına sahip olma, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürme ve işsizlik, hastalık, sakatlık, eşin vefatı, yaşlılık veya kendi kontrolü dışında geçim kaynağından yoksun kalma gibi hallerde sosyal güvenlik ve sosyal koruma hakkı olduğu vurgulanmaktadır (UN, 1948). Yoksulluktan korunmak temel bir insan hakları meselesidir. Her insanın yoksulluktan korunma hakkının olduğu ve devletin bu hakkı sağlama yükümlülüğünün bulunduğu (Özar, Kutlu ve Mülayim, 2022) düşünüldüğünde yoksulluğu bir insan hakları ihlali, bir başka deyişle yoksulluktan korunma hakkının ihlali olarak değerlendirmek gerekmektedir. Yoksulluk, Çavuşoğlu (2002)’un da vurguladığı üzere ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal haklardan yararlanmak için gerekli kaynaklardan, seçeneklerden, güvenlikten ve güçten yoksun olma biçimini ifade etmektedir.

Öte yandan, “sınıfsal eşitsizliklerin ve sömürünün hızla arttığı bir dünyada” (Özügürlü, 2006: s.64) yoksulluğu kapitalist sistemin ürettiği bir sosyal sorun olarak okumak gerekmektedir. Yoksulluk, kapitalist üretim biçimi ve

ilişkilerine gömülü bir eşitsizlik ve adaletsizlik biçimidir. Yoksulluk, kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerinin yapısal sonuçlarından biridir. Gelir ve servet bölüşümünü işçi sınıfı ve bir bütün olarak mülksüzleştirilen sınıflar aleyhine bozan kapitalist sistemde (Başkaya, 2025) üretim araçlarının mülkiyetine ve artı değere sermaye sahipleri tarafından el konulması, servet dağılımında derin eşitsizlikler yaratmaktadır. Bir başka deyişle emeğiyle geçimini sağlayanlar, kentlerin varoşlarında yer alan işsiz yedek işgücü ordusu, tarım emekçileri ve mülksüz köylülerden oluşan, dolayısıyla birbirinden farklı toplumsal konumlara sahip kitlelerin yoksullukta birleşmesinin temel nedeni, yarattıkları değere, üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran egemen sınıflar tarafından doğrudan ya da dolaylı biçimde el konulması veya bu kitlelerin değer üretimi ve bölüşümü sürecinin tamamen dışında bırakılmasından kaynaklanmaktadır (Köse ve Bahçe, 2009). Böylece yoksulluk, sistemin çeperine itilmiş emekçi sınıflar için süreklilik kazanan bir yaşam biçimi haline gelmektedir. Ayrıca devletin sol elinden ziyade devletin demir yumruğu ile sermayenin gizli elinin bir araya gelerek birbirini tamamladığı (Wacquant, 2022) düşünüldüğünde devlet politikalarının da çoğu zaman sermayenin çıkarlarını gözetmesi sosyal hakların kısıtlanmasına ve yoksulluğun yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda yoksulluk, bireysel başarısızlıkların değil, kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerinin sistematik bir sonucu ve toplumsal adaletsizliğin yapısal bir ifadesi ve görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yoksulluğu bir hak ihlali olarak ele almak bu ihlalden kimin sorumlu olduğu sorusunu da sormamızı sağlayarak yoksulluğu yoksulların kişisel başarısızlıkları, kaderleri ya da sorumsuzlukları olarak değerlendirmek yerine yapısal koşullara vurgu yapmak gereğini ortaya çıkarmaktadır (Uyan-Semerci, 2010, s. 4). Şüphesiz yoksulluğu insan hakları ihlali olarak tanımlamak yoksulluğa yol açan ekonomik ve siyasi nedenler sorgulanmadan sınırlı bir anlam taşımaktadır. Pek çok ülke insan haklarıyla ilgili uluslararası sözleşmelere imza atmıştır. Yoksulluğu bir insan hakları ihlali olarak kabul etmek yoksulluğun bütün ülkelerde yaşandığı düşünüldüğünde devletleri doğrudan yoksulluktan sorumlu tutmak anlamına gelmektedir. Ancak sosyal hakların gerçekleştirilmesi devletlerin kaynaklarına bağlı olarak değerlendirilmektedir ve devletlerin kaynakları ve bu kaynakları kime, nereye ve nasıl kullandıkları ise mevcut küresel ekonomik sistem ve birtakım siyasi tercihlere bağlıdır (Çavuşoğlu, 2002). Bu bağlamda yoksullukla mücadelede devletlerin ve uluslararası toplumun yalnızca kaynaklarını artırmanın ötesinde mevcut kaynakları toplumsal adaleti gözetken, sürdürülebilir ve kapsayıcı politikalarla yönetme sorumluluğu bulunmaktadır. Yoksulluğun yapısal ve çok boyutlu doğası göz önüne alındığında etkili bir mücadele, ekonomik ve siyasi

önceliklerin insan onuru ve hakları ekseninde yeniden tanımlanmasını, gelir ve kaynakların adil paylaşımını, insan onuruna yaraşır yaşam koşullarının herkes için sağlanmasını gerektirmektedir.

Sosyal hizmet disiplini ve yoksulluk arasında hem tarihsel hem de çağdaş açıdan önemli bir ilişki mevcuttur. Sosyal hizmetin 1980'lerden itibaren çeşitlilik ve farklılık gibi kimlik temelli konulara yoğunlaştığı, yoksulluğun bu tartışmalardan büyük ölçüde dışlandığı ve sosyal hizmetin yoksulluğa yeterince cevap verememesi nedeniyle adil toplum hedefinin de zayıfladığı eleştirileri bulunmakla birlikte (Garrett, 2002) birey ve toplum yaşamını her alanda kuşatan yoksulluk meselesi, her zaman sosyal hizmet disiplininin temel odak noktalarından biri olagelmıştır (Arslantatar, 2022). İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesini, insanların güçlenmesi ve özgürleşmesini, toplumsal dönüşümü ve daha adil ve eşitlikçi bir toplumun inşa edilmesini amaçlayan bir meslek ve disiplin olduğu düşünüldüğünde sosyal hizmetin yoksullukla mücadeledeki rolü, yalnızca bireylerin temel gereksinimlerinin karşılanmasıyla sınırlı olmayıp aynı zamanda insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, birey, grup ve toplulukların güçlendirilmesi ve toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerle mücadele edilmesiyle yakından ilişkilidir. Yoksulluk, bireylerin temel yaşamsal ihtiyaçlara erişimini engelleyerek onurlu bir yaşam sürme hakkını ihlal eden yapısal bir sorundur. Bu nedenle sosyal hizmet disiplini, yoksullukla mücadelede yalnızca bireysel yardım odaklı yaklaşımlar yerine, hak temelli ve sosyal adalet odaklı bir perspektifi benimsemelidir. Sosyal hizmet uzmanları, yoksulluğun bireysel tercihlerden değil, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerden kaynaklandığını kabul ederek dezavantajlı grupların güçlendirilmesini ve haklarının savunulmasını temel alan müdahaleler geliştirmelidir. Bu yaklaşım, sosyal hizmeti yalnızca destekleyici değil, aynı zamanda dönüştürücü bir mesleki pratik haline getirmektedir. Böylece sosyal hizmet, yoksulluğun nedenlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan yapısal değişim çabalarına katkı sunarken insan onurunu esas alan bir insan hakları ve sosyal adalet vizyonunu da hayata geçirebilir.

Gelgelelim Stoeffler ve Joseph (2019), sosyal hizmet mesleğinin tarihsel olarak yoksullukla mücadele ve sosyal adalet ilkeleri üzerine temellendiğini vurgulamakta; ancak günümüzde mesleğin, bireysel terapi ve psikososyal müdahalelere yönelmesiyle birlikte, toplumsal dönüşüm ve yoksulluğun yapısal nedenleriyle mücadele işlevinden uzaklaşma riski taşıdığını ileri sürmektedir. Yazarlar, sosyal hizmette mikro ve makro müdahaleler arasındaki dengenin bozulmasının, sosyal hizmet eğitiminin büyük ölçüde mikro uygulamalara odaklanmasının ve yoksulluğun yapısal nedenlerinin göz ardı edilmesinin meslekte bir kimlik krizi yarattığını tartışmaktadır. Bu çerçevede, sosyal

hizmetin sadece bireysel iyileştirmeye değil, aynı zamanda toplumsal savunuculuk ve yapısal değişim için de aktif bir rol üstlenmesi gerektiği, mesleki kimliğin yeniden inşası için sosyal adalet ve yoksullukla mücadele değerlerine güçlü biçimde bağlanılmasının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanları yoksulluğun çocuklar ve aileler üzerindeki olumsuz etkisinin bilincinde olmalarına rağmen, yoğun iş yükü, daralan bütçeler ve kurumsal uygulama baskıları nedeniyle bu yapısal sorunu bütüncül biçimde ele almakta zorlanmaktadır. Bu durum, uygulamada yoksulluğun sıklıkla bireysel ebeveynlik hataları ya da riskli davranışlar üzerinden değerlendirilmesine ve yoksulluğun yapısal nedenlerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu durumda sosyal hizmet alanında karar alma süreçlerinde yoksulluk çoğu zaman görünmez hale gelirken hizmetlerin adaletli bir şekilde sunulması da engellenmektedir. Bu nedenle sosyal hizmet uygulamalarında yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele için daha eleştirel ve bütüncül bir yaklaşım geliştirilmesi gerekmektedir (Morris vd., 2018). Bu doğrultuda yoksulluğu bireysel bir mesele olarak görmektense yapısal ve politik dinamiklerle bütüncül bir perspektifle analiz etmek önemlidir. Bu yaklaşım, yoksullukla mücadelede hem bireysel hem de kolektif düzeyde eleştirel ve dönüşümsel bir bakış geliştirilmesine, ayrıca uygulamada hayırseverlik ile hak temelli sosyal hizmet yaklaşımları arasındaki farkın daha iyi kavranmasına olanak tanıyacaktır (Roets vd., 2020).

Yoksulluk yalnızca maddi yoksunluk ya da bireysel bir eksiklik değil, insan haklarının, sosyal adaletin ve toplumsal eşitliğin ihlalini temsil eden çok boyutlu ve yapısal bir sorundur. Yoksulluğun hak temelli bir yaklaşımla ele alınması, bu olgunun temelinde yatan yapısal ve politik nedenlerin görünür kılınmasını ve yalnızca yoksulların değil, toplumun tamamının sorumluluğu olduğunun kabul edilmesini gerektirmektedir. Bu noktada sosyal hizmet mesleği, insan hakları ve sosyal adalet ilkelerine dayalı olarak yoksulluğa karşı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde eleştirel, bütüncül ve dönüşüm odaklı yaklaşımlar geliştirmekle yükümlüdür. Sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluğu bireysel başarısızlık yerine toplumsal koşulların bir sonucu olarak analiz eden ve politika yapım süreçlerinde hak temelli savunuculuğu önceleyen bir perspektif geliştirmesi büyük önem taşımaktadır. Yoksulluğun sınıfsal eşitsizliklerin yanı sıra toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, yaş, engellilik gibi diğer yapısal eşitsizliklerle nasıl ilişkili olduğu (Garrett, 2002) ve iç içe geçerek farklı görünümler aldığı ve farklı şekillerde deneyimlendiği de yoksullukla mücadelede mutlaka göz önünde bulundurulmamalıdır. Yoksullukla mücadele bağlamında refah haklarının güçlendirilmesi, yoksulluk karşıtı ağlar ve koalisyonlar oluşturulması, yoksulların de dâhil olduğu uygulama odaklı sosyal

hizmet araştırmaların yrtlmesi, yapısal eşitsizliklerin ifşa edilmesi, yoksulluğu deneyimleyenlerin politika ve uygulama geliştirme süreçlerine katılımı önemli bir yere sahiptir (Garrett, 2002). Böylece sosyal hizmet, yoksullukla mücadelede yalnızca geçici çözümler sunan bir yardım pratiği olmaktan çıkarak yapısal değişime ve toplumsal dönüşüme öncülük eden bir insan hakları ve sosyal adalet mesleği olarak konumlanabilir.

DEğERLENDİRME VE SONUÇ

1980’lerden beri küreselleşme ve neoliberal politikaların etkisiyle bir yandan hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girerken diğer yandan da gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluğun giderek arttığı bir ülke durumuna gelen Türkiye’de (Urhan ve Urhan, 2017) yeterince istihdam sağlanamaması nedeniyle çalışabilir nüfusun çalışma hayatına yeterince katılamadığı, çalışma hayatına katılanların önemli bir kısmının esnek üretim hâkim olduğu, düşük ücretli, geçici, güvencesiz, yoksulluğu besleyen enformel sektörde yer aldığı dikkat çekmektedir. İşsizlik oranının yüksek ve işsizlik açısından kadınlar aleyhine toplumsal cinsiyete dayalı bir eşitsizliğin söz konusu olduğu; genel olarak yoksulluk oranının yüksek; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal hizmet ve yardımlara yönelik sosyal koruma harcamalarının düşük olduğu görülmektedir. Yoksulluk ve eşitsizliğin derinleşmesine ve kökleşmesine neden olan neoliberal küreselleşmenin etkisi, sosyal refah devletinin yeterince kurumsallaşamaması, sosyal refah ve sosyal yardım hizmetlerinin yeterince gelişmemesi nedeniyle yoksullukla mücadele konusunda kamu yükümlülüklerinin pek gündeme gelmediğini, yoksullukla mücadele konusunun daha çok aile, akrabalık ilişkileri vb. geleneksel dayanışma ilişkileri bağlamında ele alındığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda ülkemizde etkili, kapsayıcı, sosyal yurttaşlığı, sosyal hakları ve sosyal içermeyi temel alan bir yoksullukla mücadele politikasından söz etmek pek olanaklı görünmemektedir. Sosyal yardımların, özellikle dul ve yetimlere odaklanması ve aile ile çocuklara sunulan desteklerin kısıtlı kalması, yoksulluğun yapısal nedenlerine müdahalede sistemin zayıf kalmasına neden olmaktadır. Sosyal hizmet mesleğinin mevcut sosyal koruma sistemi içindeki rolü ise büyük oranda yoksullara yönelik çoğunlukla bireysel düzeyde destek ve yardım sağlama işleviyle sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte, sosyal hizmetin “eşitlik ve sosyal adalet söylemi ve idealine rağmen kapitalizm ile ilişkisinin her zaman ‘ikiyüzlü’ olduğu, ...bir yandan kapitalizmi birey ve toplum üzerindeki etkilerini yumuşatarak insancıl ve toplumsal açıdan sürdürülebilir kılmayı amaçlarken öte yandan ise sosyal politikanın bir aracı olarak ticarileşme ve metalaşma eğilimlerini sınırlayarak kapitalizmin yapılandırılmasına olanak sağladığı” (Güldalı ve şatiroğlu Güldalı, 2022: s.386) düşünüldüğünde

yoksullukla mücadeleden ziyade yoksulluğun yöneltilmesine ve yoksulların kontrol ve denetimine hizmet ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle sosyal hizmetin yoksullukla mücadele bağlamında yapısal değişim, toplumsal dönüşüm ve hak temelli savunuculuk açısından potansiyelini tam olarak kullanması mümkün olmamaktadır. Öte yandan sosyal hizmet, yoksulluğun yapısal ve çok boyutlu niteliğine karşı daha bütüncül, hak temelli ve savunucu bir rol üstlenmesi, toplumsal eşitsizliklerin giderilmesinde ve vatandaşlık haklarının güçlendirilmesinde önemli bir rol üstlenebilir. Bu bağlamda Türkiye’de yoksullukla mücadele politikasının sosyal dışlanmayla mücadeleyi ve sosyal içermeyi esas alan, istihdamı artıracak, enformel istihdamı azaltacak, sosyal koruma ve sosyal güvenliğin kapsamını genişletecek, gelir eşitsizliğini azaltacak, sosyal yardım ve hizmetlerin aile, sivil toplum ve piyasa bağlamında değil kamusal odakta sunulmasını destekleyecek bir biçimde yapılandırılması gerekmektedir. Türkiye’de yoksullukla mücadelede mesafe kat edilebilmesi adına hem sosyal yardım politikalarının hem de sosyal hizmet uygulamalarının insan hakları, sosyal adalet ve toplumsal dönüşüm perspektifleriyle yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Arslantatar, İ. (2022). Yoksulluğa duyarlı sosyal hizmet paradigması: Eleştirel teori ve baskı karşıtı yaklaşım temelinde bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 221-240.
- Bahçe, S., & Köse, A. H. (2017). Social classes and the neo-liberal poverty regime in Turkey, 2002-2011. *Journal of Contemporary Asia*, 47(4), 575-595. <https://doi.org/10.1080/00472336.2017.1325919>
- Başkaya, F. (2025). Kapitalizm, ekolojik yıkım, iklim krizi. İçinde S. Araman ve F. Ercan (Ed.), *Birleşik çoğul krizler: Sermayenin egemenliğinden yaşamın yıkımına* (s.60-65). Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Başlevent, C. (2014). Social transfers and income inequality in Turkey: How informative is the Survey of Income and Living Conditions? *Ekonomi-tek*, 3(3), 23-42.
- Benli, A., & Peri, M. (2025). Comparison of social protection assistance in Turkey and sample European countries according to their functions within the framework of welfare regimes. *Journal of Public Administration and Governance*, 15(1), 125-148. <https://doi.org/10.5296/jpag.v15i1.22985>
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2006). The Turkish welfare regime in transformation. *Journal of European Social Policy*, 16(3), 211-228. <https://doi.org/10.1177/0958928706065593>
- Buğra, A., & Keyder, Ç. (2013). Önsöz. İçinde A. Buğra ve Ç. Keyder (Der.), *Sosyal politika yazıları* (s.7-17). İletişim Yayınları.
- Bürke, Y. ve Özügürlü, M. (2011). 21. yüzyılda toplumsal hak mücadelelerinin sınıf içeriği. İçinde Y. Bürke, M. Özügürlü, Y. Özdek ve E. V. Elgür (Ed.), *Kuramsal ve tarihsel boyutlarıyla hak mücadeleleri I* (s.15-50). Notabene Yayınları.
- Chossudovsky, M. (1999). *Yoksulluğun küreselleşmesi*. Çiviyazıları Yayınevi.
- Cox, R. (2004). The path-dependency of an idea: Why Scandinavian welfare states remain distinct. *Social Policy and Administration*, 38(2), 204-219. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2004.00383.x>
- Çavuşoğlu, N. (2002). Sosyal hakların gerçekleştirilmesi. İçinde Y. Özdek (Ed.), *Yoksulluk, şiddet ve insan hakları* (s. 467-475). TODAİE.
- Dixon, J. (2012). On being poor-by-choice: A philosophical critique of the neoliberal poverty perspective. *Poverty & Public Policy*, 4(2), Article 8. <https://doi.org/10.1515/1944-2858.1200>
- Eder, M. (2010). Retreating state? Political economy of welfare regime change in Turkey. *Middle East Law and Governance*, 2(2), 152-184.

- Erdoğan, S. (2020). Geçmişten günümüze çalışan yoksullar. İçinde S. Ayata, *Türkiye’de yoksulluk ve eşitsizlik: Nedenler, süreçler, çözümler* (s.133-154). Sosyal Demokrasi Derneği.
- Erdoğan, S. ve Kutlu, D. (2014). Dünyada ve Türkiye’de çalışan yoksulluğu: İşgücü piyasası ve sosyal koruma politikaları bağlamında bir değerlendirme. *Çalışma ve Toplum* (2), 63-114.
- Esping-Andersen, G. (2013). Toplumsal riskler ve refah devletleri. İçinde A. Buğra ve Ç. Keyder (Der.), *Sosyal Politika Yazıları* (s.33-52). İletişim Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.
- Ferrera, L. V. (2008). Persistent poverty: Portugal and the Southern European welfare regime. *European Societies*, 10(1), 49-71. <https://doi.org/10.1080/14616690701419470>
- Ferrera, M. (1996), “The Southern model of welfare in Social Europe”, *Journal of European Social Policy*, 6(1), 17-37.
- Frederiksen, M. (2017). Varieties of Scandinavian universalism: A comparative study of welfare justifications. *Acta Sociologica*, 61(1), 3-16. <https://doi.org/10.1177/0001699317699258>
- Garrett, P. M. (2002). Social work and the just society: Diversity, difference and the sequestration of poverty. *Journal of Social Work*, 2(2), 187-210. doi: 10.1177/146801730200200205
- Gough, I. (2013). Güney Avrupa’da sosyal yardım. İçinde A. Buğra ve Ç. Keyder (Der.), *Sosyal politika yazıları* (231-260). İletişim Yayınları.
- Gough, I. (2004). Social policy regimes in the developing world. İçinde P. Kennett (Ed.), *A Handbook of comparative social policy* (239-257). Edward Elgar Publishing.
- Göçmen, İ. (2014). Religion, politics and social assistance in Turkey: The rise of religiously motivated associations. *Journal of European Social Policy*, 24(1), 92-103. <https://doi.org/10.1177/0958928713511278>
- Gökbayrak, Ş. (2017). Değişen refah devletleri ve sosyal yardımlar. *Sosyal Güvenlik Dergisi*. 7(1), 71-90.
- Gökbayrak, Ş. (2010). Türkiye’de sosyal güvenliğin dönüşümü. *Çalışma ve Toplum*. 25, 141-162.
- Greve, B., Blomquist, P., Hvinden, B., & van Gerven, M. (2020). Nordic welfare states: Still standing or changed by the COVID-19 crisis? *Social Policy & Administration*, 55(2), 295-311. <https://doi.org/10.1111/spol.12675>

- Güldalı, O. ve Şatıroğlu Güldalı, P. (2022). Sosyal sınıf temelli insan hakları ve hak ihlalleri: Sosyal hizmet disiplinine dair çıkarımlar. İçinde A. Işık (Ed.), *Türkiye’de insan hakları ve sosyal hizmet: Yaklaşım ve uygulama* (s.371-394). Nobel Kitabevi.
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.
- Katrougalos, G., & Lazaridis, G. (2002). *Southern European welfare states: Problems, challenges and prospects*. Palgrave Macmillan.
- Koray, M. (2001). Küreselleşen dünyada Avrupa Modeli’nin sınırları ve sorunları: Refah devleti nereye? *Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 9(2). 9-43.
- Kovačević, J., & Šehić, D. (2015). The pursuit of a remedy for gender inequality in wider Europe: Comparison of policies and indices in the EU, Nordic countries, and South East Europe. *Economic Annals*, 60(204), 127-156. <https://doi.org/10.2298/EKA1504127K>
- Köse, A. H. ve Bahçe, S. (2009). “Yoksulluk” yazınının yoksulluğu: Toplumsal sınıflarla düşünmek. *Praksis*, 19, 385-419.
- Kuhnle, S. (2000). The Scandinavian welfare state in the 1990s: Challenged but viable. *West European Politics*, 23(2), 209-228. <https://doi.org/10.1080/01402380008425373>
- Leibfried, S. (1993). Towards a European welfare state? In C. Jones (Ed.), *New perspectives on the welfare state in Europe* (pp. 120-143). Routledge.
- Leibfried, S. (1992). Social Europe: Welfare state trajectories of the European Community. In H.-U. Otto & G. Flösser (Eds.), *How to organize prevention: Political, organizational, and professional challenges to social services* (pp. 17-60). De Gruyter.
- Likki, T., & Staerklé, C. (2015). Welfare support in Europe: Interplay of dependency culture beliefs and meritocratic contexts. *International Journal of Public Opinion Research*, 27(1), 138-153.
- Lindqvist, R., & Marklund, S. (1995). Forced to work and liberated from work: A historical perspective on work and welfare in Sweden. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 4, 224–237. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.1995.tb00108.x>
- Martin, C. (2015). Southern welfare states: Configuration of the welfare balance between state and the family. In *Campus. Southern Europe? Italy, Spain, Portugal, and Greece from the 1950s until the present day* (pp. 77-100). Campus Verlag. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-011179541>
- Morris, K., Mason, W., Bywaters, P., Featherstone, B., Daniel, B., Brady, G., ... & Webb, C. (2018). Social work, poverty, and child welfare

- interventions. *Child & Family Social Work*, 23(3), 364-372.
<https://doi.org/10.1111/cfs.12423>
- Nakiboğlu, C. (2004). *Neoliberal küreselleşme sürecinde yoksulluk ve yoksullukla mücadele* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalı.
- Nygård, M. (2006). Welfare-ideological change in Scandinavia: A comparative analysis of partisan welfare state positions in four Nordic countries, 1970-2003. *Scandinavian Political Studies*, 29(4), 356-385.
- O'Connor, J. S. (2004). Gender, citizenship and welfare state regimes. İçinde P. Kennett (Ed.), *A Handbook of comparative social policy* (pp. 180-200). Edward Elgar Publishing.
- Özar, Ş., Kutlu, Y. ve Mülâyim, G. (2022). Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında kadın yoksulluğu. *Cogito*, 105/106, 87-112.
- Özar, Ş. ve Yakut-Çakar, B. (2012). Aile, devlet ve piyasa kıskacında boşanmış kadınlar. *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*. 16, 31-41.
- Özdek, Y. (2023). *Neoliberal otoriter dönüşüm ve Türkiye*. Notabene Yayınları.
- Özdemir, S. (2010). Sosyal gelişim düzeyleri farklı refah devletlerinin sınıflandırılması üzerine bir inceleme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. 0 (49), 232-266.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İTO Yayınları.
- Özügürlü, A. (2014). Yoksulluk araştırmalarına eleştirel bir bakış. *Mülkiye Dergisi*, 30(250), 53-66.
- Patrick, R. (2012). Work as the primary ‘duty’ of the responsible citizen: A critique of this work-centric approach. *People, Place & Policy Online*, 6(1), 5-15. <https://doi.org/10.3351/ppp.0006.0001.0002>
- Roets, G., Van Beveren, L., Saar-Heiman, Y., Degerickx, H., Vandekinderen, C., Krumer-Nevo, M., Rutten, K., & Roose, R. (2020). Developing a poverty-aware pedagogy: From paradigm to reflexive practice in post-academic social work education. *British Journal of Social Work*, 50(5), 1495-1512. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa043>
- Stark, C. (2018). The neoliberal ideology, its contradictions, the consequences and challenges for social work. *Ljetopis Socijalnog Rada*, 25(1), 39-63. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v25i1.196>
- Stoeffler, S. W., & Joseph, R. (2019). Poverty and social justice: The building stones of social work identity. *Journal of Poverty*, 24(4), 284-299. <https://doi.org/10.1080/10875549.2019.1695700>
- Şahin Taşgın, N. (2017). *Yoksulluk, insan hakları ve sosyal hizmetler*. Nika Yayınevi.

- Taşçı, F. (2013). Refah devleti modelleri içinde Türkiye'nin pozisyonu: 'Yaşlı algısı' üzerinden değerlendirmeler. *İnsan ve Toplum Dergisi*. 3(5), 5-35.
- Taşçı, F. (2016). Refah devleti ve yaşlılık algısı: Türkiye üzerinden değerlendirmeler. İçinde B. Altuntaş (Der.), *Dezavantajlı gruplar ve sosyal politika* (35-56). Nobel Yayınevi.
- Turan, S. (2007). Küresel sosyal adalet ve yoksulluk olgusu. İçinde B. Ceylan-Ataman (Der.), *Cahit Talas anısına: Güncel sosyal politika tartışmaları* (s.621-637). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Türkoğlu, İ. (2013). Sosyal devlet bağlamında Türkiye'de sosyal yardım ve sosyal güvenlik. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 275-300.
- UN (United Nations) (1948). The Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Urhan, G. ve Urhan, B. (2017). AKP döneminde sosyal yardım. İçinde M. Koraya ve A. Çelik (Der.), *Himmet, fitrat, piyasa: AKP döneminde sosyal politika* (s.229-258). İletişim Yayınları.
- Uyan-Semerci, P. (2010). Dev ve cüce aynı yolda: Yoksulluk ve pozitif özgürlükler. İçinde *İnsan hakları ihlali olarak yoksulluk* (s. 1-20). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ülgen, G. ve Arda Özalp, L. F. (2017). Refah rejimleri sınıflandırma çalışmaları: Cinsiyet boyutları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 39(2), 637-656.
- Ünlütürk-Ulutaş, Ç. (2017). Türkiye refah rejiminin dönüşümü sürecinde sosyal yardım sistemi. *Emek Araştırma Dergisi*. 8 (12), 27-48.
- Yazıcı, B. (2012). Sosyal politikanın cinsiyeti. İçinde B. Altuntaş (Der.), *Dezavantajlı gruplar ve sosyal politika* (79-94). Nobel Yayınevi.
- Wacquant, L. (2022). Yoksulluğun cezalandırılışı ve neoliberalizmin yükselişi. *Cogito*, 105/106, 67-78.
- Wax, A. L. (2003). Social welfare, human dignity, and the puzzle of what we owe each other. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 27(1), 151-172

23. Bölüm

Bulut Tabanlı Muhasebe Sistemlerinin Kobi'ler Üzerindeki Etkisi

Süheyl ARSLAN ¹

ÖZET

Bulut tabanlı muhasebe sistemleri, KOBİ'ler için finansal yönetim süreçlerinde önemli kolaylıklar ve avantajlar sunmaktadır. Bu sistemler, işletmelerin muhasebe işlemlerini daha hızlı, daha güvenilir ve daha düşük maliyetle gerçekleştirmelerine olanak tanır. Özellikle, herhangi bir yerden internet bağlantısı aracılığıyla erişim sağlanabilmesi, işletmelere esneklik kazandırarak zaman ve mekân bağımsız çalışmayı mümkün kılar. Ayrıca, verilerin otomatik olarak yedeklenmesi ve güncel kalması, manuel hataların önüne geçerken veri güvenliğini de artırır. Bununla birlikte, bulut tabanlı sistemlerin siber güvenlik riskleri ve veri gizliliği gibi konularda dikkatli bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Güçlü şifreleme yöntemleri ve güvenilir hizmet sağlayıcılarla çalışmak, bu riskleri minimize edebilir. Sonuç olarak, bulut tabanlı muhasebe sistemleri KOBİ'lere operasyonel verimlilik, maliyet tasarrufu ve rekabet avantajı sağlarken, doğru bir şekilde yönetildiğinde riskler de etkin bir şekilde kontrol altına alınabilir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Muhasebe, Bulut Tabanlı Muhasebe, KOBİ.*

¹ Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, suuheyl@gmail.com,
ORCID : 0009-0004-4687-4333

ABSTRACT

Cloud-based accounting systems offer significant convenience and advantages in financial management processes for SMEs. These systems allow businesses to perform accounting tasks faster, more reliably, and at lower costs. Especially, the ability to access them from anywhere via internet connection provides businesses with flexibility, enabling them to work independently of time and place. Furthermore, automatic backup and up-to-date data prevents manual errors and enhances data security. However, cloud-based systems need careful consideration regarding cybersecurity risks and data privacy. Implementing strong encryption methods and working with reliable service providers can minimize these risks. In conclusion, cloud-based accounting systems provide SMEs with operational efficiency, cost savings, and competitive advantage, while risks can also be effectively controlled when managed correctly.

Keywords: *Traditional Accounting, Cloud-Based Accounting, SME.*

GİRİŞ

Bulut bilişim, ihtiyaç duyduğunuzda, ihtiyaç duyduğunuz kadar bilgi işlem kaynaklarına erişebilmenize dayanan bir bilişim modelidir. Bilgisayar uygulamaları ve bilgisayar altyapısı birbirinden bağımsızdır ve bilgi merkezi bir noktadan kontrol edilir, ancak bilgiye erişim kontrol altında olup kapasite kullanımı artırılabilir veya azaltılabilir. Kontrollü kaynak kullanımı ve raporlama imkânı sağlayan bir altyapı sunar. Bulut muhasebesi, muhasebede bulut bilişim teknolojisinin kullanılması anlamına gelmektedir. Bulut bilişim teknolojisi kullanılarak yapılan muhasebe ile geleneksel muhasebe arasında farklar bulunmaktadır. Geleneksel muhasebede muhasebe verileri masaüstü veya dizüstü bilgisayarlarda işlenir ve saklanır. Bulut muhasebede veriler bulut adı verilen uzak bir sunucuda işlenir ve saklanır. Muhasebede bulut bilişim teknolojisinin kullanımı kullanıcılara pek çok fayda sağlamıştır. Bu avantajlar arasında artık muhasebe yazılımı lisansı satın almaya gerek kalmaması da yer alıyor. Bu, yazılım güncellemelerinde maliyet ve zamandan tasarruf sağlar ve faturalama verilerini depolamak için ayrı bir depolama donanımına olan ihtiyacı ortadan kaldırır.

Bulut muhasebe sistemleri, bulutta saklanan verilerin çalınması veya kaybolması gibi çeşitli endişeleri beraberinde getiriyor. İnternet üzerinden yapılan veri alışverişlerinde siber saldırı riski de bulunmaktadır. Ancak teknik çalışmalar bulut muhasebenin en azından geleneksel muhasebe sistemleri kadar güvenilir olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmanın amacı, küçük ve orta ölçekli işletmelerin muhasebe bölümünde muhasebe süreçlerini gerçekleştirmek için bulut bilişim uygulamalarını kullanan bulut muhasebe çalışanlarının kullanım davranışlarını araştırmaktır. Davranışın birçok sosyal bilim alanında nasıl şekillendiğini açıklamak amacıyla araştırmacılar tarafından kullanılan bir sosyal psikoloji teorisidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Muhasebenin Tarihsel Gelişimi

Muhasebenin ne zaman, nerede ve nasıl başladığı tam olarak bilinmese de, insanlık tarihinin eski bir parçası olduğu düşünülmektedir. İncelemeler, Babil İmparatorluğu'na ait kil tabletlerde ve eski Mısır'da kullanılan papirüslerde matematiksel notlar ve hesaplama özetlerinin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır (İmamoğlu ve Altun, 2012). Tarihsel olarak ilk envanter uygulamasının eski Mısır'da ürünlerin takibi amacıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Eski Mısır'daki muhasebe sistemi, özellikle temel ihtiyaçları karşılayan malların alım ve satım işlemlerinin günlük kayıtlar ve kalıcı envanterlerle belgelendirilmesine dayanmaktadır.

Sümer medeniyetine ait tapınaklarda, kadınların dokuduğu kumaşları anlatan kil tabletler ele geçirilmiştir. Bu belgelerde, çalışan kadınların isimleri, her ayın başında kendilerine tahsis edilen kilo yün miktarı ve ay sonunda dokumalarının uzunluğu gibi birçok bilgi bulunmaktadır. Antik dönemin sonlarına yaklaşıırken, Romalılar muhasebe teknolojisinde en gelişmiş seviyeye ulaşmışlardır (İmamoğlu ve Altun, 2012).

Romalılarda üç farklı türde kayıt tutma programı vardır. Bu; devlet, ticaret, bankacılık. Devlet kayıtlarındaki vergiler ve kişisel varlıklar. Banka kayıtlarında mal ve nakit işlemlerinin hareketi. Ticaret ve tarımın büyük gelişmesi, kişisel kayıtların geniş bir yelpazesinde tahsilat ve ödemeyi önemli hale getirmiştir (Yücel, 1982). Roma kayıt sistemi zamanla gelişerek yaygınlaştı. Bu konuyla ilgili olarak Romalı ünlü hatiplerden Cicero şöyle demiştir: Romalılar muhasebeyi önemli bir iş olarak görüyorlardı. Muhasebeyle doğrudan veya uzaktan ilgisi olmayan insanlar bile muhasebe ve defter tutmayla ilgileniyorlardı. Eski medeniyetler tarafından yaratılan muhasebe yöntemi, uygarlıkların savaşlar yüzünden yok olması, yüzyıllar süren çatışmaların başlaması ve durmaksızın devam eden istilalar gibi sebeplerle daha fazla ilerleme kaydedememiştir. Özellikle Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle, bu bölgede geliştirilen kayıt tutma teknolojisi tarihe karışmıştır. Sonrasında ise ortaçağ İtalya'sında çift taraflı muhasebe sistemi ortaya çıkmış ve günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Ancak bu sistemin kim tarafından icat edilip geliştirildiği hala net değildir (Yücel, 1982).

1.2. Muhasebe Bilgi Sistemleri

Muhasebenin ölçme, değerlendirme ve iletişim aracı işlevleri bulunmaktadır.

- Bir işletme içinde finansal sonuçlara yol açan olay ve işlemlere ilişkin verileri finansal rakamlar ve uygun olduğu durumlarda diğer matematiksel

veriler şeklinde toplayan sistematik bir bilgi toplama sistemi olarak tanımlanabilir.

- Bu verileri, şirketle ilgili tarafların ihtiyaç ve amaçları dikkate alınarak, “kayıt”, “sınıflandırma” ve “analiz” yöntemleriyle işliyoruz.
- Elde edilen sonuçları düzenli özet raporlar halinde şirket paydaşlarına düzenlemek ve sunmak (Büyükmirza, 2014).

Muhasebe, bir şirket içindeki parasal terimlerle ifade edilebilen ticari işlemleri belirler, değerlendirir ve kaydeder. Bu işlemler, bir şirketin kurulması sırasında gerçekleşen sermayenin transferi ile başlar, ardından diğer varlık ve kaynakların transferi gelir. Kaydedilen hareketler anlamlı şekilde kategorilere ayrılarak çeşitli kategoriler altında raporlar halinde derlenmektedir. Yorumlayıcı işlev, bu raporlarda yer alan bilgilerin anlamının ve olaylar ile sonuçlar arasındaki ilişkilerin incelenmesiyle sağlanır. Muhasebe uygulaması bir sanat olarak kabul edilirken, muhasebe teorisinin gelişimi daha çok bilimsel niteliktedir (Akdoğan ve Aydın 1987). Muhasebe, insanların örgütsel veya kolektif davranışlarının ekonomik yönlerini anlamaya çalışan bir disiplin olması bakımından sosyal bir bilimdir ve bir bilimi yararlı kılan beş öğeye sahiptir (Akdoğan ve Aydın 1987).

- Bir şeyleri organize etme ve sınıflandırma yöntemi
- Tipolojiler oluşturma,
- Olası gelecekteki olayları tahmin etme,
- Geçmiş olayların ayrıntılı anlatımı,
- Meydana gelen olayların nedenlerini anlama ve sağlayacak olayları kontrol etme yeteneği kazandırır.

Muhasebe, bireyler ve organizasyonlar için iş kararları vermelerine yardımcı olan bilgi sağlayan bir sistemdir (Ergin ve Kurnaz, 2016). Muhasebede sistematik bir yaklaşım, muhasebenin bilgi sistemlerine dayandığını kabul eden Amerikan Muhasebe Birliği'nin 1966 yılında yayımladığı Temel Muhasebe Teorisi Bildirisine (ASOBAT-Statement of Basic Accounting Theory) dayanmaktadır (Erdoğan, 1988).

Muhasebe Bilgi Sistemi:

- İşletme varlıklarının yönetilmesi, işletme faaliyetleri üzerinde denetim sağlanması ve yönetimin gelecekteki faaliyetleri planlama sorumluluğunun yerine getirilmesi için gerekli bilgilerin elde edilmesini amaçlayan bir bilgi sistemidir (Aktaş 2009).

- Kullanıcıların ihtiyaç duydukları bilgi, fiziksel araçlar vb.'ye ulaşmalarını sağlayan bir muhasebe bilgi sistemi. Finansal verileri muhasebe bilgisine dönüştürmek için çeşitli kaynaklardan yararlanan bütünleşik bir yapıdır (Wilkinson vd., 2000).
- Çeşitli fonksiyonları bünyesinde barındıran açık bir muhasebe bilgi sistemidir. Doğası gereği sistemi etkileyen siyasal, ekonomik, toplumsal güçler gibi dış etkenlerle yakın iletişim halindedir. Bu etkileşim sürdürüldüğü sürece muhasebe bilgi sistemi, bilgiyi toplar, planlar, kontrol eder, işler ve bilgi biçiminde kullanıcı ve yöneticilere sunar (Erdoğan, 1988).

Geleneksel muhasebe bilgi sistemleri, farklı ekonomik döngülerdeki işletme işlemlerini kaydetmeye odaklanır. Yani işlem döngüsünü içerir (Trigo, Belfo, Estébanez, 2016):

- Gelir döngüsü. Ürün veya hizmet satışı ve bu satışlar karşılığında ödeme tahsil etme faaliyetlerini içerir.
- Harcama döngüsü: Bir kuruluş tarafından kullanılan ürünlerin satın alınması ve bedellerinin ödenmesi faaliyetini içerir.
- İK/Bordro Döngüsü. Çalışanların işe alınması ve maaşlarının ödenmesi gibi faaliyetleri kapsar.
- Üretim döngüsü. Hammadde ve emeğin nihai ürünlere dönüştürülmesi faaliyetlerini kapsar.
- Finansman döngüsü. Kuruluşun faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli fonların toplanması, alacaklılara ödeme yapılması ve yatırımcılara kâr dağıtımının yapılması faaliyetlerini kapsar.

Bu döngüler sırasında gerçekleşen işlemlerin bir kısmı muhasebe bilgi sisteminin veri tabanında saklanır. Muhasebe bilgi sistemleri, bir şirketin işlemlerine ilişkin verileri kaydetmenin yanı sıra iki temel işlevi daha yerine getirir: Yönetime karar alma süreçlerinde yararlı olacak bilgileri sağlamak ve uygun iç kontrolü sağlamak. Görüldüğü gibi muhasebe bilgi sistemleri, temel yönetim bilgi sistemleri ve muhasebe olmak üzere iki önemli disiplinin kesişim noktasında yer almaktadır (Bagranof vd., 2010).

Muhasebe bilgi sistemi, finansal işlemlerin yanı sıra, finansal verilerin ve muhasebe bilgilerinin iç yönetim karar alma süreçlerinde toplanıp depolanması ve işlenmesi ile ilgili olan, finansal işlemlere doğrudan etki eden finansal olmayan işlemleri de kapsamaktadır. Genel hatlarıyla muhasebe bilgi sistemleri üç ana alt sistemden meydana gelmektedir (Trigo, Belfo ve Estébanez, 2016):

- Günlük operasyonları destekleyen işlem işleme sistemleri, Günlük iş operasyonlarını ve işlemlerini desteklemekten sorumludur. İlk bilgi sistemlerinin amacı iş süreçlerinin otomasyonunu sağlamaktır. Bu durum, muhasebenin faaliyetlerini desteklemek için bilgi sistemlerini kullanan ilk disiplinlerden biri olduğunu düşündürmektedir. Bu genellikle tek bir entegre hizmet olarak görülür.
- Genel muhasebe ve finansal raporlama sistemleri. Bu iki sistem, birbirleriyle bağlantılı olarak işlem döngüsündeki aktiviteleri özetlemek için kullanılır. İlk sistem, genellikle mali tablolar veya vergi beyannameleri aracılığıyla dışa sunulan mali durumun ölçülmesi ve raporlanması amacını taşır.
- Yönetim raporlama sistemleri İç yönetime karar alma süreçlerinde ihtiyaç duydukları bilgileri sağlarlar. Bu bilgiler genellikle belirli finansal raporlar, bütçeler, sapma raporları ve hesap verebilirlik raporları gibi yönetim bilgi sistemleri biçiminde olur. İyi bir muhasebe bilgi sistemi, yönetimin kaynakları tahsis etmesine, maliyetleri düşürmesine ve kontrolü sürdürmesine yardımcı olur.

1.3. Bulut Bilişim Kavramı

“Bulut” kelimesi İngilizce “Cloud” kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Türkçede bulut kelimesi, yığılma, birikme anlamına gelmektedir. İnternet ve telefon şebekelerinin ve bunların alt yapılarının karmaşıklığını gizlemek için, şebekeleri oluşturan diyagramların daha belirgin isimlerle sembolize edilmesi gerekmiştir. Bu sembolizmi "bulut" sözcüğü de gerçekleştirmektedir. Daha sonraları, başlangıçta telefon şebekesi altyapısını ifade etmek için kullanılan "bulut" terimi, daha çok İnternet'in tamamını veya bir kısmını tanımlamak için kullanılır oldu ve sonunda "bulut" sözcüğü İnternet'in simgesi haline geldi. Bulut bilişimin 20'den fazla tanımı olmasına rağmen henüz evrensel olarak kabul görmüş bir tanımı yoktur. Bulut bilişimin bu kadar çok tanımının olmasının en önemli nedeni, tek bir teknoloji değil, bütünleşik bir yapı olmasıdır (Neidecker-Lutz, 2010).

Günümüz bilişim sektörünün en ilgi çekici teknolojilerinden biri olan bulut bilişimin henüz işlevsel bir tanımı bulunmamasıyla birlikte, ilgili kaynaklarda en yaygın kullanılan ve en sık atıfta bulunulan tanım Ulusal Standartlar ve Teknoloji Enstitüsü'nden gelmektedir. NIST, bulut bilişimi, yapılandırılabilir bilgi işlem kaynakları havuzuna basit, talep üzerine ağ erişimi sağlayan ve asgari idari çaba veya servis sağlayıcı hizmetleriyle hızla serbest bırakılabilen ve sağlanabilen bir model olarak tanımlıyor (Kesarwani ve Khilar, 2019).

Bulut bilişim, bilgi teknolojisi hizmetlerinin İnternet aracılığıyla sağlanması ve desteklenmesi için geliştirilmiş yeni bir yöntemdir. Yazılım, donanım ve

altyapı gibi IT kaynaklarının belirli bir ücret karşılığında İnternet üzerinden paylaşımıdır. Bu model, internet bağlantısı kullanarak sunucu hizmetlerine ve uzaktaki donanımlara kolay erişim sağlama fikrinden ortaya çıkmıştır. Genel olarak bulut teknolojisi, web servisleri veya tarayıcılar gibi uygulamalar ile sunucularda bulunan verilere ve yazılımlara erişim imkanı sunar (Gruman ve Knorr, 2008).

Bulut bilişim, bir bilgisayar için gerekli olan tüm yazılımların, kullanılan bilgisayara kurulum gerektirmeden internet üzerinden erişilebilmesi ve kullanılabilmesi fikrinden doğmuştur. Bulut bilişim, bilgisayar yeteneklerini artıran ve genişleten, kullanıcıların İnternet üzerinden çok sayıda yazılım programına ve hizmete erişmesine olanak tanıyan bir modeldir (Rayport ve Heyward, 2009). Bulut bilişim, internet üzerinden uzak cihazlara ve servis sunucularına kolayca erişim sağlama fikrinden doğan, bilgi teknolojileri hizmetlerinin internet üzerinden paylaşılması ve sunulması için yeni bir modeldir. Bulut bilişim, genellikle web servisleri veya web tarayıcıları gibi yazılımlar aracılığıyla sunucularda barındırılan verilere ve yazılımlara erişim sağlar (Gruman ve Knorr, 2008).

1.4. Kobi'ler İçin Bulut Bilişimin Avantajları

1.4.1. Maliyet Avantajı

Bulutun en temel faydası maliyet tasarrufudur. Geleneksel BT yaklaşımları BT bütçenizin önemli bir kısmını donanım ve yazılıma harcamayı gerektirirken, bulut bilişim teknolojisi bunlardan herhangi birine yatırım yapma ihtiyacını ortadan kaldırır. Tek yapmanız gereken doğru bulut hizmeti sağlayıcısını seçmek. Böylece yazılım, donanım gibi çeşitli maliyetler yerine tek bir maliyet kalemi ortaya çıkacak. Ortalama olarak bu maliyet, önceki maliyetin üçte birini oluşturuyor ve bu da önemli bir avantaj anlamına geliyor. Muhasebe bilgi sistemlerinde bulut teknolojisinin entegrasyonu, satın alma giderlerini oldukça azaltmakta ve firmanın donanım ile yazılım altyapısının bakım ve yönetimini olumlu şekilde etkilemektedir. Bu uygulamalar, üreticilerin ve kullanıcıların yüksek teknoloji ürünü bilgisayarlar, bilgisayar lisansları ile yazılım güncellemeleri ve yükseltmeleri hakkında duydukları endişeleri gideriyor. Bulut bilişimi benimsemek ve BT altyapısını küçültmek, doğrudan ve dolaylı giderleri azaltabilir ve maliyet tasarrufu sağlayabilir (kaynak tüketim muhasebesi) (Çalık, 2019). Şirketler, masrafları azaltmak, verimliliği artırmak ve teknolojinin hızına ayak uydurmak için bulut bilişimi tercih ediyor. İş ihtiyaçları için gerekli olan donanım, bulut hizmet sağlayıcısı tarafından temin edilmektedir. Servis sağlayıcı, gerektiğinde uygun olmayan donanımın değiştirilmesinden de sorumludur. Donanım, yazılım, BT personeli ya da BT danışmanlığı için ek bir masraf yoktur.

1.4.2. Ölçeklendirme

İşletmelerin BT gereksinimleri hızla değişebiliyor ve özellikle KOBİ'lerin değişen koşullara uyum sağlamaları gerektiği için hızlı hareket etmeleri gerekiyor. Büyümeyi hedefleyen küçük ve orta ölçekli işletmelerin dikkat etmesi gereken bir nokta da budur. Büyüme ihtiyaçları ortaya çıktıkça, işletmelerin bu ihtiyaçları karşılamak için yeni teknoloji ve mevcut teknolojiyle uyumlu sunucular, depolama aygıtları ve çeşitli yazılımlar satın almaları gerekir. İlgili maliyetler açısından, yeni teknolojiye yapılacak yatırımların planlanması için gereken zamanı da ekleyebilirsiniz. Bulut bilişim teknolojisini kullanmayı tercih eden işletmeler için bu süreç çok daha kolaylaşıyor. Şirketler, bulut hizmeti sağlayan şirketlerin desteğiyle bilgi sistemleri için ihtiyaç duydukları fonksiyonları kolaylıkla tasarlayabilirler. Bu yenileme veya yükseltme, şirketin aylık giderlerinde küçük bir artışa neden olacaktır. Bu artan aylık maliyet, bulut hizmetlerinin işletmelere sağladığı zaman ve maliyet tasarruflarıyla kıyaslandığında çok az yer kaplıyor. Öte yandan, bir şirketin iş gücünü azaltması durumunda, bu hem pratiktir hem de şirketi gereksiz ve kullanılmayan ekipmanları şirket içinde depolama yükünden kurtarır.

1.4.3. Otomatik Güncellemeler

Yazılım güncellemeleri küçük işletmeler için büyük bir sorundur. Yeni bir yazılım satın almak ve süresi dolan lisansları yenilemek iş yükünüzü artırmanın yanı sıra yeni maliyetler de doğurur. Bu yazılımı güncellememeniz ve lisanslarınızı yenilememeniz durumunda, yasadışı kullanım nedeniyle ağır para cezaları alabilirsiniz. Bulut bilişim kullanan işletmelerde gerekli güncellemeler hizmet sağlayıcının sorumluluğunda oluyor. Hizmet sağlayıcı, kullanılan bulut platformuna gerekli yazılımları yükleyecek, kullanıma sunacak ve gerekli güncellemeleri yapacaktır. Bu şekilde, konuyla ilgili olası olumsuzluklar, riskler ve yeni maliyetler önlenmiş olur.

1.4.4. Uzaktan Yönetim

Uzun süredir günlük hayatımızda önemli rol oynayan Amazon, IBM, Microsoft, Oracle, HP, Cisco, Hitachi gibi hizmet sağlayıcılar bulut yaklaşımlarını kullanıyor. Her yerden erişilebilen bu uygulamalar, kolayca veri ve bilgi gönderip almanızı sağlar. Üstelik tüm bunları bir bilgisayara ihtiyaç duymadan akıllı telefonunuz aracılığıyla yapabilirsiniz. Bulut bilişim teknolojisini kullanan küçük bir işletmenin mevcut sistemleri benzer bir platform haline gelir. Sistem aynı zamanda fiziksel mağazaların dışında lokasyondan da erişime olanak sağlıyor. Bu sayede işletim sisteminizin güncel durumunu her yerden, her zaman izleyebilirsiniz.

1.4.5. Düşük Risk

Avrupa Ağ ve Bilgi Güvenliği Ajansı (ENISA), bulut bilişimin getirdiği 35 farklı riski tespit etti. İlk olarak, bulut ortamı internet üzerinde bulunmaktadır. Bu durum, internetten görülen dolandırıcılık ve siber saldırılar gibi çeşitli güvenlik sorunlarını beraberinde getirebilir. Aslında bulut hizmetleri bu açıdan daha büyük riskler taşımaktadır, çünkü interneti yoğun şekilde kullanıyorlar. İkinci olarak, sağlık kayıtları gibi özel veriler artık fiziksel olarak korunamıyor. Üçüncü bir buluşım hizmeti aracılığıyla bile, kullanıcı davranışları sanal makinelerle izole edilmiş görünse de, esas riskin kullanıcıların fiziksel altyapıları paylaşmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Üçüncü olarak, veriler değişik coğrafi bölgelerde, farklı düzenlemelere tabi olarak depolanabilir ve işlenebilir. Kullanıcılar veri konumlarını bilemeyebilir, bu da ciddi yasal yetki ve uyumluluk problemlerine neden olabilir. Dördüncü olarak, güvenlik giderek daha kritik bir sorun haline geliyor. Bulut hizmeti sağlayıcıları, bulut üzerinde saklanan verilere tam erişim sağlamaktadır. Ayrıca, bulut hizmet sağlayıcılarının ticari nedenlerden ötürü daha güvenli yöntemler sunmaya isteksiz olabileceği de unutulmamalıdır (Cheng ve Lai, 2012).

Bilişim sistemleriniz yüksek risk altındadır. Sistemde bir sorun meydana gelirse kısa sürede çözülmezse ciddi hasarlara yol açabilir. Yaşanabilecek ciddi sorunlar arasında elektrik kesintileri, soğutma sorunları, internet kesintileri ve ekipman arızaları yer almaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler için bulut bilişim, diğer BT yapılarına göre daha az risklidir. Bulut bilişim teknolojisinin kullanımında ortaya çıkabilecek en önemli sorun internet bağlantısının sürekliliğinin olmamasıdır. Mevcut bir internet bağlantınız varsa BT platformunu herhangi bir sorun yaşamadan kullanabilirsiniz. Aksi takdirde ortaya çıkabilecek sorunların sorumluluğu hizmet sağlayıcıya ait olacaktır. İyi donanımlı bir altyapıya sahip bir servis sağlayıcı ile çalıştığınız sürece, BT sorunlarıyla karşılaşma riskiniz önemli ölçüde azalır.

1.4.6. Çevreye Duyarlılık

İşletmeler açısından maliyetleri düşürmek ile çevreye duyarlılık arasındaki çizgi belirsizleşti. Hem çevre dostu hem de düşük maliyetli olanı aynı anda elde etmek çoğu zaman çok zordur. Ancak bulut bilişim teknolojilerinin yukarıda belirtilen maliyet avantajlarının yanı sıra yeşil BT'nin de avantajları bulunmaktadır. Bulut hizmeti sağlayıcısının amacı, sistemi mümkün olduğunca etkin ve verimli bir şekilde kullanmak için en güncel yapılandırmaları kullanmaktır. Bu sayede sistemin boşa kalması ve gereksiz yere enerji israfı önlenir. Bu sayede KOBİ'ler, maliyet nedeniyle normalde yapmayacakları yeşil

BT yatırımlarına erişebiliyor. Bulut bilişim teknolojisine geçmek, diğer büyük şirketlerle aynı sistemleri kullanmanıza olanak tanıyacaktır.

1.4.7. Modüler Yapı

Çoğu hizmet sunucusu, kamu alanındaki uyum yapıları, tasarımları ve uygulama süreçlerini kendi bulut sistemleri, altyapıları ve sundukları çözümler üzerinden inşa eder. Birçok firma, tescilli ve satıcıya özel olan donanım ve yazılım çözümleri sunmaktadır. Sağlayıcıların sunduğu mevcut donanım ve yazılım ürünleri ya belirli bir tedarikçiye özeldir ya da yaygın standartlar, malzemeler veya yapılar izlememektedir. Bu sebeple, hizmet sağlayıcılar arasındaki uyumluluk düzeyi veya kapsamını incelemek oldukça karmaşıktır (Yimam, 2015). Bulut bilişim sistemleri, adeta Lego parçaları gibi işlev görmektedir. Bulut sistemine geçtiğinizde, ihtiyacınıza göre istediğiniz yazılımı veya uygulamayı kolaylıkla ekleyebilir ya da kaldırabilirsiniz. Bu yapı, sistem donanımında değişiklik yapmayı da kolay hale getiriyor.

1.5. KOBİ'ler İçin Bulut Bilişimin Dezavantajları

1.5.1. Performans

İşletmelerin uygulamaları buluta taşımadan önce kullandıkları bulut altyapısının bu uygulamaları destekleyip destekleyemeyeceğini test etmeleri gerekir. Ne yazık ki, bulut kuruluşlarının çoğu, uygun hizmet testlerini gerçekleştirecek teknik kapasiteye sahip değil. Bu nedenle, performans sorunlarının son kullanıcılar için önemli hale gelmeden önce önlenmesi zordur. Günümüzde kaynakların daha verimli kullanılabilmesi için kurumsal bulut bilişimde sanallaştırma sistemlerinin kullanılmasına olan ihtiyaç artmaktadır. Ancak sanallaştırılmış sistemleri doğru bir şekilde modellemek ve performans sorunlarını analiz etmek zordur (Altamash ve Niranjana, 2013). Farklı bulutlar arasındaki iletişimde bir standardizasyon eksikliği olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, güvenlik liderlerinin, tedarikçilerin ve analistlerin bulut bilişimle birlikte çalışabilirliği sağlamak amacıyla standardizasyonu sağlamak için birlikte çalışmaları önerilir. Görevlerin ayrılması, finansal ve kredi kartı verileri gibi belirli veri türlerinin yönetilmesinde belirli senaryoların korunması için heterojen ve bağımsız bulut platformlarının birlikte çalışabilirliğini sağlamak amacıyla yararlı kabul edilmektedir (Yimam, 2015).

1.5.2. Gizlilik ve Güvenlik

Bulut bilişim sistemleri gibi yüksek performans sunan bilgi işlem ortamları sıklıkla saldırılara hedef olmaktadır. Bu sebeple, bulut bilişim platformunun güvenlik önlemleri hem iç hem de dış boyutlarda ele alınmaktadır. İç seviyede,

temel altyapının sorunsuz çalışmasını sağlamak esas amacdır. Dış düzeyde ise dış dünya ile iletişimin sürdürülmesi ve çevrenin korunması önemlidir. Dış yapı üzerine odaklanan çalışmalar, genellikle bulut bilişim sistemlerinde kullanıcıların kimlik doğrulama süreçleri ile ilgilidir. Bu kimlik doğrulama, farklı bileşenler ve katmanlar arasında aynı anda gerçekleştirilmesi gerektiği için karmaşık bir işlemdir (Prieta vd., 2019). Bulut bilişimin hızla yayılması, beraberinde önemli güvenlik kaygılarını da getirmiştir. Bulut bilişimin benimsenmesinin önünde en büyük engel, güvenlik sorunlarıdır. “Bulut bilişim, veri güvenliğinin sağlanması ve bulut hizmeti verenlerin bulut kullanımının izlenmesi gibi çeşitli güvenlik meseleleri ile ilişkilidir” (Shaikh ve Haider, 2011: 215). Bulut bilişim kullanıldığında veri güvenliği kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle kullanıcılar için aşağıdaki olası veri tehditleri bulunmaktadır. (Amamou, Trifa, Khmakhem, 2019):

- Sınırsız iletişim: Bulut bilişimde veriler birden fazla veri merkezine dağıtılır. Dolayısıyla veri depolama veya veri alma talebinde bulunulduğunda bulut sağlayıcısı bulut iletişim kanalları üzerinden veri aktarımı talebinde bulunmaktadır. Ancak genel bulutta iletişim kanalları genel ağlara açık olduğundan saldırılara karşı daha savunmasız hale geliyor. Sonuç olarak saldırganlar bulut kullanıcıları ile bulut sağlayıcıları arasındaki iletişimi tehlikeye atabilir veya bozabilir.
- Veri sızıntıları ya da yan kanal saldırıları: Yan kanal saldırıları belirli kaynaklara saldırır. Bulut hizmetlerinden kullanıcıların gizli verilerini almak için zamanlama verileri, önbellek başarıları ve enerji tüketimi gibi fiziksel bilgi sızıntılarından faydalanıyoruz.
- Verilerin Sağlayıcılar Tarafından İfşa Edilmesi: Verilerin ifşa edilmesi, kötü niyetli kullanıcıların kişisel bilgileri toplamasına ve özel verileri sızdırmasına olanak tanıyan bir ifşa riski oluşturur. Bulut sağlayıcıları, uygulama verilerinin yönetimi üzerinde tam kontrole sahip olmalıdır. Verilere yalnızca yetkili kullanıcılar erişebilmelidir.

1.5.3. Yasal Düzenlemeler

Yasal düzenlemeler, her ülkede farklılık göstermektedir. Blok çizelgeleri, referans grafiklerini ve model gösterimlerini kullanarak düzenlemelerin daha anlaşılır hale getirilmesi amaçlanmıştır. Ancak, tasarım ve uygulama çabalarına rehberlik edecek daha üst düzey politikaların anlaşılması ve değerlendirilmesi için yazılım mimarilerinin geliştirilmesi konusunda herhangi bir adım atılmamıştır (Yimam, 2015). Bilişim alanında son yıllarda en hızlı ilerlemelerden birisi olan bulut bilişimin önemli hukuki boyutları bulunmaktadır. Sistemde yer alan tarafların sayısı arttıkça, bu hukuki yapı daha da karmaşık hale gelmektedir.

Bulut bilişim teknolojisini anlamak için, hizmet sağlayıcı ile kullanıcı arasındaki etkileşimi dikkatlice değerlendirmek önemlidir. Örneğin, bulut bilişim sistemine geçmeyi planlayan bir şirket, bu süreci destekleyecek bir BT firması bulmalıdır. Bir bulut bilişim firmasıyla hizmet sözleşmesi imzalamanız gerekecektir. Bu adım tamamlandıktan sonra, bulut bilişim firması hizmeti sunacak gibi varsayalım. Verilen hizmetlerin kaynakları oldukça önemlidir. Bulut bilişim firmalarının bu hizmetleri sağlamak için kendi sunucuları olması şart değildir. Sunucular, dünyanın farklı bir bölgesinde bulunabilir, başka bir firmaya ait olabilir veya bulut bilişim hizmeti sunan firma tarafından kiralanmış olabilir. Başka araçlar da işin içine karışabilir. Bu yapı giderek daha karmaşık hale geliyor ve hizmeti sunan sunucular farklı firmalara ait olabilir. Bu durum, veri konumuna dair sorunları da beraberinde getiriyor. Küresel ölçekte, hukuki meselelerin hangi yerde ortaya çıktığını belirlemek zor olduğundan, bu durum iç hukuki sorunlara yol açar. Avrupa Ağ ve Bilgi Güvenliği Ajansı'nın bulut bilişim ve olası hukuki meseleler hakkında gerçekleştirdiği araştırmaya göre, bulut bilişim teknolojilerinde oluşan sorunlar beş ana kategori altında toplanabilir. Bunlar, veri koruma, gizlilik, fikri mülkiyet, mesleki sorumluluk ve dış kaynak kullanımı gibi konuları kapsamaktadır. Hizmet sağlayıcıların verilerin depolandığı sunucular üzerinde doğrudan kontrol sahibi olmamaları ya da sanal ortamda kontrollerinin var olduğu izlenimi verilse de, fiziksel mülkiyetin üçüncü şahıslarda bulunması, verilerin korunmasını ve gizlilik standartlarının sağlanmasını zorlaştırmaktadır (Yüksel, 2012). Hizmet sözleşmesi, hizmet sağlayıcı ile kullanıcı arasında bir köprü rolü üstlenir. Bu sözleşmeler genellikle, verilerin saklanabileceği ve gerektiğinde geri alınabileceği bir elektronik ortam sağlamak üzerine kuruludur. Bu durumda, öncelikli olarak sözleşmenin türü ile ilgili uygulanacak kuralların netleştirilmesi önemlidir. Hizmet sözleşmesi, bir hizmet sağlayıcı ile bir kullanıcı arasındaki sözleşmeye dayalı hukuki bir ilişkidir. Bulut bilişim alanında, hizmet sağlayıcı ile kullanıcı arasındaki ilişki bir hizmet sözleşmesiyle belirlenmiştir. Tüm ülkelerde, kullanıcıların hizmet sağlayıcılarla yaşadığı anlaşmazlıklarda başvurabilecekleri hukuki çerçevenin oluşturulması için çalışmalar yürütülmektedir (Henkoğlu ve Külcü, 2013).

1.5.4. Güvenlik ve Maliyet

Bulut bilişim teknolojisinde kullanılan servislere ait veriler yerel sunucular yerine bulut sunucularında barındırılmaktadır. Verilerinizi bulut sunucularında depolamak, yerel sabit diskinizde arıza olması durumunda veri kaybını önlemeye yardımcı olur. Bulut sunucular senkronize çalışır ve birbirleriyle sürekli güncellenir. Bulutta barındırılan verileri korumak için şifreleme yöntemleri de mevcuttur. Bu yöntemlerden biri de homomorfik şifrelemedir. Bu yöntem,

şifrelenmiş metin üzerinde belirli matematiksel işlemler yaparak, şifrelenmiş metin çözüldüğünde, bu işlemler düz metne uygulanmış gibi aynı sonucun elde edilmesini sağlayan bir şifreleme türüdür (Batı, 2015).

Bulut tabanlı çözümler güvenlik açısından zorlu kabul ediliyor. Bu standart, bilgi işlem sistemleri için gerekli güvenlik mimarisinin temelini oluşturan bir referans modeli olan ISO 7498-2 standardı olarak 1989 yılında Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) tarafından yayınlanmıştır. Bu standartta sunulan güvenlik hizmetleri ve ilişkili mekanizmalar, günümüz bulut bilişimindeki teknik güvenlik zorluklarıyla ilgilidir. Ayrıca, 2005 yılında ISO27000 bilgi güvenliği standartları serisinin yayınlanmasıyla, bilgi güvenliğine yalnızca teknik yönleri değil, aynı zamanda insani ve prosedürel yönleri de kapsayan bütünsel bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğu resmen kabul edilmiştir. ISO'ya göre ISO 27001, bir kuruluş içindeki bilgi risklerini yönetmek için yasal, fiziksel ve teknik kontrollerin politikalarını ve prosedürlerini kapsar. Standart, teknolojiye bağlı olmayan, risk temelli bir yönetim yaklaşımını teşvik ediyor ancak herhangi bir özel güvenlik kontrolünü zorunlu kılmıyor. ISO 27002 standardı, ISO 27001'e dayanmaktadır ve tüm kuruluşlar için geçerli olan en iyi güvenlik yönetimi uygulamalarıyla uyumlu bir dizi bilgi ve güvenlik yönetimi hedefini kullanır.

ISO 27002 (ISO, 2019), kuruluşların güvenlik gereksinimlerini üç kaynaktan tanımlamasını önermektedir. Bunlar şunlardır:

- a. Risk değerlendirmesi
- b. Hukuki ve sözleşmesel zorunluluklar
- c. Verilerin işlenmesine ilişkin ticari ve teknik zorunluluklar

ISO 27002, bulut tabanlı hizmetlere uygulanmıştı, fakat daha sonra bulut tabanlı çözümler için bilgi güvenliği yönetimine yönelik yeni bir dizi rehber ISO/IEC 27017 (ISO/IEC, 2015) olarak yayımlandı. Bununla birlikte ISO/IEC 27017, bulut tabanlı hizmetler için ISO/IEC 27002 kontrollerinin yerini almamaktadır; aksine, bulut bilişim için ek kontroller sunmaktadır. Bulut hizmetlerine geçiş yapan firmalar, veri merkezi kapasitelerini azaltmakta ya da mevcut veri merkezlerini tamamen kapatmaktadır. Veri merkezlerinin küçültülmesi ya da kapatılması, işletmelere maliyet avantajı sağlamaktadır. BT altyapısının boyutunu küçültmek sadece maliyet tasarrufu sağlamakla kalmaz; bugünkü iklim değişikliğinin ana nedeni, insan kaynaklı karbon emisyonlarıdır. Bunun yanında, veri merkezlerinin enerji tüketimi göz önünde bulundurulduğunda, hacmin azaltılmasının karbon emisyonlarına doğrudan etkisi de söz konusudur. Bu durum şirketlerin yıllık sürdürülebilirlik raporları açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Bulut bilişimin bireysel ve kurumsal yaşamda geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Akıllı telefonlar ve tabletler gibi mobil cihazlar hayatımızın her alanında giderek daha yaygın hale geldikçe, insanlar bulut bilişim uygulamalarını neredeyse farkında bile olmadan her yerde kullanıyorlar. Bu araçlar için bulut bilişim hizmetlerinin kullanımı zorunlu hale geldi. Ticaretten eğitime, sağlıktan eğlenceye kadar pek çok sektörde mobil akıllı cihazlara indirilebilen uygulamalar aracılığıyla veri toplanıyor. Hem özel kullanıcılar hem de ticari işletmeler tarafından kullanılmakta ve bilişim teknolojilerinin ilerlemesine katkı sağlamaktadır.

1.6. Muhasebenin Dijitalleşmesi

Dijitalleşme, neredeyse her sektörde ve hizmet alanında kendini göstermiş ve mesleklerin yapıları ile işleyişlerinde hızlı değişiklikler yaratmıştır (Yardımcıoğlu, Karahan ve Yörük, 2019: 44). Teknoloji ile evrilen mesleklerden biri de muhasebe faaliyetleridir. Dijitalleşme, muhasebe işlevlerinde olduğu kadar hedeflerinde de farklılıklara yol açmaktadır. Dijitalleşmenin öncesinde, geleneksel dönem olarak adlandırılan evrede muhasebe, uzun yıllar finansal işlemlerin rehberi ve sabitleyicisi olarak kullanılmış ve şirketlerin mali işlemleri fiziksel defterlere manuel olarak kaydedilmiştir. 4. 0 çağı ile birlikte muhasebe sistemine akıllı kayıt sistemi denilmeye başlanmıştır (Gönen ve Rasgen, 2019).

2000 yılında dijital olarak depolanan verilerin oranı %25 iken, bu oran 2017'de %98'e yükselmiştir (Aslan ve Özerhan, 2017). Günümüzde muhasebe anlayışının değiştiği ve muhasebenin artık günlük işlemlerin kaydedilmesi ve raporlanmasından çok, yönetim bilgi teknolojilerinin bir parçası haline geldiği görülmektedir (Güney ve Özyiğit, 2015). Muhasebe mesleğindeki bu dönüşüm, yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve yeni firmaların sundukları ürün ve hizmetleri adapte etmeye zorladığı yeni çözümlerle ilişkilidir (Akdoğan ve Akdoğan, 2018: 1).

Teknolojik ilerlemelerin yanı sıra, muhasebe alanında uluslararası standartların uygulanması da dijital muhasebenin gelişiminde büyük bir rol oynamaktadır. Bilgi teknolojisinin ve muhasebe uygulamalarının yayılmasıyla birlikte, zahmetli ve uzun muhasebe işlemleri artık dijital ortamlarda yönetim bilgi sistemleri aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Oluşturulan entegre yazılımlar sayesinde, örneğin bir satış işlemine ait fişin bilgisayara giriş yapılmasıyla, fişteki veriler ilgili hesaplara ve defterlere; mizan, bakiye vb. aktarılabilmektedir (Güney ve Özyiğit, 2015). Tüm bu kolaylıklar şirketlere esneklik sağlamış ve verimliliklerini büyük ölçüde artırmıştır. Bu bilgilere dayanarak dijital muhasebe, finansal bilgilerin işlenmesi ve iletilmesi anlamına gelmektedir. Dijital araçların ve yöntemlerin kullanımı da bu sürecin bir

parçasıdır. Ayrıca, dijital muhasebe, müşteriye memnun edecek yeni teknikler ve hizmetler geliştirerek sektörde değer yaratmayı hedeflemektedir (Bygren, 2016).

SONUÇ

Bulut tabanlı muhasebe çözümleri, küçük ve orta ölçekli işletmeler için önemli fırsatlar ve bazı tehlikeler sunmaktadır. Yararları arasında maliyet açısından avantajlı alt yapı ihtiyaçları, her yerden ulaşım olanağı, anlık veri izleme ve iş akışlarının otomasyonu bulunmaktadır. Bu sistemler, küçük ve orta ölçekli işletmelerin finansal işlemlerini daha etkin bir şekilde yönetmelerine ve karar verme süreçlerini hızlandırmalarına yardımcı olabilir. Ancak, siber güvenlik tehditleri, veri koruma sorunları ve internet bağlantısına bağımlılık gibi dezavantajlar da göz önünde bulundurulması gereken unsurlardır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu sistemleri kullanmadan önce kapsamlı bir risk değerlendirmesi yapması ve güvenilir hizmet sağlayıcılarıyla iş birliği kurması son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan N., ve Akdoğan M. U. (2018). Büyük veri bilişim teknolojisindeki gelişmelerin muhasebe uygulamalarına ve muhasebe mesleğine etkisi. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, 55, 1-14.
- Akdoğan, N. ve Aydın, H. (1987), *Muhasebe Teorileri*, Gazi Üniversitesi Yayın No:98, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:44, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aktaş, R. (2009). *Bütünleşik Sistemler Ve Muhasebe Etkileşimi*, Detay Yayıncılık Ankara.
- Altamash S. ve Niranjan,P 2013: 35A Survey of Identifying Key Challenges of Performance Modeling in Cloud Computing *International Journal of Computer Science and Information Technology Research (IJCSITR)*. 1(1), 33-41.
- Amamou, S., Trifa, Z. Ve Khmakhem, M. (2019). Data protection in cloud computing: *A survey of the state-of art. Procedia Computer Science*, 159, 155-161
- Aslan, Ü., ve Özerhan, Y. (2017). Big data, muhasebe ve muhasebe mesleği. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 19(4), 862-883.
- Bagranoff, N.A., Simkin, M.G., Norman, C.S., (2010). *Core Concepts Of Accounting Information Systems* N.J.: John Wiley And Sons Inc.
- Batı K. (2015). *Bulut Bilişim Ve Etkileri*, T.C Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilişim Sistemleri Anabilim Dalı Yönetim Bilişim Sistemleri Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Büyükmirza H. K. (2014). *Maliyet Ve Yönetim Muhasebesi*, Gazi Kitabevi.
- Bygren, K. (2016). *The Digitalization Impact On Accounting Firms Business Models* [Yüksek Lisans Tezi]. Kth Industrial Engineering and Management Stockholm.
- Chenga, F.C. ve Lai, W.H. (2012). The impact of cloud computing technology on legal infrastructure within internet—focusing on the protection of information privacy. *Procedia Engineering* 29 (2012) 241-251.
- Çalık, M. (2019). *Küreselleşme Sonrası Sanayi 4.0.'In Muhasebe Uygulamalarına Etkisi*. Küresel İşletmecilik, Editör: Hakan Kara Ve Uğur Keskin, Merdiven Yayınları, Ankara.
- Erdoğan, M. (1988). Bir Bilgi Sistemi Olarak Muhasebe, *E.İ.B.F. Dergisi* Sayı 2.
- Ergin, H. ve Kurnaz, N. (2016). *Muhasebeye Giriş*, Akademia Yayınevi Kütahya.
- Gönen, S., ve Rasgen, M. (2019). Endüstri 4.0 ve muhasebenin dijital dönüşümü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2898-2917.

- Gruman, G., Knorr, E., (2008). *What Cloud Computing Really Means*. [Http://Www.İnfoworld.Com/D/Cloud-Computing/What-Cloud-ComputingReallymeans-031](http://www.infoworld.com/D/Cloud-Computing/What-Cloud-ComputingReallymeans-031).
- Güney, A. (2013). Yönetim Anlayışında Muhasebe Bilgi Sisteminin Yeri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. 2(3): 276-280.
- Henkoğlu, T. Külcü, Ö. (2013). Bilgi Erişim Platformu Olarak Bulut Bilişim: Riskler Ve Hukuksal Koşullar Üzerine Bir İnceleme. *Bilgi Dünyası*.5(1): 62 – 86
- İmamoğlu, A., Altun, N. S. (2012). *Genel Muhasebe I*, T.C. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Düzce.
- Kesarwani, A., Khilar P.M. (2019). Development Of Trust Based Access Control Models Using Fuzzy Logic İn Cloud Computing. *Journal Of King Saud University – Computer And Information Sciences*, <https://doi.org/10.1016/j.jksuci.2019.11.001>.
- Neidecker-Lutz, L. S. (2010). *The Future of Cloud Computing: Opportunities for European for European Colud Computing beyond 2010*. Public Version 1.0.
- Prieta, F. De La, González, S.R., Chamosoa, P., Corchado, J.M., Bajo, J. (2019). Survey Of Agent-Based Cloud Computing Applications. *Future Generation Computer Systems*, 100, 223-236.
- Rayport, J.F. Heyward, A. (2009). Envisioning The Cloud: The Next Computing Paradigm. <http://www.marketspaceadvisory.com/cloud>.
- Shaikh F.B. Haider,S. (2011). *Security Threats in Cloud Computing*. 6th International Conference on Internet Technology and Secured Transactions, 11-14 December 2011, Abu Dhabi, United Arab Emirates
- Trigoa, A., Belfo, F., Ve Estébanez, R.P. (2016). Accounting Information Systems: Evolving Towards A Business Process Oriented Accounting. *Procedia Computer Science*, 100, 987-994.
- Wilkinson, J. W. Michael J Cerullo, Vasant R. (2000). *Bernard Wong-On-Wing*. Accounting Information Systems, John Wiley And Sons, Inc., Usa .
- Yardımcıoğlu, M., Karahan, M., ve Yörük, A. (2019). Dijitalleşme ışığında muhasebe mesleğinin geleceği. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 61, 35-46.
- Yimam, D. (2015) A survey of compliance issues in cloud computing, *Journal of Internet Services and Applications*. DOI <https://doi.org/10.1186/s13174-016-0046-8>.
- Yücel, G. (1982). Muhasebenin Çağlar Boyunca Gelişimi, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 11(1): 220-221.